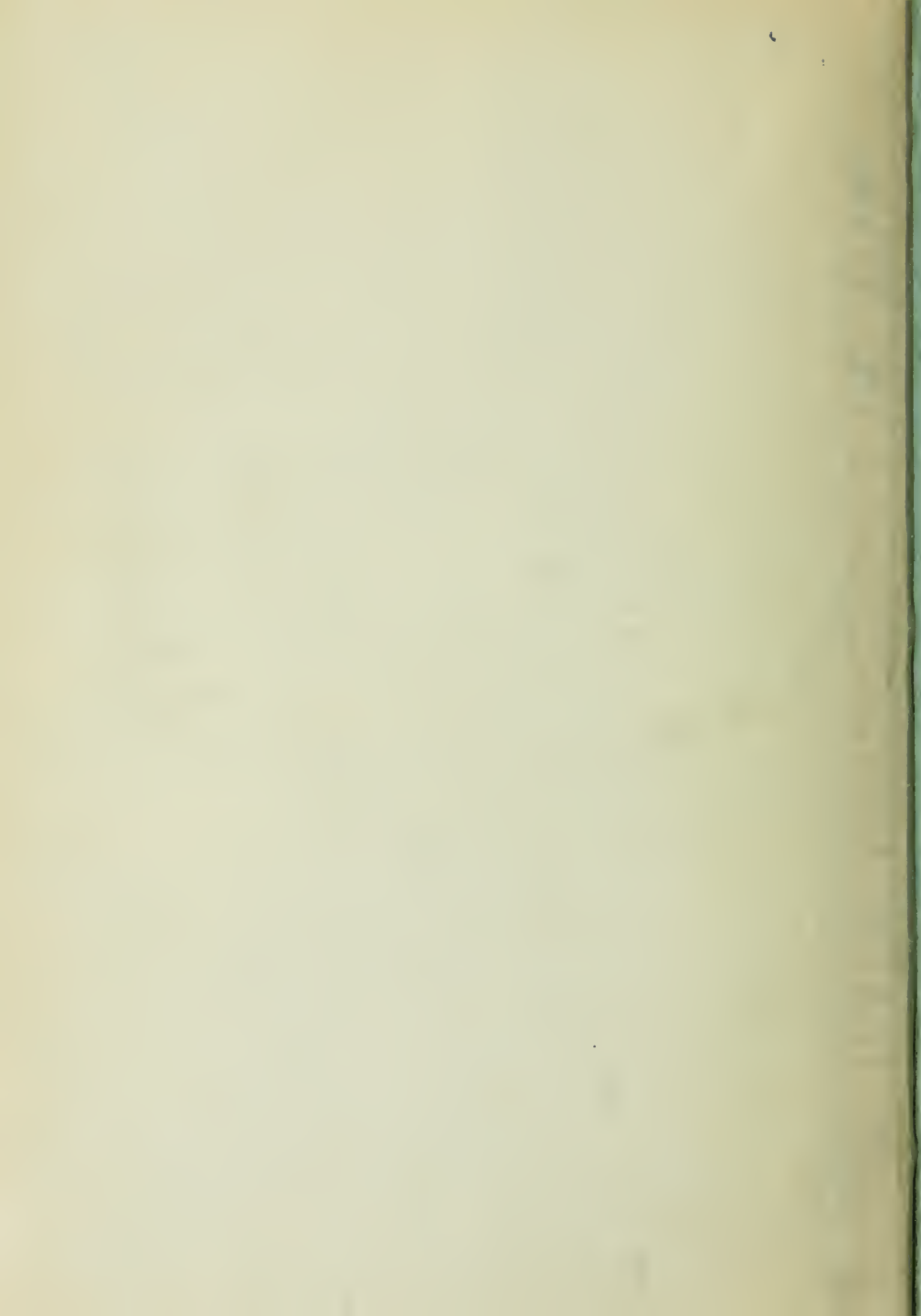

3 1761 08137913

mark w.

GÖRGEY ARTHUR

IFJUSÁGA ÉS FEJLŐDÉSE

A FORRADALOMIG

IRTA

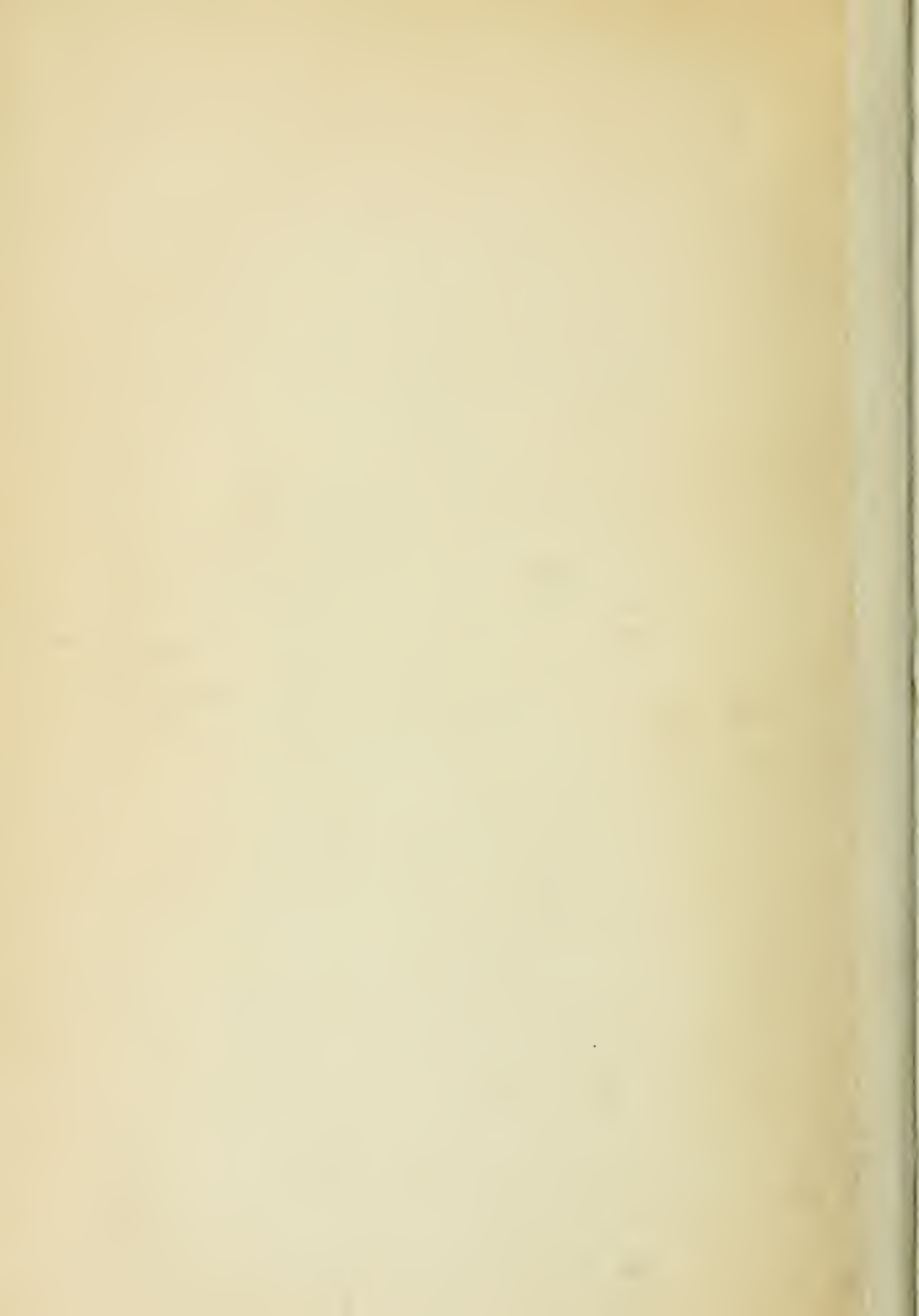
id. GÖRGEY ISTVÁN

Ára 6 korona

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1916

GÖRGEY ARTHUR
IFJUSÁGA ÉS FEJLŐDÉSE
A FORRADALOMIG

IRTA

id. GÖRGEY ISTVÁN

Kliment Ferenca

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1916

DB
733
3
61603

TARTALOM-MUTATÓ.

<i>A szerző előszava</i>	Lap 1
------------------------------------	----------

ELSŐ FEJEZET.

Gyermekkor. — Toporez. — A testvér. — Arthur 1832. június 29-kei levele atyjához. — Tulln — Az utászkar iskolá növendéke . . .	7
--	---

MÁSODIK FEJEZET.

Nyolcz évi távollét az atyai háztól. — A család multjából. — Oskolai tanulmányaim. — Miskolcz	32
---	----

HARMADIK FEJEZET.

1834—1837. — Tulln. Krems. — Tizenkilencz levél	50
---	----

NEGYEDIK FEJEZET.

1837—1838. — Magyar nemesi testőrsereg. — Bécs. — Carlsbad. — Tizenhét levél	68
--	----

ÖTÖDIK FEJEZET.

1839—1840. — Bécs. — Carlsbad. — Tizennégysz levél	95
--	----

HATODIK FEJEZET.

A viszontlátás Miskolczon. — Egy kis gyakorlati pædagogia. — Atyánk. — Hazafelé. — Tátrafüreden. — A lomniczi csúson. — Egy elveszett nap életemből	105
---	-----

HETEDIK FEJEZET.

1840—1841. — Én atyámmal Bécsben. — Egy töredék atyam naplójából. — Egy utazó anyáunktól. — Az eperjesi collegium. — Egy kójutazás Velenczéig. — A tenger!	119
--	-----

NYOLCZADIK FEJEZET.

1840—1842. — Bécs. — Tizenhárom levél	141
---	-----

KILENCZEDIK FEJEZET.

	Lap
1842. — A tenger. — Három levél. — Salzburg	149

TIZEDIK FEJEZET.

1842. — Wartberg. — Egy levél	162
---	-----

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

1842—1843. — Wartberg. Linz. Mitterkirchen. — Huszárok zendülése. — Egy próba. — Négy levél; közte Görgey Arthur utolsó levele atyjához	170
---	-----

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

1843. — Atyánk halála	185
---------------------------------	-----

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Az 1843 4. évi pozsonyi országgyűlés. — Ügyvédi okleveleim. — Petőfi. — Pákh Albert	189
---	-----

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Mitterkirchen. Horazdiovit. Svirotitz. Prága. Klattau. — Tizenkét levél	196
---	-----

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Hat levél az 1844. évből. — Schinkau. Nepomuk. Klattau. Mochtin. Kozlau.	217
--	-----

TIZENHATODIK FEJEZET.

1845. — Görgey Arthur kilép az osztrák hadseregből. — Conduite-liste. — Elbocsátási okiratai. — Kilencz levél	227
---	-----

TIZENHETEDIK FEJEZET.

1845. — A hadsereg odahagyása után. — Elmélkedés	248
--	-----

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

1845. — Találkozónk Bielitzen Sziléziában. — Egy «sentimental journy»	255
---	-----

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

1845. 1846. — Görgey Arthur a prágai egyetemen. — Egy kötés tiszteességes felbontása	261
--	-----

HUSZADIK FEJEZET.

Lap

1847. — Prága. — Tervek. — Görgey Arthur a lengbergi egyetem
vegyészeti tanára mellé assistensnek kinevezve. — Honvágy. —
Egy haláleset. — Ő nem megyen Lembergbe. — Hazafelé. —
Hét levél. 280

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

1847. — Prága. — Ujabb haláleset. — Öntudatlan jóslat. — Elmél-
kedés. — Négyszáz levél. 298

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

1847. — Prága. — Egy nagy kölesön. — Öt levél. 307

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

1848. — Január–Márczius. — Görgey Arthur jegyváltása Aubouin
Adállal. — Házasságszerzési kedvtelés és csalódása. — Férfias egye-
nesség és asszonyi érzékenykedés; mindezekből végzetes félreérté-
sek. — Öt levél. 320

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

1848. — A bécsi márcziusi forradalom. — A pozsonyi országgyűlés. —
Kossuth Lajos s a magyar küldöttség bevonulása Bécsbe. —
Az első magyar ministerium kinevezése. — Ám ezt megelőzi a
Jellacsics báné. — Az 1848. évi magyar törvények szentesítése. —
Utazás Bécsből Pozsonyba, Pestre, Toporezra. — Rövid idyll. —
«A haza veszélyben!» — Görgey Arthurt kinevezik honvédszázadosná
az 5. honvédszászlóaljhoz. — Két cikk a «Martius 15-ikében». —
Három levél 330

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

- Egy ismételve fölvetett kérdés. 346

HUSZONHATODIK FEJEZET.

- A Magyarországon állomásozó serezek fölesketése a magyar alkot-
mányra. — A Ceceopieri gyalogezred megtagadja az esküt. —
E miatt általános felháborodás. — Pünkösöd. — A Ceceopierik
zendülése. — István nádor lefegyverzi őket és Komárom várába
szállíttatja. — Széchenyi István gróf. — Erdély utolsó külön or-
szággyűlése törvényesen elfogadja az uniót. — A honvédelmi harez
kezdetek. — Görgey Arthur százados több rendbeli katonai meg-
bizatása. — Utóbb ő a miniszterelnöknek katonai titkársa. — Még
utóbb őrnagy és a «Tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrsereg»
szervezője 350

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

Lap

1848. Szeptember. Szervezés Szolnokon. — A helyzet szeptember közepén. — Jellaesics horvat bán fegyveres betörése. — Sorezredek átpartolása a magyar had-eregtől a horváthoz. — Gróf Teleki Ádám tábornok magyar főparancsnok folytonos hátrálása. — A huszárezredek magatartása. — Görgey Arthur Csepel szigete és környékének teljhatalmú katonai parancsnoka. — Népfölkelés. — A törévi haditörvényszék. Gróf Zichy Ödön elítéltetése és kivégeztetése. — Későbbi visszapillantások 361

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

1848. Szeptember, október. — Jellaesics sajátkezü levele Róth tábornokhoz. — Istvan főherceg nádor távozása az országból. — Kossuth Lajos jellemzéséhez. — Móga es. kir. tábornok veszi át a magyar tábor fővezényét. — Ha Jellaesicsnak sikerül Roth és Filippovics tábornokok hadtestével egyesülni...? — Görgey Arthur őrnagy jelentése a képviselőház elnökéhez. — A Vásárhelyi hadnagy által Zichy Ödön gróf kálozdi kastélyában elkobzott egy nagy vasalt ládát s egy vas pénztárszekerényt zárt állapotban ugyanezen Vásárhelyi hadnagy fedezet alatt Pestre szállíttatja, itt átadja a Honvédelmi Bizottmánynak s általa jutalmul századossá neveztetik ki. — Kubinyi Ferencz és Szecsvey Imre jelentése. — Eszerint Zichy Ödön gróf drágaságai 1848. évi októberben Budán hivatalosan leltározattak, a Debreczenbe költözéskor pedig a Honvédelmi Bizottmány rendeletéből Madarász László rendőrfőnök gondjaira bízattak 372

HUSZONKILENCZEDIK FEJEZET.

1848. évi szeptember 23—30-ik napjainak eseményei Budapesten és Móga magyar táborában. — Kossuth tiszamelléki körutra kél. — Id. Majláth György ideiglenes kormányzóva, báró Vay Miklós miniszterelnökké neveztetik ki, gróf Lamberg altábornagy királyi biztossá. — Az elébbi kettő nem fogadja el a kinevezést. — A képviselőház küldöttséget indít a táborba. — Utána gróf Batthyányi Lajos is a táborba siet. — A bán futárja Fligelli őrnagy elfogatása s a bán levele Lamberghez. — A sukorói katonatiszti értekezlet. — Lamberg gróf meggyilkoltatásának híre érkezik a táborba. — Batthyányi Bécsbe siet csillapítani. — Szeptember 29-én győztes ütközet Pákozdsukoronál. — Rá éjjeli bomlott visszavonulás Martonvásárig. — Okai 390

HARMINCZADIK FEJEZET.

Lap

Görgey Arthur honvédeőrnagy önálló haditerve Róth és Filippovics tábornokok horvát hadteste ellen. — 1848. október 3-án Mőga tábornok Görgeyt esapatjával Perezel Mór nemzetőri ezredes alá rendeli. — Október 4-én Tácz, Soponya. — Október 5. Haas horvát százados föltétlenül megadja magát 1000 emberrel Görgeynek. — Görgey jelentése a Honvédelmi Bizottmányhoz. — Összekövezanások Perezel és Görgey közt. — Október 7. Róth és Filippovics tábornokok és 8000 horvát katona leteszi a fegyvert Perezel előtt. — Az így magyar kézre került 8000 szuronyos puskából Perezel Mór gondatlanságából alig 1500 darab kerül a Honvédelmi Bizottmány rendelkezése alá; a többi rögtön széthordta a népfölkelés. — A Perezel és Görgey közti ellentét. — A népfölkelés mint győzelem tényezője és id. Csapó Vilmos illetékes része az érdemből. — Egy nagy hátrány a jövőre 401

HARMINCZEGYEDIK FEJEZET.

Görgey Arthur honvédezeredessé neveztetvén ki, Mőga táborába küldetik. — 1848. október 13 án érkezik Parendortba, hol Mőga a lajthabrucki elődandár parancsnokságát bizza rá. — Mőga az osztrák határszálen félbeszakította Jellaesics üldözését és itt védőleges állást foglal. — Jellemző vonások. — Megkészt első betörés Ausztriába Jellaesics megtámadása végett október 17-én és másnap visszavonulás a Lajtha mögé 418

HARMINCZKETTEDIK FEJEZET.

1848. november 1-jéig — A második betörés Ausztriába 21-én és visszavonulás. — Kossuth a táborban. — Válaszirata Windisch-Grätz herezeghez. — Ezt két hadikövetünk megviszi: Ivánka Imre honvédezered és Dobay nemzetőri százados. — Émez visszatér hirmondónak. Windisch-Grätz erebellisekkel nem alkudozik. — Ivánka foglyul visszatartva. — Ez esemény hatása alatt a harmadik betörés Ausztriába október 29-én. — A schwechati vereség október 30-án és visszavonulás Pozsony színvonalára. — Október 31-én Mőga tábornok leköszön. — November 1-én a Honvédelmi Bizottmány elnöke Görgey Arthurt nevezi ki honvédtábornokká és a hadsereg fővezérévé. — Főhadiszállás Pozsonyban 433

Zárszó 447
Névmutató 449

ELŐSZÓ HELYETT KIÍRT CZIKK

a M. T. Akadémia 1912. február 26. tartott összes ülésének jegyzőkönyvéből.

52. Főtitkár benntatja néhai *Görgey István* budapesti közjegyzőnek 1906 július 28-án kelt végrendeletéből a M. Tud. Akadémiát illető X. pontot, mely így hangzik :

«Kéziratban, nyomda alá kész négy munkámat hagyom hátra. Ezek : a) *Görgey Arthur* bátyám 1852. évben Brockhausnál Lipszében németül megjelent «Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849» cz. kétkötetes beszámolójának gondos magyar fordítása. Erről mindjárt megjegyzem, hogy ezt *Ferencz József* uralkodó királyunk Ő Felsége életében nem kell közrebocsátani. — b) «*Görgey Arthur* ifjúsága és fejlődési története a forradalomig», megírtam 1832. évtől fogva meglevő eredeti levelezés felhasználásával. — c) «*Görgey Arthur* a száműzetésben 1849—1867.» Megírtam szintén eredeti levelek alapján. Ezt a két eredeti munkámat csak *Arthur* bátyám halála után lehet kinyomtatni. — Végre d) «*Havasi gyopár.*» Ezt csak az 1920. esztendőben szabad felbontani és kinyomtatni ; addig bontatlanul kérem megőriztetni. Hogy ezen kézírataim, a fönt írt időhatárok betartásával, halálom után kinyomassanak, ezt most végrendeletileg biztosítani kívánom. S e végett a M. T. Akadémiához fordulok bizalmas és tiszteletteljes kéresemmel ; fogadjon el tőlem 4000 K pénzhagyományt oly feltétellel és megbizással együtt : hogy a tisztelt Akadémia a halálom után rögtön őrizetebe veendő, ill. lepecsételt állapotban neki családom részéről haladék nélkül átadandó fönt jelzett négy kéziratomat, mindeniket a maga fönt meghatározott idejében, név- és tárgymutató hozzákészítésével, nyomassa ki ; tegye olcsóra szabott aron kelendővé és a három eredeti munkám első kiadása elarusításából befolyó tiszta jövedelmet föntírt pénzhagyománnyal együtt fordítsa saját céljaira.»

Az összes ülés az Igazgató-Tanácsnak azt javasolja, hogy elvileg fogadja el a *Görgey István* első végrendeletének X. pontjában foglalt megbízást ; végérvényesen azonban csak akkor fog határozhatni az Akadémia, ha a kérdéses kéziratokat megbiráltatta és e bírálat alapján kiadásra alkalmasaknak találta.

Az Igazgató-Tanács 1913 márcz. 6. tartott ülésében tudomásul vette az összes ülésnek bírálat alapján hozott pártoló javaslatát és elrendelte a kézirat kiadását.

A M. T. Akadémia főtitkári hivatala.

ELŐSZÓ.

Midőn évek előtt ily czímű munkámban: «1848-ból és 1849-ből sat.*» a hazai történelemhez adatokat szolgáltattam, előszavamban egyebek közt ezeket íram:

«Egy, még teljesen el sem készült nagyobb munkámnak a közepéből van ez I-ső kötet kiszakasztva . . . Személyemet azonban és a mi velem történt, csak azon esetben vegyítem elbeszélésembe, ha a tudomás közvetlenségét igazolom vele, vagy mikor korrajzi tekintetben, vagy pedig emberek és dolgok jellemzése szempontjából tartám nem érdektelennek . . .»

Ez akkori szavaimat veszem kiindulásul most is, midőn, ama kiadott munkámnak az 1888-ban közreboesátott II. és III. kötettel történt befejezése után, visszafordulok most az akkor visszatartott, eddig kiadatlan *elejéhez*, hogy ezt is nyomda alá igazítsam.

A miért ezt az elejét akkor visszatartottam: azon okok nem léteznek többé, mikor e lapok napvilágot látnak.

A halál gondolkodóba ejt vagy kiengesztel, még jobban,

* A teljes czíme: «1848-ból és 1849-ből.» Élmények és benyomások: okiratok és ezek magyarázata; tanulmányok és történelmi kritika. Írta idősb. Görgey István. — Budapest. Franklin-Társulat. Megjelent az I. kötet 1885. évben; a II. és befejező III. kötetek 1888. évben.

mint maguk az évek; a jelen lapok pedig csak egy már kiegészített, vagy többé el nem fogult, nyílt elméjű és fogékony, csakis az «igaz» iránt érdeklődő, jóllehet talán csak kisebb körű közönség elébe valók.

Mert mikor a jelen kötet (főntírt megjelent munkámnak «elő» kiegészítő része) nyomtatásban megjelenik: akkor már hűsöm, de valószínűleg magam is, már ott porladozunk a homok alatt.

Önéletírás fonalán indultam tehát itt is — ugyanazon okokból, miket 1885-ki első kötetem előszavában kiemeltem. Sőt ezen műalak most még indokoltabb, — most, mikor Görgey Arthur ifjukurát, fejlődése történetét vállalkozom megírni.

Az egyén jellemének fejlődése és iránya már a zsenge gyermekkorban, a szülői házban kezdődik. És mivel én, a hét évvel fiatalabb testvér, nem lehettem bátyám gyermekkorának gondolkodó megfigyelője: az ő fejlődése folyamatához bizonyos mértékig analogont nyujtok saját gyermekkorom elbeszélésében. Egyazon töről fakadtunk, egy talajból nőttünk.

Visszanyúlok tehát régen mult időkbe.

Korszakot, valamint embert, csak előzményeiből lehet teljesen megérteni; s ezek közé tartoznak a viszonyok, melyek bátyámat környezték és rá befolyással voltak, egyenest döntővel, vagy visszahatást előidézővel.

És ide tartoznak bátyámnak, a történelmi alaknak, előzményei közé kétségkívül kitűnő mértékben az ő fiatalkori levelezései.

Én bátyám leveleit, miket az 1848-iki forradalom előtti években írt nekem, szeretettel gyűjtögettem. Ő e levelekben bizalmamat megnyerni, s ennek révén nevelésemre befolyjni, engem tanácssal ellátni, óvni, vezetni iparkodott. Az öcsese egészséges

testi, lelki fejlődéséért aggodó bátya és idősb barát szeretetének megható hangján írt levelezés ez, mely mély benyomással volt lelkemre, áldásos befolyást gyakorolt erkölseimre.

E levelekben bátyám apróra leírja akkori életmódját, egész napirendjét előbb a magyar nemesi testőrségben Bécsben, utóbb egy huszártiszti állomás falusi magányában, az osztrák örökös tartományokban. A Nádor-huszároknál neki csaknem egyedüli társasága: kötelességei, könyvei, lovai és legénysége, vadon nőtt eredeti jász-kun fiuk, juhászok, csikósok, betyárok, kikkel szigorúan bánik, de a kiket szeret. Szereti bennök a természet fiát és a magyart. Iparkodik embert idomítani belőlük. És iparkodik a velök való társalgásban teljesen visszahódítani a maga anyanyelvét, a magyar szót, melyet a tullni utászkarai nevelőintézetben csaknem elfelejtett és csak a testőrseregben Bécsben kezdett újra föléleszteni magában szorgalmas olvasás és hangos szavalgatás által. Most a Nádorhuszár-ezredben óraszámra hallgatja estenden nyitott ablakából, vagy az ólak közelében észrevétlen járdogálva a szegény közhuszár mélabús énekét, és kételkedve kérdi önmagától, vajjon mi is az, mi őt ilyenkor e népdalok hallatára oly nagyon meghatja: homályos emlékezés-e elszállt gyermekkorára, visszhang-e a multból? vagy tán még homályosabb sejtelne a jövőnek, az ismeretlennek...?

E becses levélgyűjteményem a forradalom alatt nyom nélkül elveszett! Óh mit nem adtam volna érte, hogy az megkerüljön!

És megkerült!

Csodás, tekervényes fatumokon át, a véletlenek egész során végig, Toporeczról Késmárkra, itt Ármin bátyám irományaival csödleltárba, a csőd megszüntetése után mint értéktelen maradvány Szepes vármegye levéltárának egy félreeső zugába és

végére egy derék ember, Sváby Frigyes barátom, Szepes vármegye levéltárnoka lelkes jóvoltából, 35 esztendő múltán birtokomba visszakerültek e levelek csaknem mind.

És megkerült egyúttal azon levelek szakadatlan sora, miket Görgey Arthur, zsenge korától fogva, édesanyánkhoz írt — egy-egy más rokonnak vagy barátunk szülő néhány levelével együtt. — Végre legújabbán a közte és megboldogult Guidó bátyánk között folyt levelezés is — az ország más tájáról.

A hozzám gyermek- és emberedő koromban, valamint atyánkhoz és Gida bátyánkhoz intézett, egymást érő levelekben tárva-nyitva fekszik előttünk Görgey Arthurnak egész ifjúkori élete, fejlődése, bátor küzdelme a külső kedvezőtlen viszonyokkal, belső küzdelme az ösztönök és indulatok virágfakadása veszélyteli életszakában; magas eszményei és egyszersmind gyakorlatias gondolkozása, csalódásai és gyakori kiábrándulása; ismételt tévedései s ezek bátor, nyílt beismerése.

A ki a jelen lapokat egyáltalában figyelniére érdemeseknek tartja a szerepnél fogva, mely a szóban forgó levelek írójának a XIX. század közepén hazánk harcmezőin osztályrészül jutott; — a ki ezen utóbb annyira rejtélyesnek elhíresztelt s utóljára véres szájjal elrágalmazott férfinak előéletében gyanítja vagy keresi a kulcsot későbbi cselekvése «rejtélyeihez»; — az is, ki csak tisztán emberi érdeklődésből egy nem hétköznapi végzet embere iránt, óhajt bepillantani e férfiú lelkébe, mikor az a legóvatlanabb; vagy a ki csak jellemtanulmány végett kedveli az életíratot és benne a kétségbevonhatatlan valóságot: mindazok előtt, azt hiszem, indokolva lesz az említett levelezések közrebocsátása.

Csakis sajnálni fogják velem együtt azt, hogy atyánknak e legkedvesebb fiához írt egész viszontlevelezésével is a képet

teljesen ki nem egészíthettem, legfőlebb egy-egy véletlenül fönmaradt töredékével.

Az itt közlött levelek fonalán szakadatlanul haladva, szinte észrevétlen átjutottam magam is, és szintúgy átvezetem az érdeklődő olvasót azon a keskeny mesgyn, mely az ifjút a férfitól választja Görgey Arthur életében — el, hirtelen emelkedő pályája merész magaslataíig: azon 1848. évi november 1-jéig, mely napon ő Pozsonyban a magyar királyi Feldunai hadsereg főparancsnokságát vette át, s a mikor a horvát invasiónak a Dráván és Lajthán átalkergetése után a tulajdonképeni osztrák-magyar háború kezdődött.

Görgey Arthur ekkor 30 éves volt. A 30 éves férfiú még mindig elmehet ifju ember számba. S azért, valamint rövidség okáért, hadd legyen e munkám czíme: «Görgey Arthur ifjusága és fejlődése a forradalomig».

Görgey Arthur biographiája — ebbeli hitemet nem kell bőven indokolnom — meg fogna íratni elébb-utóbb minden viszonyok között.

És meg fogna íratni hiteles adatok hiányában. írói phantasiával csupán — ha én elmulasztom vala, megvetni neki a reális alapját.

A «bene vixit, qui bene latuit» sorskedvezménye nem jutott bátyámnak osztályrészül. És épen nem valószínűtlen, hogy az irodalmi éhinesség nyereszkeskedőinek soha ki nem pusztuló fajtája, nihelyt a közönségben a bátyám felőli jobb vélemény túlsúlyra billenését észrevenni vélné, legott versengve rá tódulna az ő ifjusága történetének még feltöretlen legelőjére, s e termékeny mezőn szintoly képtelen mondakört találva tenyészteni a közönség mulattatására és a maga hasznára, mint a minőt e nemes faj elébb az «árulás» talaján tenyészített.

Ha t. i. én ennek be nem vágom most az útját «Görgey Arthur ifjúsága» történetének hű megírásával.

Ezért írtam meg ezt, és gondoskodtam annak idején való közzétételéről.

Még megemlítem azt is, hogy mihelyt jelen munkám elkészült, kötelességemnek tartottam a kéziratot Arthur bátyámnak elébe terjeszteni azon kérdéssel: megengedi-e annak az ő halála után leendő közrebocsátását?

Erre ő a kéziratot elolvasta végig és nem találván benne igazítani, vagy törölni, avagy hozzátoldani valót, a kért közrebocsátási engedélyt halála utánra nekem megadta, mondván: «Nincs okom valamit eltitkolni életemből; ifjúkori tévedéseimet sem.»

Visegrád. 1910 október 12.

Id. Görgey István.

ELSŐ FEJEZET.

Gyermekkor. — Toporc. — A testvér. — Arthur 1832. évi június 29-i levele atyjához. — Tulln. — Az utász-iskola növendéke.

A mint az előszóban okát adtam, önmagamon kell hogy kezdjem e följegyzéseket.

Legelső gyermekéveimből kevés az említeni való. Főleg három benyomás maradt meg élénk emlékezetemben.

Szüleim Toporczon, a Szepességen, falun laktak. Egyik téli reggel — édes anyám ekkor már esztendőn túl ágyban fekvő beteg volt, magam pedig még négy éves sem valék — szigorú házi szokás szerint én korán, még gyertyavilágnál kelvén, hideg vízben kellett megmosakodnom. Fáztam tőle s ezt hangos rívás által tetém közhírré. Megszánt a cseléd és lopva, nehogy édes anyám észrevegye, kinek hálósobájában hálтам s öltözködtem, meleg vizet öntött nekem a jéghideg közé, mire aztán rögtön elhallgatván, vígan mosakodni kezdtem. Anyámnak feltűnt e hirtelen meglepültségem; maga elibe hozatta mosdótálat és meggyőződván a vakmerő esempészetről, megszidta a cselédet és midőn ez azzal mentegődött, hogy én könyörögtem neki érte: engem ott az ágya takaróján keresztbe fektetve sajátkezűleg megfenyített.

Nekem ez és *ennyi* emlékem maradt jó édes anyámról, aki bizonyosan engem is, mint többi gyermekeit, szeretett.

Egy más napon — rá szintoly élénken emlékszem — a nagy ebédlőben, fényes nappal, jóllehet egészséges valék, lefektettek a pamlagra s erővel altattak, azt a nagy spanyolfalat állítva körém, amely anyám szobájában ágya körül szokott állni eddig. Cseléd őrzött, nehogy az ellenző mögül az ablakra s azon ki az udvarra tekintsek. Kívülről be szomorú karének

hangzott — utána hosszasan egyhangú beszéd. Erre csakhamar unalom váltotta fel kíváncsiságomat s a sírást. Elaludtam. Mire későn estefelé fölébredtem, hihetőleg megéhezve, emi kértem. A kapott uzsonna vagy estebéd, utána valamely gyermekmese s az éjjeli alvás elfeledteték velem kielégítetlen kíváncsiságomat. Másnap a házban a maga szokott kerékvágásában láttam menni mindent — mert hiszen ekkor már én hetek óta nem háltam többé anyám szobájában és napközben is már régen nem eresztettek többé hozzá. Mikor pedig egy ízben keservesen sírva anyámhoz kíváncsoztam: azzal vetettek véget nyugtalanságomnak, hogy anyám Pozsonyba testvéreimhez utazott és szobája kulcsát is elvitte magával. Egy dolog bántott azután tavasz kinyíltával sokszor: a nagy kert, legkedvencebb játszóhelyem, valahányszor oda kíváncsoztam, mindég zárva volt és kulcsa nem található. Egy nap aztán rátaláltam én az elveszett kulcsra és beszabadulván, amint a nagykertet körül-körül szaladgálnám, ott az egyik szögletében, mely a közeli köztemetőre néz, a hármashárs tövében egy új sírhantra akadtam. . . Anyám sírja volt. Négy éves valék ekkor.

A nagy kert Toporczon ma unokaöcsém Görgey János tulajdona vén hársaival, magas jegenyéivel és anyám sírjával együtt, melyet nevezett rokonom tiszteletben tart. Ma egy terméső szikladarab jelzi, melybe egy vaslap van beléeresztve, anyám nevét hirdető és talán egy ideig daczoló a feledéssel. . .

A fönt leírt két gyermekkori benyomás és emlékezés anyámra utóbb a rám következett tanulóévek változó benyomásai alatt elhalványult. De elevenen megmaradt és csaknem folyton kísért egy harmadik.

Három megélt testvérbátyám Guido, Ármin (vagy Hermann, amint eleinte hívták) és Arthur közül sokáig csak az utóbbinak képével foglalkoztam gondolataimban, jóllehet 15 éves koromig őt épp oly ritkán láttam, mint a többit. Guidó előbb Eperjesen a protestáns collegiumban a jogi, azután a selmeczi bányász-akadémián a bányászati tanfolyamot végezván, a bécsi pénzügyministerium bányászati osztályában nyert alkalmaztatást. Ármin bátyám a Benczur nevet viselt gyalog serezedben mint hadapród — s utóbb mint hadnagy a magyar nemesi kir. testőrseregben szolgált. Arthur bátyám az 1832. évben atyánk kívánságára engedelmesen legyőzván a katonai pálya iránti élnk

ellenszenvét, a késmárki protestáns lyceumot a tullni pionnier-iskolával cserélte fel.

Mielőtt ő Tullnba elment volna, utolsó iskolai szünetjét otthon Toporezon töltvén, atyánk rendelkezésből nekem, kis öcsének, rendes oktatást adott. Talán a legelső tanítást is tőle nyertem. Egnap szófogadatlan találtam lenni s annál kevésbé volt tőle szorgalmasan tanulni kedvem, minthogy a ki oktatott, az én legkedvesebb mindennapi játszótársam volt. Ilyenkor rendesen fel kell jelenteni a dolgot a papának s ez aztán (atyánk felette szigorún növelt minket) pro re nata ilyen vagy amolyan eszközzel engedelmességre téríti a rossz fiút. Arthur másképen fogott ki rajtam: sírva fakadt — s ezt én nem nézhettem, a nyakába csimpeszkedtem és sírva megfogadtam, hogy mindég tanulni fogok, mikor ő kívánja. Hogy zavannak álltam-e mindég: nem tudom; de hogy könnyező testvérem képe — mikor ő már rég eltávozott az atyai háztól és tizenöt éves koromig soha őt viszont nem láttam — mindég élt lelkemben és hogy sokszor az buzdított jóra: azt mondhatom.

És még egy emlékezés anyátlan gyermekségem legtávolabb éveiből hadd legyen itt megemlítve.

Akkor még a földesúr jobbágysai «úrimapra» jártak fel az udvarba, leróni az úrbértörvény értelmében a tartozó robotot. 104 gyalognapot, vagy 52 vontatót egy-egy egész telkes gazda esztendőn át. És szokás volt ekkor nálunk, s úgy hiszem, egész Szepes vármegyében, hogy minden paraszt, férfi vagy nő, mikor reggel urasági munkára jelentkezett, és szintűgy estve hazaosztlás előtt, megkináltatott két kupicza pálinkával (mit soha egyik sem utasított vissza), még pedig atyám házában egy monumentalis négyoszloptű pintes üvegből, mely éjjel-nappal egészen vagy félig teli, a pítvarban egy fekete pohárszék alsó osztályában állt nyílt hitbizománykép. «at every man's car». Még igen kis gyerek voltam s a mint nekem utóbb elbeszéltek, meglehetősen sűrös fajta. Atyám azon időben a «törvényesen egyesült két Szepes vármegye» adószedői hivatalát viselvén, keveset volt itthon Toporezon, s a család, a kire én bízva voltam, maga is hihetőleg alattomban rá-rájárván ama pálinkás üvegre, — nem tudom, osztozékony indulatból-e, vagy pedig hogy könnyeimet felszárítsa, velem is megízleltette a magának

töltött kis kupicza tartalmát. Ebből aztán az lett, hogy utóbb magam is rákaptam a kupicza fenekére gyűlő maradék eszopp pálinkára; és ezen utálatos nyalakodáson egyszer Arthur bátyám szépen rajtakapott. Ennek sem kellett több — legott végiggondolta a következményeket, egyfelől mi lesz, ha az égettbor cultusa, mint zsengekori kellemes benyomás, velem együtt nagyra talál nőni; másfelől milyen executio lesz ebből mindjárt, ha édesatyánk, ki nemesak szigorú, de hirtelen indulatú is volt, megtudja a büntényt. Bátyám hamar készen volt orvosló tervével — a similia similibus elvén indulva. Atyánk ekkor épen, a mint gyakran szokta, a messzi széjjel fekvő földeken dolgozó parasztság munkája után látni távol járt a háztól. Kedvezett az alkalom a kivitelnek. Arthur bátyám azon kezdte az orvosi műtétet, hogy szidás helyett azt kérdezte tőlem: jól esik-e nekem, kinyalni a kupiczát? és kell-e még egy kis pálinka hegyébe? Erre bennem a gonosztetten kapatás zavarát elébb ámulás, utóbb örömteljes megnyugvás és a nyert biztatás elfogadása váltá fel. Igent bólintottam. Erre aztán — már nem tudom, *egész* parasztember számba vett-e vagy csak *félbe* orvosom, azaz egy kupiczával-e vagy kettővel kínált meg az úrbéres pálinkából? Annyi bizonyos, hogy holtrészeg lettem és mielőtt a hasonszenvi gyógyszer hatása teljesen kifejlődnék, bátyám felnyalábolt és az apám curiáját kiegészítő nagy kert legutolsó szögletében lévő filagóriába sietett velem, engem ott egy ősi pamlagon kényelmesen elhelyezni.

Atyám e nagyobbik gyümölcsös kertjének (ugyanannak, melynek egyik szögletében a hármass hárs tövében anyám sírja domborul) tulsó sarkában áll ma is egy vén magányos hársfa, mind törzsének körületére, mind egyenes magasságára nézve a legszebb, legnagyobb, mit életemben láttam. Korát 600 évre becsülik. Családi hagyomány szerint legelső őseim, a Szepesség telepítői, első szántatói, kormányzói és tatárverői egyike ültette* — az akkori szokások szerint hihetőleg tulajdon kezé-

* «A Wagner és Bárdosy s újabban Nagy Imre által ismertetett okmányok szerint Szepes vármegyének ős nemzetségei közül a Görgey-család az, mely őseiről az alább említendő 1256. évből a legrégebb eredeti okmány birtokában van. Őse II. Arnold Szepes vármegyének első okmányilag kimutatható főispánja volt. . . . 1256. év: IV. Béla király a szepesi kerületben a

vel. A századok viharai és napfénye alatt növekedett és azokat túlélte. Ma is ép fa, mely csak egyes elhaló ágakat, oly vastagokat mint az emberderék, hányván el időnként, törzsében még újabb századokra elégséges életerőt rejt. Egyszerű padok vették körül, és ezeknek egyik közében a hárshoz támasztva őrt állt egy régi vértes vitéz, egy fából kifaragott és fehérre meszelt messzire.ellátszó délcezg alak, a német ajkú parasztgyerekektől e magyar szóval úgynevezett «óriás», melynek táját azok éjjel messzire kerülték. Pár lépésnyire odább, a kertkerítés tövében a hárs terebélyes ernyője alatt az említett kis filagória állt, redőnyös ablakokkal, záros ajtóval. Belső falai az akkor divatos quodlibet-modorban szeszélyesen egymáshoz toldott sok száz kisebb-nagyobb képpel, itt-amott közbe ragasztott egyes kártyákkal és a XIX. század elején hazánkat csapásként ért «devalvatic» által «vagyonból» semmivé vált különféle bankókkal valának bevonva. Bútorzata: asztal, néhány szék s egy ócska nyugágy — atyámnak olykor délutáni pihenő vagy olvasó helye, — nekem e szobácska magános gyermekjátékim tanyája.

Itt e nyugágyra fektetett tehát le bátyám; magunkra zárta az ajtót és feszülten várta gyógy módjának szándékolt hatását, — jövődőlbeli sorsom eldöntését: hogy (a mitől tartott) egész életemre részeges ember válik-e belőlem, vagy pedig hogy (a mit drasticus szerétől remélt) beállván egy nagy catastropha, én a pálinkát egész életemre megutálom. Bátyám számítása, a catastropha csakugyan hamar bekövetkezett... Ő azután szépen kimosdatott, az esemény nyomait a filagóriában nagy gondosan eltakarította, engem mély álomba merüllet megint fehyalábolva visszavitt a lakóházba s itt rendes ágyamba lefektetett, úgy hogy mire atyánk estvefelé haza kerülvén, bátyám neki röviden azt jelentette, hogy délután hirtelen rosszul lettem: az öreg úr látván esőndes alvasomat, megnyugodott benne, hogy reggelre semmi bajom sem lesz.

lengyel végeken Poprád folyó mindkét felén lévő királyi erdőt a Scymina (Zimine) hegyek és a Thortoli alpesek között Arnold szepesi főispán fiának Jordánnak adományozza.» Századok, 1872. áprilhavi füzete. 216—217. lap. — Analecta Seepus. Wagner—Bárdosy. — Ez adományos terület középpontján a Poprád és Toporez vize mellett telepítették Jordán fiai II. Arnold, János és Illés Toporez helységét. — Századok, Ugyanott 219. l.

Arthur bátyám orvossága sikerült. Sohasem vágytam többé pálinkára.

Talán kelleténél tovább is időztem e kis esemény és kivált színhelyének leírása körül. De hát elárvult gyermekkoromnak a szomorú alapszín daczára is kedves emlékei mind ezen ősi hárs tövében, — ezen kertben, az ennek közepe táján korhadozó odvas almafa alatt, a nagy méhes, a kert tulso szögletében ágaikkal egymásba fonódó hármashárs és az ezek árnyékában hamvadó jó anyám és négy kis testvérem sírjai körül gyökereznek. A három hársfát nagyapám néhai Görgey János, Blankenstein huszárezredbeli százados, harmadik fia Ferencz születésekor saját kezével ültette háromszögben. A többi kettőt e hármashárs közül egyiket édes atyám, Görgey Györgynek, a másikat a középső testvérnek Jánosnak* emlékére ültette s az lehetett az ültetőnek áldó gondolatja, hogy a három fa s a három fiú együtt nagyra nőve s ágakat eresztve, ezekkel mind-egyikre közelebb ölekezzenek egymással — a mikor ő nem lesz többé. Óhajta a fákban teljesen, — fiaiban legnagyobbbrészt fogatos volt. A három hársfa a távolból nézve egynek látszik — s a kik emberkort vagy öregkort éltünk a maubeugei hős unokai közül, testvéries egyvetértésben és szeretetben éltünk vagy közeledünk a sír felé.

Hadd jegyezzek fel egy-két vonást említett nagyatyám életéből és halála felől.

Találtunk és olvastam egy régi levelét, melyet ő vőlegény korában akkori menyasszonyához, későbbi nejéhez, nagyanyámhoz írt. Teli humorral, három nyelven írta: legelőször az első lapot magyarul, ódon tiszta magyarsággal, a túllapot rövidebben németül, — s a harmadikat tótul. Mily jellemző ez a szepességi mívelt úri körök felfogására már a múlt században. Szepes vármegye nemes családai a felföld csupa német és tót ajkú földnépe és városi lakossága özönében híven föntartották és ápolták magyar erkölceiket, nyelvöket. — ösmérték és élvezték a külföld míveltségét közvetítő német irodalmat, — és nem

* Ennek két fia Gusztáv és az 1848-9. forradalomkori honvéd alezredes és dandárnok Kornél, ki az 1867-ki koronázás után újjászervezett királyi honvéd hadseregben mint altábornagy és szegedi honvédkerületi parancsnok 1888-ban saját kértére nyugdíjaztatott és mint a főrendiház tagja halt meg 1897 december 27. Budapesten.

vetették meg a tót földnépe nyelvét sem. Azt tartották, hogy a polyglott Magyarországon legalább e három nyelvet bírni kell minden művelt embernek.

Idősbik két fia növelésére nagyapám még befolyhatott. Jóllehet ők is korán jutottak árvaságra: az általa megindított szigorú irány mégis kihatott egész életükre; kemény férfiak váltak belőlök. A harmadik testvér, Ferencz, már nagyon kicsiny korában vesztvén el az apját, egészen anyja keze alatt növekedett, — kedvence volt és maradt anyjának, de puha ember lett.

A francia forradalom elleni háborút megelőző béke-garnizonok utolsó éveiben nagyapám egészen katonásan növelte két idősbik fiát. Az ő szobájában kemény ágyon hálaltak és minden éjjel egyszer-kétszer megtörtént, hogy apjuknak egy éles fütttyentésére felébredve, minden további szó nélkül a jó meleg takaró alól kiugrálniok s a szoba közepén álló nagy kerek asztalt háromszor körül kellett szaladniok; — azután újra lefekhettek, hogy rögtön ismét elaludjanak. Gyakran éjjel a téli hidegben is felváltva egy-egy fél órát a ház előtt őrt kellett állniok a vén huszár strázsa oldalánál. Egy ilyen éjjel nagyapám váratlanul rá lepvén az őrtálló közemberre, rajta kapta, hogy egyik karjában volt a karabély, a másikban az alvó gyermek, az öreg huszárnak báránybélleses bő csurapéjába bujtatva. Úgy tisztelgett, ahogy tudott. Mikor aztán a nagyapám kimondta a sententiát, hogy ezért a gyerek lakolni fog: a vén katona pöczkösen azon könyörgött neki, hogy ne az úrfinak legyen bántódása, esakis őt kössék hát *farkasgúzsba*.

Nagyatyám halálának helye, napja, körülményei tudva vannak a családban.

Ő a francia forradalom elleni háborúban, a guillotine nagy munkája esztendejében, 1793-ban, mint svadronyos kapitány a Blankenstein huszárezredben, az ellenség előtt állt, Maubeuge helysénél, Flandriában. Egy ütközeti napon szeptember 29-kén egy szakasz huszárt, fiatal hadnagya a szepességi születésű Wieland György alatt, földött állásban a nevezett helység temploma mögött tartaléknak hagyván, attakra vezeti svadronját a terepet előtte keresztbe szelő patak tulsó partjáról lövöldöző francia gyalogság ellen. A mely bevágású

meredek partokkal közbüleső patakot a francziák eléggé széles védakadálnak tartják a magyar lovasság megrohanása ellen, de nagyatyám emberei élén *veszi* az akadályt. Az átugratást megelőző pillanatban, még az innenső parton sortűzet kaptak. Mikor a tulsó parton bevágnak: kapitányuk akkor hanyatlik le a lóról — holtan . . . Mikor a véres munka után sorakozó huszárok elesett kapitányuk holttestét, melyet minden szerelékével együtt a csatatérről fölszedtek és magokkal hoztak, megvizsgálják, kitűnik, hogy két puskagolyó közel egymás mellett járta át a szívét.

Ez a körülmény világosan ki van emelve ezredesének Hadik Károly grófnak, a későbbi tábornoknak, úgy a felsőbb parancsnokságokhoz felterjesztett szolgálati jelentésében,* valamint Szepes vármegye első alispánjához *Horváth* Stansics (de Gradecz) Imre** királyi consiliarius-hoz a csatatérről intézett, e következő tartalmú magánlevelében:

«Sig. Beaufort dto 1. octobris 1793. — Érdemem felett való Uram Consiliarius Uram! — Az elmúlt holnapnak 29-dikén lett előmozdulásunk és az ellenség lagerének attaquirozása alkalmatosságával kapitány uram Görgői, minekutána fejedelméhez való hűségét, hazájához való szeretetét és mind azt, a mi egy a maga becsületét mindenkor maga előtt viselő nemes szívhez az ilyen alkalmatosságban megkívántató volna, elegendőképen megmutatná, két halálos sebeknek vételek után életét ugyanazon szempillantásban végezte. Oly dolog, melyet én egész megilletődéssel szenvedek. Tudván azonban, hogy ezen reménytelen történet Kapitányné asszonyomnak és úri gyermekeinek örökké tartó szomorúságot okozna: kérem az úr Consiliarius Uramat, olyan móddal ezen kedvetlen hírt a Tekintetes Asszonynak tudtára adni, hogy érzékeny szívének vett sebei, vigasztaló szavai által megenyhíttessenek és annak békességes tűréssel való szenyvedésére elkészíttessenek; bizonyossá tévén az Asszonyságot részemről, hogy minden hátramaradott portékáinak ára, melyek kapitány uram szerencsétlensége után

* L. Több eredeti vonatkozó okirat a bécsi hadi levéltárban, úgymint: Feldakten Niederlande 1793. 13. 385. — Coburg 1793. 2—11. Hofkriegsraths-akten, 1793. 2. 3. 10. 310. — Coburg-akten 1793. 9. 86. c.

** Özveggy nagyanyámnak utóbb második férje, mostoha nagyatyám.

azonnal lepecsételtettek, minekutána eladatnának, kezeihez fog-
nának szolgáltatódni. — Ezek után magamat amidőn tapaszt-
alt szívességében ajánlanám, vagyok az Úr Consiliarius Uram
alázatos szolgája Gróf Hadik Károly, s. k. Oberster. — —

Gróf Hadik ezredes levelének szövege részben szószarint
reprodukálva van a nyomtatott halotti jelentésben, melyet férje
haláláról nagyanyám szétküldött.

Mind a két okirat megvan eredetiben a Görgey nemzet-
ség levéltárában, mely a budapesti Nemzeti Múzeumban mint
örök letét őriztetik.

Hogy nagyatyám testét huszárai magokkal elhozták a
csataterről, és hogy tarsolyában tartogatott tábori étszerét
(ezüst nyelű bebicsakló kést és vellát, ezüst nagy és kis ka-
nalát bőrtokostul) nagyanyám utóbb visszakapta, Wieland egy-
kori hadnagy, utóbbi altábornagy gondásából, és hogy ezen
emlékeket még magam is láttam s az egyik kanalat Arthur
bátyám örökölhette: mindez azt bizonyítja, hogy a Blanken-
stein-huszárokat kötelességek teljesítésében szeretett kapitányuk
eleste nem birta megzavarni.

Az pedig, hogy nagyatyám, a még a vízen innen kapott
két golyóval szívében is nyeregben ülve, átugratott és csak a
tulsó parton esett le holtan: szép példája a kitünő lovasnak.

A gróf Hadik ezredes írott adatait utóbb előszóval fü-
lem hallatára részletesen kiegészítette Késmárkon családi kör-
ben, a múlt század 40-es éveiben, báró Wieland György nyu-
galmazott cs. kir. altábornagy, egy nagyon öreg úr, nagy-
atyámmak egykori hadnagya, a kit. néhány beforrt sebet ki-
véve, megkímélt a hadiszerenese és a ki haláláig kegyelettel
emlékezett meg egykori kapitányának atyai jóindulatáról.

Ha az ember a Késmárkról Bélának, Busócznak a Pop-
rád folyó balpartján Podolinba vivő országútról a kistoporezi
esárda mellett éjszakknak tér le háttal a folyónak és az ennek
tulsó partján várkastélyromjával föltetsző Holló-Lonmiez helység-
nek, a kihalt Holló család volt birtokának: akkor a Toporez patak
mentén egy negyedóra alatt Toporez helységét éri, melynek
vén hársfái már messzire állászanak. A Toporez vize annyiban
is nevezetes, hogy az 1260. esztendőben IV. Béla királytól
kelt és családi levéltárunkban maig épsebben megőrzött királyi

adománylevélben egészen a mai orthographiával írva említetik. Egy szilárd rögpont a felföld legrégibb földirati történetben, csakúgy, mint a Poprád, — míg számos más, a régi okiratokban tájékoztató határpontok gyanánt kitüntetett hegy- és helynevek az idők forgatagában apródonként történi helyesírási, sőt szójejtési elhajlások vagy gyökeres változások következtében többé épen nem, vagy csak kétesen megállapíthatók. Nyilván már akkor Toporecznak hívták ezt a patakot, mikor a Poprád partjain még csak gyér benszülött pásztorok és halászok tanyáztak s az erdőirtás és szántóvető telepítés nagy munkája még meg sem kezdett. A Toporecz vize partján alapították elődeim első tűzhelyüket és nevérol nevezték el a falut. Itt vert gyökeret és nőtt aztán terebélyesre azon törzs, mely a hazai történelem tanúsága szerint számos jeles fiában híven szolgálta az országot és egész a legújabb időig — megfogyva bár vagyonban és befolyásban — szellemre és műveltségre nézve még mindig a régi erő épségét mutatja egy-egy késő utódjában.

Szolgált a országot, mondám, és szolgált a utóbb — a reformatiót.

A Görgyek családostul népestül a protestantismushoz állottak s a «lutherani comburantur»-féle törvény sötét korszakát emberül kiállták. (A család egyes ma élő katolikus tagjai csak újabbkori visszatérítések ivadékai.) Toporecz helysége arról is nevezetes Görgövel és a Máriássyak Batizfalvával együtt, hogy ez a három helység az egyetlenek voltak egész Szepes vármegyében, a hol az 1681:XXVI. tcz. protestáns egyházak, oskolák és «parochiák» építését, vagy a megvédett régiek föntartását országgyűlésileg megengedte. Az előző véres üldözési harcok alatt pedig a toporezi erődtített várkastélyban Felső Magyarország protestáns nemes családainak ifjúsága gyülekezett ide, folytatni a humaniorákig tanulmányait, — fölváltva a könyveket s a várfalon a fegyvert forgatván kezében.

Ez egykori várfalakból gyermekkoromban már csupán három kerek bástya lőrésekkel volt meg s a körfalon belül azon ma is jó karban lévő emeletes uri lak áll, melyet a 18-ik században szépapám épített, a lerombolt réginek helyén, melytől a régi kastély nevét örökölte.

A nagyatyám utáni osztozáskor — középső fiának János-

nak Görgön jutván lakó udvarház osztályrészébe — a toporezi terjedelmes kúria atyám meg öcsese Ferencz közt osztatott ketté. Régi szokásjog szerint az apai lakóház a legifjabb fiút illetvén meg, Ferencznek a kastély jutott az udvar és kert egyik felével, ennek másik fele az óriás hársfa- és hármashársfákkal ellenben atyámnak. Az ekkor közből húzott kerítés azután nemcsak a két telek közé, hanem csakhamar a két testvér közé is válaszfalat emelt, melyen egy fél emberéleten keresztül sohasem a szeretet vagy legalább a szomszédi jóindulat vetett át egy résztvevő pillantást, csak némelykor a gyűlölködés birtokháborító támadása rontott át vagy a védekező önérzet emelte azt még magasabbra . . .

E gyűlölet ki nem apadó forrása atyai nagymamám sajátosságos egyénisége volt — ártatlan táplálója pedig édes anyám. És csak e két annyira különböző nő halála után foghatott hozzá a harmadik a kiengesztelés áldott munkájához: Görgy Ferencz felesége. —

Nagymamám özvegyi jogon a kastély birtokában maradt, legkedvesebb fiánál, a kinek fiatal neje Kosztolányi Mária is sokáig csak vendég maradt a házban, napá haláláig. — Hogy az anya özvegyi jogának *terheiben* azután mi módon osztozott igazságosan a három fiú, arról nem bírok adattal. Lehet, hogy ezeknek apai öröksége és az osztályegyezség csak akkor vált actualissá, mikor nagymamám másodizben férjhez menvén a már említett Horváth Imre alispánhoz, özvegyi joga kimúlt s ő a toporezi kastélyt a nagyöccével cserélte fel (Béla és Késmárk városok feleútján) lakóháznak.

A meddig azonban az én gyermekkori emlékezésem terjed visszafelé: a «consiliárusné» mindég — azaz megint — a toporezi kastélyban lakott és — uralkodott.

Második ura ugyanis, Horvátországhól a magyar földre elszármazott családjának férfiágában magvaszakadván, a nevezett consiliarius alispánnak törvényes örökösei (közülök világosan emlékszem a nagy humorista Szirmay Boldizsarra) nagymamánat egyezség útján, egy állítólag tetemes pénzösszeggel kibecsülték özvegyi jogából s a nagyöcczi várkastélyból, melybe utána az említett Szirmay Boldizsár, ennek halálával pedig egyetlen leánya, Mariana, és férje, báró Mednyanszky Edvárd honvédtársam és barátom költözött be.

A Nagy-Eörről Toporeczra magával hozott «sok zsák pénzről» talán még ma is járja a legenda a toporezi nép öregebbjei között. Én édes anyám halála után és sokat Lőcsén tartózkodó atyám távollétében, még kisdíák koromban is, estenden a cselédszobában sokszor hallottam nagyokat tereferélni róla. És mikor nagyanyám halála után mindebből «a sok kinsből», a mennyire én láttam, csak néhány kas, meg szakajtó értéktelenné vált rézpénz (libertás, máriás, polturás s efféle emlékek a Rákóczy-korból és Ferencz császár finánczpolitikája korából) kerültek le az emeletről, a kastély rejtekhelyei valamelyikéből: az említett legenda új virágzásnak indult. Voltak esküdni kész szavavevehető éltés parasztasszonyok Toporeczon, kiket a buzgóság az éjféli hátborzongató félelem daczára, vagy éppen ezért, leskelődni hajtván a kastély mérsékelt közelébe, «ezen tulajdon szemeikkel» látták lakatlan emeletének egymásután kivilágított ablakain belül a fősvény öreg asszony hazajáró lelkét rejtekről-rejtekre járni-kelni, a sok pénzét olvasgatni, rakosgatni, rejtegetni . . .

A mely időn emlékezéseim kezdődnek, akkor már édes anyám befejezte azt a földi martyriumot, mit legnagyobbbrészt ez a boldogtalan emlékezetű öreg asszony mért rá. Atyám még tovább szenvedte — anyja haláláig . . .

Az eset, — a kép, melyet felőle atyámnak, utóbb bátyáimnak, másoknak alkalmi töredékes elbeszéléséből és saját megfigyelésemből összealkottam magamnak, a következő:

Nagyanyám, férjének katonai szolgálatban folytonos távolléte alatt, ráért korlátlanul uralkodó természetté kifejlődni. Nézeteire, hajlamára nézve gőgös aristokrata volt Atyám egy Szirmay kisasszonynyal való mátkaságának egész barátságban, egyetértve történt felbontása után — anyjának akaratja ellenére eljegyezte és elvette anyámat, egy *nem-nemes* mívelt fiatal polgárlányt, Perczián János lőcsei háztulajdonosnak és nejének, Liedemann Anna Susánnának idősbik leányát. Eleinte az önérzetes polgárember sem szerette nemes úrhoz adni férjhez a leányát. De miután meggyőződött, hogy komolyan szeretik egymást: meleg szívből rájok adta atyai áldását. A nemesasszony pedig a «mesalliance» miatt megátkozta a fiát.

Már most: okos felvilágosodott ember — és atyám az volt — nem rőkönyödik meg egy igazságtalan átoktól, nem hiszi el, hogy az fog rajta. Atyám oltárhoz vezette és hazavitte ifjú nejét ősi birtokára Toporeczra — az átkozódó anya tőszomszédságába — a keze-ügyébe . . .

És ezért — nem lehet tagadni — itt ez egyszer az igaztalan átok fogott rajta, egész életén keresztül . . . A szívtelen, az engesztelhetetlen anya s azok a kik a kegyét keresték — talán nem utolsó helyen a tulsó udvar cselédsége — elkövettek mindent arra, hogy az átok foganatos, a helyzet csakhamar szüléimre nézve tarthatatlan legyen!

Járult hozzá ekkor, házasságuknak mindjárt első szakában atyámnak egy az örökös izgalomban hebehurgyán elkövelt, meggondolatlan cselekedete. Minden esetre nagyon jellemző az ő egyéniségére. A ki maga becsületes és megbízható, az könnyen hisz és megbízik mások becsületességében. Atyám vakon bízott egy fiatalkori barátjában.

*

Mielőtt az események ösvényén tovább haladnék, hadd mondjam el, a mit anyai nagyatyám egyéniségéről tudok.

Arcképe* itt előttem függ szobámban és látogatóim közül minduntalan akad, a ki megállván előtte, nagy érdeklődéssel huzamosan nézi e nyílt, becsületes szép vonásokat, a kék szemek szigorú és mégis jóságos tekintetét, a hátrafésült galambősz, dús hajzatú fejet, a magas, széles homlokot, az egész alakot fehér nyakravalójával, nyestprémes fekete selyemsujtásos, nyitott mentéjében, a mint azon korban a vagyons és előkelő polgáremberek de stylo viseltek.

A Szepesség mívelt és kiváltképen a protestáns lakossága azon korban állandó üzleti és közmívelődési összeköttetésben állt a nagy Németországgal. Az összekötő kapcsok a kereskedelmen és vándormesterlegényeken kívül a külföldi tudományos egyetemeket járó evangélikus candidatusok, lelkészek és késmárki főiskolai tanárok voltak és a német szabad-

* Zauzig lőcsei művész olajfestménye. Zauzignak egy nagy műve a bécsi Belvedere képtárában függ.

kőműves páholyok, melyek a Szepességen számos tagokat számláltak — a felvilágosodás, a humanizmus és a keresztyén szeretet apostolait. Ilyen magasabb fokú szabadkőműves volt az öreg Perezián János is (özvegye, nagyanyám, nekem az ezt bizonyító megmaradt jelvényeket kis gyerek koromban megmutatta) és ilyen volt a vármegyét bölcsen kormányzó Horváth Inre alispán is Nagy Eőron.

Kétségtelen, hogy anyai nagyatyám, a lőcsei polgárember és családja, a nagy német irodalom emlőiből táplálva, az akkori műveltség színvonalán állt. Lőcsei nagyanyámról, a ki magas korban 1850-ben húnyt el saját házában, még azt a curiosumot és följegyezhetem, hogy velem olykor, nehogy a cselédje értse, latinul beszélt. Leányuknak pedig, édes anyámnak semmi tekintetben sem volt oka magát a felföldi nemes-ség leányai előtt megszégyelnie — de consiliariusné nagyanyám előtt sem, a ki csak — gyűlölségébe fogadta...

Előre föltehető, mivel természetes, de különben positiv adataim is vannak rá, hogy anyám már ünnepelt leány és Toporcza került fiatal asszony korában, önérzetes és a kínosan tapasztalt aristokrata dőlyffel szemben tisztességes polgári származására büszke jellem volt. Sértett önérzete föllázadt... Atyám szenvedélyesen szerette. Hátramaradt írásaiból tudom, még házassága későbbi éveiben is lelkesült iránta... Atyám biztosan tisztességtudó volt volna még egy igazságtalan, lelketlen, kegyetlen anya iránt is; de indulatos, hirtelen haragvó és haragjában hirtelen cselekvő természet volt és az összes emberi érzések összeütkezésében neje és gonosz anyja közé állítva, ez utóbbival szakított egész életére...

De itt közelében ennek megélni lehetetlen! El innen! El mentül messzebb — az alföldre! höl a diófa és szőlő terem.

Anyám hozománya 20,000 rhénes forint volt készpénzben — az akkori gazdasági viszonyok között maga egy vagyon.

Atyámnak pedig volt egy fiatalkori barátja, tanulótlarsa; egy az ország szivében birtokos mágnás nemzetségnek ivadéka. Atyámmal ketten valóságos Castor és Pollux, Achilles és Patroclus, Dávid és Jonathán. Ezen jó barát, ki késmárki oskolás éveiben a Szepességen szerzett ösmeretségeit azontúl is ápolta, atyámmal együtt gyakori, utóbb mindennapos vendég

volt anyám atyai házánál, ammyira, hogy a kis város terefe-réje már a ház kisebbik leányának szánta. Annyi a kétség-telen, hogy a mívelt és szintén liberalis gondolkozású barát a becsületes polgárcsaládnak is megnyerte a bizodalját. Az atyámét föltétlenül bírta. S úgy kellett lenni: anyámét is. Most kinyokban őtet kérték meg tehát szüleim: nézzen számukra az Alföldön egy nekik való birtokot.

Az egyenes utat az ilyen birtokszerzésnél, a nyílt alkut, az akkori jogi viszonyok és ezekből kifejlődött fogalmak ki-zárták. Gondosan kerülni kellett a nyilvánosságot, nehogy az öröklött birtokát elidegeníteni hajlandó birtokosnak osztályos atyafisága szelé vegye. Mert minden nemesi birtok az azt egykor királyi adományba nyert donatariustól leszármazott egész nemzetségnek volt — tökéletlen hitbizomány természetű — tulajdona, nem pedig az azt apjától öröklött birtokosé. Ez utóbbi voltaképen csak haszonélvezője volt. Annyit azonban megengedtek ennek az «Ősiség» nevezete alá foglalt akkori törvények és szokásjog, hogy e családi földbirtokot záloglevél nevezetű szerződéssel önhatalmilag más nemesembernek és leszármazóinak 32 esztendőre zálogba adhassa. kik azt ugyanazon jogokkal, melyeket a zálogbaadó bírta, a visszaváltásig bírhasák. Az érte kapott zálogösszeg lett ekkor az osztályos atyafiság virtualis öröklési jogának a tárgya, melyet következképen a zálogbaadó haszonélvezőnek fölemésztienie nem volt volna szabad, — de rendesen megtette, minthogy gyakorlatias biztosításáról az ősiségi törvények gondoskodni elfelejtettek. Így aztán a bevégzett tényről meg-lepett atyafiságnak — ha az üzletet csírájában meghiúsítania nem sikerült — 32 év múlva esedékes visszaváltási joga a gyakorlatban abban állt, hogy az elzálogosított ősi birtokot a zálogösszeg előzetes bírói ltétele mellett, igen költséges per-rel kiválthassa, azaz: (esetleg igen drágán) újra megvásárol-hassa; ha pedig a zálogösszeg nem állt rendelkezésére: akkor illusorinussá vált a visszaváltási jog. Ebből megérthetni, hogy miért volt általános szokás, a végeelláthatlan pereknek abban a korában a legóvatosabb titkolódzással és alkalmas meg-bizható meghatalmazott közvetítésével élni az ilyen birtok-szerzés alkalmával.

Szüleim az ebben szolgálatát és összeköttetéseit készsé-

gesen felajánló jó barát — B. P. J. — kezébe adták anyám egész hozományát — a XVIII. század végén *teljes értékű* készpénzben.

Ezt a 20,000 rhénes forintot azután szüleim sohse látták többé életükben!

De birtokot sem érte! Se' pénz, se posztó . . .

Atyám holtig pörlekedett a hitre bízott pénzért. Kettős úton is egyszerre.

Adott neki a báró, mikor átvette a pénzt, írott elismervényt felőle.

Nem a báró! — A barát!

Az írásban történeti hűséggel az, hogy *mivégett* adták kezébe a pénzt és hogy azt *bizalomból* a *becsületére* bízta — nem volt elmondva.

Az sem állt az írásban, hogy ő azt *visszafizetni*, — hogy bármikor *föltétlenül* visszaadni — *magát kötelezi*.

Minek is lett volna benne! Hiszen barátok között történt a dolog! Hát mire való lenne akkor a barátság?!

Nem volt tehát az írásban *világosan* kifejezett «kötelezettség». És nem volt a követelésnek «jogezíme». Sem «depositum purum», sem «kölesön» vagy egyéb fajta «liquidum debitum». Sem institutum nem volt kikötve. Pedig az akkori judicatura sablonjában szinte taxative sorakoztak a *szokásos* jogezímek szerinti keresetek fajtái. S a melyik felperes a maga követelésének megfelelő institutumát el nem találta: annak keresetét irgalom nélkül condescendálta a bíróság.

Ezért habozott sokáig minden consultált ügyvédje atyámnak, hogy melyik oldalán és végén fogja meg a dolgot. És ezért határozta el magát végre is a rávállalkozó, hogy *két* úton egyszerre, a polgári és a criminalis bíró előtt, keresen igazságot.

A történeti tény szerint kétségkívül az utóbbi elébe tartozott az eset: baráti bizalommal való visszaélés és rábízott pénz elsikkasztása. De nem hiszem, hogy az «abus de confiance» a 18-ik század vége s a 19. század első fele criminalis judicaturájában előfordult volna mint ítéleti indok.

A mi pedig a bizonyítási eljárást illeti: esetünkben két tanú, nem érdekelt, nem volt jelen a pénz átadása s átvétele pillanatában. — Az esküvel való bizonyítás nem volt szabályozva . . .

Tény és a mai felfogás előtt eléggé curiosum, hogy az atyám által B. P. J. ellen a 18. század végén indított pörök a 19. század negyvenes éveiben még mindig nem voltak bírói ítélettel *pro* vagy *contra* elintézve!

Mert hát az «ítélet alá submitálás» nem állt sem az alperes, illetve vádolt *félnek* magának, sem a kereső és vádló fél *ügyvédjének* érdekében.

Hallgatag megegyezéssel húzták, hevertették a pöröket. Ezek szüléimet túlélték.

Előbb édes anyám halt belé 1829. évben. Utóbb atyám 1843-ban.

Már ügyvéd voltam, mikor Ármin bátyámmal ketten, Guido és Arthur bátyáim meghatalmazásából is, befejeztük e pöröket «barátságos egyezséggel».

Az iniciatívát hozzá az öreg báró ragadta meg. Nekünk négy testvér közül egyikünknek sem jártak eszünkben e pörök vagy anyánk odaveszett hozománya, mikor a báró az első lépést megtette irányomban, a ki mint pesti kezdő ügyvéd a vele való hivatalos érintkezéseket ki nem kerülhettem — melyek alkalmával egy ízben pártfogásával kínált meg, ingyen lakást ajánlván fel nekem üllői-úti (akkoriban a járda színvonala alá süllyedt) földszintes házában, mit én el nem fogadhatván, udvariasan megköszöntem.

Mind a két ajánlat megtételére — az ingyenlakásra és az egyezségre — a félszázados medve-álmából ébredező lelkiismeret ösztökélhette az emberi élet végső határához közeledő vén embert.

És ugyanez a fölébredt lelkiismeret a fősvény milliomos nagybirtokost rá birta arra is, hogy a fizetendő egyezségi összeg helyes megállapításában igénybe vegye erszénye javára a — *devalvatiót* és a fiatal korában szüléinktől rábizott 20,000 forint tőke és kamatja teljes kielégítésére nekünk 4000 frtot, mondd négyezer forintot fizessen. — Mindegyikünknek egy ezerest!

Szinte látni vélem az ámuló, a kétkedő mosolyt fiatalabb olvasóim arcán ezen hitrebizott 20,000 forint különös történetének minden eddig elmondott mozzanatánál. Hogyan tarthattak e pörök ítélet által eldöntetlenül el egészen egy félszázadig?! És ha el, akkor hogyan lehetett nekünk oly gyalázatos

egyezséget elfogadni, mely szerint 20,000 forint tőke és ennek félszázadi kamatja helyett 4000 forinttal elégtessenek ki?!

Hát nem hallottátok ti egy boldogabb ifjabb nemzedék fiai soha hírét a «devalvációnak»? a Ferencz császár geniális fináncz-politikájának? és annak a pénzügyi patensnek, mely-lyel Ő felsége mindenik alattvalója zsebében ötöt egyre devalválván — és mely törvénytelen patenst az akkori tehetetlen Magyarország servilis judicaturája a törvény gyanánt tetteleg elfogadott és alkalmazott — az ország összes rosszfizető adós alperesei helyeslő tapsai között!

Sohasem hallottátok-e hírét a százéves pöröknek a magyar igazságszolgáltatásban? s az egyetlen ilyen pörbe elébb vagyoniilag belepusztult, aztán belehalt több generációnak, mely egymás után a «jussát nem hagyta»!

Ezeket a 18. századik második és a 19-ik század első felében hazánkban dívott kulturális és igazságszolgáltatási állapotokat nektek nem tanítják a tanárok; vagy előadják ugyan nektek azokat, de ti únjátok a történelmet, valahányszor nem az ősi dicsőségről fest nektek kápráztató képeket. Így aztán nincs fogalmatok a praxis curialisról, az esztendőnek 4 juristitium által elválasztott 4 juridicus terminusáról, a királyi személynök s a négy protonotárius személyeihez fel- esküldött s különben öreg hírneves ügyvédek irodáiban dolgozó boldog emlékezetű jurátusoknak azon fontos főkötelességéről: minden megnyílt új terminus elején a volt 4 kerületi tábla, az akkor egyetlen pesti királyi ítélőtábla és a Curia pertáraiban megjelenni és illető főnöküknek ott folyamatban heverő pöreit előkérven, azokba folytatólag beleírni ezeket a lelketlen, de a felek jogait és jogtalanságát föltétlenül biztosító formulákat: «Pro A. megjelenik N. N. és ff.» — Értsed: «*pro Actore*» és föntartja a föntartendókat».

És utána a másik:

«*Pro I.* (értsd «*Incatto*», rövidítés már ez is «*Inculpato*» helyett) s az N. N. helyére nem a maga nevét írta a jurátus, hanem az őt küldő ügyvéd nevét. S a tekintetes fő, főbb és legfőbb bíróság elhiszi neki, hogy meg van hatalmazva. S a per ezzel visszakerült a pertárba s ott a másik oldalára fordult tovább aludni az igazak álmát. A mi hiányzik a képből, az olvasó könnyen kiegészítheti, ha ismeri

jelenkorunk perhúzóvonó ügyvédi fogásait. És vegye hozzá, hogy a mai perrendtartást és a föltétlen zárhatáridőket nem ismerő azon korban, melyben a mi szomorújátékunk játszik, a felperesi ügyvéd is, ha az elvállalt, bár még annyira igazságos ügyét a bizonyítékok fogyatékosága miatt bírói ítélettel megnyerhetni nem remélte, akkor még ő is halogatta az ügy eldöntését; ő sem siettette, hanem inkább iparkodott ő is azt minél hosszabb időre kihúzni, még pedig nem mindég csupán a maga érdekében, mint mentül tovább fejhető, jó fejlődés tehénét, hanem fele érdekében is, az időtől várván jobb esélyeket, talán éppen egyezkedésre való hajlamot az ellenfél részén . . .

Hogy esetünkben a nekünk falájánlott egyezséget elfogadjuk, döntő ok rá a devaluatio volt. A tetteleg érvényben lévő császári pátens szerint az egykori 20,000 forint most nem ért többet 4000 frt.-nál. S a báró fölébredt lelkiismerete is megnyugodott a devaluatio jogkedvezményében. Többet nekünk a honi bíróságok még bebizonyítható liquidum debitum esetén sem ítélték volna meg. Nem volt mást mit tenni, mint elfogadni a 4000 forintot — a veszett fejsze nyelét. S ezzel megállapítani a báró részéről beismerését annak, a mit ő a bíróság előtt megátalkodottul tagadt: hogy a veszett fejsze ott volt nála.

*

A miket mi, a XIX. század derekán egyezséggel bevégeztünk, azon pörök kezdete idején szüleink húszezer forinttal és egy mentő reménnyel szegényebben visszahanyatlottak Toporczon a régi földhöz ragadt, a most még sokkal súlyosabb állapotba.

De fiatalok és bátor lelkűek, egészségesek és munkabírók lévén, elfogadták a helyzetet és fölytették a harezot az ádáz végzet ellen. Anyám szép hozományának elvesztését azonban egész életökben nem bírták többé kiheverni: «A jó öreg urat Lőcsén» igazságérzete sem engedte, hogy majdani özvegye és kiházásítandó másik leánya megrövidítésével ő pótolgassa helyre anyámnak azt a tetemes összeget, melyet férje ilyen minden üzleti óvatosságot elhanyagoló gavallér módon rossz kezekre bízott. De meg a devaluatio országos csapása által ő

(nagyapám) is, mint tőkepenzes, vagyona nagy részét elvesztette! És a tisztos öreg úr csakhamar rá meg is halt. A toporezi gazdaságot megfeszített munkával és beruházással kellett jövedelmezőbbé tenni, hogy a szaporodó család szaporodó szükségleteit, a gyermekek nevelését s iskoláztatását fedezhesse. A munkaerő, erély és kitartás kitélt tőlök: a beruházás nem. Én azt hiszem, hogy azon adósságok összege, melyek miatt atyám öreg napjaira birtokával a hitelezők kértére, vármegye határozatából sequestrum alá került, mindjárt anyám hozományának odaveszte után vették kezdetöket. Hiszen eleinte szüléim még azt remélték, hogy rövid idő alatt megkerül a pénzők s hogy az első szükséges kölcsönöket hamar belőle kifizetik.

Én — mint a ki anyám halálakor még csak négy éves, atyám elhunytával csak 18 éves voltam, szüléim élete történetével olyanformán vagyok, mint a ki egy érdekfeszítő könyvben csak lopva és nagy időközökben lapozgathatván, csak egyes lapjaiba pillantott be futólag, hol az elején, hol a közepén, hol a végén.

Elmondom a mit tudok és a mit hiszek.

Atyám a toporezi nagyapai curiának csak gazdasági épületekkel bíró részét, lakóház nélkül, kapván az osztályban: lakóházat, a melybe ifjú feleségét hozta, maga épített. Ezen igénytelen, a szomszéd kastélyhoz képest szinte túlszerény földszintes épület három szobával s egy pitvarral, egy nagy magtárral a végén s előtte kedélyes tornácczal, szemközt pedig a telek tulsó szélén a két vendégszobát és a konyhát és belső cselédek szobáját magába foglaló másik földszintes épület — nem vallanak fényűzési hajlamokra.

A gazdaság fényűzése a húsz válogatott tejelő tehén volt, melyeknek etetésénél és fejésénél anyám vagy atyám mindig jelen voltak; a jó karban tartott czímeres jármós ökrök, — a merinó-juhnyáj, az eladásra szánt pulykasereg, melynek Késmárkon és Lőcsén hírré kapott szép példányait anyám héjastul beléjük diktált 24—24 dióval hízlalta fel stb. Férjhezmenéskor magával hozott leánykori egy pár galambja, az aprójószág, a nagy méhes, keze alatt mesésen felszaporodtak. Méze, vaja, túrója kelendőbb és keresettebb volt sok másnál.

A mi nemes gyümölcsösfa fajta a hidegebb égaljunkban

megél: fiatalabb gyümölcsfáink mind a három toporezi kertünkben, de a lőcseiben is, vagy atyámnak, vagy anyámnak volt a sajátkezű ültetése és oltványa.

Mikor a kormány az országban s a vármegyében a maga területén a köteles himlőoltást rendelte el: Toporez volt az első falu, melynek összes gyermekei rendszeren és foganatosan be voltak oltva. Mindnyáját anyám oltotta be, miután elébb orvostól annak módját, kezelését alaposan megtanulta. Két karomon a himlőhelyek egyik emlékem anyámra.

Tíz gyermeke közül az első kilenczet maga táplálta (a tizedik halva született) szigorú, test- és lélek-edző módon keményen nevelte.

Példás hitves, példás anya, példás gazdasszony és példás vendéglátó volt. Talán csak az utóbbi tekintetben nem voltak szüleim takarékoskodók. Tudom — mert emléktárgyakat felőle láttam — hogy a Magas-Tátrát látogató turista tudós tanárok Német- és Svédországo**k**ból és Amerikából házuknál ütötték fel főhadiszállásukat.

Lőcsén is volt szüleimnek emeletes házuk, nagy gyümölcsös kerttel. A Tokaj-Hegyalján Mádon szőlőjök, a hová anyám maga utazott le homlítani, szüretelni. Volt teli pinczejök és a szomszéd lengyelekkel tokaji borkereskedésök . . . Atyámmal emberedő éveimet együtt éltem, vele egy szobában laktam: tudom, hogy mindennél jobban útálta a dologtalanságot, soha tétlen nem volt. Vármegyei hivatalt is viselt több választási cycluson — utolsó éveiben mint a sedria táblabírája. Velem megszokatta és megszerettette a reggeli koránkelést. Mikor egyéb dolga nem volt: naplót írt előre bekötött kéktáblájú nagyrétaalakú kötetekbe . . .

Szegény anyám reménytelen betegen ágyban töltötte utolsó éveit . . . Túlélte anyósa, engesztelhetetlen gyűlölködésével.

Ez utóbbi miatt nem temettette atyám az anyámat a köztemetőbe, ennek a földesúri család számára fönntartott részébe — hanem a toporezi nagy kert sarkában, a hol a hármás hársfa terít rá enyhe zöld terebélyes ernyőt, ott avattatott neki (és melléje önmaga számára is) fölszentelt nyugvóhelyet, nehogy az az átkos gyűlölet még a sírban is — mint az életben — kikerülhetetlen szomszédja legyen az áldott szeretetnek.

Nem hiszem, hogy szüléim életök elrendezésében nagyralátók, költelezők, tékozlók voltak. Parádés fogatra, mint a szomszéd kastélyban, libériás inasra és kocsisra nálunk nem emlékezem. Egy fakó pony-hátas lovára emlékezem atyámnak, melyre nem engedett felülni. A szíves vendéglátás minden kelléke betermett nekik. A legtöbb pénzbe került a három bátyámnak adandó kitűnő nevelés, az akkor híres pozsonyi lyceumban oskoláztatásuk; utóbb a legidősbiké, Guidoé a selmeczi bányász akadémián. Ármint, a legúrabb (azaz: legköltelezőbb) hajlamút, a legkönnyelműbbet, atyám ránczba-szedés végett csakhamar kadétnak betette az akkor a Benczúr nevet viselt gyalogezredbe. Arthur még kisdíák volt; magam vakares.

Hogy szüléim Guidó bátyámnál elhagyták a régi csapást, a családi nexusra bizakodó vármegyei életpályát és szaktudományos kiképeztetésre, polgárius kereseten való boldogulás útjára terelték: ez is azt a korlátolt ódon látkörön túl nyiltabb kilátást a világba kereső, újkoribb tágabb eszmekört mutatja, melyben szüléim éltek; de a mi aztán lett belőle, Gida bátyám életútja, egyszersmind meglepő és tanulságos példa rá, hogy «röpül a nehéz kő, ki tudja hol áll meg; ki tudja hol áll meg, s kit hogyan talál meg?» példa rá, hogy csak az első, az indító elhatározás és lépés a szabad akaraté, az emberé: a továbbit kezébe veszi, magához ragadja s intézi a — végzet.

Volentem fata ducunt, trahunt nolentem.

Gida bátyám elvégezvén a selmeczi bányász-akadémiát, éppen mivel tehetségben és szakképzettségben egyaránt kitűnő erő hírét terjesztették el róla Bécsben, illető helyen, jóakaró tanárai; másrészt pedig az éppen akkortájtban atyáma¹ fenyegetni kezdő vagyoni válság miatt mielőbb önerején való megélhetésre kellett törekednie: belépett az osztrák császári pénzügyministerium bányászati osztálya szolgálatába, melyben aztán hosszú munkás élet után mint osztályvezető tanácsos halt meg. Amaz első lépésből pedig az lett, hogy ma a Görgey nemzetségnek néhány derék ivadéka mostan — osztrák állampolgár — számottevők «idegen nép tárházában». Vigasztaló benne az, hogy derék — *emberek*.

Atyám elszegényedése . . .

Az a pokoli combinatio; egy *anya* és egy *barát* — összetalálkozván az áldozatnak, atyámnak, csakis nemes lélekben teremhető idealismusával — megfejtik teljesen lassú, de biztos elszegényedését. Akármennyit fáradoztak szüléim, akármennyire takarékoskodtak: műhelyt anyám hozománya rájuk nézve odaveszett: végzetök prædestinálva volt.

És hozzá csatlakozott az emberi nyomorúságok közül a legrettenetesebb: egy remény nélkül *két esztendőig* tartó kór-ágy, melyet anyám csak már a koporsóval cserélt fel.

E két esztendő alatt Arthur bátyám elhanyagolta az iskolát, hogy anyját ápolhassa.

Mert ebbe a feladatba ő csakhamar úgy belevakorolta magát — intelligenciája, a szeretet ösztöne és leleményessége annyira fejlesztették ügyességét, hogy a számandó tehetetlen beteg a maga kínjában utóbb már senki mástól nem fogadta el a szolgálatot, csak tőle . . .

Arthur ambízióval teli, kitűnő tanuló volt; anyja kór-ágyánál vette az első leczkét és állta meg az első próbát a hosszútűrésben, az önfegyelhúzásban.

És még egyet látok bátyámnak e kritikus kétévbeli magatartásában: az első összeütközést két nagy kötelesség közt. És látom e belső tusakodásnak külső jelei nélküli elhatározott, nyugodt eligazodást a két versengő kötelesség közti dilemmában.

Vagy hogy talán nem is kötelességeket mérlegelt volna? hanem egyedül fiúi szeretete s a szenvedő iránti szánalom nagylelkű érzete voltak volna az indító okok, melyek minden versenyt föltétlenül kizártak?

Mikor édesanyját eltemette: akkor ment vissza Arthur Késmárcra, folytatni félbenmaradt tanulmányait.

Így találta itt 1832-ben, 14 éves korában, egy esemény, mely ő neki is egyszerre mindvégig kitűzte az élete ösvényét.

Ezen évben ugyanis a vele egykorú Görgey Gusztáv unokatestvérünk számára egy alapítványi ingyenes helyet szerzett a tullni utászkar iskolában, az egykori kapitányának ivadékaik iránt érdeklődő már említett báró Wieland altábornagy. De Gusztai (János nagybátyám idősbik fia) csakis huszár akart lenni, mint az apja, mint nagyapja: így a tullni ingyenhely

rendelkezésre állt a családban és édesanyám kapott rajta, szorult helyzetében.

E helyzetet Arthur ösmerte. Hisz' látta.

Atyánk tudósítván őtet a tullni szabadhely felől, egyszerűen azt kérdezte tőle, akar-e katona lenni?

A felelet rá a következő sajátkezű levél. Gyűjteményemben az első.

«Édes atyám! Olyannyira el voltam munkákkal halmozva, mikor meghagyásodat vettem, és annyira szórakozott, hogy nehéz volt az eszemet egy oly fontos elhatározáshoz összeszedni, mikor ezen egy naptól függ egész életemnek jövődöbeli szerencséje. Ne haragudjál tehát, ha elhatározásom némileg kétértelmű lesz, mert nekem mind a további tanuláshoz, mind a katonai pályához. t. i., ha Tullnba jutok, van kedvem. De mivel pályaválasztásban nem szabad, hogy egy-két esztendőnek kellemessége vezessen, az eszem pedig még gyöngé arra, hogy ilyen dologban magamtól helyesen ítélhessek: én Móriczhoz fordultam, kinek is segítségével végtére ekképen határozom el magamat: *ha Tullnba találkozik alkalom (ingyenhely, t. i.) akkor katona akarok lenni; ellenkező esetben a philosophiát akarom végezni és azután egyik, avagy másik tudós szakmára határozni el magamat. Mert katonának két okból megyek: először és mindenekelőtt a haza iránti szeretetből, minthogy ennek hasznára lehetni nekem emitt több alkalom látszik kínálkozni, mint más szakokban, másodszor a mathematikai és physikai ismeretek iránti szeretetből. Tehát ez az én szilárd rendíthetetlen elhatározásom.* stb. Szófogadó fiad Görgy Arthur s. k.»* Eredetije németül.

«Nevezetes válasz!» áll e levél szélén, megboldogult atyánk kezétől.

Nevezetesnek találta az apa egy 14 éves ifjútól, 1832-ben.

* Arthur bátyámnak ezen tudomra létező legrégibb levele, az atyánkhoz ennek haláláig írt szakadatlan levelezésével együtt, néhai Ármin bátyánk birtokába s ennek halálával — egyéb irományok közé keveredve — illetéktelen, de hűségesen gondozó kezekbe került, honnan csak a múlt század 80-as éveiben jutottak Sváby Frigyes barátom érdeklődése és fáradozása következtében birtokomba. S ugyanezen viszontagságokon át kerültek birtokomba vissza Arthur bátyámnak zsenge tanuló koromtól fogva hozzám írt levelei is, melyeket a forradalomig gondosan megőriztem, a 48—9-iki zavaros időkből pedig visszahozhatlanul odaveszve lenni hittem.

És azt hiszem, nevezetesnek fogja találni most a nyájas olvasó is.

Nevezetesnek nemcsak a szerény okosság miatt, melylyel a levélíró az egész életére kiható kérdés eldöntésében nem bízik egyedül saját eszéhez és ítéletéhez. És nem is csupán azon határozottság miatt másrészt, melylyel, miután nálánál értebb korú rokonnál megtanácskozott, maga önállóan tökéli el magát. Hanem nevezetesnek fogja találni az olvasó e fiatalkori levelet kivált indokolásánál fogva. Indokai: a tanulás szeretete általában — különösen pedig a matematikai és természettudományok iránti szeretet, önmagokért. Ezért köti ő a katonai pálya választását azon föltételhez, hogy a tullni utásziskolába juthasson be, a hol akkor tudtára alaposabban tanították ezeket az exact tudományokat, mint nálunk. De mindenekelőtt *hazaszeretetből* választja Görgey Arthur a katonai pályát, kiokoskodván magában, hogy ezen pálya az, mely neki legtöbb alkalmat ígér, hasznára lehetni hazájának (a mit szerényen, minden nagy szavak és hivalkodás nélkül fejez ki). És választja e pályát, a mint egy későbbi leveléből látni fogjuk, atyjának anyagi könnyebbsége kedvéért, az ígérkező alapítványi hely Tullnban ingyenes hely lévén — (a mit atyjával szemben gyöngéden elhallgat).

És ez neki, a 14 éves ifjúnak szilárd és változhatatlan elhatározása!

Ezen levél valóban *programm* számba mehet, melynek egyes pontjait érdemes lesz és jelen följegyzések folyamában alkalmunk is lesz, a kivitel stádiumában megfigyelő érdeklődéssel kíséreni.

MÁSODIK FEJEZET.

Görgey Arthur nyolcz évi távolléte az atyai háztól. — A család multjából. —
Iskolai tanulmányaim. — Miskolcz.

Az édesanya gondját, szeretetét a legjobb apa sem képes pótolni. A természet, a hol nem vét önnön maga ellen, két szülét rendel a gyermek mellé és csak mind a kettőnek egymást kiegészítő gondja alatt fejlődhetik az teljesen és szerencsésen.

Jó atyám elébb mint a vármegye tisztviselője, utóbb mint tevékeny táblabíró, sokat volt Lőcsén a vármegye székhelyén, keveset oda haza Toporczon: minduntalan el-elszoktam tőle. S ha haza jött is: szigora irántam és hirtelen lobbanó haragja nem édesgetett hozzá. Félttem tőle s azon időben nem is tudtam, hogy mennyire szeretem. Csak későbbi években, serdülő koromnak volt a fejleménye azon gyöngéd ragaszkodás a szeretetre méltó öreg úrhoz, mely élete utolsó szakában szorosan szívéhez fűzött. *Ellenben kicsiny koromban, mióta eszmélek, csak Arthur bátyám birta egész ragaszkodásomat.*

Ennek ő az anyánk halála meg a tulli tanfolyam közti időben (1829—1832) vetette meg alapját egész életünkre. Mert csak ezen években töltötte Toporczon az iskolai szünidőket és pazarolta elhagyatott kis testvéreire egész gondját, tevékeny szeretetét; oktatott engem játszva és vezetett furfangos tréfával. Azontúl, hogy Tullmba távozott hazulról: 9 esztendeig nem járt haza szünidőkre — költséghiány miatt. És mi ily hosszú évekig nem láttuk viszont egymást.

Hogy a Görgey *Gusztinak* conferált alapítványi helyet Görgey *Arthur* élvezhesse: atyámnak a bécsi Hofkriegrathoz új folyamodványt kellett beadnia és ebben (az előző fejezet-

ben közölt levél után) jólélekkel elmondhatta, hogy nevezett fia «állhatatosan a katonai pálya iránt lelkesedik».

Holott *valójában* Arthur bátyám titkon határozott ellenszenvvel viseltetett iránta!

A tullni intézetbe csak mint egy sorgyalogezred hadapródja lehetett belépni. A nemesség azon korban nem volt hadköteles, de az önként belépő egészséges nemes ifjat az ezredek bármely pillanatban készségesen assentálták s a tovább is az ezred állományában vezetett kadétot az illető szakintézetbe átutalták.

Atyám Arthurt a Prinz Wasa nevet viselt 60. sz. gyalogezredbe léptetvén be hadapródnak — és Bécsből kedvező határozatot kapván, ezt a harmadik fiát Tullnba vitte. — Én pedig megint árván maradtam Toporezon és koronkint löcséi nagyanyámnál.

Ezen időtájban történt valóságos csoda velem. Atyámnak Toporezról távolléte alatt egy vasárnapon áthívtak és átkisértek engem a kastélyba toporezi nagyanyámbhoz! először eletemben.

Az öreg asszony ott a ház balszárnyának földszinti szobáit lakta; a jobbszárnyat, szintén földszint, Ferencz bácsi és felesége Mari néni.

Nagyanyám, egy töpörödött kiesi asszony rövid kerek mantillával hátán és bottal kezében, csókra nyujtotta felém ránczos jobbkezeit, azután egyetmást kérdeztén, szűrös szemekkel sokáig keményen megnézett, azután egy fényes huszas (ilyen három ment egy rhénes forintba) nyomott a kezembe; végre újabb csókra nyujtott kézzel haza küldött a két kerten át, melynek elválasztó léczkerítésében ezen a napon esikordult meg először évtizedek után a kules a rozsdás zárban.

Azontúl rendes gyakorlat lett a vasárnapi látogatásokból. De a nekem mindannyiszor kijáró fényes huszasok ezután sem lopták meg bizalmamat. Mindég vontatva, ellenszenvvel jártam át kézesókra. Mielőtt ez a lélektanilag érdekes közelítés történt nagyanyám részéről, ő a róla hallott sok eseléd-beséléd után mint valami mesés alak szerepelt képzeletemben — és mondhatom, mint ellenszenyes. Az aggkor általában nem lép és ennek benyomását a gyermekkedélyre csak az együttes megszokása s a folyvást gondozó szeretet enyhíthetik. Az első

években anyám halála után, ha nagy kertünkben játsztam s az öreg asszony a szomszéd kertben az epres ágyások közt járt, felém se nézett, én pedig a vén jegenyék valamelyikének vastag törzse mögé bújva félénk kíváncsisággal leselkedtem rá a görnyeteg alakra. És szintoly ámulattal néztem, valahányszor atyámmal Lőcsére utaztunk, a Béla és Késmárk városok közt az országút szélén sötétlő nagyeeőri kastélyra, melyről nekem azt beszélték, hogy ez is nagyanyámé volt. Kerek bástyák Toporezon is voltak, de a nagyeeőri ódon várkastélynak rovátkos falai mögül a teteje ki nem látszik s én mindannyiszor magamban azt esodáltam, nagyanyám hogyan is lakhatott meg benne, mikor ninesen teteje!

Szóval, toporezi nagyanyám körül, a ki mindég kastélyokban lakik stb., ő körülte csoportosultak az első talányok, miket az élet nekem megfejtésre feladott s a miket meg nem fejtettem. Azt éreztem, hogy a toporezi két szomszéd udvar közt őrt áll az éber gyűlölet és ennek természetes visszahatása. S e nyomasztó egészségtelen légkörben magamra hagyatva, zárkózott, álmodozó gyermek lettem. Túltengővé vált bennem a képzelőtehetség és bizonyos érzélgési hajlam. S öntudatlanul vonzott mindég a nagy magános hársfa. Ennek tövében szerettem játszani és soha meg nem úntam a távolban kézománeczos ezüst koronájával égbe nyúló Tátrában gyönyörködni.

Hogy meddig tartott az a jövedelmező átjárálás nagyanyám tiszteletére (még mindég az egyedüli közlekedés a két udvar között), már elfelejtettem. Csak annyit tudok, hogy azt részemről mindég vonakodás, belső küzdelem és végtére hősies elhatározás előzte meg; hogy a homagium megtétele utáni haza szabadulásnak örültem leginkább és hogy egyre határozottabban nyilatkozó benső megszégyenülés érzetével hordtam haza huszasaimat takarékperselyembe.

Következett aztán egy olyan vasárnap, a melyen nem kellett nagyanyám tiszteletére átalmennem . . . Azt mondták, hogy beteg. És egy idő vártatva a kastély udvarából kifelé a koporsója után lépkedtem új fekete ruhában atyám, Feri bácsi és Mari néni után. A többi gyászoló közönségre nem emlékszem. Sokan voltak.

Hogy atyám találkozott-e még anyjával életében, nem tudom. Hogy formasierint kibékültek volna, nem hallottam.

E szomorú viszonyba engem tüzetesen be nem avatott atyám. Csak alkalmilag belőle kitörő egyes indulatos szavakból sejtettem azt; és képét utóbbi hallomásokból magamban kiegészítettem.

A temetéskor atyám megadta anyjának külsőleg a végső tiszteletet. Könnyezni ekkor nem láttam. De mikor a temetőből haza jöttünk, én megrendülve néztem atyámat, a mint a pamlagra vetette magát, zsebkendőjével arcát eltakarta és hosszú ideig tartó rángó zokogásba tört ki.

Anyjában ekkor egész megrontott életét siratta . . .

Anyja halálával jobbra fordult-e atyám *anyagi* helyzete? E kérdést természetesen akkor nem tettem fel magamnak. Most fölvetvén: rá a később tapasztaltakból csak *nemmel* felelhetek.

Nagyanyám csupán szüleitől öröklött ősi földbirtokából nem zárhatta ki atyámat. Így halálával a Lipnik és Haligócz helységek határaiban fekvő Doleviczényi-féle nem is jelentékeny jószágrészeiből egy-egy harmadrészt öröklött atyám is.

Ha a fősvény öreg asszony még első özvegysege idejében nagyatyámnak toporczi, görgői, alsó- és felsőrépási birtokain vitt gazdálkodásából tőkét talált gyűjteni magának; vagy ha a második férje Horváth Imre utáni özvegyi jogának megváltása fejében az örökösöktől (sok vagy kevés) készpénzt kapott és hozott magával Nagy-Eőrről Toporezra és mind ezt kedvenc legifjabb fiának ajándékozta már életében: ezt jogilag és gyakorlatilag meg nem támadhatta senki s a megajándékozottnak is, ha elfogulatlanul akarunk itélni, bizonyos fokig *egyoldalú méltányossági* igénye volt hozzá. Mikor anyja, Görgey-féle özvegyi jogának a másodszori férjhezmenés által —, a Horváth Imre utáni özvegyi jogának pedig önkéntes egyezkedéssel végleg törént megszűnte után visszaköltözött Toporezra, ezen Ferencz fiának most már föltétlenül tulajdon házába: akkor ez és fiatal felesége őtet nemesak készségesen befogadták, hosszú évek során mindennel ellátták, tisztelték és ápolták, hanem, mi több, semmi más akaratot maga mellett nem tűző uralkodó természetével szemben feláldozták saját házukban szabad mozgathatóságukat, kényelmöket, önállóságukat . . .

Nagyanyám halála után Feri bácsi hitele megerősödött a vármegyében.

Ellenben atyám hitelezői, a kik elébb türtőztették magokat azon reményben, hogy a nagy gazdagság és fösvénység hírében álló öreg asszony végre is halála előtt magába száll és kibékülvén atyámmal, ennek igazságos örökösödése által activumai anyja halálával gyarapodni fognak, most ezen számításukban megesalódva, mozgolódni kezdtek. Atyám zárgondnokság alá került.

Szerencsére ekkor három idősb fia iskoláztatása már be volt fejezve és mind a hárman Bécsben már a magok kenyérén, szerény fizeteses állásokban lévén, további eltartásuk gondját atyám elvethette. Kettő közülök: Gida, miniszteri fogalmazó, és Arthur, gárdista a magyar nemesi testőrseregben hadnagyi ranggal és fizetéssel, tovább el sem fogadták volna a havipénzt atyántól. A könnyűvérű harmadik, Ármin, (szintén magyar gárdista, mint az öcsese Arthúr) már ekkor teli volt adósságokkal, de elhallgatta azokat, mert már ekkor bámulatos igyekezettel és kitartással számított a most-most beköszöntő nagy nyerevényre, a miből magát rangirozni fogja... a Bécsben megrakható valamennyi u. n. kis-lotteriák valamelyikéből!

Hátra voltam én, még csak «donatista» a lőcsei evangélikus gymnasium legalsó kétéves osztálya első évében, minek az akkori tanrendszerben «Donatus» volt a neve, a hasonnevű vezető tankönyv után. Mely osztály — alsóbb nálánál nem lévén, a mai elemi iskolának felelt meg; egyebek közt azon különbséggel, hogy már a Donatusban a latin nyelvet kezdték tanítani mint tanítás nyelvét az egész iskoláztatáson végig.

Taníttatásom terhét atyám bizonyosan súlyosan érezte. Hogy súlyán némileg könnyítsen, mindjárt az első év leteltével kivett a lőcsei protestáns donatusból, Sablik tanítóm alól és a következő négy esztendőben a Toporeczhoz hegyen át háromnegyed órányira, ellenben a kistoporezi csárdának kerülve az országúton egy órányira fekvő Podolin városban a piaristák katolikus gymnasiumába járatott, a hol is a négy «grammatikát» végeztem.

A közelség és olesóság volt atyámnál a vezető szempont ez elhatározásban. Protestáns iskoláinkat a szülék által fize-

tendő nem csekély tandíjakból tartjuk fön: ellenben a katholicus iskolákban csaknem ingyenes volt a tanítás.

Míg katholicus gyermeket protestáns intézetbe járatni, a kitérítéstől való félelemből, keményen tiltva volt: addig ugyanennek a kitérítésnek reményében a katholicus iskolák szívesen fogadták be a protestáns fiúkat.

Ugyanezen okból atyám elhatározása erős rosszaló kritikát keltett megyeszerte a rokonság és hitsorsosok részéről. Azzal gyanúsították, hogy vagyoni szorultságában az jár az eszében, hogy a protestáns Görgey családnak katholicus proselita eseteit egygyel szaporítja . . . A katholicizálás azon korban nem mindég meggyőződésből történt, hanem modus merendi is volt hazánkban.

Mielőtt Arthur bátyámra, ott a hol elhagytam, visszatérnék, hadd folytassam a magam iskolai éveit elbeszélését a miskolci református főiskoláig, a hol vele kilencz évi elszakadás és majdnem elidegenedés után újra összetalálkoztam — és megismerkedtem. És hadd mondjam el ugyane fonálon azt az örömdetes lassankénti jobbrafordulást is atyámnak rokonsági viszonylataiban, mely ezalatt kifejlődött.

A podolini négy esztendő nem volt öröme és humor nélkül s én azokra, valamint későbbi iskolás éveimre is örömmel gondolok vissza.

Azon időben a tanuló fejét nem terhelték meg a sok hasznos és sok kétes hasznú tudnivalóval. A tanítási idő sohasem volt több mint két óra délelőtt 8-tól 10-ig; és ugyanannyi délután 2 órától 4-ig. A tannyelv kivétel nélkül — a magyar nyelv köteles tárgyában is — a latin s az egész tanterv főcélja: a vallástanon kívül az, hogy mire az iskolákból kikerül az ifjú, tudjon mentül folyékonyabban latinul beszélni és fogalmazni, mellékesen pedig a római classikusokon kívül a természettudományokból, földrajz, történelem, szám- és mértanból stb. mentül kevesebbet. Hogy gyors és biztos számoló és neki oly becsületes cursiv kézírása legyen, melyet az ember kínlódás nélkül kibetűzhessen: arra nem néztek a hazai iskolákban.

A vasárnapon kívül minden héten még a csütörtök is egészen, a keddek és szombatnak pedig egész délutánja szabad volt; de igen sokszor kedden délelőtt sem tartottak osko-

lát; ezt a rendkívüli istenáldást azonban csak hétfőn d. u. 4 órakor oskola végével tudatta a tisztelendő professor úr a buzgón kifelé tóduló tudományszomjas ifjú nemzedékkel ennek rettentő gaudiumára.

Hetenként rendszeren 16, de gyakran csak 14 tanóra.

Ilyen tanterv és időbeosztás mellett nekem minden vasárnapot és csütörtököt otthon lehetett töltenem Toporczon. Minden szerdán és szombaton tehát, télen nyáron egyaránt, délután 4 órakor már ott várt lakásom előtt atyámnak egy férfi cselédje, télen egylovas szánkóval, tavasszal és ősszel gyalog, eső és sár idején nyerges szürke számarammal, utolsó évben már kis lóval. Felültem vagy botot fogtam s a hegyen át gyalog is jó félóra alatt odahaza voltam. Hétfőn aztán meg pénteken ugyanezen módon 7 órakor reggel hazulról indulván, 8 órára mindig pontosan megint az iskolában voltam. A pontosságot, azt megtanultam atyám oldalánál.

E vándor tanulókorom élményeiből felemlítek egypárt.

Egyizben számárháton egy rusznyák paraszttal találkoztam. Szemközt esőben nyár elején: «Ahun ni! itt már a karácson!» élcelt az atyafi a hallgatók röhögése közt. Máskor másik, ily hevenyészett rímmel tisztelt meg csacsimon: «Jaki kon, taki pon» (A milyen a paripa olyan az úr rajta), önérzetem nagy sértésére. Más alkalommal a correpetitoromat és egy hosszú lengyel diákot meghíván vasárnapra hozzánk: az én szelid szürke csacsimon kívül a rossz erkölcsű feketét is küldte értünk. Mentoromnak még az enyémnél is fejlettebb önérzete nem engedte, hogy őt Podolin város főutczáján végig számárháton lássák. Csak a városszéli csűrökön túl ült fel. A hegy tetejéig csak eljutottunk békességgel valahogy, de a mint a két állat a hegy tetejéről megpillantotta kedves otthonát Toporczt, neki iramodtak, a rossz erkölcsű fekete leszegte a fejét s a hosszú fekete kabátos lengyel legény előre keresztül bukván rajta, az őt átugrotta s azontúl sohsem látták többé egymást: a fekete lovag nagyon neki keseredve eleblábolt vissza Podolinba, az utánunk ballagó cseléd vele találkozván, nem birta megfordítani: a négylábú gonosztevő előre vágztatott hírmondónak.

Különben magam is podolini tanuló éveimben, 9—12 éves koromban, számárháton nem mindennapi alak lehettem a nagy

Napoleon elleni nemesi insurrekcióból való dolmányomban (kifordított kék posztó világosabb kék selyem sujtásra) sarkantyús eszímában. Atyám ugyanis, a mikor Podolinban kezdtem «jól tanulni», jutalmul és serkentőül, az ő lomtárból előszedett egykori insurgens kapitányi dolmányát és mentéjét igazíttatta testemre — második capitulációnak; eszímán pedig mind atyám mind magam gombos sarkantyút viseltünk kettős okból: védőül a nadrágszár aljának hátul letaposása ellen, és — a nemesi rend jelvénye gyanánt. Atyámnak ugyanis minden liberálisabb gondolkozása mellett meg volt az a bogara, hogy a nemesembert, ámbár semmiféle tisztességes munkásságot ne szégyeljen — megkülönböztesse külsőleg is magyar szabású ruha és sarkantyú; mikor nem lovon jár, akkor gombos.

Említett öltözetemhez, melyet nem egy oskolatársam megirigyelt, rosszul illett gyermekkori szentimentális természetem. A mit szörnyű «anyás» alatt értünk, az voltam anyátlan létemre, vagy talán éppen ezért. A mi a kényeztető édesanya helyét elfoglalta, a mihez minden hálával tapadt érzelgős lelkem, az apai ház, kert és udvar volt, mindennel a mi benne élt, ember és állat. Daczára annak, hogy minden héten kétszer, gyakran háromszor is haza jártam: mégis négy éven keresztül minden hétfőn és pénteken, némely szerdán is, reggel keservesen sírva vettem búcsút az apai háztól; tartott pedig a rívás mindég a hegy tetejéig, nem oskolakerülésből, hanem honvágyból. Mikor aztán a hegy tetejére értem, a hol Toporecz szem elől eltűnik, Podolin föltetszik: könnyeim elálltak s én azontúl csak a megtanult leczkére gondoltam. És mikor legközelebbi szerdán vagy szombaton iskola után ismét haza indulhattam s ugyanazon hegy tetejéről újra megpillantottam kedves falumat két tornyával, két kastélyával, vén hársfái lombos tömegével, sugár jegenyéivel: az az öröm — az leírhatatlan!

Említém, hogy a podolini piaristaatyák gyakracsán mindjárt a hét elejét «vakáción» kezdték, az egész keddet szünnapnak szentelvén. Ilyenkor én ezt csak hétfőn délután 4 órakor tanóra végével tudván meg, aznap nem jött senki értem.

Egy ilyen szabad keddet is megint Podolinban kellett volna töltenem, borzasztó gondolat! Ekkor a 3-ik grammatikát, egész tanuló pályámnak negyedik évét jártam: 10 éves valék. Tél volt, 1835. évi decemberben; a táj mélyen behavazva;

délután 4 $\frac{1}{2}$ óra tájban már gyertyagyújtó sötét este. Csak a hólepel kisugárzása világította be gyöngén a vert csapást, az ösvényt. Minden télen megtörtént egypárszor a vidéken, hogy embert megfagyva, vagy éppen csak egy pár paraszteszimat és benne szerencsétlen gazdájának eszimaszáron fölül keresztülrágott alsó lábszárát találták meg reggelre, a többi testet farkasok elvitték félrehelyre lakomának. Mindezen esetek elbeszélése hideg borzadályt keltettek, mély benyomást hagytak lelkemben. Ekkor is ezeket forgattam elmémben: de erősebb volt bennem a honvágy; csöndes volt az idő és én szállásgazdameknak mitsem szólva, leczkekönyveimet szíjban hónom alá csapván, megszöktem Toporczra. — Mire félóra múlva az útba eső hegynék tetejére értem, oly sötét lett, hogy a kanyargó keskeny szánutat csak nehezen bírtam folyton követni. Reméltem a hegytetejéről már a toporczy tornyokat, hársfákat, házak gyertyavilágát megpillanthatni: hasztalan! Az apróbb völgyredőket is, melyeket mind ösmertem és melyek a tájnak configuratiót, az utasnak irányt adnak, lapossá egyengette volt a nivelláló hó, vagy éppen teljesen elváltoztatták a hófúvások. Újból havazás is kezdett. A sebes menéstől, de a félsztől is egy csuronvizzé izzadtam, így haladtam gyorsan a talpam alatt lágyan recsegő hóban; így értem végre egy újabb félóra múlva az egyszerű fakereszthez, mely falunk végétől vagy 200 lépésre, a podolini gyalogúton az 1831. évi nagy cholera áldozatainak külön temetőjét jelezte. Cselédbabonával békelt szívemben viaskodott a rémület az örömmel, a szerencsésen eltalált útírány s a közel cél felett. Mindkettő előre hajtott. De szaladás közben meg nem állhattam, hogy az elhagyott temetőhelyre egyszer hátra ne pillantsak: hát ott világolt nem nagy távolban mögöttem egy lángoló szempár, magam pedig azonos módon végig hengeredtem a hajláson! De talpra kelni s a falú szélső kerti kerítésén átvetődni rövid perczek műve volt. Könyveim, a nagy dorong, melyet még Podolin legszélső kerti kerítéséből bátorságom támogatására fegyvernek kiszakítottam, s a vélt vagy való farkas mind elmaradtak mögöttem a hóban; magam pedig a falun végig lépteimet lassítván és felhevültségemből csillapodni iparkodván, diadalmasan benyitottam atyám szobájába.

Az öreg úr elébb nagyot nézett, aztán komolyan kérdőre

vont, végre szigorún megfedett, engedelem és kísérő nélküli hazaszökésemért. Mindjárt tőből átöltöztetett és folyton szigorún rámnézvén, elmondta az ily meggondolatlanságból eredhetett mindenféle következményeket. De feltűnt nekem, hogy — a mire útközben mint bizonyosra el valék készülve — sem meg nem fenytett, de még csak haragra sem lobbant, egészen szokása ellenére. Sőt vacsora közben elmondatta magának kalandom minden egyes részletét és miután homlokomat egy párszor megtapogatta, nem izzadt-e még: lámpást gyújtatott és még azon este (vagy két órával megjövetelem után) elküldött az inassal, elszórt könyveimet megkeresni. Kedves kutyám Bajusz velünk baktatott. Meghoztuk a könyveket és a podolini karót. Ez utóbbi, mikor szerdán oskolába visszamentem, magunkkal kellett vinni és visszadugni oda, a honnan kimozdítottam. Jövőre pedig megmondta atyám, hogy ha még egyszer kísérő nélkül haza merek szabadulni: az lesz a büntetésem, hogy egy egész hónapig nem lesz szabad hazajönnöm.

Midőn 1837-ben Eperjesre kerültem: atyám előre ott járt beajánlani a tanároknak, számomra lak- és «koszthelyet» fogadni. Oskolaév kezdetére aztán egymagammat indított el oda egy hűséges parasztja szekeren, ennek kassát körüldugdosván mindenféle élelmiszerekkel.

Vannak emlékezések, saját belső életünkre vonatkozók is, melyekre visszagondolni kellemetlen, valamint az oly helyeknek még a táját is kerüljük, hol nagy szerencsétlenség ért, vagy sorsunkkal meghasonlottunk. Az idő enyhíteni szokta ezt: de nekem még ma is kellemetlen a visszaemlékezés azon saját érzésemre, melylyel Toporeztól, atyámtól, cselédeinktől, állattársainktól búcsút vettem, hogy mindössze is *kétnapi járó földre* távozzak oskolába, a honnan ezentúl csak a karáesonyi és hűsvéti ünnepekre volt kilátás *talán* haza kerülni.

Eperjesre érvén, szekeresem átadott a kosztos asszonyomnak; aztán lovait megetette, kipihentette; aztán korán reggel visszaindult. Én ekkor nyakába borultam a szurtos paraszt-nak, mintha atyámat, mindenemet most veszteném el benne . . . Valóban szívreható lehetett a búcsuzásom ez egyszerű embernek, és sokat ujságolhatott otthon atyámnak felőle, mert egyszer csak levele jött, melyben atyám ekkép kezdi: «Pista! jegyezd meg magadnak — ha még egyszer hírét veszem, hogy

te mindegyre csak bőgsz: akkor biztosítlak, hogy sohasem hozlak többé vacátiókra haza. Maradhatsz és bőghetsz Eperjesen! — Atyád s. k.)

Csak mikor utóbb 1839-ben Miskolczra (szintén könnyezve) indultam, ahonnan még csak nagy ünnepélyekre sem lehetett haza szaladozni: épültem ki lassan ama beteges honvágyból. De teljes életemben megmaradt az a sajátságom, hogy a mely embert, helyet vagy állatot megszoktam, megszerettem: az attól való válás oly mélységes fájdalommal tölt el, melyen csak nagy nehezen és lassan bírok erőt venni. Különben mikor 1839. évi ősszel Miskolczra a református lyceumba (az atyai háztól mérhetetlen messzeségbe bár) vitt atyám: akkor éppen legforróbb vágyam teljesült ezáltal: oly vidéket látni, hol magyar a paraszt is; magyarul beszélő nép közt élni, az iskolában magyar nyelven hallgatni előadást és teljesen magamévá tenni azt a nyelvet, melyet anyanyelvemnek ismertem; de mély szegyenérzettel tudtam azt is, hogy csak tökéletlenül bírom magamat rajta kifejezni, sokkal könnyebben németül... Szégyelve éreztem, hogy nem bírom teljesen a magyar nyelvet! sokkal folyékonyabban tudtam magamat németül kifejezni... Végre egy napon öntudatára eszméltem, hogy a magyar beszéddel is csak úgy vagyok, mint mikor latinra fordítottattak velem németből. Hogy németül gondolkozom. Számolni csak németül tanítottak. Homályos emlékezéssel voltam és vagyok ma is felőle, hogy mikor még igen kis gyermek lehettem, egy este a toporczy kis szobában kinevettek a cselédek, mert egy új szobalányunknak azt mondtam magyarul: «Vesd meg az ágyat» és nem értette meg, mert csupa német volt. A mennyi magyar nyelvtudást most Miskolczra magammal hoztam, korán elhalt anyámnak és a Tokaj-Hegyaljáról a felföldi gyermekek mellé hordani szokott első peszráimnak, utóbb világos ösztönömnek és magánigyekezetemnek köszönhettem. Lőcsei tanárom bizonyosan egy szót sem tudott magyarul. Podolinban az obligat magyar nyelv tanára néhányat s azt is rosszul. Ez vizsgálatok alkalmára magyar mondókát magoltatott be velem, melynek csak a kezdő szava maradt meg emlékezetemben: «Halodi, halodi...» Én nagy örömmel vittem haza a lapot Toporczra és atyám elébe tévén, azt kérdeztem tőle: mit jelent az első két szó? Atyám egy sajátságos arczfintorral elébb ellökte a papirost magától,

egyét föl alá járt a szobában, azután lediktálta nekem (mert írni tudtam magyarul), azaz: lefordította tótmagyarból jó magyarra, így: «Hallod-e, hallod-e?» stb. Mikor tanáromnak másnap felmondtam s ő megtalálta atyám transsumptumát: ő elpirulva, ennyit mondott: «Szamár vagysz!» Kétségkívül azt akarta kifejezni, a mit atyám csak gondolt felőle.

Eperjesen az ágostai evang. gymnasiumban is az öreg Kraisel, syntaxis tanára, német sehönggeist, magyarul alig tudott pár szót. Latin volt a tannyelv, német a társalgási, csakúgy mint addig Lőcsén és Podolinban. Eperjesről atyámmal már többnyire latinul leveleztem, ritkábban magyarul. Atyám magyar levelei így kezdődtek: «Szerelmes fiam», a mi nekem akkor különösnek tetszett.

Atyám azon igen gyér szépeességi öreg urak egyike volt, a kik a magyar nyelvet akkori fejlődési fokán kifogástalanul beszélték. Csokonayt, Berzsenyit, a Kisfaludyakat birta, élvezte, szerette. «Ülj mellém a kandallóhoz, fel van szítva melege . . .» elmondatta velem. Előbb azonban, azt akarta atyám, tanuljam meg a latin nyelvet jól, ott a hol alaposan és szigorúan tanítják, a magyarra majd rákerül a sor Miskolczon.

A vármegye gyűlésein Szepesben és Sárosban akkor csak latinul beszéltek az urak. De a szepesi alispán Jónyi Vincze jamniki vendégszerető házánál, a hová három szép leány kedvéért a mult század negyvenes éveiben Sáros vármegye nemes ifjúsága csak úgy rajzolt, gyakran hallottam belső megbotrántkozással kedélyes kedvteléssel chorusban énekelni naiv — tót népdalokat — előkelő társaságban!

Ilyen volt az 1830/40-es években a magyar nyelv állapota arra mifelénk az iskolában, a társadalomban.

Hajdanában más világ volt itt is. Bizonyosság rá a Görgey-nemzetségnek a budapesti Nemzeti-Múzeumnak Széchenyi-könyvtárában örökletétemény gyanánt őrzött régi levéltára. Egy 1682. évi credeti okiratban Lőcse városa tanácsa kifogástalan magyar nyelven állítja ki az elismerő bizonyítványt, hogy Görgey János mint Thököly alatt Szepesség erődített helyeinek katonai parancsnoka «hajdúit, gyalogit, tiszteit disciplinában tartotta, a polgárokat szabadságukban, szokásaikban, privilégiumaikban nem háborgatta, becsületökben nem sértette . . .» stb. II. Rákóczi Ferencz idejéből való számtalan eredeti levél ugyanott bizo-

nyítja, hogy a családi élet nyelve a Szepességen a magyar volt. Egyik ilyen érdekes levelet ugyanezen Görgey János felesége született Jánoky Anna Mária írja Toporeczról 1708 június 21-én a Brünn melletti Spielbergen fiával együtt várfogságot szenvedő nrának és még a külcímet is magyarul írja így: «Nemzetes vitézlő Toporeci Görgey János úrnak kedves édes uramnak ökegyelmének, Brúniában raboskodó»* Azután jött a reactio minden téren . . . A magyar élet hanyatlása a Szepességen II. József császár alatt érte el tetőpontját. Ma (tanú rá az 1909 augusztus havában Iglón megtartott úgynevezett «Szepesiek Congressusa») a Szepesség művelt tanult néposztályai kivétel nélkül a magyar nyelvet ép úgy cultiválják, mint a németet.

Említettem, hogy a nagyanyám halála után valamint atyám vagyoni helyzete rosszabra, úgy rokonsági és szomszéd-sági viszonya jobbra fordult.

Ez utóbbi pedig Mari néni műve volt, Ferencz nagybátyám feleségeé.

Ránézve is szabadulást jelentett az öreg asszony halála. Csak most vált megint azzá, a mi napának Nagy-Eörről Toporeczra visszaköltözése előtt volt: az asszony, férje házában. A szabad lélegzetet elfojtó lidércznyomás oszlott a lelkéről és most szabadon követvén szíve ösztönét, hozzáfogott, a mit régen föltehetett magában: a két még élő testvér kibékítéséhez. S oly jól sikerült ez, asszonyi tapintatának, hogy atyám és Feri bácsi azután már csupán a sakktáblánál zörrentek össze, csaknem minden este . . . «Te olyan ravaszul játszol!» hánnya szemére atyámnak Feri bácsi . . .

Atyámat, a mélyen sértett felet, azzal engesztelte meg, hogy legelőször is az én fejéremű és ruhafélelmet vette gondozása alá és így tovább. Férjét pedig lassankint rávette, hogy iskolai bizonyítványaim, további iskoláztatásom, jövődő pályaválasztásom iránt érdeklődjék.

Hatalmas szövetségese akadt Mari néninek ez actiójában az ez időtájban a selmeczi bányászakadémia elvégeztével több hétre haza érkező Guidó bátyámban, annak férfit asszonyt egyképen meghodító szeretetreméltó egyéniségében. Ez már pajkos kis fiú korában öntudatlanul belefészkelte volt magát az akkor

* Századok, 1904. évfolyam.

fiatal asszony szívébe, a ki — maga gyermektelen lévén, — meleg szívből pillantott lopva a kerítésen át, a nagykertünkben hemzseggő gyermeksoportra és ilyenkor nem egyszer az ez érdeklődést észrevező legnagyobbiknak, Gidának vissza leselkedő hamis szemével találkozott tekintete. Most a mívelt kellemes fiatal férfiút Feri bácsi is kénytelen volt megszeretni. A régi rettenetes bántalmak sötét emlékéét, az anyánk ellen elkövetetteket is, melyekben Feri bácsi is bűnös volt nagy részben — a kedvemért — elnyomták magokban atyám és Gida bátyám. Ez utóbbi azután nemsokára búcsút vett az apai háztól, Toporeztól. Sorsa Bécsbe vitte és azután ott ragadt egész életére. De az egész életre tartós volt az az őszinte önzetlen barátság, mely a toporezi utolsó napokban közte és Mari nénénk között fűződött.

Mikor Gida bátyám távozása után azon kérdés eldöntésére került a sor, hogy én az Eperjesen végzett syntaxis után melyik iskolában folytassam a tanulást: akkor már három tanácskoztak róla, atyám, Mari néni és Feri bácsi, és elhatározták, hogy a magyar nyelv tökéletes elsajátítása végett Miskolcra menjek a reformátusok *collegiumába*. A költséghez, azt hiszem, már akkor Feri bácsi hozzájárult.

Miskolcra, de már útközben is Aba-Ujvár és Borsod megyéken keresztül, mélyen érdekelt minden, a mit sovár szemmel láttam, a nép viselete, a fiatal férfiak daliás alakja, de nyelve, beszédje legkivált.

Feltűnt a különbség a parasztemberek magatartásában a szepességi néphez képest. Már gyermek koromban odahaza (Toporez éjszak felé az utolsó németajkú falú; azentúl a lengyel határig a magurai járást rusznyák népség lakja) megfigyeltem a különbséget toporezi jobbágyaink s a rusznyákok magaviseletében az urakkal szemben. A szepesi rusznyák csak úgy mint a lengyel paraszt a szóval köszönti az urat: «padam do nog» (lábához borulok) és hozzá térdet hajtva, nem is kezét, hanem köntöse alsó szegélyét esőkolja. Legalább gyermekkoromban így volt. Már a toporezi német jobbágy, jóllehet ő is mélyre levett kalappal köszöntött minden úri ruhát viselőt: de nyársegyenesen állott meg előtte a kalappal kezében. Hogy kalaplevéve beszél földesurával a paraszt, azt rendszerint találtam elmémben. Sőt nagy leereszkedésnek érez-

tem atyánnak azt az egyéni szokását, hogy, ha esőben talált beszélni paraszttal szabad ég alatt, olyankor föltétette vele kalapját, a mit többi uraink részéről nem tapasztaltam, hogy magokkal szemben megengedtek volna. Divott ez a szepeességi német pórnép köszönési modora déli irányban Aba-Ujvár megye tót lakosságán végig egészen a tömeges magyar nyelvhatárig. Itt azután csodálkozva, de belső helyesléssel tapasztaltam, mikép a gubás vagy szűrös parasztleányek, szálas délczeg alakok «Adjon Isten, fogadj Isten» szóval kemény nyakkal csak úgy megérinték úr előtt a kalapot. Éreztem, hogy ez a magatartás, ez a mozdulat az emberi méltóság s a magyar önérzet kifejezése, és ez nekem szörnyen tetszett. Közte meg a magurai rusznák vagy lengyel bocskoros paraszt szolgai alázkodása közt átmenet volt a toporezi németajkú jobbágy köszöntése.

A borsodi népviselet, magas szárú, hegyes orrú sarkantyús csizma, korcos bő gatyaszár és lobogós ingujj, a kissé fél váhra vetett fekete guba vagy szironyos szűr, ennek monumentális őskori szabása, árvalányhaj a pörge kalapon, mind ez sajátságos módon imponált nekem. Ma is összhangzatos szépek tartom a maga stilszerű eredeti egyszerűségében.

Miskolczon akkoriban minden héten legalább kétszer kellett kártúznok lenni; rendszeren éjjel s a terjedelmes széleken, az Avas körül, a hol én laktam, a Szentannán vagy a Tetemvár körül a szentpéteri úton. Ilyenkor, ha félreverték a harangokat, az első időben mindig kiszöktem az ágyból, hamar rám kaptam a ruhám és el, ki a vörös fény irányában a helyszínére, a honnan sokszor hajnalhasadtáig haza sem kerültem. Láttam és nem győztem csodálni, hogyan oltották ezek a parasztleányek! Úgy a mint nappal jár és éjjel hál, bő ingben, gatyában s a bozótos gubában, beleugrott az ember a sokaság által csebrekkel, dézsákkal teli merített, néha távolabbról ide szállított szüreti nagy taposó-kádakba; alámerült benne s úgy rohant be az égő házba mindenik és hordta ki a bölesőt gyermekestül, dunyhákat, párnákat, tulipántos ládákat — a szegénységnek kincseit. Mások ugyanily rövid előkészület után magasra emelt hosszú csáti botjaikkal verték szét és agyon a tüzet, persze sokszor házastul, vályogostul. A vizes csebrekkel a többi nép, sőt magok a megérkező «fecskendők» is, elsősor-

ban nem az égő épületet, hanem a lángok közt viaskodó gubás legényeket locsolták körül. A tűz fészket környező alacsony házikókat ezek a (szervezetlen) önkéntes tűzoltók bámulatos sebességgel összedúlták, minden gyúlékony anyagot körül eltávolítottak és legtöbbnyire sikerült a rendszer által elszigetelni a tűz fészket . . .

E kártüzek látványa az igazi hősiesség dicsőrével körözte szememben ezen eredeti fajnép gyönyörű példányait . . . s elhalaványultak képzeletemben az olvasott német rém- és lovagregények pánczélos hősei, elannyira, hogy hangzatos neveiket is mind elfelejtettem. Úgy fellelkesültem a magyarságért, hogy szerettem volna minden szép paraszttal parolázni, s alkalmilag meg is tettem. Az nem jutott eszembe, hogy a kártüzek nagyrészt gonosz gyújtogatásból eredvén, kellett az általam dicsőített nép között számos vad erkölcsű, bosszuálló gazembernek is teremni.

Más alkalommal lóvásár volt Miskolczon a szentpéteri külvároson kívül. Több oskolatársammal kimentünk. Gyönyörrel néztem a terjedelmes deszkakerítésbe terelt ménest. Egy-egy szép negyedfű csikót vettek az urak szemügyre, mely szökdelve egyre elvegyült a többi ló között. Egyszer azután röpülni látok egy nagy kötélgyűrűt; rá egy sebes rántás — s a csikó nagyot ágaskodik, kettőt-hármat horkan, szökken, hogy a ménes neki-vadulva, tova mind a kör szélére robog, két-három gatyás ember pedig az árkány kötelébe ragadva lerándul lábáról, de a kötelel el nem eresztvén hurezoltatja magát jó darabig a gyepe, míg a hurok magától szorul össze s megfojtja a szegény állatot. Most ez dobban le a gyepra. Hamar ketten-hárman a hurokhoz; éppen csak annyi levegőt eregetvén rajta, hogy a szegény párát végkép agyon ne fulasszák. Mások éppen kellő számmal a ló farának esve, lábait fogják le s béklyót a csülkére . . . Egy a készen tartott csikósnyerget, melynek rézkereszt a kápája, illeszti az élettelen ló hátára. Bámulatos ügyes gyorsasággal íme a ló már föl is van nyergelve és zabolázva! s a zablaszárát már kezében tartja szétterpedt lábszárakkal, a nyereg főálló, tagbaszakadt csikóslegény feltűrt «borjuszájú» ingújjakkal, domború izmos karokkal, a ki teli kulaescsal, tarisznyával, szűrrel a nyakáról, készen lesi a pillanatot, a mikor a tetszhalott állat megint levegőt érezvén felhorkan s oldottan csülökre ugrik . . . No hamar meg

egy rándítás az ennek derekához szoruló heveder szíjján, még egy lyukkal fölebb és «Mehe!» kiáltották volna, ha akkor e vasúti műszót már ösmerték volna. Az «Éreszd meg!» vezényszóra most szétugranak. Óvatosabban csak a hurkot kezelők távolodnak, miután azt elébb «visszázták». Most elébb apránként lazítanak rajta, aztán végkép megereszti s egy ügyes rántással az árkányt eltávolítják. Pár pillanat alatt a ló nagyot lélegzik, nagyot horkan, felugrik s vadul szétpillantván — az időközben kétfelé terelt ménes közti tágas utcán s a tágra nyitott kerítésen át eszeveszetten tovavágtat — neki a világnak! hátán a csikóssal, a kit maga emelt a nyeregbe. Utána néztünk mi is, amíg csak el nem tűnt a távol ködében. No ezt az embert sohse látjuk többet Miskolczon! Dehogy nem! Megkerül az biztos néhány nap múlva, mely alatt nyeregben étkezett és oltogatta szomját. Visszajön az induló helyére, még pedig *lépést*, az éh, szomj és sarkantyútól elcsigázott, megtört, megszélidült, engedelmes szilaj csikó hátán.

Hát a *dinnyevásár!* olyat elébb sohasem láttam. Ennyi rengeteg és akkora példányokat képzeletem legmerészebb röpte sem tartott lehetőnek. Legjobban a görög dinnyéket bámultam meg. Ki is választottam pár garas árán a lehető legnagyobbat ezer közül s ugyancsak röptültem vele, mint orzott gedével a saskeselyű (nyakravalót magam sem viseltem), nem ám haza, a hol bizonyosan megosztozni kellett volna, hanem ki a szabadba. fel az Avas tetejére, mert már akkor is szerettem a kimagasló pontokat. De itt a repülésből kapaszkodó mászás lett. Olyan súlyos volt a dinnye, hogy a két karom majd letörött alatta s a számos gyalogcsapás, melyek az avasi temetőn keresztül a hegy tetejére fölvezettek és melyek közül volt eszem a legrövidebbet kiszemelni, mind oly meredekek voltak, hogy mikor zsákmányommal már épen a szőlős hegygerincz felső szélébe akarnék fogózni, elsiklott a lábam, magam hasra s az óriási dinnye alulam a közel bokornak esett, rajta perezre fönnakadt, de mielőtt utána kaphatnék, tovább gurult és ruganyos szökésekben lefelé vette útját, én meg szótlán bámultam utána, a mint széjjelpattant száz darabra, melyek szép piros színre válva, egyenkint tüskön-bokron keresztül vígan tovább ugráltak le a temetőig, melynek fejfái közt végre elpihentek ők is.

És még a szüret! az első szüret, melyben magam részes voltam, takaros szedő lányok, incselkedő legények, komoly arccal egyre tréfálkozó puttanosok és taposók, hangos magyar dalok, szabad tűznél bográcsban főtt gulyáshúsok és sorban kézről-kézre egyre hangosabban kotyogó kulacsok között. S mind e nép *magyarul* beszél! s oly szépen és elmésen, hogy — a felét sem értettem. Szólóval pedig, a legszebb fürtökkel, a mennyi csak belém fért, jóllakhattam Csorba Sándor iskolai curator uram szüretjén, kinek jól tartott vendége valék házi gazdával és családjával együtt.

Oskolai évem Miskolcson rendesen és hasznosan folyt. Tanulmányaimnak s kivált a magyar nyelv teljes elsajátításának éltem. Tanulótársaim, kivált négy Dobozy fiú, és szintúgy tanáraim, kivált az igazgató Korponay, jól szívelhettek. Az avasi malmot a Szinván bérlő molnármester Sesztina uramnál lakván, megismerkedtem a nép észjárásával, élezeivel és szokásaival is; és megtanultam a jókora tányér forralt tejből álló reggelit is színvörösre paprikázni.

Egyszer aztán évközben az öreg Korponay magához szólított s azt kérdezte tőlem, hogy egy gazdag bécsi fiúnak, kit nagykereskedő apja egy miskolczi kereskedésbe magyar szóra küldött, van-e kedvem magyarnyelvi leczkékét adni pénzért? Elfutott a veresség — én, földesúrnak fia, pénzért leczkét adjak egy kereskedő-inásnak! Tehát tudják is már, hogy apám elszegényedett! és fölteszik rólam, hogy néhány forintnyi kereset jól fog e-ni nekem és apámnak . . . Másfelől megint képesnek ítél tanárom a magyar nyelvből már leczkét is adni! Ez utóbbi meggondolás viszont hízelgett önérzetemnek. Eszembe jutott atyám oktatása, hogy becsületes munkával pénzt keresni senkire sem szűgyen. Végre sejteni kezdém, hogy bizonyosan atyám kérte az igazgatótanárt, szerezzon nekem leczkékét, keresetét. Rövid tusa után győzött bennem a jobb, igazabb ambíció a uyavalygó úrfi-gőg felett. Felesaptam magyar nyelv-mesternek, s ezzel nem csak néhány forint havipénzt szereztem, hanem kénytelen lévén leczkéimhez alaposan elkészülni: tanítva, magam megtanultam alaposan napi feladatomat. Azonkívül művelt kellemes német czimborára tettem szert szőke tanítványomban. Nevét elfeledtem.

HARMADIK FEJEZET.

1834—1837. — Tulln. Krems — Húsz levél.

De miskolczi tanévem arról is emlékezetes nekem, hogy tulajdonképen ekkor ösmerkedtem meg azon testvéremmel, Arthurral, a kit atyám előttem mindenkor annyi szeretettel és dicsérettel emlegetett.

«Megismerkedtem», ez rá a találó szó; mert hiszen hét éves korom óta egyszer sem láttam volt bátyámat!

Miskolczon egyszer csak kapom Bécsből levelét, hogy ő haza jön több heti szabadságra. Miskolczot útba ejti és évváró vizsgálataimon jelen akar lenni!

Ugyancsak kevésbe múlt, hogy éppen ezen közelgő iskolai vizsgálataim összes remélt fényes sikere kárba nem veszett miatta, annyira megbomlott a váratlan örömhírtől minden eddigi tudományos gyűjteményem, minden szükséges lelki nyugalmam a még ezutáni készüléshöz, tanuláshoz. Mindég a közel viszontlátás járt eszemben. Földerengett Arthur bátyám elmosódott, szinte ismeretlen képe. Vajjon milyen lehet ő most? Felismerném-e, ha az utcán véletlenül szemközt találkoznom vele? Ő is rám ösmerne-e? Ő nagy úr lett — *hadnagy!* és mi több, magyar gárdista! Az ezüsttel terhelt vörös egyenruha is a nagy kócsagtollal a kalpagon erősen imponált nekem. ösmertem már ezeket Ármín bátyám hazaküldött arcképéről. Mind ez, emlékezés és képzelem. új dicskört vont Arthur személyisége körül...

De mielőtt viszontlátásunkat és a mi aztán következett, elmondanám: visszatérek tulajdonképeni tárgyamhoz. Arthur bátyám gyermekkori fejlődésének az 1832. esztendőnél elejtett fonálához. Már említettem, hogy a tullni katonai intézetbe alapszabály szerint esupa hadapródokat vettek fel, a külön-

féle gyalogezredek-től valókat és hogy ezért atyám Arthurt a Wasa herczeg nevét viselő 60. számú magyar sordyalogezredbe soroztatta be mint ezredi apródot. Mikor aztán ez ily minőségben 1832. évi november 23-án a tullni es. kir. utászkari tanodába belépett, a készmárki evang. lyceumban bevégzett előző tanévről kiállított bizonyítványt hozta magával.

Kitűnik ebből (előttem fekszik), hogy Arthur Készmárkon 1831/2. tanévben a humaniorák első esztendejét «szorgalmasan» végezte és az év összes tantárgyaiból, névszerint a keresztyén erkölestanból, rhetoricából, poeticából, classicus auctorok magyarázatából, latin stílusból, római régészetből, világtörténelemből, magyar nyelvből, s a logica és mathesis elemeiből «kitűnő» kapott, erkölesi magaviselet rovatában pedig első osztályt.

Öt évnegyed múlva a tullni utászkari iskola egyik tanára egyebek közt ezeket írja atyánknak :

1. Levél.

Kegeln százados Görgey Györgynek. — Kelt Tullnban 1834. márt. 9.

«Nagyságos úr! — Válaszul... van szerenésém Nagyságoddal tudatni, hogy az Ön fiát, a jó és amnyira szorgalmas Arthurt megbíztam sat... Hogy Arthur, valamint unokatestvére is (Görgey Gusztáv), a ki hadnagy a Miklós-luszároknál Takáts őrnagy sógorom osztályában — ily jól viselik magokat: az nem a mi érdemünk, hanem csak azon gondos növelésé, melyet mind a ketten a zsenge gyermekkortól fogva..., az apai házban nyertek, hol a szülők mindent elkövettek arra, hogy mindenek előtt a szívet fejlesszék s adjanak irányt neki a jóra... A hol ily erkölesiségi alapok vannak s ily természeti adományok: ott könnyű a további vezetés, minthogy ez a korábbi befolyások és irány alapjára állhat. Nekem csak meg kell óvnom, a mit gondviselő szülek eddig gonddal tenyésztettek... Így tehát a hála, melyet Arthur szép fejlődése miatt irányomban kifejezni méltóztatik, nem engem illet meg, hanem Nagyságotat magát. Önnek köszöni ő szíve műveltségét, melynek alapelveit ő meg is fogja őrizni és Nagysádnak öreg korára azon vigasztalást

nyújtani, hogy belőle jó, hasznos és használható embert nevelt a nagy emberi társaságnak. Ezzel sat... *Kegeln s. k. százados.* — (Eredetije német.)

2. Levél.

Görgey Arthur Görgey Pistának. — Kelt Tullnban 1835. tavasszal.

«Kedves Pistám... Csak hadd vágyódlék szíved a szeretett távoli testvér után; de aztán kitartó is légy vágyódásodban; időtöltésből olvasd meg újjáidon a hónapokat áprilistól kezdve, és még mielőtt elérnéd a 22-diket: szívére ölel, ha isten is úgy akarja, bátyád *Arthur s. k. hadapród.*» (Eredetije németül.)

Ez az első levél, melyet tőle kaptam. Ő akkor 17 éves volt, én 10 éves.

Hogy az ő viszontlátási reménye 22 hónap múlva teljesüljön — Isten nem akarta! A Szepesség messze, az utazás azon időben nagyon drága volt s a költség hozzá hiányzott...

A ki Arthurnak eddig közlött két levelét — az eredetieket — az 1832. évit Késmárkról atyánkhoz és azt, melyet 1835-ben Tullnból nekem írt, a *kézírás* tekintetéből hasonlítja össze, elesodálkozik a nagy változáson. Pedig a dolog igen természetes: a honi iskolákban hamar megelégszik a tanító (még ma is!) a tanítvány elolvashatatlan szarkaláibaival, a tullni katona-intézetben pedig nem tűrték a lomha, léha írást. Szinte hallom a derék *Kegeln* századost, a mint korholja bátyámat az első íráspróba után ilyen szavakkal: «Hogyan! ön csupa eminens volt Késmárkon: és nem tud írni! Mert ez nem írás. — Felejtse egészen és tanuljon újra írni, a mint mívelt emberhez illő. Gondolja meg, hogy a mit Ön ír, azt más kénytelen elolvasni s ezt rossz írással követelni tőle valóságos sértés.»

3. Levél.

A következő levélben, melyet Arthur Tullnból 1835. évi augusztus 5-én ír atyáknak, ennek azon kérdésére: hogyan és hol fogja az egyhavi szünetidőt, októbert, tölteni? azt feleli: «Egy hónapig kettőnknek, Arminnak és nekem Bécsben tartózkodni nagyon költséges volna, így hát én csak itt maradok Tullnban. Isten neki! első és egyszersmind utolsó ízben meg lehet próbálni. Mert hát azt az érzést, mely a Tatra felé vonz, úgy látom, le kell küzdenem előléptetésemig... Kliment hadnagy úr* valószínűleg segédtsízt lesz az imént előléptetett Kegeln őrnagy úr mellett, ki september végével ide hagyja az intézetet. Ez kettős veszteség rám nézve! Nemeslelkű emberek! Kár hogy olyan ritkák! Isten veled, drága atyám! háládatos fiad Görgéy Arthur s. k. hadapród.» (Eredetije németül.)

4. Levél.

Görgéy Arthur Görgéy Pistának. Kelt Tullnban hó, nap nélkül, de az évszám 1835.

«Édes kis öcsém! Bosszankodásomat levelezésünk akadózása felett multkori soraid némileg enyhítették — édes Pistikám! Csak nem haragszol érte, hogy így szólítalak? Igaz hogy már te diák vagy; talán már latinul is jobban beszélsz nálaammál. De azért nem fogjuk kedélyes tréfáinkat abbahagyni, noha professoraid komolyságra intenek. Mi megmaradunk a régiék. Azt hiszed, hogy két esztendő múlva, ha talán már mint katonatiszt kerülök szabadsággal haza, nem leszek többé a te jó kedves Arthúrod? Sőt inkább, akkor még jobban foglak szeretni, társaságodban örömmel fel fogom idézni saját gyermekéveim boldogságát, mit te most teljesen élvezel; fel akarom keresni veled együtt mind azon helyeket, hol oly sokszor gyermekjátékainkat űztük, s ott újra fogunk játszani. Ugyebár, édes öcsém, ezt megteesszük. Addig isten veled! és írj mielőbb. Görgéy Arthur s. k. hadapród.» (Eredetije németül.)

* Kliment hadnagy szintűgy tanár Tulluban mint Kegeln őrnagy. Görgéy Armin bátyám pedig ebben az időben szolgált a bécsi magyar nemesi testőrseregben, mikor öcsese Arthur a tullni intézetben az öt éves egyhusz 4-dik évét járta.

5. Levél.

Báró Hallegy Görgey Györgynek. — Kelt Tulluban 1835. november 11. — «Nagyságos úr! Az ön derék fia Arthur levél-írását használok fel alkalmul, hogy becses sorainak vételéről megnyugtassam s egyúttal kiváló tiszteletemet kifejezzem.

Önök Arthur fia a már otthon nyert jó nevelés alapelveiben olyan tőkét kapott örökbe, mely neki szerencsége előmozdításához biztosan egész életére kamatozni fog.

Jóllehet szeretett hazánk azon vidéke, a hol Nagyságod lakik, termékenysége nézve mostohább; viszont kultúra és műveltség tekintetében meg van áldva s e részben fénypon- tot képez a nagy birodalomban; fiainak kedvez az alkalom, nagyobb mértékben mint másutt, szert tenni azon szellemi fejlődésre, mely őket a későbbi években a császári állam tiszteletreméltó polgárai gyanánt kitünteti, a mint a Szepesség története számos jeles példában bizonyítja.

Nekem valódi öröömre szolgál Önnek minden jót írhatni Arthur fiáról. Igen jó magaviselettel szorgalom és tudományos kiművelődése iránti buzgóság..., sok kötelességérzet, rendszeretet és komolyság társul benne, mely tulajdonok miatt már itt az altiszti kitüntetés érte. Ha önnek minden fia ennyire sikerült, a miben nevelési elveinél fogva nem kételkedem: akkor fáradságos törekvése meg van jutalmazva s én Önnek mint szerencsés apának csak gratulálhatok szívemből.

«Ha derék Arthur fiának valamiben hasznára lehetek: számítson teljes készségemre; mely biztosítás után arra van szerencsém lenni tartozó nagyrabecsüléssel Nagyságodnak alá- zatos szolgálja Hallegg s. k. százados». — (Eredetije németül.)

A «császári államnak s a nagy birodalomnak» mint «sze- retett hazának» (egy osztrák ember és császári katonatiszt ré- széről egészen érthető) emlegetése különben is kétségkívül szép levélben mutatja, hogy mily politikai szellemű nevelte- tésben részesült Arthur bátyám Tulluban. Számos rá a példa, hogy a katonanevelő-intézetek ezen politikai iránya a magyar érületet ki is irtotta egy-egy magyar növendék szívéből. Lesz módja a tisztelt olvasónak, ezen szempontból is megfigyelni Görgey Arthur fejlődését, majdan megállapodott gondolkozásmódját.

6. Levél.

Tullnból 1836. évi január 28-án édes atyjához írt levelében Arthur megírja hogy közeledik az idő, mikor alhadnagy (Fähnrich) rangban 19 pengő forint havi fizetéssel egy ezredbe fog beosztatni csapatszolgálatra. De neki más a célja. Óhaj-tása: meg is tartani a mit eddig tanult, sőt még tovább és többet tanulni, például nyelveket, mi az ezrednél csapatszolgálatban nem igen lehetséges, de igenis elérhető a magyar királyi nemesi testőrseregben, ha neki a szerencse kedvez és (hogy megüsse a szabályszerű testi magasságot) növése, mely most erősen folyamatban van, meg nem állapodik. Ezért a magyar gárdán jár az esze. Ellenben ha eddigi mérfokát, mely 5'5" nem növi túl: akkor a tengerészethez akar jelentkezni — atyja engedelmeivel, melyet ezennel kikér. A magyar gárdában épen mikor őt a tullni tanfolyam bevégeztével innen kimustrálják, 9 hely ürül meg; egy gárdistának havi fizetése 34 pengő forint. A tengerészetnél egy hajó-kadété: a szárazon 19 ftp. — vízen 30 ftp. Minthogy emiatt kevesebb szükségletei is lesznek: atyját végkép fel fogja mentetni minden ő róla való további gondoskodás alól. Ha növéseinek megakadása, vagy betegség mind ezen tervét meghiusítja: akkor ő megadással és jó kedéllyel marad — kadét. — (A levél német).

7. Levél.

Arthur, édes atyjának. Kelt Tullnban 1836. martius 25-kén.

«Drága atyám! A conduitelisztem eddig valószínűleg már kezeid közt van. Hogy elég jó-e az, és *céljának* megfelelő: atyai megítélésedre bízom. Törekvésem az volt, hogy megelégedésedet kinyerjem.

«Egészségemet a mi illeti: ez annyira mennyire megvolna. Csakhogy a legkisebb megröltetés tőnkre tesz. Ezt hirtelen növésemnek tulajdonítom, mely ezidén egyszerre nagyban megindult... Aggodalmad, hogy tavalyi betegeskedésem, akadályára lehet további előmenetelemnek, alapos leh. tett: azonban azáltal, hogy három négy hónapig kiméltem magamat, már megszűnt. Ne dicsérj meg érte; saját érdekemben történt. Pistát sokszor csókoltatom. Néhány sor írás tőle

nekem nagy örömet okozna akkor is, ha, mikor nekem ír, félig a szamarán jár az esze. Akkor talán annál természetesebben sikerül a levele...

«Végzetül jó szerencsét kívánok neked és magamnak a fönt említett *conduite-lisztével* szándékolt operációhoz, és maradok háládatos fiad Görgey Arthur s. k. hadapród». (Eredetije német.)

Az e levélben említett ezél, mely végre Arthur tanév közben kérte ki és küldte meg atyjának a maga iskolai és magaviseleti bizonyítványát, a magyar gárdához való bejuttatást jókor előkészítő lépések valának.

Ezen «Conduite- und Verwendungs-Zeugnis» szerint, melynek hason párja egy ugyanazon évi későbbi keletű eredeti kiadmányban most előttem fekszik, Görgey Arthur a 28 tantárgy közül 22-ből a *legjobb* calculust kapta (sehr gut) a többi 6-ból *(jót)* kapott. Fegyvergyakorlatot és úszást már taníttattak vele; kedélyminősége? «vidám és szerény»; magaviselete? «igen jó»; hibái? «nincsenek»; természeti tehetségei? «nagyon jók»; buzgósága és szorgalma? «nagyon sok van»; nyelveket beszél? «németül és magyarul»; ígérkezik jövőre? «szolgálatban nagyon használható»; megjegyzés: «mindég a *legkitünőbb tanuló volt* a maga osztályában; az egész tanfolyamot a legteljesebb megelégedésre fejezte be és a legjobb ajánlásra érdemes». *Kelt Tullnban szeptember 28-án. 1836. Mühlwerth s. k. ezredes. Bárá Halleggy Miksa s. k. százados, tanintézeti parancsnok.* (P. H.) (Eredetije német.)

8. Levél.

Arthur édes atyjának. Kelt Tullnban 1836. május 10-ikén.
«Drága atyám! Könyebb szívvel, mint az utóbbli aprilisban, írom ezt a levelet, mert vége a vizsgálatoknak; és mi több, egészen kívánságom szerint és bizonyosan a te kívánságod szerint is lett vége. Hiszen megértesz te engem: tehát félre minden hiú dicsekedéssel. (Akará bizony mondani: Félre minden, a hiú dicsekvés *színét* félénken kerülő *álszégyenkezéssel!*) Egyedül azért, nehogy atyai hű szivedet megfosszam egy örömhírtől, tudd meg, hogy a vizsgálatok óta egy kis előléptetésben részesültem: őrmesteri szolgálatot végzek. Hátra van még az utolsó és minden tekintetben legkellemesebb tanfolyam. Még

ezen a héten egy közeli helységben szállásolnak el bennünket 18 napra, katonai térkép-készítés (Militäirmappirung) végett; ott én megint egyszer hosszú idő után a szabad természetet teljes szívvel szándékozom élvezni. Talán sikerül ez alkalommal tavalyi betegségeim utolsó maradványain is végképpen feladnom. Hat hónap múlva pedig remélek viszontlátni benneteket mind! adja Isten! — Equipirungom miatt aggódol? Ez ne aggaszson! 60 pengő fitot ad nekem a császár 4 évi hűséges szolgálatomért; a mi ahhoz még hiányzik arra nézve, úgy teszek mint már én előttem sokan őrmesterek és kadétok tettek: az ezrednél létező equipirungsfondból szerezték be új uniformisukat és 18 hónapon át díj levonásokat szenvedtek. Ez keserves dolog! fogod talán mondani. Nekem kevésbbé az, mint megvonni tőled az utolsó garast... És föltéve is, hogy száraz kenyérrel élek ott, hol mások dőzsölnek, és csak nézőnek maradok ott, hol mások kényőkre élveznek: kérdem, egy nyomorult kényenczet akartál-e nevelni belőlem, ki csak ösztöneit követi, vagy pedig oly férfit, a ki tudja hogyan kell az anyatermészetől kapott szellemi és testi erőt gondosan kiképezni és lelküismeretesen használni? Vagy akkor kezdjek-e nélkülözést tanulni, mikor már a kényetelenség rá szorít... Nem ezért lettem én katona. A te véres verejtéked árán jól élni a polgári pályán is lehetett volna.* Hagyd meg tehát nekem akaratomat s az örömet, hogy gondjaidon némileg könnyíthessek. (Mári) néniem. (Feri) bácsinak, Arnoldnak tiszteletemet; Kornélt, Gusztit sat. üdvözlöm. Pistát kéretem, írjon nekem szívvel néhány sort. Hálálatos fiad Arthur s. k. hadapród. (Eredetije német.)

9. Levél.

Ugyanaz atyjának. Kelt Tullában 1836 sept. 8-án. «Édes jó drága atyám! — Habár hallgatagságod a legszeretetteljesebb indokból eredt,** az mégis inkább arra szolgált, hogy elkedvetlenítsen, mint arra, hogy egyensúlyban tartogasson. Legalább tisztes napjában áhítoztam levelet kapni tőled, vagy Gidától...

* Valóságos sophismája a fiú szeretetnek!

** Nehogy t. i. őt a befejező vizsgálatokra készüléskor levelek által zavarja

Egy-két sor föltek jobban serkentett volna egy sor onkorholásnál, melyekkel el-csillankadó kitartásomat támogatni iparkodtam. Most azonban mindenen túl vagyok... azaz: én káesaszárnyakkal fölvergődtem a magasba: legelsőnek; vagyis inkább föntartottam magamat ott, mert hiszen emem hibámból még le nem esaptak onnan. És most bámulok rajta, mint mekkora számár kerültem én ide; és lehet hogy mint meg nagyobb esesi lépcek ki innen, csak azért, mert kisebbnek képzeltem magamat. De mirevaló ez a tépelődés tehetségim fejlődése vagy esökkenése felett! Egy szóval: a legjobb vagyok osztályomban. És most — az ezredes úrnak azon alkalommal, hogy kegyesen meghítt magához ebédre — velem folytatott következő beszélgetéséből hüvelyezd ki magad kilátásimot, melyeket arra alapítok.

Ezredes: közönyösen: «Fölteszem, hogy a főhaditanács csak megfogja jutalmazni az Ön szorgalmát a reductio daczára is».

Ego: Szivemből óhajtom. Ezredes úr!

Ezredes: Meghiszem. Bírja-e Önt édes atyja equipirozni?

Ego: Fájdalom, nem.

Ezredes: Mit csinál Wieland? (nyugalmazott altábornagy; a kit már említék mint nagyapám egykori hadnagyát a francia háborúban.)

Ego: Ő. úgylátszik, hajlandó, fölvenni engem ezredjébe mint hadnagyot.

Ezredes: Tehát a lovassághoz!

Ego: Szolgálatjára, Ezredes úr.

Ezredes: Istenemre! ez annyi mint festett bogycát mutatni éhező madárnak. Hát ki adta Önnek eddig a zulagot (havipénzt).

Ego: Atyám; részben bátyáim Bécsből, a mennyit épen megvonhattak maguktól.

Ezredes: Ez szép az Ön bátyjaitól. Hanem ugyebár, hébe-korba édes anyja is dugdosott valamieskét kedves fiacskájának?

Ego: Ő nem. Ezredes úr! mert már hét esztendeje, hogy meghalt

Ezredes: Oh! Ez szomorú dolog. Akkor ön tisztán arra a 60 f pengőre van reducálva, melyet Önnek a császár ad az equipirozáshoz.

Ego: Pedig még ez sem bizonyos, mert még csak október 30-kán lesz 4 esztendeje, hogy szolgálok.

Ezredes: No emiatt ne aggódjék; hozza meg nekem a nyugtatványát és én azonnal kifizetem.

Ego: Némán, kissé ostobán meghajtom magamat.

Ezredes: Csak tartok tőle, hogy Ön adósságokba fog merülni, mert 60 pengő forinttal sokra menni nem lehet.

Erre nem tudtam mit felelni, mert érzem ezen aggdéalom teljes igazságát. Ekkor a századosom, ki eddig néma tanuja volt beszélgetésünknek, szólalt még mellettem, mondván: «Óh kérem! Görgey sokkal jobb gazda, semhogy a legmostohább körülmények közt is zavarba jöhessen. Neki szegényes havipénzéből mindenre kellett hogy teljék, s én mégis soha rá a legkisebb panaszt sem hallottam». Itt jó lesz édes apám, ha kissé zsebkendővel befogod az orrod, lévén az imént elbeszéltnék némi öndieséret szaga. De folytatjuk:

Ezredes: Ez igen jó Önre nézve. Így Önnek tíz perczenttel kellemesebb élete lesz, mint pajtásai kilencz tizedének. Extra monturja Önnek nincs?

Ego: Nínesen. Ezredes úr! Legalább a mi van is, már nem használhatom, minthogy jelenlegi testemnek alig több mint kétharmadára van szabva.

Ezredes: Már most nézze, százados úr! nines-e Görgey esínosan öltözve mind ezek daczára? (én hozzám fordulva) Ön ezt csak nem veszi rossz néven?

Ego: Semmiképen. Csupán attól tartok, hogy ezredemben helyzetem hátráltatásomra talál lenni.

Ezredes: komor arczezal: Miért?

Ego: Ezredes úr! A napokban egy kadét az ezredemből erre volt áttutazóban; tőle azt hallottam, hogy a mi ezredes urunk Lichnovsky gróf főleg azokat a hadapródokat szokta figyelmére méltatni, kik elég vagyonosak finomabb monturra tehetni szert.

E szóra az ezredes úr szemlátomást felháborodva kelt fel, néhányszor nagy léptekkel végig járta a szobát, aztán felgyenesedve elejbé állt és kezével a fejre s a szívre mutatva mondá: Ez teszi emberré az embert, nem pedig a silány posztó, melylyel testünket takarjuk. Mondja meg ezt ezredesének.

Ego: Ez nem igen lesz tanácsos.

Ezredes: Az igaz! Önmek a jövőre is kell gondolnia. Hanem azért szerény hangon mindég megnondhatja férfiasan neki, hogy Ön, öltönye hiányzó finomságát szolgálati buzgósága és hasznavehetősége által szándékozik helyreállítani és ha az Ön ezredese a becsület embere: jót állok érte, hogy Önt becsülni fogja. A mi pedig további boldogulását illeti: én Önt a főhaditanácsnak ajánlani fogom. Igaz, hogy ez keveset használ, ha csak különösen Petrichhez nem fordulok, ily ügyekben egyik factotumhoz.

«No már most nyugodtan alhatok» — vágott a százados úr az ezredes úrnak szavába. — «Legfőllebb két hónap alatt tiszt lesz Görgey.»

Ezredes: Ezt bizony ne higgye! Általában ne reméljen semmit: akkor annál jobban fog Önmek esni, ha érdekében teendő fáradozásomnak sikere talál lenni. (A százados úrhoz fordulva) «Egy kis esel jut most eszembe: Wimpfen kadét-nak előléptetése szolgáljon eszközül ezélm kivitelére. Emlékeztetni fogom Petrichet, legyen *következetes* és ha Wimpfent tette tisztté: tegye azzá Görgeyt is, a ki sokkal előbbre volt annál.»

«Kedvem volt volna kérdezni: köteles-e egy főhadi-tanács következetesnek lenni? de az öröm, mit még inkább az ezredes atyai részvéte felett, mint derűtebb reményeim felett érzék, belém fojtotta a kérdést s én ajánlván magamat, sokkal nehezebb gyomorral és könnyebb szívvel távoztam, mint a hogy jöttem...

«Ha a halbrechts, halblinks foglalandja is el időm javát (a Wasa-gyalogsághoz bevonulás esetében), mégis lesznek ott is szabad óráim, melyeket minthogy sem dohányos, sem kártyás, sem korhely, sem regénykedvelő nem vagyok, arra fogok használhatni, hogy a mit tanultam, megtartsam és megemésszem... Bizzunk Istenben, apácskám! Ő mindent jóra fog fordítani és minket el nem hagyni, már csak a te kedvedért is, ki oly sok számos éjjelt áldoztál fel fiaid érdekében. Óh hogy szeretetedet meghálálhatnám! ha csak félig is! No majd talán idővel!... sat.

«Attól óvjon isten, hogy magamról valaha annyira megfeledkezzem és valamelyik vérrokon által lekötéleztetni engedjem magamat — az egy Mari nénit kivéve... sat. — Hálás fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

Az ezután következő kilencz levél — az 1836. évi november 14-kétől 1837. május 7-kéig való félévi időszakból, mind atyánkhoz írva — tört reményekről s azon belső küzdelmekről beszél, melyekkel a 18 éves ifjú, halvégyzetében megnyugodni, maga vigasztalódni és atyját vigasztalni iparkodik.

Tulni ezredesének közbenjárása süketlen maradt! Századosának jóslása nem teljesült! Arthur bátyám nem lett tiszt, hanem mint hadapród vonult be a 60. számú Wasa-sorgyadogezredhez Kremsbe, Felső-Austriába.

Csak néhány, csak a legjellemzőbb helyek hadd álljanak itt ezen levelekből.

10. Levél.

«Kelt Kremsben 1836. novbr. 14-én.

Édes drága atyám. — A szép kilátásokon révedezek, melyekről félévvel ezelőtt még álmodoztam; és minden lelki erőmre van szükségem, hogy el ne búsuljam magamat . . . Különben nem vagyok én kétségbe esve, de hogy vagyok! hiszen itt az ezrednél még mindig jobb dolgom van, mint volt Tullnban; tanulni valót is találok itt sokat, miről az utásztanfolyam befejezése daczára átkozottul halvány ideám van; kivált a mi a szolgálatot illeti. — A mit a «kisbírámról» mondasz: mind igaz. De azért a szegény ember szíve, mint az öröm fészke, mégis csak vigabban dobogna tisztí egyenruha alatt . . . Kegyes engedelmed következtében . . . új öltözetet varrattam; ez annál is inkább volt szükséges, mert ezt itt az ezredben szigorúan megkövetelik . . . A Tullnban élvezett kitüntetés hiányát itt persze nagyon érzem; hozzá járul, hogy itt félig-meddig degradálva vagyok; mert Tullnban őrmesteri szolgálatot tettem. De már e miatt is megvigasztalódtam. Mit is tehetnék ennél okosabbat sat. — Háladatos fiad Arthur. s. k.» (Eredetije német.)

11. Levél.

«Kelt Kremsben 1836. évi november 20-án.

Drága atyám! Nagyon örülök megadásodon, melylyel végzetemet elviselni látszol. Hidd el nekem, édes apám, hogy nem annyira tulajdon érdekemben óhajtom a zászlótartóságot vagy a fölvételt a gárdába: mind a kettőt inkább arra tekintem eszköznek, hogy hű atyai szívedet örvendeztessem meg általa . . . Gida írja, hogy conduite-bizonyítványnak nagyon megörültél. Hiszen ezzel elértem: a mit annyira óhajték; a mi még ezután következhetik, már nem az érdemem lesz, hanem a tied; mert te, mindég csak te vagy kénytelen újra mindent megmozgatni, hogy a gárdához beajánltass. Végre is ez a legbiztosabb út előléptetésemhez, egyszersmind a legjövedelmesebb s a legelőnyösebb, jövőbeli pályámra nézve. Vagy tán attól tartasz, hogy (Bécsben) el fog sodorni a csábítás örvénye. Igaz, hogy mielőtt e részben megnyugtatlálak, eszemben kell tartanom, hogy a ki fönnáll, jól vigyázzon, nehogy elbukjék! de, a mint több évi önmegfigyelés után elmondhatom: nincs a korhelységhez adományom. A kártyához, iváshoz s a többi divatos bűnökhöz, melyeknek elsorolásával e levelet megfertőztetni nem akarom, nem csak hajlamot nem — de sőt ellene határozott ellenszenvet érzek. sat. — Hálás fiad Arthur. s. k.» (Eredetije német.)

12. Levél.

«Kelt Kremsben 1836. deczember 2-án.

Drága atyám! Hála neked fáradhatatlan szeretetedért, melylyel a gárdához való beszerzésemet munkálad. Igazad van: Isten megjutalmaz érte. Ő, ki a hajszalakat olvassa fejünkön. számon tartja fiaidért átvirrasztott éveidet is; hiszen magam gyarló ember sem felejtsem azokat. sat. . . . Én már csaknem megelégedett kezdek lenni; mert ámbár bizonyítványomban ez áll: «gut im Dienst». van az aprólékos altiszti szolgálatra nézve még elég hiány bennem. — Gyomrom jó, s így meg fogom emésztetni még ezt is . . . De minden itt oly kisszerű, oly szűkes! sat. — Hálás fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

13. Levél.

«Kelt Kremsben 1836. december 27.

Édes atyám! . . . Hiszen a katonai subordinációt te gyermekkoromtól fogva belém öltöttad, habár szeretetteljesebb módon, mint itt szokták az ezredben. Ne tarts semmitől: fiatalságom daczára én heves véremet már annyira hozzá szoktattam, hogy a katonai alárendeltség szűk korlátait át ne hágja, mikor belül forrong is . . . Ne nélkülözsek, ezt írod. Tartok tőle, hogy egészen más tanácsot fognál adni, ha 1832-től fogva megszámoltatnál. Igaz, hogy te ezt nem teszed: de teszi a kisbirám; azt pedig ki kell engesztelnem. Ezért hadd meg neked akaratomat, mikor semmi ártalmas nincs benne. Hiszen nem koplalok. — Hálás fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

14. Levél.

«Kremsből 1837. évi január 11-kéről kelt leveleiben ígéri atyjának, hogy a téli gyakorlatoknál meghűléstől óvakodni — különben is változékony egészségére általában vigyázni fog «annyival inkább — írja — mert nem csak neked és magamnak, hanem mint katonának, uralkodómnak is tartozom vele».

«Mily nagy hálával tartozom neked — folytatja — hogy ott, hol emberi törekvés emberileg felsül, Istenben bízni megtanítottál. Mily szánandó lenne különben az életem az egyre támadó és hanyatló remények e hirtelen változó játéka alatt! holott most legalább jó lelkiismeretem miatt irigylendő vagyok . . . Hálás fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

15. Levél.

Kremsből 1837. február 4-én atyjához írt leveléből megint a gyermeki szeretet és hála, az Isten iránti vallásos bizalom, a sorsában való megnyugvás és a mellett jó kedély szól s az a ritka adomány: a ferdíthatatlan helyzetnek unalmas vagy nyomasztó sajátosságai helyett annak jó oldalait fűrkészni és méltatni.

„Jól értesültél — írja. — A Wásáknál a hadapródok valóban tisztességes bánásmódban részesülnek, s én még különösen adhatok hála-t Istennek, hogy a derék Schlemüller százados közvetlen vezénylete alá kerültem, a ki komolyan abban fáradoz, hogy belőlünk ne csak használható tiszteket képezzen, hanem humánusokat is, kik a főlebbvalónak megadott hatalom érvényesítése mellett nem tévesztik szem elől az emberséget sem... Isten veled, édes atyám, vigasztalj meg mielőbb néhány serral. Ha szeretett kézvonásaidat magam előtt látom, legelső gyermekkorom emléke éled bennem, s vágyódásom utánatok enyhébbre válik. — Háládatos fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

*

Valamint egy egész hosszú sora még a legszebb imádásoknak is unalmassá válik a legvallásosabb hívő előtt is, ha egyfolytában olvassa vagy hallgatja azokat: így a leggyöngédebb fiú szeretetnek és hálaérzetnek több esztendő alatt ismétlődött megnyilatkozásai egyetlen órában elolvasva — hasonlóképen untatóvá válhatnak — mihelyt szem elől tévesztjük a közlés célját.

A czél itt: a sok dterjesztett mese elienében minden kételyt kizáró módon megállapítani: milyen volt valóban Görgey Arthur előélete, gyermeksege, ifjúsága? milyen hajlamokkal született a világra? milyen volt természettől a kedélye? mint fejlődött és mivé jell me, mielőtt még az események fölemelték, sőt mielőtt majdani hivatásának még csak sejtelmével is birhatott volna? És kimutatható gondolkodásában, érzületében, elveiben és törekvésében következetes és állhatatos volt-e jó- és balszerencsében egyaránt?

Mind e kérdésekre a biographusnak és a lélekbúvárnak ezen ifjúkori levelek adják meg a feleletet.

És éppen a mi évtizedek alatt, egymástól távol eső időközökben kelt leveleinek itt most szorosán egymás mellé tömörítésében az unalmas mindazon olvasó előtt, ki csak szórakozás végett és merő kíváncsiságból nyúlt e könyvhöz: az érzelmeknek és gondolkodásnak ez a csaknem egyhangú ismétlődése, éppen ez képezi a legbecsesebb mozzanatot a lélekbúvár, a történész és ennek előmunkása, az életíró előtt.

Előtte e levelek közvetlen sora a legbiztosabb tanúbizonysága amaz érület és gondolkozás valódiságának és állandóságának.

Azért bizvást folytassuk.

16. Levél.

Kremsből 1837. martius 4-kéről Görgey Arthur azt írja atyjának:

«Tudósításod és bátyáinné a gárdához remélhető előléptetésem tárgyában most jobban ostromolja pessimismusomat; kezdek remélni, inkább mint valaha. Csak most ne csalatkozzam! Mégis kemény csapás lenne. Talán Isten megsegít Láthatod az egész levélből, mennyire vágyódom az arany kardbojt után Schlemüller századosban oly fölebbvalóm van, minőnél jobbat katonapályámon semmi körülmények közt magamnak nem kívánhatok és szándékom — neki levélben köszönetet mondani — lelkemből van véve sat. Hálás fiad Arthur s. k. hadapród.» (Eredetije német.)

17. Levél.

Kremsből 1837. évi apríl 14-kéről ugyancsak ő atyáknak ezt írja:

«Nyugodjál meg, ha gondterhes öregségedben bántani akar a gondolat, hogy állás nélkül vagyok s elhagyatva. Állás nélkül? igen. Elhagyatva? nem. Legalább mindaddig nem, míg Schlemüller százados él s a Wasa-ezrednél marad . . . Figyelj és adj hálát Istennek, hogy ilyen föllebbvalót adott gyermekednek. Hogy hadapródi montúromat kiméljem: sétaközben mindég a kincstári montúrt szoktam viselni. Az ezredes úr (Lichnovszky gróf) ezt észrevette és nem-tetszését nyilvánította felette. Emlékezhetsz még az e részben Mühlwerth ezredes és köztem folyt beszélgetésre. Én eszemben tartván ezen nemes férfiú tanácsát, Schlemüller százados urat kértem meg kegyes közbenjárásra ezredes urunkkal szemben. Ő erre azt mondta: csak járjak bátran ezután is a kincstári montúrbán. Ma a vizsgálatok után a százados úr hívat és legott új egész öltözetet szabot rám. Hihetőleg az ezredes úrral nem bírt

boldogulni és erre az által vetett véget a kérdésnek, hogy engem ily atyiúi módon gyámolít. — Meglepetésemben alig bírtam annyit is rebegni: «Köszönöm, százados úr!» És mint-hogy kölesönös állásunkban nem is igen illik hozzám, sok szóval hálálkodni: kérlek édes atyám! köszönd meg te neki jó-ságát az én nevemben is sat. Én pedig úgy, mint eddig, ezután is, neki minden leghalkabb kívánságát el akarom lesni sat. Engedelmes fiad Arthur s. k. hadapród.» (Eredetije német.)

18. Levél.

A Kremsből 1837. május 7-kéről atyjához írt levelében felzaklatott reménye kísért: szabadsággal haza mehetni!

«A Nádor-gőzhajó már itt úszik lelki szemem előtt és rajta magam a te karjaidba, drága atyám! Isten! ne engedd füstbe menni e legbuzgóbb óhajtasomat! hisz' oly régóta nélkülözöm, a mit mások kellőkép becsülni sem tudnak... Türelem! még egy kevés türelem! sat. — Hálás fiad Arthur s. k. hadapród.» (Eredetije német.)

A viszontlátás reménye ezúttal is füstbe ment...

19. Levél.

Az utolsó levél, melyet még mint hadapród írt atyjának, Kremsből 1837. június 8-káról kelt.

«Az új remény elfelejteti velem minden eddigi csalódási-mat; elvesztett vidámságomat pedig újra megtalálom nálad, édes atyám, és többi kedveseimnél... És még akkor is, ha kétségeim újra alaposak lennének: nagy előnyben volnék én valamennyi balsorsosaim felett, mert fogadok 1000-be 1 ellen, hogy egyikök sincs úgy szeretve, mint én. Ha elgondolom, hogy már 4 esztendeje és 7 hónapja annak, hogy a Szepesség határmesgyéjén utólszor megöletél: mindég csodálkozom, hogy ezen idő mily hihetetlen gyorsan mult el; és mégis mily lassan az én vágyaimra nézve! Türelem, ne hagyj el! ha még hónapoknak kellene elmulni, míg viszontláthatjuk egymást... Pistát szívből üdvözlöm; iparkodjék szépen meg-nőni; hogy ne kelljen nagyot hajolnom, hogy megcsókolhas-sam. sat. Hálás fiad Arthur s. k. hadapród.» (Eredetije német.)

20. Levél.

A legközelebbi levelet 1837. szeptember 22-kéről Arthur bátyám, már mint hadnagy és magyar nemesi királyi testőr, Bécsből írja *atyjának*.

A haza-látogatás elmaradt. A pénz szükségesebbre kellett: a polgári ruházkodásra. Azon időben az osztrák katonatisztek csak szolgálatban viselhették egyenruhájokat; azon kívül polgárosan kellett öltözködniök, még pedig tiszteségesen.

*

Sokkal későbbben, mint én e lapokat, Áldásy Antal néhai Szilágyi Dezsőnek ifjúkori levelei alkalmából a következő szavakat írta, melyek oly szerencsésen fejezik ki, illetve kiegészítik tulajdon gondolatomat, hogy lehetetlen azokat ide nem idéznem:

«Nevezetes férfiak levelezése mindig különösen érdekes olvasmány. Az ember tisztán lát az író belsejébe; felismeri cselekedeteinek rugóit és jellemének nem egy olyan redője vagy árnyalata lesz nyilvánvalóvá, mely a külvilág előtt ismeretlen. És kiváltképpen az ifjúkori levelek! Ezek a legérdekesebbek. Ezekben lépésről-lépésre követhetjük a levélíró jellemének, későbbi magatartásának kifejlését; bepillantunk szellemi életébe, tanulmányaiba és számos esetben csak ez úton jutunk el későbbi szereplésének egyes mozzanatai megértéséhez, melyekhez különben hiányzik a kulcs.»

NEGYEDIK FEJEZET.

1837—1838.

Magyar nemesi testőrség. — Bécs. — Carlsbad. — 17 levél.

Az 1837. év nyarán vagy ősz elején lépett Görgey Arthur a magyar nemesi kir. testőrseregbe — még pedig, mint Beregh vármegyének ajánlottja.

Belépett azon elhatározással, hogy az itt szabály szerint töltendő öt esztendő színtoly lelkiismeretesen fogja további kiképződésére felhasználni, a mint felhasználta rá a tullni idejét (egy év előkészítő tanfolyam után három évet). Belépett azon további elhatározással, hogy a gárdabeli évek leteltével a sorhadba belépőnek jogában állván, a fegyvernemet s az ezredet választani, ő annak daczára, hogy a gyalogsági tiszt egyenruhájánál a huszáré, meg a saját ló, sokkal többbe kerül, mégis a lovassághoz és különösen oly huszárezredbe fog kéredz-kedni, melynek tisztikara nagyobb részt magyar; — ezen kedvencz terve kivitelét pedig önerejéből fogja lehetővé tenni — atyja erszényének igénybevétele nélkül. Erre annyival inkább volt eltökélve, mert atyánkat még (vagyis megint) *két* fiának (a négy közül) eltartása és elhelyezése gondjai nyomják! Ármin bátyánk ugyanis könnyebb oldaláról fogván az életet, alighogy a magyar nemesi testőrseregben meglehetősen vígan töltött öt esztendő leszolgálása után a Bakonyi nevet viselt magyar gyalogezredbe beosztották, ott hadnagyi állásáról le is köszönt és most állás, foglalkozás, kenyér és kilátás nélkül, hazament atyjának terhére . . .

Hogy mint ejtette meg Arthur bátyám, illetőleg hadnagygyá kineveztetése első perczétől fogva hogyan tervezte megajthetni, hogy öt év mulva magyar lovasezredbe léphessen be, a nélkül, hogy az ehhez szükséges pénzerőre hazulról számíthatna és számítson: meg fogjuk látni alábbi leveleiből.

Két testvérem mintegy felváltván egymást a bécsi testőr palotában, a kilépő Árminnak apró holmijai közt, miket távozásakor átengedett öcsésének, Arthurnak, ott volt egy atyai utraváló is, t. i. három összefűzött ív erős papíron sajátkezőleg megírt *«Atyai intő szó szeretett fiához Görgey Árminhoz.»* — Megírta volt atyánk ezt *Toporczon 1831. october 18-kán.*

«Szeretett János testvéröcsém * hirtelen és ránk nézve fájdalmas elhalálozása, saját előrehaladott korom s az emberi halandóság általában, valamint minden okos embernek azon kötelessége, hogy gondoljon mindég a dolgok végére — arra ösztönöznek, hogy az atyai tanácsnak e szeretetteljes és komoly egynéhány szavát írjam meg számodra megszívlelés végett az esetre, ha téged, édes fiam Ármin! ez életben többé viszont nem láthatnálak . . .»

A mi aztán következik, nem minden része olyan, mit minden fiának egyaránt elmondjon a szerető és aggódó atya. Nagy részére Ármin rászolgált még iskolás korában, nem lévén szenvedélyes tanuló . . .

Mikor Arthur ez apai intelmet bátyja bécsi hagyatéka között megtalálta: kapta, vörös tintával keresztülhúzta az Ármin nevet és fölébe írta Arthurt. De azután elolvastván végig a szöveget, föléje szintén vörös tintával ezt írta: «Mutatis mutandis».

Hogy sokszor olvashatta és tiszteletben tartotta ez atyai intelmeket, bizonyosága *egy* általa vörössel aláhúzott hely és a sok sajátkező széljegyzése.

Kiválnak az öreg úr fejtegetéséből e jelszavak: «Koránkelés; alapos tisztasága a testnek és tiszta erkölcs; rend- és munkaszeretet; helyes időbeosztás; mozgékonyság; reggeli sétálás a szabad levegőben; a természet imádása annyi, mint istenimádás! benső vallásosság; szerénység érzületben, magaviseletben.» Azután rámutat az ifjú katonatisztet környező veszélyekre. «A hazard-játékot mindig úgy nézzed — írja — mint feléd nyúló kezét a hóhérnak. — A lélek nyugalmanak megzavarója, az életpálya szilárdságának megbontója az, mindenkinél a ki úzi; fele a hazardjátékosoknak rajtaveszti mo-

* Görgey János nyugalmazott huszárorrnagy. Ennek fiai Gusztáv görögdi birtokos és Kornél, a későbbi altábornagy és a főrendi-ház tagja.

ralítását, utóbb becsületét; jó egynegyedrésze — életét is. És mily kényelmes fogantyú a kártyajáték a társaságban forgó-lódó megtestesült ördögöknek! hogy annál fogva csábítsák hálába az ártatlan, tudatlan ifjakat. Ha sohasem játszol: sokkal jelentéktlenebb vagy előtte, semhogy észre is vegyen az ilyen és karmait kinyújtsa rád. — A bortul is, tanácslom, a mennyire csak lehet, tartózkodjál. Magam bizonyosan azért kerültem ki a legtöbb alkalmat a mindenféle korhelységre, mivel bort nem ittam. Láttam én Pesten a jurátusok legártatlanabb összejöveteleiből is, mihelyt a bor tüzelt fel eret és agyat, förtelmes orgiákat válni és míveltebb fiúkat is épen a legromlatlanabbak elcsábításában lelni kedvöket. Attól fogva én, daczára a pesti víz utálatos rossz voltának, a borhoz nem nyúltam. — Ne kösd magadat senkihez. *Engem, a hány szívbeli barátom volt, mindnyája megcsalt!* — Légy udvarias, előzékeny mindenki iránt. — Járj társaságba is: de ne varrj a nyakadba senkit. Ez csak idődet lopná; tanulmányaidban és tisztességes örömeidben akadályodra lenne. Jobban fogsz jární egyetlen barát nélkül, mint egy csapat úgynevezet baráttal. — Pénzt kölcsön ne adj, — de ne is végy! Ha kölcsön kérnek tőled: az első megtagadás kellemetlensége sokkal kisebb, mint az a sok zaklatás, ha ezek a czimborák egyszer felfedezik azt a jámbor gyöngye legényét benned, a kit kifoszthatni. sat.»

Oly tapasztalati bölcseségek ezek, miket számos apa köt szívére fának, de fia kevés hisz el komolyan és még kevesebben követnek egészen.

Arthur bátyám el is hitte, szívére is vette. Követte is, még pedig úgy, hogy jó barátai is voltak, pajtáskodott is és még sem vesztett rajta.

Széljegyzetei pedig miket ő sajátkezűleg atyja ez intelmeinek a szélére írt, im ezek:

«Légy istenfélő, igazságos és ne félj senkitől!

«Correggio . . . A valódi barát gyakran int, ritkán dicsér minket. Ezért szoktuk félre is ismerni. Mert sokkal édesebben szólnak az ál-barátok folytonos hízeltetései, míg csak nem üt a veszély órája, a mikor lesz alkalmunk a tévedést megbánni — csakhoggy késő akkor már.

«*Óh bárcsak* már egyszer a más kárán okulni és még jó

órában a valódi barátban bízni megtanulnának az emberek! Szegény Correggio! El voltál ragadtatva a csillámló ezeczmától, minek «dicőség» a neve; megittasodtál a boldogságtól, hogy egy rajongó hölgy babérkoszorút fűzött halántékaid köré; egy halandó nőnek kezeművét isteninek vélted! Hová lett végső órádban e szép csalódásod gyönyöre, hogy azt megnyihitse? — Egyedül az istenben bízás és tiszta lelkiismereted maradtak veled, vigasztaló szenderré változtatni halálot

«Alkalmat keresel, jót tehetni? Kerüld a rosszat: és máris jót tevé.

«Örül neki, ha földi szerencsétlenség ér. Ez legjobb adománya istennek, ki előre látja, mint fognál elbizakodni a szerencsében.

«A jótétemény kamatoz. De nem a kamatjáért kell jót tenned. Ezért ne tudjon róla jobbkezed, a mit ad a balod, és ne a szerencsétlen azt, hogy ki segített rajta.

«Quidquid agis, prudenter agas et respice finem. De ne csak az, hogy okos-e, a mit cselekszel? azt is, hogy jó-e? vizsgálj meg. Akkor nyugodtan bevárhatod a végét».

21. Levél.

Bécsből 1837. évi december 18-káról kelt levelében Görgey Arthur jelenti *atyjának*, hogy vizsgálatait — az elsőket a magyar testőri akadémiában — jól megállta. Azt írja továbbá válaszul egy atyai levélre; «Hogy szereteted, bizalmad, becsüléled elvesztését soha meg ne érdemljem: arra lesz gondom. Adósságaim még mindig nincsenek. Miután el vagyok határozva, a gárdából leendő kilépésemkor szükségessé váló equipirungomat mostani tisztifizetésemből biztosítani magamnak: hogyan kezdhethném ezt adósságesináláson? S elhatározásom nem is eredménytelen: máris hozzáfogtam komolyan; s azt tartják: csak a kezdet nehéz. Azért vedd el az én ügyem gondját és vigasztaljon legalább némileg a tudat, hogy most már csak két fiadról kell gondoskodnod . . .»

T. i. kívülem Ármin bátyámról!

22. Levél.

Görgey Arthur Görgey Pistának Eperjesen. — Kelt Bécsben 1837. december 29.

«Édes öcsém Pista! — A hosszú idő alatt, mióta egymást nem láttuk, némileg idegenek lettünk egymáshoz. Pedig ennek sohasem kellene történni testvérek közt, annál kevésbbé olyanok közt, kik szívből szeretik egymást. Mert csak szeretsz még? Hogy én szeretlek: nem akarom még sokat ismételni, mert róla, hiszem, meg vagy győződve. Ezzel tehát tisztában volnánk. — De én többet óhajtok ennél. Mikor még az apai házban, tehát hozzád is közelebb valék, magamat hívém azon egyetlen lénynek, ki gyermeki bizalmadat egészen bírta: s ugyanígy állt a dolog részemről is irányodban. A sok mindenféle gyerekes bolondságot, miket apa vagy bárki más előtt ugyancsak bölcsen eltitkoltunk, egymásnak meggyóntuk, mitsem félve attól, hogy így eláruljuk. Nem kell példákra inneni; mert ha csak kissé is visszagondolsz, eszedbe juthatnak tuczatjával csakúgy mint nekem. Így gyakoroltuk kölcsönös bizalmunkat tréfálkozva: mért ne hozza e szép kapocs a komolyabb életben is szerető szíveinket közelebb egymáshoz? Vagy talán megszűntél Arthurodat szeretni? Ezt én nem hiszem; és bizonyságául, hogy igazam van, felelj nekem határozottan és lelkiismeretesen a következő kérdéseimre . . . Azt kérde: minek? Azt válaszolom: bizonyságul, hogy szeretsz; késel-e még megfelelni?

Ha rejtélyesnek látszó modorom nyugtalanítani talál, légy biztos arról, hogy úgy szeretlek, mint enmagamat és neked tudva és akarva egyetlen szomorú perczet sem volnék okozni képes, mert korodban legszentebb joga van az embernek örülni, másnak jogát pedig soh'sem bántom, — tehát annál kevésbbé a tiedet. — Tehát válaszolj, édes öcsém!

1. Kinél laksz? hogy leveleidet egyenesen intézhessem hozzád. —
2. Milyen az ételmezésed: reggelid, ebéded, vacsorád? —
3. Magad gondoskodik-e róla? vagy házigazdád adja? —
4. Apa mit fizet érted? —
5. Kapsz-e még azonkívül pénzt tőle vagy mástól? —
6. Mire költöd ezt, ha adnak? —
7. Melyik tanosztályt járod? ki a tanárod és mik a tantár-

gyak? — 8. Mennyire vagy a számtannal és könnyen esik-e vagy nehezen? — 9. Rajzolsz-e egy keveset? — 10. Mi a mindennapi és mi a kedvencz foglalkozásod? A mindennapi alatt értem, mit egész nap folytában végszesz; — napirendedet; a kedvencz alatt pedig azt a fajta munkát, mit leginkább szeretsz végezni. — 11. Mi a legkedvesebb multságod szabad óráidban?

E kérdésekre igazán és mentül körülményesebben válaszolj nekem, habár egész heti idődbe kerülne is. Gondolkozál elébb minden kérdés felől és vizsgálj meg magadat, nem írsz-e rá valami valótlan, mert hisz akkor czélom el lenne tévesztve; pedig jót akarok veled; utóbb meg fogsz győződni róla. Még egyszer kérlek: csak igazat írv; ne igyekezzél valamely hibádat palástolni; hiszen nem felelsz te valamely kérlelhetlen szigorú birónak, kinek már ajkán lebeg a büntetés kimondása, még mielőtt bevallottad a hibádat. Én testvéred vagyok, a ki szeret és talán maga gyakrabban és nagyobbat vét náladnál, s a ki sohasem merészlendi hibáidat elítélni, tudván, hogy isten, a mindenható jó isten, ki minden rossz és jó tetteinket látja, ő tudja legjobban, bocsánatot érdemlünk-e vagy büntetést. Én legfőlebb szeretettel foglak tanácsosal ellátni, mi módon teheted jóvá ezt vagy amaszt a hibádat és hogyan veheted elejét ismétlődésének a jövőben. Ezt fontold meg jól és felelj nekem nyíltan, őszintén; ezzel boldoggá teszed bátyádat — még ha szűgyelned kellene is vallomásodat. Így például nagyon örülnék, ha a fönti 10-ik kérdésre azt a feleletet kapnám tőled: «Napontai foglalkozásom: heverészni és kedvencz időtöltésem a semmittevés.» — Nem mintha a semmittevés iránti hajlamodnak tudnék nagyon örülni, (melyet rólad fölteni sem bírok) de igenis örülnék bizalmasnak, melylyel beismernéd előttem oly hibádat, melyet talán nehezen vallanál be tenmagadnak is. — Hidd el nekem: a legrosszabb emberből válhatik a legjobb, ha rá bízza magát valakire, a ki javát akarja. Mihelyt megszilárdul bizodalmad hozzám, csakhamar magad észre fogod venni, mily hasznos rád nézve szilárdan követett eltökélésed, hogy egész életmódodat, legyen bár rossz vagy jó, időről-időre nekem elbeszéled. Kettős buzgalommal fogod cselekedni a jót, mert előre fogsz annak örülni, hogy elbeszélheted bátyádnak; és szintúgy fogod ket-

tősz gonddal kerülni a hibákat, nehogy meg kelljen gyónnod nekem azokat. Arról pedig, hogy bizodalmaidat meg fogom tudni becsülni, meg lehetsz győződve. Ne gyanítsa senki, mennyivel közelebb állunk egymáshoz, mint elébb. A mit tiszta testvéri szeretetből hitemre bízol: ne tudja meg senki; és sziveink szép frigye a végett, hogy egymást kölcsönösen istenes ösvényeken tartogassuk, maradjon kettőnk titka Ezt fogadja neked hű bátyád Arthur s. k. — U. i. Várhatok egy hétig is válaszaidra. A fogalmazással ne kínlódjál; úgy írd, a mint eszedbe jön; a fejtörést és letisztázást tartsd meg mások számára; én úgy szeretem legjobban, a mint a szívből ered. — Leveleimet tedd el: de ne olvastasd el senkivel. — A. s. k.» (Eredetije német.)

23. Levél.

Ugyanaz, édes atyjának. Kelt Bécsben 1838. február 6.

«Drága atyám! Mult évi december 30-kai leveled — bármennyire fájdalmas volt is rám nézve, hogy neked renden kívül írjak, inkább visszatartott a rögtöni választól, semmint ráserkentett, mert én legfőlebb is vígasztalhattalak volna: de hogy valakit vígasztalhasson az ember, ahhoz az kell, hogy tudja, érte is azt a szerencsétlenséget, melynek súlyán vígasztalás által könnyíteni óhajtunk; én pedig a magyar jogot, különösen a nemességét, következőképen a sequestrum mivoltát is, sokkal kevésbbé ismerem, semhogy abból, a mi legújabban téged ért, okos következtetést vonhassak előnyödre vagy hátrányodra Azonnal Gidához siettem de ő ugyanolyan kételyekben forgott, mivel nem tudjuk, mily körülmények között kaptad a sequestrumot. Így elébb helyzetedről bővebb felvilágosítást akartam szerezni, és csak azután írni Így megelőzött újabb kedves leveled, mintha inteni akarnál, hogy gondoljak rád. Hiheted-e, hogy megfelejtkezhetném rólad, vagy testvéreimről? hogy csak azt a helyet is elfelejtethetném, a hol ti éltetek? Lenne bár ez a nagy, szép Bécs még egyszer oly szép és akkora; és nyujtana bár kétszer annyi örömet és élvét, mint a mennyit tényleg nyújt: Bécs mégis sokkal kisebb lenne, semhogy azt a kis szerény helyet a Kárpátok tövében

elfelejttesse velem. Ellenkezőleg, minden öröm, mit itt érzek, minden élvezet, melyet itt találok, érezteti velem, hogy volt idő, volt hely, hol szebb örömöket éltem: gyermekségem ideje s a hely, a hol ti élték. — Azt hiszem, jobb emberré kezdek válni, mert keblemben egy sajátságos vágy ébredsz, mely azon helyek felé vonz, melyek ártatlan gyermekjátékaim tanúi valának. Ne csodálkozz azon, hogy ez érzés csak most ébredsz, hogy nem volt meg mindég; avagy elfelejtetted, hogy sat.» — —

E levéllel ime eljutottunk egy családi catastrophához...

1838. esztendőben atyámra — hosszú ellentálló küzdelem után végre rászakadt a — vagyoni tönk.

Okozta-e ezt azon két eredeti és kétségtelen okon kívül, melyeket már említettem (atyai nagyanyám üldöző gyűlöletén és anyám hozományának egy hűtelen barát kezén történt elvesztésén kívül) még részben szüleimnek önhibája is? ahhoz sem biztos adataim nincsenek, sem benne ítélni énhozzám nem illő.

Annyit hallottam, hogy szüleim utóbb nagyobb bor-speculatio által iparkodtak állapotukon segíteni és rajta vesztettek. Ilyenkor azután következni szokott az — uzsorás adósság. A teleknyilvankönyvek intézménye akkor ismeretlen valami volt Magyarországon, ezért a kölcsönadónak előzetes és teljes biztosítása, a kölcsönösszeg zálogjogi bekebelezése az adósnak ingatlan nemesi birtokára lehetetlen volt — hitel és pénz ennél fogva drága. S egyszer oda szorulván az adós a meredek lejtőre: rajta megállania csaknem lehetetlen volt, — rossz vég csak idő kérdése.

E rossz vég egyik idomát, az akkor legszokottabbat, sequestrumnak hívták. Mai nyelven: «bírói zár». A mai csódtörvény intézvényét csak az 1840. évi 22. törvényezikk ültette át kezdetleges alakban hazai jogéletünkbe. Szepes vármegye köztörvényhatósága határozatából atyánk rendelkezési és kezelési joga, földbirtokának állaga és jövedelmei felett, felfüggesztetvén, minden vagyona egy sequestri curator alá helyezettett a végből, hogy hitelezői legelső sorban a jövedelmekből — idő folytán kielégíttessenek. — Elég erről ennyit.

Atyám a rá mért csapást ekkor főleg én rám nézve érezte súlyosan. Én akkor oskoláztatásom hatodik esztendejét

jártam, az 1837/8-ki tanévet, a syntaxist az eperjesi evangélikusok collegiumában. Tanév közepén atyám pénzügyi forrásai kiapadtak! Úgy kell lenni, hogy Görgey Mari néném által férje Feri bácsi még csak későbbben békélt meg teljesen atyámmal és későbbben is kezdett növeltetésem költségeihez hozzájárulni; mert egyik anyai rokonom, akkoriban Eperjesen evangélikus lelkész, Kolbenheyer Móricz házánál találok magamat, melynek egy világos, tisztán tartott, de műkedvelői esztergályosműhelynek berendezett udvari szobájába hurezkodtam át az eddigi kosztos asszonyomtól. Kolbenheyer unokabátyám ugyanis szabad órái egyrészét mindennap esztergályozással szokta tölteni.

Itt, ez újdón helyzetemben vettem Arthur bátyámtól a következő levelet:

24. Levél.

Kelt Bécsben 1838. febr. 21-én.

«Édes Pistám! — A tudósítás, miszerint Móricz magához vett: rendkívül megörvendeztetett. Így hát te is, egy időre legalább, biztosítva vagy . . . minden nélkülözés ellen. Halát adok istennek e nagy jótéteményért, melyet irányodban Móricz által cselekedtet, kit is ezért most kétszer oly nagyon becsülök, mint eddig is. De aztán legyen is minden törekvésed oda irányozva, hogy ezen önzéstelen jótévőd iránt hálás légy. Ne csak semmi kínálkozó alkalmat el ne mulassz ez irányban, hanem magad keresd az alkalmat háládatosságod bebizonyítására. És ne is érd be csupán a jóakarattal, mert csak az isten veszi a jóakaratot cselekedet számba, mint-hogy csak ő látja az akaratunkat, hogy mennyire jó, vagy rossz az. Ne lankadj soha megfelelni a várakozásoknak, melyeket jótévőd beléd helyeznek; ha pedig olykor kelletlenség találna megszállni, akkor gondold meg helyzetedet: hát ha ők így ráunnának gyámoltásodra?! gondold meg, hogy szegény atyádat terhelnéd az ilyen magadviseletével. Akkor ő abból a kevésből, mit az ő és Ármin bátyánk számára meghagytak még az emberek, kénytelen lenne még a te szükségidet is fedezni. És még ha lenne is erre bőven elegendő módja: azt a szeretetteljes bánásmódot, melyben Móriczéknál kétségkívül

részesülsz, sohasem vásárolhatná meg pénzen számodra. Ha Móríczt netalán szigorúan bánik veled: ez el ne idegenítsen tőle, mert ő csak javadat akarja; ezt én tudom, mert ő nekem is jóltévőm volt Késmárkon. Az ily jótétemények nagyságát, a minőket te jelenleg Móríczt házában élvezel, többnyire már csak akkor érzi az ember, mikor utóbb rosszabb dolga akadván, ez rá emlékezteti; s én ezen kevés, de szívből eredő sorokat most azért írom neked, hogy általam figyelmeztetve, szem előtt tartsad, mennyi hálával tartozol Mórícznak és nemeslelkű nejének. Üdvözlöm mind a kettőt. De Móríczt irányában való kötelezettséged miatt rólam se felejtkezzél meg, a ki még ugyan nem háládra, de igenis szeretetre tarthatok számot, ha egyébért nem, hát szeretetemért. Arthur s. k. hadnagy.» (Eredetije német.)

25. Levél.

Ugyanaz, atyjának. — Kelt Bécsben 1838 február 27.

«Drága atyám! Szívemből köszönöm vigasztaló szavaidat. Nem akarok többé kétségbe esni erkölcsi valóm... megmentésének lehetősége felett. Istentől kérek erőt és kitartást, hogy az érzékiség elleni küzdelemben, melyet csaknem lelkesedéssel megkezdtem, diadalmasan megálljak. Ha ez sikerül: akkor bátran és vidám önbizalommal el fogom mondhatni mindenneml szemben, a mi érhet: keresztül akarom — és keresztül is fogom vinni!

«Montesquieu-t ajánlod nekem, Herder leveleit és Horáczt. Az elsőhöz hiába iparkodom felhajtani; Herdert sem birtam eddig megkeríteni... nincs más mód, mint megint téged kérni. Küldd meg nekem otthoni példányodat. Horáczt már jó idő óta munkába vettem, minthogy már otthon észrevettem, te mennyire kedveled. Nehezen értem meg. De mivel a kevés latinságnak, mit még megtartottam, szeretem hasznát venni: Julius Cæsart választottam koronkinti olvasmányul és lapról-lapra könnyebben, folyékonyabban értem. Ezek soronkívüli foglalkozásaim. A rendesek nagyon egyszerűen oszlanak meg gárdistai szolgálatom kötelességei közt, — melyek, fájdalom! még mindig többnyire csak időtékozlásnak mondhatók — meg

a francia nyelv elsajátítása közt. — Megállapodott napirendre most még gondolni sem lehet, mert Ő felsége erőnek erejével valamennyi gárdistából vezérkari tisztet akar képeztetni. . . meg fogod engedni, hogy ennek eléréséhez — még valamivel több is kell mint csak — erőszakolás. Úgy jár vele Ő felsége, mint az a fogorvos, a ki hatszor is neki áll és megint abban hagyja és mikor végre hetedszerre kirántotta, akkor látja, hogy a beteg fog helyett a mellette lévő épet húzta ki. Legalább egyszer minden hónapban érkeznek hozzánk az új rendeletek és tanítási tervek. . . (Részletes humoros jellemzése ezen egy mást feloldó elméleti tantervek gyakorlati visszasságának.) Végre is arra tökéllé el magát a magas főudvarmesteri hivatal, hogy egyetlen ember által engedi magát megszégyeníttetni: megbízza gróf Haller ezredest, készítsen saját belátása szerint egy tanítási tervet; és én részemről *reményilem* — pajtásaim legnagyobb része *tart tőle* — hogy Hallernek ez sikerülni fog. Mert egyidejűleg megparancsolta Ő felsége — nagyon valószínűleg az ő (Haller gróf) javaslatára — hogy a gárdistáknak minden esztendőben május 1-én kell ezután be- és kilépni.»

1838 márczius 4. (Folytatólag, de válasz egy időközben vett újabb atyai levélre.) «Szegény atyám! Ez tehát jutalmad hű szeretetedért, számtalan, gondok közt átvirrasztott éjjeleidért — hogy most öreg napjaidban magánosan élsz, elhagyatva gyermekeidtól, kiknek meg kellene óvniok ősz fejedet a gondtól és nélkülözéstől. . ; hogy számos rokonok körében, sőt — egyik gyermekeddel közeledben — kénytelen vagy egy élettelen eszközhöz* nyúlni, hogy ez vigasztaljon, felvidítson. Óh, ha én melletted lehetnék! mily szíves örömet szeretnék — ha másképp nem lehet, hát napszámos munkámmal — megóvni a szűkölködéstől, — homlokod minden támadni készülő redőjét vigasztaló szóval elegyengetni — mily szíves örömet! De mit ér mindez a sopánkodás! . . Azonban, ha mindezt nem tehetem is, kis részben legalább meg bírlak menteni a nélkülözéstől. Áll elhatározásom: csupán három hónapot várjunk, s azontúl megküldöm neked, a mi magamnak fölösleges. De az istenért! ez köztünk maradjon; mert vannak, kik azt tartják: az első én vagyok, s a második megint én vagyok s a harmadik me-

* A levélírást érti.

gint csak *én* sat. Lásd, ezek az emberk nekem igen rossz néven vehetnék, hogy *merék* másképp gondolkozni mint *ők*. Tehát egy hangot se róla — hallod, atyám: egy lélek se tudjon róla, kérlek — ha szeretsz. Nyomasztó ez ajánlatom nem lehet rád nézve, mert megvagyom írva, hogy adjunk fölöslegünkéből annak, a ki szükségben van. A személy, a viszony közömbös: te szükséget szenvedsz s én vagyok az, ki bőségben él. És hogy ez utóbbiról meggyőzzelek: ime lásd számvetésemet. Az élelmezés levonása után 24 ft pengő az, a mit havonkint kapok. Ebből kap lovászom 2 ft 24 krt, mosóném 1 frtot, vargám 3 ftot, francia nyelvmesterem 2 frtot; ez összesen 8 f 24 kr. pengő, tehát még mindég 16 ftom marad; ebből 5 ft pengő a takarékpénztárba sétál és 5 ftot félreteszek számodra, mit neked évnegyedenként 15 pftjával rendszeren megküldök. Magammak még mindig 6 pftom marad havonkint, előre nem látott esetekre. Igaz, hogy édes-keves biz az — részedre csak 60 pft egész esztendőre; de meglehet, hogy egyszer-másszor többet is tehetek félre, kevesebbet egyszer sem. És hogy elfogadd, arról majd gondoskodom. Addig foglak kérni, míg végre beléegyezel. És ha semmikép sem állsz rá; ha lelkiismereti nagy dolgot csinálnál belőle: akkor Pistára fogom fordítani. Ő öcsém nekem s én köteles vagyok gondoskodni róla és térden állva adok hálát Istenemnek, hogy oly állapotba helyezett, hogy megtehessem. Tehát már május végén veszed az első 15 pftot és viszont megígéred nekem, hogy egy élő lénynek — jól érts meg! — egyetlen élő lénynek sem árulod el a dolgot legtávolabbról sem. A legelső kérésem ez, mit atyai szeretetedbe vetett teljes bizodalommal merék hozzád intézni, szilárdan meggyőződve, hogy teljesíteni fogod... Régióta képzeltem a legédesebb érzésnek, ha szüléiről, testvéreiről gondoskodhatik az ember... És ne véld, hogy talán a levegőből kaptam számításomat. Helyes ez egészen. Szabóm, az egyetlen hiányzó tétel, ki van fizetve és ruházatom a legjobb karban van. És eltökéllesem korántsem valamely regényes kedélyi felbuzdulásnak múltó szüleménye. Én azt hidegvérrel már akkor mindjárt tettem föl magamban, mikor a gárda talaját legelső ízben finanszialis szempontból vizsgálat alá vettem. És másrészt nincsen természetesebb érzés a háladatosság-nál. Avagy mi egyéb, a mit teszek, gyöngé bálánál; fel nem

érő a te jöteleményeid legesekélyebbjével, mikkel engem elhalmozttál ??? Most még egyet. Legyen a ti beszédetek: igen, igen — nem, nem sat. Örvendeztess meg tehát egy szíves «igennem», mert a «nem» neked ugyanis keveset használna; én mégis megküldöm, a mit lehet. Többire pedig azt óhajtom, hogy erről mentül kevesebb szó essék *köztünk is*, sat.

«*martius 5-én* reggel. (Folytatólag.) Tegnap i firkálásomat ma egy, magát jól kialudt ember phlegmájával még egyszer elővastam és — az enthusiasticus befejező pont* kivételével — teljesen meg vagyok vele elégedve, sat . . . Szerelmes még mindég nem voltam és kétlem is, hogy valaha az leszek . . . (Pedig) oly teljesen érzés nélkül való én sem vagyok. Akadnék csak egy női copijára annak az eszménynek, mely bennem él: akkor majd megválnék, valóban annyira érzéketlen vagyok-e? de az a baj épen, hogy egyik sem állja ki az összehasonlítást eszményemmel . . . Üdvözzöl Ármint nevemben. Mily örömet volnék kész szegénynek tulajdon elégültségemből egy jó részt átengedni, mert a mint őt ösmerem, közel járhat a kétségbeeséshez. Bárcsak belátná végre, mily igaz Luthernek e mondása: «Úgy imádkozzál, mintha istennek kellene mindent végeznie nélküled s úgy dolgozzál, mintha magadnak kellene végezned mindent isten nélkül.» Milyen hamar fogna ő új örömöket élvezni! . . . Arthur. s. k.» (Eredetije német.)

26. Levél.

Ugyanaz, atyjának. Kelt Bécsben 1838 ápril. 5. «Drága atyám! Bárcmnyire elszomorított is utolsó leveled . . . valóban sajnálatra méltó életed: mégis szerettem volna inkább vidám húrokat pengetni . . . De már mindjárt az első húr szakad s mutatja előre a többinek is sorsát. Sokat is követelnék egy ilyen kontártól a tettetés művészetében, minő magam vagyok — ha most vidámnak akarnék látszani. Néha alig vagyok képes csak némileg is jó képet vágni a rossz játékhöz. De őszintén bevallva: nem is szeretnék ebben a művészetben nagy ügyességre szert tenni; legalább irányodban

*Kihagytam.

nem. Ez mit is használna? Czéltnék-e ha tréfás szavakkal próbálnálak vigasztalni, nintha csak szerencsétlenséged nem állna egyébből, mint teszem egy vesztett fogadásból? Nem támadna-e benned önkéntelenül a kérdés: lehetséges-e, hogy háládatos fiú így érezzen atyja balsorsában? Lásd atyám! ez a gondolat riasztott vissza attól, hogy születésed évfordulójához víg tréfákba öltöztessenem fiúi jó kívánságimat . . . Nem hijába azt tartja az írás: sírjátok a sírókkal sat., és én derült bérnék lenni? Pajtásaim elhangoltak, kedvetlennek mondanak. Igazuk van, rosszkedvű vagyok s ezt, *koronkinti rosszullétemet tekintve*, természetesnek találom, ha menthetőnek nem is. De mikor szabad óráimban hálás gyermeki szeretettel rád és balsorsodra gondolk; ha ekkor minden gondolatomat egy pontra gyűjtve, a legmesszebb távolban bár, csak egyetlen reménysugárt is fedezek fel, rajtad egykor segíthetni: akkor a születés-napi köszöntők szokott kívánsága «a sok számos esztendőkről» bennem a legbuzgóbb imádsággá válik s a meggyőződés, hogy *annak a nevében* kérek (Istentől) valamit, *a ki bennünket imádkozni tanított* — szétűzi rosszkedvemét mint nap az éjhomályt, s az a derű, mely azután átvonul lelkemen, nem mulandó többé, mert állandó alapja van a mindenható Isten jóságába vetett szilárd bizalomban. — Isten veled! Nem sokára többet. Hálás Arthurod s. k.» (Eredetije német.)

Ime ezen levélben különösen a Megváltóban való hit és szeretet jut önkéntelen kifejezésre e szavakban: «... annak a nevében ... a ki bennünket imádkozni tanított ...» Van okom különösen figyelmeztetni erre.

27. Levél.

Görgey Arthur, atyjához. Kelt Bécsben 1838 ápril. 28 — május 1-én. «Drága atyám! — Még sohasem örültem meg egy levelednek is oly nagyon, mint a martius 30-kai keletűnek . . . E válaszom csak május 1-én mehet a postára. Tehát türelem! Apácskám! Sokat, igen sokat kell veled közölnöm és nem szeretnék valamit kifelejteni.

Elsőször is: ápril. 7-ke óta, a mely napon t. i. martius 30-kai leveledet vettem, mint ha ki lennék cserélve, mert életem

legbuzgóbb kívánsága teljesült: meg van engedve édes jó atyámon segíteni, legalább annyira, a mennyi tőlem telik. Forró köszönet, drága atyám, hogy ez első kérésemet, a mint önmeztagadólag elnevezed, meg nem tagadtad tőlem. Noha legott iparkodol letérni, bizonykodván, hogy a dolgod nem is olyan igen rossz. Szavadat bírom, hogy az általam számodra megtakarítandó pénznek *szükség idején* hasznát fogod venni; s ez elég nekem, t. i. hogy fiad szeretete, háládatossága nem nyomasztó rád nézve. Gusztinak isten bocsássa meg, hogy téged azzal a bár jóindulatú kéréssel nyugtalanságba ejtett, küldenél nekem pénzt. Ő neki, az igaz, kellett arra a gondolatra jönnie, hogy szükségét szenvedek, minthogy vele, ki három hónap alatt 400 pengő forintot költött, nem tarthattam lépést . . . és minthogy ő egy rakás olyan mulatságot, melyek rá nézve megannyi szükségletté váltak, míg énnekem eszembe sem jut azokat akár csak meg is ízlelni, — nélkülözéseim rovatába ró. Hogy is jutna eszembe azt állítani, hogy a bort, sört, dohányt «mélkülözöm», mikor nem kell nekem egy sem? Vagy hogy lehetne pirulás nélkül valakinek azt beszélnem, hogy takarékosaságból kerülöm a vendéglő- és kávéházakat: holott már több mint hat esztendő óta hozzá vagyok szokva, vacsorára semmit, reggelire pedig egy darab kenyeret enni? Azt megengedem, hogy e frugalis életmód követésére szőlítattván fel, nem egy pajtásom alkalmasint furcsa képet vágna; de a mi engem illet, láthatod, mennyire nem volt igaza Gusztinak, tőled számomra pénzt kérni. E helyett én arra kérek, hogy jövőre mindég szépen higyed azt, mit szerető fiad mondott . . . sat.

«Másszor. Te azt, hogy hallgatni fogsz, nekem megígéred ugyan: de ezt oly különös három föltétel alatt teszed, hogy szó nélkül nem hagyhatom. a) «Anyagi szegénységedről ne képzeljek tulságosat.» Úgy hiszem, ez aggodalmadat már az a nyugottság eloszlathatta volna, melylyel e tárgyról írtam. Vagy hiszed-e, hogy képes lettem volna ily nyugodtnak maradni, ha nem tudtam volna, hogy ezen csapás, melyet különben is előreláttál, mennyire nem képes megtörni bátorságodat. — b) sat . . . c) «Legyen szabad N-nel közölni, a mi titoknak kell hogy maradjon» . . . Ám legyen hát! És legyen ez részemről is becsülésnek s annak jele, hogy kivételképen több discretiót

teszek fel ő róla, mint a mennyit az asszonyi népnök rendszerint tulajdonítani szokás. Közöld hát vele; üdvözöld nevemben. Áldja Isten érte, a mi könnyebbséget neked ő szerez!

«Harmadszor. Herder munkáiból megvan nekem a 10. és 11. rész sat.

«Ezzel megfeleltem a martius 30-kai leveledre. Most az april 20-kait veszem elő.

«... Elleneznéd-e például, ha N. irányábani tartozásodat átvállalni késznek nyilatkoznám, föltéve, hogy nem előbb mint gárdaéveim utolsójában követelik tőlem... Ezen adósság, a mint irod, 264 f váltó, vagyis 106 ft pengőben, mely eszerint 1841. évi júliusban lenne fizetendő 4% kamatjával együtt, sat...

«S ezzel vége is lenne titkolódzásunknak. — de legyen is ám vége... Nem képzeled, mennyire nehezen esik titkomnak lenni Guido előtt! és még sem lehet őneki ezekről szólnom, mivel épen ez az egyedüli pont, hol nem inyére cselekszem. És honnan van ez? Onnan, hogy ő azt képzei, mint magad is, hogy én magamat megrontom; és így a mi elég furcsa, épen Guido hozzám való szeretete annak oka, hogy éleslátásától szívemben egy pontot gondosan rejtegetni iparkodom.

«Miután óhajtod, fogok számodra egy sorsjegyet venni... s egész szívemből kívánom, Fortuna asszony hadd szegyenítse meg javadra — hitetlenségemet. Én minden szerencsejátékot gyűlölök: de valamennyinél inkább a lotteryát, mert minden szám, mely előtt elhaladok, szerencsétlen Ármin bátyám szárandó existenciájára emlékeztet. De ezzel nem azt akartam mondani, hogy nekem rosszul esik megbízásod, sorsjegyet vásárolni számodra... Ember tervez, isten végez. Mikor a sorsjegyet kiválasztom: azt fogom gondolni magamban: «Uram! teljesedjék a te akaratod!» Mindég ez marad a legjobb. sat.

«Azon kérdésedre, hogyan állok itt főlebbvalóimmal? csak azt felelhetem: úgy mint mindenütt. Többet nem tudok. Mert hogy főlebbvalóim valamelyikéhez mi különleges viszonyban álljak: ahhoz most már nagyon önálló vagyok. Korponay is csak bizonyos szívélyes nyájasság által tüntet ki, a mi nagyon jól esik nekem, mert hiszen ő az kiváltképen, kinek szerencsémét köszönhetem. Clam még nem ismer; de valószínűleg előbb-utóbb kénytelen lesz megismerni. Most veszem észre

leveledben azt a széljegyzetet, miszerint tartásodra 4000 főt váltó czélulában igazítanak össze; azonkívül pedig magad szerető gondnal majdani equipirozásomra nyitsz megnyugtató kilátást részemre. Azokra, kik rajtad segíteni iparkodnak és mindnyájára, kik jót tesznek veled, isten áldását kérem. Azt a «kilátást» pedig a te gondnélküli napjaid eszközzésére szánom, jó atyám! mert a mint már elébb tudtadra adtam: a király megteszi a mi a királyé, következésképen ő fizeti az én kilépési equippirozásomat. Sat. 1838. május 1-én. Háládatos fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

28. Levél.

Ugyanaz, ugyanannak. Kelt Bécsben 1838 május 29-én.
«Drága atyám! Úgy emlékszem, mintha leveleid valamelyikében ezen nevekről olvastam volna valamit: ezredes Schön és Sallaba, báró Strachwitz, Clam-Martinitz és ennek segédtsíztje; és mivel épen ráérek, élek az alkalommal: erre vonatkozó nézeteimet, melyek, meglehet, tévesek is, elmondani neked.

«Először is azon véleményben volnék, hogy elébb semmint protectiókat szerezhessen magának az ember, valami derék dolgot, legalább is valami feltűnőt megtanuljon. Mert hát, kérdem, mi által lehet a nagyokat, kik számára létezni sem látszunk, magunkra figyelmissé tenni, ha csak nem azáltal, hogy várakozásukat fölülmuljuk, vagy azt legalább is kielégíteni iparkodunk. De hát mekkora igényeket támasztanak most egy katonatiszt, kivált a gárdisták irányában! Kiknek híre míveltség tekintetében már a nevetségessel határos, egyedül a miatt, mivel Haller ezredes hatalmasan azon fáradozik, hogy tanfolyamunkat a katonai akadémiáké mintájára reorganizálja. Menynyi kell hát tudni s a tudományában milyen alaposnak lenni, hogy ezen urak várakozásának csak megfelelhessen az ember, nem hogy még fölülmulja azt! . . . Ezért, édes atyám, engedj nekem elébb időt a tanulásra, mielőtt pártfogókat kezdenék halászni. Volna, igaz, még egy út, a mondott célhoz jutni. Ez azonban nekem nagyon alacsony és rajta sokkal görbébb láttal lehet csak haladni, semhogy rá szánhatnám magamat; nem is szólva az azzal járó költekezésről, mely szintoly kevésbé

telik az én erszényemtől, mint nem szeretném soha valamely alkalmi háloszobajelenetnek köszönni boldogulásomat.

«Tudom, hogy vastag ecsettel festek, aminthogy általán mindenben, de kívált ezen pontban exaltált vagyok. Csakis azért expectoráltam magamat előtted, hogy most már te is szóljál hozzá. Ezért szolgáltatasson legközelebbi levelednek bő anyagot oly út-mód, melyen ily protectióra szert tehetni a nélkül, hogy önbecsérzetében tegyen kárt az ember. Sat. Arthur s. k.» (Eredetije német.)

29. Levél.

Ugyanaz, ugyanannak. Kelt Neu-Lengbach 1838 június 7-én.

«Drága atyám! Május 28-kai leveledet éppen azon perczben vettem, mikor Bécsből útra keltem Neu-Lengbachba, a hol most is vagyok . . . Nem korholhatom eléggé magamat, hogy oly soká megvárattalak, mikor pedig tudhatnám a multból, milyen könnyen szoktad aggodalmaknak adni át magadat gyermekeid miatt. Ezegyszer azonban sejtelled, hála égnek, jól megtréfált, mert magam oly jókedvű vagyok, mint a pap terített asztalnál és Guido Katinkával, Gizelával, ők sincsenek máskép. S ebből azt a bölcs tanulságot merítheted, édes apácskám, a jövőre, hogy többet higgyél ígératűnknek miszerint minden nevezetes változásról azonnal értesítünk; és hogy kevesebbet hallgass holmi komor sejtelmidre.

«Egykori szenvedő-társaim, a (tullni) utászkarri oskolabeli hadapródok, most kezdék meg térképfölvételi gyakorlataikat. Minthogy ezekben résztvenni óhajtottam és *koronkinti máj-fájdalmaim* igen elfogadható ürügyet szolgáltattak szabadságolásom kieszközlésére: felhasználtam az arra kínálkozó kedvező alkalmat s a kapott háromheti szabadságidőt régi barátaim körében, kik előttem még mindég nagyon kedvesek, igen kellemesen szándékozom oltóltetni. A kezdete meglehetősen nedves ugyan: de én ázott inggel sohasem szoktam gondolni . . . Isten veled! Majd Bécsből többet. Arthur s. k.» — (Eredetije német.)

30. Levél.

Ugyanaz, ugyanannak. Kelt Bécsben 1838 július 8-án.

«Drága atyám! Mivel most részemre szerzendő protectiók kerítése iránti óhajtasodtól elállsz: mintegy meg akarlak érte jutalmazni annak tudatása által, hogy akaratlanul már is egy pártfogót szereztem. Hogy mi által: a jó isten tudja. De türelem! mindjárt meghallod az egészet, csak hogy előbb præludálnom kell, noha némikép szomorúan. Szabadságidőm (most eddig már tudtadra kell lenni, hogy három hétig falun voltam, remélvén ott *ezeknek a szüntelen májbajoknak egyszer valahára véget vehetni*) maga tragice végződött. Még mielőtt az idő letelt, haza kellett jönnöm: és most már, ha isten is úgy akarja, *egy nemén a májgyuladásnak* az orvos véleménye szerint, *túl vagyok*. Arczom színe ugyan, mely különben sohasem vetekedett a viruló rózsáéval, még mindég túlvilági; az egykor szűkre szabott divatos nadrágnak sem nagyon sikerül azokat a helyeket kitüntetni, melyeket az anyatermészet czombnak és lábikrának szánt: de az orvosi imperativus így szólt: ennyire soványnak szabad lenni — soványabbnak nem! s így én azt remélem, hogy a javulás útján vagyok. Egy napon, mikor éppen elég rosszul voltam, rám nyit gróf Haller ezredes és kérdi hogyan vagyok. Nagyon röviden feleltem: «Rosszúl». Erre ő azt tanácsolja, mit már huszszor is tanácsolt: menjek Karlsbadba. Én — szintén már huszadikszor — azt feleltem: «Nem lehet, mert a gázsi ki nem adja.» — «Segítséget nem remélhet Ön sehonnan?» kérdé tovább. — «Sehonnan!» feleltem én. Nem tudom, untatta-e laconicus ékesszólásom? vagy hogy az erélyesen kiejtett «sehonnan!» hatotta meg annyira: elég az hozzá, otthagytott. Hanem egy órával rá Korponay jött tudtomra adni, hogy *a gárda pénzalapjától 120 pengő forint zalogot kapok, hogy így elmehessek Karlsbadba*. Sat. Tegnapelőtt óta a 120 f. p. p. rendelkezésemre van. Most már tudod, kit értettem a tudtom s akaratom nélkül nyert pártfogóban, s nem vélek fölösleges dolgot tenni, ide írván számodra czímezését (gróf Haller ezredes czíme). valamint a Korponayét is, mert a jó öreg úr írt beteg fiad érdekében! (a kérvényt t. i.) . . .

És így azalatt, míg társaim Olaszország classicus földjén

nyomorult bérkocsiban, kötött marsroutával utazva agyonsülni fognak: én iparkodni fogok Karlsbad regényes sétáin fatalis májamtól, vagy legalább is egy részétől megszabadulni. . . . De legyen elég a tréfából . . . Sorsoin miatt ne aggódjál. Hisz látod, hogy az isten el nem hágy. Arthur s. k. hadnagy». (Eredetije német.)

31. Levél.

Ugyanaz ugyanannak. Kelt Karlsbadban 1838 aug. 12-én.
«Drága atyám! . . . Utolsó levelem óta . . . igen sok történt, a mi jelenemre, lehet hogy jövőmre is, felette fontos. Haller . . . keresztülvitte, hogy a gárdaparancsnokság 120 pengő forintot engedélyezett részemre kéthavi szabadságidővel együtt — mindezt a nélkül, hogy érte részemről csak egy óhajtatást is, annál kevésbbé kérelmet kifejezni kellett volna. Én ezt soha nem is kértem volna, mert tudom, mennyire fáj a megtagadott kérés és tudom azt is, hogy ily kérelemnek, ha megadják, mily következményei szoktak lenni — főleg az oly fajta főlebbvalóknál, minők alatt — *Hallert és Korponayt kivéve* — én szolgálók. Egyik ezen urak közül mindjárt az engedély leérkezése napján ekkép kegyeskedett hozzám szólni: «No, ha ez tovább így megy: akkor Ön drága gárdista lesz.» Rátok gondoltam, a kiket szeretek, és arra hogy meggondolatlan cselekedet következményei által mennyire megszorítnálak: s ez mentette meg az embert a legirgalmatlanabb persiflagetól, melyben ő keme valaha részesült. Úgy tettem, mintha szavait meg sem hallottam volna, köszöntem és odább vánszorgtam. Ha csak egy szemernyi becsületérzés lakik benne: megeléghette ezt a feleletet is.

«Mevolt a pénz és a szabadság! De ekkor a nagy gyöngeség miatt, melyhez a szenvedett vérvesztések következtében még a súly is járult — egyiknek sem vehettem hasznát. Egészen Tantalus!

«Orvosom nem mert határnapot mondani, nehogy felsüljön vele. Így virradt rám július 26-a a nélkül, hogy más állapotban, mint a legkínosabb bizonytalanságban talált volna. Ekkor szakadt türelmem. Addig ostromoltattam az (orvost) minden oldalról, míg végre . . . megengedte, hogy 28-kán indul-

hassak — saját felelősségemre. Korponay meg is szidott azért a par-force vállalkozásért — míg végre ő is egy szívből jött «Segítsen az isten!» útravalóval elbocsátott. Leráztam saruimról a port . . . és öt napi, igazán nem kellemetes utazás után itt valék, a hol vagyok és a hol most búcsút veszek tőled, mert üt az étkezés órája s a gyomor itt ugyancsak követeli jogait . . . Még eddig nincs okom megbánni Bécsből amúgy találomra hirtelen történt elutazásomat. De ennél aztán több eredménye nincs is eddig — már 10 napi karlsbadi tartózkodásomnak. Az orvosok állítják s a legtöbb beteg erősíti, hogy az idevaló víznek majd csak a harmadik-negyedik hét folyamában érezni meg gyógyhatását. Nem marad más hátra mint túrni és remélni . . . Üdvözzöl nevemben Pistát, Ármint, Ferenczet, Marit stb. — Fiaid Arthur s. k. hadnagy.» — (Eredeti német).

Talán nem lesz érdektelen itt egy jellemző vonást szőni közbe, tanulságul arra, hogy egyébkép közömbös véletlenek találkozása mint játszik bele döntőleg egy ember életébe. Föl- említettem már valahol e följegyzések során: volt atyám életében a nemzeti renaissanceot megelőző oly időszak, a mikor a külföldi irodalom emlőin fejlődött kosmopolitikus világnézet volt benne az uralkodó s ő ennek azáltal is adott kifejezést, hogy akkor született fiait rendre más-más európai idegen nemzetbeli keresztnevekre kereszteltette. Így Arthur fiát három angol névre. A hadseregénél, hol még ma is a nemességre sokat adnak, a még ma is dívó szokás szerint schematismusban és látogatójegyen nemesember neve mellől el nem maradhatott a «praedicatum», ha t. i. volt neki, akár büszkélkedett valaki maga egyénileg benne, akár sem. Arthur bátyámat már Bécsben, mikor Karlsbadba indult, az itteni sok fürdőorvos közül a leg-híresebbhez, dr. Hochecker udvari tanácsoshoz utasították. Megérkezvén Karlsbadba a beteg, legott elvánszorgott a gazdag és rátartó orvos lakására: de nem találta otthon. Ott hagyá tehát látogató jegyét azzal, hogy még az-nap más órában újra eljő. Az öreg udvari tanácsos haza jövén, elolvassa a látogató jegyet, mely neki elég idegenszerűen s eléggé hangzatosan így szól: «John Waldemar Arthur Görgey de Görög et Toporcz, Lieutenant.» — Ez valami dúsgazdag angol lehet, ki a császári hadseregben szolgál . . . vélekedik magában az

öreg úr és rögtön siet maga keresni fel a jövevényt, annyival inkább, mivel azt hallja cselédjétől, hogy a fiatal katonatiszt bizony igen rossz bőrben látszik lenni. Ez utóbbi észrevételt aztán ugyancsak igazoltnak találja a látogató orvos: de a képzelt angol helyett egy fiatal magyar embert talál, a ki siet neki egyenesen megmondani, hogy ő orvosa fáradozásait csak igen szerényen bírja honorálni . . . A fiatal betegnek koránál érettebb férfiasága, önérzetes szerénysége azonban leköti az öreg úr érdeklődését; elszánt megadása imponál neki; betegségének válságos nagy foka felkölti részvétét. Orvosa ezen folyton éber figyelmének és lelkiismeretes úthaigazításának köszönte azután bátyám, hogy a karlsbadi kúrát a legezelszerűbben és aránylag baja nagy voltához oly jó sikerrel fejezte be ezen első alkalommal, hogy nem csak életben megmaradása megszűnt kétségesnek lenni, de sőt azon biztos reménnyel tért vissza Bécsbe, hogy Karlsbadnak esztendőre ismétlése által egészen meggyógyulhat.

32. Levél.

Az első levél, melyet Görgey Arthur — Bécsbe visszatérve — megint *atyjának* írt, 1838. évi szeptember 25-éről, így szól:

«Drága atyám! . . . Megbocsáthatlannak fogod találni, hogy neked oly sok ideig nem írtam: mindazáltal remélem bocsánatot ezen mulasztásért, minthogy csak irántad való szeretetből történt. Csak ez birt rá, hogy betegségem egyes tüneteiről, az örökké egymást váltó aggodás- és reményről, a mint egyre majd jobban, majd meg rosszabbul lettem, hallgassak előtted és inkább semhogy hazudozzak, egyáltalán ne írjak. Most már hál' istennek, szerencsésen túl vagyok rajta; már most is sokkal jobban érzem magamat és van az a kellemes kilátásom, hogy ha esztendőre ismétlem a kúrát, természetesen megint Karlsbadban: egészen kigógyulok bajomból. A költéség miatt te ne aggódjál. Nem akarlak azzal nyugasztalni, hogy megsegített ez idén az isten: majd megsegít esztendőre is; hanem szépen együtt tartogatván a mi az enyém, rajta leszek, hogy mikor beáll a szükség, rá ne szoruljak oly könyörado-

mányra, mely, ha kéréten adják is, nyom. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ha a gárdaparancsnokságnak megint egy ilyen nagylelkű ötlete támadna, én azt el nem fogadnám: de meg akarom azt a szabad önérzetet őrizni magamnak, hogy nem számítottam erre, mikor a legbecsesebb földi jó, az egészség elnyeréséről van szó . . . Idei gyógyfolyamatom első három hete sok jaj között telt, mivel állapotom napról-napra kiállhatatlanabb lett. De alig kezdtem utóbb lassanként javulni: derült kedélyem is megjött és vele a vágy az emberekkel érintkezni. Rövid idő alatt és annélkül, hogy utána jártam volna, a legérdekesebb ösmeretségekre tevék szert, férfiakkal, nőkkel, a mint a véletlen hozta. Hihetőleg fiatalságomnak köszönhetém azokat, vagy jobban mondva fiatal kinézésemenek, legalább a női ösmeretségeket. Elég az hozzá, hogy engem mulattattak és szórakoztattak s ezáltal gyógyulásom szerencsés folyamatját tetemesen előmozdították, magam pedig annyira becsületet vallottam, hogy kicsi hija volt, hogy meg nem házasítottak — csaknem tudtomon kívül. Ebből persze nem lehetett semmi, miután igaz árú, olcsó vásár ritkán járnak együtt. Nekem pedig még mindig azt súgja önérzetem, hogy semmire sem vagyok kevésbé alkalmas, mint játékszernek egy nő kezében. Így aztán érthető, hogy közömbös előttem valamennyi. Az emberek azt tartják ugyan: majd más hangon fogok beszélni. De én meg úgy tudom, hogy csak egyszer «mutál» az ember hangja: én pedig már átestem a mutatió. Várjuk be, kinek lesz igaza. Szabadságidőm csak szeptember 30-án telik le s én már 19-én vonultam be ide stb. Isten veled! köszöntsd mindnyájokat. Arthur s. k. hadnagy.» (Eredetije német.)

33. Levél.

Ugyanaz ugyanannak. — Kelt Bécsben 1838. október 29-kén.
«Édes atyám! . . . hogy én még mindig szenvedő vagyok, ámbár kisebb mértékben, ez téged megszomorít . . . de hát volt-e már oly idő, a mikor ne szenvedtem volna? Gyermekkoromban mindennemű fülbaj kínozott, a mi csak van a világon; s az emberedő férfiúnak méltóztatik a végzet egy kis jármot vetni a nyakába — talán egész életére. Ha ez utóbbi föltevés

be nem teljesednék is: annyi bizonyos igaz marad, hogy betegségemnek számos nagyon üdvös, noha kissé kemény tanulságot köszönhetek, melyeket föltétlenül követnem kell, nehogy még keményebb intéseket kapjak. Igaz, hogy amaz ujjinutatók rendszerint a testet illetik, de a lélek bátorodik itt a más kárán okulni — s ime, mindjárt meg is van már az egyszerű kár mellett a kettős haszon. Példának okáért: egyszer többet találok enni mintsem kellene, vagy élénk étvágyam arra kész-tet, hogy olyással elégitsem ki, a mi nekem tiltva van: rögtön itt terem a bosszuló nemesis, hogy keserves emésztési nehézségek által lakoltasson meg az elkövetett hibáért. Ebből aztán két igen böles ételszabályt vonhatok le magamnak: 1. ne quid nimis! és 2. quidquid comedis, prudenter comede et respice — finem! Csak egy példát hoztam fel: de van belőle számtalan és biztosíthatlak, hogyha májbajom, a mint remény-lem, még néhány esztendeig hozzám hű marad, akkor a logi-cát és philosophiát absolváltam a nélkül, hogy e két tudománýból csak egy értekezést is elolvastam volna. Tehát lát-hatod ezekből, mennyire tartozom hálával az örök gondvise-lésnek egy nyavalyáért, mely ennyire jótékony hatással van szellemi erőim kifejlesztésére . . .

«Hiheted-e, hogy képes volnék rád gondolni, neked írni anélkül, hogy mélyen érezzem helyzeted fájdalmas voltát? Ezt most nem a vagyoni tekintetben értem . . . Érttem arra a szomorú sorsodra, mely késő öregségedben mindentől elválaszt, a mi megörvendeztetne. Nem a képzelődés találatja velem ennyire súlyosnak ezt a sorsodat, hanem a keserű tapasztalás; ez tanított meg, átérezni annak kedélyállapotját, a ki minden szeretteitől elhagyatva, a viszontlátás reményeivel kénytelen beérni . . . És így tudjuk már most mind a ketten, mit tart-sunk kölcsönösen egymás boldogsága felől . . . — Arthur. s. k. hadnagy.» (Eredeti je német.)

34. Levél.

Ugyanaz, öcscsének. Kelt Bécsben 1838 november 7-én.
«Szeretett öcsém Pista! . . . Piller (Tamás) hadnagy pajtásom, sőt több annál, barátom, haza látogat Eperjesre s tőle kül-

döm neked az említett apróságokat . . . A kést vedd annak a csöndes völgynek, Karlsbadnak, emlékezetére, melynek én egészségemet köszönhetem, mely oly hosszú szenvedések után most legalább tűrhető . . . Értéke a késnek nem nagy és ne is anyagi bece, hanem csak a hozzá tapadt emlék tegye azt kedvessé előtted . . . A rajzeszközt végre fordítsd kiképeztetésedre; tartsd jó karban; ha nem is épen a legkitűnőbbek egyike: de közönséges munkákhoz eléggé szabatosnak látszik. Ha ezek a tárgyak neked örömet okoznak, akkor czélt értem. Hű bátyád Arthur s. k. hadnagy. U. i. Ezekről ne szólj *senkinek*, mert nem akarom, hogy bárki is megtudja, hogy neked küldtem valamit. Jól jegyezd meg: Guidónak sem szabad megtudnia.» (Eredetije német.)

35. Levél.

Ugyanaz, édes atyjának. Kelt Bécsben 1838 nov. 23-án. —
«Édes atyám! . . . Ha kézhez kapod a koronázási érmet,* legyen az neked emlékeztető azon időre, melyben több okom volt mint valaha, komolyan a jövő óra bizonytalansága felől elmélkedni. Legalább az orvosok így vélekedtek . . . Engedelmes fiad Arthur s. k. hadnagy.» (Eredetije német.)

36. Levél.

Ugyanaz, édes atyjának. Kelt Bécsben 1838 deczember 21. —
«Drága atyám! Már egy hete aggódo sóvárgással vártam leveledet. Ha sejtelmekben szenvedő volnék: sejtelemnek tartottam volna ezt a rendkívüli türelmetlenséget, emígy azonban megvoltam győződve, hogy kimondhatatlan szeretetem irántad és minden iránt a mi tőled ered, tett ily nyugtalanná. Leveledet . . . épen ebéd közben hozták és minthogy minden kedélyváltozás, legyen bár oka jó vagy kellemetlen, csak erősítő hatással szokott lenni mind erkölcsi, mind testi életszerveim

* Ferdinánd császár és királynak Milanóban azon évben történt megkoronáztatása emlékére vert érem.

tevékenységére: elképzelheted, hogy csupa örömből még egyszerű annyit ettem mint rendesen. Leveledet *azután* olvastam el csemegének és igen jóízűen esett. A mint írod, be akartad várni a Pista stipendiuma iránt függő elhatározást, hogy nekem örvendettest írhas. Mintha leveled nem lenne a nélkül is örvendetes nekem! mikor azt látom belőle, hogy egészséges vagy és — mi több, megelégedett. Azt a nyomorult pénzt Pista számára szintén majd csak megadja a jó isten, ha pedig meg nem teszi: ezzel csak azt akarja értésünkre adni, hogy van Pistának egy bátyja, ki fáradság nélkül pótolhatja öcsésének az el nem nyert ösztöndíjat. Mennyit is tesz ez a stipendium? Légy szíves ezt velem jövő leveledben tudatni — de minden vonatkozás nélkül, mivel megeshetik, hogy Guidó tőlem leveledet el találja kérni. Ha a stipendium elmarad és az összeg nem több mint 60 frt pengő egy évre: akkor én kötelezem magamat, ugyanannyit havi részletekben Pistának küldözni, még pedig 1839. évi január 1-étől kezdve. Azonkívül neked is, édes atyám, rendelkezned kell az 5 pengő forintnyi havi részleteidről . . . melyek eddig . . . 46 frt 30 krra p. p. szaporodtak. Már régen lesem az alkalmat, téged erről éresíthetni és arra kérek, hogy erről senki előtt se tégy említést, még azon leveleiden se, melyeket hozzám külön intézesz. Mert bevallom neked, hogy kívüled mindenki előtt el kellene pirulnom. Olyan színe van, mintha ostentatióból írnám meg neked (a fönti összeget), ámbár kötelességemnek tartom, téged bécsi pénzügyeid helyes kezelése felől megnyugtadni. Hogy *magad* nem magyarázod félre tetteimet: az megkímél attól, hogy előtted pirúljak. Nem így mások előtt. Pista, kérelnem daczára elszólta magát, és csak a föltevés, hogy a kapott csekélységek feletti öröme csábította fecsegésre — tartóztat tőle, hogy rá nehezteljek érte. Csókolatom — valamint Ármint, nénit, (Feri) bácsit, Kornélt, Gusztit . . . mindnyáját, kik szeretettel emlékeznek rólam. Oh bár megtehetném magam! Hiszen 6 esztendeje már, hogy én kedves Toporeczomat, a vadaskertet, nem láthatom! Ti ott, reménylem, mind jó kedvvel vagytok. Ne is hagyjátok zavartatni magatokat. Szorítsd hűséges szívedhez ezt a levelet, édes atyám! és képzeld, hogy fiaidat, Guidót és Arthurt szorítod kebledre, kik éppen most is rád gondolnak és szívből örülnek, hogy te ha nem is bőségben, de legalább végzetteddel kibékülten és

megelégedéssel, legalább másik két fiad körében, bizalommal nézesz az új esztendő elébe — mihöz adja meg isten a maga áldását! Amen . . . sat. Tegnap Haller ezredestől igen sürgetős és hosszadalmas munkafeladatot kaptam. Más viszonyok közt ez nekem nagyon alkalmatlan lenne: de ezredesem kedvéért szívesen dolgozom éjjel is. Hiszen egyedül ő neki köszönhetem, hogy még vannak éjjeleim. Azonkívül azért is szeretem e feladatot, mert ez visszatart mindenféle kicsapongásoktól, melyekre most nekem százféle alkalom kínálkozik; az ezredes úrnak pedig szeretem bebizonyítani, hogy ő nem mindennapi embernek fogta pártját. stb. . . . Szófogadó fiad Arthur s. k. hadnagy» (Eredetije német.)

ÖTÖDIK FEJEZET.

1839 : 1840. — Bécs. Carlsbad. — Tizennégy levél.

37. Levél.

Görgey Arthur anyai nagyanyjának Lőcsére. — Kelt Bécsben 1839 január 1-én. — E levélből kitűnik, hogy a levélíró újra bántja *májkeményedése* s ő tart tőle, hogy másodszor is el kell mennie Carlsbadba miatta.

És csakugyan — a következő levelet már onnan Carlsbadból írja.

38. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsbe. Kelt Carlsbad 1839. évi július 2-én — «Kedveseim! Jókedvű vagyok! Óhajtásom szerint ment és megyen minden. Olyan csinos kis szobácskában ülök, hogy szinte rosszul esik kijárnom. És mitöbb: ingyen! Gróf Gorey, az itteni inspectiós őrnagy, valóságos emberbarát. A csehországi főhadparancsnokságtól meg mindég le nem érkezett a rendelet (katonatiszti ingyen lakás iránt) s ő mégis rögtön beköltöztetett. Lehet, hogy ezt azon levelemnek köszönhetem, melyben őt nyájas nyöszörgések közt jövelelemről előre értesítettem. És ha nincs különben: akkor hálát rebegetek lelkemben valamennyi volt tanáromnak, kik olvashatóan írni megtanítottak. Én már több ilyen jó falatot is egyedül írásom által szereztem meg magamnak. — Utazásom a legkellemesebbek egyike volt, miket eddig tettem. Béctől fogva egy poroszszal utaztam, a kinek fölségesen mehetett a dolga. (Itt a levél német szövege igen mulatságosan kigúnyorászsza a porosz önteltséget és német tájbeszédjét) . . . Znaimtól fogva egy rokonunk

is akadt útítársaim között; Semsey a neve . . . A Chemia neki mestersége, tanulmánya, szeretője, hivatása, törekvése, mindene. Mostani utazásának is Stockholmba — a chemia az oka. Ott ő a híres Berzeliuszsal akarja a szemét kitörültetni. Magyarország, a mikor ő onnan visszatér, nem fog egyebet tehetni mint hallatára és láttára elképedni. Neki föltett szándéka a lehetetlent lehetővé, a hallatlant hallhatóvá tenni. Valamint én a jóllakást mechanikus — s az emésztés chemiai processusa által kenyérből, borsóból, retekből, szőlőhéjből, káposztából, kelből, paszulyból, lencséből és sörből . . . azon módon fog ő a híres Berzelius útmutatása szerint viszont szélből lencsét, paszulyt, kelt, káposztát, szőlőhajat, retket, borsót, kenyeret és sört gyártani s így természetes úton oly vendéglőt felállítani, a hol torkig jóllakhatik az ember, fizetés helyett pedig . . . Óh vegytan! mint fogok én neked hódolni és réveden dőzsölni! — Ez az ember (Semsey) még exaltáltabb, mint magam, és nehogy én még olyanabbá legyek, elhatároztam letenni minden exaltatióról . . . Külön szobám van oly kilátással, melyet mindég óhajtottam magamnak. A remény, hogy teljesen kigyógyulok -- a tavali tapasztalatra alapítva — felvillanyozza egész vallómat. Mindennek tudok örülni, mint a gyermek; és mégis híját érzem *valakinek*, a ki velem együtt örülne! De hiszen ti ezt megteszitek; ez vigasztal meg. Apának legközelebb írok. Isten veletek. Arthur s. k.» (Eredetije német.)

Az ember semmit sem tud a maga jövőjéről. Mikor Arthur bátyám 1839-ben a vegytan csodái felett élcelődik, sejtelve sincs róla, hogy kevés évek múlva ő maga egész szeretettel éppen a vegytan művelésének fog neki feküdni.

És mikor e pajkos levelet írta, akkor májbaja kegyetlenül gyötörte és felgyógyulása nagyon kétes volt. De ilyen volt ő mindég. Egyik állandó sajátos jellemvonása, hogy mikor legválságosabb volt az állapota: akkor humorizált ő legfeszitelenebbül; a fenyegető halállal enyelegve nézett szembe; kedvesei megnyugtatóására pedig gonddal előkereste mindazt és állította jó világításba, a mi kellemetlen helyzetében enyhítő, vagy vigaszt nyújtó még találkozott.

39. Levél.

Ugyanaz Görgey Ferenczné Kosztolányi Máriának Toporczon. — Kelt Karlsbadban 1839 július 10-én. — . . . «Hogyha Ármin a maga tékozlási kórságából jó részt átalengedhetne nekem, én pedig viszont neki egy adagot a fősvénységre való hajlamomból: akkor segítve lenne mind kettőnkön. Nchogy az övéhez hasonló rossz véget érjek a gárdánál: az ő példáján okólni akartam; s ekkor inne csaknem beleestem volna az ellenkező, hibába ha Guidó nem figyelmeztet rá még idejében, gyöngéden, de elég érthetően. Így járok én mindennel. Mikor az egyik vermet ki akarom kerülni: már akkor a másíknak a szélén érem magamat. Ezért kell nekem azok szeretetét, a kik az ily válságos esetekben rá figyelmeztetnek, isten legbecsesebb adománya gyanánt tekintenem és arra törekednem, hogy azt legalább részben ki is érdemeljem, stb. Háládatos unokaöccse Arthur s. k.» (Eredetije német.)

40. Levél:

Ugyanaz Görgey Guidónénak Bécsbe. — Kelt Karlsbadban 1839 augusztus 13-án. — «Édes Katinka! Bocsanatot kérek tőled és Guidótól az aggodalomért, a mit ti jó emberek kiállhattatok miattam. És ha utolsó levelem csakugyan annyira ríktó színekkel festi rosszszállétemet, mint ezt panaszaitok sejtetik: akkor alkalmasint oly pillanatban írhattam azt, mikor a kiállott esekély fül-operációk utófájdalmai még nagyon erősek valának. Ezért ne vegyétek elhagyatott testvértelnek rossz néven, hogy a halálról elmélkedik és talán elég vigyázatlan volt utóbbi levelében ilyféle eszmékből egy kis ragoút-t tálalni elétek. Hiszen ösmeritek már — az ész minden ellenküzdelmé daczára folytonos halk vágyódásomat oda — Ábrahám ölébe. Ezért jövőre valahányszor leveleimben nyomát találjátok: jusson eszetekbe, hogy már ez nekem épen olyan privát szenvedelyem, mint a kunczogás a szegény kis beteg Gizellának, stb. . . . Talán érdekel a hír, hogy Ármin megint más valakibe szerelmes . . . Kezd fogyni a pénzem, mert a hallás orvosának is

kellett fizetnem. Te pedig elképzelheted, mekkora lyukat szakít e váratlan kiadás erszényemben. De te mitse gondolj vele; B . . . Fanni bárónő rokonunk . . . ezidén megint itt van és ő segített ki néhány forinttal a zavarból. — Augusztus 23. vagy 24-én remélek megérkezni Bécsbe . . . sat. Lesz alkalmad meggyőződni, hogy habár talán egészségben nem is — legalább okosságban valamennyit gyarapodtam, sat. — Arthur s. k» (Eredetije német.)

41. Levél.

Ugyanaz Görgey Pistának, Miskolczon. — Kelt Bécsben 1839 október 15-én. «Édes jó Pistám! Karlsbad óta semmit sem tudsz felőlem, és minthogy . . . magamról másokra következtetve azt gyanítom, hogy egy szerető testvér levele csak kedvesen eshetik az embernek, bármennyi legyen is a végzendő dolga: azért írok neked, öcsém, — nem tartván most feleletre számot. Neked bizonyosan sok a tanulnivalód . . . A mint atyánk írja, valamennyi tantárgyad magyarul adatik elő . . . Nem bírok eléggé betelni azon való örömmel, hogy Miskolczra vitt atyánk . . . Móricz nekem azt beszélte, hogy növésnek indultál. Nem is mondhatom, hogy mennyire örülök ennek; mert gyakrabban keservesen kellett tapasztalnom, mennyivel több előnyben részesül egy szép külső megjelenés a legfényesebb elménél, ha ez nem szerencsés testben lakik. Adj velem együtt hálát istennek, ha Móricz jövődölése teljesül, és legyen rá gondod, nehogy ferde növésben fejlődjél. Ülj mindig egyenesen, mikor írsz is; szabad óráidban pedig sokat járd, nehogy annak a betegségnek kóránya, mely engem az utóbbi években oly nagyon megkínzott és talán még többször ki fog újulni rajtam, benned is kifejlődjék, a mit leginkább abban az időben, mikor a test erősen gyarapszik, a sok ülés s a szabad levegőn való elégtelen mozgás szokott előidézni. Ne aludjál többet a kelleténél; az csak gyengít, erősítés helyett. De ha épen gyöngéid közé tartozik, sokáig aludni: akkor legalább apródonkinti megszokás által iparkodjál annyira vinni, hogy alvásod ideje összesen a nyolcz órát meg ne haladja. Inkább estve korábban feküdj le és reggel korán kelj, mert a nap-

nak legbeesese ideje a reggel a tevékeny embernek. E sorok kezdetén felmentettek ugyan a válaszolástól: egyet azonban mégis óhajtok megtudni. Ez pedig több kérdést foglal magában, melyekre ha válaszolsz, nagy örömet szeresz nekem vele. A kérdések ezek: 1. Hogy vagy Miskolczon ellátva? jól-e vagy rosszul? 2. Mi az élelmed naponta? 3. Pénz dolgában mint állsz? Ktől kapod havi pénzed és mennyi az? 4. Nincs-e valamire szükséged, legyen ez bármi, könyv vagy ruha stb. Ha még annyi is a dolgod: egy egy negyed órát majd csak rá érsz felelni kérdéseimre és felírni mindent, a minék hiányát érzed. Ha öltözetben szenvedsz hiányt: vétess mértéket egy miskolczy szabóval és küldd meg levélben. Két dolog, képzelem, lehet nálad fogyatékos, miért is ezen mindjárt most kérdezetlen segítni akarok. Pénz az egyik: a másik meg nadrágtartó. Az elsőből itt küldök 3 frt pengőt, hogy napközben egy kis gyümölcsöt vehess magadnak. Áldott gyümölcstermő vidéken élsz; legalább szőlő tömérdek lehet Miskolczon s éppen ezt a gyümölcs nemet ajánlom néked leginkább, aztán őszi barackot és végre kiváltképen almát . . . de hámozva ám. A szőlőnek is köpd ki a haját, máskülönben élvezése inkább káros mintsem használ. Bravourokat pedig evésben, ivásban sohase esinálj! Az ilyen a későbbi években nagyon érzékenyen megszokta magát boszulni. Tapasztalásból mondom, mint mindig, mikor valamitől óvlak, stb. Isten veled! Arthur s. k.» (Eredetije német.)

42. Levél.

Uyyanaz, édes atyjának Toporcza. — Kelt Bécsben 1839 november 29. — «Drága atyám! . . . Azon, hogy te hatvanas létedre még ennyire életvidor vagy, úgy tudok örülni mint a gyermek; mert köztünk maradjon a szó, erős reménnyel vagyok, hogy rövid idő múlva . . . viszontlátlak! Hogy hol? azt most még a jó isten tudja. De a mit óhajt, reményli is az ember, és ha sikerül egymást viszontlátnunk: akkor tartok rá számot, hogy az élet örömeinek élvezésében velem lépést tarts. Ha én köztetek lehettem volna, mikor szüreten versenyt szőlőztetek, megláttatok volna, hogy én mit bírok, mert diésekedés nélkül legyen mondván, az egész cara familiából a leg-

nagyobb ehetőnek tartom magamat . . . De aztán meg is látszik rajtam, vidám vagyok mint a hal a vízben, kivált ha te nekem ennyi örömdetést írsz. Nem tudok eléggé hálát adni istennek, ha az elmúlt három évre visszagondolok és akkori existenciámat a mostanihoz mérem . . . Képzeld egy kis szobát, mely tiszta és csinos, világos és szellős, gyönyörű kilátással Bécsnek északnyugati hegyvidékére s a Morva partlejtőire: e szobácskában lakom; van sok dolgom; és minthogy szeretek dolgozni, időm gyorsan múlik; ehhez járul, hogy kedves ágyom Katinka és kevés idő múlva Guidó is közel vannak, — s a tudat, hogy ti mindnyájan engem úgy szerettek, mint ők ketten: kell-e még több a boldogsághoz? . . . Hálás fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

43. Levél.

Ugyanaz édes atyjának. Kelt Bécsben 1839 december 11-én. — E levélben kéri atyját, ne adjon semmit az embereknek olyas beszédjeire, hogy ő rossz bőrben van; hanem higgyen neki . . . «Térdeim még mindég elég erősek, hogy tizenöt-markos szürkémre könnyen felülhessek. Ez elég bizonyosága, hogy még korántsem állok oly rossz lábakon, mint a hogy neked beszélik. A táncz és lovaglás nekem igen jót tesz és mikor mások egy lovat lovagoltak és már akkor panaszkodnak, hogy a mellők fáj: én a második és harmadik ló hátán érzem még csak igazán ezen testgyakorlás fölséges élvezetét. — Igaz ugyan másrészt, hogy szenvedek én többféle olyas testi bántalmakban, melyekből előbb-utóbb valószínűleg bekövetkezendő elnyomordásra lehet következtetni: de ebben is kegyelmes volt hozzám az isten, megáldott könnyű elmével, melylyel sokon túlteszem magamat; minden változhatatlannal szemben pedig megadást csepegtetett szívembe, a mi által gyakran képes vagyok a ki nem kerülhető bajt, még ha nagy részt magam okoztam is, meg lehetős elszántsággal elviselni. Hát ne érezzek-e hálát iránta annyi mindenféle jóért, kiváltképen azon bölcs nevelésért, melyben jó szüleim útján részesített, mely egyedül tett képessé, boldognak érezni magamat oly helyzetben, mely száz más ember előtt kiállhatatlannak tetszenék . . . Engedelmes fiad Arthur s. k. hadnagy.» (Eredetije német.)

44. Levél.

Ugyanaz Görgy Pistának Miskolczra. — Kelt Bécsben 1839. december 19.

«Édes Pistám! Ámbár karácsonyfának megkésétt, azt reményleni, mégis jól fog esni szeretetemnek e csekély jele. Vedd oly jó szívvel, a mint adom.» (Öltönyfélék. meg egy *imakönyv.*) «Az imádságos könyvre bíz rá magadat életed minden nyomasztó helyzetében. Belőle nemcsak vigasztalást fogsz meríteni, hanem bátorságot is és erőt, sorsodon — lenne az bár a legkedvezőtlenebb — diadalmaskodni azáltal, hogy férfias lelki nyugodtsággal, vagy ha ez elhagyna, hát keresztényi türelemmel viseled. Religiónak hívják azt a végeszakadatlan vezérfonalat, mely ezen élet útvesszőjéből *bizton* vezet el az óhajtott kimenetelhez . . . Sietve irok. Óvjon és tartson meg az isten az új esztendőben — szép örömeire szerető bátyádnak Arthur s. k.» (Eredetije német.)

45. Levél.

Ugyanannak édes atyjához Bécsből 1839. december 26-án kelt leveléből:

(Egy haláleset alkalmából.) «A sirontúli életben való hit még az egyedüli, a mi megvigasztalhatja a hátramaradottakat . . . Valamennyi (gárda-házbeli) asztaltársammal igen barátságos lábon élek. Egy nyájas szóval többre lehet menni, mint száz barátságtalannal. Bárcsak ezt mindég követném és könnyebben bírnám elfojtani magamban a velem született hajlamot a kézzelfoghatóhoz, kivált a kellemetlen kézzel valóhoz! Mindnyájatoknak minden jót az új évben kíván háládatos fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

46. Levél.

Ugyanaz édes atyjának Toporczra. Kelt Bécsben 1840. február 21-én.

Szerinte ő szorgalmasan készül a közelgő vizsgálatokhoz, melyek a Haller gróf főgárdakapitány új rendszere szerint nagyon szigorúaknak ígérkeznek.

«Tanáraink — írja sub rosa —, kevés kivétellel, tulajdon tantárgyukhoz alig értenek többet, mint csacsi a tilinkóhoz. Elképzelheted, mily erős munka lehet, valamely tantárgyat... annyira magamévá tenni, hogy azt minden szempontból, az öntelt tanári tudatlanság és oktalanság szempontjából is, fel fogni és fejtegetni birjam a nélkül, hogy tanáromat compromittáljam. Mert hát ez utóbbi tekintet tulajdonképen a fő feladat, mikor mint főhadnagy óhajtok innen kikerülni. Hogy is remélhetném, hogy conduitelisztem elkészítésekor az az ember kedvezően szavazzon rám, akit én palam et publice megszégyenítek? Ezért jelszavam jövőre is: tanulni magamnak, vizsgázni a tanáromnak. Igaz, hogy ez sok időt emészt, melyet kellemesebben levelek írására fordíthatnék: de annak meg gondolása, hogy e számos apró öröm nélkülözéséért majdan egy sokkal nagyobb öröm fog kárpótlást adhatni, nem enged rá unnom... Hogy Pista el van látva, annak rendkívül örülök, annyival inkább, mivel megérdemli. Árminnak általa talán nem is érzett szomorú sorsa kevésbbé örvendeztet, jól lehet ő is meglehetősen megérdemli azt. Téged szívemből sajnálalak... ha némi pénzre van szükséged, tiszta szívből küldök... Háládatos fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

47. Levél.

Ugyanaz ugyanannak. Kelt Bécsben 1840. május 1-én.

«Édes atyám!... E sorok gyermeki szeretetem bizonygán s azon régi újdonságon kívül, hogy napról-napra jobban érzem magamat, keveset fognak tartalmazni... Vizsgálataimon szerencsésen túl vagyok és most nyakra-főre magyarul tanulok, nehogy német huszár váljék belőlem... Halb-

schuh István* a minap igen kellemesen lepett meg látogatásával. Emlékszel, hogy ő Toporeczon az iskolai szünetidők alatt mindég játszótársam volt. Úgy látszik, nagyon komoly ember vált belőle. Amyi bizonyos, hogy mindketten szívből örültünk egymást újra feltalálhatni, jóllehet minden egyéb tekintetben megváltozva, de kedély dolgában a régiék. El kellett beszélnie, a mit ösmerőseinkről tudott s ezáltal oly emlékezőseket elevenített föl lelkemben, melyek mindegyre kedvesebben, hívogatóbban a mentül elébbi hazatérésre ösztönöznek, ha még oly rövid időre is! — Talán! — talán nem is! Majd megválnak Isten veled! Engedelmes fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

48. Levél.

Ugyanaz ugyanannak. Kelt Pozsonyban 1840. május 12.

«Édes apácskám! . . . Érett fontolgatás és latolgatás után elhatároztam magamban a Nádor-huszárezredet választani és haladéék nélkül el fogok követni mindent, hogy (a testőrsereg-ből) kilépésemkor oda oszszanak be. A tisztikar jeles; a legénység derék; az ezred általában a legkitünőbbek egyike és még az egyenruha is 150 forinttal pengőben olcsóbb, mint más ezredeknél** . . . Háládatos fiad Arthur s k.» (Eredetije német.)

49. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak. Kelt Bécsben 1840. május 18.

«Édes Pistám! . . . Nincs-e valamire szükséged: ruhára. könyvre, pénzre? Aztán óvlak, nehogy nagyon bizakodjál édes atyánk kecségtető terveiben közeli viszontlátásunkra vonatkozólag, különben szomorú lesz a vége; mert a mint számításaim jelenleg állanak, e tervek még mindig kivihetetlenek. Ha egyszer megjő az óhajtott idő: elég korán meg fogod tudni, hogy előre is örülhess neki . . . Hú testvéred Arthur s. k.» (Eredetije német.)

* Utóbb Irányi nevet váltott. Irányi Dánielnek testvérbatyja; Arthur-nak kortársa és barátja. A sokkal fiatalabb Dániel sohasem volt az.

** A nádorhuszártiszt egyenruhája czüst zsinóros volt, a többi ezredeknél ellenben aranyzsinóros.

50. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak, Miskolczra. Kelt Bécsben 1840. május 30.

«Édes, jó öcsém! Ül le rögtön, a mint e sorokat veszed, és írd meg, de pontosan, hogy: 1-ször melyik napon kezdődnek vizsgálataid? — 2. Meddig tartanak azok? több napig-e és hányig? — 3. Melyik napjain a hétnek indul Pestről a Rottenbiller-féle gyorskocsi és mikor ér Miskolczra? Gyors és megbízható választ kérek ezen kérdésekre; mert el vagyok határozva, két hónapi szabadságért folyamodni, és ha megadják, a min nincs okom kételkedni, elutazásomat innen a gőzhajóval úgy szándékozom intézni, hogy egy nappal vizsgáid előtt érkezzem Miskolczra és a mikor elkészülsz, veled együtt utazzak szeretett hazámba, szabadságidőmnek többi részét nálatok töltendő. Isten veled; írd azonnal, mert még sok a rendeznivalóm. Ha isten is úgy akarja, néhány hét múlva szívére ölel hű bátyád Arthur s. k. — Ha valamire szükséged van, ruhaneműre, vagy egyébbre: kérlek írd meg mindjárt azt is, hogy magammal hozhassam sat.» (Eredetije német.)

HATODIK FEJEZET.

1840.

A viszontlátás Miskolczon. — Egy kis gyakorlati pädagogia. — Atyánk. — Hazafelé. — Tátra-Füreden. — A lomniezi csúeson. — Egy elveszett nap életemből.

Fölveszem saját élményeim fonalát, ott hol a II. fejezet végén (szintén Miskolczon az 1839/40-ik iskolai évben) abban hagytam és összefonván azt az iménti V. fejezet végével — egyben folytatom.

Arthur bátyám hazajövetelének hírére mintegy varázslásra föléledett bennem minden rá vonatkozó gyermekkori emlékem s attól fogva az ő képe újra első helyet foglalván el gondolataimban, mind e mai napig (s ezt én az 1882. év kezdetén 56 esztendőskoromban írom) egész életem alakulására csaknem szakadatlanul megtartotta azt a befolyását, melyet ő, első leveleiben nyilvánult szándéka szerint, fejlődésemre gyakorolni kezdett.

Bátyám levelei egész a forradalomig valóságos pädagogiai levelek valának. Mohón olvastam és szeretettel gyűjtöttem azokat.

Miskolczon 1840. évben június vége közeledett s ezzel iskolai examenjeim s a türelmetlenül várt viszontlátás! Első viharos örömlázam csillapultával az ő kedvéért kétszeres tűzzel tanultam magam és tanítottam közben bécsi «boltos inasom», ki egyébiránt igen szelíd, művelt úri gyerek volt.

Ezalatt feszülten számígtattam a hátralévő heteket, utóbb napokat, órákat. Megírtam Arthurnak vizsgálataim kitűzött napjait. Ő aszerint vette ki kéthónapi szabadságidejét. Megírta, mely napon korán reggel érkezik Miskolczra a pesti

Rottenbiller-féle gyorskocsin — és megszáll a neki megjelölt főpiaczi fogadóba — ha jól emlékszem, a «Koronához», a hová be szokott állni a gyorskocsi. Megtudakoltam, hogy ez reggeli négy óra körül érkezik Miskolcra. Rám virradván a nagy nap, én egy álmatlanul töltött éj után már pitymallatkor talpon és az utcán voltam. Ott bolyongtam, egyre nézegetve kis ezüst órámat, melyet lezkeidjainból szereztem. S akkőzben mind kijebb távoztam, kifelé a városból, a késlekedő gyorskocsi elébe.

Így jutottam el gyorsan menve, Mindszenten túl Csabáig. Gyönyörű szép reggel volt — most kelt a nap. Ekkor hallom távol a gyorskocsi csengőit — szívem majd kipattan a lűketéstől . . . Egyszerre fejembe villan, hogy hiszen a gyorskocsi el fog haladni mellettem! elhagy s én nem leszek a vendéglőnél, mire ott betér s az utasok leszállnak! (Ime, a türehetlenség így szokta eljársani célját.) Én ekkor ucczu vesd el magad vissza leggyorsabb futásban — de mikor már Mindszent utcáján nekem végkép elfogyott a lélekzetem: akkor haladt el mellettem sebesen a hátuléses kocsi. Szinte benyeltem szemmel, de e rövid pillanat alatt nem vettem ki senkit benne, a kit bátyámnak elvállaltam volna. Láttam ugyan a kocsis megetti legelső nyitott szakaszban, a hová nem is egyenesen néztem, valami hosszú fehérseget, de a kocsi tova robogott s én végre új lélekzetet kapva, de minden reményt veszítve, siettem vissza a hosszú utcán be a «Koronáig». Ennek udvarán a gyorskocsit már kifogva s üresnek találtam; sem kocsis mellette, sem vezető. Jött aztán az udvaros s a kocsi hátsó podgyásztartójából egyebek közt kiszed egy csinos bőr kalaptokot; rá van írva: Görgy Lieutenant.

— Itt a bátyám! hol van? — ordítok én.

— Ott a földszintes udvari szobában van egy katonatiszt — felel az udvaros.

Oda rohanok — az ajtó nyitva. «Pistà!» — «Arthur!» s mi egymás karjaiba dőlünk . . .

Aztán hosszan néztük egymást.

A képnek, melyet *ismeretlen* bátyám felől képzeletem megalkotott volt magamnak, egy cseppet sem felelt meg az alak, mely most testestűl-lelkestűl előttem állt, engem ismételve fölkapott, hogy a lábam nem érte a földet, körűleső-

kolt s aztán meg megint én az ő nyakába esimpeszkedtem.

Idegennek tetszett különösen a sovány színtelen és bajusztalan arc, a rövidre nyírt *szőke* haj. Váratlan volt feltűnő fiatalsága és még *valami hiány* az egész megjelenésben — a minden «pompásnak» hiánya. Én mindenestre szép barna hajzatúnak képzeltem bátyámat és mint katonatisztet, valami fényesen öltözöttnek. E helyett egyszerű, az utazástól gyűrött vitorlavászonból volt az egész öltözet; és miután ő megmosakodott: a felnyitott bőröndből egy másik tiszta vitorlavászon öltözetet vett magára.

A mosakodáshoz víz kellett neki, s minthogy az egész idő alatt semmiféle cseléd nem mutatkozott, hogy vizet is hozzon (Miskolczon 1840-ben így szoktak volt bánni a fogadóban az olyan utazóval, kinek első beköszöntő szava az, hogy *olcsó* szobát kér), bátyám fogta a tegnapi vendég után takarítlan maradt teli mosdótálat, kiment vele az udvari kútra s mialatt én úri felháborodással cselédet keríteni menék, már ott maga úri kezeivel kimosta a kútnál s húzta teli vízzel a mosdótálat s vitte magának vissza szobájába, egy szó nélkül. Én dühös voltam magamban a rossz felszolgálás miatt és pirultam azon, hogy bátyám maga járt a kútra. Nézetem szerint ez sem katonatiszthez, sem magunkféle úri emberhez egyáltalán nem volt illő!

Mialatt bátyám tisztába öltözött: azalatt én némi vígasztalást szívtam takaros bőröndjei, két csinos kalaptokja és kivált aranybojtos kardja szemléletéből. Az ajtóba bevert szegről egy hosszú fehér posztó köpeny lógott, ezt láttam hát a gyorskocsi első ülésén; benne bátyám akkor a felőlem eső ülés szögletébe dőlve, édesdeden aludt, mikor a mindszei utcán elhaladt mellettem.

Megreggelizés s a napi terv elkészítése után bátyám kért, tudnám meg, hol vana katonai térparancsnokság, minthogy neki mindenekelőtt ott jelentkeznie kell; ő azalatt átöltözik katonaruhába.

Repeső szívvel siettem teljesíteni parancsát; mert — végre mégis! díszben, ragyogó fényben fogom látni testvéremet!

Mire hozzá visszatértem: a jelenet tőből megváltozott.

A magyar testőri féldísz (campagne) egyenruha akkori időben sokkal dúsabban volt ezüsttel kizsinórozva, mint ezidőszereint. A mostani egyszerű sötétzöld atila helyét kurta dolmány pótolta, skárlátrvörös ez is. A katonatisztek általában akkor szolgálaton kívül mindég polgári ruhában járván, szolgálatban csak teljes egyenruhában jelenhettek meg. Bátyám készen várt. S a mint most előttem állt sarkantyús kordován csizmában, vörös magyar nadrágban és karesú dolmányban, leszorítva derékon ezüstös zöld övvel, mely fényesen kiadta deli termétét, panyókára felkötött asztrakán prémes vörös mentével félvállán, s a mint fejébe nyomta a lábnyi magas tömött fehér kócsagtollal díszített nyest kalpagot zöld lángra, s a mint felköté a kardot: teljesen kielégítette hiúságomat, sőt jóval túlszárnyalta legmerészebb várakozásomat!

Boldog valék, hogy őt az utcán végigkísérhettem. És mikor az időközben gyülekezett hetivásár sorfalai között gyorsan elhaladtunk: minden öreg kofa és fiatal fehércseléd rajta felejtette a szemét — s a «vörös huszártiszt úr» hangos esodájára nyomunkba tolakodó suhanczok közt nem volt az a nagyreményű cigány gyerek, a kinek a mája nagyobbat hízott a vörös látványon, mint a magamé. Hiszen a közcsodálat tárgya az én szeretett Arthur bátyám volt!

E boldogság tetemesebb volt, semhogy soká tarthasson!

Én bizonyosra vettem, hogy bátyám oskolai vizsgálataimon is egyenruhájában fog fényt árasztani — öcsesére. De a mint a térparancsnokságtól a vendéglőbe visszatértünk, ő megint csak levetközött és minden ruháját legott szép rendben az egyik bőrrönd fenekére, az óriási kalpagot pedig az egyik bőrtokba visszahelyezte azon megjegyzéssel: «Hála istennek! a Szepességig megint megszabadultam a komédiától!» Fölvette újból vitorlavászon ruháját, szalmakalapot szedett elő a másik kalaptokból s azzal elmentünk lakásomra, onnan pedig gazdámék üdvözlése után, a közel szabadba. Vizsgálataim csak másnap kezdődtek.

Séta és kölcsönös kimeríthetetlen kérdések és feleletek közt gyorsan röpültek az órák. Fölmentünk az én kedves Avasomra s onnan elragadtatással el-elnéztük a lábunknál végződő határtalan rónát, melybe távol egy másik előfok gyanánt a Tokaji hegy nyúlik be — és nem sejtette ekkor

egyikünk sem, hogy rövid kilencz év múlva mi e várost, e rónát két-három ízben is lóháton be fogjuk száguldozni, mindketten karddal kezünkben, ő legelől, én a nyomában, ágyúdőrej és halállörgések közt, háromszínű zászló alatt, szabadság harcában két császár hadseregei ellen . . .

Ekkor — 1840 júniusban — cseresznye évadja állt. Ebéd után a Korona kávéháza előtt ülve, cseresnyére éhezünk meg.

— Megyek hozni, — mondok.

— Dejszen, azt én rád nem bízom; megcsalhatnál; magam megyek vásárolni — ingerkedik bátyám.

Ezt világeért sem volt szabad megengednem!

Ő katonatiszt s mi több, magyar gárdista létére, kit reggel egyenruhájában mindenki tartozó tisztelettel megcsodált és kit most egyszerű nyári zekéjében is az arra menők megfigyeltek s fölösmertek — ő menne most maga úri személyében a kofáktól cseresnyét vásárolni, mint egy diák! Az lehetetlen! De biz' ő mind ezen alapos ellenvetéseim közben már meg is közelítette a nyelves kofák sorait s itt aztán még nagyobb megbotránkozásomra végig járta a cseresnyevásárt kofáról-kofára, válogatott, alkudozott! míg végre iszonyú rémületemre fogja, kiterít egy nagy selyem zsebkendő, belé méret vagy négy iteze cseresnyét a legjavából; erre hamar én oda szállítok egy ácsorgó suhanczot, hogy nekünk ez vigye. De a bátyám ezt egészen fölöslegesnek nyilvánítja; a suhancznak ugyan minthogy már én felfogadtam (mondá) ad néhány krajezárt kárpótlásul, de a cseresnyerakományt ő nem adja ki kezéből. Azzal összefogván a négy sarkát a zsebkendőnek, maga viszi azt az éktelen nagy tömeg cseresnyét a vörös selyemkendőben, semmit sem gondolván az én kegyetlen pironkodásommal. Lassított léptekkel így vitte nagy darab utczán a vendéglő előtti padok közeléig, hol a napot úri módon elpipázó, tisztességtudó kávéházi közönség ránk most méltán nagy szemeket meresztett. Itt végre, hála égnek! — gondolám — hamar befordulunk a nagy kapun s ezzel vége lesz a közbotránynak, — a szobába rejtőzünk szégyenünkkel és élveinkkel . . . Azonban itt épen a kellő pillanatban, még az utczán, a kendő egyik sarka a nagy súly alatt kisiklik bátyám ujjai közül s a négy iteze cseresnye mind szétgurul a kávé-

ház előtti járdán Én erre egy önkéntelen mozdulattal megragadom bátyám karját, hogy minél gyorsabban meneküljünk innen e köznevetség exponált helyéről . . . De megfoghatatlan! Ő megköti magát, megáll helyben, sőt leguggol, zsebkendőjét szépen, lassan kiteríti a járdára és . . . «de bizony ezt a gyönyörű eseresnyét én nem az utczagyereknek vettem» . . . szól és kezdi egész kényelemmel szemenkint a kendőbe vissza szedegetni. Így aztán nekem sem maradt egyéb temivalóm, én is nyakra-főre kapkodtam, azon porosan, marékra a kendőbe . . . Mikor aztán már vagy két itezére valót összeszedtünk ketten: bátyám még mindég guggon ülve kedélyesen reám mosolyog és kérdi tőlem: mit gondolok, — talán nekünk egyelőre ennyi is már elég? hadd jusson a néző közönségnek is (a mely időközben ráért az utczai járókelőkből, kivált gyerekekből tetemesen megszaporodni).

Ime egy történelmi példa a gyakorlati pædagogióból.

Egy furfangos számítással, magának a rendezőnek s mellékesen az alkalmi nézőknek nagy mulattatására színre hozott tréfa volt ez, de egyszersmind egy első gyakorlati kísérlet akart lenni, engem tökéletlenségeimből kigyógyítani. Már viszontlátásunk, úgyszólván új ösmeretségünk első órájában, míg én bátyám szép egyenruhájának visszfényében sűtkéreztem, azalatt az ő vizsga szeme bennem a félreismerhetetlen szeretet örömragyogásán keresztül is a hiúság kórtüneteit fürkészte és — mondhatom utólag — mindjárt az elevenemre talált. És ilyen tréfát utóbb bátyám velem minden alkalommal űzött, valahányszor valamely hívságon vagy megrögzött előítéleten rajta kapott.

Ugyanaz nap estve aztán megérkezett édes atyánk! — Az az öröm — le nem írható.

Másnap az ő és bátyám jelenlétében letettem vizsgáimat, kivettem iskolai bizonyítványom, búcsút vettem tanáraimtól, barátimtól, gazdámtól, a háznéptől és bécsi tanítványomtól s a kelő nap már a kassai országúton talált, atyámmal és bátyámmal, egy ernyős, a Szepességen úgynevezett «magyar szekéren», mely előtt egysorba fogott három kis parasztló koczogott.

Atyánk is — ugyanannyi éve, mint én — nem látta

volt Arthurt: volt tehát kérdezni s elbeszélni való elég az egész három napi útra.

A Szepességre érve, ezen a nyáron valóban élvezetes két hónapot éltem atyám és Arthur bátyám társaságában, Toporeczon, vagy a megyében körül rokonokat látogatva; részben Smerdzonka nevű fürdőben és Tátrafüreden.

Általában úgy vettem észre, hogy egy év alatt atyám körül kedvezőbbre változtak a viszonyok.

Ármin bátyámat az utolsó megyei tisztújításkor a Karok és Rendek megválasztották megyei adószedőnek. És meg kell említeni, hogy a részéről ehhez szükséges biztosítékot nem atyánk, kinek vagyona zár alatt volt, hanem Ferencz bátyánk szolgáltatta jótállás képében.

Ármin sorsának ezen jobbrafordulását betetézte egy valóban nagy szerencse: ő elnyerte szívét és kezét egy nem csupán szépségben, de, mi több, valódi lelki fenkölttségben kitűnő hölgynek, Szepes vármegye akkori első alispánja Jónyi Vince legidősbik leányának Emiliának, a kit ugyanezen 1840. év nyarán, Arthur bátyám vőfélysége mellett, oltárhoz is vezetett s a ki neki utóbb három derék fiát szült és nevelt — neki és a hazának.

Hogy Jónyi és neje, a buzgó katolikusok, a püspök és papok kegyeltjei, protestánszhoz adták szeretett leányukat férjhez és hogy katolikus pap megeskette őket, jöllehet Ármin bátyám a tőle kívánt, hirhedett reversalist (miszerint születendő fiúgyermekait is a római katolika vallásban keresztelteti és növelendi) megtagadta, mint idő tanúja, szintén figyelemreméltó culturalis tény.

Öröm volt, atyánkat jókedvében látni. Azon fia (Ármin), ki a katonai pályát könnyelműen oda hagyva, soká tétlen életet élt itthon, végre megint állásban van, tevékenységben és boldog házi körben. Másik fia Arthur, ki apját még soha meg nem szomorította, de igenis magaviselete, tehetségei és képzettsége által a legmerészebb reményekre jogosítja, sok évi távollét után most itt van körülötte, nagy betegségből gyógyultan, ifjúsága virágjában, kedvelve mindenütt, a hol csak megjelen. Legidősbik fia Guido pedig Bécsben szintén tisztességes állásban van, melyre magát önerőjén felküzdötte! Sőt énbenem is kedve telt az öreg úrnak. Azonkívül Toporeczon

eltűnt a régi gyűlölködés, mely addig életén rágódott.... ime öcsce Ferencz jót tesz fiaival, s ez egy áldott nőnek keze műve: Mari nénié. A toporezi szerény házba pedig, megboldogult, sokat szenvedett áldott hitvese helyére beköltözik egy harmadik áldott nő: ifjú, szép, csupa jó szív és szeretet, Ármin felesége..... Legyenek boldogabbak mint voltak elődjeik ezen a helyen — szüléink!

Ármin átvette a megyei zár alatt tartott apai birtokot haszonbérbe. Atyánk az úgynevezett «vadas-kertbe» a falu végén a Toporez patak szélén fekvő curialis kertbe, az abban álló szerény faházba költözött — a hol aztán holtáig meg is lakott.

E boldog nyár nagyot rugott rajtam, fejlődésem, önzetemen. Lepattantak keblemről szorító vas pántjai. Nem éreztem magamat nyomottnak többé — elnyomottnak, a kastélyban csak megtűrtnek. Arthur bátyám kezén egyszerre föl-egyesedtem, egyenrangú lettem rokonaimmal. Ármin bátyám, midőn korábbi években szabadsággal itthon járt, vagy a mióta a katonaságtól végkép haza került, nem úgy bánt velem, hogy megszerettem volna: most neje által testvéri szeretettel kényeztetve, Ármin irányában is fölengedtem, nyílt, beszédes, ragaszkodó lettem. — Mari néninek sem volt többé panasza rám, hogy nem szeretem úgy, mint a tulajdon gyermek szokott. Valóban jól esik még most is a visszapillantás serdülő korom e verőfényes szakára; s a mi kiváltképen érdekessé teszi enmagam előtt e multi önszemléletet: az, hogy soha el nem hagyott a szerénység, soha az emberek váratlan szíveskedése nem tőn elbizottá.

Azonban Arthur bátyám a miskolczi cseresnyén megkezdett nevelészeti feladatát minden mulatozása közben is folyton szemmel tartá irányomban — de talált is fogékony talajra bennem. Im egy újabb példa. Ő észrevette, hogy irtózom békától, kígyótól, s általános szokás szerint elundorodom egy-egy pusztá gondolatra; hogy szerinte gyáva vagyok. Erről tenni kell. A smerdzonkai fürdőhely kies vidéke hemzseg az ártalmatlan vízi kígyótól. Egy hosszabb gyalogséta alkalmával pusztá kézzel való kígyóvadászatra kapatott rá... De ezzel még be nem érve, tollkésével előttem és segédletem mellett szétbontozta az állatot és mikor rá néhány óra múlva

megéheztem, akkor ugyanezen bonczoló késével (az igaz, hogy elébb megmosta és jól megtörülte) szeldelt nekem és magának a zsebében magával hozott kenyérből és szalonnából és ad oculos megdemonstrálta, hogy a kés mihelyt megmosásák, semmit sínes megfertőztetve a kígyó levétül, s hogy ily kés után is jóízűen esik szalonnázni, ha éhes az ember és van — szalonnája, kenere.

Egyben azonban megjárta velem pædagogiája. Fiatal ángyom nagyon csinos szobalcányt hozott magával Toporcza. Egy szép reggel ez szobámat takarítván, én — csókot kértem tőle. Hogy minek kellett nekem a csók: én bizony nem tudtam; de minthogy a lány ellenkezett, hát erővel, ügyességgel biz' én megcsókoltam. Ő erre ott hagyott a faképnél és nem tudom, mily alkalommal, mi oka lehetett, elmondani a dolgot Arthur bátyámnak. Elég az hozzá, egyszer csak ott ülnek, látom, tanakodnak Ármán, Arthur bátyáim az emeletes tornáczon s a mint az udvaron jönni látnak, magok elibe idéznek s valóságos katonai törvényszéket tartanak felettem, vallatnak, faggatnak, *szándékaimat* tudakolják, holott nekem akkor — isten bizony! nem volt semminő szándékom egyéb az egy csóknál, melyre nem valami előrelátó bölcselekedésből támadt kívánságom. De én ezt is mód nélkül rösteltem, majd a föld alá süllyedtem szégyenletemben az előmbbe adott kérdések miatt; és annyi bizonyos, hogy e vallatás után nem az ő tudásuk köre gyarapodott, hanem az enyim.

Azon nyáron ellátogatott a Szepeességre Gida és Arthur bátyáimnak egy kedves jó barátja Rösler Gusztáv is, bányatanácsos, budai fi, szeretetreméltó ember, derék pajtás. Vele találkozni atyám s Arthur bátyám Tátrafüredre rándultak s elvittek magokkal. Rám nézve az ott töltött hetek fénypontjai voltak nyári szünidőmmek. Rösler és Arthur válhatatlan bajtársak valának bérczi kirándulásaikban s én többnyire velök tartottam. Vágyaim tetőpontja volt a lomniczi csúcs. Én többszörös próbáját adván hegymászó ügyességemnek és kitartásomnak, atyám megengedte, hogy Arthur bátyám gondjai alatt magam is részt vehessek a csúcsra tervezett kirándulásban. Egy felhőtlen reggel 4 órakor tizenkilenzen indultunk a fürdőből. Mire délelőtti 10 órájában a tulajdonképeni lomniczi csúcs talapzatát alkotó nyeregpre föl-

értünk, már akkor felhők képződtek fölöttünk. Azalatt, hogy félórai pihenőt tartottunk s szájról-szájra járt a csutora: végkép beborított minket a köd, melyet a kelő szél rohamai csak percekre foszlattak szét, elragadó pillantásokat engedvén a lábaink alatt napfényben tündöklő szepesi hullámos rónára. Bátyám és Rösler Guszti bácsi fontolóra vevén a kedvezőtlenre változó időt, egyszerűen azt hozták indítványba, hogy kezdjük másszor újra, most pedig forduljunk vissza, mert hiába megyünk tovább; fönt nem fogunk látni semmit. Erre általános ellenzés az utitársak között — s olyasféle megjegyzések, hogy hiszen a ki nem mer tovább menni, az visszafordulhat. Rösler és bátyám erre ezt felelték, hogy nem a mersz hiányzik, hanem a kilátás; de ha az urak úgy gondolják, tehát gyérünk! hanem azt a törvényt tartsák eszökben mindnyájan, hogy most aztán már a ki fölmegegy, ha csak egy is, azé a vezető; — közmegegyezéssel, tehát vezetővel térni vissza most és itt lett volna az utolsó állomás, ám ha jobban tetszik: tehát talpra! föl felé! induljunk!

Talpra kelünk . . . körülnézünk . . . hát a vezetőnk nincs sehol! a köd elnyelte. Szólítjuk — kiáltjuk a nevét: semmi válasz. Ekkor egy perczre szétfoszlik a felhő: s most ime alig húsz lépésre tőlünk ott áll az ember, hosszú nyelű baltájára támasztva az állát . . . S a mikor kérdőre vonjuk, mért nem felelt: ő oly mozdulattal, minő egy nehéz elhatározásunkat szokta kísérni, fölkiált: «Fölvezetem mégis az urakat!»

Ezen indokolatlannak képzelt újabb «mekiszánás» lehűtőleg hathatott az imént tüzeskedőkre, mert mikor új félórai szótlan fölfelé mászás után megállapodás alkalmával körülnéztem: már csak tízen voltunk; a többi elpárolgott, félrehúzódott egy-egy sziklaredő mögé.

Újabb félóra mulva egy síma, meredek fal zárta el utunkat. Már ekkor az ember tíz lépésnyi körön túl nem látott a ködtül. Megindult a havas eső. Mihelyt megálltunk, fázni kezdtünk. Előttünk egy meredek kőfal, alakra Mózsés törvény-tábláihoz hasonlatos; közepett némi rést mutatott, melyen az esővíz dült lefelé. Hogyan jutunk itt fel? A vezető megmutatta. Szekerczéje segélyével, melyet a résbe akasztott, elébb fölvergődött maga. Ott fönt hasra terült, úgy hogy csak a feje és jobb karja nézett le ránk. Úgy nyujtogatta le

nekünk a hosszú baltanyelét baltavéggel és úgy húzott fel minket egyenkint, elébb Rösler, aztán engem, azután bátyámat, s úgy végre a többi, kik még hatan voltak. Felhúzatta magát mind: de mikor már odafönt szorongtunk, egy oly szűk, lapos téren, hogy szorosan egymáshoz állva is alig férünk: akkor jelentették ki a hatan, egészen szelíden, hogy mi csak menjünk föl magunk a vezetővel nálok nélkül, ők már csak itt megvárnak . . . Erre ott is hagytuk őket s a vezető után szó nélkül tovább hatoltunk, szakadó esőben, bőrig ázva máris. Nem sokára lerakván a hegyi botokat, sok helyen négykézláb kapaszkodtunk. Legveszélyesebbnek tetszett utóbb egy jókora terjedelmű hómező, 45 foknyi harántos, mely alá egész széltében fölül bezuhogott az esővíz, alsó határánál egész széltében kibuggyant . . . Ezen által kellett mennünk! A vezető maga előtt a hóba lábnyomokat vagdalt s ezekbe helyezte lábait — mi pedig egymás után az ő nyomaiba léptünk. Ha a hómező síma gránitlapon fekszik vala: alámosatva lévén, okvetetlenül le is sétált volna velünk, de a mélyen redős ranczos gránitoldal szakadékaiba beleilleszkedett hómezőn mi szerencsésen átjutottunk. Még egy félórai nehéz munka; egy fordulat jobbra, aztán balra; megint jobbra egy éles taréjon át . . . Ekkor szemünk előtt egy mesterséges kőrakás s azon rajta egy faalkotmány, a messzire ellátszó háromszögelési gúla vedlett ki a sűrű ködből . . . «Hi záj ber!» (Itt vagyunk!) szólt a kalauz. A Lomniczi-esűs legtetetjén álltunk!

A vezető ember, háttal felénk, félre állt — levette kalapját és csöndesen imádkozott.

E perczen alattunk hirtelen villám hasított keresztül a sűrű felhőkön s oly recsegés hallszott, mint mikor falra borsót hány a gyermek.

Meghatottan összeöleleztünk . . . bizonyosan mindegyikünk egy mély fohással a Teremtőre gondolt . . .

Látni itt mitsem láttunk egyebet ólomszínű felhőnel . . .

Vezetőnk valamit kikaparász a kőrakás belsőjéből, egy szöszszel betömött szájú nagy bögrét; ebbe beléteszszük neveinket.

Visszahelyezzük a bögrét; aztán egy-egy marék örökhóval megisszuk hárman a barátság frigyét és azzal — lefelé indulunk, hátunkat a kősziklának vetve, areczal a mérhetlen mélységnek.

Időközben a lengyel földről fújó csípős szél csaknem viharra fejlődött. De a mint az óriási kúp magyar oldalán alább-alább szálltunk: mindinkább megvédett a hegy a szélvész dühe ellen. Lábunk alól rohamosan szakadt a víz, — s nem egy meglódult kő szökdelt nagy ívekben a mélységbe, az alattunk várakozó társaság fején keresztül. A mint ezek közeledésünket meghallhatták: örömríadásba törtek ki.

Kételkedve mentünk neki a fölmenet említett alámosott hómezőnek, mely most még veszélyesebbnek látszott: szerencsésen át jutottunk rajta. Már-már lábunk közelében szólt a szegény elátkozottak örömkialtása: és mégis majd félórába telt, mire kezet szoríthattak velünk. Minden melegítő italunkat kiosztottuk e szánandó társas Prometheuszok között; a magukénak három órai távollétünk alatt régen nyakára hágtak.

Onnan a viszontlátás helyéről a vezető ismét egyenkint leeregetett minket szekerezenyelével. A Mózsas-táblán alul ismét fölszedtük letett botjainkat s innen egyre növekedő gyorsasággal siettünk le a Kis Tarpatak völgyébe. A vezető pedig most aztán megvallotta, hogy egészen új, eddig nem-járt úton vezetett fel minket; a rendes utat járhatatlannak találta az ezen évszakban egészen szokatlan nagy hó miatt.

Hol a Kis Tarpatak völgye az «Óriási vízesés» a Közép Orom lábánál egyesül a Nagy Tarpatak völgyével: ott már messziről egy pásztortűznek az esőben vastagon fölfelé gomolygó barátságos füstjét vettük észre. Meg is kettőztettük lépteinket ennek a láttára mi hárman, kik a Lomniczi-esúszra feljutottunk. Vezető és társak messzi elmaradtak mögöttünk a «Tüzelő kőnél». Midőn közel értünk az említett tűzhöz, legelül én, aztán Rösler, végre Arthur bátyám, libasorban: a tüzet nedves fenyőgalylyal élesztő alakok közül ime elejbénk siet — *édes atyánk*. Sorra hevesen megölel, körülesókol minket, körülvizsgál és megtapogat, nem esett-e bajunk? aztán derekasán összeszid; kivált Arthurt: hogyan tehetta ki öcsését ilyen borzasztó időben az elsiklás s alázuhanás veszélyének! miért nem tértünk feleútján vissza? Aztán mentséget be nem várva, rögtön a vele hozott két paraszt legénnyel előszedet a fenyőlombok alól egy nagy garabolylyal elejbénk hozott borospalaczkokat, sódart, kenyeret és sajtot, megvendégelni fejedelmi

módon minket, de a lassankint érkező többi ázott egér csapatot is. Mi sem voltunk röstök megelőzni ezeket az elsőbbség jogánál fogva, evés-ivásban, mialatt a fenyőgallyak halmozán élőddő tűznek háttal állva, hátul gőzölögtünk, elől meg csurgott a ruhánkról.

Ki ne halmozta volna el hálájával a kedves jó öreg urat, ki több óra folyásig ott ázott érettünk maga is a vadon viharában! remegve könnyelmű fiainak életéért és híven gondoskodva rólok, hogy legyen mitől melegedniök kívül, jólakniok belül mire szerencsésen visszajönnek! De mi hálátlan ifjúság, mihelyt jóllaktunk, rögtön ott hagytuk az öreg urat (maga is kergetett, siessünk haza, szárazba öltözni). Elhagytuk az egyenkint megint összeverődött, agyonfáradt utitársainkat mind, s *egy* futamodással árkon-bokron keresztül, félóra alatt beszaladtunk Tátrafüredre, mi hárman. Itt bátyám a szobában rögtön levetkőztetett, testemet vastag törülközővel erősen végig dörzsölte, mint csutakkal a lovat szokás; aztán tisztát vettem s ő az ágyba kergetett. Mire lefeküdtem, az idő már megint ki is derült s a lemenő nap nyájasan besütött az ablakon. Azon módon elaludtam . . .

Sötéttel ébredtem. De minthogy a ház előtt még jártak-keltek, magam pedig nem annyira fáradtnak, mint inkább éhesnek érzem magamat és gyertyát gyújtva az óra még csak közel tizenegyet mutatott éjfél előtt: hamar megint felöltöztem, hogy még vacsorát kaphassak.

A fürdőnek akkori ebédlő (egyszersmind társalgó, tánc-és mulató) termében még együtt ült a társaság. S a mint belépek s észrevesznek: azonnal az általános figyelem felém fordul. Az ismerősök (és akkor az egyetlen Tátrafüreden mindenki ismerős volt csakhamar) éktelen hahotával fogadnak, körbe fognak s nagy kíváncsian faggatódnak: álmos vagyok-e, éhes-e, fáradt-e vagy pihent? Miért nem aludtam tovább még legalább vagy egy órával? Nagy önérzettel kérkedem, hogy azt sem tudom már, voltam-e valaha fáradt: de éhesnek igaz, éhes vagyok nagyon. De ők a helyett, hogy engedtek volna azonnal hozzálatni az evéshez, mind csak folytatják velem az időtlen vallatást. Az egyik elfelejtette, hogy hányadik is van ma? a másik a heti napot óhajtja megtudni tőlem. De a bosszantó közderűtség tetőfokát akkor

érte, mikor ez utóbbi két kérdésre legjobb tudomásom és meggyőződéseim szerint megfelelttem. Végre azt akarták mindnyájan elhitetni velem, hogy egy egész napot életemből elaludtam és még néhány órát ráadásul. Nem voltam bolond a rossz tréfát el is hinni, hanem bosszankodva jól bevacsoráltam, a mint láttam, az egész társaságnak nagy multságára, magamnak hasznára. De mikor utoljára számba vettem a valóban szokatlan mennyiséget, melyet elkölteni bírtam, holott alig néhány órája (azt véltem) teljesen jóllakottan jöttem meg a Tarpataki völgyből; magam is gondolkozóba estem. Másnap aztán atyám, bátyám s valamennyinek komoly tanú bizonyosága meggyőzött, hogy valóban egész napot elaludtam egyhúzóban felébredés nélkül. S e nap még azután is sokáig hiányzott nekem s én tudomásom ellenére minduntalan, ha nem figyeltem, egy nappal hátramaradásban voltam a többi emberiségnél.

HETEDIK FEJEZET.

Tizenhárom levél. 1840—1842.

De mint minden ezen a világon, elmúlt e boldog nyár is vele, Arthur bátyám szabadságideje s az én iskolai szün-időm.

Mindketten búcsút vévén az apai háztól, atyánktól. Ármin bátyánktól és szép ifjú nejétől, Mari nénenktől és Feri bácsitól: Arthur magával vitt Pesten keresztül Pozsonyba. Itt beiratott az evangélikus lyceum másodévi böleselmi osztályába, valamint a «Skariczianum» nevű tápintézetbe, mely (elég curiosum) egy horvát létére *protestáns*, magvaszakadt nemzetségnek kegyes alapítványa. Bemutatott és beajánlott jó Mari nének nagyanyjának, özvegy Szirmay Ádámné szül. Podmaniczky Teréz bárónő házánál. Egy oskolatársammal közös, tisztességes lakást fogadott számomra és búcsút vévén tőlem, vissza Bécsbe s a magyar testőrsereghez bevonult.

Leveleinek közlését Miskolczról haza a Szepességre utazásunk időpontján hagytam félbe. Most fölveszem az elejtett fonalat.

51. Levél.

Görgey Arthur Görgey Pistának Pozsonyba. Kelt Bécsben 1840 Sept. 26. Belőle a következő helyeket idézem.

«Édes Pistám!

Levélkéd kedves változást hozott bécsi életem egyhangúságába... Válásunk óta semmi különös nem történt, kivéve egy nagyon kellemetlen összezőrrenést a határnál, melyet gorombaságonnak köszönhetek. Szolgáljon ez neked intésül, hogy a vámszedők írószobájába mindég türelennel es udva-

riassággal kibéllelten lépj be; mert ott ők az urak s annak a meggondolatlanuak, a ki nekik imponálni akar, nagy keletlenlenségeket okozhatnak. Ezért ha valamikor az ilyen vámbivalyokkal van szerencséd érintkezni; mindég okos, kevés szavú és udvarias légy; vám alá eső holmniaidat mondd be szigorúan és ha olykor kedvet éreznél gorombának lenni: jusson eszedbe, hogy mindég annak bosszantja az orrát, a ki felpiszkálja. *Experto crede Ruperto.* — Szívből örülök, hogy nem koplalsz, mert engem semmisem akadályozott a dolgozásban, csak az üres gyomor. De aztán arra is ügyelj, nehogy a nagyotevést nagyon megszokd — ez képes lenne egészségedet idővel aláásni. Isten veled! Arthur, hadnagy s. k.» (Eredetije német.)

Következik most néhány levél, melyről sokáig tusakodtam magamban, hogy azokat ne inkább kisorozzam-e a közlendők közül — tartalmuknál fogva? De győzött annak megmondolása, hogy ezeknek kihagyásával egy igen lényeges vonás hiányzani fogna Görgey Arthur jellemképéből.

E levelek biztosabb megértése végett előrebocsátok néhány szót.

Mindnyájan gyarlók vagyunk, emberek.

A ki pedig eszményítő hajlamokkal születve s szeretete tárgyaitól közel egy évtizedig elválasztva, száz mérföldnyi távolból csupán érzelmes levelezés után alakít képet felőlők magának: az okvetlenül több-kevesebb csalódásba esik és kisebb-nagyobb kiábrándulásnak megyen elébe. mikor dobogó szívvel a rég óhajtott viszontlátás kiterjesztett karjaiba siet. Arthur bátyám szepességi tartózkodása alatt atyjában olyan vonást is tapasztalt, mely nem illett belé a róla benne élő eszményített képbe: igazságtalannak találta fia Ármin irányában. Pedig éppen az igazságtalanság s az engesztelhetetlenség volt az, mit Arthur legszigorúbban elítélt mindenkiben, legelőször önmagában. És mert nem őt magát, hanem egy harmadikat, felebarátját, testvérjét sújtotta a vélt igazságtalanság: Arthur fiatalos tűzzel ennek a pártjára állt, a szigorú atyával szemben. (Igen meglehet azonban, hogy az igazságtalanság fele ez esetben Arthur bátyám részén volt!) Az eset pedig együttlétünk hátralevő napjait elkeserítette. Így aztán, kik nyolcz év múltán forró hévvel ölelték egymást keblökre — nyolcz heti együtt-

lét után hűvösebben váltak — megszűnt szívvel mind a kettőn ismét hosszú időre...

A megmaradt fulánk okáról én emyit tudok: Atyáknak Ármín bátyám egész ifjúsága elég okot adott kételkedni jövőjében. Ő legújában még azt is bűnül róttá fel Ármínnek, hogy vagyon nélkül, sőt hadnagykori adósságokkal terheltén, házasodni merészelt, — egy a legjobb sora-ra érdemes fiatal hölgyet a maga kétes életéhez kötni, családot alapítani! Arthur emyit szígiort megsokalt. Ő bátyjával sokat értekezett és annak pálfordulásában *bízott*. A szentírás nyomán azt tartotta, hogy soha eltévelyed ttnk őszinte s *állhatatos* megtérésén kételkedni nem szabad. Így a sokat tapasztalt öreg ember megállapodott véleménye s a fiatal idealistának keresztyéni theoriája egymásra zördültek. Következik az:

52. Levél.

Görgey Arthur, Görgey Györgynek Toporczon. Kelt Bécsben 1840 október 1.

Édes atyam! — Elzelőtt három hónappal ez volt minde nap i mádságom: Isten! engedd, hogy jó atyámat még egyszer láthassam! Ugy vigyáztam magamra, mint legkedvesebb gyermekére az anya, nehogy olyasvalami baj érjen, mely hozzád utazásomat megakadályozhatná. Most óhajtasom teljesült, viszontláttalak és életvidor jelenség d azon örvedetes kilátással biztat, hogy még sokszor, igen sokszor, foglak viszontlátni. Ez az örvedetes része minapi szabadságidőmnek. De nem titkolhatom el, hogy vannak kevésbbé örvedetes emlékezésem is, miktől alig bírok szabadulni. Ezeket most kiegyenlítő, szóvá akarom tenni, minthogy méltán föl kell tennem, hogy azon órák, mikre azok engemet emlékeztetnek, téged sem hagytak bántó b. nyomások nélkül.

Azokat az órákat értem, a mikor minden fiúi tisztelem dacára kénytelen voltam nem-helyeslőleg állni szembe veled, mivelhogy sem a szerető atyát nem ismertem fel benned, sem az előítélettől mentes igazságos bírót. Isten látja lelkemet, a ki nekem egészséges ítélőtehetséget és belém igazságosan örző szívet adott — mennyire volt téged kimélni szándekom: de

nem lehetett hallgatnom; — és Isten látja lelkemet, hogy mindent, a mit terhedre elmondhattam volna, azt is már a következő pillanatban, az öregkor és sok szerencsétlenség következtében fokozott ingerlékenységed rovására írtam. Ezért légy te is kegyes, egynémely heves meggondolatlan szavamat fiatal tüzemnek és rosszkedvemnek megbocsátani. Ha utóbb némi feszültség talált magunktartásába vegyülni: hadd ne maradjon ez jövőre így; s én örömmel tekintek a kezdetől való első szíves levélnek elébe.

Utunk Eperjestől Pestig egyfolytában és baj nélkül történt. Pesten egy napig időznünk kellett — megnéztük a mi nézni való volt. Én nagyon nyomott kedélyben voltam s a mi rosszabb ennél, nem bírtam erőt venni hangulatomon. — A gond Pista miatt és hogy mielőbb tovább utazhassunk, elszórakoztatott végre. Haboztam a gőzhajó és bérkocsi között. Végtere is az utóbbit választottam. Így aztán szombaton (szeptember) 12-én kiindultunk a «Fejér hajó» vendéglőtől reggel 8 1/2 órakor, oly reménynyel, hogy hétfőn reggelre Pozsonyban leszünk... Az emberek csak nevettek merész óhajításunkon, két nap alatt Pozsonyba érhetni: én azonban a bérkocsissal olyan szerződésre léptem, mely őt vasárnapról hétfőre való egész éjjel hajtani kényszeríté s így mi hétfőn reggel 5 órakor csakugyan Pozsonyban valánk. Az országút arrafelé nem egészen biztos, miért is én óvatosságból az egész éjszakát nem a kocsin belül, hanem hátul a podgyászon töltöttem. Így aztán szerencsésen megmaradt a holmink. Pista pompásan el van helyezve. Jóltevőit az Isten áldja meg érte. Helyzetéről legjobban tudósíthat ő maga. Rólam még csak ennyit, hogy a végzet vas keze által kényszerítve, hamar megtanultam, mikép *a legboldogabb ember az, ki vágyait körülményeihez képest megnyirbálja.* Éljj boldogul és köszönts mindnyájokat, a kik szeretnek. Arthurod s. k.» (Eredetije német.)

Az utolsó előtti pont teljes megértéséhez tudni kell, hogy Arthur már 1840-ben a katonaság elhagyásának s oly polgári életpálya választásának, mely őt család alapítására képesítse, gondolatával foglalkozott. Hogy öreg atyja mint fogná fel ezt? ennek óvatos kipróbálása volt haza látogatásának egyik be nem vallott célja. Puhatólásának eredménye

arra birta aztán, hogy míg atyánk él, tegye félre a pályaváltoztatás minden gondolatját.

53. Levél.

Görgey György fiának Arthurnak Bécsbe. Kelt Toporczon 1840. október 13-án. «Édes Arthur! Szeretettel várt leveledet october 1-jéről vettem — végre! E levél — a jó fiúnak, jó testvérnek és igazságszerető, ámbár azon viszonyok felől, melyekről nyilatkozik, még tapasztalatlan férfinak ez igazi kinyomata annyival is inkább örömömre szolgált, mint-hogy tisztán éreztem, hogy Eperjesen nem váltunk el egymástól az atyát és nemeslelkű fiát egymás irányában megillető nyílt bizalommal, és minthogy nekem csak nehéz tusakodás után sikerült, gondolkodásom és cselekvésem félreismer tetésének szerencsétlenségén, valamint szemlátomást mindenütt csak aggasztó és immár cél nélkül tengődő fölöslegességem érzetén erkölcsileg féligmeddig fölülemelkednem, és kitartással azon munkálkodnom, hogy mind azt az elidegenítő elemet, a mely közénk elveteményezve, ha kikél, szárba hajthatna — gyökerestül kigyomláljam. Te e válasz után, fiúi nyíltsággal megelőztél: és így igyekezetünknek sikerülni kell!

Azonban e következő soraid: Azokat az órákat értem, a mikor minden fiúi tiszteletem daczára kénytelen valék nem-helyeslőleg állni szemközt véled sat», a következő önigazolásra *kényszerítenek.*

Első bizonyság: Kelet Bécs aug. 18. 1837.... Árminnak közel 15,000 ft adóssága volt. Szenvedélye annyira elvakította, hogy nem átalott sat. Ő akkor emberkorú volt, 25 éves! Második bizonyság... sat... szerető atyád s. k.»

54. Levél.

Görgey Arthur, édes atyjának Toporcza. Kelt Bécsben 1840 október 22. «Édes atyám! Most teszem le kezemből october 18. és 17-éről kelt leveledet és tartalma indít, neked rá

tüstént, ám azért nem meggondolás nélkül, felelni. Leveled kezdése: azon rám nézve felettébb megnyugtató kijelentésed, hogy te velem együtt szükségét érezted, minden köztünk való egyenetlenséget véleményeink okos, szeretetteljes és kiméletes kimondása által — a mennyire azok csupán kettőnket illetnek — eligazítani. És én neked ezért a régi változatlan, sőt immár kipróbált szeretettel vagyok hálás.

Multra nézve te azt az ismeretes címet, melylyel Ármin szeretett testvéremet illetni szoktad, ki minden hibái daczára testvérem marad, teljesen igazoltad. *Pro praesenti* te annak igazolásául, hogy fel vagy jogosítva őt Absolonnak titulálni, egész sereg legsúlyosabb fajta *hypothesis*t állítasz fel; ezeket pedig magában jogszerű, bár előttem meggondolatlanoknak látszó tényekre alapítod... De most már kérдем én sat... Sőt ellenkezőleg: én tudom azt, hogy Ármin minden újítást a curiában, mely köztudomás szerint többé nem a miénk, Ferencz nagybátyánk engedelmével vitt véghez; hogy ő a (megyei) küldöttség előtt jelenlétemben, minden a közös érdekekben rábízott és általa kiadott pénzekről beszámolt s az absolutoriumot megkapta tőle. Végre nem látom okát, mérthogy eszének legnagyobb megfeszítésével egyenest az ördögnek torkába rohanjon, a helyett, hogy — ha zavarba talál jönni, fiúi bizalommal Feri bácsihoz vagy Mari nénihez, vagy ipjához és napához fordulna. — Én Ármint mind addig, míg te teljesen megelégedve nem leszel véle, sohasem fogom a háládatos fiú példányképe gyanánt állítani oda; mert ha ő az volna, neki mindenekelőtt azon kellene lennie, hogy cselekedeteit a te kívánságaid szerint intézze, vagy a hol ez lehetetlen, neki nyíltan és szerényen kellene hozzád jönnie, ezt mondván: «én ezt s ezt, ez s ez okból, ez s ez eszközökkel tettem». Ezért sohasem is fogja ő, valahányszor ezen pontról értekezünk, azt mondhatni, hogy én csak egy szóval is magatartását helyesletem: de viszont én őt mindég menteni fogom, valahányszor te őt sat... De arról is meg lehetsz győződve, hogy sohasem fog többé eszembe jutni, előtted Ármin felől írásban vagy előszóval ezentúl csak egy árva szót is ejteni; mert a napnál fényesebben áll előttem, hogy ti ketten nem vagytok és sohasem is lesztek összebékeltethetők — mert régen elszállt közületek a kölcsönös őszinte nyíltság, minden szívbeli viszony-

nak ezen legelső és talán legnélkülözhetetlenebb föltétele. Dixi... Élj boldogul és ne neheztelj sokáig megbánó fiadra Arthurra s. k.» (Eredetije német.)

55. Levél.

Görgey Arthur Görgey Pistának. Kelt Bécsben 1840 október 20. Édes Pistám!... Az okosság, igazságszeretet és jellem-szilárdság, melyet a Némety-féle eset alkalmával tanusítottál, kellemesen meglepett, jóllehet már többféle jó tulajdonodat ösmerem. Csak így folytasd, kedves öcsém; minden szavadban és cselekedetedben maradj állhatatosan hű az igazsághoz a nélkül, hogy épen mindenkinek bántó módon a fejéhez vagdald; életednek egy percét sem lesz okod megbánni. Meglehet ugyan, hogy — ha nem leszel okosabb a szentírásbeli kígyóknál azoknak, a kikkel érintkezel, nem fognak szívelni; de ekkor vigasztaljon a gondolat, hogy az emberek *nagyobbik* része mindég a *silányabbik* is... sat. Arthur s. k. (Eredetije német.)

56. Levél.

Ugyanaz Görgey Györgynek Toporcra. Kelt Bécsben 1841 martius 24. «Drága apácskám! Csaknem elfelejttem már a levélírást, de sohasem a rád gondolást. Kár, hogy az utóbbinak nemsok hasznát látod. A vizsgálatokra való készülés nyeli el időm legnagyobb részét. Ha marad is olykor egy egy óra, melyet arra használhatnék, hogy neked írjak: akkor is minduntalan közbe jön valami a föltett szándék és kivétel közé, a mint ez már úgy megy az életben, mit bizonyosan magad is megtapasztaltál. Különben is mind külső, mind belső életben oly kevés az új, irántad való szeretetem pedig mindég oly változatlan, hogy leveleim, ha gyakrabban küldenék, bizonyosan úgy hasonlítanak egymáshoz, mint ugyanazon egy tyúknak a tojásai. Azért ne neheztelj, atyácskám. Nem a szeretet hiánya bánt, inkább a restség. De ezúttal ez sem.

Örülnék neki, ha láthatnád mint szorgalmaskodom 3—4 pajtásommal együtt röglemént-ok és egyéb tantárgyak betanu-

lásában s hogyan rakosgatjuk hadgyakorló fácskáinkat tér hiánya miatt többnyire az asztalról le a szoba padlatára és hogyan hasaljuk körül a (képzeleti) gyakorlótér, mélyen elne-rülve, mint megannyi Napoleonok! E mellett úgy haladnak az órák, mintha gőzlocomotiv ragadná tova azokat; s ugyan azon szobákban, hol évek előtt csaknem egyedül az unalom tanyázott, most vajni sokszor ezt a panaszt hallhatni: «Ször-nyű módon röpül az idő!» És mind ez egyetlen ember műve. De csakis olyan ember a minő Haller, képes ilyet véghezvinni, Azok közül való ő, a kik iránt minden jóra való alárendeltjeik mellében hű és odaadó szív dobog; azok közül való, kiknek egy szava, egy pillantása elegendő, a legrakonczátlanabbat is a tisztelet és engedelmesség korlátai közé vezetni vissza. El-képzelheted, mennyire szeretek alatta szolgálni. Egyébiránt megkömnyíti helyzetemet, melynek a gyakori oskolákban ülés miatt vannak kellemetlen oldalai is, mint mindennek e vilá- gon, megkömnyíti az a körülmény, hogy véletlenül csaknem csupa derék társakkal vagyok egy osztályban, tehát az egész délelőtteket s a délutánnak is egy részét társaságukban töltöm. Ma végeztük a második vizsgálatot s ez így tart, rövid szüne- tekkel april 17-kéig. Akkor egyrangú pajtásaimmal együtt az ötödik, tehát az utolsó esztendőbe lépünk s egy évvel utóbb kilépünk a gárdából — tehát már 13 hónap múlva! Legyen ez egy indító okkal több, édes atyácskám, rád nézve, mielőbb fel- látogatni; mert — hisz neked lehet ilyet írni — ki tudja, fogjuk-e még azután is egymást többé viszontlátni, ha én egy- szer Bécsnek hátat fordítok. Pedig óhajtvá óhajtom még elébb fiúi bűnbánó szívvel jóvá tenni irántad szabadságidőm alatt elkövetett súlyos igazságtalanságomat, vétkes kiméletlensége- met. Fiúhoz nem illő magamviseletének emléke és magános elgondolása sok szomorú órát okozott nekem és ezek csak még fokozták vágyamat, ezen keserű emlékeket a jövőben ör- vendetesebbek, megnyugtatóbbak által enyhíteni, — forró vá- gyódásomat téged, jó atyám! viszontláthatni... Arthur. s. k. (Eredetije német.)

* Azon időben a magyar ezredek állomásai mind Magyarországon kívül, estek, többnyire Bécstől nyugatra.

57. Levél.

Ugyanaz ugyanannak, Toporczra. Kelt Bécsben 1841 május 9.
Édes atyám! Hogy mily nagyon örülök a bizonyosságnak, hogy te rövid időn nálunk leszel: ki sem fejezhetem. Csak ne is engedd magadat semmiféle mellékes körülmény által visszatartóztatni. (Következnek részletes gondoskodó tanácsok az utazásra nézve)... «Mához egy esztendőre, ha Isten is úgy akarja, azt írom neked, hogy itt hagyom Bécsset. Megválni Bécsből! óh mennyire óhajtom! és mégis mennyire fogom sajnálni, — Isten veled! Nem sokára kezded csókolja engedelmes fiad Arthur s. k. (Eredetije német.)

58. Levél.

Ugyanaz ugyanannak Toporczra. Kelt Bécsben 1841. október 30. Édes atyám! Leveledből legjobban annak a bizonyosságnak örültem meg, hogy te valahára olyan lábon állsz Árminnal, minőn apának fiával mindég kellett volna... Csak holmi besúgásokra ezután sohase hallgass; ezek okozták leginkább hogy annyira elidegenedtetek egymástól... Köszönöm szíves fáradozásodat nagykorúsításom körül... Ideám sincsen róla, mennyit érhet birtokunk; azt a föltétlen készpénz-értékét értem, melyet a személyemre eső részéért megkapni remélhessek a nélkül, hogy méltánytalan legyek. Ezért én nem is tehetek egyebet ez ügyben, mint nagyot nyögve azt kiáltani: nekem 2000 pengő forintra van szükségem.* Rémséges nagy somma! szinte rosszul leszek belé, mikor ez a három nulla a kettes után megjelen álmomban mint egy gúnycló kísértet. Tudtomra, legalább a jelenlétemben történt megszámlolás adatai szerint, a megmentett birtokot még terhelő számos fizetéseket számba véve, még eddig tulajdonképpen semmi tiszta actívumról sem lehet beszélni; van azonban remény több értékes pert megnyerhetni, mi a jövőre nem csekély jövedelemre nyit biztos kilátást. Ha tehát valaki akadna, ki ezen kilátásért

* Huszárezredbeli equiპirozásra.

adna valamit, és úgy látszik Jónyi* akar ez a valaki lenni: el vagyok határozva, mihelyest törvényesen nagykorúvá leszek, felhatalmazni, sőt arra kérni benneteket, hogy az alkut bármely előttetek kedvezőknek látszó föltételek alatt megkötni s nekem a pénzt felküldeni szívesek legyetek. Alkudozni én nem tudok; nem mondhatom azt: a ki megboldogult édes anyám utáni örökségünkhöz való igényeimet minden jogokkal és terhekkkel mint tulajdonát meg akarja venni, adjon érte nekem *ennyit*, azaz 2000 pengő forintot! Én csak kérve fordulhatok hozzád, édes atyámhoz és jó testvéremhez Ármínhoz, beszéljetek minél előbb Jónyival; meg akarja-e osztályrészemet szerezni és ha ő ráállván javaslatotokra, egy nektek méltányosnak látszó váltságösszeget megajánl: akkor kössetek Isten nevében, de azon föltétellel, hogy a fizetendő összeg készpénzben vagy à vista fizetendő váltóban legkésőbbben 1842. évi martius utójáig, vagyis teljes egy hónappal (a gárdából) kilépésem előtt itt legyen. Ha 2000 pengő forintnál kevesebb talál lenni a váltságösszege: sorsomban akkor is meg kell nyugodnom s annál jobban összehúznom magamat. Ha tehát még annyi százas hija lenne is a 2000 ft-nak: ti ne habozzatok megkötni az alkut; még kevésbé engedjétek magatokat — s ez a legkomolyabb kérésem — arra tereltetni, hogy a részemre netalán hiányzót testvéreim kárával pótoljátok. Azt hiszem eléggé bebizonyítottam, hogy nyomasztó pénzviszonyok közt is meg bírok állni becsülettel. Ezt bizzátok rám. Multam szolgáljon nektek megnyugtatóul a miatt is, hogy eltökélt szándékom, a huszársághoz menni, nem meggondolatlan szándék, és hogy ennek létesítését mintegy jövőbeli boldogulásom kiegészítő részének tekintem. Hogy erről könnyebb szerrel meggyőződjél: többet akarok mondani a tárgyról.

Ösmerem a gyalogtiszti szolgálatot mind békében, mind a háborúban; amazt a posteriori, emezt a priori; és határozott ellenszenvvel vagyok iránta oly okokból, melyeknek elsorolása el nem fér ezen lapokon. Kivételt tesznek a vadászászlóaljok; de ezek kivételt képeznek a gárdisták beosztására nézve is. A lovasságnál választhatni vértés, dragonyos, chevaux-légérs, uhlánus és huszár közül. Vérteseknél és dragonyosoknál

* Görgey Ármínak ipja.

a szolgálat többnyire «sorezred» szolgálat (Liniendienst), tehát nekem ellenszenves, a kinek minden törekvése az önállóságra áll, jóllehet felelősséggel járó önállóságra Chevaux-légérs — erről lehetne beszélni. De az utóbbi években ezeket a könnyű lovasezredeket annyira megtölték gárdistákkal, hogy oda bejuthatni nincs kilátás. Ha oda kíváncskoznám, könnyen az lehetne belőle, hogy vértess vagy drágonyos ezredbe osztanak be; a valószínűség itt úgy áll, mint a 10 az 1-hez. Marad választásom az uhlánusok és huszárok között. Mind a két helyen egy a költség, de nagyon különböző az élet, különböző a nemzeti érdek, különböző a tiszték szellemenye. Kinek a kettőről helyes nézetei vannak, az biztosan helyesli választásomat...

Kolbenheyer Bertha* Cordon báróné most Bécsben van. Férje, Cordon József báró jóvalis jószívű embernek látszik. Édes anyja az öreg bárónő élénken megemlékszik rólad és boldogult *anyámról* és mikor nála vagyok, a mi most gyakran történik, nekem mindég rólad beszél.**

Tegnapelőtt a mi gárdakapitányunk Vécsey gróf megem berelt azzal, hogy saját jókedvéből meghítt estélyeire. Oly kiténtetés, melyben eddig még vajmi kevesen, és mindég csak olyanok részesültek, kiknek nagy összeköttetések vannak. Én ez eseményt rám nézve annál inkább tekintem kedvezőnek, mivel oly időben esett, mikor felsőbb főlebbvalóim hangulatát irányomban épen nem véltem nagyon kedvezőnek, úgy annyira, hogy már-már letettem a reményről, hogy mint főhadnagy fogok a gárdából kilépni. Ezen első estély alkalmával, melynek több követője is lesz, kínos zavarban voltam. Nyavalyája Vécseynek, a maga tisztjeit a legidegenebb hölgytársaság előtt szembe rútul ledicsérni. Szerencsémre nem én voltam az első, kin Vécsey ezt a kedvtelését jelenlétemben üzte; ösmertem már e nyavalyáját egy más alkalomból, a mikor ő túlzott dicséreiával oly egyént halmozott el, kinek ér-

* Unokatestvérünk.

** Ez a viszony fejti meg, miért hogy éppen atyánk birtokában létezett az az érdekes levél, melyet a híres humanista Gellert 1769. évi május 28-án Cordon báróhoz, atyánk ifjúkori barátjához írt, és mely levelet (a magyar tudom. akadémia megbízásából Hunfalvy Páltól szerkesztett) Ungarische Revue 1889. évi májusi füzeté tett közzé,

demeit én minden szerénységem daczára az enyimekhez nem tartom hozzáfoghatóknak. Így aztán vértézve voltam minden magam elbizási veszély ellen, mely talán érhetett volna, ha magam vagyok egyedül a ledicsért; sértett hiúságom által pedig sarkantyúzva kieszelém a módját, hogyan lehessen Vécsey magasztalásaitól leghamarabb megszabadulni. Oly ostobán elbizott pofát vágtam neki, mintha tömjénezését merőben tartozó elismerés gyanánt fogadnám. Világért sem deprekáltam vagy mondtam ellent neki, nehogy még tovább tartson, hanem azon iparkodtam, hogy őt észrevétlenül e léha tárgytól eltereljem másra. Minden mesterkedésem daczára ez sokára és csak akkor sikerült, mikor ő nagyméltósága már teljesen kiköltekezett minden magasztalási készletéből. — Eddig még csak ötöt ösmerek szeretetreméltó és többnyire nem is rút lányai közül. A többi ösmeretségekre még ezután kerül a sor, mikor ismételve leszek vendége. Ebben az egész históriában az a kellemes van, hogy főhadnagysági reményeimet újra fölélesztí. És miután egészen fesztelen a társalgási hang a házbán: az egyedüli kellemetlen énrám nézve az, hogy többet kell költenem öltözködésemre, mintsem kellett volna akkor, ha Vécsey nem gondol velem. — Az okos ember tulateszi magát a kellemetleneken és megmarad józannak a kellemesek élvezése közben. Éljen boldogul, édes apám! és minden dolгодban oly határozott légy és irányomban kivált mindég egészen világos, hogy ezáltal közöttünk lehetetlenné váljék minden félreértés, mit levélben vajmi nehéz eligazítani. Szerető fiad Arthur. s. k. (Eredetije német.)

59. Levél.

Ugyanaz Görgey Arminnak Toporcza. Kelt Bécsben 1841 november 6.

Édes jó Ármin! Kis pipámmal a szájban — mert szerelemből és kétségbeesésből dohányos lettem — üdvözöllek megint egyszer hosszabb idő után, többféle érdekből sat... és végre equipirozásom ügyét is kívánom egyszer már határozottan szóba hozni, hadd érjem el vele, a mi elérhető, és ne alaptá nélkül építsek a levegőbe, mint sokan pajtásaim közül,

kik mikor már a czélnál lenni vélnek, akkor esnek legtávob-
 labb el tőle és pedig csupán azért, mert nem ismerik saját
 vagyoni körülményeiket. E részben olvasd el atyáknak szóló
 levelemet; a mi az én teendőm a dologban, mind azt meg-
 találod benne. Csak még különösen kötöm a szivedre, hogy se-
 ne engedj történni semmi olyast, a mi a te érdekeddel és a
 Gida és Pista testvéreim érdekével össze nem egyeztethető; —
 azután pedig hogy mindenről a mi érdekemben történik, vala-
 mint a siker valószínűségéről engem szívtetgetés nélkül értesíts,
 hogy azon esetre, ha Jónyival nem mennénk semmire... még
 idejében más eszközökről gondoskodhassam, melyek megóvjának
 a szegventől, hogy nem lehetek huszárrá... Jó egészség és
 csekély anyagi szükségleteim mellett én nem esem kétségbe.
 Leleményességem el nem hágy és jó hírnevem oly tőkepénz,
 mely sokszor jobb kamatot hoz, mint az ember vélné... Ko-
 rossy (Kamillo) és Mesterházy most itt vannak szabadsággal;
 téged köszöntetnek; amaz kedves fiú; emez unalmas legény
 sat... Arthur s. k.» (Eredetije német.)

60. Levél.

*Ugyanaz Görgey Pistának Eperjesre. Kelt Bécsben 1841
 november. 23.*

«Végre mégis csak megint egyszer írnom kell neked...
 Alig is bírok az önvádtól szabadulni, hogy elhanyagoljak:
 téged, kit annyira szeretek. Három leveled igen nagy örömet
 okozott nekem, kivált a két utóbbi, melyeket már jobban
 értettem, mint az első. Már-már az a bizarr szándékom
 támadt, szintén magyarul felelni neked, részint, hogy egy kissé
 megpróbálgassam a fogalmazással, részint neked meglepetésül;
 de leginkább azért, hogy neked kitűnő új anyagot szolgáltat-
 sak a válaszoláshoz... «Kedves Pistám!» ennyi már ott állt
 a papíron; de csak mikor aztán folytatni akartam, láttam azt
 a nagy távolságot, mely az én magyar tudományom és a
 közt tátong, mely egy némileg túrható levél megírásához
 megkívántatik! és ekkor a lúdtoll bátoritanul visszamerült a
 sötét tintatartóba, minden elhamarkodott terveivel együtt ennek
 az újra kiszakajtott magyaremlőnek. Ez aláhúzott szavak

korántsem akarnak vágás lenni feltörekvő hazám ellen. Ments isten ily elfajultságtól. De joggal nevezem magamat «újra kiszakajtott» magyaremlőnek, mert utolsó válásunknál újabb keletű azon elhatározásom, hátat fordítani a német nyelvnek és mindazzal a szeretettel és lelkesedéssel, melylyel eddig emennek adóztam, megtérni első igazi hazámhoz. Megkettőzött hévvel feküdtem neki elfelejtett anyanyelvem újra megtanulásának. Minden sor, melynek megértése nálam nehézségekbe ütközött, megannyi halk, de komoly szemrehányás volt nekem, hogy nemzetemtől elszakadtam. Mind ez nem riasztott vissza, sőt a biztos remény, hogy lankadatlan szorgalmam után ama szemrehányások mindegyre gyérebbek lesznek, míg végre egészen meg fognak szűnni — szilárdan föltett szándékomban. Fáradozásom gyümölcsei már is nem csekélyek: Jósikát már egészen jól értem, egyes helyeket kivéve. Ezeknek megértésében a munkáiról létező német fordítás által segítek magamon. Olvastam pedig eddig tőle a «Könnyelműeket», a «Hűtlen hívet», a «Szuttint», a «A beduin leányát», «Zólyomit» s az «Utolsó Báthori» első kötetét. Jósika nekem rendkívül tetszik, kivált «Decebalban», melyet csaknem elfelejtettem megemlíteni. Irálya kitünő és a mit mások legkevésbé szeretnek benne, nekem éppen az teszi leginkább becsessé, t. i. az, hogy cselekvő személyeit és az előforduló tárgyakat mind aprólékosan írja le; mert én épen ez által teszek szert oly verborum copióra, mely rövid időn teljesen otthonossá teend a magyar nyelvben. Jósikát egészen el akarom olvasni, utána pedig az utóbbi évek «Emlényeit». Ezt az olvasmányt pedig mindaddig akarom folytatni, mígnem prózát és költészetet első ízre minden segédeszköz nélkül megérték. Ha egyszer ezen magas pontra felkapaszkodtam: azontúl hexameterekben írt költeményeket — másnak, egy tökéletes magyarnak társaságában — főnhangon szándékozom olvasgatni, hogy nyelvem és összes beszélő szervezetem megszokja a helyes hanglejtést. A továbbit, t. i. mi módon kezdjek a legtöbb haszonnal styl-gyakorlatokhoz: még meg fogjuk vitatni; erre még ráérünk.»

(Folytatólag) 1841 november 29-kén. — «... Sokat gondoltam rád; de azzal vigasztalódtam távolléted miatt, hogy néhány jóra való iskolatársad körében te is csak részesülsz

egy és más mulatságban. Valóban egy kedélyes baráti kör oly fiúkból, kiket egyetértés és egyforma érdek fűz egymáshoz, irígylendő valami; és ha egyszer odajutott az ember, hogy az ilyen szövetségnek jótékony hatását baj idején megtapasztalta: sokszor akaratlan fölötlik az összehasonlítás, nem tíz-szer becsesebb-e egy eleinte teljesen idegen ember, a ki utóbb barátunk lett, egy tucsat vérrokonnál, a kik, ha atyafiságosan viselik magokat irántunk, többnyire csak színeskednek alacsony önzésből. Természetesen nincs olyan szabály, melynek kivételei ne volnának.

«Az 1842. évi május elseje óriási léptekkel közeledik s merő álomnak tetszik a gondolat, hogy rövid öt hónapi időköz képes legyen oly hatalmas változásokat idézni elő helyzetemben, a minők rám várnak. Képzeld el: egyszerre kiragadtatni minden viszonyokból, melyek öt esztendő alatt, akarva, nemakarva, körülünk szövődtek és melyek közül még a leglazábbak is a megszokás következtében felbonthatlanoknak látszanak, Képzeld el magadnak, hogy mindezen viszonyokból rögtön más újakba, lehet hogy kellemesebbekbe, lehet hogy kiállhatatlanokba, kell — mint egy ajtón át a megszokott, megkedvelt lakószobából egy másik, jöllehet szomszédosba, de teljesen ismeretlenbe belépnem. Képzeld mindehhez hozzá még azokat a sötét felhőket, a melyek engem azzal kecsegtetnek, hogy utóvégre is pengő készpénz helyett, melyre az ezredbe belépéssel járó szükségleteim fődözhetése végett multhatatlan szükségem van, utóbb is csak vízzé vált reményeket zúdítnak a nyakamba: és akkor érteni fogod, hogy olykor, ha a közeledő május elsejére gondolok, csak igen nehezen bírok egy igen nyomasztó érzésen erőt venni és sohasem is bírnék, ha végzetem meg nem áldott volna jó adag könnyű vérrrel, sőt azon nem csekély vígaszszal is, hogy élénk, tevékeny, új élet vár rám, melynek homlokára *van* írva a cél, hogy miért élek . . . új élet, mely talán már egy esztendő elmúltával nem egy hazámfia hálás keblében kelt elismerő visszhangot,* szóval oly élet, melyre ha természetem meg nem változik, büszke önérzettel fogok visszapillanthatni és elmondhatni, hogy ezt isten után csak enmagamnak köszö-

* A keze alá kerülendő huszárlegénységet érti.

nöm! Ezen derült kilátások győzedelmeskednek az említett sötéteken és ezért érzéscim főjellem, mikor az 1842. évi május 1-jére gondolok, végtére is az óhaj, az a benső buzgó fohász: vajha már itt volna!!! Ez unalmas szónoklatomnak egyik-másik része talán meg sem érthető, vagy legalább is csak homályosan sejthető előtted. Ezért engedd meg, hogy egy kissé beavassalak viszonyaimba. Főleg önzés indít erre, mert ha te (az eperjesi collegiumból) a karácsonyi ünnepekre hazakerülsz, akkor — mindenbe beavatottan, a mi a Szepességen az én érdekemben készül — mégis alkalomilag talán kiveheted Jamnikon, Toporeczon vagy Lőcsén, Jónyi, atyánk vagy Ármin egy-egy elejtett szavából, ügyemnek mi-benállását — és sub rosa tudósíthatsz róla. Ezzel nem célzok semmi helytelent; egyedül az óvatosság visz rá; mert mind Ármin, mind atyánk teli vannak annyi poesissel a practicus életben, hogy ez könnyen ráviheti őket, talán a legbeesületesebb szándékkal, hogy engem tudósításaikban az elérhető túlhaladó reményekkel biztassanak, minek aztán a legkárosabb következményei lehetnének reám nézve.

«Ezért olvass tovább türelmesen és tarts meg eszedben belőle, a mennyit bírsz.

«Ha vagyoni viszonyaink a legkedvezőbbben alakulnak: akkor idővel talán 3000—4000 forint, pengő pénzben, jut egyre-egyre közülünk. Ez a kilátás úgy szólva biztos; és vagy 2000 frt pengő, igaz, hogy még némi adóssággal terhelten, talán már most is elérhető, négyünk közül mindenikre. Mindezen szép dolgok csak az utóbbi három esztendő folytában fejlődtek ki és az ezt megelőző időben szilárdan el voltam határozva, mint gyalogsági tiszt szolgálni. Én akkor a «jó» császártól kaptam volna valamieskét equippirozásra — és filiszter-életet folytattam volna tovább, úgy mint eddig. Mert nincs szomorúbb valami ezen a gyönyörű világon a subalternus *gyalogsági* tisztnél. Határozott hajlamom a lovagláshoz és mondhatom, nem csekély képzettségem benne, még inkább hajlamom, vágyódásom oly állásra, melyben közvetlen akadályozatlan tevékenységet fejthetek ki, a mint ez a subalternus tisztre nézve a lovasságnál a szó teljes értelmében lehetséges (csak-hogy vajmi kevesen közülök fogják fel teljesen állásukat), már akkor mély szomorúsággal töltötték el a miatt, hogy

nines módomban lovastisztté lenni. Ekkor váratlanul derülni kezdett láthatárom keleten — a Szepességet értem — és noha még csak kétes világításban, az a 3 vagy 4 ezeres intett felém, mint (lovastishti) equippirozások biztos fedezete. Attól a percztől fogva erősen állt határozatom: *huszár* leszek! mert csak hazámfiak közt akartam szolgálni. És hogy a (2000 pengő forintnál kevesebbre nem vehető) equippirozási költségnek pénzforrása iránti reményeimet minél biztosabb alapra fektessem: azért is jöttem, most 16 hónapja, a Szepességre. Ekkor a vizet ugyan eléggé zavarosnak találtam: de halat benne mentül kevesebbet; és így különös tervet kellett készíteni, hogy óhajtasom teljesülhessen. Dictum, factum: elszántam magamat, részint hajlamból, részint azon meggyőződésből hogy egyébre való nem vagyok, *egész életemre katonának maradni*,* mely elhatározással aztán könnyen lemondhatok minden vagyonról, miután 10 esztendőn át tényleg bebizonyítottam, hogy a katonatiszt megélhet a fizetéséből, csak akarai kell. Ez volt alapeszméje tervemnek; további kifejtése pedig a következő: Minthogy Jónynak szándéka, leányának (Görgey Árminnének) Toporczon vagy más közel helyen földbirtokot venni: azt gondoltuk, Ármin meg én, hogy megvehetné neki az én összes igényeimet 2000 pengő forintért. És minthogy ottlétemkor Jónyi nem látszott idegennek ettől: én . . . atyánkat és Ármint együttesen felhatalmaztam, hogy Jónyival megalkudjanak. Ennyi az egész történet. A farka pedig az, hogy . . . még mindig a legnagyobb bizonytalanságban élek; és a mi a legfőbb: martius végéig, legkésőbbben april elsejéig a vételárnak kezembem kell lennie! . . .

«Az Utolsó Báthoryt sok élvezettel, csaknem exaltációval kiolvastam és mindjárt is rá elővettem «Abafyt» német fordítása nélkül. Utóbbinak hatása rám tagadhatatlan, mert legyőztem az álszégyent és pajtásaimmal alig is beszélek már egyáltalán németül, nehogy kevesebbet fejtsék ki az akarat-erőből Abafynál. Jobban boldogulok a beszéddel, mintsem

* Ime, nyoma: hogy ez újabb elszánást megelőzőleg, vagyis 1840 ben haza látogatása előtt, Görgey Arthur azzal a gondolattal foglalkozott, hogy tisztirangját leteszi s otthagyja a katonai pályát, miután a huszársághoz mehetni lehetetlenségnek tetszett előtte, a gyalogsági alantast tiszt helyzete pedig szerinte a legszomorúbb valami ezen a világon.

reméltem; a mikor pedig eserben hágy a tudományom: akkor nagy ügyesen egy csattanós jelszóval palástolom a hiányt. — Az elmúlt héten sok szerencsétlenségem volt, de még több a szerencsém, a lovagló téren. Hétfőn ugratás közben az ostoba szürkém a helyett, hogy át a rudon, hát bele ugrik. E veszedelmes situációnak kettős bukás volt a vége: a ló fejre esett én pedig keresztül rajta; baja nem esett egyikünknek sem. — Pénteken idegen paripát lovagolok, mely temperamentum dolgában vetekszik egy harmincz éves kecskebakkal. Én egy jóféle nyírfagalylyal nemesebb indulatot akartam felkölteni benne; úgy látszik, félreértette szándékomat, mert ekkor a helyett, hogy a szokásos négy lábon, hát csupán a hátulsó két lábán kezdett járkálni, mindaddig, míg nem egyensúlyt veszítve, hanyattvágta magát kedélyesen én rám. Ezen 10 mázsányi súly alá bukás következtében én pénteken estve, szombaton és vasárnap nagyrészt ágyban fekvő valék az általános rázkódás és zúzódás miatt. Ma, hétfőn már megint lovagoltam, újabb bizonyságául, hogy ebesont beforr... sat. Arthur s. k. »

Mutatják a következő levelek, hogy bátyám kelleténél korábban ült megint nyeregbe és hogy a novemberben szenvedett rázkódás- és zúzódásból három hónapi hagymáz lett.

61. Levél.

*Ugyanaz Görgey Pistának (beteg betegnek) Eperjesre.
Kelt Bécsben 1842 február 25-én.*

«Levelem rövid lesz, de jó, reménylem, mert tudatom veled, te kedves gyerek, hogy újra az élő és reménylő emberekhez számítom magamat. Az erőm még útban van ugyan, de bizton fölteszem, már visszatérben. Bárcsak már a te bajod is útban lenne, visszatérés nélkül.» (Következnek 6 pontban gyakorlati szabályok, hogyan kelljen magát viselni a reconvalescentiában; egyebek közt.) «... nyugalom a fő; bármibe kerüljön; ördög vigyen oskolát és vizsgálatokat, mikor az egészség forog kockán. Én sem vagyok különben. Vizsgálatom, az utolsó, döntő, a küszöbön: és nem lehet, nem szabad tanulnom, bármint ösztökél is ambícióm s az

óhajtás a főhadnagyi rangot elnyerni . . . Kérém azt, ki nekem megengedte, hogy veled, noha nem is közvetlen érintkezésben, még tovább élhessek — hogy ezen magatartási tanácsaim már egészségesnek találjanak, úgy hogy azokra többé ne legyen szükséged. Élj boldogul, ha már egészséges vagy; légy azzá, ha még betegség kínoz — és nyugtass meg mielőbb erről. Ma van születésed napja . . . Boldogulásodra ma kétszer oly kedélyesen akarok jóllakni . . . Arthur s. k.» (Eredetije német.)

62. Levél.

Ugyanaz Görgey Györgynek Toporczra. Kelt Bécsben 1842. febr. 25-én.

«Drága atyám! Csak röptében annyit, hogy felgyógyultam és most lassan bár, de remélhetőleg biztosan lábadozni fogok. Azt kívánod, hogy ne írjak neked: a mint látod, nem nagyon vétek kívánságod ellen. Szerető fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

63. Levél.

Ugyanaz ugyanannak Lőcsére. — Kelt Bécsben 1842. martius 31-én.

«Drága atyám! . . . Hogy én martius 12-ke óta czímzetes főhadnagy vagyok és május 1-én túl valóságos az lesz: már tudod Árminnak írt levelemből . . . Ez előléptetésem anyagi előnyeinek kívül azért is örülök neki olyan nagyon, mert magad is kell, hogy örvendj rajta, valahányszor fiadnak szerencséjére gondolsz . . . A második ujság, s én azt tartom jövőmre nézve sokkal fontosabbnak, hogy a tegnapelőtti főhaditanács-ülésben a Nádorhuszárokhoz osztottak be, következőképen, ha pénzem idejében, vagyis április közepe előtt megérkezik, már május hó első napjaiban elutazom innen; ellenben ha 2000 pengő forintom csak április végére jön meg, legkésőbb: május 14-én utazom el, hogy minél előbb az ezredi törzsállomásra, Welsbe, Felső-Ausztriában, bevonuljak, mert talpam alatt ég a talaj.» (Írja aztán, hogy szabadságra nem megy haza, mint mások ilyenkor.) «Ezt nagyon rosszkor ten-

ném . . . mert már májusban kezdődnek a kis gyakorlatok a szakasszal s a századdal, a mi nekem a legjobb alkalomnak látszik, magamat rövid idő alatt annyira begyakorolni a praktikus szolgálatba, hogy a legközelebbi őszi gyakorlatokon a magyar «gárdistára», akarom mondani az ujonezra, senki rá ne ösmerhessen bennem. Ha isten is úgy akarja és pénzügy-ministerem: akkor talán három év múlva látjuk viszont egymást.

«Mosolyogva olvasom . . . leveledben aggódásodat, hogy mint huszár nem fogok tudni fizetésemből megélni. Ezzel valószínűleg azt akartad mondani: «A ki fönt áll, vigyázzon, nehogy alábukjék!» és én neked köszönettel tartozom e figyelemzetetésért, melyre ugyancsak okot szolgáltattam, legalább látszólag annál fogva, mert sem te, sem a jó néni, sem Ármín a huszáréletet nem ismeritek úgy, a mint én fogom folytatni és a mint azt oly sokan mások nálam szegényebbek folytatják; hanem csak olyannak ösmeritek, minőnek azt eddig a szépeességi buszártisztek példáján tapasztaltátok, t. i. állandó összeköttetésben végrehajtásokkal, havipénz-szaporítás végetti kunczogással sat., sat. De minden dolognak ezen a világon legalább két földala van és még néhány mellékes azonkívül, minő például: az ember financiaiális életmódja. Az egyiknek adj milliókat: és akkor neki trilliókra lesz szüksége; a másik megvonja a szükségést is önmagától és másoktól, élire rakja a forintokat és mire összezsugorgatott és jól eltett annyit, hogy száz más embertársa megélhetett volna belőle: akkor — ő meghal éhen a maga pénzeszsákján. Egy harmadik közbul csöndesen figyelve halad a kettő között; ellesi mind a kettőtől a mi nekivaló; de egyszersmind tükörnek használja mind a kettőt és él kedélyesen, mivel elégedetten él. Ilyen egy harmadik voltam én, még mielőtt nagykorú lettem: csak nem fogok most önálló férfiú koromban kezdeni gyerek-csínyeket csinálni! Légy nyugodt, jó atyám! Hogy egyik huszárezredbe osztattam be magamat: ez csak egy bizonyossággal több a mellett, hogy helyesen kombinálok. Azt hiszem, erről neked írtam is már egyszer. De se baj! megnyugtatód kedvéért elmondom még egyszer. Hogy a gyalogságnál nem akartam szolgálni, igazoltnak fogod találni, ha elmondom, hogy például Bányafy most öt esztendeje lépett ki

a gárdából, nota-bene, mint *ötödéves* hadnagy (a gyalogsághoz) és hogy ő még mindég mint legidősbik hadnagy úgy tündököl az idei schematismusban — hogy tehát én mint főhadnagy is, ott savanyodtam volna. A német könnyű lovas-sághoz gárdistát most nagyon ritkán szoktak beosztani, mert ezen ezredek túl vannak terhelve; és a vasasoknál annyiba kerül a ló egymaga, a magassága miatt, hogy két huszárlóvat vásárolhatok amaz egynek az árából, és akkor nagyon jól leszek hátsólovakkal ellátva. Különben a szolgálat is a vérteseknél szörnyűmód unalmas. A cseh, morva és stájer népek jelleme teszi ilyen unalmassá, mi engem már itt a Liechtenstein-chevauxlégèrs-k cseh ezredével való egyszerű gyakorlatok alkalmával is undorral töltött el. Ekkor így gondolkoztam: minek éljek rosszul, ha jól is élhetek? Legelső equippirozásom kikerül a 2000 p. ftból és miután a gárdánál megálltam a helyemet, Bécsben, hol az élelem és czivilruha került maga annyiba, hogy belőle kényelmesen lehet az egyenruha kopását pótolni: nem látom okát, miért ne lehessen emiatt a nagyobb fizetéssel boldogulnom? Így gondolkozván: a Nádorhuszárokhoz jegyeztettem elő magamat. És ime, sikerült! . . . Most nagyon boldognak érzem magamat. Fiatal erőm, jóllehet még nem egészen, de mégis már tetemesen megújult. Egy igen macacsnak ígérkező szembaj — bizonyosan a hagymáz nálam, nálam . . . egyedül a czélszerű életmód s a szemnek következetes kímélése által megint elmúlt. A lovaglás nagyon jól tesz. A gárdai dísz-egyenruhát a mult nagypénteken viseltem utoljára! Testvéreim és néhány rokonom, vagy nem is rokonom, legalább nem vérszerinti, a kik kedvesek szívemnek, szeretnek úgy mint oddig — talán még valamivel jobban is, mivel csak az imént a halál angyalának szárnya közelebb, mint máskor, lebbent el mellettem. — A viszonyaimban végbemenő változás által erősebb mozgásba hozott vérhullámok egész valómra hatnak és minden tespedést lehetetlenne tesznek. Jövendőbeli állásom kötelességei élénken lelkem elé lépnek s egy sajátságos, kimondhatatlanul kellemetes érzés — a neve önérzet — kezeskedik nekem róla, hogy azoknak eleget is fogok tenni, tehát a legkellemetesebb jövőről is kezeskedik, melyet valaha részemül képzeltem. Mindezen oly szerencsésen találkozó körülmények öszvege méltán gyorsíthatja ifjú szívem

lúktetését. Adná isten, mindég így maradjon. De ha nem is lesz mindég így: sebj! talállok én magamban erőt, minden helyzeteken, a legszorultabbon is, mindaddig keresztülvágni magamat, míg szétpillantó szememet megint valamely új reménysugár nem éri és jönne bár ez már csak — a túlvilág felől! Éljen boldogul — jó atyám! Szerető fiad, Arthur s. k.» (Eredetije német.)

NYOLCZADIK FEJEZET.

Utolsóelőtti iskola-éveim Pozsonyban. — Oskolatársak. — Karácsony-ünnepeim Bécsben Gida bátyámnál és Arthurral. — Vizsgáimra meglep atyám. — Töredék az ő elveszett naplójából. — Sikerült vizsgáim után atyámmal geologkirándulás Pozsony környékén, és vasúton Bécsbe. — Atyánknak sejtetlen utolsó búcsúzása Gidától és Arthurtól. — Hazautazunk. — Heroem calcas. — Atyámra nyugodtabb napok következnek. — Én 1841 2-ben Eperjesen. — Guszti bátyámmal kékutazás Veneziába.

Visszatérek az 1840. évre, azon időponthoz, mikor Arthur bátyám engem az 1840/1-diki iskolaév kezdetén Pozsonyban az evangélikus lyceumban és a Skariczianumban jól elhelyezvén, búcsút vett tőlem.

A Skariczianumban csak ebédet adtak. Az ételek egészségesek voltak. Én meg valék elégedve a főzéssel. De hogy ebben mennyi része volt egyrészt egészséges étvágyamnak, másrészt igénytelenségemnek: azt most nem bírom meghatározni. Nekem a Skariczianumban félfizetési félíngyenes helyem volt. Ezt az említett öreg bárónő és ügyvédje, Hauszer Ernő tekintélyes befolyásának köszönhettem; ezen pártfogást pedig jó Mari nénémnek és testvérének, Kosztolányi Nina néninek, ki ekkor Pozsonyban nagyanyjánál, rendesen pedig Toporczon lakott és engem szeretetében fogadott.

Pozsonyban élénken dolgozott három külön áramlat a tanuláság között: a magyar nemzeti és hazafias, magától — nem igen buzdítva a tanárok részéről, de nem is gátolva; — azután ezzel ellentétben a német, Schroer æsthetika tanára propagandaszerű buzdításával; és végre a pánszláv, melynek nevével, fogalmával itt először találkoztam, gyökérszállait nem nyomoztam, tagjait ellenszenvesen kerültem. Laktársam egy jóra való, szelíd, művelt fiú volt, kinek mindég a németre járt

a szája. Ezt lassankint rászoktattam, hogy magunk között csupán magyarul beszéljünk.*

Első dolgom volt, a magyar társaságba beiratkozni, melynek egyik munkás verselő s szavaló tagja lettem. Legszorosb barátságot Mikolay Ferenczcel (orosházi fiú) kötöttem, ki utóbb 1881. évben, mint az Alföld-flumei vasút egyik főfelügyelője halt meg s kivel barátságunk igen válságos megpróbáltatások daczára állandóan eltartott a sírig. Kevésbé szorosra fűződött barátságom egy másik derék oskolatársammal, szopori Nagy Imrével (a mostani érdemes történészszel és curiai bíróval)** szemben, noha ő lelkem egész rokonszenvét röptében megnyerte művelt szeretetreméltósága, fejlett értelmisége és kivált a magyar társaságban kifejtett irodalmi kísérletei s elragadó szavalása által. Sokkal fiatalabb voltam nála, a mint-hogy általában szerencsétlenségemre osztályomban mindég a legfiatalabb — ekkor 1840-ben Pozsonyban csak 15 éves voltam s e körülömbőség, meg az, hogy Nagy Imrének korábbi évekből megállapodott baráti köre volt, okozta azt is, hogy ő, bár mindég jó volt hozzám, még sem felelt meg az általam óhajtott mértékben, szerény közeledésemre. Még egy oskolatársamat említem, dadai Ujházy Lajost, kivel életem egy későbbi szakában egy szomorú napon viszont találkoztam, mikor mint honvédtisztet Kassán osztrák közlegénynek soroztak be.

Karácsony-ünnepekre Pozsonyból Bécsbe utaztam. Akkor még a postakocsi járta Genserndorf, hol először életemben láttam vasutat.

* Válsákor neki írtam német stambuchjába, gyöngé keretben erős meggyőződéssel:

Légy magyar! Mit ifjú hévvel
Buzgón ápol kebeled,
Melengesze szent tűzével
Holtodig hű lelkedet.

Élj hazádnak! Életednek
Ez termi virágait
S egykor majd hűlt tetemednek
Nyugvóhelyet földje nyit.

Férfi korban tetterődet
Neki szenteld és — a kar
Ha majd ernyed: őszült fődét
Hajtsad sírba mint magyar. —

** Azóta, hogy ezt írtam, meghalt ő is.

Bécsben Gida bátyámhoz szálltam. A magyar gárda-palotába Arthurhoz ellátogattam. Gidáék gyakran színházba vittek. Bámultam, élveztem is Bécs fényét nagyságát — de valami ösztönszerű idegen, szinte ellenszenves érzés sohasem engedte megszeretnem.

A pozsonyi iskolai év is véget ért. A vizsgákra atyám lepett meg váratlan megérkezésével!

Atyám teljes életében naplót vezetett. Ha ez ma meg lenne, ha meggondolatlan kezek azt atyám halála után távollétemben át nem adják az enyészetnek, únván megőrizni e vastag köteteket, röstelvén csak lapozni is azokban s meggyőződni tartalmuk érdekes voltáról: e naplók ma bizonyynyal tanulságos, élénk, a magok körében teljes korpét adhatnának hazánk Felföldjéről. Belőlök egy-két kiszaggatott lapra akadtam utólag s azokon épen ez 1841. évi pest-bécsi útjáról ezeket írja atyám:

«Pesten 1841 június 4-kén.

«Reggeli 5 órakor szálltam az «Erős» nevű gőzhajóra Vietorisz barátom kíséretében és félórával későbbben indultunk (Pozsony, Bécs felé.). Szintúgy dagadozott az ember szíve a pesti part hosszában messzi elnyúló szép házsor láttára, mely vetekedve a budai oldal régies originalitásával, sebesen elmúlt szemeink előtt. Bámulva örvendeztem a magyar nemzet mechanico-technicus intellectualis előrehaladásán, melyet ime még megértem! és mely jóllehet még mostan és talán még jó sokáig, a bécsi fabrikánsok . . . által ezen szép országra vetett financialis járom- és mercantilis kiszívási systemának szolgál vehiculumául: még valamikor, mire a nemzet fel fog ébredni, őneki magának is fructificálni fog . . .

Utazásom első napján többnyire csak bámészkodtam s a gőzhajó többi publicumával — egynehány udvariasságot leszámítva — nem sokat törődtem, legfőlebb is ha egy üres hely s a nyomasztó nagy hőség megengedték, kis pugillari-sommal kezemben, fragmentarius gondolataimat gyűjtögettem, hogy azokat, valamint az Eperjestől Pestig csinált charadco-kat is, annak idejében a currens quartale és miscellaneák tomusaiba beírom. Komáromnál utolért az éjszaka. A cajúte gőzéből és forróságából a hajó fedelére menekültem, hol is

köponyegembe burkolódzva és fejemet a 8 quadrat hüvelyk nagyságú vánkoscámra hajtva (összves utazási ágyneműm) feleségesen aludtam — még pedig egy szeretetreméltó báróné és majorné szomszédságában, a ki férjével együtt szintén megszökött a cabinákból. Kár, hogy nevét elfelejtettem, de meg fogom azt tudni Bécsben, báró Wimpfentől, Arthurnak gárdista pajtásától, a kivel a báróné megismertetett. Ezeket, valamint gróf Zaynét, generalis inspectorunk feleségét, fiát és leányát kivéve, nem csináltam semmi ösmeretséget, mely a nevek kicseréléséig ment volna . . .

«Junius 5-én végre d. u. 4 órakor Pozsonyban kötött ki a gőzhajó. Rosszul esett, hogy mikor partra szálltam, sem Pista fiam, sem senki más rám nem várt. De csakhamar ráakadtam a fiúra, ki iskolai exameneire szorgalmasan készül. Azonnal fölkerestem kedves Kosztolányi Ninátskánkat, a kinél nagy örömömre ott találtam szeretett Mari sógorasszonyomat, a ki Toporcyról egy órával korábban érkezett meg, mint én.

«Junius 6-án vasárnapon azon örömben részesültem, hogy Pista fiam a magyar társaság örömnepén 23 szavaló közül az öt első eminens közt tartott. Mind dolgozatainak (Forgách Iván, ballada) mind pedig előadásának mivoltára nézve, tehát kettős tekintetben meg lehettem vele elégedve.

«Junius 7-én esős idő; Pozsonyban maradtam.

«Junius 8-án ellenben búcsút vettem Pistától, Maritól s a két Ninától; fiakeren Genserndorfig, onnan gőzkocsin Bécsig utaztam s a vaspálya csodái után emitt a szeretet csodáinak tártam ki karjaimat, hogy Guido fiamat, a kit 1835 óta nem láttam, valamint feleségét Katinkát és két gyermeküket Gyulát és Jolánthát, — másnap pedig az én szeretet Arthur fiamat szorítsam szívemhez. Most aztán elkezdődött a bécsi élet . . . (10-én úrnapja; reá a Belvedere; Ambraser Sammlung; színházak; Hietzing; Kahlenberg . . .). Jun. 17-én ismét visszatértem Pozsonyba Pistának exameneihez . . . Guido nem maradhatott el bureaujából; Arthur és Katinka elkísértek a vaspályához . . . Még meg kell emlékezmem a Lobkowitz hercegnél, Guido protektoránál, Haller ezredesnél és Korponay alezredesnél a magyar gárdapalotában tett látogatásaimról. Kivált az első nem győzte Guidónak és Arthurnak

jelességét és bravourját előttem magasztalni és alkalmatosságot adott, neki Pistát is, a mennyiben szintén a montanisticumra adná magát, kegyébe ajánlanom . . .

«Junius 22-én d. u. 4 órakor Pistával, a ki már minden examenén szerencsésen túl van és eminens iskolai bizonyítványt s egyszersmind utilevet is kapott, gyalog excursiót tettem a dévényi várra, a legszebb, de egyszersmind nagy meleg időben. A Duna partján való kellemes séta után este 8¹/₂ órakor Dévénybe érve, még azon estve fölmentünk a várba, melynek fekvése gyönyörű szép a Duna és Morva összefolyásánál. A kocsmába visszatérve, frugalis, de mindazáltal drága vacsora után pár órát aludtunk, de korán reggel újra megjártuk a dévényi romot, esolnakon a Dunán által kelve, a báró Dietrich kastélyán és kertjén keresztül megmásztuk a haimburgi várat; ottan délig eldégáltunk, beszélgetvén a jelenről és megemlékezvén a mult időkről, melyekben épen ezen vár egy örökös Eris-ahnája volt egyfelől Magyarországnak Árpádkori és vegyeskorszakbeli uralkodói és másfelől a Babenberg, Hohenstauffen és Habsburg nemzetségbeli német császárok között. Leérkezvén . . . megebédeltünk s azután egy sokkal szebb gyalogúton, melyen a templariusok döledék várára, Rothensteinre találtunk, — mindég a jobbparton — visszafordultunk Pozsonynak; a Dunán át és Dévényen keresztül azon este egy Pálffy-féle majorig érkezvén, minthogy a nagy hőségtől kissé el voltunk bágyadva, ottan egy parasztháznál a szénában megháltunk és junius 24-én reggel 5 órakor folytattuk utunkat Pozsonyba; itten megfürödtünk, meg is ebédeltünk és d. u. 3 órakor kocsin és utóbb vaspályán Bécsbe érkeztünk, hol este 9 órakor bécsi kedveseinket mind együtt találtuk.

«Augusztus . . . Bécsben . . . 1841.

«Csaknem mindennap megsüvegeltem a nagy József császár szobrát, az ő humanismusát és a contemporaneus és jövődöbéli emberiség iránti szeretetét, melynek itt majd minden uteza és piaez mutatja nyomait. Élvezettel bámultam a Nordbahn, a baadeni vaspálya, és Sinának győri vasútja, valamint a gőzhajók transport-eszközeinek gőzerő-esodáit; egyuttal magamban elszomorkodván a nagy feltaláló, Fulton sorsán, ki maga éhen halt és csak kimulta után a családját

halmozták el azután pénzzel, földbirtokkal a későn halás éjszakamerikai szabad statusok . . »

Mikor atyámmal Bécestől, bátyáimtól érzékeny búcsút vevén: Arthur nekem az utolsó pillanatban egy szép fakóbőr melltárczát ajándékozott emlékül, azon kéréssel, hogy a beléírt sorokat tartsam mindenkor eszemben «azok édes anyánk jelszavai voltak». E tárczát ma is kegyelettel őrzöm. A beléírt emlékszavak így szólnak:

Ueb' immer Treu und Redlichkeit
Bis an dein kühles Grab,
Und weiche keinen Finger breit
Von Gottes Wegen ab.
Dann wirst du wie auf Rosenau'n
Durch dieses Leben gehn,
Dann wirst du ohne Furcht und Grau'n
Dem Tod in's Auge sehn.

Ein Herz und eine Seele sei
Mit seinem Freund der Freund,
Liebreich und wahrhaft, mild und frei
In Freud und Leid vereint.
Einst bringt, wer früher starb, im Glanz
Dem Brudergeist den Palmenkranz.

Irta Bécsben, 1841 július 25-én.

Ezen két fiát, Gidát és Arthurt, atyám ekkor látta utoljára életében . . . !

Meghalt 1843. évben Petróczon, hol látogatóban volt Petróczy Pálnál.

Mély benyomással volt reám (az imént leírt hosszabb együttlétünk alatt) az az erős történelmi érzék, mely atyámban minden ötlő alkalommal, a Pozsony körüli romvárak, Bécs környéke, Budavár s hasonló helyek megjárásakor előttem megnyilatkozott. Midőn Budán a Sz. György-téren megálltunk: kedvencz Horatiusával azt mondá: «Heroem calcas...»

Legemlékezetesebb azonban az iménti pozsony-bécsi viszontlátásunk és a rákövetkezett nyári szünidő alatti hosszabb együttlétünk reám nézve arról, hogy ettől fogva atyám egész bánásmódja velem megváltozott, közlékenysége által, mi-

nőt azelőtt nem tapasztaltam, és beszélgetéseink tárgyválasztása által önérzetemet iparkodott növelni a nélkül, hogy elkapasson. Fölemelt magához és alapját vetette meg azon részemről mindenkor kegyeletteljes, de határozottan barátság jellegű benső viszonynak, melyre egész életemben hálásan emlékezem, de mely — fájdalom! immár csak felette rövid ideig volt tartandó!

Mi őt magát illeti, atyám azontúl nyugodtan és elégtelen élte napjait, Toporezon «Vadas-kertjében» — naponta gyönyörködve kedves menyében és szép unokáiban (Ármin bátyám fiaiban), élvezve ánya (Mari néném) és ennek testvére, valamint Görgey Arnoldné, Szirmay Eugenia barátságát; — és felváltva, hivatalos járatokban, mint munkás táblabíró a vármegye székhelyén időzve.

Magam az 1841/2-iki iskolai évet megint az eperjesi evang. collegiumban töltém, végezve az egész jogi tanfolyamot egyetlen esztendő alatt. Ez pedig nem ugrás volt azon időben, hanem rendszer!

1842. évi júliusban Görgey Gusztáv unokatestvérem utazásra készülve az osztrák birodalomhoz tartozó olasz tartományokba, magával vitt saját költségén. Vasutak az általunk megjárt vonalakon még sehol sem lévén (a mestrelencezei vasútnak akkor vetették alapját a lagunákban), mi szárazon eleinte saját lovainkkal, majd gyorskocsin, parasztpostával és postakocsin utaztunk — a legderültebb kedélyben Balaton-Füredig. Emitt csakhamar közbeszólt a végzet, Gusztai bátyámnak egyik természetes sógora képében, a ki (Móron állomásozó dragonos tisztt) most itt a kávéházi játszóasztal mellől váratlanul nyakunkba ugorván, oly véghetetlen megörült nekünk, hogy rögtön kifizettette a sógorral a maga tetemes összletre rugó legújabb kártyavesztését . . . Ez aztán Gusztai bátyámnak annyira lelapította utazó kedvét, hogy rögtön vissza akart fordulni Görgőre. Végre elhatározta mégis, hogy megfogyatkozott pénzén elmegyünk Velenczéig legalább.

Láttam tehát a Batont hosszában, és zalai partján a Kisfaludyak kobzának classicus színhelyét, a festői várromokat, majd odább Szigetvárt; — Zágrábot, hol az illír-párti fiatalság vörösszegélyű barna paraszt «szurkáiban» (kurta szűr) már akkor tüntetett Magyarország ellen; Károlyvárost, a

gyönyörű Luiza-műutat; ennek aljában Tersátot, a Magyarországhoz hű Frangepánok százados borostyánnal befuttatott romvárát, — távolban úszva az özvegy Vegliát s a Quarnero többi szigetjeit, Finnét, Triesztet — és láttam a tengert! Láttam menet holdtöltekor, éjjeli tündérvilágításban, fonséges nyugalmaiban. És láttam tíz nap múlva a megkövült csodák városából, Velenczéből visszajövet, még fonségesebb lázadásában, erős viharban, az egymást érő villámok magasztos fényében. Háborúja nem rémített, csak fölmagasztalt. Az egész éjtel a hajó födelzetén töltöttem, a lekötött vitorlának egy óvó ránczába lapulván s a kötelébe kapaszkodván, a szélvész, eső s a hajón keresztülsapdosó habok ellen védve.

KILENCZEDIK FEJEZET.

1842. A tenger. — Három levél. — Salzburg.

A lázasan túrt bizonytalanság — megkapja-e Görgey Arthur a maga összes anyai öröksége árába a szükséges, a nélkülözhetetlen 2000 pengő forintot a huszártishti felszereléshez? és megkapja-e még idejében? — megszűnt végre nagy későre! 1842. évi április végső napjaiban Arthur kezében tartotta Ármin küldeményét, 1500 forintot egy jó váltó alakjában. (Prihradny Ernő iglói bankház intézte Malvieux pesti bankházra.) Előttem fekszik Ármin levele, melyben Arthurt Toporeczról április 26-án e küldeményről értesíti.

Egy sötét pont van e levélben. — Írja Ármin, hogy ipja 2000 forinton vette meg Arthurnak toporezi és lőcsei *anyai* összes maradék örökségét és hogy ezen összeget Ármin kezéhez is vette. Küldött pedig Arthurnak belőle csak 1500 prftot, «a többi 500 pengőforint még kezünkben van, mivel sem Lőcsén, sem Késmárkon nem bírtam ezen összegre szóló váltóra szert tenni. Ha más mód nem találkozik: Koschnak küldöm a pénzt, hogy az juttassa kezedhez.»

Ez 500 prftot Ármin sem Koschnak, sem más úton Arhurnak soha meg nem küldte.

1843. évi augusztus 25-én Toporeczon aztán Ármin kötelezvényt állíttatott ki feleségével Arthur részére ezen hátralévő 500 prft. vételárról. Ez adóssági kötvény eredetiben fekszik előttem. Hozzáragasztott papírlapon Görgey Gida bátyánk kezétől írva ez áll: «Arthur öcsémnek hozzám Prágából 1845. évi szept. 20-án írt levele szerint ő a 30 prft évi kamat fizetését ángyának Görgey Emiliának jövődjére elengedte s megbízott engem, hagyjam amnyiban a dolgot, a kötelezvényt

pedig 1843 augusztus 25-éről, melynél fogva Emilia Arthurnak 500 pfrrtal tartozik, további rendelkezésig őrizzem meg. Görgey Guidó s. k.»

Mikor utóbb Ármin, gyakori pénzzavaraiban azt találta írni Arthurnak, hogy a tőle Emilia számára ennek apja pénzén megvett örökség az 1500 pengőforinttal eléggé meg van fizetve: Arthur magát a tőkét is — elengedte s ezen kötelezvényt Árminnak ingyen visszaküldte. Ilyen volt ő mindég. Én azt csodálom, hogy azt az *egyszeri* 30 forintnyi kamatot is — melyet Gida sürgetésére Ármin tényleg megfizetett volt, Arthur meg nem térítette szintén, kamatjával együtt! Elkerülhetette figyelmét.

Tehát 1842. év tavaszán egy nagy szíve-vágya teljesült, egy régen ápoltt terve sikerült Görgey Arthurnak! Bevonult mint főbadnagy a Nádorhuszár ezredhez. Ime, Salzburgból írja a következő levelet.

64. Levél.

Görgey Arthur Görgey Guidónak Bécsbe. — Kelt Salzburg 1842 május 30. — «Édes Gida! Tegnapelőtt óta itt vagyok ... jó egészségben. Pajtásaim általában igen barátságosan fogadnak és ez egyedüli vigasztalásom az *itteni kellemetlen szolgálati viszonyokban*. Az «első őrnagyi első századhoz» osztottak be szolgálattételre. Őrnagyomat Némethnek hívják; a századosom báró Vernier. Egész nap futkároznom kell, mivel lakásom igen messzi esik a laktanyától: ez ugyan nem árt nekem, hanem a sokféle felelősség a szolgálatban úntatni kezd már is. Két napja, hogy itt vagyok s ezalatt több összeszidást kaptam, mint eddig egész életemben. Igaz, hogy ez oly baj, mely napról napra jobban múlik; de igazán szeretnék már azzal a bizonyos szolgálati phlegmával bírni, mely minden ilyen szidáskor egész hidegvérrel egyet gondol magában, kettőt hallgat ... Az időt, jelen levél írásához úgyszólván lopom ... jobban be vagyok fogva, mint a hajót vontató ló ... Helyzetemről még semmi alaposat nem írhatok. Nekem magamnak minden itt oly idegenszerűnek, újnak és bizarrnak tetszik, hogy néha kételkedni kezdek, nem vagyok-e az a bolond, a kinek mind

az, a mi körülötte történik, csak úgy látszik, hogy van, a nélkül hogy volna . . . Kénytelen vagyok egész nap magyarul beszélni, mert németül meg nem ért itt senki. Azon rövid idő alatt, mióta az ezrednél szolgálom, ha nem is tettem még nagy haladást a magyar beszédben, de oly vakmerőségre tettem szert, mely akárkinek is becsületére válnék. Hanyathomlok belé rohanok a legnehezebb szófűzésekbe és miután egy ideig bizonyos tompa moraj torkomból üti meg egyik jó kún közlegényem füle dobját, ez a derék fiú biztosan azt feleli rá: «Értem» és én ezzel aztán meg vagyok elégedve, de érteni — magam sem értettem, a mit neki mondtam. Ilyféle események, sőt némely más kellemetlenebbek is türelmetlen fölőbbvaló uraimékkal gyakrabban fordulnak elő egy azon órában. Mindez igen mulatságos lenne, csak ne kísérnék oly rettentő komoly képekkel az illetők. A százados³ kiabál, az őrnagy harap, a közember ha váratlanul engem meglát, összerезzen, kinyúlík oly hosszúra és egyenesre, akár csak nyársra húzták volna, és úgy néz rám, úgy néz rám, néz rám, rám! olyan nézéssel, minővel én fognék egykor a hóhéromra tekinteni, ha t. i. annak keze általi halálom lenne megírva a végzet könyvében. Mindez nem új előttem, de már elszoktam volt tőle és most új viszonyaim nyomnak, mint az új csizma. A legjobb benne az, hogy egész nap rá nem érek Bécsre gondolni s utána búsulni. Mikor aztán ti juttok az eszembe: mindannyiszor azt ismétlem magamnak «mekik jobb dolguk van mint nekem» — ezen pedig csak örülök.

«Mikor megkapod 500 pengőforintomat, édes Gidám, akkor 300 pf^{rt} t belőle küldj nekem Welsbe. A többi 200 pf^{rt}ot tartsd meg és használd fel. Ha valamikor szükségem lesz reá: egy egész osztendővel elébb mondom fel neked ezt a roppant tőkémét . . . Arthur s. k.» (Eredetije német.)

65. Levél.

*Ugyanaz Görgey Pistának Velenczébe. — Kelt Salzburgban 1842 július 31-én.** — «Trieszti leveled kellemesen felrázott mindennapi egyformaságomból . . . Gusztit pedig agyon szeretném ölelni örömömben — ha ugyan találók az én szerény sejtelmeim, melyeket tüzetes lakóhelyem felőli kérdezősködésed keltett bennem, és ha titeket ide kapnálak, ha csak órákra is! Guszti pénzügyi talán még megengednek egy kis kirándulást Bécsből Salzburgba! Ha ez sikerül, akkor minden fiamnak Pista és Guszti lesz a neve. Nálam kell laknotok, helyem van elég, mert én csaknem eltévedek két roppant nagy szobámban. Ehol ni! mennyi bolondságot firkálok itt össze, mintha már útban volnátok Salzburg, e félkegyelműek országa felé, a hol igazán kísértetbe jön az ember vakmerőn azt kérdezni a teremtőtől, van-e sejtelme róla, milyen léhas embertermés éktelelni el itt e paradicsomi vidéket? . . . Jertek biztosan, ellenkező esetben írjátok meg, hadd ne legyek sokáig bolondja képzelődésemnek. Csókol benneteket Arthur s. k.» (Eredetije német.)

66. Levél.

Ugyanaz ugyanannak. — Kelt Salzburgban 1842 augusztus 9-én — «Édes Pistám! Még el sem olvastam leveledet, már kiéreztem belőle a pecsenye szagát. Öröm és bánat vegyültek, váltakoztak hangosan lelkemben. Öröm a ritka szerencse miatt, melyben te Guszti szeretetéből részesültél s azon fönséges benyomások miatt, miket az első igazi kiszárnyalásból nyertél. Bánat — elérted te azt mondatlan is, hogy miért! Isten hozzád öcsém! ki oly közel valál hozzám, közelebb mintsem reméltem — közelebb, szándékodban, szeretetemben, mintsem eleinte véltem. Hazaforduló röptődben gondolj szeretettel rám; az én szeretetem, gondolatom önként lépten-nyomon követnek,

* Görgey Gusztávnak olaszthoni kirándulásunk alkalmával Arthurt is Salzburgban meglátogatnunk volt eleinte szándékában. Meghíusította ezt a balatonfüredi útonállótól szenvedett kifosztatása.

mintha nemtőivé akarnának válni szép őszinte szívednek, mely épen e tulajdonságainál fogva annál könnyebben van a közönséges emberrel járó álnok töreinek kitéve. Isten hozzád, te boldog fiú, kinek még van hazája, ki ennek minden apró tökéletlenségében csak újabb ösztönt merít a tökély felé törekedni. Élj boldogul! — Légy óvatos barátaid megválogatásában; légy szigorúan igazságos, politikai hitvallásod megválasztásában. Ez a hajótörő szirtje a legtöbb publicistának a legfelvilágosodottabb szellemek közül is. Népedet, hazádat ne mint hazafi ítélj meg; elébb ítélj meg a világpolgár szempontjából: csak akkor tűzz a patriota maga elé a szilárd, becsülettel elérhető, de egyszersmind méltányos célt. Csak így kerülheted ki az egyoldalúságot, mely nem egy hazánkfíát törekvésének tisztasága daczára, törzsalakká silányított. Lásd, a katonának, kivált a magyarnak, kinél oly gyakran a letett eskű a hazaszeretettel összeütközésbe jönni látszik, — a császárt szolgáló magyar embernek van legtöbbször alkalma, az igazságosság aranymérlegére szegyezni szigorúan megfigyelő tekintetét, nehogy ingadozzék, hanem a dolgok kozmopolitikus megítélésében allapítsa meg helyesen a maga álláspontját.

«Különösnek tetszetik előtted ez utóhang a bajor határszélről — különösnek tőlem, ki úgyszólván hazátlan állok a világban. Hazátlan-e? Nem! «Tűzhely nélkül» — akartam mondani. Hazám ott virul keleten, nekem is csakúgy hazám, mint neked. Vagy ha nem így volna, mi biztosíthatná részemre a megelégedést jelen helyzetemben, hol a *legeszereszettebb föllebbvalónak* secaturái minden önbeesérző férfit örökre eltompítani képesek lennének — ha az a felemelő gondolat nem vigasztalna: azok nekem hazám fiai, a kikkel együtt élek, kikért fáradozok, kiknek existenciáján legalább napokra vagy órákra javítani bírok. Önkéntelenül utána lopódzom a honi bánatos hangoknak, mikor a szegény huszár énekkel csillapítja éhét szomját és dalolva altatja el magamagát. S ilyenkor fel-felcsillanó érzelmek vidámítják fel kedélyemet — kétes emlékezesek-e, vagy még kétesebb sejtelmek . . . nem tudom . . .*

* Debreczen 1842.

«Alkalmasint csodálkozol, hogy még nem irok magyarul neked. Az igazat bevallva, valahányszor levélfírásához fogok, mindég kísértetbe jövök. De ha akkor valamelyik leveledet elolvasom: elhagy a bátorságom. Egyszer végre mégis csak meg kell próbálni; hiszen a beszéléssel már jobban boldogulok, mintsem valaha reméltem. Talán majd a télen fogod haladásom legelső gyümölcseit élvezni, ha falura helyeznek és ott jobban ráérek egy kissé a stylusnak nekifeküdni.

«*Augusztus 10.* Midőn egyrészt bosszús vagyok rátok, a miért Bécsből ily hűtlenül megszöktetek, mégis másrészt csaknem jobb így. Fölteszem, hogy időzéstek nálam hosszú nem volt volna; és akkor még rosszabbul esett volna, nem csavaroghatni veletek mind azon gyönyörű természeti szépségek csodájára, melyek ezt a Salzkammergutot és magát Salzburgot közvetlen környékével valódi paradicsommá teszik. Egyetmást ugyan már élveztem, magamra: de ez távol sem az az igazi élvezet, mint mikor útítársunk maga a szeretet és barátság egy testben-lélekben hozzám közel álló emberi lény képében! Valamint minden egyébben: tökéletlen az ember, e részben is. Igaz ugyan, hogy magános elveinknek ez a tökéletlensége, melyet a magánosság éreztet velünk, csak dicséretünkre válik; mert mi az, mi ilyenkor hiányzik: csak az együttérzés.

«Vajjon biztos vagy-e a jövőbe vetett reményeidben? megvagy-e győződve arról, hogy Mari néni szeretete hozzád kitartó lesz? ezek oly kérdések, melyekre feleletet óhajtok jövő leveledben. De hiszen a mi az utóbbi kérdést illeti, erre csaknem fölösleges minden válasz, — legalább Marinak én irányomban való magatartása után ítélve.

A szabadság hazája s édes hazám nekem,
 Honnan, ki tudja meddig, száműz balvégzetem
 Égő szemem sugára röpi kelet fele,
 Oh vajha magam innen röpiülhetnék vele! —
 Huszárajaim nótáit mólázva hallgatom
 S úgy elszorul egy perczre kedélyem a dalon!
 S kél lelkemben egy érzés, oly különös! S én nem
 Tudom: emlékezés e? vagy egy nagy sejtetem.

«Október 14. 1842. — Úr-Isten mekkora időköz aug. 9-ke és október 14-ke közt! . . . Megbocsáss.

«Utolsó leveledben van egy kérdés, mely szeget üt a fejembe; de még inkább a mi rá alkalmat szolgáltatott. Hogy (Görgey) Gusztival hogyan állok? — Hogy én hogy állok irányában, tudom. De hogy ő mint áll irányomban: az iránt kételkedőbe estem azon gyanúja következtében, hogy én barátságában kételkedem. — Itélj magad azon fejlődési folyamatból, melyet viszonyom kezdettől fogva vett vele szemben. Mint gyermek, tisztán emlékezem, már teljes szívemből vonzódtam hozzá; de bizonyos büszkeség nem engedte ezt neki nyilvánítanom, mert vettem észre, hogy a benyomás viszont részéről ő rá nem volt olyan kedvező. Idegenek maradtunk egymáshoz; a miben egyébiránt a korkülömbőségnek is némi része lehetett, mely az ifjúkorban mindég feltűnőbb, mint utóbb férfikorunkban. 1832-ben ő tiszt lett, én hadapród. Együtt utaztunk Bécsbe, onnan Tullnba, a hol ott hagyott. Útközben néhányszor elég gyöngé voltam, bensőségebb vonzalmamat neki elárulni és ekkor — hűvös viszonzásra találtam. Én akkor még jóformán gyermek voltam, és hogy ő ezt velem éreztette, fájt! Valóban, a benyomás, mit ő az akkori búcsúzáskor bennem hátrahagyott, nem volt kedvező; — annál kedvezőtlenebb volt, minthogy én neki, akkor bevégzett (tullni) kadét-gazdaságából többféle apró hagyományokat köszönhettem. Ez apró ajándékokat én úgy fogadtam tőle, mint jótéteményeket és azért nyomasztóknak találtam azokat, egyébképen részvét-nélküli magatartása után. Neki talán akkor eszébe sem jutott, mily fájdalmat okoz nekem és ha eszébe jut vala, meglehet, hogy magát elnevette és engem még érzékenyebben sebzett volna. 1837-ben viszontláttuk egymást Bécsben; s ekkor, legalább én, sokkal elégedettebben váltam el tőle. Azalatti magaviselete pedig, mikor (1840) szabadsággal a Szepességen jártam, teljesen kiirtotta szívemből régi visszatartózkodásomat iránta s én olyannak adtam oda magamat vele szemben, a milyen voltam és vagyok! Hol itt a kulesa annak a talányos állításnak, hogy én kételkedem Guszti barátságában? Meglehet, hogy másutt akadok rá. Így például egyik levele, hozzám Bécsbe írva, egy helyen így szól: «Ha anyai örökséged eladása iránt terveid nem sikerülnének oly kielégítő módon, mint óhajtod: akkor

jusson eszedbe, hogy *van* barátod.» Terveim nem sikerültek, még pedig egynegyedrészt erejéig, az igaz. De kellett-e azért azt elfelejtenem, hogy Guszti nekem barátom, mivel neki nem hajtottam mindjárt azzal az igénynyel, foldja be ő azt a lyukat, melyet Ármin terveimbe szakított! Nem volt-e illendőbb, egyelőre szükségleteimet a meglévő pénzhez szabni, őt pedig, a megbízható barátot, utolsó legbiztosabb megedéknek tartogatni? Azt vélném, ezen óvatosság nem volt oly igen helytelen s azonfölül inkább a legszilárdabb bizalomnak volt tanúbizonysága, mintsem a kételyé. Hanem hát, hol találni két embert, kik, ha még úgy egyetértének is érületben, ne panaszkodhatnának soha félreértésekről? Különben reménylém, hogy legközelebbi levelem hozzá fel fog deríteni minden homályt vagy kétséget, mely akaratunk ellenére közénk vetődött . . . Legközelebbi leveledet címezd Wels, Felső-Ausztriába, mert e hó végével valószínűleg elhagyom Salzburgot, a telet a duna-melléki Mauthausen környékén töltendő. Welsből aztán biztosan megkapom a leveleket, laknám bár Ausztria legúttalanabb zugában. Éljen boldogul új hivatásodban és bátor:ágod akkor se hagyjon el, ha véletlenül egyszer túrók galuska helyett a porzótartóba talál nál harapni. Minden pályán vannak kellemetlenségek és minekünk nem fognak valami extrát sütni az emberek. Isten vezéreljen, te kedves fiú! . . . Arthur s. k. »

Itt egy eseményt kell közbeszúrnom, mely az utóbbi levélnek augusztusi és októberi keltjei közti időbe esik és melynek egyik ágát is Arthur bátyám a Gida bátyánkhoz 1842 május 30-án írt iménti levelében gyöngédségből elhallgatta.

A régi Ausztria hadseregében tomhábban folydogált az előléptetés mint napjainkban. Egy-egy ezred tisztjei sokáig szolgáltak együtt s a hosszas összeszokottság, pajtáság és barátság révén mintegy családot képeztek, melynek erős volt a solidaritási érzete. Mikor huzamos áhítozás után egyszer-egyszer végre beütoött az előléptetés: az ezreden belül egész sor ember mozdult egyet előre. Ha aztán «kívuőről idegent» találtak — *nem a legifjabb* hadnagy helyére — beosztani az ezredbe: ezt az egész tisztikar betolakodónak nézte és ellenséges indulattal fogadta. Így fogadták a Nádorhuszár-tisztek is Arthur bátyámat, mikor a magyar gárdától *főhadnagyi* ranggal «kimustráltat» az ezredbe küldötték — valamennyi kebelbeli régi hadnagy fején keresztül. Sőt ez

esemény előljáró hírére eleve megizenték neki az új tiszt-társak: soh'se is fáradjon ide, mert úgysem él meg köztük — valamennyi átugrottal (16-an voltak) meg kell verekednie, ezt pedig ő ki nem bírja! — Görgey Arthur azonban bevonult a Nádorhuszárokhoz Salzburgba és — nem kellett megverekednie. Elszánt, a mellett szerény és ildomos föllépésével lefegyverezte a vele farkas szemet néző hadnagyokat mind.

Mindazonáltal az erős próbára tételt ki nem kerülhette.

Termett az imént vázolt patriarchális szellemek, az említett családiasnál, kevésbbé nemes gyümölcse is: az akkor divatos «slendrián» gyűjtőneve alá foglalt mindenféle kisebb nagyobb visszaélések az ezredben. Ezek közt a bátyámnak legelébb szemébe tűnő volt a fegyelemnek a hosszú béke és egynémelyik felsőbbbrangú tisztnek igazságtalansággal párosult gyöngesége következtében veszedelmesen kifejlődött lazasága.

Egyik ilyen gyöngé és igazságtalan százados kapitány volt Vernier báró; és századának egyik szakasza volt a legelhanyagoltabb az egész ezredből. Ezt a szakaszt adták a bátyám keze alá, hogy boldoguljon vele! — Emezt rendbe ránczba szedni — és a kapitányának secaturáit kiállani: ez akart «a próba» lenni.

A mi természetétől telt: azt báró Vernier megtette — míg végre egy napon bátyám hosszútűrésének pohara kicsordult.

Egy század-kereti gyakorlat alkalmával is Vernier kényére űzte szokott kedvtelését. Vérig sértő ismételt szidások után egyszer csak rákiált a kivont karddal sorban álló bátyámra: «Herr Oberlieutenant Görgey! herkommen!» Erre bátyám sarkantyúba kapja a lovát és megeresztette kantárszárral egyenesen neki vágat a kellő távolságban a homlokzat előtt vezénylő Verniernek úgy, hogy ha az elsáppadó az utolsó pillanatban félre nem ugrat a lovával — hát bátyám legázolja. Közvetlen közelében annak ez megrántja a kantárszárat és rosszakarójának ezt súgja a fülébe: «Noch ein Wort — und ich haue Sie vom Pferde!» Mondá, és azután lépést visszalovagol a maga helyére. — A gyakorlatnak ezúttal vége szakadt.

A dolog folytatása pedig abból állt, hogy Vernier legott haza lovagolván, panaszra ment az ezredparancsnokhoz, gróf Teleki Ádámmal, ez pedig rögtön «a porkolábhoz» küldi nyolcz napra bátyámat. Miután ez a salzburgi föllegvárban kiült nyolcz napi enyhe büntetés után a kardját visszakapván, az ezredparancs-

noknál jelentkezett, hogy a kiállott büntetést szabályszerűen megköszönje: Teleki kedélyesen fogadta. Csatolja le a kardját — mondá — üljön le és gyújtson pipára; valamit beszéljek el Önnel. Énnem gyermekkorom óta csak egy volt a vágyam: katonának menni. Apám nem szerette. Mikor fölseperedtem s az ideje elérkezett: komolyan megkértem apámat, engedje követnem hajlandóságomat. Ekkor apám leültetett épp úgy mint én most Önt; pipára gyújtatott velem, épp mint én most Önnel; neki magának egy nagy öblös szép tajtékpipa volt a kezében — épp úgy mint most nekem. „Hát te katona akarsz lenni, nemde?” kérdi az apám. „Hát fiam! nézd ezt a tajtékpipát és képzeld el magadnak azt, hogy ez a pipa parancsolna neked, még pedig olyas valamit, a mit te ostobaságnak tartasz és a mit teneked minden ellenvetés nélkül teljesítened kell. El tudod-e képzelni, hogy te ezt a parancsot szó nélkül teljesíted? Ha nem bírod elképzelni, hogy ennek a tajtékpipának szó nélkül engedelmeskedni fogsz: akkor ne is akarj katonának menni. De ha el vagy határozva ennek a tajtékpipának vakon engedelmeskedni: akkor Isten neki! nem bánom, légy katona.” A mit akkor az apám énnem — én is most Önnel azt adom tanácsul! — És most menjen el báró Vernier kapitány úrhoz és jelentse neki, hogy Ön a büntetését kiállotta; ő tárt karokkal fogja Önt fogadni.»

És csakugyan! báró Vernier százados-kapitány úr szétterjesztett karokkal sietett a benyitó bátyám elébe. «Aber mein lieber Görgey, wie konnten Sie mich so missverstehen? . . .»

A secaturának pedig e percztől fogva vége volt.

Ez volt a próba első fele és mellékesen az a tanulság belőle, a mit Arthur bátyám erősen megjegyzett magának: hogy az ember *minden körülmények közt* tartsa féken indulatját . . .

A próba másik feléről a szakasz legénysége gondoskodott — a mint alább látni fogjuk.

*

A két havi időköz alatt, mialatt bátyám utóbbi levele befejezetlenül íróasztalában hevert, Toporeczon rám nézve igen fontos elhatározások estek.

Mint az eperjesi protestáns collegiumban *egy* esztendő alatt

az egész jogi tanfolyamot végzett 17¹/₂ éves fiatal ember a pályaválasztás komoly kérdése előtt álltam. Választanom lehetett a politikai — s a gyakorló ügyvédi pályák közt. A politikai alatt az akkori viszonyok közt csak a megyei választott tisztviselő pályáját lehetett érteni. Ez utóbbira már most is képesítve valék. A «Törvényesen egyesült két Szepes vármegye» tiszteletbeli aljegyzőjévé akár azonnal is kinevezhetett a főispán. S hogy ez — Csáky Károly gróf — ebbeli kérelmemet azonnal teljesíteni fogná: abban az atyáménál kevesebb családi «nexus» esetén sem lehetett kételkedni. De atyám, Ferencz bátyám és neje, Mari néném élénk óhajtása abban találkozott az enyémmel, hogy én minél előbb a «köz- és váltó-ügyvédi» ketős oklevélre tegyek szert — melyek bírása még a politikai pályán is részemre előnyt biztosító tágabb qualificációt ad vala, ha utóbb mégis végleg a megyei szolgálatra szánám el magamat. Egyúttal pedig említett nagybátyám Görgey Ferencz kijelentette, hogy azon két esztendei törvénykezési gyakorlat ideje alatt, mely az ügyvédi vizsgálatra bocsáttatás mulhatatlan előzménye volt, szükségleteimről, a mennyiben atyám tehetőségét felülmulják, azután is ő fog gondoskodni.

Így kerültem én néhány heti mulatás után, melyeket a családban egyre gyarapodó jó egyetértés légkörében szülő megyémben eltöltöttem, — ügyvédi gyakorlatra Debreczenbe Schvarcz Sannu ottani kerületi táblai hírneves ügyvéd mellé (patváriára) s esküdtem fel itt a Debreczeni kerületi kir. tábla hites jegyzőjévé, «jurátussá.» Oly combinatio, mely atyámnak pályakurtító rendszerébe egészen beléillett.

Itt ösmerkedtem meg Pákh Alberttel és kötöttem vele holtig tartott benső barátságot.

67. Levél.

Görgey Arthur Görgey Györgynek Toporcza. — Kelt Salzburgban 1842. évi október 14-én . . . — Édes atyám! Mérsékelj exaltatiodat, mert utóvégre is itt sem fenékgig tejfel minden és sajnálnám, ha kitűnő állapotom felőli rózsaszínű álmaidból kellemetlenül ébrednél. Emlékszel-e a mesebeli tánczoló medvére, melyet medvetársai száműztek, mert sokalták a tudo-

mányát? Lásd, az én sorsom sokban hasonló az övéhez. Engem az ezredemnél megelőzött, egy kvártélycsináló: a fama super æthera. «Ez a Görgey fene gyerek!» hallák a pajtások és vagy hallgattak hozzá, vagy azt mondták, vederemo! A kik most már ismernek, részint úgylátszik, ki vannak engesztelve, részint meg vannak elégedve velem, s ez nekem egyelőre elég. Föllebbvaló uraimék azonban a «vederemo» felől semmitsem akartak tudni, hanem rögtön ítéltek láthatatlanba, kiki a maga privát nézete szerint. A mely *szegény* fiú a szolgálatban a magán nézetek gerebenjein kénytelen keresztülmenni; a renomméejának vége. Hozzá járult a hátam merevsége, melyet (az utóbbi nagy betegségem utóbaját) magammal hoztam és a pofám, melyet nem épen a legédesebbnek mintázott az anyatermészet. «Lehetnek theoretikus ösmeretei: de a gyakorlat hiányzik» — mondták a felső házban. Mikor azt mondják: «lehet, hogy tud valamit» ezzel csak azt akarják mondani, hogy nem tud semmit az illető! És így én egyelőre egy reményteljes fiatal ember volnék, kit mégis csak kissé elhamarkodva tettek főhadnagygyá. Jól van! gondolom én magamban, azon őszinte meggyőződésben, hogy igazuk is lehet, és annak örülvén, hogy legalább egyenest szemembe mondják s így tudhatom, hányadán vagyok velők. Így állanak a dolgok körülöttem most; és 3—4 év előtt alig is lesz az máskép. Akkor újra szóba jöhet, hogyan állok ezredemben. Időközben napról-napra jobban meggyőződöm, hogy az alantas tiszt helyét egy lovassági ezredben betölteni nem oly könnyű, mint némelyek vélik, kik azt hiszik, ha csizmatalpuk lószagú s ők egy pár lovat tönkre tettek; azzal megvan téve minden. A lovas tiszt kötelességei nagyon különfélék s eléggé fontosak arra, hogy teljesítésök tudata jutalmazó tudat legyen. És jóllehet az öntudat többnyire az egyedüli jutalom sok mindenféle oly fáradozásért, melytől az ember magát meg is kímélhetné, ha az árral úszna: csak annál szebbnek, emelkedőbbnek, sőt következetesebbnek találom, erre a jutalomra pályázni. Nekem ez a nézetem. De csak az istenért! ne búsulj miattam, mert én megelégedve élek hivatásomnak, bajtársaimnak, kik többnyire igen derék emberek, és szeretetteljes emlékezéseimnek felőletek! Most értesülök, hogy nem Salzburgban fogok kitelelni, hanem vagy 26 mérfölddel közelebb hozzátok Mauthausen vidékén a Duna bal partján. Hagyján!

én előre mindennek tudok örülni, ha bizonyos vagyok benne, és semminek, ha jövőm határozott czél nélkül fekszik előttem. Philosophusabban már alig lehet gondolkozni, kivált ha az ember az élet változandóságai felett mosolyogni képes, keserűen vagy vidámon. Állandó törekvésem: a mennyire csak lehet, feltűnés nélkül és csak minél kedélyesebben folytatni és végezni be ez életet, s ehez csaknem egytül-egyig hasonló gondolkozású pajtásokkal történt szerencsés összetalálkozásom segédkezet nyújt.

«E hó 30-án elhagyjuk Salzburgot. Új állomásomból azonnal tudósítalak néhány szíves szóval . . .

«Görgey Guszti magaviselete Pista irányában — hozzá való barátságomat hálával tetézte. Arthur s. k.»

TIZEDIK FEJEZET.

1842. — Wartberg. — Egy levél.

Debreczeni jurátus koromban, a fiatal test emberedő éveinek legválságosabb szakában érték el Arthur bátyám levelei a «nevelő» szándék és hatás legmagasabb színvonalát, ekkor fejlődött ki teljesen kölcsönös bizalmunk és szilárdult meg barátságunk.

Salzburgban hagytuk el: most Wartberg állomásból (Mauthausen mellett, Felső-Ausztriában) írja a következő levelet.

68. Levél.

Görgey Arthur, Görgey Istvánnak Debreczenben. Kelt Wartberg 1842 december 16. (Eredetije német.) «Édes Pistám! Hosszú, hosszú idő és ágyban töltött tíz nap után ma először fönjárva, türelmetlenül vágyódom neked írni s ezzel hármas tartozást róni le, mert három kedves leveled fekszik előttem, választ követelő. Az utolsó, melyet a Szepességről írtál, a debreczeni elsőnek kíséretében különösen megkapott és csodálkozni fogsz, ha elmondom, mit éreztem főleg elolvasásakor. Örvendettem teljes szívből! Édes jó Pistám! «remény s emlékezet!» Ösmered-e Kölcseynek ez arany gondolatját? Én ösmerem és életem vezér elvei közé ígtattam... Legeslegjobban pedig hozzám való szép bizodalmadnak örültem meg. Én nehezteljek?! Hát adhattad-e szebb bizonyítványát határtalan barátságodnak? Alig hiszem... Még csak most áll életünk szövetsége szilárdan, rendületlenül... Most vagyok talán a javulás útján — talán!... Nézeteim az életboldogságról megint némiben változtak — milliomodik ízben! —

és meglehet, még milliomszor fognak megváltozni a nélkül, hogy kielégítsenek. Mert nálam az alapja annak, hogy ezen a szép földön elégedetlen vagyok, már gyermekéveimben rejlik, talán már a fogantatásban. Ezért életem a gályarabéhoz hasonló : szünet nélkül az életútság lánczát érzem nyakamon Hasonlóan azon boldogtalanokhoz, kik a forrón tűző nap heve alatt a hűtő deret, ennek dermesztő fagyában pedig a nap melegét áhítozzák — törekszem én is viszonyról viszonyra, szolgálatról szolgálatra, módszerről módszerre és maradok mindég — kielégítetlen ! azt mondanám «szerencsétlen», ha ez a szó annyira szomorú nem lenne. Mert nekem, valamint ama boldogtalanoknak, hiányzik az egyetlen, a mire szükségünk van : a szabadság viszonyaink megválasztásában.

Végigvezetek — contemplatív sétában — egész életemen, nehogy azt véld, hogy ábrándozó vagyok, vagy éppen gyöngeszívű ; mert ez utóbbi ritkán vagyok. Tőle megóv vidor elém, jóllehet ez is kevésbbé velem született, mintsem arczom verejtékében magamba növelt tulajdonom. Ám térjünk a dologra.

Gyermekkorom részint tulajdon kórágymában telt-múlt, részint anyámé mellett. Én több nyavalyát hoztam magammal erre a szép világra, mint a hánynyal mások elköltöznek innen. Természetes, hogy szellemi tehetségeim is hátramaradást szenvedtek a testi fejlődéssel együtt. Mindazáltal szabad, vidám kedély és nagy fogékonyság minden nemesre és jóra már akkor is éltek bennem. Talán lehetett volna valami belőlem !

Anyám meghalt és benne nevelőm. Atyám nem nevelt soha. Azt hiszem, alig is szeretett ! Legalább minduntalani fenyegetései még a legcsekélyebb hibák alkalmából is — nem látszottak nekem szeretet jelének. Az 1829. évben, röviddel anyám halála után Pozsonyba jöttem ; itt idegen emberekre bízta... Pozsonyban Ármín felügyelete alatt, a ki fényes gazdálkodási tehetségét már ekkor kimutatta, megtanultam koplalni... Végzetem talán határozottabban nyilatkozott volna s én legalább valami lennék : most nem vagyok semmi, — varga a ki nem varr csizmát, — harczos, béke idején ! — Halld tovább.

Idősebb lettem . . . Mintán Pozsonyból visszajöttem Kés-márkra, atyám hozzám közeledni kezdett s erre én, a szó szoros értelmében árva, újra éledtem. Szeretete nyilvánulásai

nekem kimondhatatlanul jól estek, enmagam előtt gyarapodtam tekintélyben; kezdém enmagamat becsülni, vagyis jobban mondva, érezni . . . Atyám egyre gyöngédebb lett irántam . . . én mind erősebb, boldogabb! Talán még ekkor az 1831. évben is lehetett volna valami belőlem. Szorgalmas tanuló lettem, szeretettel tanultam a klasszikusokat, lelkesedéssel a történelmet.

Ekkor jött közbe az a válságos pillanat, a hol atyánk-nak, gazdálkodási rendszere következményei miatt, a haja kezdett ég felé meredni, a hol a kenyér nélküli négy gyermek miatti gond éjjel-nappal nyugtalanította s ő talán őrző pillanatokban önmagát átkozta, a miért megnősült.

— Akarsz-e katoná lenni? kérdé tőlem egy nap ex abrupto. Én pedig nagyon megértettem! így: «Katonává kell lenned.» Reszketve adtam meg magamat sorsomnak. — Mai pályámat — katonának lenni béke idején — akkor azért utáltam, mivel nem ismertem: ma azért utálom, mert ismerem.

1832-ben Tullnba jöttem s itt új életet kezdtem minden tekintetben. Egy teljes esztendeig ment voltam minden nyavalyámtól — még most is örömmel gondolok rá vissza . . . Ekkor egy álbarátra akadtam . . . De a tullni évek nem voltak vezértüzek nélkül valók. Szükségét érzém valakihez símulni, vele a legbensőbb módon egybeforni. Az első esztendőben az említett hamis barát volt az a valaki. A második évben, mikor emez hűtlenné lett, egy másik lényt kellett keresnem: s egy eszményt találtam — atyánk alakjában. Még ekkor oly keveset ösmertem árnyoldalai közül, hogy egy-két levele, — ezen igazán szellemdús, klasszikus levelei közül — elegendő volt, ez árnyoldalakat is kedvező világításban tüntetni fel szememben. Szóval: ő lett ideálom, barátom, mindenem . . . Mintegy az ő karjába fogództam gondolatban, mikor botlás veszélye környezett. A megtörtént botlásokon könnyed gondolkozással túltettem magamat, az időtől és viszonyoktól remélvén a többit. Lelkem egy tündöklő czélt tűzött magának. Majd rá jövünk erre. Semminő életviszonyban sem tehetni szert annyi emberismeretre, mint egy nevelő-intézetben, a négy fal közt csukvartartást is nevelésnek tartják. Tullnban minden társadalmi osztályból és minden világrészből való fiúkat találtam. A szüléket én többnyire látatlanba, gyermekeik után ítélt meg és

arra a szomorú meggyőződésre jutottam, hogy ennek a szép földnek, ha érzése lenne, meg kellene borzadnia ennek a csőceseléknak alávalóságától, a mely lakja. Magamban nemesebb, noha beteges szellemet éreztem. Éreztem tetterőt magamban, két emberöltőre elegendőt — és hatáskör után vágyódtam, — értvén ez alatt — az egész világot! Minden embert szerettem volna átölelni, azt kiáltani mindnyájának: türelem! én akarlak boldogítani! Már láttam magamat, a mint egyetlen tollvonás kezemtől ezer számra fakaszt hálás örömkönnyeket; láttam gondolatban anyámat, a mint mosolygó büszkeséggel tekint le rám a túlvilágból. Ábrándoztam! A legtisztább akarat élt bennem, boldoggá tenni a világot, s a lehetőséget? azt hozzá álmodtam magamnak. — Óh isteni gondviselés! harmad ízben lehetett volna akkor valami belőlem, — mért is hagytál eltörpülni nyomorúságos viszonyaim börtönében?! Merészen mint Icarus, törtem mind magasabbra a képzelettől elkölcsonzott szárnyakon: de a valóság nap-sugara megolvastá a reményt, azt a viaszt, mely a szárnyakat együvé ragasztá: s én alábuktam — egy szédítő bukást! — a «negismerés» keserű tengerébe. Mikor megint eszmélni kezdtem, nevetséges torzképeket fintoríthattam, mint egy vásott gyermek. Utóbb melancholiába estem. Különös! Azóta kedélyem a búskomorság és könnyelműség bizarr vegyülete. Gyakran képes vagyok ugyanazon pillanatban a legforróbb halál-vágygyal kebelemben az életnek *comme il faut* örülni.

Képzelt mennyországomból tett végzetes bukásom után egy idő vártatva újra feltámadt lelkemben, szeretettel intve, atyám eszményi képe. Most aztán ezt követtem és keserűen elnevetvén magamat eddigi dőreségemen, hogy az egész emberiséget boldogítani akartam, ezt a nagyszerű célzt feleréltem a legközelebbi környezetem boldogításának szerényebb céljával. Atyám, az eszmény, vezetett ezen *keskenyebb* ösvényen; s a mi jót cselekedtem és rosszat mellőztem ez alatt: amaz eszmény utánzásának törekvésére róható. Gida bátyám is mérsékelte bölcs tanácsaival hiú szívem nagyratörő terveit. Boldog voltam és csak egyre vágytam: nyolcz évi távollét után az atyai házat, benneteket viszontlátni. Vágyam teljesült és azzal — új, zsenge boldogságom ott lelte halálát! Csodálkozol? Halljad hát.

Volt-e valaha ideálad? Óh tudom, *van* még most is — és meglehet, hogy magam is annak egy részét képezem. — Fogadj szót nekem, a tapasztaltnak! Mindent, a minék ember a neve, száműzd álmaidból, különben úgy jársz, mint én.

Haza kerültem, mindent saját szememmel néztem, saját fülemmel hallgattam, saját kezemmel tapintottam: és kiábrándulás lett osztályrészem! És nevetséges igaz! ez a kiábrándulás maga is megint csak látszat volt!

Atyámban — ősz haját és irántam való szeretetét kivéve — nem találtam semmit, a mi azzal a képpel egyezett volna, melyet egyedül levelei után alkottam fölöle magamnak. Tudod magad is e fölfedezés következményeit: hogy t. i. akkor Eperjesen atyám meg én igen könnyen váltunk el egymástól; annál nehezebben én Ármintól, kit megváltozottnak *hittem*! Hogy a kép teljes legyen — járult hozzá egy bájos csalfa gyöngyalak . . . mely hálójával végkép lekötötte tetterőmet.

Összetörve értem Bécsbe a legjobb szándékkal, korhelységre adni magamat. Új czélt tűztem magamnak az odaveszett réginek helyébe; mert családomra, — én igazságtalan! — többé nem gondoltam . . . Az új czél a földi élvek voltak s az én czímem: «korhely!» kártya, bor, tivornya, dicső háromság! hány édes óráját az önfeledésnek köszönöm neked! de egyszersmind mekkora úrt lelkemben! Szóval: vegetáltam. Gida a fejét csóválta rá és hallgatott; neje duzzogott. Én pajzánul lábbal tapodtam szívem legszebb virágjait és tovább vegetáltam, azaz: játsztam, ittam, tivornyáztam. A czimborák ujjongtak! — Mindamellett igazi büszkeségből meg tudtam maradni *szabadnak*, t. i. *adósságtól mentnek*. Mert szűznek maradni az adósságoktól — ez titka a szabadságnak. Főnséges rajongók a kik vagytok! ti a szabadságot ódáiban dicsőítitek, melyeknek rímei közt készek vagytok érette meghalni: és éppen mikor az isteni szabadság imádásában tetőpontra hág elragadtatástok, akkor kopogtatja meg ajtótokat a szabó, cipész vagy az uzsorás, kontóval, kötelezvénynyel vagy váltóval kezében és rögtön azt míveli veletek, hogy ti, az imádott szabadság áldozó papjai és büszke hősei, szolgálalkú módon meghunyászkodtok és könyörögtök az emberi társadalom valamelyik illatos dögének! Nevetséges! «Szabadságot!» énekeltek

és ordítoztok: és még csak a magatok mindenféle költséges hívságaitól sem birtok szabadok lenni. A rabszolga esúszva szolgál; a szabad ember uralkodik! De ti magatokon sem tudtok uralkodni. S ezért rabszolgák vagytok s azok maradtok örökkéig!

A ki szabad akar lenni: nem kell azt felszabadítani; csupán az kell, hogy önmaga fenntartsa szabadságát. «Der Mensch ist frei geboren, — ist frei, und wär' er in Ketten geboren!»

Azért, kedves öcsém! maradj önerőből szabad minden olyas szükségletektől, melyeket ki nem elégíthetsz önállóságod veszélyeztetése nélkül. A *háládatosság* — az nem ejt csorbát az ember szadadságán; mert csak olyan lények iránt háládatos az ember, kiket szeret és szeretni — csak azokat szeretjük, kik velünk rokonszenveznek... De ha oda jutnál, hogy jótéteményeket olyanktól lennél elfogadni kénytelen, kiket nem tisztelhatsz, annál kevésbbé szerethetsz: akkor a kapocs köztetek nem a háládatosság lesz, hanem lealázó lekötöleztetés, magadnak undor, annak az illetőnek gúnyoló diadal. *Ezért — maradj mindig takarékos!* Ez a jelen unalmas vers vége... Csak így maradhatsz önálló az emberi társaságban, csak így maradhatsz meg szabadnak! Ez az alphája az individualis szabadságnak.

És most térjünk vissza megszakított elbeszélésemhez.

Szilajon éltem, de szabadon; — szabadon, de ezél nélkül: és ez mardosott. Magamnak választani új ezélt többé nem akartam; viszonyaim, mint katonának béke idején, — nem adnak semilyent: így maradtam a tengődésnél! Könnyelmű életmódomban olybá tetszettem magamnak, mint az oraculum papja, ki resignációval az égi sugallatra vár. A megadás volt akkor az én istennőm is — és trivialissá vált létem súlyedtsége közepett nyugodtan, de forró vágygyal pillantgattam szét oly fényes jelenség után, mely lelkembe világítson, mely engem vezessen, melynek áldozatot hozzak, melyet vakon, lelkesülten kövessék, hajtssák, a meddig csak a nélkül, hogy utólérném, síromba nem bukom. — Mert mi is az ember élete egyéb, ha jól meggondoljuk, mint egy vadászat, hol kinek-kinek hajtott vadja: egy eszme megvalósítása?

A vad menekül — a vadász követi nyomon, óvatosan vagy hévvel, kinek-kinek jelleme szerint, de mindég egyenes irányban önnön (a vadásznak) sírverme felé — melyen a vad végtére is átalszökken. Csakhogy kétféle vadász van. Az egyik fajta a sír szélét észre sem veszi és mielőtt gondolná, fejjele bukik bele. A másik fajtából valók látják jól a sirt; de vakmerő következetes elszántsággal átalugorhatni vélik — belé ugranak. Ez utóbbiak a *hősök* — kiki a maga módja szerint.

Némelyik e fura vadászok közül már gyermekkorában ráakadt a maga vadjának nyomára: másik még férfikorában is azt keresi. *Emigy* voltam én vele; resignáltan ballagtam előre; ha rátalálok-e vagy sem? És ime, ráleltem a nyomára, melyet követni rendeltetésem. Megtaláltam — a *hazát*! Most már hevülhetek lelkemben egy eszméért, melyet lelkesülten követek a sírig!

És most még néhány szót szívből szívhez. Hagyj fel a múltra gondolással, ha ez megszomorít. Mert a szomorkodás nem óv meg semmitől. Mikor szilárdan állsz: akkor vigyázz, nehogy elessél. Ha pedig elestél: láss hozzá, hogy újra talpra állj. De sohase engedj tért a gondolatnak, hogy elsüllyedtél és hogy *nincs* többé fölemelkedés számodra. Mert csak ebben áll az ördög diadalma rajtunk, hogy tönkre teszi minden reményünket, önbizalmunkat. Ezért — hisz gyarló emberek vagyunk — ha valaha erőt akarna venni rajtad a kétségbeesés erkölcsi akaraterőd felett egy visszaesés miatt: jusson eszedbe Schiller szava: «Die Tugend, sie ist kein leerer Schall, Der Mensch kann sie üben im Leben. Und sollt' er auch straucheln überall: Er kann nach der Göttlichen streben.»

Én hozzám pedig hű maradj, valamint én az vagyok hozzád! Jövőre utánozni foglak és számodra én is naplót kezdek, eleinte németül, későbbben talán magyarul. Leveleidet tökéletesen megértem. Bárcsak már magyarul válaszolni is tudnék azokra. Járulj magad hozzá szívem magyar érzülete kifejlődéséhez és küldj nekem koronkint egy jó költeményt vagy akár prózai töredéket is gyűjteményem számára, melyet már Bécsben megkezdttem.* G. Nagy Imre énekei nagyobb

* Eddig németül szolt a levél s én fordításba adtam. Ettől fogva ugyanezen levél vége magyarul van írva. — Az itt említett gyűjtemény, egy

része megvan már. Hidd el, nem ritkán könnyeket csálnak ki gondolatjai szememből — szívemből. Ha sírját meglátogatod: köszöntsd hű Arthurodtól s. k.»

kis füzetke, Görgey Ártur saját kezétől tele írva, a sok forgatás nyomait mutató — birtokomban van; mire e lapok napvilágot látnak, már a Nemzeti Múzeum birtokában lesz az, a Görgey-nemzetség levéltárában.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

1842. 1843. Wartberg. Linz. Mitterkirchen. — Huszárok zendülése. — Egy próba. — Négy levél. Közte Görgey Arthur utolsó levele atyjához.

69. Levél.

Görgey Arthur, Görgey Guidónak Bécsben. Kelt Wartberg 1842 december 17. «Édes Gidám! Köszönöm szépen a pénzt és a szeretetteljes korholást hosszas hallgatásomért. Hogy ez utóbbit mennyire szívenre vettem, abból láthatod, hogy rövid hatodnap rá már válaszolok is . . . Hamarabb akarva sem felelhettem volna leveledre, mert tizenhárom napja, hogy nyomom az ágyat, értsd nálam : a szalmazsákot. Az okától szeretnélek megkímélni. De tartok tőle, hogy az a két adomázni szerető, Sebes és Piller, a trombita vastagabb végét találják megfűjni valami gyászinduló nótára. Ezért inkább tőlem halljátok meg : Két jó kún gyerek a szakaszomból azt találta, hogy nagyon szigorú vagyok, miért is néhány vércsillapító labdacsoat akartak belém dictálni. Ezen kercszyéni szándékból ők négy pisztolylyal s a megfelelő számú éles töltéssel felszerelve megszálltak egy kis erősséget, vulgo csapszék, mely az országútat dominálja ; itt bármibe kerüljön. 24 óráig tartani akarták magukat és azután odébb állni. Erre én néhány huszárt magam mellé vevén, kik közt szintén éles töltéseket osztogattam ki, a két szökevény szeme láttára golyóra töltöttem ; ekkor rövid, de magyarosan kenetteljes beszédben megintettem az eltévelyedett fiúkat és tisztességes capitulatiót ajánlottam nekik. Ők két lövéssel feleltek, melynek labdacsoai mint valamely szerelmes szúnyogok úgy döngicséltek füleink körül. Erre én megsokaltam a tréfát s a két bolond közül az egyiket agyonlöttem. A másik aztán engedett az okos

szónak — kár hogy megkésve ; mert valószínű, hogy valamivel későbbben ugyan és több ceremóniával, de szintúgy az ólomba fog harapni ő is. Esett pedig ez a csata szombaton, e hó 4-ikén. Utána egész nap meglehetősen sok szaladgálásom volt az eset miatt ; estve pedig kocsin századomhoz el kellett hogy menjek — s ez alkalommal, köpeny nélkül, megfáztam. Másnap láz ütött ki rajtam. Most lábbadozó vagyok. Nem úntattalak volna ezzel a bolond esettel, de mert hirtelen rá beteg lettem, ebből az a hír kerekedett a polgári közönségben, hogy én halálosan megsebesültem. Linzben ez az újság járja ; talán már Bécsben is Sebes és Piller révén ; a feladat, nálatok megelőzni őket... Pista nemrég írt nekem Debreczenből. Jól van dolga... Isten veled ! Arthur s. k.» (Eredetije német.)

A Pesti Hírlap 1898. évi márczius 15-iki számában «Egy névtelen hős» cím alatt megjelentek «Rozsnyai Pál negyvennyolczas honvéd-husár főhadnagy naplótöredékei s a t.» s ezekben a főnti levélbeli eset részletesebb leírása.

1841. január havában (írja Rozsnyai) toborzás alkalmával fölesaptam katonának... A Nádorhusárokhöz soroztak be... 1842. november hó elején századunk Alsó-Ausztriába a Duna mellé Mauthausen és környékére lett téli szállásra kvártélyozva. Ez időben volt szakaszparancsnokunk Görgey Arthur főhadnagy, a ki Bécsből a magyar testőrségtől lett hozzánk áthelyezve. Mint ordonnáncz több hónapon át voltam szolgálattételre mellé rendelve. Igen szigorú tiszt volt, kitűnő katona és képzett ember. Engem igen szeretett, különösen lovaglási tehetségemért. Görgey szigorúságához még hozzájárult Párosi szakaszkaplár szigora ; minek következtében egy alkalommal Molnár Pista és Hajós Laczi közhusárok a velök szemben tanúsított méltatlan bánás folytán arra a szerencsétlen gondolatra jöttek, hogy Görgeyt és Párosit elemésszik. Egy szombati napon Molnár és Hajós két-két pisztolyt magukhoz vévén, beültek a szomszéd falu kocsmájába, hol néhány pohár sör mellett töltötték az éjszakát, de teljesen józanok maradtak. Reggel egy közlegény társuktól megizenték határozott szándékukat. Görgey Párosinak azonnal megparancsolta, hogy négy huszárt és egy fraitert vegyen magához a két huszár le-tartóztatása végett. Megtudjuk azután a további részletekből.

hogy Molnár tette az első lövést és másodszor is ő lőtt s hogy végre a Rozsnyai Pál golyója volt, a mely Molnárt leterítette... Hajós, a másik szerencsétlen, aztán megadta magát és a haditörvényszék 16 évi várfogságra ítélte.»

Ime! nem mindennapi esemény egy alantas katonatiszt életében; -- kivált békeidőben.

Bátyámra nézve egész életére kiható.

Legalább is oly eset, mely ugyancsak képes egy 24 éves fiatal embert megpróbálni, esztét, szívét, hidegvérét, biztos elhatározását, rettenthetlenségét.

A maga huszárszakaszával főlebbvalóitól mérföldekre távol exponált helyzetben — oly váratlan esetben, hol magát hirtelen feltalálni, önállóan gondolkodni és saját felelősségére rögtön cselekedni kell, — mert minden haladó új percze a *tétlenségnek* vagy *tétovának* vagy éppen *megrettenésnek* könnyen oda viheti a dolgot, hogy nagy arányokat ölt a desertio és mind több-több emberéletbe kerül a bomladozó fegyelemnek okvetetlen megejtendő helyreállítása: ily helyzetben Görgey Arthur nem haboz, mert tudja, mi a törvény, mi az ő jogköre és mi a kötelessége s ő nem retten vissza e nehéz kötelesség teljesítésétől — megyen és önélete kockáztatásával saját felelősségére cselekedvén, e határozott föllépése által elfojtja csirájában a veszélyt. Voltak tisztársai és főlebbvalói közt egyesek, neki nem jóakarói, a kik eljárásán magasra fölrántott szemöldökkel és kárörvendő álsajnálkozással fejüket csóválták az eseten. A jelentés a maga fokozatos szolgálati útján fölment a legfelsőbb instantiáig. Ott aztán Görgey Arthur főhadnagyt eljárást *correctnek* találták.

Nekem bátyámnak ekkori magatartása azt a momentumot gyermekkorából juttatja eszembe, mikor ő, az ambitiosus tanuló kész volt iskolai tanulmányai folytatását szó nélkül feláldozni, hogy gyógyíthatlan beteg anyját ápolhassa — talán évekig. A ki felismeri egy ember életének e két momentumában ugyanazt a jellemet, ugyanazt a föltétlen kötelességérzetet és önelszánást: az megjövendőlheti előre, hogy Görgey Arthur bármikor, talán egy sokkal nagyobb horderejű egyébkép hasonló válságos situatióban is megint csak úgy fog cselekedni, ugyanazzal a nyugodt és helyes felfogással, ugyanazon szilárd meggyőződésből, ugyanazon hidegvérű elszánt-

sággal és ugyanazzal az önfeláldozó készséggel fogja kötelességét és csak ezt teljesíteni — ugyanazon etikai indokokból, minden melléktekintetek nélkül — távol minden önzéstől és személyes hiúságtól — nem a híriért.

Hogy 1842-ben Wartbergben nem a híriért, vagy hiúságból eselkedett a két felzendült katonával szembe: emel, mind a közlött levél, melyben bátyjának az esetet megírja, mind a három nappal későbbi keletű alább közlött levél atyjához, melyben az esetről egészen hallgat — kétségtelen bizonyosságai. Mindazáltal bátyám ezen határozott fellépése nem mulaszttható el, neki az ezredben, sőt ennek körén túl is, hol az esetről hivatalosan vagy másképp tudomást vettek — hírnevét megállapítani és nem a hátrányára. Ez egészen természetes.

A hiú fölületes ember onpróba nélkül vajmi könnyen elkérkedik, hogy ő soha semmitől meg nem retten; ha jóhiszemben is: túlbecsüli az erejét. Az önmaga iránt szigorú, lelkiismeretes, de bátor ember próbára teszi önmagát, úgy keresi önéreje határmeggyeit és ezeken belül lép fel az életben mindenkor önbizalommal. Ezért hiszem én, hogy az a próba a halálveszélylyel szemben, melyet Arthur bátyám 1842-ben a wartbergi kocsmá ostrománál jól megállott, kiható volt egész életére.

70. Levél.

Görgey Arthur, Görgey Györgynek Toporeczra. Kelt Wartbergben 1842 december 20. «Édes atyám! Ez elő falusi állomásom nem is olyan rossz és valószínűleg neked is tetszeni fogna. (Tájéleírás. Fölemlítése annak, hogy a levélhöz meghűlés következtében a szobát őrizni kénytelen.) A lázak mulnak, étvágyam megjő. Azért ne aggódjál miattam. A szolgálat elébb menetelés közben, most pedig falun az állomáson, eddig kellemesen foglalt el. De a jövőtől borzadok, ha a lehetőségre gondolok, hogy éveket találok itt tölteni ezen szép, de a mi a lakosságot illeti, érdektelen vidékeken a helyett, hogy Magyarországra jömnék, a mint már szinte bizonyosnak látszott. A mióta tulajdonképeni anyanyelvem megtanulásának neki fektettem: mind inkább éled bennem a vagy, a nyelv

honával, — szeretett hazámmal — habár csak testben is közelebb összeköttetésbe jutni. Hiszen ha csak nem egészen önző, kell az embernek valaminit bírnia, a miért lelkesüljön, a mit szeressen: és így vagyok vele magam is. Több komolyabb valaminek kell annak lenni, a mi engem minden iránt, mi Magyarországon történik, oly nagyon érdeklődtet; és éppen ezen érdek itt egészen árva, olyannyira, hogy koronkint szinte — nem tagadom — honvágyban szenvedek. Valahányszor Pista leveleiből csak valamit is megtudok hazámfiainak törekvései felől: mindjárt könnyebb a szívem. Már arra gondoltam, hogy egy magyar napilapra előfizessek; de mikor a gázsijából él az ember, az ily vágyakról le kell mondani. Óh, bárcsak ezredünk Magyarországra jönné! De hát ezt is majd meghozza az idő! . . . Pista azt írja, hogy boldognak érzi magát pályáján. Meg tudnám irigyelni, ha nem szeretném jobban mint enmagamat. Belőle ember válhatik, ha ezentul is oly őszinte marad, mint eddig oly emberek iránt, a kik javát akarják. Ferencz és Mari már ő érette is, valamint mindnyájunk támogatásáért kiérdemlik a legszebb földi jutalmat, az áldásos jó tettek öntudatát stb. Isten veled! Arthur s. k.» (Eredetije német.)

71. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak Debreczenbe. Kelt Mitterkirchen 1843 február 10. és martius 16-án. «Hosszú pausa! gondolod magadban. Pedig még hosszabbra kell hogy nyújtsam, mert nem akarom naplóm jelen szakaszát neked megküldeni, mielőtt valami eldöntő fordulat történnék jövőmre nézve. Betegségem ugyanis chronicus, tehát hosszadalmas jelleget öltött . . . Édes barátom! oly helyzetben vagyok, melyben össze kell szednem minden lelki erőmet . . . és hidd el nekem, ha az a gondolat, hogy férfiban semmitsem utálok jobban az elcsüggedésnél, nem óvna meg tőle, hogy enmagam előtt utálat tárgyává ne süllyedjek, nem egyszer már nagy kedvem támadt volna olyat tenni, mit a gyáva megbámul, az öntelt philosoph megvet, de az igazi emberbarát minden eltévelyedettben meggyászol; barátjában megsirat . . . De mit használok magamnak, mit felebarátaimnak, ha erőszakos véget vetek a játék-

nak? Ellenben ha neked édes öcsém, barátom! elmondom hibáimat, melyeket érzésben, nézetben és eslekvésben elkövettem; ha gyöngéden kérlek, okuljál példámon; ha végre, mikor már visszásságaim következményeit nyögöm, abban is mutatok példát neked, hogyan kell és lehet az önkozta szenvedéseket is, tehát mennyivel inkább a ki nem érdemletteket... elviselni: akkor, édes barátom, az én szerencsétlenségem áldás lesz másokra nézve... s én mohón ragadom meg azt a vigasztaló gondolatot, hogy nincsen oly nagy rossz ezen a világon, hogy valami jót is ne rejtene magában. Ezért keserű perezeimben azt mondogatom magamnak: megadás! férfias elszánás! férfias tűrés! végre is el kell hogy jőjjön — hivatalan is — az a nyájas ifjú azzal a lefelé fordított szövetnekkel, véget vető egy emberi létnek, mely már kezdetében el lévén hibázva, utóbb tulajdon életnézetem következtében teljesen elrontatott... Eszményeim! persze hogy voltak, sőt megvannak most is! A különbség csak az, hogy volt idő, midőn tüzes harapófógóval sem lehetett volna kiszakítani belőlem a hitet, hogy ez eszmények itt elérhetők, míg mostani ragaszkodásom régi eszményimhez karöltve jár a meggyőződéssel, hogy azok nem erre a világra valók. — Szerencsés barátom! ki azokat még üződ, követed, most-most utólérhetni véled! Én már túl vagyok ezen az időn; és magányomból már csak könnyes szemmel követem a tőlem távozókat, felsóhajtván: «szép, kedves álom volt!»

De azért ez, édes öcsém! attól vissza ne riaszszon, hogy kebled ideáljait belső életed vezérfényévé válaszszad. Míg azokban hittem, jobb ember voltam. Édes Pistám! Tanuld meg jókor, mindenben, a mivel az életben találkozol, megkülönböztetni a jót a gonosztól, mert szerencséd kovácsa tenmagad vagy és ha hozzászoksz minden helyzetből, minden életviszonyból, minden lényből, melylyel összefűz az élet, csak azt szedni ki, a mi neked való: akkor könnyebben leszel megelégedett mint számtalan mások, veled egyenlő igényűek. Első tekintetre ez elmélet merőben önzőnek tetszhetik: pedig a legnagyobb humanitás rejlik benne. Mert ha nem ezt követed: akkor oly túlzott igényeket fogsz támasztani mindenki és minden iránt, hogy végtére is az egész emberiség gyűlöletednek lesz a tárgya, mint hogy senki és semmi nem fog kielégí-

teni. Így példának okáért én rajtam igen keveset találsz, vagy épen semmit — irántad való hű szeretetemen kívül; tehát érd be ezzel s ez elégítsen ki, jóllehet talaját, a min tenyészik, tetemesen eldísztelenítették az emberi gyarlóságok vakondtúrásai . . . Hozzád való barátságomnak semmi közösége hibáimmal; és mikor azt írom «barátod Arthur»: csak azt értem alatta, a mi Arthurban valódi és jó. — Jó éjszakát!

(Folytatólag) «*Mitterkirchen 1843 február 12-én.* — Nincs most este, mint mikor az előbbeni szakaszt írtam. Dél van — nálam ebéd után s én teli gyomorral ülök itt a meleg kályha mellett, az egyetlen kedélyes helyén véghetetlen nagy lakó termeknek, melynek számos egyszerű ablakai közül egynémelyik, szállástadó gazdám szivességéből ki van töredezve; téli ablaka meg egy sincs. Ezen viszonylag kényelmes helyzetemben éh, szomj, fázás nem bántanak s nem hatnak zavarólag testemen át szellememre, mely eszerint kedvére mulathat veled, nálad: s mindamellett nem érzem most azt a lelkesült resignatiót magamban, mely ama fönti sorokat sugallta. Mert világos, mozgalmas nappal van körülöttem és csakis az est, az éj órái bírnak azzal a szent előjoggal, hogy a benső embert a földi salakoktól megtisztítsák és békét, édes szent nyugalmat csepegtessenek egy szenvedő halandó kedélyébe. Most aligha ítélném olyan enyhén, mint ahogy' tegnapelőtt este képes voltam, szomorú jelenem közvetlen gondjait, még szomorúbbnak tetsző jövődömet. Hanem ez ne szomorítson téged; mert bizonyosan magad is már megtapasztalhattad, hogy a lélek estve, éjjel szabadabb szokott lenni, tehát egyszersmind igazabb.

«A mióta Wartbergi állomásomat elhagytam, érdekes új ösmeretséget kötöttem egy fiatal dzsidástiszttel, Thürheim gróffal. A gróf 25 éves, két szép uradalom birtokosa, melyek neki 12—14,000 pengő forint évi jövedelmet hoznak s ezzel gond nélkül megélhetést biztosítanak még családdal is. Néhány napot nála tölték Schwerdtberg nevű kastélyában, hol ő szabadságidejét éppen befejezte. Néhány átvirasztott éjszaka segítségével tea és bor mellett közelebből összeösmertünk. Együttlétünk harmadnapján megvallottuk örömmel egymásnak,

hogy egymásban csalatkoztunk és hogy egyikünk sem kereste a másikban azt, a mi belőle tényleg végtére kipattant. Mint-hogy az embert ilyen módon mindig jobban megszerettem, meg nem állhattam, hogy előtte ki ne fejtsem nézeteimet egy férfiúhoz méltó állás felől, mely nem abban áll, hogy mint béke katonája, mint egy szánkó nyár idején, tunya semmittevésben élje napjait és kevésbé ösztönözve nemesebb tevékenységre, életidejét eltékozzolja; hanem áll abban, hogy valamely biztos hatáskört teremtve magának, azt állhatatosan művelje, nehogy nyom nélkül múltjak ki a világból; — hogy legyen az embernek egy rokonlelkű lénye, mely őt szeretete által kitartásra serkentse; és hogy gyermekeit önnön derék példája által az igaz útra terelje, még mielőtt a halál arra kényszerítené, hogy őket mint kiskorú árvákat véletlen társaságok önkényére bízza. Körülbelül ezek valának azok a gondolatok, melyek által őt hitemre téríteni iparkodtam. Ő figyelemmel végighallgatott és mikor mondókámat befejeztem, megragadván kezemet azt mondta: «Már régen él bennem az óhajítás ugyanezen eszméket megvalósítani; de csak ne már most; mert még magamat ki nem tomboltam». — Elhallgattam, mert végigrezgett lelkemen egy fájó érzés: az emberiség nemesebb fele, a nő iránti mély száanalom érzése. — Szánandó teremtések! gondolám magamban. Tehát nektek be kell várnotok, míg az, kit egykoron mint gyöngye lényetek támaszát, mint uratokat és vezetőtöket szeretnetek és tisztelnetek kellene, *kitombolt*! más szóval, nektek már csak akkor szabad melegednetek a kályha mellett, mikor az kihűlt és többé melege nincsen. Szegény teremtések! hijába sóhajtozzátok át legszebb éveiteket a gyermekkori játszótárs utáni vágy miatt, kit már zsenge korotokban választott ki szívetek az élet komoly idejére útítársnak. Ő nem jön, noha talán tudna benneteket úgy szeretni, mint ti őt; ő nem jöhet, mert egy visszás életnézet rá oktatta, hogy neki elébb ki kell magát tombolnia! Végtére aztán, anélkül hogy sejtenétek, kitombolta magát szíveteknek választottja. Megjön akkor; és vonzalmatok találkozáván, nektek most végre meg van engedve, egybeforni az egyetlennel «holtomiglan, holtáiglan», miként összeforr a vas a vassal a kohó pörölye alatt. Ti a legtisztább izzó vas módjára a leggyöngédebb szerelem tüzétől áthatottan

hozzá is súnultok a szeretett férfihoz: és akkor azon veszitek észre magatokat, hogy az már csak a kiégett salakja ön-magának. Ez a kitombolási elméletnek gyakorlati eredménye! — Óh kedves barátom, kinek kitombolni még nem lehetett, mert rózsaszínű álmaid tesznek tanúságot róla — óvd meg kedélyedet a gróf azon dőre tévtanától, mely sajnos, általánosan elterjedett divatja a férfivilágnak. Ki ne tombold magadat! Mert mi is egyéb ez a kitombolás természetadta legnemesebb testi és lelki tulajdonaink könnyelmű eltékozlásánál? Pro porcis margaritae! Becsüld meg lelkiismeretesen azt, mi által egyedül vagy képes elnyerni a férj és apai legédesebb földi boldogságot. Most, mikor még a csak az imént választott életpálya iránti lelkesedés, de maga fiatal korod is meglehetősen hidegen hágy a családi boldogság gondolatánál, — most, lehet, érdeklődés nélkül fogod mindezeket olvasni és kevésbé méltatva félretenni. De várj csak, megjön az az idő, mikor egy bizonyos úrt, mely támad kebledben, csak egy leányszív nemes szerelme lesz képes kitölteni. Akkor bizonyosan eszedbe jutnak szavaim: és vajha ne későre jussanak eszedbe! — Azt fogod kérdezni: hogyan illik mind ez egy, a legfrivolabb élet által megrontott embernek szájába? És mégis — ki festhetné neked a mennyország örömeit élénkebben mint a bukott angyal? Vagy a szülék iránti szeretetre s engedelmességre ki inthetne illetékesebben az elzüllött fiúnál? — Így vagyok én vele. — Tulajdonképen még én nem szerettem, annál kevésbé élveztem a szerelemnek örömeit. P . . . iránti lelkesedésem is csak múltó pezsgő-mámor volt, inkább csak akkori kedélyállapotomból s azon érdekes körülményekből fakadt, melyek közt őt igazán kiösmerni véltem, mintsem e leánynak valódi benső értékéből. De . . . hogyha helyzetetésem a világban megengedné — most, mint a mesebeli Tantalusnak örökös szomjútól égő ajkait az üde hullám, úgy kísérti egy édes sejtelve a boldogságnak még mindig ki nem égett szívemet: és ilyenkor megkap a tulajdon helyzetem miatti kétségbeesésnél is még inkább az az aggódtató gondolat, hogy te is egyszer úgy járhatnál, ha jókor nem óvnálak. — Viszontlátásra!

Mitterkirchen (folytatólag) 1843 február 23-án. — A tökéletesen zavartalan nyugalom, jelenlegi elszállásolásunk ered-

ménye, hol én tetemes távolságban bajtársaimtól, csaknem szünet nélkül magamra vagyok, lehetővé teszi, terjedelmesebben vezetni naplómát. Azonban minthogy a múlt meglehetősen ki van már merítve, a jelen semmi érdekést nem szolgáltat és a jövő kétes: a te naplód utóbbi szakaszában akarok anyagot keresni. Újra el fogom olvasni, meggyőződve, hogy akad benne megbeszélni való. — Addig is élj boldogul.

Mitterkirchen (folytatólag) 1843 február 14-én. — A mint reméltem, akadt több is mint a mennyit egyes, talán kettős levélporto is megbír — de hiszen te nem fogod tőlem sajnálni ezt a kis költséget.*

Hogy Guidó bátyánkat kezdted megérteni, felfogni: előttem helyes gondolkozásodnak kétszeresen örvendetes esalhatatlan tanúbizonysága. Légy is állhatatos mentül szilárdabbul iránta való bizalmodban, hogy ebben szerencsésebb lehess én-nálam, a ki — megszégyenülve be kell vallanom — már egy-néhányszor kezdtem kételkedni benne, minthogy az ő igazi férfias megállapodott jellemét nem egyszer hidegségre magyaráztam. — Lásd, édes Pistám! mennyivel előbbre vagy te éveidhez képest ebben is én nálam, mikor már 18 éves korodban azon a fokán állsz az emberismeretnek, a hol én 23 éves koromban is alig birtam még szilárdan megvetni a lábamat. — Azért ne csinálj magadnak valami magasztos fogalmat az én jellememről, mert sajnálnám, ha elébb-utóbb bennem csalatkoznál. A mi kevés maradandó van bennem: az mindössze is szeretetem szívemnek néhány kiválasztottja iránt, a kiknek sorába — még a mi nemeslelkű anyánk halála előtt — már fölvettelek téged. A mi még egyéb is jó van bennem: azt nem egészen helytelenül egy légmérőhöz lehetne hasonlítani, mely a mint a változó külbefolyások reá hatnak, aszerint emelkedik vagy száll. Majdnem azt mondanám, hogy jellemem azóta, hogy szabadsággal odahaza jártam, apródont-kint bizonyos fokig a chamaeleon természetéhez közelített. Ennek oka egyedül bizonyos több rendbeli keserű kiábrándu-

* A postai levelek vitelbére abban az időben sokkal több volt, mint napjainkban s az akkori fogalmak szerint általában nagy volt; miért is nem volt szokásban, igen gyakran és rövid leveleket küldeni.

lásokban keresendő — mert joggal elmondhatom, hogy azon szabadságidő, az alig kéthavi tartózkodásom gyermek- emlékeink bájos vidékén — legszebb eszményeim legnagyobb részének nagyon is korán elnyelő sírja lett! — ama szabadságidő és következményei! — Ámbár viszont belőle csirázott ki a nemzet-
hez való megtérésem, melyből származom. — Mindég jóízűt kellett nevetnem, valahányszor jó vagy rossz regényekben azt olvastam, hogy ez s ez a «hős» — legtöbbsnyire «hősnő» szörnyet halt, mert valamely — szomorú vagy örvendetes — de hirtelen váratlan meglepetés érte. Szinte kedvem lenne, az eset lehetőségét föltéve, az ilyen aeolus-hárfaszerű lényeket megirigyeini! Mert az az utólagos évődés egy romba dült csalódás miatt — többet öl a testnél; szellemileg öl az . . .
Hányszor nem esik meg, hogy fiatal emberek, sokszor a legcsábítóbb életviszonyok daczára megóvják erényöket csupán azért, mert a hit, melyen — gyakran öntudatlan s inkább érzésszerű mintsem észbeli elveik épülete nyugszik, már csak akkor talált összeomlani, mikor amaz elveket már az érett férfias meggondolás, az isteni észnek növendéke, azt mindenfelől támogatta s attól megóvta, hogy utána szakadjanak. — Legelső vezetőnk az élet sikamlós ösvényein a kedély. Mikor ez akár folytonos csábítás, akár hirtelen megrendítő benyomások következtében a maga szent naivitását el kezdi veszíteni: már akkor készen ott kellene állnia az ész üvegházának az erény zsenge csirája fölött, hogy ezt az időjárás, vagyis a külvilág káros behatásai ellen biztosan megvédvén, lassan felnövelje. De ha még mielőtt az ész melegháza felépült volna, a hit — kedvező éghajlatát, melyben az erény biztosan tenyészik — váratlan meteorok megzavarták: akkor a nemes csira elhal az alatt, míg védő háza épül. Legjobb esetben csenevész marad. — Ime itt kapod megint példázó képekben, a mit elmondani föltettem magamban: belső életem történetét. — Isten veled!

Linz (folytatólag) 1843 február 26-án — Az ördög meg az anyja összeszövetkeztek egy félig döglött tábornokkal ellenem. Graefenberg-től és költségeitől való féltében arra határoztam el magamat, hogy két hétre Bécsbe megyek . . . Ma szabadságért folyamodom a fönt nevezett . . .-hoz. Megtagadja! —

Ezredesem közbeveti magát: erre megkapom kért szabadságomat — de csak már félórával a gyorskocsi elindulása után. A mennykő üssön belé valahány kakadubio és olyan hatalmár van a világon, a kitől egy indokolt szerény kérelem teljesítését nem lehet másképen kieszközölni, mint egy aristocrata szószóló közbevetésével! Szörnyen haragszom az emberek szűkkeblűsége miatt és van is rá teljes okom. Képzeld, holnap délben már Bécsben Gidánál lehetnék, ha abban az aranygalléros czethalban több volt volna az emberből és kevesebb a lóból s ő egy órával hamarabb adja ki kért szabadságomat. Így pedig még holnap délben is itt kuruttyolok ebben a szerencsétlen Linzben, a hol több pénzt költök el mint a mennyit egész Linz városa ér nekem! Hogy legalább egy időre mind a két bajon segítsék, hát előveszem a naplómát, mely megint — szégyen gyalázat! — pauzálni volt kénytelen egy pár fáczánvadászat miatt; és teli töltöm a füledet panaszommal mindaddig, míg felindulásom el nem esillapszik úgy, hogy okosabb dologra térhetek . . .

Azon kérdésedre: mennyi tudományom van Magyarországon viszonyai felől? azt felelem: semmi. Bátran megütheted akármelyik témát Magyarországra vonatkozólag: és akkor bennem teljesen tudatlan, de annál tanulmánygyóbb diákra teszel szert. A jegyzékbeli könyvek megvétele iránti javaslatod nagyon szép: csupán két igen lényeges bökkenő van a dologban. Egyik az, hogy nincs rá pénz! másik az, hogy nem lehet bagazsiámat szerén túl megterhelnem könyvvásárlások által. Az ily alantas huszártisztnek mentül mobilisabbnak kell maradnia, mert a kivételek közé tartozik, ha valamelyikünk három hónapon túl marad egyhelyben. Szóval: nomadizálunk. Egyetmást azonban meg kell hogy szerezzek, így például a Pesti Hirlapot. De miután ez el van tiltva: most, hogy Bécsben leszek, folyamodnom kellend az engedelemért a Justiz-Hofstelléhez! Nos, nem örülsz-e, mikor ilyet hallasz, te kedves exaltált hazafi? — Mikor még kis fiú voltam, anyám minden könyvet elszedett előlem, mely nem volt kis fiúnak való olvasmány. Ha én az ausztriai kormányt anyámmal akarnám összehasonlítani: az üdvözlötnék az égben el kellene piruhia a sértés miatt! Anyám helyes meggyőződésből eselkedett így és következetesen. De hol a következetesség kor-

mányunk eljárásában? El van-e tiltva Magyarországon a Pesti Hirlap? tilos-e a magyaroknak? Nem a! De hát akkor az a magyar ember, kinek szerencsétlensége, hogy viszonyai őt Ausztriában, Csehországban sat. élni kényszerítik, miért ne örülhessen a betűknek, melyek nemzetének szép előrehaladását, nemes tökéletesedését, magasztos törekvéseit hirdetik? csak azért-e, mivel ezeket a Pesti Hirlap hozza? még pedig azért, mert valamennyi hirlapok közül a Pesti Hirlapban találni a legtöbb igazat és tartalmasat. Óh királyok, ti testvértagadók, kényurai a népnek! És ministerek, ti királyok zsarnokai! mikor nől meg a fületek elég nagyra, befogadni az udvaroncok hízelgésein fölül, még egy szemernyi igazságot is csenevész agyatok és szívetek számára... De jobb lesz felhagyni ezzel a témával, mert másképp méreggel s epével fejezem be e lapokat; ettől pedig isten óvjon! — Bécsben fogom befejezni; addig isten veled!

Mitterkirchen (folytatólag) 1843 márczius 16-kán. — Nem fejeztem be Bécsben, mert Bécsben — ne neheztelj — gondolataim keveset valának nálad. Okát legközelebbi levelemből meg fogod érteni... Legkésőbbben ápril 20-káig kimerítő választ kapsz tőlem a *Szepességre*. E napnál előbb úgysem utazol Pozsonyba. — Sok szerencsét az országgyűléshez!... Arthur s. k.» (Eredetije német.)

72. Levél.

Ugyanaz Görgey Györgynek Toporcza. — Kelet Mitterkirchen 1843 márczius 19. és 21. — Drága édes atyám!... Kedves soraidat 1843. évi január 1-ő, 7-ik és 10-ik napjairól ma több ízben újra elolvastam és tőle mindannyiszor az a csöndesen boldogító érzés áradt el lelkemen: «lám, ott is téged szegény száműzöttet, minden földi dolgok forgandósága daczára, még híven, önzetlenül szeretnek!» Ez édes jó atyám, sokat ér, nagyon sokat. Mert még több más szív önzetlen hű szeretetének gondolatja is — a tieden kívül — ki van fejezve benne. Ez a meggyőződés, ezen hitem és könnyed vidám kedélyem — támogatva kevéssel beérő egészséges testen által — ezek

teszik boldogságomat. Szóval: megelégedett ember vagyok! Sőt néhány hete térdig jártam a rózsa-ban. Mikor az éjzárda beléptem, Mari néni, a jó lélek, 200 pengő forinttal ajándékozott meg — ló-vételre, a mint írta. A felét az én fordítottam. Másik felét nála hagytam tartaléknak. Ekkor az jut az eszébe, hogy adósságaim lehetnek — s több felét, minelfogva megküldi nekem a másik százast is. Volt is ekkor egy némi adósságom, de nem több mint a mennyi állandóan megállapított havi levonásaimból — melyek akkor sem szűntek meg, mikor semmi adósságom nincsen — nem lenne kénytelen szerrel törleszthetők a nélkül, hogy fejünkbe fájni kelljen miatta. Minthogy tehát már megvolt a 100 ft . . . ennek maradékán lerándultam Bécsbe, annyival inkább, mert egy az: voltak Gidával . . . elintézendő ügyeim; továbbá Gida és neje, valamint viszontlátási saját erős vágyódásom határozottan Bécsbe szállítottak; végre harmadszor, mert félig már kiégott szívem csak Bécsben remélhetett felüdülést egy valamilyen szilárdabb szerelmén édes kínjai közt, mint volt azé a szép havasi rózsáé, kit P . . . nak hívnak. Igérd meg, hogy szívbeli ügyeimről senkivel sem beszélsz Mari néni kivül és olvass nyugodtan tovább. Alkalmas volt egy kitűnő lányt jellemét kiösmerni és becsülni, a leányt magát megszerezni. Erről pedig csak akkor jöttem magammal tisztába, mikor három évi ösmeretség után Bécsből s így egyszerűen őtől válnom kellett. Ennek természetesen következménye volt, hogy neki írtam. Ez úton oly szívbeli viszonyt tudatára hoztunk, mely már majd két esztendőig tartott. A szerelmes álmában lép meg az embert, vagy soha! Utolsó szabadságom Bécsben döntő volt jelen és jövőbeli törkvésim irányára. Szerelmem regénye sokkal gyöngédebb, semhogy el tudnám beszélni. Eredménye: hogy M. F. — így hívják — telic akarva, félig akaratra ellenére, szerelméről születnek vallott s ők a legjobb indulattal léven irántam, engem a fölől biztosítottak, hogy ha leányuk, ki most beteg, felépül, én lármikor fogom a kezét megkérni, áldásukra számat tarthatok. Erről én mint becsületes ember mást nem felelhettem, mint ezt: ha azalatt míg állásom a megnősülést meg meg nem enged, más valaki jelentkezik, a kivél azt remeli a leányuk, hogy boldogabb lesz, mint velem — ez esetben én nem akarok

boldogulásának útjában állni. Ezt ki kellett mondanom, mivel a mint kilátásaim jelenleg állanak, tíz esztendőnél elebb nem lehet számítani óhajításaink teljesülésére. A helyzet olyan, mintha el lennénk jegyezve s ez olyan viszony, mely egy bizonyos tekintetben jellememnek nagyobb szilárdságot ad s engem még csak most mintegy férfivá megérlel . . . Áldásodat, drága atyám, ne vond meg szívünk szövetségétől! — Még csak most mondhatod el, a mit multkor leveledben írtál: hogy az élet passzát-viharjain túl vagyok, mert íme előttem van a legszebb földi boldogság révpartja: egy hűségesen szerető női szív.

Ápril végével ezredem Klattauba indul Csehországba . . . (Szeretettel emlékszik meg aztán lovairól, melyekben nagy öröme telik és hűséges Hattyú kutyájáról; és leír egy kiállott erős vihart a Dunán s egy ritka égi tűneményt . . .) «És most még egy kérésem: felértébb érdekelnek hazánk politikai eseményei, — a szepességiek természetesen különösen és mindenek előtt. Ezért légy szíves nekem az országgyűlési választásokról írni . . . Isten veled! a jövő hónap 23, és 24-ikén különösen fogok benső szeretettel rád gondolni; vedd szerencsekívánás gyanánt. Háládatos fiad Arthur.» (Eredetije német.)

Íme — ez a fönmaradt és megkerült utolsó levele atyjához!

Szerencsekívánata nem volt foganatos. Április 23-ika György napja a katolikus naptárban — a protestánsokéban 24-ike: és nevenapját jó atyánk csak kevés nappal élte túl!

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

1843. — Atyánk halála.

Debreczenből, 1843. évben, már tavasz kinyíltával haza szólítottak a Szepességre. A pozsonyi országgyűlésre készült az ország és ekkor számomra kilátás nyílt, Szepes vármegye részéről országgyűlési «ifjúság» gyanánt küldetni fel Pozsonyba a megyei követek oldala mellé.

Egy gyönyörű tavaszi napon érkeztem haza Toporeczra. Atyámat a falun kívüli magános kertje szélén, kedves fái közt találtam, ezek nyesegetésébe elmerülve. A kertet széles árok választotta el a szántóföldtől, melyen nesztelen feléje siettem. Mikor az utolsó pillanatban mégis észrevett: az öreg úr helyből egyetlen szökéssel, mely bármely ifjúnak sem válnék szégyenére, tette magát túl a széles árkon, hogy atyai keblére zárjon. S ezen deli, ruganyos öreget két hétre rá eltemettük!...

Halálát is emberszeretet s a nőnem iránti lovagias érzület, mely őt teljes életében jellemzé — és az edzett egészségében való önelbízása okozta. Husvéti ünnepekre egy kedvencz unokahugához, Petróczy Pálnéhoz született Görgey Iphigeniához utazott a vármegye tulsó szélére Petrócza — szokása szerint nyitott kocsin. A tavaszi szép idő hirtelen zimankósra vált, s a mint Szepes vára tövénél hajtatt el, utólér egy takarosán öltözött fiatal nőszemélyt a kisvárosi polgárrendből; megszanja a szélllel, hóval szembe gyalogolót, fölveszi kocsijába s mivel ekkor észreveszi, hogy a szélvészszel való viaskodástól szörnyen megizzadt szegényke: magáról leveti és ráadja, ráerőszakolja tulajdon bundáját. Ezzel talán életét menti meg a leánynak. De maga átfázik; meghülve érkezik Petrócza;

nagy beteg lesz s két hétre rá belehal. Négy fia közül nekem jutott az a szomorú vigasztalás, hogy halálos betegségében őt ápolhattam, hogy végrehelletével ellebbenő áldását vehettem — távollevő testvéreim számára is.

Mihelyt beteg lett, azonnal engem, ki másutt mulattam, küldöncz által ágyához szólítottak. Mély meghatottsággal voltam tanúja, hogyan lehet férfias megadással szembe nézni a bizonyos halállal, nyugodtan végigtúrni egy élet s erőteljes organizmus szétrombolásának nehéz munkáját; hogyan gyöngédség s igénytelenség által könnyíteni az ápoló környezeten; leszámolni az élettel, Istennel s önnön lelkiismeretével, és tiszteletre gerjesztő módon, szépen halni meg.

Betegsége kezdetétől fogva atyám — úgy láttam én minden magatartásából — bizonyosra vette fölnemlábadását.

Ő, az élénk, beszédes, erélyes ember azonnal töből megváltozott, nyugodt, szótlán, gondolkodóvá lett. Egy nap (mindnyájan javulást véltünk észlelni rajta) hosszú éber hallgatás után, midőn egyedül valék vele a szobában, sokáig rajtam felejtette szemeit s azután azt mondta: «Vajha ne volna az embernek semmi megbánni valója...!»

Egy másik napon leadatta velem a falról magának testvéröcsse János, Petróczyne édesatyja miniature olajképét, és sokáig nézván, azzal nyújtotta nekem vissza: «Derék ember volt, jó testvér, egész ember...» Amily sokat foglalkozott mult élete szemléjével, ugyanannyit foglalkozott távol lévő két fiával. Ily alkalomból egyízben megnyugvással azt mondta kedvelt Horatiusával: «Non omnis moriar...»

A végső betegségét megelőzőtt hetek alatt, még Toporczon, sokat beszélt velem politikáról. Láta, mennyire lelkesedem az ország szabadelvű ellenzéke iránt. Maga is az 1825 óta terjedező nemzeti mozgalmat figyelemmel, örömmel követte. Széchenyi és Deák Ferencz voltak emberei. Kossuthtól tartott. Egyszer szokásos hosszú sétáink közben folyt vitatkozásunkat azzal fejezte be: «Látom én, hogy az idő haladását, a korszellem irányát nem lehet feltartóztatni; csak mérsékelni, vezetni sikerüljön! Ti a democratia felé hajtotok; mit hoz, nem tudjátok. Én pedig azt látom, hogy ezen szép ország, melynek már annyi ellensége volt és Bécsben van most is — 800 éven túl megvolt, fennmaradt, az aristocraticus alkotmány terebély

fájának védő árnyékában; ha ti, új nemzedék, ez ős fa törzsének estek fejszével — én már meg nem érem — de vigyázzatok, nehogy az rátok szakadjon és eltemessen benneteket, mielőtt helyébe újat ültetnétek... Igaz, hogy a francia júliusi alkotmány bebizonyította, hogy a forradalom nemcsak rombolni, hanem már alkotni, építeni is megtanult: de hát mennyire toto coelo különbözők nálunk a viszonyok, a tényezők!... Emlékezzél vissza, mily bestialis orgiákat ült a mi paraszt népségünk alig 12 esztendeje a cholera évében... Hisz' jól van — én hát megadom magamat; csak azt kívánom, jó dolgokat legyen az új demokrata alkotmány fedele alatt...!» Hadd álljon itt e költeményem az 50-es évekből.

SZÜLÉIM.

Szülő anyámra nincs emlékezésem.
Helyét, mióta eszemet tudom,
Nagy űr foglalta el, és három hársfa
Zöld árnyékában rejlő sírhalom.

Atyámat ismerém és megbecsültem.
Fenyített, oktatott és szeretett,
S én is szerettem az örökké ifjú
Derült kedélyű öreget.

Áldom porát, a hányszor emlékemben
Feltűn a tisztos erőteljes agg —
Egy fénysugár borús gyermekkoromból;
Egy emberséges Úr — egy ős alak.

Úr volt még akkor is, hajló korának
Balsorsa közt, mikor szegényre vált.
És emberséges volt, kinél jobbagya
Mindég segítő atyjára talált.

Halálát is önzetlenség okozta:
Egy fiatal paraszt lányt ért utól
A mint viaskodott a hóviharral,
Izzadva, rogyva fáradalmítól.

Megszánta és fölvette kocsijába.
Az öreg óvta szegény fiatalt!
Lehányta és rá adta jó bundáját
S megfázott maga — s belehalt...

Halálos ágyán megszámlolt magával.
Én néztem — mert én ápolám —
S úgy látszik, rendbe jött a számadással,
Mert újra nyugodt lón s vidám.

Ennyit szólt: «Vajha semmi szemrehányás
Ne bántaná az embert ekkoron...»
Aztán megáldott — mind a négy fiát — és
Meghalt, mint sebzett hős a várfokon.

Te hősök ivadéka s hősök atyja!
(Arthúré s Árminé) képed marad
Hű emlékembe vésve. S úgy remélek
Meghalni szépen, mint magad.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Az 1843/4. évi pozsonyi országgyűlés. Ügyvédi okleveleim. Petőfi. Pákh Albert.

Még azon tavasszal Pozsonyba kerültem, mint a Szepes vármegyét az 1843/4. évi országgyűlésen képviselő Zsedényi Ede és Matyasovszky Boldizsár követek elseje mellé megválasztott irnok. Volt ingyen-lakásom és 30 pengő forint havi fizetésem. És ezzel és azóta önkeresővé, anyagi tekintetben önállóvá lettem; megszűntem Feri bácsi és Mari néném erszényére szorulni.

Kötelességeimet komolyan teljesítettem, de mint egyszerűmind az akkori sajátzerű institutio «a szabadelvű közvéleményt (állítólag) pótló országgyűlési ifjúság» egyik szelidebb tagja, az én conservativ-aulicus «követemmel» egyszer nagy összeütközésbe jöttem a Szathmár vármegye «pecsovics» követi, Uray és Gabányi fogadására a felső- és alsóházi egyesült liberális párt (feje gróf Batthyányi Lajos) részéről egyik holdvilágos este rendezett macskazene alkalmából. (Nagy dob gyanánt egy 20—30 akós rézüst szolgált, mely véletlenül Gabányi szállása tőszomszédjában egy rézműves műhelye előtt az utcán hevert.) Másnap Zsedényi a szepesi fiatalok bűnrészes volta tárgyában nagy inquisitiohoz készült.

Fabrizy Gyula kenyeres-pajtásom jólélekkel mondhatta magáról, hogy nem vett részt a kellemetlen tüntetésben; én pedig szintoly jólélekkel bevallottam, hogy igenis részes voltam benne. Ezzel tárgytalanná vált a nagy inquisitio és következett volna az ítélet. Zsedényi haragosan felkiáltott, hogy rögtön hazaküld a Szepességre! Én szerényen, de határozottan azt feleltem, hogy a meddig kötelességeim köre terjed, én pontosan elvégzem azokat, azontúl azonban, különösen politikai érzületemre nézve, szabad embernek tartom magamat.

Zsedényi, nagy haragja daczára, nem kergetett haza ; de soha sem tudott nekem azon szóért megbocsátani. Ő sok fiatal embert, kivált szépeasségeket, előbbre segített az életben : engem soha.

Ezen 1843/4. országgyűlés a milyen nevezetes volt a hazára, szintoly nagy mértékben az volt rám és fejlődésemre nézve. A kerületi és országos üléseken mindég jelen valék. Teljesen a szabadelvű lelkesedés áramlatában úsztam, de a fiatalság egy részének olykori illemtelen túlkapásaiban — az említett egy macskazenét kivéve — soha sem vettem részt. Természetem be nem vette.

Közben az ügyvédi ezenzurára készültem (melyet még az országgyűlés alatt Pozsonyban le is tettem), a francia classicusokat, Mignet francia forradalmát, Louis Blanc' «Histoire de dix ans» és egyéb műveit tanulmányoztam, s a pozsonyi hegyek gyönyörű vidékét élveztem. Az országgyűlési ifjúság színével ösmerkedtem meg és több jeles ifjúval kötöttem barátságot.

Adományra, költői kedélyre legkiválóbb egyike ezeknek a csanádi irnok, Dedinszky József volt, — különben a milyen szeretetreméltó, épp annyira könnyelmű fiú. Sajátságos ! Hányszor esik meg az ember életében, hogy egy új vidéket járván, egy új emberrel megösmelkedvén, nem sejtí, hogy ezekhez mily szoros viszonylatot tartogat fenn számára a végzet, — hogy ezen a helyen lesz neki egykor állandó hajléka, boldogságának vagy boldogtalanságának színhelye, — hogy ezen jámbor emberi lény szeméből saját jövőndő sorsa néz rá ; évek telnek : a pillanat elérkezik és bételik a végzet ! Ekkor ösmersz rá, hogy valamikor régen már szemtül-szembe láttad — de fel nem ismerted. Ilyenformán voltam én Dedinszky Jós-kával ; már az eperjesi collegiumban tanuló-társak levén, közönyösen jártunk el egymás mellett ; évek mulva Pozsonyban megszerettük egymást. Egyik alkalommal sem sajdítottam, hogy ez az ember végleges sorsomnak akaratlan egyik intézője... Ha vele soha nem találkozom : életem okvetienül egészen más-kép fejlődik — mert a férfi sorsa nagyobbrészt a nő. Első nőmmel Pesten Dedinszky révén ösmerkedtem meg. Elvesztettem, eltemettem. Mostani hitvesem Dedinszky Józsefnek a test-vérhúga.

Deák Ferencz Zalából hiányzott az 1843/4. évi országgyűlésen. Kossuth Lajos előtt még nem nyitak volt meg a törvényhozás termei. De a nemzet többi színe-java emberét ifjonti lelkesültséggel hallgattam, bámultam, megszerettem itt most. Fő eszményképem e napokban Bezerédj István, a föltétlen humanista volt. Megemlítem, hogy utóbb, midőn parasztjait önkezdeményéből felszabadította, én lelkesedésemben hozzá verset írtam, melyet Pákh Albert barátom, kivel mint már kedvelt íróval országgyűlés után Pesten viszont találkoztam, elég jónak ítélt arra, hogy az akkori divatlapok valamelyikében közölje. Bezerédj elolvastván azt, magához kéretett, szeretettel megköszönte, kért, látogassak el házához és midőn ezt sokáig szerénységből halogattam, meghítt egyízben ebédre, hol is egyéb nevezetes emberek közt Vörösmartynak is bemutatott. Ez alkalmommal Vörösmartynak sajátkézzítményű pezsgőjéből ittunk és nyers szivarából szívtunk s a kedélyes házigazda azzal ingerkedett véle, hogy Vörösmarty is a nagy emberek azon szokott gyöngéjében szenved, hogy nem arra hiú, a miben mester, költeményeire, hanem rossz pezsgőjére és szivaraira.

Hadd haladjak gyorsan el a következő éveim felett. 1845-ben szert tevék a váltó-ügyvédi oklevélre is. Rá hazautaztam Pestről a Szepességre, Mari néném és Ármán testvérem családjának látogatására — egyúttal tanácskozni velök jövőm megalapítása, pályakezdésem, hol-telepedésem kérdései felől. Ügyvédi diplomámat Szepes vármegye közgyűlésén kihirdették s a főispán kinevezett tiszteletbeli aljegyzőnek. Mint ilyen működtem is azon esztendőben. Hiszen nekem már volt *multam* a vármegyében mint országgyűlésre követ mellé megválasztott ifjunak. De nekem úgy tetszett, hogy kényelmes, tünye életre megyémben, vagyonos rokonaim között kedvező ugyan a talaj, de nem az munkás és munkát jutalmazó pályatörésnek. Azonkívül Szepes vármegye azon időben végtül végig aristocrata-conservatív, úgynevezett «pecsovic» vármegye volt. Gyűlésein alig egy-két ember szólalt fel magyar nyelven; a többi mind latinul beszélt és nekem csak úgy lett volna köztök maradásom, sőt akkor épen lelkesítő szép feladatom köztük, ha független állást biztosító vagyonnal bírtam volna s nem szorultam volna mindezek pártfogására, a kikkel szemben foglalni állást lett volna elveimnél fogva hiva-

tásom. Így én a főváros pezsgőbb életébe, író-barátaim körébe, a szabadelvű politikai élet gyűlpontjába vágytam vissza és csakhamar búcsút vettem szülő vármegyémről, hová azontúl csak vendégképen, s így is ritkán, voltam visszatérendő — legelő ízben Görgey Ferencz nagybátyámnak 1847-ben bekövetkezett halálakor.

Pesten Karlovskzy Zsigmond és utóbb Zsivora György előkelő ügyvédek irodájában találtam alkalmazást és teljesen a magam keresményéből éltem. Karlovskzynál irodai és egyszerűsmind lakótársam Pákh Albert és későbbben Duka Tivadar volt, a ki utóbb honvéd fegyveres bajtársam és még későbbben angol kir. ezredes orvos Indiákon, ma is egyik leghívebb barátom.

1846. évben ösmerkedtem meg, Pákh Albert közös barátunk révén, Petőfivel. Tegeztük egymást, látogattuk egymást. Én, a lágyabb, érzelgőbb természetű, lelkesedtem műveiért s irigyletem tőle az isteni szikrát, azt a tündéradományt, hogy csak úgy rázta ki dohánya ujjából a legszebb költeményeket, melyek közül egynémelyiket szobámban föl alá járkálva szavalta el barátainak legelőször. Az ő ephemer «Rüpfők társaságának» egyik alapító tagja voltam én is. Mindazáltal azon benső barátság, melyet az egyéni rokonszenvezés esetében is tapasztalás szerint csak hosszabb együttlét és összeszokás és kivált teljes kölesönösség szilárdít meg, ki nem fejlődhetett köztünk. Én ügyvédi irodában — és mikor szabad időm volt, a francia és angol nyelvtan felett otthon-ülő életet folytattam; reggelire, vacsorára tejjel éltem, szintén odahaza; a kávéházi és vendéglői életet kerültem, leginkább takarékoságból, mert szerény keresményemből adósságesinálás nélkül akartam megélni: ő a szabad mező pacstírájaként csattogva emelkedett égnek és csak néha találkozottunk egy-egy este ugyanazon földi barázdában. De meg egy ízben olyat is mondott nekem Petőfi, minden részemről rászolgált ok nélkül, a mi hevesvérű fiatal emberek közt nem szokta a barátságot éppen szorosabbra fűzni. Ép az imént akadhatott neki kezébe Budai Ézsaiás, vagy más hasonló történelmi könyv, Thuróczy vagy Wagner, mely a rozgonyi csatáról emlékezik meg, és benne most olvashatta először, mikép dőlt el Róbert Károly, a királyi hatalom

s az ország integritása részére, az országbontó oligarcha Trencsényi Csák Máté ellen a győzelem Rozgonynál; és mint sebesült meg a király személye védelmében, közvetlen közelében négy Görgey s ott is halt az egyik — a csatadöntő szépesi dandár élén...*

Találkozik Petőfi velem az utcán Pesten; megáll, s a helyett, hogy kezet nyujtana, mint máskor, azon kezdi, hogy én aristokrata vagyok; az őseim is már Rozgonynál a szabadság ellen harcoltak, — mondá s azzal ott hagyott. Nem voltam soha haragtartó, de barátságomat sem varrtam soha senki-nek nyakába. Derék őseim emlékére pedig büszke voltam; bár politikai hitvallás és még inkább életmód szerint demokratának tartottam magamat, legalább is olyanak, mint akárki nyugodtan gondolkodó magyar ember. Az aristokrata cím mélyen megbántott. Mindenesetre ki akartam várni: Petőfi komolyan felmondta-e nekem a barátságot a rozgonyi csata miatt? vagy, hogy csak kötekedett velem.**

1847-nek őszén aztán Bécsbe költöztem s azontúl Petőfi-vel csak a márcziusi napok után Bécsből haza kerülve találkoztam futólag, mikor ő már a pesti népgyűlések legnépszerűbb vezérszónoka volt s én egyrészt nem akartam az őt környező phalanxon keresztül az ünnepektől férfiúhoz tola-kodni; de másrészt a beszédeiből kicsillanó republikánus irány ellenkezésbe jött érzületemmel és meggyőződéssemel. Engem az 1848-iki törvények által megifjult és megjavult történelmi alkotmány, a szabadelvű alkotmányos magyar királyság tökéletesen kielégített, boldoggá tett. Hű emlékezetemben tartván atyám intő szavát, könnyelmű, vétkes, veszedelmes dolognak tartottam, egy ismeretlen és bizonytalan eszményi jobbért megvetni és kockákára tenni a meglévő jót és (ekkor még)

* Lásd Róbert Károly eredeti decretumát 1317. évi novemberről a Görgey-nemzetség levéltárában a budapesti Nemzeti Múzeumban. És «Trencsényi Csák Máté» Szász Károlytól.

** Megemlítem, hogy erről az esetről Petőfinak későbbeni híve, Gyulai Pál barátom is tud; csak a napokban (1882-ben) említé előttem társaságban, hogy Petőfi azért haragudott meg rám, mert 1312. évben négy őszám nem Csák Máté pártján vitézkedett Rozgonynál

minden igaz ok nélkül forradalmat akarni csináltatni a nemzettel — talán csak azért, hogy nekünk ebből is legyen! — A régi közhely, hogy Szent István koronája a magyar állam palladiuma, nekem nem volt phrasis. Akkor is azt tartottam, a mi ma meggyőződése: hogy Magyarország megmaradásának és törvényes integritásának, a magyar nemzet messi jövőjének legfőbb biztosítéka: Szent István koronája (melyet aztán egy évre rá patent hazafiak, gondolatüres-fejű magyarok mint alkalmatlan terhes lomot, hogy könnyebben menekülhessenek, kidobtak a tarisznyából — és szerencsére rosszul — elástak Orsovánál).

Egy pár szót még az imént említett Rüpöktársaságról. 1846. évben egy nap Pesten Pákh Albert barátunk néhány fehér cipőt, több darab sódart s egy hordó kerti lőrét kapott ajándékba egy debreczeni barátjától, kinek szittyá neve Rozlosnyík vala. A pesti vármegye házához hozzáépült ház földszinti sarokhelyisége éppen üresen állt. A megajándékozott a debreczeni küldeményt ideszállíttatta, a hordót csapra verette és barátait egy kis «rüpök mulatságra» hívta meg. Miután sódar, cipó hamar néhaivá váltak, Petőfi egy eddigelé hallatlan versét szavalta el nekünk. A többi vendég szorgalmasan felköszöntözt. Végre közkívánatra a házigazda ült fel sok mókás szabódás után az ürülő hordó hátára és szerényen azon kezdte: «Nem vagyok én szólnok»... Mindazáltal komolyan hozzá szólt a tárgyhoz, eleinte ránczbaszedett tudós arczczal, éles logikával, hosszan, egyre hosszasabban és confususabban, szakadatlanul mint a jól elhajtott galandóc, míg végre még a rendíthetlen komoly arczú Petőfi sem állhatta tovább a görcsös nevetést és általános homeri kacszaj közt úgy kellett a «szólnokot» lerántani a hordójáról és még azután is egy teli pohár lőrével a tulajdonából erőszakosan tömni be a száját. Azonban a kérdést magát tisztázta. Tárgya volt: lehetséges-e egyáltalában ezen hordó tartalmától (rüpök nyelven szólva) embernek berúgni? A közhelyesléssel elfogadott *próba* pedig az volt: hányan képesek közülünk akadozás nélkül tisztán kimondani a jótékony debreczeni adományozó nevét: «Rozlosnyík». A próba a kerti bor részére ütött ki. Oszlás előtt aztán állandó «Rüpök társasággá» alakultunk. Alap-

szabályai azonban sohasem készültek el. Tagjai — a mulatságon jelen voltak — a mennyire emlékezni bírok: Petőfi, Pákh, Fátyolfi, Grissza, Czakó Ferencz, Dienes, Emődy Dani, Remellay Gusztáv, Kúthy Lajos, Sükey, Tatay Pál, Pálfi József, Orlay Petrich, Dobsa Lajos, Sass Pista, Frankenburg Adolf, Degré Alajos és magam, hamar szétszóródtunk, kiki végzete útjára. Közülök ma még ketten élünk.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

1843. Mitterkirchen. — Horazdiovitx. — Svirotitz. — Prága. — Klattau. —
Tizenkét levél.

Különös érzés fog el újra elolvasásakor Arthur bátyám humoros kedelylyel írt következő levelének. Kettős kelete van, két hét szünettel közben. Mikor kezdte: akkor atyánk még egészséges volt, egy újabb évtizedre elégséges életkedvvel és életerővel. Mire legszeretebb fia befejezé e levelet: már akkor atyja haldokolt. — Mire e sokat vándorolt levél engem utólért Pozsonyban: akkor már atyánk ott aludta örök álmát ősei mellett Szepes-Görgőn a családi sírboltban.

Ím a levél, kivonatban.

73—74. Levél.

*Görgey Arthur Görgey Istvánnak. Kelet: Mitterkirchen 1843
apríl 14-én, befejezve 28-án.* — «Édes Pistám! — . . . Magyar nyelvbeli tudományommal én olybá tetszhetem előtted, mint a mennyei birodalom China: mindég vesztég egyhelyben, se előre, se hátra. Pedig ha igazán ilyennek látsz: akkor tévedsz. Mert már néhány hete egy nagy lépéssel előretörtem, t. i. naplókönyvemet meglehetősen kóbor életem eseményei felől anyanyelvünkön vezetem. Meg vagyok győződve, hogy e hírtől megfiadzol. Nekem tetszik a vállalat. Gyakran negyedóra számra gyönyörködöm a merész kifejezésekben, melyekkel e szaggatott vázolatokat összealkotom. Egyhelyt az efféle tősgyökeres magyar mondat díszlik, mint: «berukkolni a szabadságról». Másutt úgy töri egymást a sok «nak, nek», mintha csak egymás nyakát törni lenne kívánságuk. Más helyen megént a magyar

sváda fonalát megszakítja egy német mondat, mely olyas valamit fejez ki, a mi túlhaladja magyar stílusom határait. Majd meg egy magyar ige ott kínlódik a *præteritum futurum* alakjában, hogy szintúgy megizzadok belé. Szóval — mihielyt egyszer valamivel jobban tudok írni, el lehetsz rá készülve, hogy a «kész remeket» megkapod; emészd meg! Most még erősen berzenkedik hiúságom ezen mutatványok közlése ellen. Még egy más lépést is tettem előre — előfizettem a Pesti Hirlapra. Juniustól kezdve kapom és utólag a májusi számok közül is az érdekesebbeket. Akkor aztán dőzsölni fogok túlaradó kedvteléssel kedves hazám szellemi életének virányain. Hanem pénz, pénz kellene.

Te Debreczenben igen okos életet folytattál. Ennek én nagyon örültem. A mi neked vívó kardjaid és hölgyecskéid valának, az nekem lovaim és pisztolyaim. Egész áldott nap lovagolok és lövöldözök — utóbbit csak mikor idehaza vagyok, ez pedig csak igen ritkán esik. A kilátás. Csehországba helyeztetni át, hol némileg szigorúbb viszonyok között fogunk szolgálni, arra ösztönöz bennünket, hogy itteni szabadabb életünket, hol már csak május 9-kéig (elmenetelünk napja) maradunk, amugy isten igazában kiélvezzük. Így aztán érthető, hogy például egyik napon reggeli 5 órakor nyeregbe vetem magamat 3—4 órai utra, melynek célpontján egy kedélyes jó pajtásom már rám vár, hogy baráti együttlétben töltsük a napot. Ha egy héten két-három éjjel itthonn hálók: az már unalmas hét volt — azaz, unalmasnak látszó, mert tulajdonképen az az idő, melyet saját táncztermemben, egy 24 lépés hosszú és 20 lépés széles lakószobában töltök, nekem a legkellemesb időm. Ekkor szemlélődő életet viszek, duskálok a múltban, kiböngépszem a jelennek realis adatait és ez úton hozzá vetek a jövőhöz, jöllehet meglehetősen légvár-építész módjára. De az ilyen élet, ha soká tart egyhuzamban, könnyen tévelyeket szülhet, melyeknek lidérczfénye kápráztat s elveszi a szemünk élet; azonkívül a test ezalatt — és az is csak valami — pangásra van kárhozthatva. Ezért gyakran megtörténik, hogy legődesebb ábrándozó óráimat egy-egy pisztolylövés szakítja félbe, vagy egy lovaglás tüskön bokron keresztül. Ha ekkor a levegő met szőn elsüvölt arcom mellett, a paripa, a nálammál huszszorta erősebb, horkan és nyög czombjain szorításától és akaratja

ellenére neki menni kénytelen az ároknak, melytől visszaretten: akkor kiderül a kedély, mely a szomorú jövőn el tudott borulni: akkor lehullanak szabad szellememről e szűkkeblű világ kételyei mind, valamint lehull az erdőn az agancs a szarvas homlokáról. Akkor talán csak napok múlva térek vissza anachorétai tanyámba, a temetőre nyíló ablakaival, — visszatérek könnyű fővel, könnyű szívvel — hogy aztán újra megnöveszszem a végtelenig mind azt az elhányt kételyt — valamint az erdő vadja az agancsát újra kinövi. — Óh örökös egyformaság! Vajjon meddig törhette rajta fejét a teremtő, míg azt a törvényt találta, mely szerint nekünk halandóknak mindég újra ugyanazt az egyet találhassa a nélkül, hogy csakhamar mindnyájan megúnjuk?

«Mitterkirchen 1843. évi április 28. — Szegény fiú! te bizonyosan türelmetlenül várod már régen e sorokat: és ezek még mindég késnek, mert bátyád, a ki írja, egy Lumpaci Vagabundus. Megengedj — de ez egyszer okos dolgot ne várj tőlem, daczára hogy egy egész regénynyel vagyok adósod. . . . Itt most felfordulóban van minden nálunk. Csak rajta! Ha ez sokáig így megyen: én hamarabb leszek kapitánynya mint valaha képzeltem. Csakis váratlan gyors előléptetés s ennek segítségével egy óhajtásom teljesülése birna engem kárpótolni az eltévesztett életpályáért. . . — Bizonyosra veszem, hogy az országgyűlésre feljössz Pozsonyba. . . Nénénk betegsége sokat nyugtalanít. . . Isten veled és ne haragudjál rest bátyádra Arthurra. s. k.» (Eredetije német.)

Mari néniért aggódik és nem sejti hogy mikor e levelet befejezi, atyja van halálán!

A következő levél írásakor már tudja.

75. Levél.

Görgey Arthur Görgey Guidónak. Bécsbe. Kelet: Horazdióvitz 1843 május 19. — Eredetije németül.

«Kedveseim! Tehát megint egy szív megszűnt dobogni, mely engem oly igazán és híven szeretett! Meghalt! és vele szakadt egyik erős kötelék, mely engem e keserédes léthez fűzött. Édes atyám halva! és vele annyi kedélyes képe a jövő-

nek! Agyamban mintha csak egy szélmalom forogna. — Nem bírom el a gondolatot; pedig el kell azt. . . Hozzá járul kellemtelen szolgálatom, mely véletlenül éppen a halálhír utáni első napokban abból áll, hogy egész nap tisztelkedni járjak! Egész belsőm szét van zilálva: majd a halálvágy fog el, a vágy hozzájok, jó öreg atyánkhoz, nemes lelkű anyánkhoz; mintha rögtön meg kellene halnom; majd megint megbánom ezt, mikor Friderikára, rátok — kedveseim — gondolok. — Szívemben összhang nélkül, és vigasztaló barát nélkül állok, mert Murrmann nincs már itt s Ivánka, kit újra feltaláltam, a hosszú közidő által tetemesen idegenebb lett előttem. — Mélyen el vagyok szomorodva! — Leveled csak ma jutott kezembe. Most itt még mindenben nagy a zűrzavar, miért is legtanácsosabb megint csak Klattauba címezni leveleiteket, míg biztos új állomásomat nem tudom. — Oh volna csak bármily szerény tulajdon tűzhelyem: most már semmitem marasztana ezen a marionettepályán! *Hiszen eddig is csak a drága Öregnek kedvéért tartottam ki rajta*, a kinek halála miatt most árvák vagyunk. De most már ő sokkal tisztábban lát — ha ugyan lát! — semhogy tovább is ragaszkodnék e földi hívságokhoz, melyeknek most kénytelen vagyok hódolni. De hisz' most képtelen vagyok egy okos gondolatra — a hozzátok való leghívebb szereteten kívül. — Arthur s. k.»

76. Levél.

Görgey Arthur Görgey Guidónak Bécsben. — *Kelet: Svirotitz 1843. június 1-én.* Eredetije német.

«Kedveseim! Megsiratva, meggyászolva költözni el e földről, a legszebb legjobb dícséret az enybernek! S ezért megboldogult atyánk szelleme is hadd legyen kiengesztelődve egy-némely talán nem fiához illő megjegyzésem miatt, melyet életében apró különösségei találtak egyszer-másszor kicsalni belőlem. Szívem mélyéből megsirattam őt, siratom most is és ha csak a gyógyító idő nem végzi erélyesebben mint eddig a maga hatását, talán sohasem enyhül komor búbanatom ebben a magánosságomban. Hogy ily hangulatban most hevesebben vágyódom utánatok, kiktől távol kell élnem, könnyen meg-

érthetitek. Mily jól esnék nekem egy egy vigasztaló előszó! Hasztalan! nincs a ki mondja! És ha a posta hoz is néha ilyet: ezt könnyek fátynólán keresztül olvasom, mert hiszen árvaságom hírét is ugyanez a posta hozta meg nekem. És ki tudja, mit hoz még majd elébb-utóbb?!

Le nem írhatom nektek, mily boldogtalan hatással van rám most a magány. S én mégis kénytelen vagyok kerülni, vagy legalább ritkán keresni fel a társaságot, mert minden kirándulás falumból pénzbe kerül, sok pénzbe, többbe mint a mennyit szabad költenem. A munka és foglalatosság szintén szokott szórakoztatni, de nem tartósan, kivált mikor a teendő nem kedvünk szerinti. Türelem, türelem! ez az egyedüli, mi az őrlő szívat előlhetné, mely kedélyem vidámságán rágódik. — Tehát türelem! és olykor egy kedves levél tőletek, ha meg nem feledkeztek rólam! . . .

Mindenhez a mit odahaza* végzesz, jó sikert kívánok és biztosítalak, hogy fentartás nélkül mindenbe előre beléegyezem, a mit nevében előzetes megkérdezésem nélkül eligazítasz. Egyszóval, tekintsed érdekeimet a magadéinak, t. i. a mi a korlátlan *intézkedést* illeti; mert hiszen hogy az én javamat mindég szeretetteljesen magadévá titted, hálásan régen elismerem. Éljetek boldogul és köszöntsétek ne csak Bécsben, hanem Pozsonyban s a Szepességen is mind a kit szeretünk — s az elköltözöttnek hamvait! Arthur s. k.»

77. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Pozsonyban. Kelet: Svirotic. 1843 június 26.

«Ne szünjél meg bennem hinni, ha még oly hosszú ideig nem kapsz is hírt tőlem. Hosszú volt a küzdelem a mély benyomással, melyet a gondviselés halálos végzése fiui kedélyemre gyakorolt. Most már megnyugszom a természet törvényében, — a magában álló és mégis az imént megszakadton kívül még annyi más édes kötelék által ezen élethez fűzött férfi rendeltetésében. Te, édes Pistám, kiben még egykor

* A Szepességen.

mindazt megcsodálhatni reménylem, a mi én belőlem válhatott volna, ha más nevelésben részesülök vala, Guidó, Katinka és mindenek felett az én kis tündérem F. — ti voltatok vigasztalóim, noha akkora távolságból elég gyöngye vigasz!

. . . Utolsó levelemben neked regényem elbeszélését ígértem: és lám, nem váltom be szavamat; mert az ily gyöngéd vonatkozásokat írásban fejtegetni, nekem profánátiónak látszik. Talán hamarabb mint vélnők. a viszontlátás szerencséje ér, s akkor kiöntöm hű kebledbe szívredőim legbensőbb titkait.»

(Folytatólag 1843 június 30.)

«Ám a fönti sorok ne ámítsanak azzal a reménnyel, hogy én talán le akarok Pozsonyba rándulni. Erre egyáltalán nincs pénzem. Kétszeri lerándulásom Bécsbe F. érdekében — nagyon kiürítették erszényemet. . . Most azon vagyok, hogy ezt helyreüssem. Egynémely urfi hihetőleg gyomorgörcsöt kapna, ha az én étkezésemmel be kellene érnie. Első fogás: komiszkenyér; második fogás: komiszkenyér; harmadik fogás is komiszkenyér és azután hegyibe poszpásznak még egy kis darab komiszkenyér. Van valami jó benne: az ember ritkán rontja meg a gyomrát vele; aztán meg attól sem igen tarthat az ember, hogy cholerában hal meg. Egy-két bensőbarátom be van e titkomba avatva, és cynicusnak mondanak. Isten neki! Nem vehetem tőlük rossz néven, mert mikor meglátogatnak, ő nekik is be kell érnie hasonlóval. De ők ritkán jönnek, én pedig magamra sem unatkozom.

Mily nyájasan int most felém az élet! mint hív élvezni! És mégis, mennyire nem szabad követnem. Az emberek a magok kételyeivel elrontják a legjobbat és ott hol a virágnak nyílni, virágozni kellene és lehetne. . . Ők előbb elszedték a termő televényt alóla. Megsiratják azután a hervadót és azt óbégatják: «a viszonyok, a tekintetek áldozatja lett!» de hogy a tekintetekkel keveset gondolva fölsegítenék a zsenge növényt — arra nincsen bátorságuk. Lásd, ugyanígy cselekedtek menyasszonyommal és így cselekesznek most is — én nekem pedig tétlen nézmem kell a dolgot, hogy hová fejlődik; annélkül hogy véget vethetnék neki. Mert ahhoz, hogy a szomorú gajdolás elnémúljon, egy menydörgős menykőt kellene megeresztenem. sőt tán az egész orchestrumot is egy gyöngédtelen gordiuszi

kardvágással szétrecseszenteni. Oh mennyire szeretném ekkor aztán keblemre ölelni megmentett hölgyemet és ezen két karommal elvinni oda arra a boldog szigetre, hol legalább az akarat még él, szabadnak lenni, azzá válni az egyéni önfegyelmzés nemes uralma alatt — a hol te működni, hol mindnyájan egykor temetkezni kívánunk — Magyarországra! — «Hát tedd meg!» fogod mondani és elmosolyodol rajta, hogy az emberek szolgasága ellen szónokolok, lévén magam is rabja saját viszonyaimnak. — Hát kedves öcsém, azt tennem nem szabad! Mert hölgyem egy melegházi növény, mely csak az imént, hogy hosszabb ideig volt a változékony barátságtalan időjárás behatásának kitéve, csaknem elfonnyadt belé. Az oly erőszakos föllépést, melylyel őt sajátommá tehetném, ki nem bírná. Én csak úgy vehetem nőül, ha meglesz a lehetőség, gondtalan életet biztosítani számára. Ezt pedig hogyan tehetem most, mikor egymagam számára is alig van elegendő. . . . Oh, ha ő ugyanoly kemény fából lenne faragva, mint én, oly erős, egészséges, edzett, s oly minden fölösleges megszőkások és igények nélkül való: akkor hamar el lennék batározva. Exaltálva, a milyen vagyok még mindég, lehet hogy oly lépésre szántam volna el magamat, mit a közönséges világ bolondságnak szokott declarálni: de mit bánom én a világ ítéletét?! Idehagytam volna a katonai szolgálatot, kaczagva az olyan dőrét, ki lealázván az *embert* önmagában, többnek tartja magát más embernél csupán azért, mivel többszínű posztó és rajta némi arany-ezüst zsinór fedi testét. Sohasem vallottam volna be, hogy magam is egykor elég dőre voltam hinni, hogy vagyok *valami*, mivel 30 pengő forint havidíjért egy embernek, ki büszke lehetne rá, ha annyira ember lenne mint én, azt esküdtem, hogy neki és érdekeinek feláldozom életemet, sőt ennél többet: szabad akaratomat. . . . És mégis kénytelen vagyok még most tovább viselni nyakamon ezt a méltatlan jármot; kénytelen vagyok száműzetni magamat gyermekemlékeim, lelkesedésem, szeretetem honából! — Kénytelen, igen, mivel úgy akarom! Ki akarom csikarni az élettől azt a boldogságot, melyre magamat jogosultnak érzem. Akarom pedig ezt a lehető legrövidebb idő alatt, mielőtt a halál megfoszt az élettől. Hitvesemmé akarom tenni hölgyemet, anélkül hogy e miatt nélkülözéseknek legyen kitéve. Ezt csak úgy érhetem

el, ha az emberi intézmények jármát következetesen tovább czipelem. Eszerint: a cél szentesíti az eszközt!

Országgyűlési vázlatodat felolvastam egy bajtársamnak, Ivánka Imre hadnagynak — Hontból való, testestül, lelkestül magyar ember. — Neki az annyira megtetszett, hogy azóta már többször sürgetett, hogy ösmeretlenbe is, mint válrokont szívből üdvözöljelek nevében. — Még melegebben üdvözöl hű bátyád Arthur s. k» (Eredetije német.)

78. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Lőcsén. Kelet: Prága 1843 aug. 5.
Eredetije német.

«Míg te gyermekkorunk tanyáját üdvözölted, azalatt én a szokásos katonamenetelések csiga-gyorsaságával Prágába vonultam, hogy itt négy tisztársammal együtt eltanuljuk a Miklóshuszároktól az itteni generalkommandón divatos lovaglási módot. Kértem Teleki ezredest, hagyjon engem itthonn, mert nekem nincs hazúlról «ezulagom», nincs lovaim dolgában szerencsém sat, így ezen kirendelés Prágába engem adósságokba ver! Hasztalan! Röviden elutasított azzal, hogy tartsam nagy szerencsének, hogy az ezred ily kitüntetésre szemel ki. . . El kellett ide jönnöm. Most itt vagyok; van is már 80 pengő forint vadonat új adósságom és többre is örvendeztető kilátás. . . Oh te mulatságos élet! . . . Türelmem fogyó félben van s őszintén megvallom neked, hogy a gondolat, istenhozzádot mondani ennek a katonásdi játéknak — közelebb fekszik elhatározásomhoz, mint következetességi elvem. Egyik lovam megsántult és már egy hónap óta várja a sintért, mert többet a bőre áránál nehezen fogok kapni érte. — Itt Prágában polgári ruhában kell járnunk, még pedig fashionable módon öltözködni, mivel a főparancsnok Windisch-Grätz hercegnél à quatre épingles *kell* megjelenni. Bolond világ! . . . miért is nem bánhatok veled mint egy kiolvasott ujságlappal. — Ugyan kérlek, édes Gidám! törődjél bele a régi eszmémbe: minél előbb ki menekülni mostani viszonyainból! És ha aztán véletlenül a világ épületén valahol egy lyukat veszel észre, olyat hogy magamféle testtel és nemesebb tulajdonságaimmal be lehet azt tölteni s kifoldozni: akkor kérlek foglald le számomra.

Mari (néni) neheztelni fog rám, és joggal, a mennyiben ő nem is képes megítélni, mekkora feladat nekem, jelenlegi viszonyaim felől neki *őszinte* levelet írni, a ki minden szavamból hiúz szemmel lesi az alkalmat, nekem valamely áldozatot hozni. . . Azt hiszem sejtet már, hogy neked 40 pftnyi tartozásomat most meg nem fizethetem. Ki az ördögnek is jött volna az a gondolatja, hogy Teleki ezredes finanziaális romlásomra tör! . . . Mari néninek ma-holnap írok — de semmit adósságaimról. Abban a rögeszmében szenvedek, hogy jelenléted a Szepességen majd csodát mivel az én 500 pftom dolgában. Ha ebben csalódom: akkor mégis kénytelen leszek Marinak gyónni, hogy segítsen ki a bajból. . . E hó végére (Görgey) Kornél is ide jön Prágába. Örülök neki, annál inkább, mivel hallok hogy ő sem szolgál többé kedvvel. Gaudio est miseris socios habuisse malorum. Legjobb meggyőződéseim szerint azon leszek hogy, ha már menni akar, minél előbb menjen — föltéve t. i. ha azt látom hogy a munkakedv és tettvágy praedominál benne. Ha ellenben *ezt* nem fedezem fel benne: akkor ugysem való egyébként mint katonának s én óvakodni fogok elvonni őt egy pályától, a melyre született. . . Ne haragudj, hogy annyira száraz vagyok; de viszonyaim itt még milliomszor szárazabbak s a nemesebb rész bennem napról napra inkább romlik a tulságos mindennapiság káros behatásától!

Az én hű F . . . m nem bír a gondolathoz hozzá szokni, hogy huzamosabb ideig ne lássuk egymást. Pedig viszontlátásunknak még csak az esztendejét sem határozhatom meg! és kénytelen vagyok a szegény gyermeket üres, de neki mégis jóleső reményekkel hitegetni. Kövessétek ti is példámat. Mert hiszen a ki — habár egészen sírjáig — kellemetes reményekben ringatódzott: az az ember a boldogabbak közé sorozható! . . . Előbb falun numidiai vad-ember módjára éltem: reggeltől estig lóhátán; most úgy élek mint egy karthauzi barát: délelőtt szolgálatban, délután szobámban, olvasmány és alvás között osztva meg időmet. — Nagyon kíváncsi vagyok rá, minőnek találtad a Szepesen a viszonyokat? féltő hogy — elárulásunkat leszámítva — minden egyéb a régiben maradt. — Hű öcséd Arthur s. k.»

79. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak Pozsonyban. Kelet: Prága 1843 augusztus 20. «Édes jó Pistám! . . . Folyó hó 3-ka óta ide vagyok vezényelve. . . Hát te még mindig regényeket olvasol, történet helyett? A regényolvasás, föltéve hogy jó regényekről van szó, ugyanaz egy ember szellemi foglalkozásában, mi a paprika mindennapi táplálékunkban. . . A történet tanulmányozása — ez az igazi egészséges, erősítő házi kosztja a szellemnek. Ezért kevés regényt és sok históriát — kedves öcsém! Miért is kell nekünk különböző utakon járni meg az életet! Téged és Gidát oly nagyon szeretlek, hogy még F. . . oldalánál is tökéletlennek képelem boldogságomat kettőtök nélkül. Tetterőt egy világnak valót érzek magamban: de így magamra hagyatva, csaknem számúzve a hogy vagyok, csenevészni érzem a jobb csírákat magamban; vagy legalább is elégtelen táplálékot nyer az, multi- emlékekből, egy jobb jövőnek boldog sejtelmétől. Mily nagy áldás lenne nekem most egy hú barát közléte! És elhinnéd-e, hogy valahányszor egy szívre akadtam, mely az enyémhez csatlakozott, azt én rögtön megint elvesztettem. Így Medgyasszay Istvánt Bécsben; így itt Ivánkát, a kivel annak daczára hogy ugyanabban az ezredben szolgálunk, talán csak évek múlva fogok újra hosszabb időre együvé kerülni. — Lenne csak akár a fele mostani elég szerény jövedelmeknek részemre állandóan biztosítva: mily örömet mondanék istenhozzádott a császári szolgálatnak és mennék oda, hová barátság, kötelesség szállítanak s a hová csakhamar a szerelem is követni fogna! Sohasem szűgyelnék félannyi korú fiatalabbakkal egy sorban neki feküdni félbenszakadt tanulmányaimnak, hogy a magam helyét a hazában kellőképp betöltssem és lenne ez bár a legszerényebb is. Ha ennyire nem szeretnék: meg tudnák irigyelni!

Azt írod pozsonyi leveledben, hogy reményeid mögött, melyekkel az országgyűlésre elindultál, messzi elmaradt a lomha teljesülés. Éppen annak a látványa, mily fáradtságosan küzdenek a jó, igazságos, az igazi hazafiak a rang-, pénz- és hatalomsóvár aristocraták s az ősi butaságban megmaradni akaró bocskoros nemesség ellen — éppen ez a látvány rád és

mindenkire nézve, a ki hazája javát kívánja és kinek esze, szíve helyén van, a leghathatósabb sarkantyú kell hogy legyen, szakadatlanul előre törni az óhajtott cél felé!

Az a néhány sor, melyben jó atyánkról megemlékezel, rendkívül meghatott. Mily egyszerűen, mégis mily igazán jellemezted életét, — mily szépen emelted ki az ő életfilozófiája elveit, követendő példának. Igaz, hogy azt volnék hajlandó állítani, hogy neki könnyű volt azokat az elveket a lelkébe vésni, mivel őt vele született kedélyvidámsága rá fogékonyabbá tette, mint minket öröklött hajlamunk a búskomorságra: de hát ha épen atyánk kedélyvidámsága csak amaz elvek kifolyása volt? Ki tagadhatná? Vagy nem kell-e éppen nekünk róla határozottan meggyőződve lennünk, akik tudomással bírunk atyánk zsenge gyermekkorából oly viszonyok felől, mik éppen nem voltak alkalmasak vidorrá hangolni a szívet? Igazad van, édes barátom! legyen ő nekünk követendő példaképünk a tökéletesedés útján, a mint előjárónk volt ama jobb világba, a honnan mindég tisztán hangzik alá hozzánk a tiszta A, valahányszor szükségét érezzük, kedélyünk húrjait újra felhangolni, mikor a földi behatások alatt megereszkedve hamis hangot adnak. Éljen boldogul. Nem sokára többet. — Arthur s. k.» (Eredetije német.)

80. Levél.

Görgey Arthur Görgey Guidónak Bécsben. — Kelet: Prága 1843 szeptember 9. — Eredetije német.

«Szíves köszönet, édes Gidám! száraz leveledért . . . Nem vártam, hogy ily hamar visszatérj (a Szepességről), de éppen-séggel nem haragszom érte; mintha csak kellemesen megérezném közelebb közelségeket! Ne vedd hízélgésnek; igaz a! Hogy Mari (néni) nem közölte veled leveleimet, csodálom; nem emlékszem, hogy valaha bármit írtam volna, mit te el ne olvashatnál. Egyébiránt a kapott leveleknek egy harmadikkal való elolvastatása tulajdonképen helytelen dolog, mert megnehezíti a levélírónak a levelezést, nehogy egyazon helyben levőknek ugyan azt írja. Igaz, hogy az olyan «lángész» mint én, azért sohasem jönne zavarba és jóllehet, leveleimben sok is a marhahús:

de ezt az egészséges házikosztot képes vagyok mindenkinek más-más mártással tálalni. Neked, például, leveses, majd meg eezetes tormával kellemes változatosságban; jó és olesó comedentia, hébekorban, csupán egy kevés sóval is. Már Katinának mandolás tormával, vagy franczia mustárral; hatása ínyre és gyomorra ugyanaz, de sokkal finomabb. Az én kedves pásztorlányom, F . . . olvasztott tiszta vajjal szereti; — nem-szerelmeseknek ízetlen mártás, de szerelmesek számára az egykor elérendő csendes boldogságnak szelíd előíze. Ferus, iker-sógorom csak assiettekkel él. Szegény Eduárdnak a minap eezetes uborkát kellett hogy küldjek. Nem is tudom, mint esett neki. Meg kellett neki magyaráznom, miérthogy a Nádorhuszároknál csak igen tuskés rózsák virítanának számára. A két öregnek kevés hús kell, de ez a kevés is «dengyel mártásban», savanyú-édesen. Ez nekem mindég sok fáradságomba kerül, mert az ilyes határozatlan ízű kotyvalékhoz nincs sok tudományom. Majd lesz!

«A Szepességről való vázlatodnak meglepett a merészsége. Kár, hogy nincsen módom azt a természettel összehasonlítani. Tisztelet-becsület emberismeretednek; de Feri bátyánk felőli ítéletedhez egy-két egészséges bizonyítékra nagy szükségem lenne. . . mert rosszul esik változtatni eddigi hitemen. Hozzávaló viszonyom ugyan nem szenved miatta: de igenis a Mari nénihez való, a kinek jótéteményei a gondolattól, hogy azokhoz Ferencznek előzetes beléegyezése kellett, nekem az emlékezésben nyommasztóvá kezdenek válni. Mari iránti hálás szeretetem ugyan nem hül ki, de — ezentúl még valamivel spártaibb lábra fogom állítani magamat, noha ez már alig lehetséges, mivel, köztünk legyen mondva, . . . reggeli, ebéd, vacsora, uzsonna sat. már csak üres fogalnak előtttem. Az ezeknek megfelelő cselekvények életmódomból hiányzanak. Mikor a gyomromban olyasfélélt érzek, mintha semmisen volna benne: akkor sietek egy megfelelő darab kenyér segítségével az ellenkezőről győződni meg. De az isten szerelmére kérlek: semmi sajnálkozást! Én ezt az életmódot, a mióta Csehországban vagyok, még itt Prágában is, feltűnően jó credménynyel űzöm — pénzügyeimre nézve; s a mellett hajszálnyival sem vagyok gyöngébb vagy soványabb; sőt inkább e józan életmód folytonosságának tulajdonítom állandó egészségemet. A küldött 165 pft kapóra jött nekem . . .

ámbár aligha elég lesz annak az ostoba civilizált öltözködésre költsézésnek teljes fedezésére, melybe a prágai commandó döntött. A 65 pft maradékkal az összes előttd tudvalévó bécsi adósságaimat fizetem s a körülbelöl 15 pft 42 krt nálad tőkésítem, míg majd alkalom nyílik ezt is eltékozolni. Az ideküldés költségét nem éri meg. És tulajdonképen szeretem, hogy némi pénzem legyen nálad: így az a tudatom van, hogy activ követeléseim vannak!!! A repedt (öröklött) poharamból szabad nektek inni; az óra-párnácskán feketik az órád; a sárgaréz katulyába tegye belé Katinka mindazokat a kedves leveleket, melyeket nekem írni — akart; az arany pecsétnyomónak legközelebb elvárom tőled a lenyomatát; «Gyémánt» urat «Karnióla» kisasszonynyal pedig házassítasd össze Bauer szuperintendens által az ő unalmas basszus hangján, termékeny frigyre, hogy hadd szaporodjanak. Mindez pedig történjék meg addig, mire eljövök szemlére és számba venni birtokaimat és rendelkezni rólok. Árminnal való üzletem szerencsés bevégzéséért vedd szíves köszönetemet; szintúgy a felvilágosításért, hogy mennyit ért tulajdonképen, a mit Árminnak eladtam. Ha pedig véletlenül halálnak halálával ki találnék múlni: ez esetben légy szíves az ő 500 pengőforintról kiállított adóslevelét visszaadni — a feleségének . . . Windisch-Grätz herczeg azok közül való, kik azt tartják, hogy az ember lábafeje csupán a tyúkszemnyesegetésre való s az osztrák hadseregnek Csehországban fekvő része csupán arra való, hogy ő önmagát legalább is Wallensteinnak képzelhesse, ha nem többnek. Kornél öcsénk Prágában egy órányira táboroz e hó 5-e óta. Kedélyes jó fiú! — Isten veled! E hó 25-én visszaindulunk Klattauba. *Atyáinkhoz írt leveleimet olvasd el és rendezd,** ha van hozzá kedved s időd; a mi arravaló, azt pusztítsd el . . . Arthur s. k.»

Az eddig közölt levelek németül vannak írva. Következik az első eredeti magyar szövegű levél:

* Így kerültek ezek Gida bátyám halála után fia, Gyula, birtokába s ennek halálával huga, Görgy Vilma Littke Ágoston altábornagy neje birtokába, s ő tőle tulajdonomba, Arthurnak Gidához írt leveleivel együtt.

81. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Pozsonyban. — Kelt Prágában 1843 szeptember 11.

«Édes kedves Pistikám! Legalább egy kis próbatételét küldök neked a magyar nyelv megtanulásában való haladásomnak. Tudom, már most is nevensz . . . hanem én avval mitsem gondolok, sőt éppen azért felteszem magamban ezen egész leveletem szótár nélkül végezni be. Mennél több hibára találsz (benne), annál jobban örülök, mert annál több alkalmad lesz, engemet ott, a hol szükségem van rá, megtanítani. Eleinte az állapotod, mint tanítóm, olyan lesz, mint a rostába eresztett sóhajtasé. A mint ez szegény nem tudja, melyik likon menekdjék: úgy te is sokáig zavarban leszel, hol kezdeni a tanítással . . . Ez nekem első magyar levelem s a mód, mint jutott eszembe neked magyarul írni, ez: Innen Prágából neked mindenestre még egyszer írni akartam, de mivel utolsó leveled kevés okot nyújt a feleletre s az én unalmas életemben még kevesebb találkozik ilyes: helyesnek tartottam, most vagy soha — kezdeni a magyar stylusban való gyakorlatimat. Ha te e szándékomnak egész fontosságát, a mint reménylem, elfogtad s egyúttal e szempontból nézve, a te feladatodat is: akkor hadd leljem jövő leveledben az őszinte tanácsot: folytassam-e ezen vakmerő vállalatomat, vagy tanuljak-e még néhány évig, míg gyakori szorgalmatos olvasás által e szeretett nyelvben még jobban megerősödtem. Kornél atyánkfia e hónapnak 6-ka óta közel a városhoz tanyáz. Csaknem minden nap meglátogatom, mert ő benne a principium inertiae oly hatalmasnak látszik, hogy aligha láttuk volna egymást, ha én őtet föl nem keresem. Nem éppen mintha érdemesnek sem tartaná megemlékezni, hogy atyáink testvérek voltak s hogy én őtet mindég mint testvéröcsémet szerettem: hanem mivel a minden fáradozástól tartás erősebben hat rá, mint a viszontlátás vágya. A boldog fiú! még nem voltak rossz napjai, és ha voltak, hát nem olyanok, hol a sajtólt szív enyhítő rokonszenv után — s hajh! többnyire hijába — vágyakozik. E hó 25-én megint haza, azaz Klattau felé indulunk; 9—10 napig úton leszünk, mert a híres nevezetes ausztriai katonaság nem röpül ám mint

a gőzos, hanem mászik mint a csiga . . . A mi a halálbüntetést eltörölő törvényt (javaslatot) illeti: ez nagyon kellemetesen meglepett. Bárcsak e határozat a sokféle még kétes jóváhagyásokat már meg is nyerte volna és bárcsak a mi (katonai) rendünkbe is beléilleszthető lenne, a min nagyon kételkedem, mert nem foghatom fel, hogyan lehessen egy csikósból, béresből vagy éppen rablóból lett katonát a halálbüntetés veréb-ijesztője nélkül oly szigorú és minden nélkülözéssel párosult rend megtartására kényszeríteni. Én csak egyet mondok, és tudom, ezért nem neheztelsz rám, — s ez az: neveljétek a népet — és akkor nemcsak a halálos, hanem minden akármilyen meggyalázó büntetés is magától fogyton fogyni fog . . . Élj boldogul és szeresd, miként szeret téged bű bátyád Arthur s. k.»

82. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsben. — Kelet: 1843 szeptember 20. — Eredetije német.

«Édes jó Gidám! Éppen most vettem leveledet . . . A jövődöbéli ipaméra, valamint a boldogságoméra és az ő ikertestvérjéére még csak holnap vagy holnapután fogok válaszolhatni . . . Kornél ma tér vissza a bivouacból a táborba; viszontlátom. E hó 25-én mind a ketten útra kelünk, ő keletnek, én délnyugatnak. Az ezredben sejteni kezdik, hogy utóvégre is talán használható egyén vagyok. «Óh ti kegyes lelkek! ezt én egész szerénységgel nektek már másfél esztendővel ezelőtt megsúghattam volna, mert a hol megvan az akarat, megvan ott a tett is!» Szép mondat, nemde? és veszed észre, hogy a fönti apostrophálás e föld hatalmasainak szólt . . . Írd meg, hogy egy kis érvágás (vagy száz forintig) Gusztinak nagyon rosszkor esnék-e? Szeretnék néhány apró tartozást az ezredben fedezni és magamnak is egyetmást beszerezni, a mit eddig elodáztam, mindég azt remélve, hogy Ármintól valahára megkapom készpénzben, a mi még nekem jár. Talán még két esztendőbe telik, míg teljesen rendbejövök; de akkor aztán nem is hoz ki semmi belőle, legfőlebb egy döglött ló — föltéve t. i., hogy ez *nekem* döglött . . . F . . . ával azonban nem szeretném megsejtetni, mily gyöngé lábon áll a kilátás, őt egy-

hamar viszontláthatnom. Ha megtehetitek ti alkalmilag: ne mulasszátok el. Nekem tulajdon állhatatosságomat kell megőriznem, melyet a jövő tőre czélzó nehány megjegyzése máris erősen megingatott. Ha föltett akaratom, nem rándulni Bécsbe, egyszer megrendül: akkor már ott is vagyok, mert hitem van bőven! De éppen ezt nem akarnám aláásni; — tartogatni akarom jövőbeli talán kényszerítőbb esetekre . . . Arthur s. k.)

83. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak Pozsonyban. — Kelet: Klattan 1843 november 30. (Eredetije magyar.) — «Igazságod van, szeretett Pistám, hogy én már írhattam volna sat . . . Lám, már akárminő legyen a gallimathiasz, a mit összefirkálok: még sem írhatok többé németül (neked). A legújabb bajod, szerencsés kimenetelénél fogva, nagyon gyönyörködtetett.* Zsedényi felől . . . mitsem akarok írni. Te jobban ismered nálamnál s aszerint fogod magad iránta viselni. Csak egy kis észrevételem, egy — ha megengeded — jó tanácsot legyen szabad közlenem. Van egy elv, és főképp diplomatiái pályán nélkülözhetetlen, miszerint az ember gyakran a legszentebb czél elérésére nem épen a legszentebb eszközökkel élni kénytelen. Ez a — bár helytelenül úgynevezett jezsuita elv. Helytelenül úgynevezett. — mert a jezsuiták elve: a czél minden eszközt szentesít; holott a tiszta jellemű szív «minden» helyett csak a «mémely» szót hagyja helyben. Ezen elv származatát magának az Idvezítőnknek a tanításából következtethetni, a hol azt mondja: «Legyetek okosak mint a kígyók és szelidek mint a galambok.» Szomorú és nem ritka tapasztalás, hogy bármi igazságos, bármi szent legyen ügyünk: az az egyenes úton még sem kivihető. Eszköze van szükségünk, mit talán minden más körülmények között gyávanak tartunk; s a ki félreértett igazlelkűségből ilyen eszköz használatát áttolja: sohasem nyer. Reménylem, már sejtéd, mire czélozok. Te még kevésbé szokod meg az

* A bihari «peesovics» követ Gabányinak a szabadelvű főrendek és követek által rendezett, az országgyűlési fiatalság által véghezvitt macska-zenében résztvettem s ezért Zsedényi Ede követ-főnököm keményen kérdőre vont.

ilyesmiket megemésztetni, mint a Zsedényi magaviselete a te utolsó bajodban volt. Elhiszem, mert általában még igen keveset tudsz megemésztetni. Hanem azt el nem hihetem, hogy az ilyeneket soha meg sem akarod szokni. Vedd fontolóra. Hogyan haladhat a zarándok a mi rögzös földünkön akadályok legyőzése nélkül? és az ilyen egyének mint Zs., kikkel találkozol hazánkban szentelt pályádon, mi egyebek akadályoknál? ámbár a legveszedelmesebbek rád nézve, minthogy nem annyira erőt, mint észt, sőt néha tettetést is követelnek. Míg az ifjú ember ki nem vívta önállóságát, és ha ki akarja vívni: szükséges hogy szavait, tetteit pártfogója jelleméhez illeszsze, pártfogója nézeteivel nem sympathizálván. Mi az én életem, kedves szerezett Pistám! mi az én esküm, melylyel akaratomat, egész lényemet szabadságától megfosztám — pénzért fosztám meg* — mint tettetést? Legszebb legbensőbb vágyam: szabadúlni! Legtántoríthatlanabb meggyőződése, hogy a tíz körme után élő nap-számos szabadabb énnálam; és örömet cserélnék vele, soha meg nem siratván jelenem erőszakos megváltoztatását. De *célom van*; szerény ugyan s ki tudja, egykor talán ki sem elégtő. de mégis kitűzött célom, melynek elérését csak úgy valósíthatom (meg), ha nyakamat a katonasági igába görbíttem, míg annyi pensióm nem lesz, hogy vele beérhessem. Neked is van célod, és nemesebb az enyémnél: s ennek elérésére is szükséges, hogy nyakadat igába görbítsed. míg csak Zs. pártfogására többé nem szorulsz. Rajta tehát! nyomd el fájdalmadat, ha előre is látod, hogy csak annak pártfogásával vívhatod ki független állásodat, kit mint igazi honfi nem szerethetsz. Ne rettenj vissza, mert isten segítségével fáradozásod eredménye számtalanszor kielégítend minden szenvedésedért... Írd meg jövő leveledben, Deák megválasztatott-e követnek? és Széchenyiről mit tartasz, azaz, minő szerepet játszik honunk színpadán? . . . Írj, ha tudsz, valamit a szépesiekről. Édes atyánk halála óta Szepesség nekem tengerentúli föld. Öllelek Arthur, s. k.)

* Tizennégy éves korában menván katonának; apja óhajításának engedve s ezen lépés horderejének fölfoghatási képessége nélkül.

84. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsben. — Kelet: Klattan 1843 december 13. — Eredetije német.

«Kedveseim! — Gidának . . . Prágába címzett egy néhai vagyonom maradványaival megterhelt levelében megkaptam a számadást is erről a «néhairól» . . . Szilárd eltökélésen, soha mint katona, s egyáltalán csak akkor venni nőül F . . . kát, ha képes leszek neki önálló, habár szegényes sorsot biztosítani. Mindent, a mi önállóságomat támadja meg, utálok. Engem oly keveset leczkéztek életemben, hogy ezt most, miután a férfi önállósága felőli eszményemnek a legnagyobb áldozatokat hoztam, már nem fogom megszokni. Egyelőre az anyai dőreséget mély sajnálkozással honorálom; jövőre pedig iparkodni fogok azt ártalmatlanná tenni. Fr utolsó levele komoly aggodásba ejtett. mintha szenvedése nem a kedélyben — a mint dr. Nehrer hitte — gyökereznék. Ha neki igaza lenne: miért fordult volna a baj rosszabbra a pesti kirándulás miatt? Szegény Fr és talán még szegényebb én! A gyomorgöres ismétlődése jövőmet, mely oly tiszta derűvel biztatott, megint komor homályba takarta. Több utat látok magam előtt, de egyik sem vezet örvendetes véghez. Senyvedő feleség, talán egészségtelen gyermekek — legjobb esetben gyermektelen házasság — mind oly labdacso, melyeknek keserűségét még a Fr szép lelke iránt érzett nem közönséges rokonszenv sem lenne képes megédesíteni. Az Isten, a ki együvé vezetett minket, könyörüljön meg szomorú jövőnkön! . . . Szükségét érzem, élénkebb levelezést folytatni gyermekkorom hazájával. Az egyre táguló úr, melyet édes atyánk halála köztem és a Szepesség között szakított, jobban szomorít, mint véltem. S ezen mégis aligha lehet előbb segíteni, mint Pistának odatelepedésével . . . Hogy ez évben Bécsbe jőjjenek, arra ne is gondoljak. Lehetetlen! Prágai tartózkodásom által szétzilált financiaim lassan rendeződnek. A téli nyugalom mintha erre lenne teremtvé. S ekkor én egy bécsi kirándulással, melyet, miután a múlt évben is szabadságolva voltam, most csak tisztí fizetésem, — az egyedüli jövedelemem — szünetelése mellett ejthetnék meg, pénzügyemet

még inkább összekuszáljam-e?! Hová vezetne ez? . . . Arthur s. k.)

85. Levél.

Ugyanaz Görgey Arminnénak Toporczon. — Kelet: Klattan
1844 január 3. — Eredetije német.

«Édes jó Emiliám! Az elmúlt ó év végén önkéntelenül a szokottnál többet időztek gondolataim azoknál, kiket szeretek. Emlékeimben több esztendőre kellett visszapillantanom, hogy őket mind egy csomóba gyűjtsem, a kik nyájasabb színt kölcsönöznek életemnek. E nyomon eljutottam amaz első szabadságom napjaihoz, melyet, a mióta katona vagyok, hazámban élveztem. Újra éltem át minden örömeit annak a szíves fogadtatásnak, melyben engem a csaknem idegenné válttat egykori barátok és ösmerősök részeltettek. És akkor kivált te nálad, kedves ángyom, mulattak örömet gondolataim. A te nyugodtan derült, mindég egyforma személyiséged; a te igénytelenséged; a te angyali türelmed s az a szerető gond, mely férjed körüli minden legkisebb cselekedetedből kicsillant — megannyi biztosíték voltak nekem annak állandó boldogságára, a kit szíved választott s a kit én mindég egyformán szerettem és *most is szeretek*, ámbár az a látszatja van, hogy az én változatlan szeretetem előtte közömbös. Én akkor téged mint bátyám feleségét üdvözöltelek, szívélyesen mint más akárki, a mint nem is lehetett másképen: de szívem mélyén sokkal bensőbben üdvözöltelek, mint leghívebb barátjának, vigasztalóját, mint őrangyalát. Én akkor még néhány évvel fiatalabb voltam, tapasztalatlanabb és egy új ösmerősre vetett első pillantásom nem volt vizsganézés, csakis bízó: így egészen természetes volt, hogy egyrészt szeretetreméltó egyéniséged és másrészt a kedvező körülmények, melyek közt megösmarkedtünk, már magok elegendők voltak a fönt említett reményeket keltetni föl bennem. Kell-e még el is mondanom, hogy reményeimet mily tökéletesen igazoltad! Sajnos, olyan emlékre is vissza kell hogy térjek, melyet jobb szerettem volna elhallgatni. Volt egy rossz időszak, mely a maga korösszülöttjével, a bizalmatlansággal tolakodott testvér és testvér közé. Volt — és elmúlt szerencsésen. A bizalmatlanság Gida közbejöttével jó egyetértéssé változott. A mi még belőle fönmaradt kölcsönös

részvétlenség színével — talán nem egyéb egy bizonyos értehető tartózkodásnál, egy még alig elsimított félreértést szóvá tenni.

«Az első közeledés érdeme a te érdemed, kedves Emiliám! mikor Pistához írt egyik leveledben panaszkodol neki, hogy én semmit sem hallatok magamról. Ezt Pista közlé velem s én megszegyenülve a szinte meg nem érdemelt részvétel miatt, rögtön föltettem magamban, hogy a legelső kínálkozó alkalommal írok neked. Ebben egy hosszadalmas szemgyuladás s a szigorúbbá vált szolgálat akadályoztak meg eleddig. Fogadd szívesen ezt a bár elkészett életjelt tőlem. Köszöntséd férjedet; mondd meg neki, hogy rendes számadás jó barátokat csinál; és miután a köztünk való számadás rendén van: gondolja meg, mennyire örülnék tőle magától olvasni, hogy — a mit szentül hiszek, — jól folyik a dolga... Kedves kicsinyeidet csókolj meg a csehországi nagybácsi helyett, a ki oly szíves örömet játszanék velök és szeretne maga is gyermekké válni köztük annyira, hogy csak az ölyvi hosszáról ösmernél rá.

«Kérlek téged és Ármint, ne hagyjatok sokáig tudósítás nélkül...

«Mert ő, az egyedüli szorgalmatos levelezőm, atyánk — a vidám kedélyű öreg úr — nyugalomra tért és tintatartója kiszáradt... és vele, általa folyton elevenen tartott emlékezésem gyermekkorom honára! Úgy érzem, mintha atyám sírja egyúttal mind a többit elnyelte volna, a mi szívemnek kedves volt! A meddig ő élt, tőle mindannyitok minden lépéséről értesültem. Az ő kellemes elbeszélő levelei révén mintha csak veletek, közöttetek éltem volna. Minden öröme és minden bánat fölől tudtam, melyek őtet vagy benneteket értek. A mióta ő halott, már semmit sem tudok. Ő róla csak azt, hogy ő engem — mindnyájunkat híven szeretett végső lehelletéig. Rólatok csak azt, hogy a míg ő élt, rám is szeretettel gondoltatok néha. Hogy teszitek-e most is? Ki örvendeztet meg most ennek bizonyításával engem, a távol idegenben kóborlót? Senki!... És nincs egy lélek körülöttem, ki részvétet mutatna sorsom iránt. Gondoljátok meg ezt — te és Ármint. Kérlek, írjatok! mindenről, mit csinálnak kicsinyeitek? továbbá szüleid, testvéreid? Hisz engem minden érdekel, mi bárkit ér közületek, a kiket szeretek.

«Egyébiránt egészséges vagyok és hál' istennek, a kedves lovam is az; a még csikó korában Bécsből magammal hozott szép és derék sárgám . . . A minap egy pajtásom két szép lova megtaknyosodott és természetesen meg is döglött. Ha ez példának okáért rajtam esik meg: most a kardom hátára rakhatnám a nyerget. De hát én többet vagyok a lovaim körül, mint az emberek közt — hogy elejét vehessem a mindig ott ólálkodó szerencsétlenségnek . . . Ha a lovassági tiszt maga egészséges, s a lova is az, és nincsen adóssága: akkor azt mondják róla: jó dolga van; és így ebből könnyű szerrel kitalálhatod, mint megyen az én dolgom, ha megmondom, hogy a fönti három föltétel megvan nálam. Hasonlót, sőt sokkal jobbat annál kíván nektek szerető testvéred, Arthur s. k.»

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Hat levél az 1844. évből. — Schinkau. Nepomuk. Klattau. Mochtin. Kozlau.

Az 1843/4. évi pozsonyi országgyűlés alatt én gyakran föl látogattam Bécsbe Guidó bátyámhoz. Ennek neje bécsi asszony-ésszel — irántam a legjobb indulattal — a mellett kardoskodott, hogy lépjek Bécsben kormányi (tehát osztrák császári) szolgálatba, hol férje, bátyám, kedvező befolyással lehet előmenetelemre. A következő levél némely helye erre van vonatkozással.

86. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Pozsonyban, Kelet: Schinkau 1844. május 24. (Kezdve magyarul, folytatva németül): «Ütolsó ... leveledet ... 19-én kaptam. A jövődöd felől Katinkával tartott pro & contrád nagyon érdekelt s egyúttal egy kissé figyelmessé tett a magam jövőjére. Ez beh' sötétnek, szomorúnak látszik! Egy meglegedetlen ember, ki már fiatalkorától fogva birka-türelemmel hordja a katonai rabigát,* elég dőre, megbocsáthatatlan gyengeségből egy kedves, nemeslelkű leány iránti hajlandóságát véle sejtetni engedi s ennek a szánandó teremtésnek szívével együtt a fejét is megzavarni, a nélkül, hogy tudná, hogyan lesz képes ezt a szegény fejet és szívet a törvényes házasság jégborogatásai által megint helyre igazítani, vagyis «őit boldoggá tenni», a mint mondani szokás. Mostanáig abban a hitben éltem, hogy a nyugalmazott katonatisztól nem követelnek házassági cautiót. De nem így van ám! Most itt a

* Ettől fogva németre fordul.

bökkenő! Egy szerető szív iránti gyöngéd tekintetből örökké szolgálni és végtére is azt a szerető szívet többé nem boldogíthatni, mert azalatt mind a ketten előregedve és elkeseredve, a földi boldogságra való minden képességet elvesztettünk — ime ez a kilátás! és — valld meg, édes Pistám — nem nagyon örvendetes biztatás. Az ember sejti, az ilyes élet-aequationak milyen lehet a megoldása, s az ember felismeri a komoly nehézségeket, melyek még annak a megoldásnak is útjába állnak, melyhez daemoni hatalommal érzi magát vonzódni az ember. Kedélyén ilyenkor bizonyos elégedetlenség vesz erőt, a nélkül, hogy éppen anyagi szükségét szenvedne az ember, — egy bizonyos nyughatatlanság, a nélkül, hogy valami rosszat cselekedett volna. Csoda-e, ha ilyenkor egy óvatlan pillanatban a gondolat a felé az utolsó jó barát felé irányul, a kit kaszával és fővnyórával kezében szoktunk jelképezni — s a szem a falon függő pisztolyok felé tévedez s eszünkbe jut, mily könnyen s biztosan lehet ezt a jó barátot feildézni?! «Wenn's dem Esel gut geht: geht er auf's Eis tanzen.» A számár között meg köztem az a lényeges különbség, hogy én 14 éves koromban, a mikor jó dolgom volt, nem szabad akaratomból mentem táncolni a jégre, hanem oda küldtek, azaz volt, a ki katonának állni kényszerített, én pedig elég ostoba voltam azt képzelni, hogy nekem éhen kell halmom, ha katonának nem megyek. Vessünk fátvölt rá, nehogy szegény atyánk szent emlékezetét megsértjük.

«Helyzetem valóban nem irigylendő. A bécsiek azt akarják, hogy látogassam meg őket . . . ellenben erszényem azt mondja: maradj veszteg, kerüld a jó czimborákat is és egyél komiszkenyeret. A bécsiek túloznak; elfelejtették már, mi a szűkölködés, mert már fölvitte dolgukat az isten. Erszényem semmitsem túloz és ha nem hallgatnék az intésére, adósságba keveredném. Igaz, ezek kicsiny dolgok egy viharezett, minden nélkülözéshez szokott férfiúnak: de csak akkor azok, ha kedélye egyébkép elégedett. Engem nem is ezek a kicsiny gondok tesznek boldogtalanná, hanem ezek mellett fölebbvalóim butasága, a kiknek pedig minden ellenvetés nélkül engedelmeskednem kell; meg annak a szolgálatnak, melyet végzek, a czélszerűtlensége és hasztalansága, holott az általa fölemésztett időt más hasznos munkásságra fordíthatnám.

«Hogy is kívánhatod tőlem, hogy neked gyakran írjak, mikor semmi kellemest nem írhatok. Ez a levél is, tudom, megszomorít, talán jobban, mintsem érdemes. Ez oka hosszas hallgatásomnak.

«A mi a pisztolyokat illeti, a miatt sohase aggódjál! Én büszke vagyok a józan eszemre. És habár a halált minden órán örömmel üdvözléném: másrészt szintolyan világosan érzem, hogy az csak úgy köszönthet be hozzám egy szeretettel vigasztaló, nyugalmat ígérő jó barát képében, ha önként állít be, hozzájárulásom nélkül, mintegy küldetésben a végzettől, jóvátenni, a mit ez vétett ellenem.

«Te pedig maradj állhatatosan szabad polgára hazánknak — habár ennek bele is kellene véreznie a maga szabadságába. És ha egynémely jóakaró asszonyi beszéd gondolkodóba találna ejteni; akkor jusson eszedbe, a mit egykor egy barátodnak emlékül megírtál:

«Légy magyar. Mit ifjú hévvel³
Buzgón ápol kebeled,
Melengesse szent tüzével
Holtodig hű lelkedet.

Élj hazádnak. Életednek
Ez termi virágjait
S egykoron hült tetemednek
Nyugvóhelyet földje nyit.

Férfikorban tetterődöt
Néki szenteld. És a kar
Ha elernyed: öszült földet
Hajtsad sírba mint magyar! *

«Isten veled s Arthurod szeretete. s. k.»

87. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak. Kelet: Nepomuk 1844 július 23.
(Fredetije német.)

«Édes Gidám!... September 6-án elhagyom Nepomukot s az ezredi összevonuláshoz Mochtin faluba, Klattau mellett, költözöm. Az összevonulás alkalmával talán eldül, leszek-e egyáltalán, és milyen hamar ezred-segédédé. A csehországi főparancs-

* E levélben csak az utóbbi két versszak van idézve. Ezen is utólag némi csiszoló igazítás látható — szerzői kezemtől.

nok Windisch-Grätz herczegnek a fia kívánczik ezredünkbe, vagyis az apja szeretné, ha nálunk szolgálna, mivel általánosán el van ismervé, hogy a mi tisztikarunk a legszolidabb talán az egész hadseregben. Ezért valószínűleg a legidősb századosunkat néhány ezeressel kibecsülik, hogy csináljon helyet Windisch-Grätznek. Ha ez sikerül: akkor Jónyi századosnak terve is sikerülhet, hogy vagyona romjaiból az őrnagyi rangot magának kijárja s akkor a mostani ezredsegédből lehet százados s ennek helyébe én ezredsegéddé. Nem lévén versenytársam, a dolog biztosnak látszik. Azonban Nürnbergben csak akkor akasztják a tolvaít s a t. — Arthur s. k.»

88. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak. — Kelet: Klattau 1844 szeptember 22. (Eredetije német.)

«Édes Gidám! A 30 f kamatot . . . megkaptam. Arról, hogy e kamatot neki jövőre elengedjem, ne legyen szó többé, miután te így határozottan ellenzed. De a kemény megjegyzés, melylyel e véleményedet kimondtad, igazságtalan volt. Csak egyszer életemben kértem én, már cselekvés után tanácsot tőled. Azóta okosabb lettem és meg lehetsz győződve, hogy ha valamiben tanácsodat kérem, bevárom azt és fontolóra veszem, mielőtt cselekedném. Hálásan elismerem, hogy te nekem a legőszintébb barátom vagy az egész világon. A legőszintébb és a legrégebb! — Szolgálati viszonyaim úgy alakultak, hogy valószínűleg már újkor veszem át az ezred adjutantúráját . . . — Lakik itt Klattauban egy magyar ember, Sarlaynak hívják. Katonatiszt volt; most nyomorék és dohányárús. Van ennek a 70 éves embernek 4 felnőtt kenyértelen fia — s ez elegendő ok a mindenféle jámbor óhajásra, melyeknek késlekedő megvalósulása keseríti öregségét. E fiainak egyike Sarlay Antal, gyakornok a werfeni bányahivatalnál; ígéretet kapott, hogy kinevezik ugyanoda ellenőrnek. Még ma is csak — ígéret! Hof-Commissionsrath Schmidt véletlenül minapában erre járván, az öreg Sarlay kikérte pártfogását fönt nevezett fia számára. Schmidt megígért mindent. De vannak, a kik közelebbről ismervén az embert, úgy biztatják az öreg Sarlayt, hogy az ígéret szép szó Schmidt uram-

nál. Most keservében azt hallja az öreg, hogy te testvérem vagy és arra kér, hogy Antal fiára és a «kamarához» beérkező folyamodványaira tegyél figyelmessé. Erősen állítja, hogy fia becsületes és szakmáját érti. Ha ez áll: akkor tedd meg, a mit lehet, hogy a jóra való öreg ember nagy gondjain fia előléptetése által könnyítsél. Már annak is megörülne, ha egyelőre legalább fiának kilátásai felől valamit megtudhatna. — Isten veled, üdvözlödd s a t. Hű testvéred Arthur s. k.»

89. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak Pozsonyban. Kelet: Mochtin Klattan mellett 1844 septbr 24-én.

«Édes Pistám! Ne haragudjál, hogy neked németül írok. Haladásom a magyarban minél inkább felel meg napról-napra jobban az élet közönséges igényeinek: annál távolabb esik a classicitástól. Már énnekem megvan az a hiúságom, hogy nem szeretek tökéletlen dolgot végezni és szeretem mindenben a szabadságot, úgy a gondolkozásra, mint a kifejezésre nézve. Ha közlendőim csupán külső életemre vonatkoznék lennének, bizvást megírhatnám magyarul: de utolsó leveled sok okot szolgáltatott az emberi valónk mélyebb természete és érzelmvilágunk felőli elmélkedésre. És ezen a téren, fájdalom! nemzetem és első gyermekkorom nyelve engem eserben hágy. Ez nagyon természetes. Az egyedüli kapocs, mely összeköt hazámmal, szolgálatomban áll, vagyis állásom külső, formális viszonyaiban. A szívet, elmét nem érintik e viszonyok, következésképen a vonatkozó eszmecsere és közlékenység eszközének sem adnak alkalmat a gyakorlásra. Nincs nekem most itt olyan barátom, vagy csak bensőbb czimborám is, ki testestül-lelkestül magyar lenne. Ivánkától elszakítottak a szolgálati viszonyok. — A mit a falon függő pisztolyokra megjegyeztél, mélyen meghatott; legmegkapóbban azon lehetőség felett úgyszólván szerényen kifejezett kétségbeesésed, hogy én nem férfias, nem keresztyéni módon kilopódzhatnám ebből a világból. Mikor e soraid elolvastam, akkor hál' istennek, ama boldogtalan napokat már régen el is felejtettem és ekkor a te szereteted szavai erőhatalommal szemem elé állították azt a vétkes szégyent, hogy ennyire bol-

dogtalan tudtam lenni. Mert igaz marad az: «A ki nem *akar* elégedett lenni, sohasem lesz azzá.» Mert a szerencse egyinaga nem képezi a megelégedést, sőt ennek csupán a legkisebb alkatrésze. Legyen tisztában az ember önmagával; egyrészt fogja fel magasztos eszméjét földi léte rendeltetésének, a nélkül hogy másrészt akarat nélküli ábrándozóvá legyen miatta; és ha ő állhatatosan a maga helyét, legyen az bár még oly szerény, betölteni törekszik: akkor a földi nemtők ama legnyájásabbja, a megelégedés, sohasem lehet teljesen idegen tőle. Keblünk eszményeinek a *köznapi valósággal* való küzdelmen át kell esnünk mindnyájunknak. De e küzdelemben sohasem az lesz a győztes, ki mindent maga előtt legázolva, az ellenség közepének rohan, hogy így teljesen semmivé tegye az ellenséget. Erős ez! és ha szinte nyílt csatában futásnak eredni látszik is: előbb-utóbb tulajdon érzékeinkkel, mint árulókkal visszatér az és végre is csak annál érzékenyebben győz le minket. Csak ravaszság és gyöngéinek ügyes felhasználása képes ezen örökös ellenséget lehetőleg ártalmatlanná tenni — teljesen legyőzni sohasem. Boldog az, ki ezt a tanulságot nem köszöni az emberek és önmaga felőli saját keserű tapasztalásának, hanem egy hű barátja jóakaró tanácsának!...

(Folytatólag.) «*Kozlau, october 29. 1844.* — Magam sem tudom már, édes Pistám, mi lehetett az oka, hogy a fönti sorokat el nem küldtem. Bizonyosan valamely erőszakos külső félbeszakítás. De figyelmesen elolvassván, a mit ott a megelégedésről írtam, azt találok, hogy annyi a helyesen érzett dolog benne, hogy a levélnek változtatlan megküldése által neked örömet reménylek szerezni.

«Jövöm kezd alakulni. Teleki ezredes nekem ígerte az ezred-segédtszti állást még új év előtt. Ámbár ezzel egyebet sem nyerek, mint több munkát: ez legalább változást hoz életembe és kibontakozom abból a veszedelmes mindennapiságból. — Te néhány napra Bécsben voltál és most Pesten vagy, hová poste restante küldöm e levelet. Az én címem továbbra is Klattau.

«Megirigyelhetnélek, ha annyira nem szeretnélek! — A te erőteljes egészséges fiatalágod. mind a mellett már meglehetősen érett eszed, választott szakmádban szerzett ösmereteid s az

általad már is tett érdekes tapasztalások, szövetkezve buzgalommal, szorgalommal és szerénységgel s azon szerencsés körülménnyel, hogy Magyarország fővárosában teszed legelső önálló kísérleti lépéseidet — mindezek téged, valamint mindnyájunkat a legszebb reményekre jogosítanak. Csak egészségesnek maradj és megelégedettnek — és szeresd híven Arthurodat. s. k.)

90. Levél.

Ugyanaz. Görgey Guidónak Bécsben. — Kelet: Kozlau Horradioritz mellett 1844 october 16. (Eredetije német.)

«Édes Gidám! Mindenekelőtt meleg köszönet a gyors válaszáért. Tanácsod jó s engem csakugyan útba igazít, kinek csupán Marin* járt az esze, a ki valami másfél esztendeje, attól az asszonyokban oly sajátságos, de mindazáltal nem ritkán csalékony «visiótól» vagy «sejtelemtől» a mint nevezik, indítatva, hogy én nyakig adósságokban kepincezkeldöm, — nagylelkűen a maga és nővére Nina vagyonát akarta rendelkezésemre bocsátani! Én akkor ezt a részvételi hyperbolát annak vettem, a mi valóban volt: Mari önzetlen nemes szíve bizonyítékának, és jövő eshetőségekre köszönettel elfogadtam. Most azt gondoltam: hasznát veszem — természetesen csakis kölcsön alakjában.

«Ösmered Marit és helyeselni fogod, hogy őt semmiesetre nem mellőzőm — de Gusztit sem hanyagolom el. Talán ha ketten összefognak: könnyebben teremtik elő a szepességi viszonyokhoz képest valóban tetemes tőkeösszeget. Leveledet nem fogom allegálni, de annyit engedj meg, hogy mind a kettővel szemben rád hivatkozhasam, hogy tudsz a dologról; hadd álljon, a mit teszek, nagyobb soliditás színében előttök, mint a mennyit katonatisztek pénzügyi operációiról, többnyire okkal, föltenni szokás.

«A te csodálkozásodat is — nagyszerű pénzügyi terveim felett — most már természetesnek találom, miután eszembe jut, hogy Murmannról küldött leveleimet meg nem kaptad.

«Tehát halljad és értsd meg:

* Görgey Ferenczné sz. Kosztolányi Mária nagynénénk.

«Folyó évi február elején Murmann pajtásom kviétált, mivel irodafőnöki állásra nyílt kilátása, s ezt utóbb meg is kapta a linz-gmundeni vasútnál. Arra kért, hogy vegyem meg öszves tisztí vagyonát egy derék paripával együtt 1100 pengő forintért. Az ár keresztyéni, sőt testvérek közt is elfogadható volt s a fizetés két évre, tehát 1846 február elejére volt kikötve. Mindazáltal odiósus kötés volt, melyre csak Murmann iránti barátságból álltam rá. Most közbejön, hogy ő ebben a hónapban meg akar házasodni és szüksége van a pénzre. Igen szerény kifejezésekben kér, küldjek neki e hónap végéig 800 ftot végkielégítésül, mely esetben visszaadja kötelezvényemet. Elfogadtam az ajánlatot; tüstént egyik lovamat (nem a Murmanntól vett... hanem a Bécsből magammal hozott polyákot) eladtam 400 ftért s ezt Murmannnak megküldtem s ezzel 400 ftra olvadt le tartozásom; 300 ftot egy klattau embertől vettem kölcsön 18 % kamatra 3 hóra; s az utolsó 100 forintnak is már vagyok a nyomában. Ha mármost azokat az apró kiadásokat, a mibe nekem ezek a zsidó kölcsönök kerülnek, túlságosan 50 pengő forintra teszem s a majdan Magyarországon fizetendő kamatokat még túlságosabban további 50 pftba számítom: még mindig 300 pftom marad, nem pénzül ugyan, de igenis ingóságban és a pompás hátaslóban, miáltal évekre fődözve vagyok a mindennemű drága pótbeszerezések szükséglete ellen. Előre nem látott szerencsétlenségi eseteket leszámítva.

«Most még az ötödik százasnak keresed a helyét, ugyebár? Erre nekem egy kis ostobaság fődözése végett van szükségem. Alkuban voltam egy felfuvalkodott és a mellett piszkos aristocrátával néhány bútordarab és nyeregszerszám iránt 80 ft pengő értékben. Ezt közös megegyezés szerint havi részletekben kellett volna fizetnem. Kötés után ez utóbbi föltételt ő megbánni látszott. Minthogy ő-keme főlebbvalóm: meg nem állhattam, hogy egy jó barátomtól kapott készpénzzel azonnal ki ne fizessem néhány válogatott gorombaság kíséretében, melyeket a pénzzel együtt zsebre dugott. Szép ez is! Nincsen szebb dolog a nemességnél, kivált ha egy grófnak ereiben csergedez.... A Magyarországon kölcsönveendő 500 pengő forintnak 1846. január 1-én leendő visszafizetésére nézve légy egészen nyugodt, mert e határidőnél jóval előbb biztosan folynak be tetemesebb követeléseim a Murmann-tömegből eladott egyenruhákért. —

Örülni fogok, édes Gidám! ha pénzügyeimnek ezen őszinte előadásával soliditásomba való hitedet újra megszilárdítottam ... Nem lennél-e szíves, Marinak és Gusztinak írni, nehogy azt higgyék, hogy korhely lettem? ... Arthur s. k.»

91. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsben. Kelet: Kozlau 1844 december 20. Eredetije német.

Édes Gidám! Egy rövid kedves leveled még mindig válasz nélkül hever asztalomon. Tulajdonképen választ nem is igényel; hacsak azt a régi dalt nem kívánod újra hallani, hogy mindnyájatokat szívemből szeretlek — egy hű testvér. A mi írni készt: az a karácsonyfia! Merő önzésből egy kis örömet óhajtanék akasztani nektek részemről is a karácsonyfára. . . Mari és Guszti szíves segítségével kimenekültem minden, de minden pénzügyi bajomból; és hogy ezen (tőlök most fölvelt) 500 pengő forintot vissza is fizethessem: ahhoz is már 300 forint csaknem kezemben van. Mivel pedig újkor ezred-segédtszti új méltóságomba lépek s azontúl több fizetést is húzok: a többi 200 ftot sem lesz lehetetlen egy év leforgása alatt megtakarítanom. — Marinak és Gusztinak a legmelegebben köszöntem meg a segítséget.

F. . . minapában azt írja nekem: ne aggódjam jövőnk miatt, mert atyjának meg van mentve a vagyona. Ez a leány teljesen képtelen megérteni engem! Nem tesz semmit, ha csak én őtet megértem. Bízom istenben és jó akaratomban, hogy a szegény elnyomott teremtés boldog lesz velem. Hiszen biztosítékát bírom tulajdon hűséges — te szerinted, édes bátyám, túlfogékony — szívemben! Megvallom neked büszke önérzettel, hogy szerehnem F. iránt változatlan maradt azon erős, de üdvös csapások daczára, miket annak költői oldala tőle is, de — jóakaratból — tőled is szenvedett. Azon időre célzok, mikor mélyen bántott az, hogy exaltatióm szárbahajtott dudáját te annyira élvezhetetlennek találtad. E keserű de hatásos gyógyszerért most testvéri szívből köszönetet mondok neked. Kigyógyultam. . .

Hogy kis Károly fiad, az én keresztfiam, beteg, nagy

beteg volt, F. . .-tól tudtam meg. Magamban, kedélyemben megünnepeltem felgyógyulását.

Isten veletek és ha vidámon együtt vagytok, gondolatok szeretettel rám is. Arthur s. k.»

E levél alján vörös tintával írva ez áll Gida bátyánk kezétől:

«Ime! *egy 26 éves huszárfőhadnagynak* a levele, a ki, élete 12-ik esztendejétől fogva szakadatlan küzdelemben beteges testével és csaknem minden idegen szellemi támoogatás nélkül, a mióta pedig katonatisztté kineveztetett, azóta minden mellékjövedelem nélkül (és mégis adósságok nélkül) önerejéből képezte ki szívét és jellemét s egyenes előretörékvésében *ily* magaslatra küzdötte fel magát! Őrizze meg a kegyes ég e szeretett főt, egyengesse neki tisztességes *utját* és tartsa meg sokáig nekünk e drága életet! — 1845 január 6. — P. s. k.»

TIZENHATODIK FEJEZET.

1845. Görgey Arthur kilép az osztrák hadseregből. — Conduiteliste. —
Elbocsátási okiratai. — Kilencz levél.

92. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Nemcsényben. Kelet: Klattau 1845 február 10. — «Kedves édes öcsém! — Mult évi decz. 11-én vettem leveledet Nemcsényből. . . Vallomásaidnak ujjongott a lelkem! Mert hitem az, hogy a magában álló ifjúnak horgonyra van szüksége; horgonyra tulajdon szívében, melyhez erénye szilárdan oda legyen erősítve ez élet bonyodalmai és kísértései között. Féltettelek is, mert «aut Cæsar aut nihil» volt mindenkor jelszavam, valamint tetteimben szintűgy érzelmeimben is. Fájdalom! volt idő, mikor «nihil» voltam elveimben, mert nem *szerettem*. De az isten rá jött, hogy nincs a szegény embernek elegendő ereje az eredendő bűn naponként sőt minden órán ismétlődő kísértéseinek ellentállni; ezért küldte legerősebb angyalát, a *szerelmet*, le ebbe a siralomvölgyébe, hogy az akarókat erősítse, a nem-akarók szívébe pedig vessen üszköt, a nemesebb érzelmek égő üszkét, hogy lelkeiket mentse meg ha még lehet. Nekünk is megjelent ő, ez a nyájas angyal, minket is megint visszavezetett az erény, a tisztaság útjára. . . és te bizonyosan egyetértesz velem ebben: «Was Pflicht und Gesetz, was Weisheit nicht thut: leicht thut es die Liebe: macht heilig und gut.» Ha te ezt nem érzed, édes öcsém, akkor érzelmed nem volt az igazi szerelem, akkor pezsgőbor mámore volt csupán.

Én most egy előleges czéloamat elértem: ideiglenesen átvettem az ezred-segédtszti szolgálatot és biztosítva vagyok

hogy mihelyt ezen állás, legfőlebb 3 hónap alatt végleg megürül, hivatalosan is abba ki fognak nevezni.

Hol másoknak forintok kellenek, ki lehet ott jönni krajczárokkal, ha a gyomrát fegyelmezi az ember. Én mindjárt amint Csehországba jöttünk s az ezáltal okozott túlkadások engem adósságba vertek: egy egész esztendeig csak komiszkenyérrel és tejjel éltem és egészséges maradtam mellette, adósságaimtól pedig megszabadultam. A mellett nem szükséges az illetén életmódotat mindenkinek az orrára kötni. A világ mindég meg fogja szólni, akármilyen életmódot folytatsz. Elég ha tulajdon eszed és tiszta szíved helyesli, a mit teszel. — Isten veled! Arthurod s. k.»

93. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsben. Kelet: Klattau 1845 február 13. Eredetije német.

«Végre elértem ezéomat, kedves Gidám! Már is itt vagyok a törzsnél, az ezred segédtiszti hivatalának átvétele végett ide vezényelve. Legkésőbbben május 1-én lépek tényleg activitásba. Javadalmazásom: étkezés az ezredes asztalánál már most is; és május 1-jétől csekély kincstári pótlék havi 5 ft. És ezzel megszabadultam a költséges félvétenkinti állomáscserétől, mely örökös költözködés, a falusi rossz elszállásolásokat tekintve, az ember holmiját időnek előtte teszi tönkre. Ezek lennének jövődöbeli állásom pénzügyi előnyei; s ezekhez járul az a kellemes körülmény, hogy ezentúl csak egyetlen főlebbvalóval van dolgom, az ezredessel, a ki véletlenül nagyon igazságos egy úr. Továbbá nem kell felejtetni, hogy hatásköröm, úgyszólván, az egész ezredre kiterjed, mivel megfélemtős önálló organum gyanánt állok a tisztikar meg ezredesem közt és gyakran fogok abban az örömben részesülni, hogy okos tapintatos közbenjárásom által a béke és egyetértés fentartója — s a mikor az már, a mi vajmi könnyen megesik, merőben félreértések miatt meg talált zavartatni, helyreállítója legyenek.

Ily kilátásokkal szemben elképzelheted, mennyire megelégedett vagyok! annyival inkább mikor bajtársaimnak szerezete, vagy legalább is becsülése felől csaknem bizonyos vagyok.

Ennyit jelenemről és jövőmről. . .

Mari nekem egy szeretetteljes, de szemrehányással teli levelet írt, a miért nem fordultam a tudvalevő 500 ftért minden teketória nélkül egyedül ő hozzá, hanem téged kértelek fel szószólónak. Milyen érzékenykedők is ezek az asszonyok! Ő, az igazán jó és nemes szívű teremtés, sehogysem akarja megengedni, hogy az ő csaknem esztendő őtai hallgatása engem óvatossá tehetett, kivált miután azon idő alatt 3 levelet kapott tőlem. . . Isten veled! Arthur s. k.»

94. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak. Kelet: Prága 1845 martius 26.
(Eredetije magyar.)

«Édes Pistám! Tegnap igen öröndetes hírt vettem Gidától: t. i. hogy te is Bécsbe akarsz jönni. Jer mindenesetre, ha csak lehet. Ha nem jössz: megőrülök mérgemben, ha jössz — örömömben. Magad átlátod, öcsém, hogy mikor az ember már egyszer oda jutott hogy meg kell neki bolondulni: kétségkívül jobb, ha ez öröm miatt történik. Látszólag nincs ugyan elegendő ok a megbolondulásra, mert hiszen csak nem régen váltunk el egymástól; de jól megfontolva, két egymást híven szerető testvér között általában elég ok ahhoz a viszontlátás vágya maga; hát mikor még hozzájárul az egyiknek rémítő hosszúra megnőtt szakálla, a másiknak (úgy látszik) érdekes tévutra akadt esze s mind a kettőnek oly kecsgetető életviszonya, miszerint pénzek igen sok nem lévén, azt a kevesecskét a mijök van, alig fordíthatnák jobb és szívderítőbb célra, mint egy ily közel intő viszontlátás megvásárlására. Komolyan szólva — jer fel Gidához, én meg lemegyek, s úgy talán csak valamiképen összetalálkozunk. Ej beh jól esnék! Azon ne aggódjál, hogy azután koplalni kell. Hisz' nem koplalsz egyedül; én is híven részesülök benne! . . . Ha csak élek s egészséges vagyok s addig be nem zárnak: pénteken tavasz hó 3-kán estve innen vasuton indulok Bécs felé és csak husvét hétfőjén, tavasz hó 13-kán — estve ugyan, de aligha ily nagy kedvvel, visszafelé. Ha te is ilyenformán érkezhetnél meg Bécsbe és legalább az én elbúcsuzásomig ott tartózkodhatnál:

tíz napig vígan együtt (ha nem is minduntalan, mert tudod, mátkás vagyok), de minden bizonynyal többrészt, együtt lehetnénk. — Tedd a mit tehetsz s áldjon meg az isten érte, ha némi önmegerőltetéssel kellene tenned. — «I beg your pardon!» mondja az angol, ha valaki rosszullétének ő az oka. Most én mondom, ha netalán rosszúl lettél rosszabbnál rosszabb magyarságomtól. — Csókol hú bátyád Arthur s. k.»

95. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsbe. — Kelet: Klattau 1845
majus 18. — Eredetije német.

«Nagy adósod vagyok, édes Gidám! ezért hadd kárpótoljon jelen soraim fő fontosságú tartalma. — Mindenekelőtt meleg köszönet Sarlay sorsa iránti szíves részvételért! vonatkozó leveledért, melyet az aggódó szülékkal eredetiben közöltem és tőlök örömteljes köszönetet arattam érte. . . . Ma újabb levelet vettem F. . . kától Nagyváradról. Most legalább tudom, hová válaszoljak neki. — És most egy életkérdést! Hímezés nélkül nevén nevezem a gyermekeket: én legkésőbbben augusztus havában katonatiszti rangom megtartása nélkül quietálni szándékozom és más kenyérkereset után nézni. Indító okaim; mostani pályám elleni mély ellenszenvem, mely ezred-segédtszti szolgálattételem rövid ideje alatt — a hol első kézből kapom minden pizok bűzét az orromba, s a hol tulajdonképen csak arravaló vagyok, hogy azt én meg is emésszem — elképzelhetetlen fokra hágott. Ez az indok azonban hijába ösztökélne, ha ennél erősebb más okok nem járulnának hozzá, úgymint: egy ellenállhatatlan vágy Magyarország, hazám felé, melytől mostani állásomban örökre távol kellene élnem, minthogy ezredünket (a Nádor-huszárokat) a magyarok iránti erős rokonszenvvel vádolják. Továbbá: vágyódásom egy tevékenyebb szabadabb élet után, oly viszonyok után, melyek nem kényszerítenek főlebbvalóim közül az olyanoknak is, kiket megvetni van okom, kiket mint becsületes ember meg *kell* hogy vessek, a tiszteletnek külső nyilvánításával hódolni és igen gyakran a legnemesebb erőmet az ő oktalanságuknak vagy rossz akaratuknak áldozni fel. És végre: szent kötelességem F. . . káról

gondoskodni. Ezen utolsó indok a zárkő a boltívben és még ha mind a többi okaimat egy nagyobb fokú kedélyhangulat rovására találod is róni: *ez dönt* a fönti elhatározásom mellett. Mert:

1. mint katonatiszt sohasem lehet megházasodnom, mivel nincs meg a cautióm;

2. még ha meg is volna a cautióra való pénzem: elébb nyugdíjaztatnom kellene magamat, ez pedig csupán svadronyos kapitány (Premier-Rittmeister) koromban történhetnék meg, tehát semmi esetre sem elébb tíz esztendőnél. Addig szegény leánynak idegen kegyeken kellene tengődnie. Ez a gondolat nekem kiállhatatlan.

3. És aztán: cautióval nyugdíjazott kapitánynak lenni — a teljes tetterő éveiben! minő existentia lenne ez számomra? nota bene: egy *ál-cautio* trafikájáról s ennek lealázó voltáról nem is szólva.

Elhatározásom következő:

Augusztusban quietálok, hozzátok utazom, töletek pedig Magyarországba, a hiányzó oskolákat ibi ubi a lehető legrövidebb idő alatt elvégzendő; s az (ügyvédi) censurára töreksem. Azalatt szívesen vállalok el valamely kínálkozó alkalmazást. . . Evégett innen ajánlólevelekkel látom el magamat és nyakra főre cultiválok a magyar nyelvet.

És most a fő dologra: quoad nervum rerum gerendarum. A lovam és egyenruháim kedvező esetben ezer forintot hoznak be; ezenkívül van 300 forint követelése, mely novemberben foly be. Ezen 1800 forintból fedeznem kell a Mari-Gusztiféle tartozásom maradványát 400 forinttal és más egyéb negativumaimat 200 forinttal: marad 700 forintom pengőben. Ez megóv egy-két évig az absolut éhenhalástól annál bizonyosabban, mivel egyből-másból tanítani tudok s el vagyok tökéelve, kis tökémet tanuló létemre is némi mellékes keresetek által szaporítani. — Ha fontolóra veszed, hogy a mióta Csehországban fekszünk, alig egy negyedév kivételével abból éltem és élek most is, a miből a közhuszár, mert ezredesennek az asztalánál való étkezést — mert alamizsna ízűnek találtam — illedelmesen megköszöntem; ha meggondolod, hogy mint katonatiszt és vagyontalan ember sohasem tarthatok pénzgondoktól mentes existenciára számot, mert a tisztikar társaséletének

dőre igényei napról napra mind költségesebbek; s ha végre nem felejtetted, hogy annak a szegény jó leánynak, ki hűségesen rám vár, a ki csak énbennem bíz, szintén megvannak szent jogai: akkor elhatározásom, 28 éves koromban egy úgynevezett «állást» szélnek eresztetni és megint újból ott kezdeni el, a hol ezelőtt 13 esztendővel félbeszakítottam — nem fog olyan egészen könnyelmű dolognak látszani előtted. Mert én csak a katonaságon kívüli sphærában találhatom meg, a mit keresek. Felelj azonnal! Nem szeretném az első eldöntő lépést megtenni annélkül hogy felőle véleményedet megtudjam sat. Arthur s. k.

Azalatt míg én az 1844. év után tétovázva tapogatództam, életpályám megalapításának hol kedvez inkább a talaj: Arthur bátyám a maga kész pályáját, melyen kitüntetve szolgált, oda hagyta.

96. Levél.

1845. évi május 19-kéről Klattauból ezt írja nekem:

«Végre, édes Pistám, tisztában vagyok magammal és jövőmmel.

Itt hagyom a császári szolgálatot, mivel itt semmi kilátásom, azt az óhajtasomat valaha elérhetni, hogy F—t nőül vegyem és a mint becsületes férfiúhoz illik, eltarthassam. Más térre kell lépnem. És isten látja lelkemet — bármennyire kecsegtetők itt ma kilátásaim a közeli előléptetésre: oly örömteljes resignatióval teszem azt a lépést, hogy ebből könnyen sejdítheted, mikép e hirtelen pályaváltoztatásnak egyik indoka a törekvés is: hazámat szolgálni.

Egyelőre te tudasd a dolgot kedves rokoninkkal, mivel időmet részint szolgálatom mint az ezred segédtisztje, részint a magyar nyelvben való tökéletesb önkiképzésem teljesen igénybe veszik.

(Görgey) Gusztinak május 7-én száz forintot pengőben küldtem tartozásom lefaragására. Érdekel megtudni, hogy pontosan megkapta-e?

Fő kérésem azonban hozzád ez: Írd meg nekem körülményesen, minő terv szerint folytassam — a ki a retorikát elvégeztem — tanulmányaimat az (ügyvédi) censuráig? E tervben a legfőbb tekintet legyen az idő. Te meglehetősen ösme-

red a különböző collegiumokat és lyceumokat Magyarországon és így tudni fogod azt is, hol mennyi idő kell még az elvégzett retorikától a censura leteléséig. Vessél latra mindent és számítsd ki nekem ezt a cursust a lehető legkevesebb esztendőszámra. Nem bánom, ha például a logikát és philosophiát Debreczenben s a jogot S. Patakon vagy Eperjesen kell végeznem. Csak az időnek lehető megkurtítását tartsd szem előtt.

A mi megélhetésemet illeti, arra nézve légy megnyugodva és nyugtasd meg a rokonságot is. Éhen halni nem fogok. — Jegyezd fel nekem azt is, mennyi a megjelelendő tanodákban a tandíj s általában hol mennyibe kerül az élet. Válaszolj haladéék nélkül és el ne felejtse megírni, hogy az ősszel mikor nyílnak meg az iskolák? Nem akarok egy napot sem késni.

Költeményed: a «Vadaskert»* mélyen meghatott! Ha költeményeid másokra is oly hatással vannak mint énám: akkor reád oly örömök várnak, minőkre oly sokan áhítoznak és melyeket oly kevesen érnek el!

Ne védj azt, hogy szánlak, a miért — mint mondani szokták — boldogtalanul szeretsz. «Mint mondani szokták.» Ismétlem ezt, mert szerintem csak az lehet boldogtalan a szerelemben, a ki kénytelen ott szeretni, hol becsülnie nem lehet. Mennyivel vagy te előbbre azon sokaknál, kik időnek előtte megtalálták, a mit még alig kerestek, csakis megkívántak. Ők még meg nem értek a boldogságra és szánandó módon elpusztulnak belé, hasonlóan mint egynémely növények a kövér talajban, mivelhogy elfulladásnak annak túlságában, a minek kisebb mértéke javukra vált volna.

Egyre, édes Pistám! kell hogy figyelmeztesselek. Soha érzelmeid tárgyát ki ne tedd a nyilvánosságnak. Nyilvánosság alatt itt nem csak mind azoknak tudomását értem, kik téged ösmernek, hanem értem közölők kiválasztottaidat is. Az igazi szerelem rosszúl fér meg a közlékenységgel. Alig tűri meg az érintést is. Én megtisztelve érzem magamat bizalmad által: de ahhoz, hogy bizalmadról meg legyek győződve, nem volt ezen áldozatra szükség. Ne vedd rossz néven, inkább örvendj annak, édes öcsém, hogy van valakid ezen a világon, ki minden szeretete mellett, melylyel szívébe zár, mindég bír

* Egyik kert Toporcson, melyben atyánk élete utolsó éveiben lakott.

annyi bátorsággal, hogy megmondja, a mit nem kell tenned. — Most csak arra kérlek, ne sokáig várass válaszodra, mert még sokat és fontosokat kell rendeznem, mielőtt az ezredet elhagyhatnám. Isten veletek mindnyájotokkal — és szeretetem. — Arthur s. k.»

97. Levél.

Görgey Guido Görgey Arthurnak Klattauban. Kelet: Bécs 1845 május 24. (Eredetije német.)

«Édes Arthur! Hogy folyó hó 18-kai leveledre felelhessek, elébb némi idő kellett, hogy felocsúdjam a meglepetésemből és neki bátorodjam, neked egyetmást elmondani, a minek elmondását a te őszinte *korosabb* barátod (mert azt hiszem, ezen minőségemben fordultál hozzám) tovább már nem halaszthatja. De a dologra!

Azt az elhatározásodat tudattad velem, hogy legkésőbb augusztus havában katonatiszti rangod magtartása nélkül kviétálni és más kenyér után nézni szándékozol; mert:

a) bánt a honvágy;

b) szabadabb, jöllehet gondtelibb viszonyok után vágyó-dol, melyekben nem leszel kénytelen oly embereknek is, a kiket nem becsülhetsz, a tiszteletnek külső jeleit megadni, vagy jó szándékaidat mások korlátoztságának vagy rosszakarakterének feláldozni;

c) mert éppen ezért az eddigi pályád elleni mélyen gyökerező ellenszenvedet le nem bírod győzni; és végre mert

d) szent kötelességed F. . . káról gondoskodni, a mi jelen viszonyaid között lehetetlen; és mert el nem bírnád viselni, hogy őt idegenek kegyére szorulni lássad.

Mellékesen megjegyzed:

e) hogy azalatt míg kenyérpálya után jársz, valamely kínálózó alkalmazást szívesen elvállalnál;

f) hogy ezen esztendőkre szóló feladathoz legjobb esetben 700 pengő forintot (tehát legrosszabb esetben semmit) remélsz összekaparhatni tartaléknak;

g) e mellett oly ellenszenvvel vagy minden alamizna elfogadása iránt, hogy a szabad asztalt, minthogy ilyennek tetszett előtted, ezredesednek szépen megköszönted;

h) és végezetül, hogy ezen elhatározásod remélhetőleg nem fog «unsolidnak» látszani előtttem.

Kötelességemnek tartom ezen pontok mindenikét kimerítően megvitatni és nehogy ezen phantastikus gondolatok közt a fő fonalat elveszítsem, sorra veszem azokat.

Ad *a)* A nő világa a ház; a férfi háza, jobban mondva: hazája — a világ. Ez — az egész világ — legyen a szabad tere az ő tevékenységének, akármely irányban érvényesítse is azt. Csak gyöngye lélek, szűkkeblűség és beteges phantasia beszélhet komolyan honvágyról, vagy veheti pláne indokul egy súlyos elhatározáshoz. És ezért azt nézetem szerint *te* annál kevésbbé vehetted komolyan, miután minden, csak némi valószínűséggel is realizálható jogaidról a legszűkebb értelemben vett hazádhoz (t. i. azon röghöz, a melyen születél) igen követésre méltó észbeli okokból rég lemondál — és mivel jellemedet számba véve, előre láthatólag az első három esztendei Magyarországon tartózkodás után meg fognád átkozni azt az órát, melyben először támadt benned a gondolat, a jelen században! és igen tekintélyes szabad vagyoni birtoklása nélkül, ezen forrongó országban telepedni le.

Ad *b)* Ha te nekem az összes emberiség területén, a római pápát és valamennyi koronás főt beleértve, egyetlen embert és egyetlen életviszonyt bírsz megnevezni, hol az illető nem jut többé kevesebbé oly helyzetbe, melyben ő valaki vagy valakik iránti jogosult megvetését, még pedig nem is a maga saját érdekében, hanem általában a jó ügy érdekében rejtegetni és a közönséges külső tisztelet conventionalis formalitásaival palástolni kénytelen; és ha azután még meg is bírod nekem magyarázni, hogyan van az, hogy ez egyetlen életviszonyt a hozzád hasonló gondolkozásúak mind egy szálig — mert csak nem tartod magadat unicumnak — a magok számára rég le nem foglalták . . . akkor arra kérlek, hogy haldék nélkül ezen Eldorado felé útra kelvén, még csak nekem annyi időt engedj, hogy saját leköszönésemet én is megírhaszam és minden cselédimmal együtt oda téged elkísérjelek, ott társaságodban zabkenyér és friss víz ital mellett jókedvűen és megelegedésben morzsolandó le szomorú életem hátralévő részét.

De ha nekem e magyarázattal adós találsz maradni: akkor, édes öcsém, tedd fel magadban, hogy jövőre a világot

és jelenéseit sohase phantásiád színes szemüvegén át, hanem a hideg észnek előítélet nélküli mikroskopumával fogod szemlélni s az így igazán észlelteket elébb nyugodtan veszed fontolóra, mielőtt felőlök írnál vagy plane döntő elhatározásid alapjává tennéd azokat; mindenesetre pedig sohasem felejtéd azt a bölcs példabeszédet, hogy a legszorosabb csizmánk mindég az, a melyik *most* szorítja a lábunkat.

Ad *c*) Ez az ok voltaképen már a *b*) alatt elmondottak által el van intézve. Különben pedig az az ellenszenv nem lehet nálad annyira mélyen gyökerezett, miután igen jól emlékezem, mily jól megindokolva rosszaltad annak idején Gusztinak kviétálását; mily melegen védelmezted a lovassági tisztnek szép hatáskörét és mily helyesen, fenköltén és örömteljes megalégedéssel szóltál csak nem régiben nekem írt leveledben új helyzetéről mint ezredi segéd tiszt. . . A jót előmozdítani, a rossznak útját állni, mindenekelőtt az önbecsülést, azután embertársainak becsülését vívni ki magának és végre ezen a pajzson halni meg — ez a becsület emberének feladata ezen a világon és nem ösmerek oly helyzetet, kezdve a királyon le a rongyszedőig, melyben ez a feladat ne lenne megoldható. . . És most a fő erősséghez: Fr . . . a.

Ötet igen jó szívvel, nagy igazságérzettel és a rend, tisztaság és tisztesség iránti erős érzéssel áldotta meg az anyatermészet . . . ámde ő nem egészséges. . . sat.

Már most — e jó leány, ki már az eddig is elsorolt körülményeknél fogva nagyon természetesen a «mellőzött» szerepét vitte a szülői háznál: talán éppen ezért . . . részvétedet költötte fel. Elégséges kezdet egy különben meglehetősen halványan színezett barátsági viszony felé, melyet aztán mindketőtök tudtán s akaratan kívül — egyedül és kizárólag a lány szüleinek szeretetreméltó beavatkozása rögtönzött át nyakra-főre — mátkasággá! Oly eljegyzéssé, melyet minden más anya még a leghevesebb szerelmes pár rimánkodásától is megtagadott volna, annál bizonyosabban, minél bizonyosabb az, hogy az adott és előrelátható viszonyok közt ez az eljegyzés teljesen közömbös a ti boldogságtokra nézve s ezért ő nem is érezhette magát feljogosítva, gyermekét 10—14 évig tartható időre bilincsbe verni. Vagy hiszed-e igazán, hogy kierőszakolt nyilatkozásod napján az egész M—y házban csak egy lélek is

komolyan abban a csalódásban ringatta magát, hogy 10–14 esztendőn belül házasság válhassék ezen quasi eljegyzésből?! Pedig 12 év múlva F. 36 éves lesz. Nem kértem én, milyen ígéretet tettél; mert ösmerlek és tudom azt, hogy te sohasem ígérsz olyat, a miről nem vagy meggyőződve, hogy meg is tarthatod. Én csak azt kérdezem: milyen ígéretet *tehetél?* milyet volt szabad tenned? Nyilván semmi mást mint azt, hogy tisztességes szándékkal vagy a lány iránt (akkoriban még éppen semminő szándékod sem volt!), hogy szereted a lányt és szeretnél oly viszonyok közt élni, melyek a vele való házasságot lehetővé tennék. Erre aztán tüstént szavadnál fogtak és meg is ígértették veled, hogy csakugyan elveszed, mihelyt a lehetőség a házasságra meglesz; hogy úgy tekinted magadat mint vőlegényét, és ígéred azt, hogy hű maradsz hozzá. Minden más fogadalom, ezen egyen kívül, túlmént erkölcsi jogsultságod határain s éppen ezért, ha megtörtént volna, érvénytelen lenne. Csakis ezt az egyet meg is kell tartanod szószerint és híven, valameddig F. magától fel nem old alóla . . . De hogy ebből az ígéretből — egészen mellőzve keletkezésének kísérő körülményeit — hogyan akarod magadra nézve azt a szent kötelességet levonni, hogy F—ről te gondoskodjál, még mielőtt a tied lett és mikor még apja, anyja és testvérei élnek? az én eszem és szívem épp oly kevésbé bírja megérteni, mint annak a lehetőségét, hogy te az általad szándékoltt úton biztosabban és rövidebb idő alatt érhesd el azt, a minek, ha mostani pályádon békén megmaradsz, 10 év alatt magától be kell következni . . . Ama «kötelesség» felőli felfogásodat lehetetlen a száraz praktikus ész szüleményének tartanom. Hogy merőben szenvedély sugallta legyen: ahhoz nemcsak viszonytoknak egészen más keletkezési és fejlődési történetét kellene tudnom, hanem . . . sat. Tehát utóljára is magyarázatnak csupán az a heves óhajtasod marad, hogy mindenféle kellemetlenséggel átszőtt jelenlegi viszonyaidat mielőbb a házaselet paradicsomával felcserélhesd. — S ez is a valószínű; mert a férfi, kivált a jobb ember, szereti önmagát a saját boldogságának, de még inkább a másénak megteremtője szerepében látni. De ez esetben aztán . . . ne feledd, hogy a tapasztalás, még pedig nem csak a te boldogtalan bátyádé, hanem az összes emberiségé, a mióta csak a házasság intézménye fönáll, axiomává

emelte azt az igazságot, hogy a valóban boldog házasságban és lélekben, jellemben és miveltségben annyira különböző egyéniségek között, mint ti ketten — a világ csodái közé tartozik. . .

Goethe találóan mondja valahol: «300 szürke ló még mindég nem teszen ki egyetlen fehér lovat»; és mégis úgy tetszik nekem, hogy ezernyi apró tűszúrástól fölizgatott képzelőtehetségednek sikerült egy fél tuczat ál-okot egy valódi indító és döntő gyanánt feltüntetni.

Tanácsom pedig ez: mindenekeelőtt szerezd vissza lelki nyugalmadat. . . Ha számba veszed, hogy M—y most is a maga üzletét legalább annyira kedvező sikerrel folytatja tovább, hogy a két csődjéből hátramaradt legnyomasztóbb üzleti adósságait már letörlesztette; hogy ammellett régi háztartásában utolsó ittléted óta semmi változást sem lehet észrevenni, melyből azt kellene következtetni, hogy ő a szenvedett csapásokat még ki nem heverte; ha elgondolod, hogy fia István valószínűleg már néhány év alatt mint a . . . társaság igazgatóságának tisztviselője itt Bécsben állandósulni és biztosan meg fog házasodni; hogy D . . . yék már régen szeretnék F . . . kát családjuk állandó tagjának tekinthetni; hogy magamnak, már önző érdekből is, annál inkább ugyanez az óhajtam, mivel F . . . ban éppen azokat a természetes tulajdonokat tapasztalom, melyeket feleségemben nélkülözök . . . ha mind ezeket számba veszed: nem lehet nehéz, lelki nyugalmadat visszanyerned . . . De bármire határozod is el magadat és bármint alakuljon is azután a végzeted: te oly magasan állsz mind becsülésben, mind testvéri szeretetben, hogy bizalmad elernyedése súlyos sebet ejtene lelkemen. Ezért egy pillanatig se felejtse, hogy a meddig isten rendeléséből e földön időzöm, Fr—ának és neked lehet kiválóbb és boldogabb, de nincs hívebb és áldozatkészebb barátotok nálamnál. — Bátyád Guido s. k.»

98. Levél.

Görgey Arthur Görgey Guidónak Bécsben. Kelet: Klattau 1845 június 5-én. Eredetije németül.

«Édes Gidám! E hó 19-én* azt írtam neked, hogy állásomtól meg akarok válni és más kenyeret akarok keresni. Egyszersmind kértelek válaszolnál mindjárt . . . Te erre megfoghatatlan okból hallgatsz. Én pedig tovább nem várhattam, mert különben haszon nélkül múlik az időm oly szolgálatban, mely többé nekem nem hivatásom. — Leköszönő kérvényem már be van adva és legkésőbbben három hét alatt minden el lesz intézve. Ha azonban akadályokat csinálnak, a mint sejttem: akkor betegnek jelentem magamat s active egy napot sem szolgálok tovább a kelleténél, t. i. a mostani hivatalom átadása befejezténél. Hogy három hét múlva mihöz szándékozom kezdeni: rövid időn biztosan megtudod. Valószínű hogy Pestre megyek és csak ott választom meg új pályámat. — Most egy kérelem Sarlay érdekében . . . sat. híved Arthur s. k.»

99. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsben. Kelet: Klattau 1845 június 7. (Eredetije németül.)

«Édes Gidám! Ámbár leveled attól megkésztet, hogy tiszti leköszönésemet megakadályozhassa: én mégis feszült figyelemmel olvastam el azt, és benne sok, igen sok igazat találtam; csak hogy téves alapon. Te általános, magában véve helyes tételeket minden egyénítés nélkül állítasz egy egészen különleges esettel szembe. Qui bene distinguit, bene docet. Engedd hogy mindabban, a mit indokaim ellen felhoztál, a tizenhárom éves katonának szempontjából, a ki egyfelől a katonaságnak majdnem minden szakában megfordult, *másfelől hazájáért, t. i. Magyarországért lelkesül* — egynémely hézagokat kimutassak. Mert azt hiszem, ahhoz, hogy egy bizonyos egyénnek cselekedeteit helyesen lehessen megítélni, egészen belé kell magát

* Helyesebben «mult hó 18-kán».

gondolni annak helyzetébe, nem pedig abból indulni ki, hogy egy bizonyos, általában jó és böles tanács *minden különös körülmények közt* föltétlenül elfogadható. Nem tudom, eléggé érthető-e, a mit mondok. Azt akarom mondani, hogy az *adott* adatokból kell az eredményt levonni, nem pedig az óhajtott eredmény kedvéért a meglévő, de véletlenül ahhoz nem találó adatokon tetszés szerint változtatni — ha a (bár jószándékú) sophisma és dialektika vádját ki akarja kerülni az ember. — Szinte látni vélem, mint alkalmazod az imént mondottat gondolatban vissza én rám, és meg is vagyok előre győződve, hogy ha valaha eszembe jutna veled vitaversenyben kikötni, én lennék a vesztes — nem azért, mintha ügyem rosszabb lenne a tiednél, hanem csupán azért, mert a rendelkezésemre álló fegyverek forgatásában ügyetlenebb vagyok náladnál.

Hiba volt tőlem, az okokat, melyek engem a leköszönésre birtak, ily fölületesen érinteni, hogy azok ál-okoknak látszhattak előtted. Ha te most, miután a döntő lépés megtörtént, kedvetlenül fel is kiáltasz: «*tarde post festa cantare*», mégis győzd le magadat annyira, hogy alábbi önigazolásomat egy percznyi figyelemre méltasd a barátok közt oly természetes és kívánatos kölcsönös megértés kedvéért.

Ad a) *Bánt a honvágý!* Ezzel azt akartam mondani, hogy *szeretem hazámat jobban mint állásomat*; és miután a két-kulacsosság önvádja nélkül mind a kettőre egyszerre nem lehetek: hát csak inkább oda állok — még némi anyagi áldozattal is, ámbár mondhatom, elég csekélylyel — ahová vonzódom, semhogy ezen áldozat megkímélése kedvéért mindenkorra ahhoz legyek bilincselve, a mi nekem ellenszenves.

Erre te azt mondod: 1. A férfi hazája az egész világ. 2. Csak gyöngé szellem, szűkkeblűség és beteges phantasia képes honvágýról beszélni. 3. Én nem érezhetek honvágýat, miután anyai örökömet eladtam.

Mind a három pontra azt felelem neked, hogy engem a honvágý nem Toporeczra vonz, hanem általában abba az országba, melynek népe és alkotmánya iránt legtöbb rokonszenvet érzek; mely érzés még részint gyermekéveimre, részint a későbbi nevelésemre vezethető vissza és tápot a csaknem szakadatlanul földieimmel ápolt összeköttetésből szítt. Az egész földgömbünkhöz képest Magyarország igen kicsiny, az igaz: de egy

huszárezreddel vagy valamely más katonai csapattesttel összehasonlítva az embernek bármely alkalmazásában — mégis csak tetemes. Már most hogy ily értelemben honvágynat én ne érezhessenek annál fogva, mert eladtam azt, a röögöt, a melyen születtem: ez, magától megdül, azt hiszem.

Ad b) Második indokom ellenében azt mondd: hogy nincs olyan életviszony ezen a világon, melyben többé-kevesebbé ne ismétlődne annak a szüksége, hogy alávaló emberek iránti megvetésünket, szembe, a tisztelet álarca alá rejtjük. Ezzel a három szöcskával «többé vagy kevesebbé» a legpompásabb fegyvert nyomtad a kezembe, melylyel tettemet védelmezhetem. Most én oly életviszonyban élek, mely a *legnagyobb* mértékben rakja rám azt a szóban forgó elkerülhetetlen kényszert; és én bizonyosan új életviszonyt nem fogok választani olyat, melyben ez a kényszer «többé», hanem olyat, melyben az «kevesebbé» fog uralkodni rajtam.

Ad c) Ellenszenvem (a katonaság iránt) bizony mélyebben gyökerezett, mint valaha kifejezni képes voltam. Hát nem gyermekkoromban rábeszéltek-e, hogy legyek katonává? (a *legenyhebb kifejezéssel élve*) Nem mentem-e 13 esztendő alatt, amióta szolgálók, mindenféle katonai ágazaton keresztül annélkül, hogy valaha az elébbenibe visszakíváncsoztam volna?! A szűk c-iz-máról való példabeszéd bizony én rám nem illik; mert még mindig azt a csizmát, mely éppen a lábamat szorítja, találtam a viszonylag legbővebbnek. De mikor egy még bővebbet látok magam előtt: miért ne válaszszam ezt?

Mikor én (Görgey) Guszti hasonló kilépését megítéltem, ez ugyanazon okból történt, a melyből te most az enyémet rosszalod: mert nem állt módomban az ő helyzetébe gondolni bele magamat. — Ha a lovassági tisztnek szép hatáskörét védelmeztem: ezt sohasem tehettem abszolút értelemben, hanem csakis a *gyalogsági* tisztevel hasonlítva össze — a mint rá világosan emlékezem. Akkor tudniillik arról volt szó, hogy magam a magyar gárdától a gyalogsághoz menjek-e, vagy a lovassághoz. A lovastizti hatáskör felőli viszonylagos kedvező ítéletem magyarán mondva csupán annyit jelentett: «inter vacas bos est abbas».

Az ezredsegédtizti állás? Oh ez irigylendő — minden tevékeny, a jót akaró tisztre nézve, de csak akkor, ha ő ez-

redesének bizodalját bírja, vagyis inkább jobban mondva, ha az utak és módok, melyeken ezt meg lehet szerezni, ezen tisztnek a becsületeiről való egészséges fogalmával megegyeznek. Az ellenkező esetben csak az maradhat meg ezredi segéd tisztnek, a ki a gyengeség, indolentia vagy pedig az alávalóság maga.

Annak is örültem, hogy financialiter is jobban fogok állni annál fogva, mert amint ez általános szokás az egész ármádiában, az ezredes asztalánál ingyen étkezem. Mindaddig nem is jutott eszembe ezt alamizsnának tekinteni, míg csak az ezredes urannak olyan egypár megjegyzése ütötte meg a fületem, melyek bizonyosan téged is erre a különben hallatlan lépésre ösztönöztek volna, hogy az ezredesi szabad asztalt szépen megköszönjed.

Ad d) Mellőzőm F ka felőli hosszas fejtegetésidet, melyek engem igen kellemetlenül érintettek a jóakarat daczára, mely sugallta. és jóllehet nekem semmi újat nem mondanak. Itt csak azt a kérdést akarom vizsgálni, vajjon azért hogy tiszt rangomról lemondok, célomhoz, t. i. a vele való házasságom lehetővé tételéhez — közelebb jutok-e vagy sem? Kétlem, hogy levelemben semmisem állna arról, hogy nekem mint katonának semelyik rangban, ha csak nem mint tábornoknak, sem a tényleges szolgálatban, sem a nyugdíjas állapotban, egy 6—8—12—20 ezer pengő forintnyi cautio nélkül házasodnom nem szabad. Add hozzá hogy ezt a cautiót én a leány apjától semmi körülmények közt sem fogom elfogadni: és azután ítélj magad ugyanazzal a nyugalommal, melyet nekem oly melegen ajánlasz, vajjon melyik a nagyobb döresség, nagyon enyhén kifejezve, — az-e: minden további haladék nélkül kviétálni és más új ösvényen keresni egy szerény helyet, hol egyelőre nőtlen állapotban. utóbb talán mint családapa is. becsületesen megélhetek? Vagy pedig eddigi viszonyaim közt állhatatosan kitartani, a melyekben a táplálkozási és ruházkodási gondok is nyomasztóan bántanak, nem mintha általában nem tudnék jóllakni és illendően öltözködni, hanem mert *a mivel* kell hogy gyomromat megtöltsen nehogy decorum ellen vétsek, és *a mint* kell hogy öltözködjem nehogy becsukjanak, annak az árával tisztí fizetésem a legnevettségesebb ellenmondásban áll! — Kitartani mindaddig, míg csak vagy néhány rokonom meg nem hal és velem annyit örökölhet, a mennyi a

tiszti cautióhoz, vagyis házasságom lehetővé tételéhez megkívántató, — vagy pedig míg valami — csuda nem történik!

Mindezek után a te Goethéd élcze, mely szerint 300 szürke még mindég nem tesz ki egyetlen fejr lovat, ez egyszer nem találó . . . *Álokok*, ha még annyi lenne is, sem tesznek ki egyetlen *indító* okot; de rám nézve az *a) b) c) d)* alattiak már önmagokban *indítók*. Tudom én más osztályozását is az okoknak, jelesül az *indítóknak*, t. i. fő és mellékes okokra. S ezt az osztályozást a jelen különös esetre alkalmazva: rám nézve az *a)* és *d)* alattiak a főokok, — a *b)* és *c)* alattiak mellékesek, de még ezek is eléggé fontosak, hogy egy főokkal följérjenek.

A mit *e)* és *f)* alatt amúgy mellesleg felemlítettem, hasonlóképpen megáll, csak meg kell jobban világítani, mert a sötétben minden tehát sötét.

Ad *e)* Hogy azalatt míg más kenyér után járok, valamely ideiglenes alkalmazást nem fognék visszautasítani, az igaz. De *minden császárit* visszautasítok; és az oly pártfogás alatt netalán kínálkozót, mely nekem visszatetszik, szintén visszautasítom.

Ad *f)* Talán 700 pengő forint, talán ennél kevesebb lesz, a mit össze bírok kapargatni, talán — *a legrosszabb esetben* éppen semmi; de ez utolsó feltevés nem képes visszarettenteni engem! Mert *a legrosszabb esetben* magad épp úgy lehetsz 24 óra alatt koldussá mint én.

Ad *g)* A mellett helyesen jegyzed meg, meglehetősen ellen-szenvvel viseltetem az alamizsna elfogadása ellen, úgyannyira, hogy nagyon jól bírom magamat ha kell, egy favágó szerepébe bele képzelni, de sehogysem egy naplopóéba, a ki mások kegyelméből él . . .

Egyelőre az ügyvédség jár az eszemben; és tulajdonképen nem is annyira a gyakorló ügyvéd, mint inkább a qualificatio mindenféle álláshoz. Időközben figyelmeztetnek Pestről, hogy hátha technikus vagy kereskedelmi téren lehetne hamarébb valamire menni? . . . Úgy látszik, hogy . . . Nádosy, a kinek unokaöcse ezredünkben szolgál, érdeklődik alkalmaztatásom iránt.

Azon föltevésben, hogy mindég az maradsz nekem, a mi eddig voltál, egy hűséges barát, — mindég tudatni fogom

veled, hogy hol és hogyan élek, és tanácsodat mindenkor hálásan fogom venni és ha lehet, követni is . . . Egyelőre még a régi ben vagyok és a kereskedelmi tanulmányoknak estem neki. Isten veled ! Arthur s. k. »

100. Levél.

Görgey Guido Görgey Arthurnak. Kelet: Bécs 1845 június 18. (Eredetije német.)

«Édes öcsém Arthur !

Két utóbbi leveled f. hó 5. és 7-éről, kivált az utolsó — szomorító bizonyság nekem, hogy f. hó 3. kelt levelem téged nemcsak kellemetlenül érintett, hanem meg is bántott.

Hogy ez nem lehetett szándékom, annak tüzetes kijelentését viszonyunk méltóságán alulinak tartom. S így nem tehetek egyebet mint arra kérni téged: tépd el ezt a levelet és felejtsd el mint egy nyomasztó álmot, mely hogy soha többé ismétlődni nem fog, biztosítlak róla A mennyiben hiba volt tőlem, súlyos aggodalmamban szívem legrejtettebb gondolatait — légyöngédebb viszonyodra nézve is, a nélkül, hogy erre egyenesen feljogosítottál volna, neked tartózkodás nélkül megírni s arra emlékeztetni téged, a mit én tulajdon álláspontomból kötelességednek tartottam: azért bocsánatot reménylek nagylelkűségedtől és testvéri szeretettedtől s e tekintetben annyira biztos is vagyok, hogy csak arra kérek: szót se többet róla . . . Mindenkorra változatlanul hű barátod és testvéred Gida s. k. »

Előttem fekszik, bátyám leköszönésére vonatkozó e következő három eredeti bizonyítvány :

I.

«Conduite-lisztája» az ezred parancsnoka gróf Teleki Ádám ezredes sajátkezű aláírásával s az ezred pecsétje alatt (spanyol viasz) kelt hivatalos kiadmány alakjában. (Ezt, úgy látszik, bátyám nem vette volt ki tüstént kilépésekor 1845-ben, hanem csak utólag kérte magának kiadni.) Német eredeti szövegében adom.

(Két bélyeg.) Palatinal-Huszáren-Regiment No 12. Auszug aus der Conduite-Liste pro Anno 1844, über nachstehende Herren Oberoffiziere. — Charge, Rang, Vor- und Zunamen: Oberlieutenant *Arthur von Görgey, ledig*. Geburtsort und Jahr: *30. Jänner 1818*. Geburtsland? *Toporc, Zipser Comitat in Ungarn*. Dient dem durchlauchtigsten Erzherzoge bei diesem Regimente als *Oberlieutenant* 2 Jahre 6 Monate; bei anderen Regimentern und Corps: bei *Prinz Wasa Infanterie-Regiment No 60, als Cadet 1 Jahre 8 Monate; bei der königl. Ungarischen Leibgarde 1 Jahre 10 Monate*. Zu allem; *Zwölf Jahre*. — Bei anderen Puissancen? *Nie*. — Erkaufte Charge? *Keine*. — Was er war? *Student*. — Hat Beihilfe? *Keine*. — Gesundheitsumstände? *Gute*. — Gemüthsbeschaffenheit? *Ehrgeizig und bescheiden*. — Natürliche Talente? *Sehr viele*. — Redet Sprachen? *Spricht und schreibt gut und schön deutsch und ungarisch; latein und slawisch mittelmässig*. — Geschicklichkeit? Im Exerciren: *sehr gut*. — Adju tiren? *sehr gut*. — Dressiren? *sehr gut*. — Kenntnisse: Geniewesen? *mehrere*; In andern Wissenschaften? *hat alle jene Wissenschaften, die bei der Ungarischen Leibgarde vorgetragen werden, mit Auszeichnung sich eigen gemacht und ist aus diesem Grunde als Oberlieutenant in das Regiment eingetheilt*. — Reiter? *guter und schöner*. — Pferdekenntniss? *mittelmässiger*. — Was für Campagnen gemacht? *keine*. — Aufführung. Betragen vor dem Feind? *nicht gedient*; mit dem Civil: *ortig und höflich*. — Im Regimente: *Beliebt und geschätzt*; mit seinen Untergebenen: *ernst und billig*. — Lifer und Applikation: *sehr viel*. — Guter Wirth? *ja*. — Fehler: dem Trinken ergeben? *nein*. — Spieler? *nein*. — Schuldmancher? *nein*. — Zänker? *nein*. — Sonst im Dienst: *Verlässlich und lässt sich gerne verwenden*. — Verdient das Avancement: *in seinem Range*. — Wie oft präterirt und aus was für Ursachen? *nie*. — Signatum Stabs-Station Klattau am 31. Oct. 1844. Nicolaus von Bosits s. k. (L. S.) Adam Gf Teleki s. k. Oberst (L. S.) Joseph v. Németh s. k. Oberstlieutenant (L. S.) Carl Fischer s. k. 2-ter Major (L. S.) Dass vorliegender Auszug aus der Conduite-Liste gleichlautend jener vom 31. Oct. 1844 ist, wird hiemit bestätigt. Sign. Stabs-Station Klattau am 30. Juli 1846. Adam Gf Teleki s. k. (L. S.)

II.

Az eredeti elbocsátási okirat (németül). — «Ő osztrák császári-, Magyarországon és Csehországban királyi apostoli fölsége sat. sat. legkegyelmesebb urunk nevében ezennel tanúsítatik, hogy Görgey Arthur főhadnagy úr, a ki Toporczon Magyarországon született, 27 esztendő, katolikus (sic!) * vallású, nőtelen, tizenkét egész és kilencz tizenkettedrész éven át szolgált a csász. kir. osztr. hadseregben és most önként tett tulajdon kérelmére, 1845. évi július 10-én 3412. G. alatt kelt főhaditanácsi leirathoz képest engedélyt kapott, hogy a Főherczeg Nádor nevét viselő 12. számú cs. kir. huszárezredben viselt főhadnagyi rangjáról leköszönhessen. Eszerint Görgey Arthur főhadnagy úr, eddigi szolgálattételétől teljesen fel van mentve azon hozzáadással, hogy miután ő minden föntartás nélkül lépett ki a cs. és kir. katonai szolgálatból, neki sem a cs. kir. hadseregbeli egyenruhának viselése, sem a katonatiszti jelleggel való élés meg nem engedélyeztetett. — Mi is említett Görgey Arthur úrnak — a cs. kir. katonaságnál felsőbb megelégedésre végzett fönt említett szolgálattételének, valamint abból való, neki megengedett kilépésének bizonyosságul ezennel bizonyítatik. — Kelt Bécsben július 10-én 1845. — (Aláírás) Ő csász. kir. apostoli fölségének valóságos belső titkos tanácsosa és kamarása, aranygyapjas rend vitéze sat. sat. lovassági tábornok, a főhaditanács elnöke, s a 8. számú vértess ezred tulajdonosa gróf Hardegg s. k. (Nagy pecsét) Vidi! s a Görgey Arthur főhadnagy úrnak 1845. július 10-én G 3412. szám alatt kelt magas főhaditanácsi leirat, valamint a magas hadparanesnokságnak Prágában 1845. évi július 18-án P. 1725. sz. alatt kelt rendelete által megengedett leköszönése azon hozzáadással igazoltatik, hogy ő a cs. kir. 12. számú Nádor-huszárezredben minden irányban történt leszámolás után 1845. évi július végével kiesik létszám- és illetményből; hogy továbbá ugyanőneki sem nyugdíjra, sem egyéb elhelyeztetésre a kincstár irányában nincs igénye és ő a katonai törvényhatóság alól teljesen a polgári alá esik. Kelt Pilsenben

* Tényleg ág. evangélikusnak született és nem katholicizált.

1845, július * (P. H.) — (Kívül) A tulsó lapon nevezett főhadnagy úr, a ki a 12. sz. Nádor-huszárezred részéről minden illetménnyel 1845. évi július 31-éig bezárólag élelmeztetett, miután vele a teljes leszámolás megtörtént, eodem dato a fõnt említett ezred létszámából és illetményébõl kilép a katonatiszti jelleg fõntartása nélkül. Sign. Klattau 1845 július 31-én — Teleki s. k. ezredes. (P. H.)»

III.

— *Az ezredparancsnokság külön bizonyítványa.* — (Bélyeg)**

«Bizonyítvány. — Ennek elõmutatója, görögí és toporczi Görgey Arthur, 27 éves korú, született Toporeczon Szepes vármegyében Felső-Magyarországon, evangélikus hitvallású, nõtelen, 1842. évi május 1-én a magyar királyi nemesi testõrseregbõl ezen cs. kir. 12. számú Nádorhuszárezredbe beosztatván, ebben a mondott naptól a mai napig — legutóbb mint segédtiszt — kitünõleg, híven, becsülettel, buzgalommal szolgált s ezen idõ alatt elõjáróinak legteljesb megelégedését és tiszt-társainak kiérdemlett becsülését bírta. Ugyanõ egyedül és kizárólag tulajdon szabad akaratjából hagyja el eddigi, közel tizenhárom évi katonai pályáját; az alulírott ezredparancsnokság pedig ezennel egy kedves kötelességet teljesít õ irányában, midõn a fõntebb írt, az igazságnak híven megfelelõ adatokat pecsétjével és aláírásával igazolja és õt mindenfelé, hol õ bármimû szolgálatba lépni szándékoznék, a legjobban ajánlja. Kelet: Törzsállomás Klattau Csehországban 1845 július 23-án (Aláírás), Ő csász. kir. apostoli fõlségének valóságosan kinevezett lovassági ezredese, csász. kir. valóságos kamarás és a cs. kir. 12. számú Nádorhuszárezred parancsnoka gróf Teleki Ádám s. k. (P. H.).

* A napját elfedi a pecsét.

** (Németül.)

TÍZENHETEDIK FEJEZET.

1845. — Kvietálás után. — Elmélkedés. — Némi jellemzés.

Görgey Arthur leköszönését a tiszti rangról, a kik közel távol tudomást vettek felőle, sehogysem bírták megérteni.

Sokkal érthetőbb is volt valóban, hogy mások meg e rendkívüli elhatározásnak nem annyira rendkívüli és nem is valami dicséretes mindenféle okát (egy is elég abból a fajtából) keresték, találgatták és hamarosan rá is fogták. És természetesen találok, hogy mihelyt ő utóbb 1848-ban nyilvános szereplése révén híres ember lett, és még inkább mikor csillagnak szédületes gyors emelkedésére még szédítőbb hirtelen hanyatlása következvén, nevének irodalmi friss sütet meghurczolása jól fizető iparágnak bizonyult, annyi mindenféle szellemdús mese jött forgalomba és Prágában is, hol bátyámat elébb mint huszárfőhadnagyot, utóbb mint egyetemi tanulót sokan ismerték, sok nyomdafesték és papiros fogyott az ő rovására! . . .

Jó hogy az előző fejezet végén közlött három eredeti okirat megvan és hogy már egyedül ezek is biztos próbakövet adnak minden gondolkodni tudó embernek kezébe annak megítélésére, mi telik Görgey Arthur jellemétől, mi nem?

Hogy egy a maga hatáskörében ennyire kiváló fiatalember, egy még csak 27 éves huszárfőhadnagy, a ki gyermekkorától fogva jeles katonának és csakis katonának képezte ki magát, főlebbvalóitól és tisztársaitól becsülve és szeretve — éppen mikor ezredének előléptetési viszonyai kedvezőbbre, kecsgetetőbbre változván, neki váratlan kilátást nyitnak rövid időn századossá lenni, éppen akkor hirtelen otthagyja az eddigi pályát, hogy újra a nyilvános iskola padjára üljön: az — nem lehet tagadni, elég rendkívüli tünemény.

S ennek, a mint már közlött leveleiből is láttuk, nem is

hiányoztak rendkívüli indokai. Csakhogy ezek a *benső* emberben rejtettek, oda pedig a külső ember nem mindenkit engedett bepillantani! Görgey Arthur lelke szentélyében legkevésbé azok olvashattak, kik azzal leghangosabban kérkedtek nyomtatásban.

A tetterő, mely benne rejtett, hasznos tevékenységre vágyott, s ezt kereste. Kereste a míg csak össze nem akadt vele. Keresett olyat, a melyet ő tartott hasznosnak.

A katonai pályát már gyermekkorában nem tartotta annak. Az ellenszenv, mit ekkor ellene érzett, nem volt eredeti, egyenes, hanem reflex-érzés, mert 'erővel elszakította őt a tudományostól, melyre már akkor határozottan hivatást érzett magában a tudományok külön ágainak még világos öntudata nélkül. Úgy a hogy megbékélt aztán a katonapályával, mikor valakitől megtudta azt, hogy a tulli utász-oskolában a matthesist sokkal jobban tanítják, mint magyar polgári iskoláinkban. S itt mindjárt kivillan az a másik jellemző vonása, melylyel utóbb is egész életén keresztül minden kényszerű helyzetének tüstént a jó oldalait fürkészte vizsgálódásul.

Tullnban, utóbb a magyar nemesi testőrsereg akadémiáján, még utóbb az előtte új lovassági csapatszolgálat alapos elsajátításában, végre az ezred segédtiszt-i hivatalában — szóval ameddig valami megtanulni való mutatkozott számára, addig ez foglalta le vagy csillapította tettvágyát s azon tévhite, hogy majdan, talán nemsokára, mint *nyugdíjas* százados az ismeretes katonatiszti *cautio nélkül* házasodhatik meg, kibékítette helyzetével.

Mikor aztán ezen hite is csalódásnak bizonyult, és rá egy váratlan eset tapasztalásából meggyőződött, hogy annak a *viszonylagos haszonnak* is, mit ezredsegédtiszt-i állásában egész odaadásával előmozdíthatni remélt, útját állja főlebbvalóinak léhasága: akkor ez a két keserű csalódás kinyomta a fenekét annak a régen tele telt hordónak. Akkor minden eddigi tevékenysége és — az állandónak látszó európai békével szemben az egész katonásdi — végkép megszűnt előtte hasznos időtöltés lenni: s ő szakított a multtal.

Nem a főlebbvalói irányában tartozó fegyelmet mint elvet, vagy tulajdon alárendelt helyzetét, nem is a fegyelemnek ő irányában szigorú de igazságos gyakorlását ünta volt ő; hiszen

kevés ember gyakorolt szigorúbb önfegyelmezést gyermekéke óta maga felett nálánál. De igenis megutált minden fölébvalói oktalanságot és vele járó önkényt, — a fegyelem kész eszközeivel űzött minden felsőbb visszaélést.

Jóllehet lelkében a sors és szerencse egyenlőtlen osztogatásai irigységet soha sem keltettek; mégis — gazdag, vagy könnyelmű adósságcsinálásból bőven költelező egyes pályatársainak hiúságos életmódja is állandó ellenszenvet keltett benne ez életpálya iránt, hol az ily vegyes társaság mindennap érezte vele az egyéni viszonyoknak emyire nagy különbözőségét ugyanazon katonasorban! . .

Emlékezzünk vis-za 1832. évi levelére, az elsőre, melyet itt közlöttem. Ott azon indokok közt, melyekből magát szive vágya ellenére a katonapályára elszánta és melylyel egyszersmind magát ezen, szívében mélyen érzett áldozatért vigasztalta, ott áll a hazaszeretet; minthogy az a legnagyobb áldozat, mit ember annak, a mit szeret, hozhat, az élet. (Azt akkor ő nem képzelte, hogy lehet még az életnél is nagyobb áldozat s hogy jöhet egy nap, mikor a haza ezt a nagyobbbat is követeli tőle: a tisztességes ember tisztességes reputatióját). A serdülő fiú élénk képzelete ott láthatta magát a jövőben, amint küzd vitézül az ellenséggel és esik el örömet a csatatéren hazája védelmében. Kétségkívül külellenséget gondolt, a haza alatt pedig Magyarországot.

Tizenhárom esztendeig aztán nem akadt külellenség. De akadt Arthur bátyámnak valami meggondolni valója.

A Nádorhuszárezredben töltött évei valamelyikében történt: Prágában valamelyes munkászendülés katonai beavatkozást tőn szükségessé. A Nádorhuszároknak egy osztaga Mérki Piller Tamás főbadnagy alatt volt a rend helyreállítására kirendelve. Piller humánus ember volt; nem érvényesítette a nép csoportulása ellen kardjainak élet; ló-faroltatással győzte. Vérontás nélkül állította helyre a megzavart közrendet. Az eset azután élénk beszélgetés, eszmecsere, vitatkozás tárgya lett a Nádorhuszártisztek békeunalmában. Akkortájt szó volt róla, hogy az ezred Magyarországra helyeztetik át. Valaki fölveti a kérdést: mily kellemetlen lenne, ha adandó, a prágaihoz hasonló esetben tulajdon hazánkfiain közt kellene esetleg vérontást csinálni! S mit tegyen olyankor az ember?

De belévegyült a politika is a társalgásba. Magyarországon akkor már rég tartott a megyegyűléseken, a három évi időközökben Pozsonyba összehítt rendi országgyűléseken, sőt az eszmegyilkos könyvezenzorok törvénytelen intézménye daczára már az irodalomban is a heves *szabadelvű* küzdelem a bécsi absolutizmus és aulicus conservativ reactio ellen. Széchenyi István kezdte volt, Kossuth Lajos folytatta, kiéle-sítette az izgatást. mindenik a maga elve és modora szerint. Az érdeklődés, az elégedetlenség, az izgatottság nőttön nőtt. Az ellentétek mind élesebbé lettek. A hazafias, a szabadelvű párt a várnegyék túlnyomó nagyobb számában, s így a pozsonyi országgyűlés alsóházában is, többségben volt, — a főrendiházban elkeseredett kisebbségben. A Nádorhuszártisztek is Csehországban élénk érdeklődéssel kísérték a hazai mozgalmakat. Társalgásukban az 1845. évi prágai zavargások által fölvetett kérdés egy másikat hozott felszínre: Hátha Magyarország politikai tényezői egymásra pattannak s ekkor a meg-gondolatlan fiatalság az uteszúra viszi a politikát, az ellent-állást, s oda fejlődnék a dolog, hogy esetleg őket, a Nádor-huszárokat parancsolnák oda rendet csinálni? A magyar szüle-tésű tiszteknek (mert az id. genekkel másról beszéltek) akadé-mikus vitatkozásában megoszlottak a vélemények. Volt, kinek álláspontja nagyon egyszerű volt:

— A császárnak esküdtem; ha parancsolják: be kell vágnom.

— Hát ha atyád, öcséd ott van a tömeg között, a mozgalom pedig igazságos, mert csak az ország jogát követelik, védik? — kérde egy másik. Egy harmadiknak szintén egy-szerű az álláspontja:

— Ő magyar emberbe be nem vágat.

Voltak, kik nem bírtak a dilemma közt eligazodni, hatá-rozott véleményt alkotni magoknak.

— Szólj már hozzá te is: mi a helyes magatartás a föl-tett esetben? E szóval Görgey Arthurhoz fordultak, a ki eddig hallgatott.

— A feltett esetben én részemről előbb kviétálnék; kilépnék a császári hadseregből és a — dilemmából. Akkor aztán hazám polgára lennék, semmi más. Szabad urává lennék megint meggyőződés-emnek és a szerint cselekedném tovább a körülményekhez képest — volt Görgey felelete.

— Hát a Quittirungs-Revers, melyet a mikor kviétálsz, kénytelen vagy aláírni: hogy soha az ausztriai császár hadai ellen harezolni nem fogsz — veték ellenébe bátyám nyilatkozatának.

— Kénytelen vagyok vele, tudom (mondá), el sem kerülhetem. De épen e kényszerűségében rejlik ezen reversalis erkölcsi érvénytelensége . . .

Talán nem épen tulajdon ezen szavakkal, talán nem is egyazon órában és helyen, és talán nem is egészen ily egymásutánban folytak a Nádorhuszártisztek elmékedései, melyek alkalmat szolgáltatnak Görgey Arthurnak egy bizonyos esetlegről nézetét elmondani. De hogy ez utóbbi ilyen alkalomból ily határozottsággal nyilatkozott barátai előtt, a ténnyt: Ivánka Imrétől és Kókényesi Szaniszlótól tudom.

És vajjon ki meri e szó, e felfogás igazságát kétségbe vonni?

Tizennégy éves éretlen gyermeket adnak katonának s fel-
esketik a császári zászlóra. — Mivel mindég jelesen tanul: már
mint 20 éves, tehát még mindég kiskorú ifjú lesz főhadnagygyá.
E kiskorúsági esküjének kényszerű következménye azután a
Quittirungs-Revers, mely meg akarja fosztani és megfoszthatni
véli a tisztlemondó érett szabad embert, Magyarország polgárát,
önelhatározási jogától, meggyőződése követhetésétől, — *minden*
eshetőségre, — hazája iránti vele született kötelessége betölthet-
etésétől egész életére!

Láttuk a belső embert.

A külső viszonyok csupán — *így állt a dolog voltaképen*
elejétől fogva — tették Görgey Arthurt császári katonává és
leginkább *azok* tartották is meg az egyszer megindult irány-
ban; noha belső indokok is: a következetesség elve s a szívós
kitartás jellemvonása szintén munkások voltak a majdnem 13
évi egy-nyomon maradása eredményezésében.

Míg atyja élt, ki magára és fiára nézve csapásnak nézte
és fájdalmasan érezte volna utóbbinak a tiszti rangról és
jövedelemről való lemondását, addig Görgey Arthur elutasította
magától szíve vágya kivitelét. Utóbb a *tévhit*, hogy, ha ő mint
százados nyugdíjba lépven úgy házasodik meg, akkor nem lesz
köteles házassági biztosíték-tőkét kimutatni és letenni — adott
új állandóságot megmaradásának. Közbe új szellemi tápot ígérő

új tanulmányi és tevékenységi ügykörök kötötték le érdeklődését ott a hol volt: előbb a lovassági szolgálat gyakorlati tere, mikor a gárdától a huszárezredbe létesített át; utóbb az ezredsegédtiszti munkakör — a kecsesgető kilátás, hogy mint egy jóakaró, de gyöngye ezredesnek jobbkeze és tanácsadója, mintegy lelkiismerete, — egy lovasezred oeconomiáját, hol ő számos megrögzött visszaélést szemlét rendbe fogja szedni.

Mikor aztán egy nap meg kellett győződnie, hogy ebbeli terveinek és nemes buzgalmának éppen azon ezredparancsnok gyöngesége alkotja elháríthatatlan legfőbb akadályát s ez újabb csalódásán kívül egyszersmind beállt volt a pillanat, hogy a szíve vágyát féken tartó külső kényszerokok részint elhunytak, részint megmaradásának éppen ellene fordultak: aznap Görgey Arthur szétzörte azt a 13 évi multját, mit minden sikere dacára mindig rabigának érzett, és oly bizonytalan helyzetben, melyben más kétségbeesett volna, Görgey Arthur szíve az egyetlen gondolatból dobbant meg először életében: «Szabad ember vagyok! egyedüli ura és szolgálója magamnak!»

Láttuk, hogy elbocsáttatási okiratai az ezredtől 1845. évi július végső napjairól keltek: már augusztus 5-ikéről a következő levelet írja nekem Bielitzről Sziléziában:

101. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Lőcsén. Kelet: Bielitz, nyárutó 5-én 1845. (Eredetije magyar.) «Szeretett öcsém Pistám! — Ma harmadnapja hogy itt vagyok. Hogyan kerültem ide Kolbenheyerékhöz, kik igen szívesen fogadtak? Mitévő leszek? miért sem Szepesbe nem jöhetek, sem Bécsben nem teremhetek? Mi — egyszóval — az én élettervem? Azt most meg nem írhatom. Csak azt írom: ha lehet, jér el ide Bielitzre, még minekelőtte Szepesben a tisztújítás megtartatik. Ha pénzed nincs: végy kölcsön, Guszti segít, vagy talán veled is jön. Ha gyalog jössz: írd meg, melyik úton és mikor indulsz. Elejbed mennék, nem bánom, Szandeezig is. Csak érthetőleg írd. Én alkalmasint őszelő végéig maradok itten. Máli néni* is

* Anyám testvére Kolbenheyerné.

nagyon megörülne, ha jönnél. — Isten veled! Ne várasd soká híven szerető bátyádat Arthurt!»

Bátyámnak a hadseregből kilépése körülményei közül még egy jellemzőt meg kell említenem.

Az elébb közölt «Conduite-Listében» feltűnhetett a figyelmes olvasó előtt egy rovat, melynek ma már cs. és királyi közös hadseregünk szokásaiból kivészett az értelme: «Erkaufte Charge: keine», a mi Görgey Arthur okiratában azt jelenti, hogy ő a Nádorhuszárezredbeni tiszti rangját annak idején nem vásárolta pénzen. A forradalomig t. i. az osztrák hadseregben gyakori és régi gyakorlat által szentesített rossz szokás volt, hogy a ki egyszer főtisztté ki volt nevezve, úgy is juthatott be azon ezredbe, ahová vágyakozott, hogy egy vele egy-fokon lévő és onnan végkép kilépő (quietáló) tiszt helyét megvette attól pénzen, egy kölesönösen kialkudott összegben. Hogy Görgey Arthur nem ilyen vásár útján jutott be a Nádorhuszárezred tisztikarába: tekintve vagyontalanságát, természetesnek fogjuk találni. De szintoly természetesnek találta volna akkor mindenki, ha ő, a teljesen vagyontalan, mikor onnan kilépni szándékozik, elébb jóelőre bevót keresett volna helyének, rangjának. Bizonyosan talált volna, kivált huszárezredbe, ahová előszeretettel tódultak a pénzes fiatal cseh-német arisztokraták. Ő ezt sem tette, mert az ilyen alkut visszaélésnek tekintette.

Így egyedül lovainak és értékes dísz-egyenruháinak eladási árából állt azon szerény tartaléktőkéje, melylyel ő új életűtnak indult. — És annak is egy részével egyik megvevő pajtása adós maradt mind e mai napig.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

1845. — Találkozás Bielitzben Sziléziában. — Egy szilárdított remény.

Lőcsén Szepes vármegye közgyűlésén lázas szorgalommal elvégezven aljegyzői teendőimet, Toporezra — és onnan Bielitzre — siettem. Elindulásomkor Mari nemem keményen meglágyta, bírjam rá Arthur bátyámat, hogy látogasson el valahányszor Toporezra.

Egy gyönyörű nyári napon korán reggel érkeztem Bielitzre, a Biala folyó partján fekvő sziléziai határvároskahatár s röpiültem Arthur bátyám kiterjesztett karjaiba... Bielitzben, a mint mondtam, az öreg Kolbenhoyer Károly postagyárosnak és nejének, anyánk testvérének voltunk vendégei. Kik nem is igazán rokon, megleget szeretettel fogadtak. Ok a helyvárosban laktak: minket egy külvárosi házuk egyik nagy földszinti szobájában szállásoltak el, kertek között.

— «Megjöttél hát valahára! De, ugy-e, kocsidat nemjárt visszaküldöd üresen. Te itt maradsz, a meddig esél. Alkot, Mari én — mondta Arthur — egy ideig itt maradok.»

A kocsit haza küldtem. Ott maradtam.

— «Így! most aztán ráerünk!»

Midőn ezeket írom, teljesen újra átélem s élvezem azon elmúlt napok báját.

Mindketten fiatalok voltunk, epek testre és lelkre, és ámbár vagyon s állás nélkül — magunkra hagyatva, önállóak és szabadok! S ama napok bajánknak egyik titka kétségkívül azon bizonytalanság volt, mely mindkettenk jövőjét eltakarta; a tudat, hogy bármennyire szeret is bennünket egyik-másik jó rokon, mégis Isten után esupán onczónkra, nunkas erélyinkre vagyunk rautalva; — azon elevidor határa és

önbizalom, melylyel kiki a maga bizonytalan jövőjének neki indult és végre azon meggyőződés, hogy egymásban mindenikünknek van egy olyan hú barátja, a ki soha el nem hagyja. E madárszerű szabadság érzete s ezen testvéri szeretet és barátság miatt ezen napok holtig felejthetetlenek előtttem!

Azonban nekem a majdnem három napi utazás porát le kellett mosnom; bátyám tehát a gőzfürdőbe vitt. Gőzfürdő?! hát ez mi? soha hírét sem hallottam! Bátyám megösmertette vele... Amint levetkőzve benyitok a közös gőzterembe: úgy érzem, most mindjárt megüt a guta a kiállhatatlan hőség miatt. De minthogy bátyám jól áll az ellenkezőről, hát csak maradok. De nem látok ám egyebet felhőnél és gyámoltalanul megállok egy helyben. Tájékozásul bátyám egy széles falépcső aljához vezet s itt egy haránt fölfelé törekvő fakorlátnak alsó végét adja a kezembe, biztatván erősen, hogy csak ennek mentén haladjak fokról-fokra fölfelé, ameddig kellemesnek találom a meleget. Én már idelent is igen kellemetlennek találtam! Azonban a körültem gomolygó forró köd fátyolán keresztül pőre férfitesteket fedezek fel, amint a nyirkos pusztaszéleken kinyúlva hevernek. Veszteg ámulok az egész szokatlan látványon... ekkor váratlanul egyszerre hátulról belém üt a hideg mennykő — bátyám orozva nekem eresztette a hideg sugáruhanyt, minek aztán az lett a következménye, hogy három szökéssel lépcsőn, embertesten keresztül a ködös kálváriának a legtetején termettem — vagy húsz embernek homéri vihogása közt. — Azóta szeretem a gőzfürdőt.

Bielitzi mulatásom első napjaiban meglátogatta bátyámat egy kedves benső barátja, Ivánka Imre főhadnagy a Nádorhuszároktól, ki Radautzból remondákat hozott ezredének s utközben Bielitzen pihenőt tartott. Egyik huszárra felösmervén Arthurt az utczán, jelenté parancsnokának, hogy Görgey főhadnagy urat pillantotta meg. — Nagy volt a két jó barát öröme e véletlen viszontlátáson. Ők már a tulni utász-iskolában szerették meg egymást s utóbb évek mulva ugyanazon ezredben találkozáván újra össze, ott régi barátságuk megizmosodott. Én ekkor, Bielitzen, ösmerkedtem meg Ivánkával, s ő azóta nekem is mindenkor jóakaró barátom maradt. Ekkor együtt töltöttünk hárman egy rövid jó napot. Ivánka alkalmat lesett és talált, velem négyszem közt is beszélhetni. Elmondta,

memyire sajnálja ő, és sajnálják tisztársai Arthur kiléptét; hogy az ezred összes tisztikara emlékül a távozót egy köz-költségen készült díszkarddal akarta megtszteni és testületileg búcsút venni tőle — de már hült helyét találták; Arthur megszökött a neki szánt kitüntetés elől; — s hogy ez meny-nyire fáj nekik. Én nem vitatom, helyes volt-e bátyám részéről, kerülni a közös búcsú polarát; — de ösmervén rend-kívül érzékeny természetét, értettem, hogy jobb szerette ke-rülni a siralomházi jelenetet; ha már egyszer el volt szánva pályát változtatni, vérző szívvel el kelle szakadnia mind attól és mindazoktól, nőt és kiket évek során együtt végzett munka és közreműködés mégis csak kedvessé tettek előtte. — Pedig hiába kerülte ekkor az érzékeny búcsújelenetet, nehogy leg-bensőbb érzelmeit, megindulását közszemlére kitegye. Hiába! Meg volt írva a végzet könyvében egy sokkal megrendítőbb tömeges nyilvános búcsúzása barátaitól, bajtársitól, a kikkel sokkal nagyobb körben együtt, sokkal nagyobb munkát vég-zett és sokkal melegebben összeszokott, összeforrt.

Bielitzet azért választotta bátyám ideiglenes tartózkodási helyül, mert a jövőre választandó pálya felőli öntájkékozása végett szüksége volt itteni *iparos* rokonai tanácsára, nézeteire.

Nekem ez irányban semmi hasznomat nem vehette, de közlő velem különböző terveit, melyek közt ekkor még ha-bozott.

Vasárnap esvén közbe bielitzi együttlétünk idejébe, kü-lönösnek találtam, hogy bátyám, mintha a templomjárás mel-lőzhetetlen valami lenne, az evangélikus templomba vitt, ott a protestáns lelkész szószéki beszédét áhitattal végig hallgatta és fölötte meglegedését nyilvánította előttem. Nem hiányzott énbennem sem a vallásos érzelem. Mikor atyámmal kora reg-gelenként erdőt-mezőt bejártunk: őt a bűvő esermely loeso-gása a rengeteg mélyén, pacsirtaszó, egy üde ital víz, mely égő szomjunkat oltá, — mind mind buzgó hálaszóra szokta fakasztani a teremő véghetetlen jósága iránt. A bérezeink közt gyakran nagyszerűn pusztító viharokban pedig sokszor elragadtatással isten hatalmát csodálta előttem. Ily korai be-nyomások alatt őszinte religiositás vert gyökeret bennem, melynek azonban nem volt semmi köze a tételes vallások dogmáihoz, de melynek benső nyilvánulásai bizonyosan fol-

érték egy-egy templomi imádsággal. Ily dispositio mellett a szentírást én sohasem bírtam végig elolvasni, a templomjárást pedig az iskolai évek kényszere teljesen megumatta velem; s így mikor bátyámat Bielitzen hűségesen az isteni tiszteletre elkísértem, mindössze is az ő meg nem értett buzgóságát tiszteltem. Ellenben ő csaknem könyv nélkül tudta a bibliát; vasárnaponként rendszeren eljár a templomba s épülni bírt az egyházi szónoklatokon. Velem vallási dolgokról abban az időben nem szokott beszélni. Csak életünk sokkal későbbi szakában említette előttem, mikép fiatal korában az egyházi élet bírt reá vonzó varázsszal s mikép sokáig bánta, hogy protestáns hitszónokká nem képezhetette ki magát. Így aztán fel kell tennem, hogy ha eperjesi tanuló korában ő tájékozva volt volna iránta, mikép az egyházi pályán is számos vagyontalan fiú talál módot ösztöndíjak és magánleczeke adása útján szülői terheltetése nélkül végezni be kiképeztetését: meglehet, hogy lutheránus candidátus s utóbb lelkész lesz vala belőle. De ez esetben arról is meg vagyok győződve, hogy elébb-utóbb a lelkészi pályát a *tanárrival* cseréli fel. S ekkor ezen is — nem kétlem — jó tanár lett volna, a kitől tanítványai *szere-tettel tanultak volna*.

Személyes élményeink kölcsönös elmondásán, és azon tanulmányok stadiumain, valamint akadályokon kívül, miket bátyámnak akkor le kellene győznie, ha az ügyvédi oklevél megszerzésének tervénél megmarad, — a haza politikai viszonyai, a bécsi udvar hagyományos politikája s ezzel szemben a hazafias szabadelvű ellenzék, ezen belül pedig a Széchenyi és Kossuth közti ellentét, Deák Ferencz és a többi hírneves szónokaink voltak beszélgetésünk állandó tárgyai. Az utóbbiakat volt alkalmam az 1848/4-iki országgyűlésen színről-színre meg-ösmerni s én felőlök alkotott nézeteim szerint egyenkint vázlatosan megismertettem vele őket.

Több napi együttlétünk, s a miket Toporeczról s a hazai dolgok felől vele közlettem, bátyámban csakhamar felköltötték a honvágyat. Legalább szülőhelyét Toporeczot, a jó Mari nénit, Ármin testvérünk szép családi körét óhajtotta még egyszer viszont látni, mielőtt újból komoly munkának fekszik neki, új pályát kezdve, mely előreláthatólag esztendőők sorára le-kötendi távol tőlünk.

Egy este tehát megadta nekem a feledtet Mari néni meghívására, melynek hűségese szószóloja voltam. Még pedig gyalog szeljük át Galicziát — azt határoztuk — s a Nedeczvár-ófalvi határon sétálunk be Magyarországra.

Bielitzről reggel kocsin indultunk; mert az öreg Kolbenheyer legalább egy fél napi járó földre ránk kötötte kényelmes fogatát. Délben Ziwiec (németül Seypusch) nevű városkában búcsút vettünk az «occasiótól» s elkezdődött a gyalogutazás. Aznap este Makowon háltunk; másnap Jordánów és Nowy-targ városokon keresztül este felé Maniów faluig értünk. Én arra szavaztam, hogy még azon este Ófalu magyar határhelységig menjünk, de bátyám nem engedte erőmet túlesigázní; s így előbb Maniowon a Dunajecz határfolyóban megfürödven, a zsidó kocsmárosnál elköltött egyszerű, de jó ízű vacsora (tej és burgonya vajjal) után még naplemente előtt édes nyugalomra tértünk a szénás padlásra, mint egyedüli oázison a lengyel-zsidó-kocsmái piszok sivatagjában. Innen utazásunk harmad napján pítymallatkor talpra kelve, elballagtunk Ófaluig; itt aztán parasztszekeret fogadván, még délelőtt beértünk Toporezra.

Valódi «sentimental journey» volt ez — teli vidám kedéllyel, költészettel. Bátyám Hartmann Móricz csehországi német költő politikai költeményei egy kötetét («Kelch und Schwert») dugta volt zsebébe s ennek szabadságért lángoló versei kellemesen fűszerezték pihenő óráinkat. Arthur ez egyszer velem szemben tartózkodás nélkül átengedé magát Hartmann muzsájának s ezen annyi szándéktalan vonatkozást tulajdon hazánk viszonyaira magokban foglaló nagy gondolatok és mély érzések élvezetének. Ugyanekkor megfogadtuk egymásnak, hogy mihielyt sorsunk ismét egy pár szabad hétre összehoz bennünket, bármikor is ketten gyalog, vagy ha pénzünk lesz rá, lóháton bejárjuk hazánkat — kivált pedig Erdélyt, mely a képzelem bővös színeiben csillogott előttünk. — S íme, négy év sem telt bele, hogy ekkori fogadalmunkat (mint sok más óhajást is életünkben!) végzetesen valóra váltotta egy felsőbb hatalom és mi együtt bebarangoltuk hazánkat gyalog és lóháton, együtt, de nem ketten . . . Erdélyig már nem juthattunk el. Aradon előtte legördült a függöny . . .

Mikor a szepesi Magura tetejéről széjjelnézvé, egyrészt

jobbkéz felől felgördült ittás szemünk előtt a magyar Tatra fonséges bérczsora, másrészt balra lepillantottunk a lábainknál erdők alján felesillanó Toporezra, a két kastélyra s ezeknek óriási hársfáira, melyek egyike tövében édes anyánk porladozik: Arthur mélyen elkomorodott, elnémult. Én nem zavartam kedélye magányát. Ő többet — *mást* látott oda lent elvonulni lelki szeme előtt, mint én. Gyermekségünknek csak kevés része folyt le ott egyazon mederben. Ő e pillanatban újból átélte magában eddigi emlékeit.

Vegyült-e merengésébe a közel jövőnek is némi borongó sejtelme? nem tudom...

Négy évvel későbbén ugyanilyen forró nyári napon, mint ekkor 1845-ben — ugyaninnen ezen pontról a Magura tetejéről vetett ő egy utolsó búcsúpillantást Toporezra, a Kárpátok koronájára, a bérez aljában elterülő Szepességre, — lelkében az egész magyar hazára — meggyőződve akkor belsejében, hogy e tájat, hogy e gyönyörű hazát utólszor látja életében!...

1849. évi szeptember első napjaiban erre vitték ki őt az országból, sebesülten, mint száműzöttet, mint védtelen rabot, és vitték odább Galiczián keresztül ugyanazon úton, melyen négy rövid év előtt ketten együtt gyalogolva. Hartmann-nak *Keleh und Schwert*» című szabadságdalain fellelkesültünk...

Meg nem értett jóslat voltak ezek ő rá nézve, — vak átomás, mely aztán beteljesült ő rajta.

Csak hogy megfordított rendben: elébb kard, — aztán kehely! — —

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

1845 1846. — Görgey Arthur a prágai egyetemen. — Két egyetemi bizonyítvány. — Nyolcz levél. — Egy kötésnek tisztességes felbontása.

Toporezon ekkor — 1845-ben — Arthur bátyám csupán vagy egy hetet mulatott el családi körünkben. Mari nénénk boldog volt őt viszontláthatni, jóllehet aggályait Arthurnak kétes jövője iránt — és szintűgy a többi atyafiságéit — nehezen és csak félig-meddig csillapíthatá le ennek nyugodt elhatározottsága, derült kedélye, biztos föllépése.

Volt egy kellemetlen ügy, mely Arthur bátyám rövid toporezi tartózkodása hangulategységét megzavarta. — mely ügyet ő aztán el is intézett végleg — a maga módja szerint.

Az eddig közlött levelekből tudja az olvasó, hogy Ármin bátyánk 1841. óta még 500 pengő forinttal adósa volt Arthurnak azon 2000 p forint vételárból, melyet az ipa Jónyi alispán ő neki, mint az eladó Arthur meghatalmazottjának mindjárt az adásvevés megkötésekor kitűzetett. Most Mari nénénk erőlyesen követelte Ármintól, hogy ezt a jogtalanul esztendőig visszatartott elég csekély tőkét valahára kifizesse. De a mindig pénzzavarban lévő Ármin ezt rögtön teljesíteni nem bírván; hogy újabb haladéket kapjon, azt kezdte emlegetni, hogy «tulajdonképen» (mint ha csak ő a *verő* lett volna, nem pedig Arthur meghatalmazásából az eladó ebben a dologban!) «tulajdonképen nem is ért az a jószággrész annyit, a mennyire ő, Ármin, az alku alkalmával azt testvéri szeretetből, elhamarkodottan felbeesülte volt» s több eft. Erre Arthur rögtön, mielőtt még Mari néni meggátolhatta volna, a szóban forgó maradék összeget végkép elengedte testvéreinek és ráadásul — nehogy ő maga valahogy másnak kárával gazdagodjék, az

anyai nagyanyánk után várandó örökségéről lemondott Arminék javára.

Így rendezte Görgey Arthur 1845-ben végleg örökségi igényeit. Így jött ő haza, pénzt fölszedni.

Toporezról azután, búcsút vévén, visszautazott Bielitzre, s onnan csakhamar Prágába.

Hogy ő itt még mennyi ideig habozott, kezdendő tanulmányai különleges *iránya* megválogatásában, nem tudom. Azok közt, kikhez tájékoztató tanácsért fordult, volt Rösler Gusztáv is, es. kir. főbányatanácsos, budai fi, ugyanaz a közös barátunk, kinek kellemes társaságában az 1840. évben Szepesben a Magas Tátrát oly vígan bebarangoltuk. Ennek válasza lett a döntő. Rösler levél útján *Redtenbacher* hírneves prágai vegyész-tanárral ösmertette meg bátyámat s ez a *vegyészet* tanulmányára határozta el magát már szeptemberben 1845-ben. «Redtenbacher egészen kedvemre való férfiú — írja Röslernek (105. levél). — Igazad van: a mi még homályos a fejemben, ő képes lesz azt felvilágosítani — netalán az Apocalypsis némely helyeit kivéve. Szorgalmas tanítványa leszek...»

1846. évi január 23-án pedig ugyancsak Röslernek így ír: (106. levél) «... Redtenbacherhez való ajánlásod által egészen boldoggá tevék. Éledek, mint még eddig soha. A chemia tanulmánya már magában — de azonfölül ily kitűnő tanár vezetése alatt, minő Redtenbacher, egészen meghódított. Reménylem, ha egészséges és okos maradok, még beválok...»

Görgey Arthur tanulmányai és tudományos működése a prágai tudomány-egyetemen az 1845. év őszétől az 1848. évi tavaszig, tehát 2¹/₂ esztendeig tartottak és a lemergi egyetemhez a vegytan segédtanárává lett kineveztetésével végződtek.

E kineveztetése időben egybeesett a forradalomnak Ausztriában kitörése napjaival.

Az első tanév befejeztével nyert és eredetiben előttem fekvő egyetemi (német) bizonyítvány így szól magyar fordításban:

102. Oklevél.

«No. 8. (két okmánybélyeg.) Az alólirottak ezennel bizonyítják, hogy Görgey Arthur úr, technikus, Toporeczról Magyarországbán, a prágai cs. kir. egyetemen a vegytani előadásokat igen szorgalmasan járta s a nyilvános vizsgálat alkalmával «kitűnő osztályozást» (Vorzugs Classe) kapott. Magaviselete az akadémiái törvényeknek tökéletesen megfelelő volt. Minek bizonyságául a jelen tanusítványt aláírásunk és az orvossebészeti tanulmányok igazgatóságának pecsétjével megerősítettük. Kelt Prágában, 1846. augusztus hava 7.-kén. (Aláírások.) Redtenbacher s. k. tanár. — Láttam Nadherny s. k. az orvossebészeti tanulmány cs. kir. igazgatója (P. H.)»

103. Oklevél.

Ugyanczen igazgatóságnak szintén eredetiben előttem fekvő és Prágában 1846. évi november 23.-án 165. szám a. kelt hivatalos értesítése szerint egy 300 pengő forintnyi ösztöndíj, mely az 1846. év végével szabaddá válendő volt, 66617/1846. számú felsőbb rendelettel a következő két évre megszavaztatott Görgey Arthurnak.

104. Oklevél.

Évközben, valószínűleg a tavaszi szünnapok alatt, Arthur a prizibrami bányakerületben fekvő kincstári bányákat, kohókat és vasgyárakat tanulmányozta — a mint egy Bécsből 1846. április 11-kéről 226. elnöki számú «Nyílt engedély» (Offenes Creditiv) az Udvari Kamara elnökének Báro Kübeck Károlynak sajátkezzel aláírásával, mely szintén eredetiben előttem fekszik, bizonyítja.

Arthur bátyámnak ezen prágai tanulmányéveit szerfelett érdekeseeknek én csak sejtem. Ő sohasem volt e részben szerfelett közlékeny; most pedig öreg korára talán emlékezése el is halványodott. Így tudomásom akkori élményei és társas viszonyai felől alig van több annál, mi a fennmaradt levelezésből kitűnik.

Lakása, életmódja Prágában bátyámnak a lehető legegyszerűbb volt. Szeme előtt szakadatlanul csak egy cél lebegett: tanulmányainak minél gyorsabb bevégezése.

Mulatóhelye a — vegytani laboratorium; legnagyobb élvezete az ő vegybontásai és kísérletei valának.

Szabad óráiban sem igen kereste a társaságot — kivéven kedvelt tanárja, Redtenbacher vendéglátó házáat, a hol mindig őszinte barátság várta.

Hébkorban fölkeresték őt régi pajtásai a Nádorhuszártisztek, vagy a Miklóshuszár-ezredben szolgáló unokaöccse Görgey Kornél, mikor vidéki állomásaikról be találtak Prágába vetődni.

Arthur bátyám prágai levelezéséből a következő szemelvényt iktatom ide:

105. Levél.

Görgey Arthur levele Görgey Istvánhoz Pestre. Kelet: Prága, 1846. február 6. (Eredetije német.)

«Valahára, édes Pistám, van levelem tőled, mely hogyléted felől megnyugtató. Hosszú hallgatásod sok nehéz aggodalmat támasztott lelkemben. Hogy meg nem bántad-e, hogy tanácsomat követted? * Hogy fogsz-e elegendő erőt találni magadban (az erőt mindég csak önmagában leli meg az ember), elszántan és szabadon viselni az önként választott nélkülözések jármát, a nélkül hogy álszégyenből pirulnál inatta azok előtt, kik a nem önként választottat, a földi vágyak kielégíthetése végetti szakadatlan gondok jármát czepelek ez egész rövid életen keresztül, látszólagos boldogságban, de a mellett önmagokkal bensőleg meghasonulva.

«Ezek voltak főleg azok a kérdések, melyekre feleletet óhajtottam. Most is csak rövid levéllel kell beérned. Legjobban az örvendeztet meg, hogy életed tiszta. Ezt oly egyszerű szavakban mondod el, hogy teljes lelkemből hiszek neked. Én

* Tanácsa az volt, hogy hagyjam ott szülőmegyémet húsos fazekai-val, és menjek Pestre, mint ügyvéd független pályát törni magamnak, ha nagy nélkülözésekkel is

is moesoktalan, benső életnek örvendek és a fölséges lelki nyugalom, mely belőle kiárad, valóban érdemes lenne a legnehezebb tusákra is az érzékiség ellen, ha ily tusákra szükség lenne nálam. De nincs azokra szükség. Teljes magányban élek itt e népes város közepett, ezimbora barátok nélkül. Nem hogy így *kellene* élnem, mivel így kívánják külső körülményeim, hanem hogy így élni megegyezik belső életemmel: az tesz megelégedetté. A te magányos esti óráid melancholiája ám hadd üdítsen téged, mint az esti harmat a lankadó növényt, de sohase áztassa fel az alapot magát, melyben erős gyökeret vertél. Ezért szándékosan magad ne növeljed. A ki úgy áll magában, mint te meg én: annak csak komolynak szabad lenni, de sohasem szomorúnak, búskomornak.

«Vágyódásod a periratoktól el, ki a szabad tengerre, vagy legalább a Magyarországon nem kevésbé szabad Dunára — úgy látszik nekem — mássa akar lenni azon impulsusnak, mely engem is nógatott előbbi pályám odahagyására. De tenálad korán mutatkozik ez az ösztön! Ha szükségét érzed a szabad választásnak: várd be a kellő pillanatot. Mikor egyszer nagykorú léssz és képes, mások segedelme nélkül megélni: akkor aztán válassz. Mostani viszonyaid közt ezt tenned nem szabad. Magam csak 28 éves koromban választottam: és meg vagyok elégedve . . .

«És most egyetmást magamról. Én egészen és kizárólag a vegytanra adtam magamat, még pedig *annak tisztán tudományos művelésére*. Oly irány, az igaz, melyet ne válasszon magának az, ki vagyont akar szerezni. De ki nem mondhatom neked, mennyire undorodom attól a gondolatától, hogy egyedül a megélhetésre álljon az eszem. Azt gondolom magamban Bölcs Salamonnal: «nézzétek a mezei liliumokat sat!». Az éhenhalástól megóv minden más neme a halálnak, ha amaz sokkal kínosabbnak látszanék előttem; aztán meg az olyan ember, kinek oly kevés kell, mint nekem, nem is olyan könnyen hal meg éhen. Igaz, hogy arámra is kellene gondolnom: de ezt teszem is. És az ő és leendő gyermekeink számára pénzt csinálni? Már ezt nem teszem! Miért nem? Mert meg vagyok győződve, hogy I' . . . és egykori gyermekeink épen úgy fognak gondolkozni, mint magam. Hogy valami mellett lelkesedni tudjak: ahhoz kell, hogy en-

magamban találjam az alapját; de itt lelkemben csak a legnagyobb megvetésre találok az olyan élet ellen, melynek egyedüli célja az anyagi jólét. Hogy jól érezzem magamat e földön, ahhoz az kell, hogy kifelé, mások javára, t. i. másoknak olyan boldogsága érdekében lehessen munkás, minőtől őket nem lehet megfosztani. A gazdagság nem a mienk, mert akarunk ellen elveszthetjük; ellenben a léleknek az a nyugalma, mely másokra áldást hozó cselekvésünkől kiárad, vagy az önmagunk nemesítésének komoly törekvéséből ered, — ezt csak akkor veszítjük el, mikor megtartani többé nincs szándékunk. Ezen hitvallásomban mindenkor megtalálhatod az én — megengedem — olykor különös cselekvésem kulcsát.

«Szándékom volt számodra egy-két forintot mellékelni a fölöslegemből. Két ok tartóztat vissza tőle. Egy az, nem szeretnék nyomasztó érzést kelteni kebledben; és másodsor: hadd legyen az a jó tudatod, hogy a szükség órájában — akkor itt vagyok én, megbízható barátod. Tehát tartsd mindig eszedben és számítok rá, hogy a legelső lépésed, mikor segítséget keresni elindulsz, én felém vezet. Ezt sohse felejtssd, különben megszomorítasz, ezt pedig tőled meg nem érdemeltem.

«Kevéssel e levelem vétele után Ivánka (Imre) fog meglátogatni. Az imént erre utazott keresztül három havi szabadságra Felső-Szemerédre, homman Pestre is szándékozik. Ez esetben arra kértem, hozzon nekem egy magyar tankönyvet az általános vegytanról, — a theoreticus és ne az analyticus vegytanét. Járj kezére ennek megvásárlásában.

«Angolul most én is tanulok, de nem oly olcsó áron, mint te, aminthogy az én kiadásaim általában igen tetemesek a tiedhez képest.

«Egyet akarok még megjegyezni! Te a matematikai tudományokban egészen járatlan vagy; én pedig azt tartom, hogy ennek nem szabad annyiban maradni, ha gyakorlati életedben minduntalan fönnakadni nem akarsz, gyakran nagy károdra. Vedd ezt fontolóra és hogy meggyőződjél, mennyire igazam van ebben: arra elég akármelyik matematikai tankönyv bevezetését elolvasnod.

«Szándékom, K irodájából kilépni, tetszik nekem. Az ember élete magában véve úgyis azzal az egyre ismétlődő

evéssel, ivással, alvással, oly fárasztóan egyforma valami, hogy iparkodni kell minden áron némi változást hozni beléje. Lehet, hogy ezen ösztön *túlságában* az elmehábornak eleme rejlik?

«Hazai tudósításaid szomorítók. de érdekesek. Nekem nagy örömet készítesz, ha azokat koronkint folytatod.

«Egészségem élpusztíthatatlan. Isten veled, édes Pistám. és gondolj gyakran hű bátyádra. Arthur s. k.»

106. Levél.

Ugyanaz ugyanannak. Kelet: Prága 1846 martius 20.

«Édes Pistám! Ivánka meghozta nekem leveledet. Sokat gondolkozom sorsod fölől. Nagyon szeretnék jó tanácsok által szomorú tapasztalásoktól megóvni, hanem hát igaza van a magyar embernek mondván: «A maga kárán tanul a magyar!» Magamnak is a mások intése még sohasem használt. Nem mintha nem volt volna igazság benne, hanem egyedül azért, mert más embernek a tapasztalásából került ki, nem a magaméból. De a kinek észszerű életcélja van, azaz egy célja, jónak lenni és jobbá, tökéletesebbé válni — az lépjen bár akármely pályára, mely hívogatóan int feléje — célzt fog érni. Önállóságot és vagyont szerezni — ezek mellékes dolgok és megjönnek magától, nihelyt az ember, híven föltett szándékához, a maga hatáskörében azt cselekszi, a mit kell. Részemről sohasem kárhoztatom egyik pályáról a másikra való átlépést. Magam is azt tettem és meg nem bántam, — megbánni sohasem fogom. Pedig a megbánás az egyedüli czáfolhatatlan bizonyosága annak, hogy valamit tenni nem kellett volna. Már most, ha tulajdon lépésemet meg nem bántam: hogyan rosszalhatnám ugyanazt másnál? És hogyan rosszalhatnám a te hasonló lépésedet, ha hasonló tiszta szándékból cselekszed, hogy oly viszonyokat indulsz felkeresni, melyek közt könnyebben remélsz meglegedetté, tehát jobbá lenni. Az önmagával való meglegedés okvetlenül megköveteli a tettekben gazdag, vagy legalább is a tevékeny munkáséletet. Az én felfogásom az, hogy jelen állásod K-nál részedre egyiket sem biztosítja. De azt is hiszem, hogy a két kilátás közül: bejutni Zsivorához,* vagy hajóskapitánynya lenni, ez

* Zsivora György ügyvédi irodájába.

utóbbi csupán azért látszik neked a kíváncsi embernek, mert a távolabbik; vagyis, ha a két életviszonyt szélekre nevezzük, az utóbbi annál fogva előttem a kecsesebb, mivel nehezebben lehet azt elérni. Merengünk az ég csillagai felé: s a föld örömeit semmibe sem vesszük — mielőtt ezeket élveztük volna a nélkül, hogy a csillagokon létezőket valaha élvezhetnők. Egy bizonyos meg nem határozható vágy vonz minket távol országok felé, túl a tengereken keresni oly boldogságot, melyet szebben, békésebben tulajdon hazánkban meg lehet találni. Gyermekkoromban atyámnak szép érett gyümölcses teli kertszéi fájára felmásztam a végett, hogy a hegyes léczkerítésen áthajolva, életveszéllyel éretlent szakítsak a szomszéd fájáról. Ilyen az ember. Ilyen vagyok magam; ilyen vagy te; ilyenek vagyunk mindannyian. Hogy ez ösztönt, ezt a vágyat követjük-e vagy sem: nem az a fődolog, hanem egyedül az, hogy ne borítsuk véka alá világunkat és hogy tetteinknek egyike se vádolhasson be saját lelkiismeretünk bíróséke előtt, egy se súlyosbítsa utolsó órákat azzal a keserű öntudattal, hogy hátra van egy tartozás, melyet le nem róttunk. Egy sem? . . . Hol van köztünk az a boldog, kinek egyetlen tettét sem kellett megbánnia! . . . Mikor azt mondtam «egy sem» — akkor legalább tetteinknek kisebb részét értettem alatta. De hogy ennyit is elérjünk; fel kell tennünk magunkban, hogy «egy se!»

Így gondolkozom én lépésem felől. És senki pártatlan nem nyilatkozhatik egy ily kérdésben akár pro vagy contra. Én csak oda akarok hatni, a mennyire lehet, hogy azon kiállítások felől, melyek, mivel távolabbak, téged inkább kecsesetnek, legalább is oly alaposan informáld magadat, mint a legközelebb fekvők felől . . . Egy életpálya tervének megállapításához sok tapintattal bírnak a kereskedők; és mivel a magyar hajózási ügynek alapja tisztán kereskedelmi: az öreg Nádosytól mindenesetre több alaposat tudhatsz meg, mint akármelyik publicistától, vagy diplomatától.

«Egyet még meg kell gondolnod, mielőtt valamely lépésre elhatározod magadat: nincsenek-e Mari nénénk iránt bizonyos kötelezettségeid, olyan kötelezettségek, melyek miatt lehetetlen nyugodt vérell hagynod azt a pályát, melyet eddig neked

egyedül ő egyengetett és a minnek jutalmául ő talán most arra az öröme számút, hogy ezen a pályán haladni lásson . . .

«Zsigmondy Vilmos, Gidának benső barátja, a kit ösmerkedésünk rövid tartama daczára én is megszerettem, téged is meg fog látogatni april elején. Kedélyes, mívelt ember.

«Az én napjaim esőndesen, nyugodt mederben folynak. April 4-én Bécsbe szándékozom rándulni. Te valószínűleg nem teheted, szolgálatod és pénzügyed sérelme nélkül, különben biztosan compareálnál szintén. Isten veled! Hű testvéred Arthur. s. k.»

107. Levél.

Görgey Arthur M. Fr. kiasszonynak Bécsben. Kelet: Prága 1846 május 13. Eredetije németül.

«Édes Fr!

«Leveled nekem nagy örömet okozott volna, ha azt legutóbbi viszontlátásunk előtt veszem vala. Most csak megerősít abban az ítéletemben, hogy mikor személyesen együtt vagyunk, akkor te nem ugyanaz a F ka vagy, a ki leveleiben oly bizalmasnak, oly igénytelennek, sőt annyira boldognak mutatja magát. Valahányszor Bécsben meglátogatlak, csak szemrehányásaid voltak számomra, hogy oly keveset vagyok nálad, hogy jobban szeretek testvéreimnél időzni sat.: míg leveleiben két egymást megértő szív boldogságáról beszélsz s elmondod, jelenlétem mennyire felvidított téged. — Én Bécsben létemkor abból, hogy jelenlétem a te lelkedet olyan nagyon fölvidította volna, édes keveset vettem észre; sőt mindég szomorúnak láttalak és ha tudakoltam: mi bánt? mi rentja el neked a pillanat örömét? röviden csak azt feleltesd: «semmi!» Ez a feltűnő ellenmondás leveleid hangja közt, meg magadviselte közt, a mikor veled vagyok, azt sejteti velem, hogy te talán azon emberi lények közé tartozol, a kik csupán a jövőendő örömei utáni vágyódásuk közben boldogok, de a *jelen* által, annak a mi után sóvárogtak, bekövetkezett bírása által csak kiábrándíttatnak. — És ez éppen rólad fel is tehető. Házatoknál, a mint rövid bécsi mulatásom alatt volt alkalmam tapasztalni, sok mindenféle, hijabavaló, sőt sajnálni való

beszéd járja, a mi nek persze a sok nevetséges szerelmi viszony gyöngédtelen szellőztetése bő anyagot szolgáltat. Lehet, hogy azok az efféle újságolások megzavarták neked is a lelki nyugalmaidat. Talán ezek behatása alatt elfelejtetted, hogy a kettőnk közti viszony eljegyzésünk daczára, a mellett, hogy szivélyes, mégis csak testvéries maradt. Talán most bennem — a mellőled 3 év előtti távozott Arthur helyett — tüzes szeretőt vártál és aztán csalódottnak érzed magadat, mikor a helyett megint csak a régi nyugodt, de azért hozzád bizonyynyal nagyon hűséges és jóakaró barátod jelent meg.

«Ha te, kedvesem, azzal a csendes szenvedélytelen szeretettel, mely belőlem ma épp úgy, mint ezelőtt három évvel nyilvánult irántad, beérni nem tudod: akkor sajnálhatlak, de változtatni rajta nem bírok. Akkor jobb lenne inkább ma, mint holnap, én rajtam túladnod, hogy egy az enyimmél szeretőbb szív szövetségében találhasd fel azt, a mit keresni látszol.

«A gondolat, hogy vagyontalanságom miatt s annak vékony kilátása miatt, hogy rövid idő alatt lehessen annyi vagyponra szert tennem, a miből neked gondtalan életet biztosít-sak; s hogy e miatt valószínűleg még évekre halad el egybeke-lésünk — eleddig mély szomorúsággal töltött el miattad. De a legutóbbi tapasztalatok után éppen a te érdekedben hálát kell adnom Istennek, hogy egybeke-lésünket eddig lehetlenné tette. Te nyilván boldogtalan lennél én velem, s en-gem egész életemen át a lelkiismereti furdalás kísérne, hogy boldogtalanságodnak én voltam az okozója. És ki is lenne okozója más, mint magam? Nekem kellett volna jobban ki-ismernem természetedet. A mikor aggódva észrevettem, hogy gyanakvó és zárkózott vagy: nem kellett volna abban biza-kodnom, hogy szereteted elég erős lesz, téged irántam bizóvá és őszintévé tenni. Egyszerűen — nekem hallgatnom kellett volna s akkor a mindent eligazító idő téged is megvívasztalt volna, lemondani s felejtetni megtanított volna. csakúgy, mint más millióit embertársainknak. De akkor nagy beteg lettél s István bátyád azt írta nekem Salzburgba, hogy egy szíves üdvözlét éntőlem neked örömet okozna elhagyatottságodban; erőt adna szenvedéseidben. Ekkor azt írtam neked, hogy szív-ből szeretlek és mikor rá Bécsbe jöttem és oda léptem

«halálos ágyadhoz», a mint ők nevezték, elmondtam újra szóval, a mit neked írtam, hogy általa felgyógyulj — szuléid pedig azután eljegyzést csináltak belőle.

«Éldes F' ka! Én nem veszem tőled rossz néven, hogy boldogtalannak érzed magadat, mikor oly sokszor és sokféleképen hallod elbeszélni, hogy ez a vőlegény, meg *amaz* a vőlegény hogyan szerelmeskedik a menyasszonyával. Nem vehetem rossz néven, ha azután hasonló viszonyunkban hasonló vársz tőlem is — és mikor megjövök, azt veszed észre, hogy én csak abban különbözöm Ferus és Edvárd testvérbátyáidtól, hogy nem vagyok sem oly goromba, sem oly részvéetlen irányodban, mint ők.

«Te csak a csókolódzó, inceselkedő vagy duzzogó és pörölő szerelmet ösmered hallomásból, melynek legközelebbi környezetben egyre változó képei lelkedbe befurakodtak. A komoly, az önfeláldozó szerelmet te nem ismered. Ez idegen előtted; ezért nincs becsé előtted. Ha nem volnál menyasszonyom és ha nem lenne ennélfogva jogod szerelmet megvárni tőlem: akkor örülne a lelked minden nyájas szavamnak, mit hozzád intézek; holott most a legmelegebb részvét is, mit én mindég egyformán nyugodtan irántad mutatok, az a szerencsétlen gondolatod támad, hogy másforma is lehetnék. Ha nem volnál menyasszonyom, minden óráért, melyet dolgaimtól, testvéreimtől, ángyomtól és gyermekeimtől vonok meg, hogy nálad töltsen, szíved belsejében hálát éreztél volna: holott most csak szememre hányod azokat az órákat, miket ezen hű emberek körében töltöttem, kiket a jó isten minden bizonynyal nem azért adott nekem, hogy őket elhanyagoljam, no hogy környezeted idétlen megjegyzéseit kihívjam, mely környezet téged arról iparkodik keuetteljesen meggyőzni, hogy szerelmem irántad nem valami nagy lehet, mintán még csak hozzátok sem szálltam és nem ülök egész nap oldaladnál.

«Ha már most téged már a menyasszonyi állapot is boldogtalanná tesz: mi lesz még a házasságban, mely téged még sokkal nevezetesebb jogokkal ruház fel irányomban? melyeknek — valószínű felfogásod szerint még elégtelenebb teljesítéséről, téged még szerencsétlenebbé kell, hogy tegyen.

«Ez a gondolat volt indítója, hogy — mikor egy ízben anyádnak előtted elég érthetőleg nyilvánított óhaját velem

bizalmasan közölted, hogy neked máshoz kellene menni férjhez, akkor én egyenesen felszólítottalak: épp oly szabadon tégy új választást, mintha velem nem is járnál jegyben. — Te azt felelted, hogy eljegyzésünk által kötve érzed magadat. — Jó! úgy hát feloldalak alóla.

«Azon estve, mikor halálra betegen feküdtél ágyadban s én fiúi bizalommal szüléidet arra kértem, engedjék, hogy kedélyedre hassak, mivel szeretlek és te is engem eléggé szeretni látszol, hogy szavam neked örömet okozzon és talán ez öröm felgyógyulásodat elősegítse: azon estve szüléid magok azt az óhajtásukat nyilvánították (*eljegyzésről* még ekkor nem volt szó), hogy maradjunk azért mind a ketten szabadok és minden esetre maradjon viszonyunk titokban, nehogy jóhíred esorbat szenvedjen miatta. — Nem a mi hibánk tehát, édes F . . . , hogy ma már a verebek a háztetőkön csiripelik, hogy mi egymásnak vagyunk szánva.

«A legrosszabb a dologban az, hogy mint mindég csak a leány, úgy itt is csak te szenvedsz miatta, míg az ostoba világ az ilyen viszonynak minden előnyét mindig a legénynek tulajdonítja.

«Ezért én azt tartom: maradjunk mindaddig jegyesek, mígnem te, akár szüléid rábeszélésének engedve, akár saját szíved vonzalmát követve, oly újabb választást teszesz, a mely azonnal biztosítja jövődet. Akkor a világ nem azt fogja mondani; én hagytalak el! hanem azt, hogy te adtad ki nekem az utat. Én pedig nem gondolok vele, hogy mit beszél a világ!

«Bármire határozd el magadat, édes F: minden elhatározásodat fordítsa isten jóra! mert boldognak tudni téged legbensőbb óhajtása leghivebb barátodnak Arthurnak. s. k.»

(Folytatólag.) *Kelet: Prága 1845 május 19.*

«Ma vettem újabb leveledet 16-káról, s erre szemrehányást teszek magamnak, hogy fönti soraimat oly sokáig magamnál hevertettem. De ez voltaképen jobb így; most legalább még megtoldhatom egygyel-mással, a mi ugyan tekintve szenvedélyes szeretetedet, szintén nem nagyon fog megörvendeztetni, de legalább megnyugtathat, ha szíved igen nagyon föl talált lázadni szeretetlenségem ellen — a mint valószínűleg mondanó vagy.

«Hidd el nekem, édes F , hogy nagyon boldognak óhajtanálak tudni és a mi tőlem telik, szeretnék mindent elkövetni, hogy azt elősegítsem. Leveled, hála égnek, már nem egyedül szerelemről szól, hanem bizodalomról is. És ez az, a mit tőled kérek. A szerelem megjön, a szerelem múlik — akaratumnak abban semmi része. Hogy engem oly nagyon szeretsz, a mint leveleidben írod, arról sem te, sem én nem tehetünk, valamint egyikünk sem oka, hogy szerelmedet én oly szenvedélyesen nem bírom viszonzni, a mint talán kívánád. De bizalmaddal nekem tartozol a meddig kénytelen vagy engem becsülni; és kétszeresen követelhetem bizalmadat, ha azonfölül oly szenvedélyesen szeretsz, a miként írod.

«Miért kellett Bécsben létemkor e bizalmadat nélkülözöm? Miért kellett azt a keveset, a mit bevallottál, formálisan kiereszokolni belőled? Miért volt mindég első feleleted kérdésemmre, hogy mi bánt? mikor szomorúnak láttalak — egy száraz visszaütő «semmi!»

«Hidd el nekem, édes F rövid együttlétünk alatt az én benső baráti érzelmemet, szomorú sorsod miatti szívbeli részvéteimet erős próbára tetted és elhagyatott helyzeted miatti bánatomat annál fájdalmasabbá tetted, minél inkább kellett óráról-órára meggyőződnöm, hogy rajtad nem lehet segíteni, mivel bennem még csak *nem is bízol*, sőt mások iránt, a kik nálamnál kevésbbé őszintén és melegen gondolnak veled, több bizalommal viseltetel, mint irántam.

«Tudom én, hogy mi bántott: és ezért kimentelek, mert máskülönben még mélyebben sértettél volna . . . unokatestvéred szerencséje, a ki már közel időben néz elibe bátyáddal való egybekelésének, türelmetlenné tett és azt vártad, hogy én neked a magunk egybekeléséről fogok beszélni; és mivel ezt nem tevém (mert mindkettőnk szegénységét tekintve, nem is tudhatom, hogy mikor lehet valami belőle és mi több, kételkedem is, hogy azután boldogabb leszel, mint most) ezért hánytad szeretetlenségemet szememre.

«Édes fiam! érzelmem irántad azért, hogy inkább testvéries, mint szenvedélyes, bizonynyal nem megvetendő: de tudom, hogy téged az ki nem elégít és . . . jövőben még kevésbbé fogna kielégíteni.

«Egyedül ezért oldottalak fel minden irántam való köte-

lezettséged alól azon esetre, ha olyan szívre akadsz, melylyel inkább remélsz boldoggá lehetni, mint valószínűleg én velem. Jól tudom, hogy mennyit kockáztatok jelen soraimmal; de én nem írhatok mást, ha igaz akarok lenni: s erős föltételem, igaznak lenni és maradni mind halálig — valamint neked hű barátod Arthur s. k.». .

108. Levél.

M F Görgey Arthurnak. Kelet: Bécs 1846 június 28. Eredetije németül.

« . . . Mikor testvériesnek, barátinak óhajtod viszonyunkat, e nyilatkozataidból azt látom én, hogy te sohasem a vőlegény érzelmeivel viseltettél irántam. Te önfeláldozó szeretet által csak felgyógyulásomat akartad elősegíteni! Célodat érted! és ezzel aztán megszűnt szívedben minden vágyódás utánam, minden óhajtás barátnőddel szemben. Ezért kimondom szilárdan és változhatlanul: szíveinknek válni kell és . . . felejtetni. És én frigyünket ezennel felbontom és téged irántam való minden kötelezettség alól feloldalak.

«Élj boldogul, édes Arthur! Mint egy apának a megáldó keze — úgy fog örködni fölötted barátságom. — Barátod F s. k.»

109. Levél.

Görgey Arthur Görgey Guidónak Bécsben. Kelet: Prága 1846 október 24. (Eredetije németül.)

«Édes Gidám! Hogy helyes volt-e tőled, sat. Hát oly kevésbé ösmered te belső természetemet? és magamnak kell-e kimondanom, hogy én mindég egyoldalú voltam és az is maradtam? hogy — jót vagy rosszat, mindegy — mindég csak egyet bírok egész lélekkel felkarolni és mihelyt ezt az egyet felkaroltam: legott minden kötelék lefoszlik rólam ernyedten! Ez szomorú egy igazság mindazokra nézve, kik szeretnek: de ez így van. S én annyira utálok komoly dolgokban a hazugságot, hogy nem akarom elhallgatni ezt az igazságot. Kövess engem nyomdokimon visszafelé egész eddigi életemen végig;

és mindenütt csalhatatlan bizonyosságaira fogsz találni ezen igazságnak.

«Első ifjúkori álmom egy tevékeny hasznos életről — isten a bizonyosságom — nem a katona egyenruháját viselte! a szeretett atyának óhajtása öltöztette abba. Katonává lettem: s ekkor egész testtel lélekkel lettem azzá. A természettől szinte nőiesen lágygyá alkotott kedélyem jéggé keményedett annak a pályának kötelességei között, melynek életemet gyermeki szeretetből szenteltem azon meggyőződésem ellenére, hogy nem vagyok én itt a kellő helyemen.

«Utóbb egy kevésbbé fényes ponton akadt meg szemem — Fr . . . kán. S ekkor úgy tetszett: hevreka! ez lesz a nekem való. Meghasonlás támadt bennem; hosszas ingadozás egyfelől katonatiszti állásom, másfelől a kedves lány között, annyira, hogy egyensúlyomat nem birtam visszanyerni.

«A kinek egyetlen öröme az én gyors előmenetelem volt azon a pályán, mely ő előtte még mindég a «*dulce et decorum est pro patria mori*» dicsfényében tündökölt — atyánk bekövetkezett halála — döntött. Fr át boldoggá tenni *a magam módja szerint*, a ki dőre észszel őt képesnek tartottam, ezen a módon boldoggá tétetni — ez lett akkor vezérgondolatom. Csak a kedvező alkalomra vártam, mely lehetővé tegye (ezt föltétlenül megkövetelte hiúságom), hogy azt a pályát, melyen 13 évig becsülettel szolgáltam, egy rám nézve megtisztelő módon hagyhassam oda. Megjött az alkalom: s én *mentem* — az új cél iránt bizonytalanságban — kiszolgáltatta a véletlennek, de azzal az egy erős elhatározással, hogy *annak* szentelem életemet, a kit úgy véltem szeretni, a mint ez őt boldoggá teheti. Hogy e csalódásból kiszabadulásom után hogyan találtam meg a *tudományban* azt a vígasztalást s egyúttal azt a mély lelkesedést egy csöndes magányos élet iránt, mely most teljesen kielégít? álom előttem; — de *teljesült* egy álom. Én most, 29 éves koromban, minden eddigi óhajtásaim és vágyaim véghatárpontjához értem, melyen túl már csak olyanok tenyésznek, miknek teljesülése egyedül én tőlem függ. De épp ezen csupán tulajdon erőmből teljesíthető óhajtásaim most egész valómat a legteljesebb s egyszersmind, istennek hála, a legkielegítőbb módon igénybe veszik. Boesásanak meg érte mindnyájan, kik szeretnek, hogy még az ő

baráti viszontlátásuk kedvéért is csak kényszerítve vonnám meg időmet attól a tanulmánytól, mely ellenállhatatlan vonzással fogva tart; mely már oly sokat eligazított bennem, és melynek valóban lelkeim nyugodalmát köszönöm. Mint minden más exaltált emberéi is, az én életnézeteim nevetségesen rosszul illenek belé a *köznapi* életbe: de hiszen az életem sem ilyen. És ha nem csal hitem en-magamban: befejezni sem fogom azt, mindennapi módon. Így . . . valószínűleg helytelennek találod, hogy ezúttal sem tudom a karácsonyi látogatás tervét még egészen magamévá tenni. Téged viszontlátni! mily örömet tenném meg! de hogy miatta tanulmányaimat és gyakorlati dolgozatimat félbe kellene szakítanom: az örömet rontja. Gondold meg . . . kedvencz eszmémet, a vegytant s általában a természettudományokat önmagokért, nem kenyérpálya szempontjából, vagy legalább csak mellékesen mint illet, művelni: és akkor azt a szinte nevetséges aggodalmasságot, melynél fogva az időmmel ennyire fukarkodom, menthetőnek fogod találni. Igaz, két esztendőm van hozzá: de milyen kevés ez annak eléréséhez, a mit el akarok érni! El akarom érni azt, hogy két esztendő múlva képes legyek — ha valamely szerény alkalmazást, mint segédtanár, assistens vagy præparator, valamely vegytani tanszék mellett nem találok olyat, mely *kevés* időmet veszi igénybe — önálló magánoktatás útján szerezni meg könnyedséggel azt a *keveset*, mi nekem az élethez kell és azt a *sokat*, a mi tanulmányaim folytatásához szükséges.

«Előttem: állás a világban, cím, hírnév, vagyon, mind oly dolgok, melyekért le sem hajolnék, hogy kényelmesen fölvegyem, ha kínálkozva ott hevernének is a széles országúton. Kivételt tennék talán a vagyonnal, de ezt is csak úgy fogadnám el, mint eszközt a célhoz, mivel biztos vagyok benne, hogy észszerűen fognám felhasználni.

«Nem is képezed, mily kurtának tetszik nekem az a két év, mely mind azokkal az előnyökkel kínál, melyek után tanulmányaim érdekében a szívem sóvárog. Ha ezt képes volnál megítélni: szeretetteljesen kimentenéd, a mi egyéniségemben szeretetlenségnek, vagy legalább is különbségnek látszhatik . . . »

(Folytatólag kelt *november 15. 1846.* « . . . Ne kényszeríts tovább, édes Gidám, mert úgy is fáj nekem, hogy kénytelen vagyok oly kérelmet (t. i. a karácsonyi látogatást Bécsben), mely világosan mutatja, mennyire szeretsz több évi távollét után is, megtagadni tőled. Valaki azt beszélte neked, hogy Pozsonyban jártam. Gyanítom a hír forrását. Hisz itt Prágában az egyetlen ember, a ki velem gondol, Redtenbacher s én nagy hálával tartozom neki érte; ő neki köszönhetem* . . . hogy ez évben nem vagyok többé kénytelen úgy, mint tavaly a tanulmányaim folytatásához szükséges költség megtakarítása végett olykor igen érezhetően éhezni és fázni. A szobát, mely megvéd a hideg időjárás ellen, a kályha melegét, mely kellemesen környez, sőt még a világítást is, melynek fényénél ezen hajnali órában neked írok, mindent, de mindent neki köszönök — és korántsem amalfogva, mintha mindezen jó-téteményt már megszolgáltam volna és jutalom gyanánt vehetném. Nem! édes Gidám! Eredményeim még nagyon szerények. És épp ezért tisztán érzem, hogy mindent egyedül e férfiú humanus és részvétteljes szívének köszönök, mely nem aszott ki más tudósok példájára a tudomány művelése közben, hanem ellenkezőleg általa maradt meg épnek és üdének. És titokban ezerszer áldom ezt az embert! Vajha az a kevés, a mit én lendíték a tudományon, neki örömeire válna! . . .

«A mennyire örülök, hogy F ka kellemesen él a sógora házábanál, mindenesetre kellemesebben, mint a szülői háznál élt, annyira bántanak az Árninról szóló hírek. Szeretnék részleteset megtudni. Jusson ez eszedbe, ha a Szepességből írnak. Magam teljesen el vagyok szigetelve; levelezéseim megszakadtak, részben en hibám miatt, részben mivel az illetők hasonló pénzzel fizetnek Sokszor úgy érzem, hogy egyedül állok a világban! Nincsen feleségem, a kiért szeretettel fáradozzak, kiről gondoskodjam; nincsenek gyermekeim, a kikre mindazt a jót átörökítem, a mire atyám hűségese szeretete, a te barátságod és tulajdon szomorú tapasztalásaim oktattak. — Nagyon érzem, hogy nem jó magában állni. De tethetek én róla? Nem kényszerítenek-e rá a viszonyok? . . . Igen bizony!

* Dr. Redtenbacher tanár önszántából eszközölt ki ösztöndíjat bátyam számára.

És bele kell nyugodnom; bele is nyugszom! Töltsétek el vidám együttlétben s az én távollétem ne rontsa nektek karácsonyestéteket és emlegessétek szeretettel hú öcsédet Arthurt. s. k.

*

Ime! egy fiatal férfiú, a ki kiváló szülék kezén tiszta erkölcsben, a nőnem felőli eszményies felfogásban s gyöngébbek, elnyomottak iránti nagylelkű protectio érzületében növekedve — mihielyt kifejtett férfiereje teljében a természet örök törvénye szerelmi vágyat kelt szívében, legott házasságra gondol; — ily elődispositióban egy barátja által bevezettetik ennek szülei házába. Itt legelső észlelete: a szeretetlen mellőzés, melyben a ház fiatal leánya részcsül szüléi részéről egy kényeztetett tündöklőbb szépségű és követelőbb leány rokonával szemben. Ez észlelet első hatása új látogatónkban: a száanalom érzete s a protectio ösztöne az elnyomott és némán szenvedő iránt. A leány ezt megérzi és hálás érte. A férfi olyan, hogy belé lehet szeretni — s a leányka belészeret. Ennek első sejtelmére a férfi gyéríteni kezdi látogatásait a háznál. Barátja — a leálynak bátyja és titkának bizalmasa — nógatja emberünket a gyakoribb látogatásra, hugának izengetésére hivatkozván. Ekkor közbejön, hogy emberünket Bécsből Salzburgba helyezik át egy ott állomásozó ezredhez; ez távozik messzire, bizonytalan időre s ez a viszony kifejlődését megakasztja. A leány búsul utána; gyöngé alkat ugvis: nagybeteg lesz — mondják, hogy halálos beteg; mások: hogy kedélybeteg A regény hőse Bécsben járván, barátja sürgetésére, a szülék kívánságára a beteg ágyához lép. Száanalom-e, szerelem-e, mi ajkára adja a vigasztaló szót? egyre megy. Az eredmény az, hogy a leány szüléi legott eljegyzést csinálnak belőle Emberünk távozik ezredéhez. — A kedélyében megnyugtattott leány fölépül, — már a mennyire egy nem szerencsés szervezet fel tud épülni.

A körülmények azonban nem kedveznek a házasságkötés szándékának. A megkívántató katonatiszti cautio nincs meg, sem itt, sem amott. Ebben évek múlnak s az emberünk előtt eddigelé homályos jövő tisztul — oda t. i., hogy még elláthatlan évekig nincsen kilátás az egybekelésre! Ez évek alatt

rájönnnek jegyeseink, a mire más párok gyakran már csak a házasság folyamán szoktak rájönni: hogy nem egymásnak valók — mert hát számos megállapodott férfi, a jóindulatú és hűséges is, csak a házasság után ábrándul ki azon reményéből, hogy *megnevelketi* kezére asszonyát. Emberünk ráért, ezt még a házasság előtt megtapasztalni. Ő hű marad adott szavához, de tisztázza álláspontját arájával szemben. Erre *ez* azt mondja: «Nem szeretsz!» s ekkor ők megválnak egymástól tisztességben, barátságban . . .

HUSZADIK FEJEZET.

1847. — Prága. — Tervek. — Görgey Arthur a leMBERGI egyetem vegyészeti tanára mellé assistensnek kinevezve. — Honvágy. — Egy haláleset — Nem megyen Lembergbe. — Hazafelé. — Hét levél.

110. Levél.

*Görgey Arthur Görgey Gusztávnak, Görgőn. Kelet: Prága
1847 január 13. (Eredetije német.)*

«Nem tudván, hogyan fogod te legújabb elhatározásomat fölvenni, közlését napról-napra halogattam. Tovább azonban, édes Gusztim, már nem halaszthatom. Elhatározásom meg fog lepni, okaim talán megnyugtatók. Félévvel elodázom hazatérésemet, eddigi tervünkhöz képest; és . . . április 1-én itt egy mintagazdaságba lépek be, egy mezőgazdasági vezetés egész évi cyclusának gyakorlatban megismerése végett.

«Okaim? . . . annak belátása, hogy minden elv avagy tantétel, hacsak nem merőben matematikai, helyes alkalmazhatása végett gyakorlati ismereteket követel meg, nehogy saját — vagy a mi rosszabb — azoknak kárára, a kiknek szolgálni akarunk, hibákat kövessünk el . . .

Mari néninek imént hosszú levelet írtam, melynek röviden értelme az, hogy mindent pro et contra megfontolván, csak az esetben veszem át Toporczt, ha ő tartja meg a birtokot,* Kíváncsi vagyok válaszára . . .

«Szívem óhajta — hacsak a végzet egy quinternót nem tartogat számomra — veled egyesülve, neked, a mennyire lehet, hasznodra válni és holtomiglan nőtlennek maradni. Ama quinterno, ha beütné, csak az utóbbi tekintetben fogna lényeges nézetváltozást eszközölni . . . Hű hálás Arthurod s. k.»

* Haszonélvező özvegyi jogon.

111. Levél.

Ugyanez Görgéy Istvánnak, Kelet: Prága 1847 február 4.
(Eredetije magyar.)

Édes Pistám! F. é. február 22-én huszonkét éves leszel. De nem ez indít jelen sorok írására, mert én semmit sem tartok oly napnak megünneplésére, melyről nincs emlékezésünk és melyhez minket anyátlan s atyátlan árvákat még csak évfordulóinak az atyai házban történt megünneplése sem köt. De igenis valamire indít 23-ik születőnapod: arra, hogy egyetmást a lelkedbe súgjak, a mit fiatalságod duzzadó kedvében talán még meg nem gondoltál eléggé.

«Te állásoddal elégedetlen vagy. Látom ezt leveleidből, noha nem írsz nagyon gyakran. Látom tavalyi szándékodból, a pandektákat a vitorlával cserélni fel.* Utolsó leveled világosan mutatja, hogy ez elégedetlenséged azóta nem csökkent, sőt a viszonyok már odavittek, hogy egy magán-szolgálati ajánlatot fogadjál el köszönettel; — köszönettel elfogadni azt, hogy a legjobb esetben sok mindenféleképpen használható és ezért megtűrt gépe légy gazdának, legrosszabb esetben az ő creaturája, az ő befolyásától, szeszélyeitől függő, — utóbb, meglehet, ha a kísértés tetszetős s eléggé hitegető alakban jelentkezik, eszköz egy gonosz piszkos kézben!

«Van a magánszolgálatnak, tudom, nyájásabb oldala is. És neked főleg ezt kellett szemügyre vened, ha rábirtad határozni magadat elvállalására. Ám magad legjobban fogod tudni előnyeit hátrányaival egybevetni.

«Ha szabad részemről tanácsolni, azt tanácslom: kerüld a magánszolgálatot. Még inkább kerüld a közszolgálatot, ha boldog akarsz lenni — nem ugyan boldog vagy, befolyás és méltóságok birtoka által, de igenis boldog és megelégedett annak tudatában, «hogy tenmagadnak ura vagy — alattvalója tennmagadnak!»

«De illő megmondanom azt is, hogy mihez fogj hát, ha elhagynád mostani pályádat. Ezt meg akarom tenni.

«Gyere hozzám. Szenteld a természettudományoknak maga-

* «Tengerre magyar!» Kossuth Lajos. 1846.

dat! Fialat vagy, testben, lélekben ép, egészséges; képes nélkülözni s a legnagyobb nélkülözések közt is boldognak érezni magadat. Biztosan ígérek neked új örömteljes életet, tevékeny hatáskört és az emberi élet legtávolabb határáig tartós, zajtalan, de nemes lelkesülést! Biztosítalak továbbá, hogy a tanulóévek alatt éhen halni nem fogsz, még csak éhezni sem, és hogy ezek végeztével becsületes kenyeredet mindenütt megkeresed, a hol emberek élnek, sőt még ott is, hol különben ember meg nem élne. Ez utóbbit meg fogod érteni időjárással. Egyelőre elhiheted szavamra.

«Még nem vagy nagykorú. Sajnos! Ezért nem határozatsz teljes önállóan sorsod felől. De elég ha magadban határozod el magadat nézetem elfogadására. Akkor föllépek én. Ugyanazon jogosultsággal bírván, mint Gida és Ármin bátyáid: elhódítlak tőlök, ha ők nem találhatnak nézetemen lenni.

«És most egyetmást a részletekből.

«Előnyök:

«1. Együtt élünk ketten; egy érdekünk, egy a célunk.

«2. Azon időre, mikor még magad nem kereshetsz, fölmentelek a megélhetés gondjától.

«3. Ingyen lakol nálam, mert magamnak is van ingyen lakásom, fűtésem. (Redtenbacher tanárral már szoltam s ő örömmel beleegyezett.)

«4. Megszokott szorgalmad, kitartásod kezekszik nekem róla, hogy első, tehát már a jövő év leforgásával elnyered az én jelenlegi ösztöndíjamat. Ekkor kiképeztetésed további két esztendejére megélhetésed biztosítva van és azután Redtenbacher befolyása által nyitva előtted az egész világ.

«5. Mint vegyész többet használhatsz hazádnak, mint akármely más pályán. Ennek okát-fokát most azért nem magyarázhatom meg neked, mivel úgysem értenéd meg. Bízál bennem és ne félj oly ajánlatot elfogadni tőlem — azt t. i., hogy néhány hónapig megélhetésedről én akarok gondoskodni — a mi mindkettőnkre nézve csak megtisztelő lehet, s különösen engem a legnagyobb mértékben boldoggá tenne, ha elfogadod.

«A legnagyobb feszültséggel várom gyors, de azért jól meggondolt feleletedet. Fejtegesd abban jelenlegi viszonyaidat, az előnyöket, mikről le kellene mondanod, ha ajánlatom elfogadnád, valamint a különös hátrányokat, melyek mind azok-

kal való ellenkezésedből rád hárulnának, a kik azt kívánják, hogy megmaradj azon a pályán, a hol vagy.

«Alig tudhatom, hol akadnak rád e soraim. De meg fog találni bárhol hű bátyád szeretete. Arthur s. k.»

112. Levél.

Görgey István Görgey Arthurnak Prágába. Kelt Pesten 1847 február 11-én. (Eredetije magyar.) «Édes bátyám Arthur! F. é. február 4-kei leveled nagyon meglepett és 16 óra óta teljesen leköti, egyetlen pontba gyűjti minden gondolkodó erőmet. Követve a magyar szokást, hogy «aludjunk rája!» néhány órai pihenés után most leülök, neked haladék nélkül, de azért nem meggondolás nélkül, válaszolni. Előrebocsátva meg kell vallanom, hogy ámbár másfél éve, mikor magad pályát választottál, nekem ábrándos óhajtasom volt veled menni s azt Toporeczon ki is fejeztem előtted; — ámbár ezen, akkori meglehetősen regényes alakjában általad visszautasított gondolatom azóta itt Pesten, helyzetemmel és kilátásaimmal való elégedetlenségemben néhányszor mint jámbor óhajtas újra föléledt; — ámbár eszerint ajánlatod most régi vágyaimmal s álmaimmal találkozott: az mindezek daczára mostani új alakjában mint lehetőség, mint tőled eredő gyakorlati terv — meglepő új színben jelentkezett előttem! Megszüntem volt himni kivihetőségében.

«Nos hát tudd meg: elégedetlen vagyok helyzetemmel; elhagyom pályámát; hozzád jövök s a természettudományokra adom magamat.

«Megragadom a felém nyújtott testvéri jobbot; követlek egy új életbe, új pályára.

«Midőn másfél éve követni akartalak: akkor ez óhajtasnak aligha volt más értelme, mint: hozzád csatlakozni, rád bízni vezetésemet. És valljuk meg magunknak: még ma is hozzád való ragaszkodásomnak nagy része van határozatomban és neked számolnod kellett ezzel. Hiszen e ragaszkodás gyermekkoromnak legelső, legvilágosabb, legderültebb érzése — azóta is legmelegebb, legállandóbb gondolatom. Ezt tudod.

«De azért az óhajtas, közeledben élni, korántsem az

egyedüli. — sőt még csak nem is oly mértékben indoka elhatározásomnak, hogy ezt ma is regényesnek lehetne nevezni.

«Elégedetlen vagyok viszonyaimmal és a mi ennél rosszabb, az ügyvédi pályával. Megkülönböztetem a kettőt. Amazok esetleges, külső föltételei előmenetelennek emezzen. Amazok most szerfelett kedvezőtlenek, precariusok, biztosítékot nem nyújtok a jövőre: emezt lelkemből nem szeretem; és a mi a legrosszabb: ismerem ezt és ismerem enmagamat annyira, hogy nem hiszem, hogy valaha őszintén megszeressem. Amazok csak a legközelebbi oka — emez iránti ellenszenvem a mélyebben fekvő ok, a miért ezt el akarom hagyni.

«Viszonyok: K... nem az az ember, ki engem mesterségem practicumával és mint ügyvédet az emberekkel megösmertessen, vagy saját érdekein túl az én boldogságommal sokat gondoljon. Pedig a magyar jognak ususon s abususon alapuló, casuistico-empiricus sajátossága mellett egyfelől, másfelől az ügyködésre ügyvédi oklevél által jogosítottak korlátlan versenyével szemben minden fiatal ügyvédnek — kinek nincsen saját vagyona üzleti tőkének, — multhatatlan szükségé van egy hírneves régibb ügyvéd sokoldalú irodájában és jóvoltából vezettetni be az életbe, a közönségbe. Már most én 14 hónap óta K... nál sok tintát fogyasztottam ugyan és sok eszmát koptattam el: de tőle nem sokat tanultam, egyetlen összeköttetésre sem tettem szert és 10 ft havidíjamon túl 10 garast sem szereztem. Van ugyan újabban is Zsivorá-hoz bejuthatni kilátásom: de ez 14 hónap előtt is már megvolt; és habár e kilátás teljesüléséhez most 14 hónappal nyilván közelebb jutottam: még ebből ki nem számíthatom, nem kellend-e még újabb évekig rá várnom?

«Az ügyvédi pálya: — Én képtelen vagyok derék munkát végezni az ügy szeretete nélkül, lelkesedés nélkül. Ez, eddig, az egyedüli movens, mi tunya természetemet tevékenységre serkenteni, idegeimet kitartó szorgalomra feszíteni, munkámnak sikert biztosítani képes. A «lucri odor» talán szintén ösztökélne, ha módom nyílnék benne; de nem hiszem, hogy ez magában elég ösztönt adna. Szükségeim egyszerűek és kevesek. A nélkülözésben bizonyos szívósággal bírok. Ha elsőrendű szükségeim fedezve vannak: akkor ezen oldalról nem igen vagyok megmozdítható. Sokat töprenkedtem ezen velem szüle-

tett tunyaságról (hihetőleg azért, mert töprenkedni kisebb fáradsággal jár, mint kedv nélkül, kedv s akadályok ellenére magát törni) és azon credményre jutottam, hogy alkalmasint előbb szívemben egy nagy szönvedélynek, fejemben a családi boldogság gondolatának kell erős gyökeret verni, mielőtt a pénzszerzés ösztöne fő mozgató erővé váljék bennem s az ügyvédkedést mint legközelebb eső eszközt megkedveljem, mindenekelőtt pedig azonfajta pörökből,* miket K... nál másolgatok és melyekbe minden negyedévi terminuson a pertárban beírogatom: «Pro A. vagy pro I. megjelent N. N. és ff. — (értsd ha bírod: «Felperes helyett, vagy Alperes helyett megjelent N. N. és fenntartja a fenntartandókat!») valami juris prudentiát a begyembe szedni bírjak. De azt a szeretetet, lelkesedést, melyre szükségem lenne, a mi hazai jogrendszerünk nekem megadni nem képes — ez a szörnyű jogállapot, vagyis jobbanmondva, ilyenek ez a tökéletes hiánya; — ez a furcsa szövevénye az usus által lett törvénynek és törvénybeli visszaéléseknek, — ez a kiáltó ellenmondás a belső jogelv és jogérzet, meg az ezeket eltorzító perlekedési praxis közt, mely miatt magad és gyermekeid tönkrejuttok, míg ügyvéded kiküzdheti jogaidat — unokáid számára! mely praxis alatt a furfangos csaló nagy kort ér jólétben, tisztességben; és furfangjának sántikáló nemezise már csak az ártatlan unokáit veri meg harmad-, negyediziglen, a mint az Ó-testamentumban meg van írva! — Ez az állapot lelkesezésre birhatna, felbuzdíthatna *reformokra*, a törvényhozó, a publicista állásában: de az ügyvédnek éppen ez az állapot a kenyeré! Visszaretensz, egy méltatlan, de szokásos visszaélés eszközéhez nyúlni? de a rád bízott ügy sikere inkább függ éppen ezen körülménytől, mint védenczed ügyének igazságos voltától, vagy a bíróságok belátásától és pártatlanságától. Ellenfeled practicusabb és kevésbé időszerűtlen moralista mint te: ő lesz a nyertes, teneked pedig a szemedre hányják, hogy a praxisnak legelső elemeit sem tanultad meg jól — csak azért, mert az erkölcsi törvény legelső elemeit elfelejteni nem birtad. A legtisztességesebb is kartársaim közül legalább egyszer életében volt megnyugtatóni kénytelen a maga lelkiismeret-

* Csupa táblai juris perek.

tét azzal a practicus axiómával: «Én nem tehetek róla védekezni kell, még pedig egyenlő fegyverekkel, máskép a rövidebbet húzom; ezek a visszaélések azáltal, hogy általánosak, megszűntek visszaélések lenni. sat.» A magyar diplomaticusnak morálja a legkorruptabb, mivel kicsinyes és alacsony a maga eszközeiben és nincs nagy célja, mely ezeket szentesíthetné. Ezek tények. És ha kevésbbé azok lennének is, ha felfogásom túlzott, ellenszenvem képzelődésen alapuló lenne: akkor is ez ellenszenvem maga tény s ez elegendő arra, hogy elkíváncsozzam. — Egy lehetőség van, mely érdemes a meggondolásra. Ez a vázolt jogállapot föntarthatatlan! Beszélük, hogy máris Széchenyi a kanczellár, hogy Apponyi megbukott: ez esetben reformkérdéseink már a jövő országgyűlésen törvénybe mehetnek — többi közt a nyilvános szóbeli bünyefenyítő eljárás is és utóbb egy *magyar polgári törvénykönyv*;^{*} — és ha nem a legközelebb jövő, hát akkor az utána következő országgyűlésen és ha nem Széchenyi által, hát akkor egy más óramutatója által az előrehaladott időnek! A megjövő reformok vissza fogják adni a magyar ügyvédnek eredeti nemes hivatását és jogérzetét és kivált az újabb iskola növendékeinek új, szabadabb, szebb tért fognak nyitni a tevékenységre. Akkor nekem is megjönne a pályaszeretet.

«Így állván a dolgok, nem is az rám nézve most a kérdés: siralomvölgyén egy Eldorádót cserélni; hanem előnyt előnnyel összemérni és azután aszerint maradni vagy menni, a mint a mérleg serpenyője föl vagy alá billen. És most vegyük sorjában az általad részemre kilátásba helyezett előnyöket. Az első pontnak mély jelentősége, t. i. hogy ketten együtt élünk, egy érdekünk, egy a célunk — és azon nemes szavaid, miszerint megélhetésemről te akarsz gondoskodni, ez ajánlatod pedig és annak részemről elfogadása megtisztelő mindkettőnkre nézve — lelken mélyében visszhangoztak! Elfogadom ajánlatodat. Ennyit a 2. és 3. pontra. — A mi a 4-diket illeti, ne vedd önbizalom, vagy éppen bátorság és készakarát hiányának, ha arra figyelmeztetlek, hogy nézetem szerint a tervünkre nézve annyira fontos stipendium elnyerésében az én szorgal-

^{*} Írám ezt 1847-ben; megvan-e már a magyar polgári törvénykönyv 1898-ban? Hát 1902-ben?! a mikor e sorokat revidiálom.

mam és kitartásom, Redtenbacher protectióján kívül aligha az egyedüli tényezők, hanem hogy nagy számot fog okvetetlen tenni a többé vagy kevésbbé szerencsés szellemi tehetség is. Szorgalmam és kitartásom kezeskednek ugyan neked, hogy kitűnő tanuló leszek, de korántsem arról is, hogy engem kitűnőt nem fog egy viszonylag kitűnőbb messze túlszárnyalni. És mi lesz akkor, ha az ösztöndíjat én el nem nyerem? — Ad 5: Hogy mint vegyész hasznot hajthatok hazámnak és hogy Redtenbacher befolyása által nyitva előttem nemcsak az egész világ, hanem hogy különösen ennek az a része, melynek földjén egyedül kívánom kenyeremet megkeresni és tevékenységemet kifejteni — Magyarország — szakmányom részére nyitva álland: ezt elhiszem szavadra. Te tudni szoktad, mit beszélsz. És itt el nem hallgathatom azon meggyőződésemet, hogy a mi életünk és törekvéseink nemcsak a tanulóévek, hanem szintűgy a siker éveiben, úgy erkölcsi mint anyagi tekintetben párhuzamos lesz és maradand — Magyarországon és Magyarországra hasznára.

«Pontjaidat még egy kérdéssel ki kell toldanom. Számba vetted-e előtanulmányaimnak csaknem teljes hiányát is — *kivált a matematikaiakét?*

«Hogy elhatározásom által irányodban nagy kötelezettséget vállalok, mely annál szentebb lesz előttem, minél kevesebbé érezteted azt velem: azt érzem. Hogy ezt érzem, neked meg kellett mondanom. Ez a kötelezettség: kitartó szorgalmamba vetett szilárd bizalmadat meg nem csalni.

«Atyánkfiái irányában kívánságod szerint neked engedem át a szólás elsőségét. Ezért önekik csak jövő leveled vétele után fogok írni.

«Egy szót Mari nénit illetőleg. Havi keresményem mult november óta megcsökkent azon 12 fttal, melyet nekem Forst magyarnyelvi leckéimért fizetett. Pedig én csupán ezen új jövedelmi forrásra való tekintettel köszöntem volt le a mult nyáron a nénénktől élvezett havipénzembről — míg újra kedvezőtlenebb napok nem jönnek rám. Ezen kedvezőtlenebb napok bekövetkeztek; és f. é. februártól fogva megint élvezem a havi 8 ftot Mari nénitől — jobb napok elérkezteig. Vedd fontolóra a viszonyt, melyben nénénkhez állok. — annak hatását az ő túlérzékeny kedélyére, ha meghallja, hogy Prágá-

ban inkább egészen neked akarok terhedre esni, mint az általa jószívvel adott havipénzt tovább is tőle elfogadni — gondold meg mindezt és egyezzel belé, hogy még a jövő esztendőben is elfogadjam tőle a 8 ft havipénzt ruházkodásra.

«A Jankovics-féle ajánlatból nem lett semmi. Lakezímem a régi.

«S most isten veled! türelmetlenül várja újabb leveledet szerető öcséd Pista. s. k».

113. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Pestre. — Kelet: Prága 1847 február 25-én. (Eredetije német.)

«Kedves leveled — édes öcsém! észretérített. Ismételten azt kellett kérdeznem enmagamtól: mit is akartam csak voltaképen? Most végre tisztán és világosan meg tudok a kérdésre felelni! Itt a felelet:

«Akartam: nem állni elszigetelten az életben s a törekvésben.

«Akartam: egy engem boldogító gondviselést vállalni egy lény irányában, mely engem szeret. — Ha feleségem volna: akkor nem jutott volna eszembe, téged pályádról elszólitani, hogy kövesd az enyimet.

«Akartam: magamnak a haladást a tudományban megkönnyíteni azáltal, hogy kötelezettséget vállalak, téged beavatni abba.

«Akartam: azt a minden szép és nagy iránti nemes exaltatiót varázsolni ide philiszteri magányomba — jelenléted által.

«Azonkívül van egy bizonyos valami, a mi mindég hazám érdekében becsületes küzdelemre buzdít.

«Add hozzá mindehhez azt az aggodalmat, hogy neked sok mindenféle keserves nélkülözésekkel küzdened kell épen azokban az esztendőkhöz, mikor öntudatos lényed minden idege téged az élet örömeinek élvezésére ösztönöz: és elég erősnek fogod találni a motivumot és menthetőknek a hatását — azt a lépést, melyet utolsó levelemmel irányodban tettem.

«Megérkezett a leveled és hamar rá Ivánka.

«Leveled elolvasása után még mindég állt határozatom, kiragadni téged megalázó viszonyaid közül.

«Ivánka azonban más oldalról is világított rá a helyzetre. Ő következőképen ítelt róla s az én szándékomról: s a t.

«Ezeket mondta nekem Ivánka és még sok más egyebet, a mi már nem jut az eszembe.

«Időt szakítottam a meggondolásra. Most már meggondoltam. Egyről különben is megfejtkeztem volt utolsó levlemben: a honvágy minden erélyt elölt volna benned. Eszedbe jut-e még:

«Hol új életre kelve kél ott a napsugár,
Virúl e bérezeken túl egy boldogabb határ,
A szabadság hazája s édes hazám nekem,
Honnan, ki tudja meddig, száműzött végzetem».

«Én kevésbé vagyok Magyarország iránt exaltálva mint te: és gyakran émekem is könnybe lábbad szemem a honvágy miatt, mikor önkénytelenül eldúdogatom magamban egyjét azon édesen szomorú hazai nótáknak, melyek mint egy varázsgregény, úgy esendülnek át gyermekéveimből 30 éves koromba!

«Maradj hát, édes öcsém! a hol vagy. Törekedjél önállóságra; maradj becsületes és szabad. Nemsokára az én tanulási éveim is csak elmúlnak; akkor én is kelet felé költözöm, azok közé, kik úgy éreznek mint én . . . Magyarországon legalább az ifjúság még szabadon gondolkozik.

«Mellékelve néhány forint a fölöslegemből. Ne feledd, hogy megtisztelő mindkettőnkre nézve, ha megosztjuk. Ha úgy veszed, a mint adom: akkor könnyen el fogod vetni a gondolatot, hogy azt nekem valamikor megtérítsed. Végy példát énrolam. A múlt évben nagy szükségben voltam: akkor Gusztí nekem 200 ftot ajándékozott. Kornél 100 ftot s én nem érzem azt, mintha adósuk volnék. Hanem szeretem is őket úgy, mintha csak édes testvéreim lennének. Hogy te is engem ilyen módon szeress, azt óhajtom.

«Tervemről csak Ivánkának és Redtenbachernek volt tudomásuk. És így az egészen köztünk marad; rokonainkat csak szükség nélkül fellármáznók, ha attól tartanának, hogy minden órán kivitelre kerülhet a dolog. — Hanem gyakrabban kell leveleznünk . . .

«Isten veled! ne búsulj, maradj a mi vagy, valamint én maradok hű bátyád Arthur s. k.»

114. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak Pesten. Kelet: Prága 1847 június 23. (Eredetije német.) «Édes Pistám! Németül gondolkozom és írok: de valahányszor egy leveledet elolvasom, tisztán áll előttem, hogy magyarul érzek. Szeretett hazám iránti rokonszenvem azon szelid búsongásban is nyilvánul, melyben hazámiai általánosan szenvedni szoktak, mikor külföldön kénytelenek élni. Jó, hogy e búsongási hajlam nem bír fölülkerekedni azon szükséges vidám bátorságomon, melylyel, a mennyire rajtam áll, sorsomat öntudatosan magam intézem.

«Két leveled fekszik előttem: april 16-káról és június 1-jéről.

«Mind a kettőn örülök. És mégis bánat akar erőt venni rajtam, mikor viszontlátásunk és együttélésünk iránt táplált reményeidre visszagondolok és ezeket a kiábrándító bizonyossággal hasonlítom össze.

«Mi nem oly egyhamar fogjuk egymást viszontlátni! mert én valószínűleg szeptemberben Lembergbe költözöm, mint az ottani vegyész-tanára Rochleder assistense és ha csak hamarabb tanári állást nem kapok, Lemberget alkalmasint csak négy esztendő múlva fogom elhagyni — mert ennyi időre kaptam ezt az állást.

«Még alig több két esztendejénél, hogy ott ültem a lóháton huszárosztagom élén, uralkodómért élni-halni készen (természetesen háborúban). De nekem csak heverészni, másokat szekírozni és magamat másoktól szekíroztatni volt szabad ebben a szép, lagymatag, unalmas békeidőben. Ennél mégis csak valamivel jobb sorsra tartottam magamat érdemesnek! — Most függeléke leszek egy tanárnak és ha ő beteg lesz vagy meghal, akkor helyettese. — És, tegyük fel, magam tanár leszek: mi lesz akkor? — Lelkesülni fogok a tudományért és hasonló lelkesedésre fogom buzdítani akarni iránta tanítványaimat: de a gondolat nélkül felém bámészkodóknak hosszú ostoba pofái tüzemet lohasztani fogják. — Olykor azt fogom képzelni,

hogy íme sikerült bennök felgyújtani a szent tüzet, mikor egy-egy élettelen arczon feszülni látom a vonásokat: de a tapasztalás, hogy ez nem volt egyéb azon múlt tetszés hatásánál, melyet egy csinos műkisérlet a hallgatóságra gyakorolt — ki fog ábrándítani. — Akkor be fog következni az a pont, hol a meggyőződés, hogy minden erőfeszitésem eredménytelen, magát az erőmegfeszítést meg fogja utáltatni velem. — Mi lesz aztán? Nem fogok-e akkor megint kedvet kapni, felhagyni a tanársággal és újra másvalamihez fogni? — Azt hiszem, hogy *nem*. Mert Redtenbachernek példáján látom, hogy 100 tunya szolgál közt mégis csak talál legalább néhányat, kik a magok talentumát el nem ássák és ezen néhányat száz közül ő magához kapcsolja személyisége által a tudományhoz, a tudomány által a természethez, ezen örökkévalóhoz, hogy annak törvényeit megközelítőleg megismerjék; mert hiszen ez a főkülönbség köztünk és a többi teremtmények közt, melyeket állatoknak hívunk, hogy nekünk embereknek a megismerés az osztályrészünk. A ki tehát a megismerésben gyarapítja környezetét: az megnemeseíti az embert. És habár csak keveseknél sikerül ez neki: mégis utóbb megint ezen keveseknek fog ugyanaz sikerülni újabb néhány tanítványnyal szemben; és így nyomról-nyomra meg kell hátrálnia a legvastagabb tévhitnek a legtisztább, legmagasztosabb hit: — az Istenben, az egyetlen Őserőben való hit előtt! Mózes, Krisztus, Mahommed csak úgy váltak jóltevőivé az emberiségnek, hogy *ezt* a hitet* mind erősebbé megszilárdították. Ehhez nem kell dogma. Az ember fölveti a szemét, szétnéz, érez, ízlel, szaglál, fülel és folyvást azt kérdezi: mi történik körülöttem? Eleinte soványan kél a felelet; de hovátovább egyre jobban, világosabban, míg végtére — no! végtére elakad a felelet, mert az Őserőt magát még senki sem érezte, ízlelte, szaglálta, hallgatta vagy szemlélte. De a hatásai egyetlen törhetetlen törvény szerint *lesznek* és minden véletlen ki van zárva. A legbölesebb természetvizsgáló egyszersmind a legszerényebb, legvallásosabb, legjobb, legboldogabb ember kell hogy legyen ezen a világon. Én egész éven át csupán száraz kenyérrel élek, hébekorban nyáron némi tejjel, sajttal; iszom vizet, szalmán hálók; dolgozom reggeltől

* «Egy az isten!»

estig és néha viszont estvétől hajnalig; öltözetem tiszta, de olcsó és nem új: igen ritkán élvezek társaságot; és ha kérded, hogyan érzem magamat, őszinte feleletem csak ez lehet: «pompásan!»

«Téged féltetek, hogy a jogászatban el találsz törpülni. Azok a juristák szörnyű emberek; és én sokat ismerek közülök. Ritkán követnek el dőreséget, az igaz. A természet-vizsgáló több bolondot tesz egy nap alatt, mint ők az egész esztendőben. De egyszer aztán következik az az óra, melyet több nem követ: és akkor, lám mondom, egész életök egyetlen dőreség volt. Mert csak hogy megélhessenek, az igazságot elcsavargatták, a helyett, hogy keresték volna az *igazít*: a kevéssel beérést s az ezzel járó életvidorságot.

Csak pénz-ember ne váljék belőled, édes öcsém! Szerezz annyit, a mennyi szükségidre kell. és ha könnyen lehet, nem bánom, valamivel többet is, előre nem látható esetekre: de csak a pénzszerzést, melyben a juristák csaknem mindnyájan szenvednek, ne engedd magadban kifejlődni. Kár lenne üde szép kedélyedért. Hogy megóvjalak olyannak a milyen vagy, egészséges épnek, ki bátran és vidáman tekint a bizonytalan jövőbe: ezért szeretnék nálad lenni, veled élni. Azt képzelem, én voltam az, ki téged gyermekkori otthonunk holttestéről, melyre csak szomorúan és visszavágyakozás nélkül gondolhatunk vissza, leoldozott; s úgy látom, te ezt meg nem bántad. Ha valamikor visszakíváncoznál a Szepesség egyiptomi húsos fazekaihoz: akkor jussak eszedbe én és maradj inkább szegény, de vidám kedélyű. K... befolyásától féltettelek. Iránta való ellenszenved volt vigasztalóm csak. Szívből szerencsétlentelek, hogy megváltál tőle s mégis megélsz. Én is meg fogok élni Lembergben, de csak úgy ám, a mint már én megszoktam. 300 pftom lesz évenként és egyéb semmi. Itt azonfölül ingyen lakásom volt és fűtőfám. De ezt mellőzve is, nehéz szívvel válok meg Redtenbachertől, mert napról napra jobban tanulom őt tisztelni és szeretni. Ilyen főlebbvalóm nem egyhamar lesz megint. Az ezutáni (Rochleder tanár) az ő tanítványa ugyan és barátja. Ez mellette szól. De Rochleder fiatalabb nálam, és tudás dolgában nincs sokkal előbbre, legalább nem olyan sokkal, hogy attól ne tartsak, hogy azon egy év alatt, mit még itt töltendő valék, többet tanulok mint

Lembergben két év alatt lehet. De hát nincs mit tenni. Nem válogathatok. Mert itt maradván, egy esztendő múlva dijamnak vége szakad és én kénytelen volnék pihentetni a tudományt és kenyérkereset után indulni; míg ott még újabb három évig megélhetésem biztosítva van, tehát tanulhatok és dolgozhatok egészen kedvemre. Tehát isten nevében! menjünk Lembergbe.

Büszke lehetsz rá (ha épen kedved tartja), hogy most levelet kapsz tőlem, most mikor sokkal több és sürgetőbb a dolgom, mint eddigelé. Mert mielőtt Prágát idehagynám, be kell végeznem egy elkezdett munkámat: a kókuszdióolaj vegybontó vizsgálatát. De mit érdekel ez téged?! inkább másik leveledet veszem elő és arról beszéljessünk.

1. Tervemmel, valamikor veled együtt gyalog barangolni be hazánkat (de csakis egyedül veled; harmadik nekünk nem kell, csak aggatna), még mindég fel nem hagyok. Bielitztől Toporezig tett gyalogutazásunk oly jól esett, hogy ismétlésére vágyom, csakhogy egy mindkettőnkre nézve érdekesebb országban. Lembergi tartózkodásom első fél évében, azt hiszem, már többet fogok veled közölhetni erről. Ott ugyan is magánlecke-kék által, valamint tanulóknak és gyárosoknak adandó tanácsok útján még némi mellékjövedelemre reménylek szert tenni, állandó fizetésem mellé. Meglássuk.

2. Guszti (Görgey) igen igen kedves ember. Kár, hogy nincs olyan lélek körülte, ki oly derültté varázsolná életét, a mint megérdemelné...

3. Az én jövődöm? Egy szót sem tudok belőle. Még csak megközelítően sem határozhatok róla semmit is. De nem is akarok. Végre is *másképp* lesz; sohasem úgy a mint terveztük. Két esztendő óta csinálom a legtarkább terveket: de hogy Lembergbe vetődjem, álmomban sem jutott az eszembe. Szívesen engedem magamat képzeletem szárnyain Magyarországra vitetni, hol diadalutat készíték a chemiának, ennek a családi életbe csak úgy, mint az állam életébe a leglényegesebb módon belevágó tudománynak és művészetnek egyszersmind. Mostani hazai pseudo-collegáimnak ez sohasem fog sikerülni, mert ők sokkal renyhébbek semhogy valamit tanulnának; és ismeretről, realis és alaposról még távolról sem lehet szó nálók. Én még most is, miután közel fél esztendő óta

már önállóan dolgozom, szégyelnék Pestre jönni dicsekedni: és mégis biztosíthatlak, hogy az utolsó is közülünk idevaló vegyészek közül, valamennyi pesti chemikusokat (Sangaletti egyetemi tanárt kivéve) zsebre vágja. Sangaletti pedig lusta és anticipált babérokra az emésztés álmát aluszsza...

6. Hogy F... veszített-e bennem valamit? én kétlem; mert a hol megszűntem szeretni: ott nem boldogíthatok és — az ördögbe is! csak tán nem fogok a végett házasodni, hogy egy leányt boldogtalanná tegyek. Hogy miért szűntem meg, szeretni: ez már más kérdés s a nyílt becsületes válasz reá: Mivel F... megszűnt reám nézve szeretetreméltó lenni!

September 14-kéig még biztosan Prágában leszek és örülni fogok legalább még egy levelet kapni itt addig tőled. Különböztül többet, annál jobb; ez magától értetődik. Redtenbacher és Ivánka köszöntetnek — legmelegebben hű bátyád Arthur. s. k. »

A sorban következő levélben *Görgey Armin* arról tudósítja öcsését Arthurt, hogy *Görgey Ferencz* nagybátyánk, atyánknak testvéröccse, 1847. évi július 10-kén Toporczon hagymázban meghalt.

Erre következik Arthurnak az özvegyhez írt levele:

115. Levél.

Görgey Arthur Görgey Kosztolányi Máriának Toporczon. Kelet: Prága 1847: július 20. (Eredetije német.)

Szeretett drága Mari! Mennyire szeretnék most nálad lenni, éppen most...! De nem lehet! Azért is írok, nehogy halottad feletti keservedben megfelejtkézzél az élőkről, kik téged annyira szeretnek. Értem én fájdalmad mélységét, mert tudom azt, hogy leginkább azon csüng az ember szíve, a ki neki legtöbb gondot adott. Így a szerető anya is valamennyi egészséges gyermekének elébe helyezi azt a betegesét, melynek kórágya mellett virrasztva feláldozza önnön egészségét. Ezt szorosabban szorítja szívéhez. Minden áldozat, melyet szeretünknek hoztunk, megannyi új kapocs, mely hozzá fűz, és a ki legtöbbet szenvedett el az emberiségért, az legjobban kellett, hogy szeresse is az embereket — Jézus! A megbol-

dogult több volt neked, mint csak férjed; ezt jól tudom, mert láttam azon rövid idő alatt, melyet utoljára köztetek töltöttem, mennyire igénybe vette szeretetteljes, nemes gondviselő szivedet. Én mindég szerettelek, az első perctől, hogy mint gyermek megláttalak: de a mióta tudom, mily nehéz gondok kínoztak az elköltözött miatt, azóta határtalan nagyra becsüllek! Erősen hiszem, hogy te soh'sem zúgolódtál Isten ellen, a miért nem rendelt derütebb végzetet részedre; hogy mint valódi keresztyén mindég hálás megadással vetted, mit rád küldött akár örömből, akár szenvedésből. És így most is, mikor elvette azt, ki legkedvesebb volt neked, meg fogod állni helyedet és mire a gyógyító idő a legsajgóbb fájdalomdat megenyhíti, talán nem is sokára, megint magad körül tekintve, megakad szemed a téged környező szerető sziveken és akkor megint képes lesz örülni a ragaszkodásnak, melylyel az élők vesznek körül.

Van köztünk egy, kit kevésbbé szeretnél. Csaknem kemény végzetnek látszik, mely a legsúlyosabb csapás percében éppen csak ez egyet rendelte melléd támaszul, míg Guido, Gusztí, Kornél, Pista s én kénytelenek vagyunk távol lenni tőled. De lásd, előttem ez is bölcs gondviselésnek látszik, Ármin levelében oly igaz benső részvét nyilatkozik irántad, hogy meg vagyok győződve, mikép mostani magatartásából fel fogod ösmerni, hogy ő benne is irántad szerető szív dobog... sat. Arthur s. k.

116. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak Toporczon. Kelet: Prága 1847. aug. 23. (Eredetije német.)

Édes Pistám! Utóbbi leveled újra is meggyőzött, ha ugyan szükség lett volna erre — hogy mind kettőnkre nézve legjobb lenne, ha közel élhetnénk egymáshoz. Neked ugyanazon viharokat kell kiállnod, melyek engem bántak, vetettek; s miután magam meglehetősen szerencsésen kiálltam azokat: felfőled is azt reménylem. Szívesen megóvnálak e küzdelmek nagy részétől, mikén magamnak keresztül kellett esnem: de levelezés útján ez lehetetlen. És ha veled lennék is és megtehet-

ném, rosszul fognád megköszönni. Ismerem az érzést, mely azon öntudatból fakad: ellenemmel egymagam végeztem!

Két dologra figyelmeztetlek. 1. A nevelés alapja a megszokás, a szoktatás. Ezért az nem történhetik ugrásokban, csak a könnyebbről haladván a nehezebbhez... 2. A keveset evésnek határa van. Hogy egyikünknek kevesebb táplálék kell ahhoz, hogy magát tökéletesen jól érezze, mint a másiknak: ez oly sok, még a legelső gyermekkorba visszanyúló körülménytől függ, hogy idő és térpazarlás lenne azokat itt csak el is sorolni, nem hogy alaposan fejtegetni. Egyél annyit, hogy miatta tökéletesen jól érezd magadat testileg és szellemileg; de meg is edzed annyira magadat, hogy egy alkalmi koplálás vagy sovány ebéd, álmatlan éj vagy elégtelen öltözet ne tegyen mindjárt rosszkedvűvé vagy éppen beteggé.

És még egyet, mit az önnevelés körül (mert erre vagy tulajdonképen ráutalva) meg kell figyelni. Egy férfi-eszmény után igazodjál, mely minden társadalmi előítélettől mentes és folyvást szemed előtt álljon. Minden törekvésednek ez legyen főirányzója: akkor mindég ép, erőteljes, jó és ennél fogva mindég jókedvű maradsz; akkor könnyen fog esni, egy magasabb érdek kedvéért áldozatot hozni a társadalomnak is. Mind emek részletezését megtalálod Seume munkáiban. Ha megkerítheted, olvasd el. A legjobb férfi-olvasmány. Ha Seumét elolvastad: mind ketten egy közös lelkesedéssel leszünk gazdagabbak.

Én nem megyek Lembergbe! ellenben legkésőbb mostanhoz egy esztendőre nálad lenni reménylek.

A mit Mari nénénk elhatározása felől irsz: éppen nem lep meg, annyira hozzá vagyok már szokva, Marit azon kevés nemeslelkű emberek közé számítani, kik az emberiség iránti megrendült hitet újra feltámasztani hivatvák. Csak aztán azt kívánom, hogy a kikkel ő most jót tesz, mindnyájan mindég úgy viseljék magokat iránta, hogy soha ne jusson eszébe az a bizonyos közmondás a »jutalmazó háládatlanságról».

Mikor Guszti itt járt, meg kellett neki ígérnem, hogy ösztöndíjam megszüntével és talán félévig tartó pesti tartózkodás után, hozzá költözöm Görgőre. Én szívesen egyeztem belé. Talán ez is volt egyik oka, a miért Lembergről lemond-

tam. Guszti nem kezelheti Görgőt és Toporczt egyszerre. De igenis megtehetjük ketten. Ha vitatkozástok közben szóvá tenné valaki, hogy hatunkra nézve előnyös volna, rám bízni akár a toporczy, akár a görgői gazdaság vezetését: ez esetre tudjad, hogy nem lennék idegen tőle. Meglehet még arra is lennék rábirható, hogy rögtön baza térjek. Ezt azonban csak igen nyomatékos okok igazolhatnák; mert nagyon szeretnék még 1848. évi szeptemberig itt Prágában maradni és csak azután költözni.

A mint Gusztinak már szóval is megmondtam, én főleg a mezőgazdaság iránt érdeklődöm és vegyészeti ismereteimet leginkább ebben az irányban gyarapítottam. Már most, ha bizonyos volnék benne, hogy egy év múlva rám mezőgazdasági hatáskör vár, akkor itt Csehországban könnyű lenne magamat mellesleg a *gyakorlati* mezőgazdaságba egyenest bevezettetni. És ezt minden eshetőségre meg is fogom tenni, miután Redtenbacher már meg is ígérte, hogy a jövő tavaszi mezei munkák idejére a kellő időt hozzám rendelkezésemre fogja bocsátani.

Ezeket közöld Gusztival és mond meg neki, hogy türelmetlenül várom levelét, melyben jól megfontolt nézeteit az itt érintettek felől, a mint őszinte férfiúhoz hasonlója irányában illik, őszintén kimondja. Marit pedig, ezt a nemes lelket, esőkold sokszor nevemben. Ivánka köszöntet. Hű bátyád Arthur. s. k.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

1847. Prága. Ujabb haláleset. Öntudatlan jóslat. Elmélkedés. Négy levél.

Nagybátyám Görgey Ferencz temetésén nem lehettem jelen. Azon időben sem a posta, sem az utas nem röpült oly gyorsan célja felé, mint ma. Táviró nem létezett. Mire a halál hírért vettem: már a halottat el is temették.

De rögtön oda siettem a gyász helyére, a gyászoló özvegyhez, jótévőmhöz, Pestről Toporcra.

Itt nemcsak a holt miatti gyászban, hanem egy élő miatti rettegésben is találtam nénémet. Szepességben, de tudtomra az egész országban 1847. nyarán dühöngött a hagymáz ragálya. A félelem pedig legjobb toborzója ennek. Mari néném hajadon húga Kosztolányi Anna, nem lévén sem szép, sem fiatal, rég lemondott volt a férjhezmenetelről, évek óta kedves, jószágos tagja volt a toporczy családnak. Féri bátyám temetése napján, koporsó-zárás előtt, mikor nénénk oda állt vele a halotthoz, elbúcsúzni tőle: Annán végig futott a hideg börszádály. Temetés után ágyba dőlt. Én már úgy találtam. Néhány heti aggodás és remény közötti hányatás után ott eltemettük őt is. S én őszintén megsirattam az irántam való szeretetben s jótételekben részeszt. Ezen családi cseményre vonatkoznak a következő levelek. Ezeknek teljes megértéséhez azonban előre kell bocsátanom, hogy Ferencz nagybátyánkknak ősi földbirtokában törvényes örökösei hatan voltunk: atyánk jogán mi négyen testvérek, Guido, Ármin, Arthur és én egy-egy $\frac{1}{8}$ részben s a másik $\frac{4}{8}$ részben két unokatestvérünk Gusztáv és Kornél, G. János őrnagy fiai.

117. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Toporczon. Kelet Prága 1847 sept. 6. (Eredetije német.) Édes Pistám! A könnyek ideje, úgylátszik, elmúlt nálam. Soraidra csak elszorult a mellem. Hideg borzongatás fut rajtam végig, mikor Marinak iszonyú sorsát elgondolom. A kérdés, melyet mindenikünk legalább egyszer életében fölvetett magában, ismét szembe lép velem: mirevaló ez az élet, ha meg kell halnunk legszebb hivatásunk közben? Ennek a jó, szelid igénytelen Ninának legszebb hivatása volt, nemeslelkű nénje örömének, vigaszának lenni. És most ez utóbbi itt áll egyedül. Előttünk másképp tetszik fel a helyzet: de hidd el, már Mari korában gyakran azt kérdi az ember: «Megsiratnak-e majd, a kik nekem most szeretetet mutatnak?» Egy szeretett emberünk halála azért oly nagy csapás a túlélőre, mert ezt az egyet az életben maradt többiek mind együtt sem pótolhatják nekünk, és ezen meggyőződés elfelejteti velünk, hogy még maradt nem egy becsületes szív, mely értünk dobog, melyet magunkénak nevezhetünk. Bár vigasztalna meg az isten szegény Marit a mindent elegyengető idő ereje által, ha a mi szeretetünk erre nem képes. Vágyódásom csaknem ellenálhatatlan hozzád és Marihoz, ti szerettem! mert féltetek, ámbár én sem vagyok kevésbbé halandó, mint ti s a halál nem ösmer személyválogatást. De a gondolat, hogy ti halandók vagytok és ők mindnyájan, kiket szeretek: most élénkebben foglalkoztat mint valaha, és már is csaknem elárvultnak érzem magamat. Kell-e mondanom, hogy a legszomorítóbb halálhírt — ha már meg kell lennie — legkönnyebben viselem el, ha te irtad meg; akkor legalább az a vigaszom marad, hogy te még élsz. Hiszen te állsz legközelebb szívemhez, mindannyija közül. Egy kedves leányarcz esztendőkön át háttérbe szorította a te gyermekarczodat, mert amabban a leggyöngédebb, legönfeláldozóbb barátnőmet szerettem. Ekkor gyarlóságom előidézte a próbát: és ime! a barátnő nem állta meg a próbát. Felbontám vérző szívvel a frigyet s azt hiszem, helyesen cselekedtem. Ez a catastropha kétszer csaknem életembe került. Te erről mit sem sejtettél! Én nem tudok panaszkodni! csupán vagy küzdeni és győzni,

vagy némán veszni el. Azt hiszem, minden férfiúhoz méltóbb illőbb lenne, így gondolkozni. Akkor minden jobban folyna ezen a világon. A sebhedt őz is a magányba rejtőzik — meggyógyulni vagy kimulni. A gyávák közülünk példát vehetnének róla!

Válaszul utolsó leveledre.... Pestre irtam neked (Zsivora ügyvéd urnál) és szintűgy néhány nappal későbbben Ivánka.* Megírtam pedig, hogy nem volnék idegen Toporecz kezelését, vagy pedig mint Gusztinak bérője Görgőt átalvanni, — sőt, ha ti mindnyájan ezt szükségesnek találnátok, akár most mindjárt; ellenkező esetben pedig egy év múlva. Ma egyik sem történik: akkor még csak ennyit óhajtok: egy ideig veled együtt élni; hazámat ösmerni tanulni és általa és számára lekötetni magamat; ha pedig hazámnak nem sikerül hasznomat vehetni: akkor terv nélkül világgá menni és természetvizsgálónak maradni úgy mint eddig. Rendszeres tervet ne várj többé tőlem. Én úgy élek a jelenben, mintha az örökkévalóság állana előttem; és — néhány jámbor óhajtasomat leszámítva — ugyanazon gondolattal nézek a jövőbe, melylyel azon magános helyre gondolok, hol az a test, mely most lelkemnek hajléka, csöndesen feloszlik, és nyom nélkül, a nagy mindenségben...

Hogy Ivánka mit írt neked, nem tudom. A mint szávaiból gyanítom, valószínűleg arra akar serkenteni, hogy haladéktalanul hazameneteletem kívánjad. Én pedig még egy esztendőig Redtenbacher oldala mellett szeretnék kitölteni... Arra számítok, hogy jelen soraim téged még Toporeczon érnek. Isten veled kedvesem. Üdvözlöd nevemben és vigasztald Marit... Hű bátyád Arthur. s. k.

* Imre; ekkor még mindé: főhadnagy a Nádorhuszárezredben.

118. Levél.

Ugyanaz Görgey Gusztávnak Görgőn. Kelet: Prága 1847. szeptember 8. (Eredetije német.)

Valahára egy levél tőled, szeretett barátom! Így szólítalak egész lelkemből, mivel nézeteinknek újabb megegyezése, mely leveledből szól, kétszeresen kedvessé tesz énnekem.

Rá térek a fő dologra, — bármilyen szívesen elcsevegnék veled, mintha most is kedélyesen együtt elüldöglénnék Görgőn vagy Prágában.

A lelkemből írtál. Mari (néni) ennyi évek óta tevékeny élethez szokva, csak ott érezheti jól magát, a hol nemes tevékenysége már nem egy könnyet szárított fel, a háládatosságnak nem egy magvát elhintette és ápolta. Elhiszem, hogy most közvetlenül a halálesetek után kósnak látszhatik előtte Toporeczon lagnia: de ki nem ismeri közülünk az idő gyógyító hatását? Több hónapi időmúlás szerető, gyöngéden résztvevő emberek körében sokat enyhít és Marinak igaz keresztényi gondolkozása elvégzi a többit. Akkor aztán visszatér s azon hely, hol ő oly fájdalmas veszteséget szenvedett, csak annál kedvesebb lesz megint előtte, mivel az elköltözötték eleven emléke azt megszentesi. Igaz, hogy ekkor is még a magánosság szomorú érzete várna ott rá, ha nincsen oldalánál valaki, a kit szeret s a ki őt önzetlenül viszont szereti. Tehát itt a baj, úgy nézem. Kit vegyen magához? Kire bízassa magát? Ha unokaöccsei során végig nézek — a Kosztolányiakat nem ismerem — a választás előttem meglehetősen szűk körűnek látszik. Te lennél a legkedvesebb neki mindnyájunk közül. De azt, hogy körülményeid, saját terveid a jövőre engedik-e Görgőt Toporeczsal föleserned, csak te tudod legjobban. — Pista? Kedves jó fiú, a memyire őismerem; de azt hiszem, még tapasztalatlan s azon kívül viszonya Marihoz sokkal lekötözetettebb, hogysen előbb-utóbb Marinak az a gondolatja ne támadna, hogy ő háládatosságból hagyta oda alig megkezdett pályáját, hogy nénye kívánságának magát mintegy feláldozza. S ez a gondolat csakhamar jobban bántathatná emezt a legszomorúbb magánynál. Kornél? Ármin? Gida? Ez a három kérdőjel, azt hiszem, nem is jöhet szóba,

mind a háromnak életviszonyai miatt. A mi engem illet, csak azt kérdezhetem magamtól: lehetne-e s akarnám-e felajánlani magamat, ha Mari Toporczon maradna és bizalmával megajándékozna, hogy gondjai egy részét reám bízza. Erre neked, édes barátom, kimerítő feleletet adok, a mint Pistának és Katinkának is megírtam.

Ha magamnak (Toporczon) csak annyi tulajdon földbirtokom lenne, hogy belőle, ha szorgalmasan megművelem, megélhetnék: már régen ott ülnék rajta. Hogy a kerek földön egy talpalatnyit sem nevezhetek tulajdonomnak: ez az oka nyughatatlan életemnek! De ezért én nem pörölök a végzettemmel, mert csak így lehetett annyit tapasztalnom; csak így arra a tökélyre vinnem speciális képességemet: sajátóságos boldognak érezni magamat; az élet minden helyzetében csak így, kivált az utóbbi esztendőkből, az oly tiszta szellemi és testi élvezetek forrásaihoz utat törnöm, mely élvezeteket nem egy dúslakodó megirigyelhetne tőlem, ha t. i. képes lenne azokat fel- és megismerni.

Seume, az én kedvencz költőm mondja:

«Meines Leben's Wunsch ist stiller Friede,
Guter Bücher eine kleine Zahl,
Ein geprüfter Freund mit seinem Liede,
Und der Sparsamkeit gesundes Mahl.

Aber wenn die Pflicht ihr Opfer fodert:
Geh' auch ich des Todes Ehrenbahn,
Und kein Jüngling, welcher Feuer lodert,
Soll in den Gefahren mir voran!

E két vers-szakban megtalálod mind azt, mit tulajdon jövőm iránti terveim felől megtudhatsz. — Terveim nincsenek: — A hol azt hiszem, hogy tevékeny, hasznos lehetek és azt a keveset a magam részére, a mire szükségem van, hogy megélhessek — becsületesen megszolgálhatom: oda elmegyek a legelső hívásra. Nem tudom, emlékszel-e még rá, a mit egy ízben előttem mosolyogva megjegyeztél, hogy te már a magyar tudományos akadémia jövődöbeli levelező tagját látod bennem — s a mint én rá némán mosolyogva csupán fejbólintással feleltem. Ugyanily passzív mosolylyal felelek én

minden hasonló jövődölésre. Annak előtte ilyes alkalommal főnhangon ki szoktam volt jelenteni, hogy mindennemű nagyra-vágyás gyöngéjétől mentesnek érzem magamat: s erre aztán kinevettek, meghazudtoltak. Ez pedig mindannyiszor bántott, a mint mindég sért, mikor az igazat vallom (*komoly* beszéd-ben mindég *ezt* teszem) s az emberek nekem el nem hiszik. Ezért most már hallgatok ilyenkor és megmosolygom. Tessék mindenkinek arra magyarázni, a mire neki tetszik. Neked azonban, kedves barátom, egyszer mindenkorra kijelentem, hogy minden himév, kitüntetés, nyilvános közelismerés utáni kapaszkodás oly távol van tőlem s oly idegen előttem, mint akár a kínai miatyánk. Én csak egyetlen nagyravágyást ös-merek, és ez: a jó emberek által bennem helyezett bizodal-mat meg nem esalni.

Ha Mari néni Toporezon marad, a Feri bátyánk hagyatékát megtartja és rábeszélésed nélkül, szabad akaratjából en-gem felhív, hogy itt mindent abba hagyván, vegyem át a toporezi kezelés teendői azon részét, melyet ő mint asszony el nem láthat vagy csak hiányosan láthat el: akkor megjövök, sőt, ha kell, mindjárt is, bármennyire szeretnék is 1848. évi szeptemberig még Redtenbacher laboratoriumában megmaradni.

Ez utolsó szavam! Tudom, hogy tetteimet sokan megkritizálják, félremagyarázzák. Tudom, hogy fönti kijelentésem-nek sok valószínűséggel egy igen önző, nem tiszta indító okát lehet — sőt bizonyosan fognak subtrudálni, ha én hirtelen váratlan ott termek Toporezon. Tudom azt is, hogy ez eset-ben sokaknak nem, sőt még talán Marinak sem fognék min-dent teljesen inye szerint végczeni. De azt is tudom, hogy azokat az elveket, melyek szerint iparkodom cselekedni, én nem a gymnasiumban, sem nem könyvekből, hanem egyes-egyedül az élet, a csalhatatlan tapasztalás iskolájából merítettem, — hogy ezen elveknek matematikai helyességében mindenkor meg lehet bizoni, és végre, hogy a meddig önma-gammal meg lehetek elégedve, másoknak velem való elégedet-lenségén szívemben csak mosolyoghatok. Ha aztán ezek a má-sok közelebb állanak szívemhez: akkor nyugodtan iparkodni fogok magamat velők megértetni, végső esetben pedig meg fognám őket kellemetlen jelenlétemtől szabadítani azáltal, hogy szedem fel a sátorfámat és esendesen, nyugodtan távozom.

Kevéssel rá, hogy Prágát idehagytad, én Redtenbacherrel falura költöztem. Itt még jobban összelekedtünk, legalább én őt nagyon megszerettem. A mi őt illeti, hiszem, hogy legalább terhére nem vagyok. Ketten egy kis szobában lakunk a földszinten; a felesége a gyermekekkel a ház emeletén, a gyermekek mind kedves teremtések. Redtenbacher már rég alszik és koronkint sok mindenféle tarka dolgot beszél össze álmában, mialatt én ezen sorokat befejezem. — Gyakran igen gyakran beszélek ő neki felőled, Pistáról: és viszont ő nekem az ő felső-ausztriai Alpesciről, rokonságáról. Így telnek mulnak esős napjaink, — mert a mikor szép az idő, egyikünknek sincsen itthon maradása. Ekkor aztán halászunk, vadászunk kora reggeltől gyakran a késő esthomályig s aztán újra beszélgetünk. Mennyire neheztelt ő tulzott szerénységem miatt, hogy téged nem ösmertetlek meg közelebbről vele. Ma is megint élénken ezt emlegette, a mikor elmondtam neki, hogy megcsalt a reményem, téged Graefenbergből hazamenet még egyszer itt viszontláthatni. Ezt a — mély és alapos képzettségű tudós létére annyira szerény életvidor és kedélyes embert te éppen úgy megszeretted volna, mint magam. Máris megígérte nekem ünnepélyesen, hogy ha csak lehet, egyszer a mi vidékünkre ellátogat. Ez lenne aztán veled és Pistával együtt hatalmas örömökkal teli mozgalmas egy élet!

Nekem assistensnek Lembergbe kellett volna mennem: de én nem kapok a csalétken. Nem megyek. Csak türelem! még csak 12 hónapig. édes barátom, akkor nálad vagyok! Hiszen a végzet csak nem fog minduntalan leből ostoba megfélemtetéseket gördíteni utamba!... Akkor aztán ketten összeszedjük tudományunkat, belőle kiválasztjuk a legjobbat és akkor, ha csak az ördög — a kire különben én nem adok semmit — nem bújik belé a dolgunkba, az, jó végén megfogva, kell hogy menjen!... Hű öcséd Arthur. s. k.

*

Mily vegyes érzések elevenednek föl bennem, mikor itt most ezen 1847. évi levelet lemasolom!

Nemde ismét *sejtelemnnek* látszik, mikor bátyám egy el-

határozásakor arra gondol, hogy végzete egy új meglepetéssel talál rá leleselkedni és szándékait — valamint előbb a katonai pályának a tudósával — úgy most a vegyészének a mezeti gazdaszával föl váltását (mint az oskolás gyermek irkáját szokás) vastagon keresztül húzni? — És nem sejtetem sugallja-e neki tollba Seume költeményét, mely szerint «ha a kötelesség áldozatra hívja fel: ő is minden pillanatban kész a becsület halálos ösvényére lépni?»

És tényleg — mekkora meglepetést tartogatott a végzet már akkor számára: a haza felszabadulását, az ennek megsemmisítésére alattomban szövethető ármányt, a haza veszélyét, a becsület, vér és halál útját, a honvédtiszti és — tábornoki hivatást!

1847-ben ő, mindennek kétségkívül leghalványabb sejtése nélkül, egy kicsiny kérdés, a toporczyi birtok kezelése kérdésének ötletéből, elmondja bizalmasan barátjának a maga vezér-elveit; ezek egy életprogrammot foglalnak magukban. — S ekkor mintegy rá les a végzet és már 1848-ban előáll és Görgey Arthurt szavánál fogja: «Teljesítsd!»

S ő a mit vallott, teljesíti.

A hol azt hiszi, hasznos szolgálatot tehet: oda elmegyen (honvédnek) a legelső hívásra. Nem a személyes nagyravágás hajtja. Hírnév, kitüntetés, nyilvános közelismerés utáni kapaszkodás oly idegen tőle, mint a khinai miatyánk, de a mikor és a hol a veszély legnagyobb: ő ott van s az önfeláldozásban senki által nem engedi magát fölülmúltni. A más-ok által benne helyezett bizodalmat tetteivel igazolni — ez neki egyetlen nagyravágása.

Természetesen — súly és elsőbbség szerint ő sorba-zedi a kötelességeket s a felsőbb rendűért, a nagyobbért, mindig habozás nélkül kész feláldozni az alsóbbrendűt, legyen bár ez még olyan kedves is neki. A legutolsó pedig a kötelességek fokozatsorában ő előtte mindig az — önmaga iránti.

Minden dolog, emberi tehetség, tudás, tetterő mind csak viszonylagos ezen a világon. Mikor Mőga tábornok 1848. évi november 1-én leköszönt: minden utána következő, a Schwechati vert hadnak fővezérletével megkínált tábornok és rangidősebb törzstiszt vagy leköszön szintén, vagy gyöngébbnek vallja magát a feladatnál és a sokkal fiatalabb Görgey Arthurnál. Őt eszerint

a közszükség hívta meg (a végzet!) e magas polczra, melyet nem kért magának. Visszarettenni valamely feladattól, nem volt természete. Használni remélt s a legfőbb kötelességet vélte teljesíteni, mikor jobbnak hiányában a legelső hívásra «állott elébe.»

És aztán nem is kíméli meg őt nyilvános pályáján az sem, mit ő 1847. évi levelében kisszerű viszonyokra értve, előre valószínűnek föltett, sőt bizonyosra vett és (ezt igenis jó szemmel) megjövendölt: másoknak vele való elégedetlensége, az emberi tudatlanság és irigység kaján gáncsa; az ő tiszta tetteinek és tiszta indokainak félremagyarázása, elferdítése és elrágalmazása. . .

Ő pedig mindezzel szemben elveihez és meggyőződéséhez híven — ott hol jólelkű fogékonyságra vél találni, nyugodtan iparkodik magát megértetni; de a rosszakarattal szemben, miatt ő a legjobb tehetsége szerint a kötelességét végzi, egy épp oly nyugodt néma mosolya van csupán.

Így valóította meg ő 1847-ki programját 1848-ban és 1849-ben, elébb mint százados, utóbb mint hadvezér és főparancsnok; így ő — a szervezés körül, a tanácsban, a csatatérekben, végre Arad-Világoson, a szőlősi gyásztéren.

És mikor Görgey Arthur ezt az utolsó és legnehezebb kötelességét is 1849. aug. 13-án teljesítette: akkor megyen nyugodt lelkiismerettel odább, a merre a szeszélyes sorsa viszi: az orosz hadifogságba s utóbb — mikor a halál ekkor is elkerüli — a 18 esztendőig tartó száműzetésbe . . .

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

1847. — Prága. — Egy nagy kölesön. -- Hat levél.

119. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak. Kelet Prága 1847 október 14. (Eredije magyar). «Édes öcsém! Hál' istennek, hogy válaszod az utolsó két levelemre valahára megérkezett. Kimondhatatlan nyugtalansággal vártam azt. De hogy is lehetne ez más-képen? Hisz eldöntő ez a két levél (mert Gusztitól is már bírom a választ) talán egész jövődömre nézve.

«Te megütköztél azon a gondolaton, hogy legpompásabb fellegváraim romjaiból egy szerény békehajlékot volnék hajlandó összerakni magamnak s evvel meg tudnék elégedni. Lásd, édes öcsém, én nyugodt resignált férfiúvá lettem; kiábrándultam. És ha nyíltan kérdezel, jobb-e így? a legbensőbb meggyőződésemből azt felelhetem: bizony csak jobb így, a mint éppen van. Avval áldott meg, ítéletem szerint, leginkább az ég bennünket, hogy természetünket úgy alkotta, hogy egymásután a legkülönb-félébb viszonyokba beleszokhatunk, csak akarni kell. És én akarok. — De miben különbözik hát az, a mit most akarok, attól a mit elébb akartam? A tanítói pályán akartam útnak indulni, eleinte bizonytalan, majd későbbben határozottabb lépésekkel; s mi lett volna czélom? Az egyetlen, a mi lehet minden igaz jó magyarnak: szeretett hazánk javára fordítani egész erőmet. S nem ugyanez-e hát a czélom most is? miután Toporeczon letelepedni eltökéltem magamat. Hiszen Toporecz is — parányi ugyan, de mégis kiegészítő része hazánknak. — És:

«Wer etwas Treffliches leisten will,
Hätt' gerne was Grosses geboren:
Der sammle still und unerschlaft
Im kleinsten Punkte die grösste Kraft,»

mondja Schiller és igaza van.

«Szebb, lizelgőbb ugyan a hatáskör, melyet te nekem szántál képzelmenyeidben: de mi biztosít téged arról, hogy én egy ily hivatásnak meg is bírnék felelni? holott Toporezon alig vár rám gyöngye erőmet túlhaladó teendő.

«Túl vagyok én valahára azon a boldog életkoron, hol az ember a szentírás szószerinti értelmében magát isten másának vélvén, mindennek nekiesik azzal az egy devise-zel «On peut ce qu'on veut.»

«Ne búsulj, öcsém, hogy nem mehetek Pestre, tanítói pályát kezdendő. Hiszen vagyontalan létemre inkább koldulásnak nézték volna e tettemet drágalátos honunkfiai, mint azon nemes elszántságnak: magát minden áron a hazában és sehol másutt — tenni közhasznúvá.

«Lesznek Toporezon óráim — őszintén megvallom — hol egykori kecsegtető reményeim újra meg újra feltűnendnek dicsvágyó lelkem előtt . . . Voltak óráim, mikor azon aggódtam, hogy mostoha sorsom, képzelt, túlbecsült erőmhöz aránylagos hatáskört nekem szabni elmulasztott; és akkor — bizonyos körülmények közt — világboldogító vágyaimnál fogva talán valami üdvezítői szerep vitelére tókélhettem volna el magamat, ha csak azért is, hogy igazságtalan sorsomat megszegyenítsem. Most már egy kissé másképp gondolkodom. A leMBERI vegytan tanító-segédtség nem kellett; s ekkor egy nagy kérdőjel tűnt fel előttem a jövő esztendőre nézve . . . Eszméim: «Pestre menni egy időre, s onnan Gusztához sat.» — nem voltak egyebek amaz alkalmatlan béktelenítő kérdőjel eltüntetésére irányzott törekvésem kifejezésénél. Ekkor halt meg nagybátyánk és szegény Minácskánk, s e két szomorú eset alkalmat adott legutóbbi eltökélésemre. Most, édes Pistám, nem látok többé szűk hatáskört előttem, csak hatáskört általában; és örülök, hogy sorsom annak megfelelő erővel megáldott . . . Vágyaim oly szerények lettek, hogy akár jó, és sorsával teljesen megelégedett sírásó is válhatna belőlem — csak kedveseim közül ne kelljen soha senkit eltemetni! . . .

«Ugyan, Pista, mit szólsz ezen levelemhez? Tudom, nem vártad volna most. Pedig jó «rossz magyar» vagyok még, ugyebár? Bánom is én, ha mindjárt megpukkadsz is a nevetéstől miatta: mégis jobban esik neked ezen néhány tört magyar szó a sok pallérozott németnél, ugy-e? Mintha látnám arcod voná-

sait, öröm és szégyen kifejezése közt ingadozni. Mert alárniit mondasz: mégis csak szégyen, hogy már jobban nem írod magyarul . . . Ha időd engedi, írd megint . . . st. Arthur s. k.

*

Ferencz nagybátyáinknak nem voltak gyermekei. Így halálával ősi földbirtokára megnyílt az oblalági törvényes örökösség. Törvényes örökösei megboldogult két testvérbátyja fiai valának — csak *fiai*, azért, mivel a Görgey nemzetségek rézi — még Árpádkori s Anjoukori — királyi adományai, melyek között már csak Görgő, Toporecz, Alsó és Felső-Répás és Busicz maradtak meg a családnál, mind férfiágra szóltak. Ferencznek két testvére hagyott hátra fiakat: György (atyám) négyünk t; János kettőt, Gusztávot és Kornelt. Így Ferencznek örökösei egy-egy $\frac{1}{8}$ részben testvércim és én valánk; egy-egy $\frac{1}{4}$ részben pedig Gusztáv és Kornél unokabátyáink.

Özvegyi jogon Toporecznak és több szertefekvő falubeli apróbb jószágrezseknek teljes haszonélvezete némiüket illette meg holtáig.

De több különböző okok találkozásából (amiből ritkán eszelepszik egyetlen okból esupán) néniénk le akart mondtatni özvegyi jogáról és férje összes ingatlan birtokait már most el lehet örökös közti osztályra bocsátani egy egyezségileg számára megállapítandó életjáradék fejében.

Úgy érzé, lehetetlen akár a gazdaságot magának vezetnie, akár általában jövőre itt élnie — azon helyben, hol legkedvesebbjait, két élettársát, férjét és hugát, ily borzasztó hirtelen egymásután eltemette. Ez volt az egyik oka. De a legfőbb, a túlnyomó mindenesetre unokaöcsesei iránti anyai szeretete volt, mely sugallá, hogy őket, közöttük Arthurt is — és magamat, mielőbb örökségünk birtokába juttassa.

Ezzel szemben Arthur az önfeladkező szeretetnek minden kigondolható érvelésével és meleg dialecticájával arra törekedett őt rábírni, hogy ezt ne tegye; maradjon holtig a birtokban, törvényes jogai teljességében; ha nagylelkű lemondasi elhatározásához ragaszkodik; vigyázzon, időjártán meg ne bánja! Mert mielőtt fájdalomnak éle lassan tompul, enyhül — s a mindent enyhítő idő ő nála is ezt fogja mívelni — mindegy

és csakhamar oda fog ő visszavágyódni, hol kedvesei sírja domborul, s azon házba, hol ő élete javát átélte!

Ezen véghetetlen gyöngéd szép levele Arthurnak 1847 november 24-kéről kelt Prágából. (Itt a 121-ik levél.) Hosszú volta miatt nem közlöm szószerint. De meghagyom az eredetiek gyűjteményében.

És nem sokára, nénénk válasza vételével Arthur azt írja nekem: (keltét nem tudom; eleje elveszett ezen levélnek, csak a vége van meg) «Elgyetlen levelem rábírtá őt, hogy eláll az osztálytól.

Ugyanezen levéltöredékből (eredetije magyar) hadd álljon itt még ez: «Olvasom a Pesti Hirlapot és pedig meg nem szakadva s teljes meglelégedéssel. Hála istennek, már most meg tudom becsülni a magyar ellenzéket, és hidd el, a mennyire pirulva olvasom megýénk szavazatát, épp annyira vágyom házánkba visszatérni. Legalább *egy* becsületes ellenzéki tevékeny taggal több lesz a vármegyében; és ki tudja, *egy* ember is nem tehet-e valamit a jó ügy előmozdítására . . . Isten veletek! — Hú bátyád Arthur s. k.»

*

Élt a Szepességen Iglón egy köztisztseletben álló tekintélyes ember. Neve Trangous kapitány. Első tekintetre különös, szinte visszataszító benyomást tett a nézőre az a saját-sága, hogy könyökön fölül végződő jobb karja, mikor az élénk beszédű hadastyán a megmaradt bal keze mozdulataival magyarázólag kísérté előadását, ezeket a mozdulatokat szintoly élénken követte a csonka jobbja. Hiányzó karját az I. Napoleon elleni csaták egyikében vesztette el és mivel amputálás után elmulasztották a megmaradt felkarcsontot gyógyulás közben a törzshöz oda szilárdítani és ezáltal vesztég maradáshoz szoktatni: visszatért az a páros testrészek (a két szemhez hasonló) eredeti solidaritása, melytől azután többé elszoktatni nem lehetett. Másik különössége a kedves öreg úrnak az az időváltózáskor gyakran hallatott panasza volt, hogy jaj beh fáznak a jobb keze — hiányzó ujjai! Édes atyáknak kortársa és barátja volt; és gyermektelen lévén, Arthur bátyámat gyermekkorában ez fiává fogadni óhajtotta.

Trangous kapitány nagyon gazdag volt és épp oly mértékben jötevő. Számos árva vagy vagyontalan ifjat növeltetett fel, vagy segített anyagilag pálya kezdetén. Így egyebek közt a most is élő Dr. Duka Tivadar barátom és a cairói nemzetközi törvényszék bírója Dr. Grubiczy László is, valamint az iglói gymnasium, hálatelten áldják emlékezetét.

Hozzá fordult most Arthur bátyám egy nevezetes hosszú levélben. (Németül; mert akkor a Szepességen a német volt a művelt körök általános társalgási nyelve.) Nevezetes e levél az önérzetes hangja miatt. Egy reminiscentián kezdi az írója: Hét évvel azelőtt, 1840-ben, amikor ő magyar gárdista korában szabadsággal a Szepességen járt, Trangous kapitány neki egy látogatás végén azt súgta volt fülébe: ha valaha szükségben talál lenni, akkor forduljon bizalommal ő hozzá. Az évek során Arthur sokszor jött kísértésbe, kölesönért a jó öreg kapitányhoz fordulni, de nem tette. Most ime megteszi. De «hogy a helyes álláspontot megjelölje, melyből hogy őt megítéljék, önérzete megköveteli», kijelenti hogy sem adóssága nincs, sem megélhetési gondok nem nyomják; a mit kevéssel beérő természetének, továbbá prágai egyetemi ösztöndíjának, melyet most a második (utolsó) esztendőben élvez, azon tisztességes honorariumoknak, melyekkel részint magánoktatási leckeit, részint vegyész vizsgálásait magánfelek jutalmazták, és főleg Görgey Gusztáv hűséges barátja eddigi támogatásának köszönhet. És csak ha (Trangousnak) hite ezen előadás hűségében elég erős ahhoz, hogy a levélíró minden sértő kételytől megóvja — kéri e sorait végigolvasatni. . . . «Ellenben (így folytatja tovább), ha Ön viszontagságos életében litét az emberek iránt s azon nemesebb önzés iránt (mert önzők vagyunk mindnyájan), melyet erénynek nevezünk, el találta veszíteni: akkor kérem, méltóztassék a további sorokat olvasatlan félretemni s engem az amiatti pirulástól megkímélni, hogy nem választottam meg jobban emberemet . . . És most Isten nevében térjünk a dologra. — Az 1845. év nyarán odahagytam azt az életpályát, a melyre ki lettem képezve s ezzel oly lépést tettem, melyet minden komoly férfiú rosszalni kénytelen, a ki indokaimat nem ismeri, vagy a ki elmulasztja azokat egyéniséggemmel kapcsolatosan venni fontolóra. — Ekkor csakhamar számos tanácsadóm akadt, kik hivatlanul vagy hivatottan majd az egyik.

majd egy másik szakmának akartak megnyerni. Én sokról sokat gondolkoztam és azután az egyiket jobbkézt, a másikat balkézt hagyva, az lettem, a mi annakelőtte legkevésbé jutott az eszembe: beállottam vegyésznek. — Az első tanév multával két esztendei állami ösztöndíjat kaptam és most abban az örömben van részem, hogy törekvéseim talán nagyobb elismerésben részesülnek, mint a milyet azok valójában érdemelnek. Mult nyáron ajánlatot kaptam: menjek Lembergbe assistensnek az ottani vegyészeti tanárja mellé; ekkor halt meg Görgy Ferencz nagybátyám, és halála bizonyos tekintetekre figyelmeztetett, melyek a leMBERGI állomás elfogadását lehetetlenné és hazámba visszatérésemet szükségessé teszik. Most azt az új pályát, melyet a gyermek kíváncsiságával kezdtem meg s a férfi kitarásával követtem, megint el kell hagynom, mert Toporczon, a hová innen jövő ősszel költözöm, nélkülözni fogom mindazokat a készülékeket és berendezéseket, melyek itt nekem a cs. kir. laboratorium részéről rendelkezésemre állnak és mely nélkülözhetetlen segédeszközökkel ellátva kell lennie annak a vegyésznek, a ki nem léha hírnévre vágyik, hanem az igazságot keresi. Ön alig képzelheti — hanemha maga megtapasztalta — mennyire kínos egy örállósághoz szokott független emberre nézve, ha útjában oly akadályokra talált, melyeknek elhárítása végett idegen segélyhez folyamodni kénytelen. Az én helyzetem ilyen. Nekem tetemes tőkére van szükségem, melyből Toporczon laboratoriumot rendezhessek be magamnak, a milyen nélkül mind az eddig gyűjtött ösmereteim kárba vesznek, használatlanul beszáradnak. Mert a tisztán elméleti vegytan hasonló a pusztai parlaghoz, melyen a tévtanok gyomjai tenyésznek, ha nem vetjük be azt a lelkiismeretes gyakorlati kísérletek vetőmágjával, hogy rajta «igazságokat» arassunk. Ezen megismeréshez vezettek tanulmányaim, s egyedül ez ad nekem bátorságot Önhöz fordulni oly kéréssel, melyet a világ minálunk egy agyafurt ész szüleményének talál tekinteni. Nekem, hogy bármely vegytani munkát, akár tisztán tudományos kérdésnek, akár iparinak megoldását — vállalhassak: 1000 ft tőkebefektetésre van szükségem. Ha Ön ezt nekem előlegezni kész és képes: akkor lekötelez engem egész földi életemre. Kötelezem pedig magamat, Önnek a törvényes kamatot évenként, s a hatodik esztendő végén egyszerre az egész kölcsöntőkét pontosan

megfizetni.* Azonban a kellő anyagi biztosítékot nyújtani magam képtelen vagyok s ezért e végett Görgey Guszti barátomat fogom megkérni, a kinek jelen leveletem másolatban megküldöm. Ő bizonyosan sértve lesz miatta, hogy nem közvetlenül hozzá, hanem Önhöz fordultam. De ítélje meg maga, nincs-e igazam, mikor Gusztinak írártam való érthetetlen exaltatiójával szemben kötelességemné teszem annak erszényét közvetlenül nem venni igénybe, a ki sohasem akar sem kamatot, sem a tőke visszafizetését tőlem elfogadni, sat. Tisztelettel és bizalommal — alázatos szolgálja Görgey Arthur s. k. »

120. Levél.

Ugyanaz Görgey Gusztávnak. Kelet: Prága 1847 november 1. (Eredetije német.) (Itt a levélíró közli másolatban a fönti levelet, jelentvén hogy ezt czímére el is küldte.)

«Te bizonyosan rosszalni fogod annak különös rátartó hangját s én nem szólhatok ellene egyebet annál, hogy minél szegényebb az ember, annál féltőbb gondja legyen azon becsülésre, melylyel önmagának tartozik.** Ha Trangous kapitány úr magát levelem által sértve érzi s e miatt elutasít: akkor egyáltalán hiba volt őneki írnom; de ha annak daczára teljesíti kérésemet: akkor ezen cselekedete, ha isten éltet, ha egészséget és törekvéseimre áldást ad, idővel az ő számára is oly örömök forrásává lehet, melyek jelenleg még minden számítás körén kívül esnek.

«Téged azonban, édes Gusztim, meg kell hogy kérleljelek! Te engem őszinteség hiányával fogsz vádolni, a miért ezen látszólag rég meggondolt tervembe be nem avattalak régen. De ez a terv korántsem régi. Mikor utolsó leveledet vettem,

* A mai pénz- és hitelviszonyok korának gyermeke hihetőleg azt fogja megjegyezni e levélre: «Tant de bruit pour une omelette! Ily sok szó egy ezer forint miatt!» Mivelhogy nem ismeri az 1847-ki volt állapotokat hazánkban.

** Ezt a jellemvonást G. A.-ban nevezte 1849-ben Leiningen tábornok «bettelstolz», koldusbüszkeségnek. (Gr. Leiningen-Westerburg honvédtábornok levelei és naplója 1848—1849. Fordította és bevezeti Marczali Henrik. (Budapest Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata kiadása 1900.)

melyben Mari nénénk feleletét közléd, akkor ötlött legelőbb eszembe, hogy ha vegyész dolgozataimnak mindenkorra végeszakad: én voltaképen megint csak ott állok, mint most három éve, mikor a katonai egyenruhát önként levetettem. Pedig ahhoz, hogy minduntalan pályát változtassak, némineműképen már öreg is vagyok tán. Ezért szeretnék vegyésznek *megmaradni*, ha mellékesen gazda leszek is. A gazda csak tanulhat a vegyész-től. A kettőnek egybekötését megvitattuk Redtenbacherrel: s ekkor ennek azt az útját eszeltük ki, melyet Trangoushoz írt levemből kivihettél. Ha Redtenbacher tehetségemet, én pedig hazámfiainak fogékonyságát oly igazságok befogadása iránt, melyeknek elterjedése életbevágó, túl nem becsüljük: akkor a chemiának Magyarországon nem ugyan gyors és nem is feltűnő, de annál biztosabban hódító propagandája a szerény Toporezról fog kiindulni.

«De már most mondd meg, hogyan tetszik neked merészségem, melylyel Trangous kapitánynak 1000 ft erejéig a te fekvőségeidben jelölök ki biztosítékot a nélkül, hogy előre csak meg is kérdeztelek volna! Ezt minden irántam való barátságod mellett is kissé erősnek kell hogy találád. S én ezt a lépést csakis azon meggyőződésemben mertem megtenni, hogy ha a dolog neked alkalmatlan: lesz velem, barátoddal szemben neked is annyi bátorságod, nyíltan és határozottan tiltakozni ellene... Én azzal a kedély-nyugalommal, mely engem a legválságosabb pillanatokban legkevésbé szokott eszerbenhagyni, várom mind kettőtök válaszát...

«Mindenesetre szükséges a mi viszonyunkban, hogy a legkorlátlanabb nyíltságot velem szemben tartsad törvényül mindig szem előtt; mert ha valaha rájönnék utólag, hogy neked bármiben terhedre voltam, ez engem annyira bizalmatlanná tenne enmagam iránt, irányodban pedig annyira elfogulttá, hogy számunkra nem maradna egyéb hátra, mint szép baráti viszonyunkat kiteríteni és tisztességgel eltemetni.

«Ha időd engedné, érdekemben Trangousszal beszélni s ő hajlandó lenne kérésemet teljesíteni: légy szíves őt arra figyelmeztetni, hogy nagy előnyömre válnék, ha bevásárlásaimat és megrendeléseimet még itt helyben megtehetném s a mesterembereket személyesen megsűrgethetném. A Szepességről ez nehézséggel jár — a szállítás megbízhatatlanságáról nem is

szólva. Ezért írtam én nektek már most róla jó előre — hogy minél előbb megtudjam, minőnek ígérkezik jövőm Toporczon hivatásomra nézve.

« . . . Én kevésbbé hozok kész tudást magammal, mint inkább nemes buzgalmat az igazságnak veled karöltve megismerésére ott, hol az a legmagasztosabban hat a kedélyünkre: az örök természet birodalmában. Hidd el nekem, édes barátom, még a halál is elveszti keserűségét, ha az alapos kutatás szent buzgalmával meggyünk szembe vele. A mi öszves szerény megismerésünk csak egyetlen folytonos láncolatot képez, melynek zártétele a mi felfogási képességünk határain túl esik, de melynek sejtése lassanként azon bizalmas hitté alakul át, hogy akkor sem meggyünk veszendőbe, mikor eltemetnek és többé senkisémm emlékezik meg rólunk. — Isten veled, szeretett barátom! és írj ne sokára hívednek. Arthur s. k.»

*

Az imént szóban volt iglói Trangous kapitányhoz hasonló nemesszívű emberbaráttal hozott össze engemet az élet, kinek emlékét állandó tiszteletben tartom — Zsivora Györggyel. Ő is számos szegény ifjat neveltetett fel a hazának hasznos férfiakká. A szabadságharcz előtti időben Pestnek legjobbhírű és legtiszteltebb ügyvédje, 1848-ban a törvényes magyar kormány alatt Csanád vármegye főispánja, tudtomra az első nememes e polezon, — utóbb az absolutismus üldözöttje ő is, és mint újra gyakorló ügyvéd, a compromittáltak és üldözöttek támogatója volt, tanácsesal és tettel. Az 1867. évi kiegyezés után mint nyugalmazott curiai bíró fejezte be becsületes életét. Én a mióta ügyvédi okleveleimet megszereztem, gyakorlatra az ő irodájába vágytam bejuthatni. Több mint két esztendei vágyakozás és várakozás után végre 1847 elején a nagy humanista Bezerédj István pártfogása juttatott ez óhajtott célhoz.

S itt el nem hallgathatom, hogy ezt a pártfogást egy, a jobbágyait a robot alól önként felszabadító Bezerédj Istvánhoz igaz érzéssel írt rossz versemnek köszönhetem. Kinyomozott, fölkeresett, ajánlott az akkor is «jóságos özvegynek» és meghíván ebédre, Vörösmartynak és Bajzának is bemutatott; mely alka-

lommál azon szerencsében részesültem, hogy Vörösmartynak saját készítményű pezsgőjéből ittam és szivarából szíttam, mely műveire büszkébb volt a szerző, mint költeményeire — Bezerédj István állítása szerint.

Valamint a Bezerédjét egy igaz és rossz versnek, szintúgy a Zsivora rokonszenvét és bizalmát irodai szorgalmamnak köszönhettem. E bizodalma nagy meglepetésemre oly tartósnak bizonyult utólag, hogy Zsivora, élete végén, 1879 július 24-én kelt végrendeletének végrehajtójává engem tett meg, jóllehet összeköttetésünk régen megszakadt, sőt időközben egyszer, mikor egy szerencsétlen barátom érdekében nála jártam, szeliden összekulömböztünk. Zsivora hagyatékának szerencsés rendezése azon hivatalos sikereim közül való, melyekre megnyugvással emlékezem vissza. Szép neje, egyetlen leánya fiatalon elhunyván, tetemes vagyonát hagyományokban osztogatta széjjel. A Magyar Tudományos Akadémiának 100,000 forintot hagyományozott. De az e végrendelezése és halála közti időben ragaszkodó barátok, kölcsönkérők, oly sűrűn visszaéltek gyöngülő jószívével, hogy hagyatéka nagy részben újabb keletű dubiosus, részint nyilván behajthatatlan követelésekből állt, a tetemes hagyományokkal szemben. Csak egy szerencsés ötletű egyezséggel sikerült aztán a Magyar Tudományos Akadémiának szánt 100,000 forintnyi hagyományt részére úgy biztosítanom, hogy az rövid időn teljesen be is folyt.

E kirándulásról visszatérve 1847-re — Zsivora, a mint mondá, többoldalú kiképeztetésem végett azt tanácsolta nekem, fogadjam el Kis Lajos udvari ágens bécsi irodájában az első «sollicitator» helyet, mely Balassa Istvánnak udvari ágenssé lett kineveztetése által megürült; a magyar udvari kancellaria körüli gyakorlat nagy hasznomra lehet későbbi politikai pályámon, mert utóbb is, így vélekedett Zsivora, arra fogok rátérni szülőmegyémben, — praedestinálván rá engem családi összeköttetésem; Kis Lajos őhozzá fordult egy arravaló fiatal ember ajánlása végett s ő engem ajánlott. Megígérte egyúttal Zsivora, hogy irodájában mindig lesz hely számomra, ha hozzá vissza kívánkoznom. — Így kerültem 1847 ősz végén Bécsbe, — miután elébb még az azon évi pozsonyi országgyűlésre hirdetett követválasztáskor Kossuth Lajosnak Pestvármegye másodkövetjévé megválasztásában, mint «A tántoríthatatlan Árporka»

nemesi község szavazóinak a szabadelvű párt intéző bizottságától e végre kiszemelt egyik együtt tartogató bojtárja, tevékeny részt vettem. — Mikor Arthur bátyám Bécsbe költözéséről értesült, a következőket írta nekem :

121. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Bécsben. — Kelet: Prága 1847 november 24. (Eredetije magyar). «... Édes Pistám!... semmiképen sem bírok tisztába jönni magammal a felől, hogy örüljek-e vagy búsuljak Pestről Bécsbe átköltözéseden. Tapasztalásod köre táguland, az igaz; és ez, a mennyiben jellemed férfias kifejtésére szükséges, okvetetlen jó körülmény. Hanem édes öcsém! mily drága áron léssz kénytelen jellemed ekképeni szülárdítását megfizetni!» (Itt aztán mindennemű veszélyekre figyelmeztet.) «... Én Toporezra akarok menni, rendes gazdasági teendőim mellett magyarul jól megtanulni s pár esztendő múlva valami szerényebb vegytani tanszék elfoglalására törekedni. A magyarban való tökéletesedésnek legalkalmasabb helye — jól tudom — nem Toporez. Hanem hát mit tegyen a szegény ember? Ha lóva nincs és mégis haladni akar: gyalogoljon! Ugy is tudva van előtted, miképen a gyaloglás általában nagyon nyemrevaló. Emlékezel-e még ama kedves sétánkra Bielitztől Toporczig? Á propos! kell-e még téged arra figyelmeztetni, hogy Toporezon a magam ura leszek és csak rajtad áll, az első alkalmat üstökön ragadni, hogy hazánkban (szerte) tervezett kirándulásainkat megtehessük? Időm lesz akkor, a mikor neked van; és pénz ha kell is, sok még sem kell. Hisz' élélünk mi ketten úgyiszólvá pénz nélkül is.

Ha Kornél megy Toporezra és Mari néni Nemcsényben marad: akkor én Görgőre megyek Gusztihoz. Az volna ám az élet! Ugyis terveim valósítására Görgő sokkal alkalmasabb hely Toporeznál. — «Még jönni kell, még jönni fog...!» Ne félj semmit, öcsém. Csak az istenért, meg ne németesedjél Bécsben...

Azt kérdezed, könnyen esik-e magyarul írni? Őszintén mondva, oly könnyen, hogy magam is esodáлом, annál is inkább, mert te megelégszel stylusommal. Honnan

veszi magát magyarságom, az rejtély előtttem. Legelső próbatételem az utolsó levelem volt. Hanem az igaz, hogy olvasok is, a mint csak időm engedi. Ivánka barátságának köszönöm a Pesti Hirlapot és Horváth «Magyarok történetét». A beszélgetésben azonban hátra vagyok, igen nagyon hátra; hátrább mint utolsó viszontlátásunkkor. Ivánkával ritkán találkozván, minden gyakoriást nélkülözök s ha találkozom is vele, többnyire németül fecsegünk elnémetesedett viszonyainkról, mert ő úgy jobban szereti. Meglehet, hogy neki is már könnyebben esik az adta nyelve. Legtöbbet az bosszant, hogy a vegytani magyar szaknyelvben egészen idiota vagyok. Hanem hiszen majd segíték rajta, csak jőjjen le egyszer a paprikás gulyásos-hús honába... Hű bátyád Arthur s. k».

122. Levél.

Ugyanaz ugyanannak Bécsbe. Kelet: Prága 1847 december 11. — (Eredetije magyar.) «Édes Pistám! Piller kapitány, István nádor segédtisztje... alkalmával röviden válaszolok szívemet kibékítő... utolsó soraidra... Tehát a legjobbat nyújtom neked, áldásomat azon, a magam élettörekvéseivel rokon elvű pályára, a melynek indultál mint ifjonez, — s a melyet legújabb ígéreted szerint becsületes következetességgel folytatni akarsz mint férfi. Ezen áldásom, legtisztább örömezzéssel párosult szeretetem önkénytelen kinyilatkoztatása. Azonban találkozik itt is egy-két keserű csepp; mert nem gyermek-játék, a mihez fogtál. Lesznek óráid, hol aggódva függend pillantásod bizonytalan jövődön. Mert helyesen jegyzé meg Szentkirályi Móricz Babarczy ellen tartott beszédében, «hogy az ellenzék Magyarországon büntetésnél egyéb nem várja». S általában véve az «ellenzék» értelmét: mi egyéb várja a roppant philiszter sereg ellen küzdő magányos férfit e világon?... Várja őt félreismertetés, gyanúsítás, szűkölködés — és már csak ezen utolsónak nyomán is megvetés. És még ha független vagyoni állással meg is áldotta őt a véletlen: egy bizonyos ironicus sajnálkozást még sem kerül ki, mely annyit jelent a közönség részéről: «hogy kár érte! lehetett volna belőle valami, ha rossz tanácsosra nem hallgat». És tudod ki

lesz az a notorizált rossz tanácsosod? Én. — Ezért minden örömem mellett e szép, férfias, tiszta elhatározásodon; «udvari ágensségre nem törekedni, Bécsben nem maradni, visszatérni szegény (fájdalom! ily kedélyekben mint mi, szűkölködő) hazánkba» — kötelességemnek tartom még egyszer arra kérni téged, törekedjél elébb tisztába jönni magaddal a felől: örömmel, megnyugvással fogsz-e visszatekinteni — majd a ködös napok beálltával is — azon időre, mikor te, *Hereules in bivio*, tanácsaim, meg Gida, Karl, Zsedényi sat. tanácsai közt választván, az enyimet követted? Ha majd az anyagi jóllét hiányát fájdalmasan érezvén, az önmegfogadás kétséges gyönyöreivel meg nem elégszel: nem lesz-e akkor emlékem szapora fohászok kútfeje kebledben? Nem fog-e — eleinte csak néha, de majd későbbben talán gyakrabban is keserűn meglepni a gondolat: «bárcsak ne követtem volna Arthur tanácsát! bárcsak követtem volna emezekét!» Ezt gondold meg, mielőtt elfordulsz Gida-, Karl-, Zsedényitől. — mielőtt az én életervemem felkarolod . . . sat. hű barátod Artur. s. k.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

1848. Január — Márczius. — Görgey Arthur jegyváltása Aubouin Adéllal. — Házasságszerzési kedvtelés és csalódása. Férfias egyenesség és asszonyi érzékenykedés. — Mindezekből végzetszerű félreértések. — Öt levél.

1848. évi január 16-án Görgey Arthur Prágában jegyet váltott Aubouin Adél kisasszonnyal, ki francia származású, vagyontalan árva, évek óta társalkodónő minőségében Redtenbacher tanár családjában élt.

123. Levél.

«Ő, kor, vallás, jellem és vagyon tekintetében annyira hozzám illő, hogy megvagyok győződve, boldog leszek vele, ha Isten egészséget ád». Írja Arthur 1848 január 17-én Mari nénéneknek Prágából Nemcsénybe . . . (Eredetije német.) «Mindamellett jól ismerem azon ellenvetést, melyet nekem okkal tehetsz, hogy t. i. boldogságunk egy kemény hatalmas szírtén hajótörést szenvedhet — mind kettőnknek vagyontalanságán; és hogy ezért részemről el volt hamarkodva, már most nyilatkozni, mikor még biztosan azt sem tudom, hol fogjuk felüthetni sátorunkat és hogyan leszünk s egyáltalán leszünk-e a szűkölködés ellen biztosítva. Senki sem érzi ezt jobban nálamnál; de a mint a körülmények álltak, nem tehettem másképp, miután menyaszonyomat annyira megszerettem, hogy az elszakadás tőle szerencsétlenné tett volna. Már őszre Adélnak, nagybátyja és testvérei kívánsága szerint, Franciaországba kellett volna visszatérnie. Ha elutazása előtt nem nyilatkozom: kockázatom, hogy ő rokonai rábeszélésének enged és máshoz megyen férjhez. Ha nyilatkozom: akkor meg őt elébb magánosan ennyi

földre hazautazni engedjem-e, hogy utóbb megint, mire jobb körülmények közé jutok, érte menjek-e, elhozni? Ez nagyon hosszúra nyúlt volna s mindezen utazási költségek megtakarításából egyszerű életmódunk mellett egy évig kiélünk. Egy esztendőn belül pedig tisztartó úr leszek Toporeczon s megélek abból, a mit megszolgállok. De ehhez az kell, hogy túlságosaknak ne találđ föltételeimet, még most se, mikor feleséggel jövök . . .»

Két nappal később, 1848 január 19-én Arthur új levélben ezeket írja Mari nénénknek, egyebek között:

124. Levél.

«Hogy mind Adél, mind magam vagyon nélkül vagyunk, cseppet sem akadályoz minket abban, hogy boldognak s elégedettnek érezzük magunkat; mert kevés szükségcink vannak és mindketten megtanultunk nélkülözni. De igenis szerencsétlenné tenné minket az, ha mások kegye után élnénk. Ha te nekem a fekvő birtokod kezelését csak azon okból adod át, hogy ezzel jótettet cselekedjél: ezt én hamar észre fogom venni s azon percztől, melyben észreveszem, helyzetem elviselhetlenné válnék; kénytelen volnék rajta akár erőszakosan is változtatni — vagy pedig megváltoztatni eddigi egész gondolkodás- és cselekvésmódomat. Tehát koránt sem azért, hogy magamat feltoljam . . . kérek ily sürgetőleg, válaszolnál határozottan fönti három kérdésemre (fölfogadsz-e szolgálatodba? mely naptól fogva? mely föltételek alatt?), hanem csupán azért, hogy tagadó esetben még elég időm maradjon, másfelé keresni alkalmazást. Irántad való szeretetem, háládatosságom ösztönzött, magamat, szolgálatomat legelőször is neked ajánlani fel... Beléképzelem magamat helyzetedbe velem szemben, és megengedem, hogy különösnek tetszhetik előtted bennem — unokaöcsédén s barátodon kívül — tisztet is látni egy személyben; nem is veszem neked rossz néven, ha aggaszt a gondolat, hogy eszembe juthatna ott az urat játszani akarni, a hol csak az első vagyok a szolgák között. Ezért megnyugtatódodra biztosítalak, hogy én bizony nem avégett köszöntem le harminadéve oly állásról, mely tulajdonképen csupán

becsületből s adósságszinálásból áll, — hogy ezt a dőreséget mostan megint előlkezdjem. Én, ha bízol bennem és azt hiszed, hogy anyagi érdekednek kedvez, úgy állítok be Toporeczon mint tiszted, nem pedig mint «Görgő és Toporecz örökös ura». Adél is nem a Görgey uraságot, hanem az embert szerette meg bennem. S azt a becsülést, melyben még eddig mindenütt részesültem környezetem részéről. Testvéreim szeretetét és bizalmát, Guszti barátságát s a tiedet és mind azt, a mi eddigelé igazán emelt és boldogított, nem annak köszönöm, hogy nemes ember vagyok, hanem lelkülemnek, mely a hol csak lehet, cselekvésben szeret nyilvánulni; — nem külső, hanem belső jellememnek; s ha egykor elszánt és nyugodt lélekkel fejezem be életemet: e lelki nyugalmat nem annak fogom köszönni, mások milyen nagyra néztek engem, hanem annak, a mennyit tényleg értem. Ha tehát Kornél öcsém, nejével a toporezi kastélyt kívánja lakni a nélkül, hogy a te gazdaságod kezelésével bajlódni akarna: én semmi tekintetben nem leszek akadályára. De ha ő a te birtokod ellátását a saját magáéval — a mi szerintem a legtermészetesebb lenne — egyesíteni hajlandó: akkor én Toporeczon fölösleges vagyok, neked pedig hozzá csak gratulálhatok, mert neked mégis csak terhes lenne az én javadalmazásom. Akkor én, örülvén ezen bonyolódott viszonyok illetén természetes megoldásán — követem Gusztinak baráti ajánlatát, a kihez tiszta szivemből vonzódok. Írtam is már neki, keressen számomra közelében valahol egy kis helyet (akár haszonbérletet, akár alkalmazást.) Csak ha Guszti sem talál semmit számomra: veszek nehéz szívvel búcsút Magyarországtól, — nehéz szívvel, mert mind a magam, mind Adélnek benső óhajtása, ha csak lehetséges, ott élnünk és csak szükség esetén Magyarországon kívül. És most végre még csak egyet. Legyen sejtés, legyen balga nézet: azt veszem ki utóbbi levelednek némely homályos helyéből, hogy téged eljegyzésem híre kellemetlenül érintett. Ha úgy lenne: akkor nemes szíved épen abban fog legszebben nyilvánulni, ha *barátodnak* — habár nem óhajtásod szerinti — hitvesétől nem fogod megvonni azon rokonai érzelmeiket, melyekre ő mind azok részéről, a kik sorom iránt érdeklődnek, szerénytelenség nélkül bizton számot tarthat sat. Háládatos unokaöcséd Arthur s. k.»

125. Levél.

Ugyanaz Görgey Gusztávnak. Kelet: Prága 1848. évi január 19. (Eredetije német.)

«Oly áldozatról beszélsz, kedves barátom, melyet én fognék neked hozni, ha közeledbe telepedném! A komoly hang, melyet levelemből kiolvastál, több különböző rejtett forrásból gyűlt, melyeket ezennel baráti szemed előtt fel akarok tárni. Komolylyá hangol engem a tudat, hogy én, becsületes jószándékú s nem minden belátás nélkül való 30 éves férfiú még mindég megállapodott hatáskör nélkül állok; komolylyá — a hozzád való viszonyomból folyó érzés s az aggasztó kétely, vajjon azt a sok valódi áldozatot, melyet te hoztál nekem, fogom-e könnyen kiegyenlíthetni, hű barátságodat tettekben úgy viszonzozhatni, a mint lelkemben szeretném. Komolylyá hangolt eddig egy szegény leány iránti benső szerelmem, kit az elmúlt nyáron volt alkalmam közelebből megismerni; és még komolyabbá hangol most, mikor őt magamnak már eljegyeztem, a gondolat kétes jövőnkre! De ez utóbbi gondolat nekem egyszersmind a legtisztább földi boldogság forrása... De nehogy kételkedjél őszinteségemben, ünnepélyesen biztosítalak, hogy a Trangoustól kért kölcsön, meg az eljegyzésem nincsenek — a legtávolabb vonatkozásban sem — egymással. Én mikor Trangoushoz és hozzád fordultam, még nem is sejtém, hogy már az 1848. évben meg fognék nőszülni, a mi most már, ha isten is úgy akarja, el van határozva. Hogy ezt teljesen megértsed, engedd, hogy néhány adatot elmondjak regényemből.

«Aubouin Adèle, kinek születési helye Pontarlier Franciaországban, korán elárvult; számottevő vagyon nélkül, arra lévén utalva, hogy önerején tengesse életét, véletlenül Redtenbacher hajadon ánya mellé jutott társalkodónőnek. Redtenbachernénál laktak. Én az első évtől fogva bejáratos voltam a házhoz, sőt az elmúlt nyáron három hónapon át falun ott is laktam nálok. Ekkor volt alkalmam Adélt közelből kiismerni és — megszeretni. A nélkül, hogy belőle valamit neki elárultam volna, magamban elvégeztem, hogy — ha ő érzelmeimet viszonzozza s én a Szepességen megkeresek annyit, a mennyi szükséges a megélhetéshez — egy év mulva elveszem. Ekkor

közbejött, hogy Redtenbacher ángya júliusban szintén férjhez megy és hogy ekkor Adél, rokonai kívánságának engedve, visszatér Franciaországba. Már most ezt tovább szó nélkül nem nézhettem. Gyors elhatározással — számba vévén egyrészt, mindkettőnknek mily kevésre van szükségünk és hogy másfelől Mari nénénktől talán csak nem lesz sok, ha toporezi birtoka kezeléséért két szobát, az élelmet, fát s a t... igénylek. — Adélnek azt az ajánlatot tettem, hogy ha eléggé szeret, hát kövessen Toporcra a jövő ősszel. S ő beléegyezett. De mivel társalkodói állása már augusztusban véget ér s ő azután nem tudna hová lenni, holott szeretne nem nagyon távol tőlem tartózkodni s a nyilvános decorumot is megfigyelni: ezért rövidíték az időn.

Így állnak most a dolgok. — Azonban meglehet, hogy számításom ki nem futja, ha t. i. Mari nénénk sokallani találná főntebb elmondott föltételeimet. Ez esetre tehát téged kérlek, keresnél számomra egy haszonbérletet; legjobban szeretném ha Görgön akadna. — Azt ne vedd tőlem rossz néven, hogy a Mari nénivel megnem egyezhetés esetére tett baráti ajánlatodat, miszerint Görgön nálad lakjam, nem tekinthetem a feleségemre is kiterjedőnek.

«Ha az a haszonbérleti terv sem talál elsülni, akkor valóban már csak két út marad számomra! vagy itt Csehországban keresni meg kenyeremet, vagy New-Yorkba vitorlázni által. Ott egy volt collegám vegyészeti festékárú-kereskedést nyitott; vele fognék társaságba lépni. Annyi bizonyos, hogy ha Mari nénénk, vagy te nem vehetitek hasznomat: Magyarországnak — meglehet, örökre — istenhozzádot kell mondanom, bármilyen fájdalmasan essék is ez nekem.

«Trangous felőli tudósításodnak nagyon megörültem. Azt tán nem kell ismételnem, hogy rá teszem az életemet (mely most már kétszer olyan becses előtttem), hogy téged cserben ne hagyjalak. De életemnél egyebem nincsen és azzal kell biztosíték gyanánt beérned.

«Írok egyuttal Mari néninek is, körülbelől a mit neked. Csupán New-Yorkot elhallgatom előtte, minthogy ennek említése könnyen úgy hathatna érzékeny kedélyére, mint fenyegetődzés és erkölcsi kényszerítés.

«Gidának is írok ma és arra kérem, hogy a Trangoustól

hozzá érkező pénzt nekem azonnal megküldje. Nem mintha tüstént akarnék bevásárlásokat tenni. Hisz' elébb meg kell tudnom tőled és Maritól, hol és minő viszonyok közt fog engem a jövő ősz találni, csak azután lehet intézkednem. Ha Európában minden kötél szakad: akkor a jó Trangous kölesőne az oceánon túlra szállít és hat év múlva Amerikából fizetek neki! Állandóan hű hozzád barátod Arthur s. k. »

126. Levél.

Ugyanaz, Görgey Gusztávnak. Kelet: Prága, 1848 február 19-én d. u. 2 órakor. (Eredetije német.)

«Utolsóelőtti leveled óta, mely még a múlt évben kelt, nekem egy egész sor olyan felindulásokon kellett keresztül mennem, melyeknek nyoma beesett orczáimon, homlokom korai redőiben, képeimnek múmiaszerű öszves kifejezésében még sokáig lesz felismerhető. Mikor egy ember, ki az őszinteség és hűség zászlójához esküdött, minden lépten-nyomon csak a bizalmatlanság és gyanúsítás, a maga legbeesületesebb szándékai félremagyarázásának kísérleteivel találkozik; mikor őt kétértelmű föltevések által éppen azon részről, a merre legjobb törekvése irányul — nem ugyan visszautasítják, de igenis, akár félreértett gyöngédségből, akár valódi bizalmatlanságból a kétségbeesésig meggyötrik: akkor az isten sem kárhoztathatja, ha viszont ő is elveszti hitét az emberek őszinteségében és — önnön belseje szentélyét a profánáltatástól megóvándó — hasonlóval fizet, t. i. minden barátságos ajánlatban, a mit neki tesznek, csupán fanyalogva nyújtott áldozatot szimatolván, sértődött önérzettel, a már-már elfogadásra kinyújtott jobbát rögtön visszahúzza és inkább semhogy bárkinek valanivel adósa legyen, magára hagyottan éljen és meghaljon, — inkább semhogy azon örömökre vágyjék, melyek csak nemes gondolkozású emberekkel való együttélésből fakadnak — mikor lelkiismerete minduntalan azon kételylyel kénytelen gyötrődni, hogy ezen együttlét örömeit ő csakis környezete titkolt, de súlyosan megérett áldozatainak köszönheti.

«Mikor te felszólítottál, hassak Mari nénénkre, hogy Toporeczot osztályra bocsátó szándékától álljon el: én neki ez

értelemben írtam. Levelemnek az volt az eredménye, hogy felhagyott e gondolatral. De ő viszont azt írta nekem, hogy nem tud a birtokkal mit csinálni.

«Én erre azt feleltem, hogy a kezelést átveszem én.

«Erre ő azt válaszolta, hogy ez így impracticus dolog; meg kell azt beszélni előszóval, azután kísérem el őt Pozsonyba, hogy ott engem a bátyjának bemutatson. — Már most: a bátyjának lánya van és hogy ez is ott lesz Pozsonyban, meg volt a levélben mellesleg érintve. Ezen praemissák elégségesek valának azon következtetéshez, hogy a jó néni bennünket össze akar boronálni.

«Nem maradt egyéb hátra, mint, nehogy szárba hajtsanak, gyökerestül kigyomlálni e reményeit: s így válaszómban megírtam neki eljegyzésemet Adállal és hogy örülni fogok Toporcza kezelését (a már tudva lévő szerény föltételek alatt) átvehetni. — Ha ezen föltételeim túlságosak voltak: vagyok én az az ember, a ki oknak enged. Beértem volna még szerényebb javadalommal is. Én tudom, mit bírok!

«Már most jött egy levél, teli lamentóval: hogy el van hagyatva; hogy ő áldozatomat el nem fogadhatja. (*Én nem tudok semmiféle áldozatról!*)

«Nekem tehát arra kellett elszámnom magamat, hogy a toporczi gazdaságot kezelő állomásért most már nála *könnyörögjek*, mivel most tényleg nem tudom, hogy hamarjában hová forduljak. Mert egy az: más alkalmazást eddig még nem is kerestem, mivel megbíztam Mari nénénk első beléegyezésében, melylyel felajánlkozásomat Toporczra elfogadta. De meg nem is volt szabad addig más alkalmazás után járnom, mígnem definitive azt meg tudom, hogy Toporczon nem kellek neki. Az állomások pedig számomra — még ha oly ügyes volnék is, mint a kalifa legifjabbik fia — nem teremnek vadon, kivált nem akkor, ha az ember már egynéhány előleges ajánlatot kereken visszautasított, mint én tettem.

«Ezen utolsó supplicans levelemre jött végre az a meghívás, hogy tavasz kinyíltával költözzem Toporczra; mire aztán, a mint tudod, esküvőmet és elutazásomat április 15-ikére tűztem.

«Már most képzeld el kínos elcsodálkozásomat, mikor te most azt írod nekem, hogy Mari nénénk azzal bírta meg Melezert (ügyvédjét), hogy adja ki Toporczt idegen bérlőnek!

«Nem haragszom Mari nénénkre. Ő jó és nemeslelkű, habár mostani hangulatában kissé következetlen. De harczban vagyok végzetemmel, mely nekem, ki megvagyok szokva nem tekintgetni sem jobbra, sem balra, hanem egyenes utamon haladni, ilyen leveleket kotyvaszt! E miatti panaszomat pedig a te hűséges titoktartó baráti kebledbe öntöm ki — bizalmasan mint mindig.

«... Lucsivnárról február 11-ikéről kelt levelednek benyomása rám a legkellemesebbek egyike volt, melyek életemben értek. Mert arról győzött meg, hogy nemcsak hű barát vagy, hanem elhatározott férfi is. — Korábbi kijelentésed, miszerint a toporezi ügyben semleges akarsz maradni, a nembánomság külszínével bírt, mely nekem fájt, mivel téged, a kit oly nagyra becsülök, a többiek szeme előtt hátrányos világításba állíthatott volna. Mostani kijelentésedd megint a régi vagy nekem s én a legőszintébb örömmel megyek bele a tervedbe. A nénénkel való legújabb megállapodásom nem lesz benne akadály, minthogy ennek kiviteléhez még eddig tudtomra semminő lépések nem történtek. Én mindenesetre feleségemmel Prágát április 25-ikén elhagyom és egyfolyvást hozzád utazom, — Bécsen és Pesten, vagy rövidebben mondva, Pozsonyon keresztül. Málhámat pedig innen Bécsnek Késmárkra indítom.

«Nénénknek utolsó levelére nem válaszoltam; csak Pista által értesítettem őt, hogy ezt Bécsben élőszóval fogom tenni. E levélben ő végleg kijelentette, hogy engem két, legfőlebb három hónap alatt elvár Toporeczon s ott a birtok átadását személyesen fogja eszközölni. Hogy mikor érkezik Bécsbe, nem tudom...

«És most még néhány szót megnősülésemről.

«Szükségét ennek a természet oltotta belénk. S ez a szükség rendszerint oly férfiaknál nyilatkozik legerélyesebben, a kikben bizonyos erkölcsi undor létezik a házasság surrogatumai ellen. Ez a szükség tehát megvolt bennem is s a feladat csak ez: oly hajadonnal ösmerkedni meg, a ki velem összeillő. Ha már most arról biztosítalak, hogy éppen az én Etelkám ez a velem összeillő hajadon: a többi világos lesz előtted. — De te könnyelműséggel vádolhatsz, a miért tulajdonképp még mindig inog a föld alattam. Igaz, hogy könnyelműség volt tőlem, Mari nénénk első válaszában megbízni s itt egy állásról lemondani.

a mely már megvolt. De akkor nekem sejtelmem sem volt arról, hogy Mari néni még más befolyások alatt is áll az enyimen kívül és hogy ő Toporcز kezelésére vonatkozó ajánlatomat igazán részemről való áldozatnak nézi, mely őt sérti. A te leveled világosított fel először és én neked ezért hálával tartozom.

«És most én a dolgok állását kurtán összefoglalom. Megláthatod belőle, hogy jól megértettelek-e. Tehát:

«1. Te meg Kornél öcséd átveszitek Toporcزot Maritól a magatok számára s én tőletek veszem át haszonbérbe.

«2. Április 25-ikén feleségemmel elhagyom Prágát és május első napjaiban találkozom veled Görgön, hatáskörömet azonnal átveendő.

«Nemde?

«És most még csak egyet kérdek: feleséggel is szintoly szívesen látott vendéged leszek-e? Isten veled, te hűséges barát! Ne felejtse, hogy várva várom feleletedet... hű barátod Arthur. s. k.

127. Levél.

Írja ugyanaz Görgey Gusztávnak. Kelet: Bécs 1848 márczius 7-én. (Eredetije német.)

«... Tegnapelőtt óta a mi jó nénénk itt van köztünk, csakhogy — sajnos — fekvő beteg! Már Pozsonyban meghült volt s ily állapotában utazott fel Bécsbe a képzelhető legrosszabb időben, nehogy engem elszalaszson... Itt arra határozta el magát, hogy Toporcزot nekem minden további megállapodás nélkül provisorice átadja úgy, hogy ezzel egyikünknek se legyen a keze megkötve, vagy későbbre halasztott végleges elhatározásainknak az útja bevágva...

«Trangous tegnapelőtt megadta nekem az 1000 ft kölcsönt hat évre, általam kiállított kötelezvényre, hatos kamatra.

«Legfőljebb két nap mulva innen visszautazom Prágába, ott kihirdtettem magunkat, megesküszünk és tüstént útra kelünk; így ahelyett, hogy május elsejére Görgön, már április elején Toporczon leszek a vendéged. Te nyugodtan intézheted Görgön a meginduló mezei munkákat, én meg Toporczon; Mari néni pedig bátran maradhat Nemcsényben a meddig neki

tetszik. A nyarat Toporczon szándékozik tölteni — és akkor, remélem, minden differentiák szépen kiegyenlítődnek. Mondhatom, alig várom azt az időt, mely mindnyájunkat egyesít.

«Én most itt valósággal tűkön ülök. Egyfelől szeretnék visszasietni Prágába menyasszonyomhoz, másfelől Bécsben maraszt a gond Mari nénénk egészségi állapota miatt. Ez nem életveszélyes ugyan, de az orvosok kijelentése szerint eléggé súlyos arra, hogy vágyakozásomat háttérbe szorítsa — tüdő- és mellhártyagyuladása van; nem a legfőbb, de mégis oly mértékben, hogy vérmességét tekintve, a legkisebb mulasztás nagyon veszélyes fogna lenni. Elképzelheted, hogy itt mulatásom nem a legmulatságosabb . . . Isten veled! és viszontlátásra! . . . Hálás hű barátod Arthur. s. k.»

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

1848. — A bécsi martiusi forradalom. — A pozsonyi országgyűlés. — Kossuth Lajos s a magyar küldöttség bevonulása Bécsbe. — Az első magyar miniszterium kinevezése. — Am ezt megelőzi a Jellacsics báné. — Az 1848-iki törvények szentesítése. — Utazás Bécsből Pozsonyba, Pestre, Toporcra. — Rövid idyll. — «A haza veszélyben!» — Görgey Arthurt kinevezik honvéd-századossá az 5. honvéd-zászlóaljhoz. — Két czikk a «Martius 15-kében». — Három levél.

1848. évi február vége felé Mari nénénk Nemcsényből és Arthur bátyám Prágából, személyesen találkozni, Bécsbe jöttek. — Itt aztán bátyám mindazon kis félreértéseket, melyek köztök toporczy tervökre nézve levelezés közben, Arthurnak a dolgot mindég nevén nevezni szokott egyenességéből, nénénknek ellenben beteges érzékenységéből támadtak volt, szeretettel eligazította.

Kettőre azonban nem gondoltak: — arra, hogy Mari nénénk erkölcsileg nem is képes Arthurnak Toporczy kezelésében a szükséges teljesen szabad kezét megadni, vagyis vele szerepet cserélni; és hogy ezért, midőn Arthur tőle föltétlen megbízást nemcsak a szándékában, hanem a cselekvés, a kivitel terén is követelt és Mari néni ezt őszinte szóval meg is adta: akkor ezen megbízás igazán még sem volt teljes — mert ellenkezett a megbízónak egyéniségével. Eddig ő volt, férje életében is, a legfőbb tekintély a házban. Azonkívül ő volt a jóltevő öcsesei irányában; Arthur is (ámbar közülünk Ő még legkevésbé) egyoldalúan le volt neki kötelezve, s ezen megszokott posztióról asszonyi szíve akarva sem bírt lemondani. Ez jellemének egyik alkatrésze volt. — Most azonban a nagy szolgálat, melyre ő irányában Arthur oly önzetlenül vállalkozott, még növelte amaz előtt emennek szellemi

fölényét. Mari néni érezte homályosan, hogy vele szerepet cserél Toporeczon. S ez, a nélkül, hogy önmagának számot adna róla, feszélyezte, nyomta. Ez volt az egyik.

A másik meg ez: Feri bácsi életében gazdasága — még a more patrio kezelés színvonaláról tekintve is — az okszerű mezei gazdálkodásnak éppen ellentéte volt. Arthurnak eszébe sem jutott, hogy ennek így változatlanul folytatását várhatná és kívánhatná tőle. Erre ő sohasem vállalkozott volna! Szándéka volt: szigorú rend és arányos takarékoság behozatalán kezdeni és fokozatos változtatás útján s a gazdasági vegytan tanulságainak alkalmazásával a rábízott birtoknak jövedelmezőbbé tételén végezni feladatát.

De ezt a punctum salien-t részletesen megvitatni nem jutott eszökhöz. — Pedig Mari néni nem csak azon módon föntartotta volt a régi rendszertelen rendszert, hanem, mi több, minden gyökeres változtatásban *a férje iránti kegyeletnek és saját érzéseinek gyöngédtelen megsértését látta csak* — a mint a következés megmutatta.

Így aztán bécsi egyetértő megállapodásuk már keletkező pillanatában a felbomlás csíráját rejtette méhében.

Azonban már ugyanakkor meg volt írva ezen kisszerű családi tarthatatlan viszonyokból való természetes kibontakozás is.

Megírva a világesemények nagy könyvében!

Azalatt míg Arthur bátyám a Bécsben hirtelen súlyos betegségbe esett Mari nénit — azt mondhatnám -- *női gond*dal s ügyességgel személyesen ápolta: a francia februári forradalom híre Bécsben a martiusi napokat szülte!

Arthur bátyám úgy jött el Prágából, hogy csak két napot tölt Bécsben; Prágában menyasszonya s egy félbenvaló tudományos dolgozata várja; de Bécsben meg veszélyes beteg itt fekszik előtte az az éltes nő, ki szinte anyai szeretettel van iránta: s erre ő rögtön el van szánva, az összeütköző kötelességek közül a közelebbinek feláldozni magát, bizonytalan időre elhalasztani a többit. Valamint gyermekkorában két esztendőn át ápolta az édes anyját, gondosan rejtgetve iskolai tanulmányai megszakítása miatti mély keservét: épp így ragadta magához most nagynénje ápolását, az orvosság pontos szedését, az éjjeli virrasztást — mialatt Bécs utcain s a csá-

szári «Burg» körül soha nem látott és Bécs színterére soha oda nem is képzelt események ütétek egymást!

S itt most újra ismétlődött az a sajátságos tünemény, hogy valamint egykor 21 évvel azelőtt halálos kórágán édesanyánk senki ápoló kezét nem találta oly gyöngéd-ügyesnek, mint Arthur fiát: hasonlóan most Mari néni is úgy hozzá szokott ennek gondos bánásához, hogy csak őt kívánta mindig maga körül látni.

Mari néni betegsége eltartott hetekig és Arthur bátyám heteken keresztül alig távozott néha egy-egy órára a kórágya mellől szabad levegőre. Egy okkal több, hogy nekem meg az utca jutott osztályrészül. Az udvari cancellaria és utána az udvari ágensek irodája rögtön szünetelni kezdtek, mint az a pataki malom, melynek egy felhőszakadás elhordta a gátját, vize a nagyobb tömeggel együtt más mederben tova rohan, de az őrletők is elmaradnak.

Egyetlen egyszer ebédelt Arthur bátyám házon kívül a belvárosban velem. — «Am Graben» a «Haidvogel» című vendéglőben történt: bátyám étel közben kezébe veszi az akkor fénykorát élt müncheni «Fliegende Blätter» nevű képeslapot; szótlan nézi sokáig és szótlan nyújtja ide nekem, rámutatván egy kettős illusztráló rajzra. A kettős lapnak felirata ez volt: «Je nachdem» — alatta egyik lapon ez állt: «Entweder» — a másikon: «Oder». — *Emitt* emlékszobor, mit a nép a szabadság hősének emelt; *amott* maga ez a szabadsághős — bitófáról lógott

Végig éltem Bécsben a márcziusi napokat. Közelből hallgattam Fischhof beszédjét az Alsó-ausztriai Rendek palotája udvarán. Láttam s a temetőbe kikísértem az első katonagolyók áldozatait. Mikor az Aula s a nemzetőrség fegyverbe és századokba sorakozott: én nem álltam sorba és föl sem bírtam fogni, mit keresnek a magyar fiuk, többen, a bécsi nemzetőrség vagy az Aula soraiban! Én idegennek, külföldinek éreztem magamat Bécsben. Kardot kötöttem én is, de attilát öltöttem fel és feltűztem kucsmámra azt a magyar nemzeti szín tollat, mit az elmúlt ősszel Pesten Kossuth Lajos követválasztásakor pártjelvény gyanánt viseltem. Mikor az Aula fegyveres csapatban kierőszakolta Ferdinánd császártól a «Constitutiót» s ily feliratú zászlók alatt diadalmasan végig vonult

Bécs utcáin, a «Luchsliedet» énekelve: én nem bírtam ezen diadalének értegni magaslátára emelkedni. Megbotránkoztam ezen a gyermekes hangulaton: *milyen* hát voltaképen, vagy minő *lesz* ez a «Constitutio»? Ők akkor nem kérdezték.

Nekünk bátyáimmal a bécsi napok alatt szemünk, eszünk a pozsonyi országgyűlésen csüngött. Azt éreztük: most vagy soha! Az az óriási hullám, mely Párisból kiindulva, az európai néptengeren végig éjszak, kelet és dél felé félkörben odább-odább haladt, Bécsben elsöpörte Metternichet s azt az abszolút hatalmat, azt az eddig megmozdíthatatlan szirtet, melyen Magyarország boldogulása, alkotmányos nemzeti fejlődése, minden szabadelvű reform törekvései eleddig megtörttek. — *Együtt van a magyar törvényhozás — benne mind a nemzet java színe.* Fogja-e szerencsés kézzel, belső egyetértéssel kihasználni ezt az Isten adta kedvező, ezt a *mulékony* pillanatot hazánk újjá születésére? Lesz-e elég állambölcsessége — erélye — mérséklete? Beválik-e most a régóta hasztalan küzdött szabadelvű párt, mint igazán és bölcsen szabadelvű és mint bölcsen alkotó — rendbontás és forradalom nélkül?

Egy napon azután az orvos kijelenté, hogy nénénk túl van a halálveszélyen. Erre Arthur bátyám visszautazott Prágába menyasszonyához és félbenvaló vegytani analysiseihez. Azzal vált el tőlem, hogy még csak most örül igazán Toporcra költözésének, *mert a jövő napokban minden magyar embernek otthon a helye.*

Prágából aztán a következő levelet írta nekem:

128. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Bécsben. Kelet: Prága 1848 martius 18. (Eredetije magyar.)

«Édes öcsém! . . . Itt nincs annyi öröm, annyi meglepettség, mint Bécsben. Ma egy hete összejött Szent Wenczel teremében (egy mulatóhely) a *cesek-párt*, petitiót megvitatandó. Egyéb pontok közt volt ott: a) általános kötelesség a katonáskodásra sors útján; b) négy évi katonai szolgálat; c) robot eltörlése. — A *német-pártnak* akkor még nem volt bátorsága a síkra lépni. — Eljött az eldöntő 13-ika s vele

együtt meg a német-pártnak is némi kurázsija. A polgármester, s az egész németpárt utána, hozzá állt a csehparthoz s a magok kezébe csalogatták a reform gyeplűjét. A petitió megváltozott ezek befolyásával annyiban, hogy az *a)* és *b)* pont kihagyatott! s a *c)* pont következőképp módosított: «Verbesserung der bauerlichen Verhältnisse». Következése az lett, hogy már most a paraszt azt mondja, hogy ők külön petitiót akarnak. — Jól van, feleli a németpárt — adjatok tehát be külön petitiót, majd a mienkhez hozzácsatoljuk. A parasztság azonban nem akarja átlátni, hogy négy milliom ember petitiója «Beilagéja» lehetne egyszázezer (ember) petitiójának — és kijelenti egyúttal roppant jókedvét, Prága város német lakosaival egy kissé megmérkőzni. Lesz akkor dinomdánom! Bárcsak hazánkiai már eltörölték volna a robotot, ezt a pokoli átkát az emberi nemnek. — Igaz, hogy én könnyen beszélhetek, mert nem veszítek vele semmit; hanem . . . ha rajtam áll, hát eltörölöm a *nemességet* — itt aztán csakugyan veszteséggel járok.

«Köszöntsд jó nénénket. Mondd meg neki, hogy csak most örülök elutazásomnak, mintán tudom, hogy neki meg nem ártott.

«En folyó hó 30-kára tűztem ki az esküvőnket és 31-kén nálatok vagyok. — Hú bátyád Arthur. s. k.»

*

Azalatt míg bátyám Bécsben járt, Prágában egyetemi ismerősei rendfőntartó önkéntes csapatot alakítottak. Mikor ő Bécsből megjött; őt is felszólították a belépésre. Ő erre késznek nyilatkozott, de a cseh színű kokárda feltűzése alól magát fölmentetni kérte, mint a mely őt meg nem illeti; ő más jelvényt, mint magyar színűt fel nem tűzhet. Ezért aztán a rendtartók nagyon megharagudtak rá. Tudjuk, hogy a cseh urak, ha egyszer ránk magyarokra, a miért «vagyunk», felharagusznak, nagyon szoktak haragudni. — Bátyám a rendtartó csapatból kimaradt.

Ezalatt az az óriási hullám nyugat felől keletre halad-tában elérte hazánkat és mindjárt ott a határszélen becsapott az országházba.

Következtek az ismeretes nagy napok.

Láttam a 48-ki törvények pontozataival felérkező magyar országgyűlési küldöttséget mártius 15-kén bevonulni Bécsbe.

Az udvari cancellárián előre megtudtam jövetelét, megérkezése óráját. Mikor a Jægerzeile végére elébe sietvén, a Práter elejéhez értem, még egyetlen kíváncsi lélek sem volt körülöttem. Vagy félóráig türtőztetnem kellett magamat a Császármalmok — a Pozsonylól érkező gőzhajók kikötőhelye — felé vívó széles úton. A mint nyugtalanul fel-alá járkáltam, a város felől csinos nyitott úri hintó robog elé; mellettem megállapodik; két úri ember száll ki belőle s meglátván magyar öltözetem s a háromszínű tollat a kucsmámon, udvariasan megszólít az egyik: ösmerem-e Kossuthot? Igenlő feleletemre megkérnek, mutassam meg nekik; ők a Juridisch-politischer Lesevereintől üdvözlésére kiküldvék. — Már ekkor figyelmünket leköté egy növekedő pont a hosszú fasor távol végén — a gőzhajótól közeledő hintósornak eleje. A mint a kocsik végtelen sora közelünkbe ért s adott jelre az első nyitott bérkocsis elébb lépést járatta lovait, utóbb pedig megállott; én, ki benne Kossuthot már messziről megpillantottam, embereimet rá igazítottam. Ők kalaplevéve hozzá közeledtek, bemutatták magokat. Kossuth leszállt s ők küldöik nevében rövid lelkes szónoklattal üdvözlötték őt, mint a népszabadság hőst. s vele a magyar országgyűlés küldöttségét Bécs kapuinál!

A szónok dr. Bach Sándor volt — a későbbi polgárminiszter és Magyarország erélyes beolvasztója, utóbb báró, a «Rückblick» értelmi szerzője, a római concordatum buzgó támogatója sat.

Már az üdvözlő beszéd alatt körülözönlött bennünket s a jövevényeket a bécsi nép. Azontúl lépést vonult be a magyar küldöttség a sűrű tömeg szakadatlan «vivat!» és «éljen!» kiáltásai közt, — végig a Jægerzeilén be a belyárosba — kocsik végtelen sora, mindenikben egy magasan lengő magyar nemzeti-szín zászló, — valóságos diadalmenet! s a triumphatrix: Kossuth Lajosné, talpon állva a kocsiban — jobb kezével az óriási zászló rudjára támaszkodva (melyet egy vele szemközt ülő fiatal ember egyenesre tartott) az ülve és hajlongva két oldalra köszönő ura oldalánál...

Martius 16-án egyfelől általános magyar-ünneplés Bécs utcáin és közhelyein, előidézte leginkább az által, hogy a

magyar országgyűlés — önérdékünkben — Ausztria számára is alkotmányos kormányzatot követelt; — másfelől elkeseredett küzdelem az udvarnál, — aggódó ború a dolgok folyásába beavatott magyar hazafiak homlokán, — rémült vagy kárörvendő arcok a magyar és erdélyi udvari cancellariák segédhivatalaiban.

Martius 17-kén végre a király fogadta a magyar országgyűlés küldöttségét, István főherczeg nádorral az élén. — V. Ferdinánd az elébe terjesztett reformokat *elvben* mind elfogadta. Csak az egyes törvények szerkezetének végleges megállapítása, királyi szentesítése és a szokott alakban beczikelyezése s ezzel az *utolsó pozsonyi és rendi országgyűlés* személyes berekesztése a koronás király részéről volt még hátra.

Megtörtént ez is 1848. évi április 11-kén.

Meglett tehát az első független felelős magyar miniszterium! Batthyányi Lajos gróf miniszterelnöksége alatt.

De — nyolcz nappal a magyar miniszterium végleges kinevezése előtt a magyar udvari cancellária, — az eddigi aulikusoknak ez országos konyhája — mielőtt nyilvánosan megszűnnék főzni — egy utolsó «fogást» tálalt volt Magyarországnak! Báró Jellaesics József cs. kir. tábornok még hamarosan kineveztetett horvátországi bánná — nem a magyar miniszterelnök *után* és nem *ennek ellenjegyzése* mellett, hanem korábban nálánál, s így függetlenül tőle! Aláírta ezt a fatalis kinevezést idősb Szőgyény-Marich László magyar kir. alkanczellár. Sugalmazta pedig a szellemes erdélyi kanczellár báró Jósika Samu.

Ez volt az *egyik*, a mi nekem mindjárt feltűnt s visszatetszett. S a *másik*: Kossuthné diadalmenete. — Ezek lohaszták határtalan lelkesedésemet. — S ezeket azután Magyarország meg is keserülte!

*

Martius 30-án Arthur bátyám Prágában az evangélikus egyházban megesküdött Aubouin Etelka kisasszonynyal. Még aznap vasúton elutaztak onnan és martius 31-én az új házaspár Bécsbe, rokon körünkbe érkezett. — Mari nénénk társágában azután, a ki időközben teljesen visszanyerte egészségét, pár nap múlva búcsút véve Gida bátyánktól, Pozsonyig

együtt utaztunk, onnan pedig hárman, Arthur, ennek neje és magam, odébb a Szepességre, hol is Toporcza 1848. április második felében érkezünk meg, örömmel és szeretettel fogadtatván Guszti bátyánk részéről. Mari nénénk Pozsonyban maradt.

Útközben még megállapodtunk Pozsonyban mi is — és azután Pesten. Amott végig hallgattunk egykét országos ülést. Arthur itt látta először színről-színre a nemzet vezérférfait s hallgatta mély érdeklődéssel néhányak felszólalását. A 48-ki új törvények (ekkor még csak javaslatok) őt teljesen kielégítették. De a változás rögtönös és egyszerű volta gondolkodóvá és komolylyá tette s ő már ekkor azt a meggyőződését fejezte ki előttem, hogy ily nagy vívmányokat nem lehet — ingyen kapni! azoknak nagy ára, vérdíja szokott lenni; ezt az árát meg kell adnunk, ha előre nem: hát utólag.

Pesten is mulattunk néhány napig. Itt Arthur bátyám bemutatta magát báró Eötvös József, akkori közoktatási miniszternek, mint hazai vegyész, a ki most már a vallás-egyenlőségnek törvénybe iktatása után protestáns létére is reményt tarthatni vél a pesti tudományos egyetemen való tanársághoz, és ki azon esetre, ha az egyetem szervezetében vagy személyzetében változások történének, a vegyészet tanszékére pályázni szándékozik. Eötvös báró nyájasan fogadta.

Magam Pesten meglátogattam elébbi főnökömet Zsivorát, kinek irodájában óhajtam segéd-ügyvédi helyemet újból elfoglalni. Ez azt biztosította is számomra; néhány hétre azonban elébb a Szepességre akartam menni bátyámmal, — segítségére lenni a toporczy gazdaság átvétele s a helyi viszonyokkal való megismerkedése körül, — sőt tulajdon érdekemben is szülő-megyémben kissé széjjelnézni.

Toporczon Arthur legott hozzá látott az elhanyagolt állapotban átvett gazdaság rendbeszedéséhez — oly komoly szorgalommal, mintha sem egyetemi tanszék nem létezne a világon, sem háborút rejtő felhők nem sötétlenének a távol láthatáron, hazánk kerek egén. A birtok lelkiismeretes kezelése mellett azonban szándéka volt, vegyész tanulmányait és kutatásait megszakítás nélkül folytatni s a hozzá szükséges laboratóriumot magának azonnal berendezni, mihelyt prágai málhái utána érkeznek; — dolgozni mind a két irányban úgy, mintha a békés haladás és polgári munkásság hosszú sorája küszöbé-

nél állnánk, — mindazáltal elkészülve mindenre, mit a jövő fátyla rejthet.

129. Levél.

1848 április 23-áról így ír Toporcáról Mari névnek Nemcsénybe Barsmegyében. (Eredetije német.)

«Tizenkét napi kedves együttlét után tegnap hagytak el bennünket Guszti és felesége. Ma, húsvét vasárnap — ház és udvar mintha csak ki lenne halva. Képzeld hozzá egy csendes áprilisi esőt: s a kép elérné az unalmasság tetőpontját, ha Etelka, Pista és magam nem üznénk a legpajkosabb tréfákat egymással. Különben van itt elég komolyan meggondolni való is, mit hogyan lehet legjobban kedvedre elintézni. S így aztán a napunk inkább rövid mintsem hosszú.»

A pesti radicalis hirlapok, miket naponta mohón olvasgatunk, egy napon «avas obscuritásnak» minősítván a régi nemzeti családnevek hagyományos ódon orthographiáját, én rögtön capacitálva, kezdtem nevemet a végén ypsilon helyett csak i-vel írni — meg nem gondolván, hogy ez tulajdonképen nem egyéb, mint (következetesség az elvem ellen) egy mulékony új divat hebehurgya követése; a család többi idősebb tagjai szemében pedig a család tiszteletreméltó multjának, a tradíciónak, a név megváltoztatásában magának a család egységének a semmibevétele s a család tagjai neheztelésének a kihívása. Azonban Arthur bátyám meglátván újdívatú aláírásomat, ellenvetés nélkül legott követte példámat; azt mondta: ketőnknek minden csekélységben is egyetértőleg kell eljárunk. — Hogy bátyám is követte példámat: ennek aztán már komolyabb következménye lett — a mit persze álmában sem láthatott előre. A ma már történelmi becsesel bíró okiratok egész tömege az ő aláírását i-vel a végén mutatja, míg testvéreink és ezek gyermekei, sőt tulajdon feleségeink is, a nemzetség többi tagjaival a régi helyesírást követik és végre magunk is okosabbnak találtuk az egykori következetlenséget egy indokoltabb új következetlenséggel reparálni.

Prágában azon ígérettel vált volt el bátyám kedves tanárjától Redtenbachertól, hogy a maga utolsó önálló vegyelemzési dolgozatát, melyet az utóbbi a császári Tudományos

Akademia ülésében, mint önálló kutatás új eredményét, bejelenteni óhajtott, azonnal a mint bátyám Toporeczon elhelyezkedik, nyomda alá rendezendi és neki meg fogja küldeni. Ezt bátyám meg is tette, — s így utóbb az a curiosum történt, hogy 1851. évben a Klagenfurtba Karinthiában száműzött magyar volt fővezér Görgey Arthurnak egyik szomorú napon egy postai küldemény érkezett, mely 40 pengő forint készpénzt, továbbá egy Bécsben 1851 február 10-én 127. sz. alatt kelt és eme pénzösszeget Görgey Arthur számára jutalmul, dr. Redtenbacher tanár kezéhez «a cs. kir. belügyminiszterium bécsi főpénztárából» kiutaltványozó hivatalos iratot, és bátyám «jutalmazott» dolgozatának egy csomó különlenyomatát tartalmazta. Éppen jelen voltam, mikor bátyám a csomagot felbontotta, s ekkor egy példányt belőle nekem ajándékozott tréfás dedikációval. A füzetke címe: «Über die festen und flüchtigen Säuren des Cocosnussöles. Von Arthur Görgey aus Toporecz in Ungarn. (Aus dem dritten Hefte der Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften besonders abgedruckt) Toporecz bei Kásmark in Ungarn den 21. Mai 1848.». — Ezért — mivel Görgey Arthur vegyészből lett másodízben katonává — szokta aztán a hadjárat alatt Damjanics kedélyes pohár bor mellett «patikáriusnak» csúfolni bátyámat; s ugyancsak ezért volt igen természetes, hogy Kossuth Lajos, föltéven bátyámról, hogy neki személyes ellensége, attól tartott, hogy őt egyszer csak meg találja — étetni.

Május elején megérkezett volt Toporeczra jó Mari nénénk is, és — fájdalom! két rövid hét elegendő volt meggyőzni bátyámat, hogy toporezi hatáskörére nézve nem ugyan a maga képességében, de igenis másnak lelki dispositiójában csalódott. A jó öreg asszony, kinek betegszerű kedélyállapotát pedig kiemelni kellett, minden újításban csupán megboldogult férje gazdálkodásának kegyetlen kritikáját, emlékének sértődését látta . . .

E sajnos körülmény megkönnyítette bátyámnak, rég megállapodott elhatározása kivételét, a válást Toporeztól.

A május meghozta az alvidéki rácz népség vérengző felázadásának, — a horvát bán fenyegető magatartásának hírért, — a miniszterelnök Batthyányi Lajos gróf kiáltványát, mely szerint a haza veszélyben van! — az első tíz honvéd-

zászlóalj felállítását — az önkéntesek fegyverbe szólítását, országos szervezését.

Egy nap — még Toporczon — ketten megállapodtunk a teendőik sorrendjére nézve. Hogy magunk is fegyvert fogunk, mihelyt hív a haza: arra rég el voltunk szánva. De csupán kötelességünket teljesíteni vágyván s nem áhítózván személyes előnyt, carrièret, katonai fényes rangot: elhatároztuk, nem lépni be a sorba elébb, mint a valódi szükség perczében. Ezért Arthur bátyám egyelőre az asszonyoknak mit sem szólva, nyugodtan tovább gazdálkodik Toporczon, csak hogy most már egészen Mari néni ízlése szerint, *more consueto*; én ellenben rögtön előre elmegyek Pestre, követvén Zsivora legújabb felhívását, miszerint siessek helyemet irodájában elfoglalni (Mari néném és ángyom Arthurné egészen természetesenek találták, hogy rögtön követem a hívást). — Pestről egyfelől szorgalmasan levelezek bátyámmal, másrészt neki előkészítem az útját, hogy ő századosi ranggal neveztessek ki a tíz honvédszászlóalj valamelyikébe. Különben pedig Zsivoránál nyugodtan dolgozok, míg majd út nekünk is az óra!

Ezt így ketten magunk között elvégezvén, én búcsút vettem az asszonyoktól, kiknek kedélynyugalmát egyelőre nem zavartuk tervünk közlésével. — Arthur egy darabon elkísért. Aztán leugrott kocsimról. Még egy kézszorítás. Aztán visszaballagott Toporczra. Az út fordulója eltakarta szemem elől...

Nem bírom megállani, hogy le ne írjam e pesti utamat, mely kedvesebb emlékeim közé tartozik.

Lőcséről minden három nap közben gyorskocsi indult Pestre. Hatuléses. De ebből két ülés Pest végállomással Rozsnyónak volt fentartva, kettő meg Rimaszombatnak. A Lőcsapesti két hely, valamint a Lőcse-rimaszombati szintén — már el volt foglalva. Három napot dangobáznai Lőcsén nem akartam. Váltottam tehát egy Rozsnyóig való helyet, azon jó remény fejében, hogy Rozsnyón lesz majd üres hely Pestre.

Rozsnyóra esti 6 órára értünk. Innen a gyorskocsi csak másnap reggel volt tovább indulandó. Rögtön ülőhelyet kérvén, azon szomorú választ kaptam, hogy mind le van foglalva; három nap múlva indul innen ismét gyorskocsi Pestre: akkorra most le lehet foglalni egy helyet...

A ki gyalogolni tud és szeret, csak az igazán a szabad ember.

Én külön kocsit fogadni drágálottam. Tehát podgyászomat Pestig a gyorskocsira bíztam, azután fogtam a csáthífabotomát, — nyugodalmas jó éjszakát kívántam eddigi útitársaimnak és még azon este gyalog folytattam utamat naplementig, eljutván így Szalócz falúig Pelsőczön innen. Itt aztán megfürödtem a Sajóban; utána a paraszt-kocsmá itatója tisztára sikált asztalán — miután egy köcsög tejből és barnakenyérből jól bevaesoráltam — végig nyúlva megháltam; másnap reggel pedig virradóra kelve, tovább elebláboltam.

Gyönyörű tavaszi hajnal — üde légár — tiszta égbolt, — a Sajó szűk völgyében merőn emelkedő sziklák — az ifjú lomb közül százával szóló csalogányok éneke: s én a magam lábán haladva, fiatal, egészséges, gondtalan és szabad! Tagjaimbán edzett erő, szívemben önbizalom — bizalom egyhez, ki minden szerettemnél bensőbb barátom, — bizalom hazám megmaradásában, győzedelmeskedésében, jövőjében — bizalom Istenben. És szeretet! Szeretet az egész világ iránt — és hazaszeretet. Szent lelkesültség egy nagy eszméért, oly szent, oly tiszta, mint az a csillámló harmat a fűszálon, mint az a tavaszi természet, melynek reggeli lehelétől megittasodtam, melynek örök esodái közt vígan tova ballagtam ismeretlen végzetem elébe.

Felejthetetlen reggel! Felejthetetlen érzés! Felejthetetlen ifjúkor!

Mikor előtte való este Rozsnyón búcsút vettem a gyorskocsi lakóitól, ők esodálkozva azt kérdezték: mikor érek Pestre? Én hetykén azt feleltem, «egyszerre veletek!» E könnyelműen odamondott szót most már be kellett váltanom! — Be is váltottam; mely tréfát úgy ejthettem meg, hogy míg a gyorskocsi éjjeli állomásokat tartott s úri vendégei kegyetlen ágyakban (tollas derekalj és színes felső duma közt) napkeltén túl is nagyokat aludtak: azalatt én már hajnalhasadtával és még napnyugta után is, a hűvösben nagyot haladtam a jól ismert országúton s néha kurtább gyalogutakon is. Pihenni leginkább a delelő órákban fordultam be emberi hajlék alá, vagy heveredtem le erdő árnyékában. Közbe-közbe pedig, mikor egy-egy üres paraszt szekér utol talált érní, jó borra valóért fel-felkaptam arra s vittem magamat egy-egy jó darabig. Így csakugyan sikerült is a «gyorskocsi» három

ízben megelőznöm, mindannyiszor a benn-ülőket felriasztani lomla szunnyadozásukból s mikor erre elesodálkozva kidugták fejöket a kocsiból: nekik egy jót a képükbe nevetni. Így értünk ők is, én is, egyszerre a vasuti vagon ajtajához Váczon, hová ők éjjeli szállásra estve behajtottak, magam pedig hajnalban sétáltam be. Ugyanazon vasuti szakaszban ülve érkeztünk meg Pestre, hol aztán volt rá gondom, hogy a lőcsei útitársaságból legelsőnek magam ugorjam le a pesti kövezetre. Az én talpam hamarébb érte Pestet mindnyájáénál! Kár, hogy a dolog nem ment fogadásba.

Pesten tüstént elfoglaltam segédi helyemet Zsivora ügyvédi irodájában és itt szorgalmasan dolgozgattam. A mellett eljártam Arthur bátyám dolgában.

Ez, a mint Toporczon levelemet vette, mely szerint személyesen kell magát bemutatnia a honvédtiszt-kinevező haditanácsnál, rögtön közlé régi elhatározását nejével és Mari nénénkkal . . . Miután a nők esdeklése és könyei megtántorítani nem bírták: Mari néni végre arra kérte, hagyná ifjú nejét zálogban önála: mint szeme fényének úgy fogja gondját viselni. Ezzel Mari néni visszazökkent természetes régi szerepébe. Arthurral szemben visszanyerte megszokott fölényi érzetét: *jót tehetett* azokkal, kiket szeretett; *tehetett teljhatalmából, önszántából; maga* rendelkezett ebben; Arthur *rá* bízta nejét; az *ő* védelmére; ő fog róla gondoskodni: tehát Arthur nem neheztel többé! És *ők rá szorúlnak!* (Mari nénire.). *Erre* szívének szüksége volt; ez jól esett *önérzetének*, mely az utóbbi időben egy észszerűbb, előtte szokatlan gazdálkodási rendszer tervezése által — úgy érzé ő — csorbát szenvedett volt. Most megvívásztalódott. És nem is lesz magára; vele, nála marad egy mívelt fiatal nő, Arthur neje, a kit megszeretett és a ki halás szeretettel viseltetik iránta.

A két asszony, voltaképen egymásra utalva, Toporczon maradt. Arthur Pestre indult.

Május végső napjainak egyikén egyedül megérkezett Pestre. Itt már ekkor többen az ő ezredbeli tisztársai, a nádor-huszártisztek közül tért foglaltak volt, különböző állásokban. Nádosy Sándor az «országos haditanácsban»; — Mérki-Piller Tamás a nádor-huszárezred állományában, mint ezen ezred tulajdonosának, István főherczeg nádornak segédtsíztje, —

Ivánka Imre mint honvédszázados és a miniszterelnöknek katonai dolgokban titkára; — Kökényessy Szaniszló és mások. A hol pedig nádor-huszárok birtak befolyást venni vagy szóhoz jutni: ott ugyancsak fölösleges volt minden pártfogás keresése s egyéb utánjárás Arthur bátyám kineveztetése végett. A nádor-huszárok ösmerték Görgey Arthurt és mindnyájában élt még az a szeretet és megbecsülés, melyet ő az azon ezredben töltött szolgálati évek alatt úgyis mint képzett katona, úgyis mint bajtárs és barát, mint magyar hazafi és ember, magának kivívott. De ösmerte őt maga az ezred tulajdonosa István nádor is. Így az új honvédséghez kineveztetése nem is volt kétely tárgya, csakis napok kérdése, és hogy melyik zászlóaljba fogják beosztani? Hogy a volt főhadnagy most századosi rangban neveztetik ki: az szabály volt.

Így került Görgey Arthur 1848. évi június hó első felében Győr városába, mint az ott szervezkedő 5. számú honvéd zászlóalj egyik századosa, hogy egy falka önkéntes ujonezból használható katonát idomítson.

Ezt megelőzőleg a várakozási napok alatt Pestről ezt írja 1848 június 5-kéről nejének Toporcza: (133. Levél.) «Életem itt nem is olyan izgatott, a mint te képzeled. Egész nap itt ülök a szobában és tanulom a magyar nyelvet. A megteendő lépések megvannak téve, most csak várni kell az eredményt. . . . Mint századosnak 80 ft. pengő pénz lenne a fizetésem havonként; ebből megélhetünk, ha takarékosan élünk. Mihelyt bizonyosat tudok, értesítlek. Hanem azt ne gondold, hogy mint századosnak rögtön ellenség elébe kell indulnom és agyonlövetnem magamat. Ha itt volnál, csakhamar magad is nevetnél hijábavaló halálos félelmeiden — amyira nyugodtan megy itt minden a maga természetes életvidor útján sat.»

A «Marcius Tizenötödike» napilapnak 1848 június 5-kén 70. számában a 280. lapon megjelent egy czikk «Egy kviétált huszár főhadnagy» aláírással, Pestről június 2-káról keltezve; arról értekező, hogy milyennek tervezi az új «Országos haditanács» a honvédtisztek, valamint az «Önkéntes mozgó nemzetőrség»* tisztjei egyenruháját — arany, illetve ezüst zsinóros-

* A «Garde mobile nationale» mintájára.

nak, t. i. — *drágának*, és milyennek kellene lennie, egyszerűnek, *olcsónak*, nehogy a főtisztállásra képezett honpolgárok *vagyontalanjai* kényszeríttessenek adósságcsináláson kezdeni a tiszti pályát! — Ezen czikk írója, ez a kviétált huszárfőhadnagy — Görgey Arthur volt. Midőn aztán csakhamar rá csakugyan végleg megállapíttatott a teljes arany zsinórzat (vörössel tarkázva) a honvédtisztek egyenruhájára: akkor én vettem át a szót a «*Marczius Tizenötödike*» néhány nappal későbbi számában, és hivatkozván ama huszártiszt érveire, a haditanács fönti határozata ellenében a hadügyminiszter bölcsőbb belátásához, a Mészáros Lázár tábornokéhoz appelláltam — azon haditanácstól, melyben a vagyonosság elsőszülöttei, egy Batthyányi, egy Baldácsy, a legjobb szándékkal sem képesek érezni, mit tesz az a szerencse mostohább fiára nézve, ha ő a nélkülözhetleneket nélkülözni, de czífra egyenruhára több száz forintot költeni kénytelen! — appelláltam azon hadügyminiszterhez, a ki pályafutását közlegénységen kezdvén, maga sem a vagyon született kegyence volt s a ki midőn most azon magas polcról, melyre személyes érdeme emelte, szemét végigjártatja elmúlt élete viszontagságain, emlékezni fog oly keserves pillanatra is, mikor először léptetve tisztté, nemes dicsvágya lelkesedését hűteni jött a drága egyenruha megszerzése miatti kisszerű anyagi gondok serege!

A következőzés megmutatta, hogy e martiusi czikkek eltalálták és kifejezték a közvéleményt a fölvetett kérdésre nézve. Csakhamar egy pótrendelet megengedte a honvédtiszteknek, az aranyzsinóros dísz-egyenruhán kívül tábori, olcsóbb egyenruhát is viselni csupán vörös zsinórra, melyen csak a gomb és galambkosár volt aranyos gombkötőmunka.

És tény az, hogy Görgey Arthur azon percztől, mikor István nádor őt honvédszázadossá kinevezte, egészen 1849 júniusig, a győri csatáig, soha más atillát nem viselt a honvédtörzstiszti *egyszerű vörös zsinóros* barna posztó *tábori* egyenruhánál; és hogy példáját követve, az egész hadjárat alatt az ő általa vezényelt hadseregben az aranyzsinóros dísz-egyenruha sohasem kapott divatra, — mi aztán sok pénzt megkímélte az embernek.

130. Levél.

Győri állomásáról 1848 június 25-éről hoztam írt leve-
 lében is rámutat bátyám azon visszasszáma, hogy az 5. -zámú
 honvédzászlóaljnál ennek parancsnoka Horváth őrnagy személy-
 szigorral sürgeti, hogy tisztjeinek meglegyen a dí-zruha, *szakál-
 lukat pedig leborotváltassák!* — míg újonczai többnyire meztít-
 láb vannak s némelyiknek még becsületes fehérneműje sem
 meg; már is zúgolódni kezdenek, hogy inkább elmennek tíz
 évre valamely seregre, sem hogy ilyen koldus önként sok
 legyenek «Azt már említettem írja batyám hogy
 az eddig jelen lévő tisztek közül legtöbbet én tudok magya-
 rul. Ezért fel is szólítottam őrnagyunk által a zászlóalj jegy-
 zősége ideiglenes elvállalására; s en ezt el is fogadtam . . . »

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Egy ismételve fölvetett kérdés.

Egymást érő levelei fonalán már régen szinte észrevétlenül eljutottunk Görgey Arthur ifjúságától át a férfikorához, a komoly nehéz férfimunka kellő közepébe. Ki sem igen jelölhetnők az elválasztó mesgyét.

És most, hogy hősünk élete ösvényén azon időponthoz értünk, hol ő másodízben a katonai pályára lépett — ezúttal hazája közvetlen szolgálatában s nem is mint «béke katonája» — most én, bíráló szemmel visszatekintve feladatom eddig elvégzett részére, újból azt kérdem magamtól: indokolva van-e annak a sok levélnek szöveg szerinti közlése, melyek az eddigi fejezeteknek nagy és értékesebb részét teszik? Érdekelhetik-e mindezen levelek a közönséget is, vagy csupán magamat?

A kérdés azonos e másik kérdéssel: vajjon oly nevezetes alakja-e valóban Görgey Arthur hazám újabbkor történelmének, hogy személyiségének fejlődési folyamatja, híven előadva, marandóan lekötheti a történész figyelmét? És tanulságos-e ez élet leírása?

Az első kérdésre nézve — bármennyire gyanakvó szemmel akarjak is óvakodni egyéni érdeklődésem, mint talán elfogult, ellenében — teljesen megnyugtató magának ezen közel esztendeig tartott háborúnak, és benne azon «Feldunai magyar hadsereg» viselt dolgainak kétségtelen és senki által kétségbe nem vont nagy jelentősége; a mely hadsereg Görgey Arthur vezérlete alatt, az ő szellemétől áthatottan, 1848. évi november elejétől fogva 1849 augusztus 13-áig az országnak nem számra ugyan, de igenis végzett munkára és eredményekre nézve fő hadseregét alkotta s a nemzet újabbkori harcziás

jó hírnevének elsősorban volt a megállapítója, ellentállási képességünk leghívebb kifejezője és az igazi magyar erkölcs és jellem igazi képviselője.

És ha ezen hadsereg történetét és ennek befolyását alkotmányos szabadságunk utóbbi feltámadására annyira jól nem tudnám is, a mint azt tényleg tudom: akkor is meggyőzne Görgey Arthur történelmi alakjának és szerepének nagy jelentősége felől maga az a terjedelmes irodalom, mely az 1849-ki catastropha óta a mai napig főleg az ő személyével foglalkozott. Meggyőzne maga az a határtalan gyűlölség is, a melylyel ezen irodalom termékeinek nagyobb része hazánk 1849. évi bukásáért őt — és egyedül őt — tette felelőssé!

Tegyük fel igaznak a vádat. Akkor — a ki egymaga egy győztes forradalmat, egy egész lelkesült nemzetet megrontani, egy vitéz, önérzetes és hazafias hadsereget elébb győzelemről-győzelemre vezetni s azután a legsanyarúbb rabságba belekényszeríteni képes (mert *ezt* állítják róla!), csakis hatalmas egyéniség lehetett — méltó a tanulmányra így is; az ő lelke minden legcsekélyebb megnyilatkozásának, s az erről csalhatatlan tanubizonyságot tevő minden betűnek felkutatására és kritikai méltatására méltó. Szóval:

«Világos hőse» mindenik értelmezésben és minden körülmények közt — a hirhedett hűtelen honáruló szintűgy, mint a hűségéért és hazafias önfeláldozásáért kővel és sárral megdobált hírnevés hadvezér — egyaránt oly érdekes alakja hazai történelmünknek, hogy igenis, érdemes és jutalmazó fáradozás, — írónak és olvasónak — azon életviszonyokat nyomozni, melyek alatt e hatalmas egyéniség «azzá» fejlődött. Érdemes — a mik ezen fejlődésnek alapját adták — az embernek vele született természeti hajlamait fiatalkori levelezéseiből alaposan kimutatni, mintegy meglesve, meglopva óvatlan percekben legbensőbb gondolatait.

S a második kérdésre is igennel felelek. Igenis! Görgey Arthur életéből lehet tanulni . . .

Vagy 30 esztendővel ezelőtt,* mikor én (még annál is régibb előtanulmányok után) magam végleg eltökéltem, hogy annyi erővel is, a mennyit isten belém adott, fölveszem a

* Midőn itt tartok: 1898-at írunk.

keztyűt én az irodalom porondjára dobott balitélettel; mikor aztán a munkához láttam, egyfelől azon munkához, melynek I. kötetét 1885. évben, II. és III. kötetét pedig 1888-ban bocsátottam közre ily cím alatt: «1848-ból és 1849-ből sat.» — és mikor másfelől a bátyám ifjúkorából most utólag itt közlött levelezést rendezni kezdtem, akkor azt mondtam magamban: legelőbb ezeket a leveleket kellene közzé tenni és csak azután a szabadságharczról készülő munkámat. A ki előbb ezen leveleket elolvasta, annak — ha helyén az esze és szíve — tisztában kell lennie azzal, hogy *ki és mi* Görgey Arthur? — mire képes, mire nem? — a köz- és magán-erkölcs,* a haza iránti szeretet és hűség, a kötelességteljesítés szempontjából.

És a ki így egyszer tisztában van mindezek iránt: az elfogulatlan nyílt elmével fogja azt kérdezni: *no most már hát voltaképen hogyan történt* a többi. az első lövéstől, mely 1848-nak őszén Görgey Arthur hadvezetése alatt a felső Dunánál Magyarországnak törvényes alkotmánya megmentéséért eldőrdült — az utolsóig az alsó-Marosnál? Miért kellett így történnie? Mi volt Görgeynek feladata az önvédelmi harc különböző mozzanataiban? és hogyan iparkodott azt megoldani? Mit *akart* és mit *tett*? és mit *nem* tett és *nem* akart, *mivelhogy nem tehetett és nem akarhatott* ilyet — egyéniségénél, jelleménél fogva? És ennek az előítélet nélkül tudakoló olvasónak azután én is elfogulatlan szívvel beszélhetem el, mi minden *voltaképen* hogyan történt — és miért történt így. Hogy az másképp nem történhetett, az erőviszonyoknál, a tényleges helyzeteknél és ezeknek okai közt Kossuth Lajosnak politikájánál fogva.

De a körülmények közleményeimmel ezt az általam kontemplált helyesebb sorrendjét megbontották. Egyfelől bátyám nekem levelezéseinek csak halála utáni közrebocsátását engedte meg — melyeknek gyűjteménye azonkívül csak később egészült ki. Másfelől a 1885/8-ban kínálkozó kedvező pillanatot meg kellett ragadni és megkezdeni a közlést abból, a mi kész volt.

Miután a levelek gyűjteményét azóta szorgalmas utánjárás és kedvező szerencse reményem feletti módon kiegészítette és még az 1897. évben is váratlanul igen becses tartalmú levelekkel gazdagult az anyagom: most veszi utólag a hazai

* Mert politikusaink egy bizonyos oskolája szereti megkülönböztetni a kettőt! Pedig nem lehet!

közönség ezt az Isten jóvoltából 77 éves koromban befejezett és 85 éves koromban, 1910-ben revidált munkát.

Hogy nemesak ennek, hanem az 1885. és 1888. években közzétett munkámnak is csak a bátyám és a magam halála utáni közrebocsátásának eredet való szándékától, hogy miért tértem el: 1885-ben megjelent I. kötetem előszavában elmondtam.

És minthogy amaz első kötetemben a háborús történetek részletes elbeszélésének fonalát voltaképp csak 1848 október haván kezdtem: azért a négy havi hézagot is, melyet ott átugrottam, most itt kell hogy kipótoljam.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

1848. május—szeptember. — A Magyarországon állomásozó seregredek felesketése a magyar alkotmányra. — Ceccopieri gyalogezred megtagadja az esküt. — Emiatt általános felháborodás. — Pünkösd. — A Ceccopierik zendülése. — István nádor lefegyverzi őket és Komárom várába szállíttatja. — Széchenyi István gróf. — Erdély utolsó külön országgyűlése törvényesen elfogadja a teljes uniót. — A honvédelmi harc kezdete. — Görgey Arthur százados többrendbeli katonai megbízatása. — Utóbb ő a minis-terelnöknek katonai titkára. — Még utóbb őrnagy és a «Tiszáninneni önkén-tes mozgó nemzetőrsereg» szervezője. — Hét oklevél.

1848. évi május—juniában, a milyen gyönyörű volt a természet tavasza: szint' annyira borús volt az ország politi-
kai láthatára. Majd távol, majd közel villámlott. Nehéz fojtó
volt a lég. De a hazai ifjúság vére pezsgett, ina feszült, szíve,
karja duzzadt az erő teljétől . . . Népgyűlések buzdúlnak a
Nemzeti Múzeum előtti (akkor kerítetlen, virágtalan, kopár)
téren, hol a nagy szabad-lépcsőt szegélyző fal tetejéről Petőfi,
Vasváry lelkesítő beszédek tartanak . . . A budai Vérmezőn
nagy katonai ünnepély van: István nádor és Mészáros Lázár
hadügyminister jelenlétében tábori istentisztelettel a fővárosi
helyőrséget fölesketik a magyar alkotmányra. Minthogy a
magyar ezredeknek elvileg elhatározott hazajövelete s a Magyar-
országon állomáson lévő ausztriaiaknak innen kivonulása még
korántsem volt teljesen végrehajtva s így a budai és pesti
helyőrség nagy része tényleg még osztrák csapatokból állott:
ki volt adva a parancs, hogy a magyar alkotmányra való
esküt emezeknek szintén le kell tenniök. Hogy ezt a bécsi
hadügyminister s a még mindig tőle függő budai General-Com-
mando sem ellenezte, az feltűnő volt és sokaknak megnyugtató.*

A Ceccopieri nevet viselt gyalogezred két zászlóalja, lom-
bard és velencei olaszok, az utolsó perczben a helyszínen az

esküt megtagadták! «No! no!» kiáltották összevissza . . . a miért utóbb ezt a kiáltást a közönség és a lapok egy része úgy értelmezte, hogy az olasz legénység Pio Nono pápát csempészte be az eskübe. El lehet képzelni a nagy feltűnést és egyre növekvő felindulást, melyet e váratlan eset a fővárosban előidézett. Már akkor a délvidéki rácز lakosság Rajacsics óhítú patriarcha-érsek és Sztratimirovics osztrák császári tábornok alatt, — a horvátok Jellacsics bán alatt, nyílt lázadásban Magyarország integritása ellen . . . a bécsi udvari camarilla reactionarius tervei immár átlátszóak . . . és most az *olaszok* — azon nemzet fiai, melynek szabadsági törekvései iránt mi magyarok a legnagyobb rokonszenvvel viseltetünk: *ők* tüntetnek ily botránkoztató módon a mi alkotmányunk ellen! . . . A katonaság rögtön a laktanyákba vonult. A nyomába hömpölygő nézőközönség pedig, a mint kiki haza oszlott, az egész városban fölverte a haragot, az aggodalmat. Délután az ingerültség már általános lett az olasz katonák ellen. A nemzetőrség riadót veretett és gyülekezett . . . De ekkor hirtelen egy új, ez egyszer egy örvendetes hír fordított egyet a közhangulaton: a figyelmet teljesen magához hódította *Erdély*.

Erdélyország utolsó külön országgyűlése 1848 május 30-án egyhangulag kimondotta az uniót, az anyaországgal való teljes egyesülését, — a pozsonyi 1848. évi VII. törvényezikk elfogadását.

A köröskörül tornyosuló vészfelhők közül kivillant ezen egy fényes napsugár s a lelkesedés, melyet az előidézett, egy pillanatra elfelejteté a Ceccopierik esetét. Ezek a következő napokban a Károlylaktanyában (akkori szokott nevén «Invaliden-Palais» — napjainkban Budapest központi városháza) elzárva maradtak, nehogy megjelenésök a közönséget újra felingerelje s összeütközésre szolgáltasson alkalmat.

De ugyanezen laktanyában voltak az új honvéd zászlóaljok számára gyülekező fiatal önkénteseink is elhelyezve, és ezek sem igen lehettek nagyobb rokonszenvvel eltelve az alkotmányeskü megtagadói iránt, mint volt irántuk a nagy közönség a laktanyán kívül. Így képezem, így magyarázom én az első súrlódás keletkezését, mely a könnyű vérű és hazafias lelkesedéssel teli magyar fiatal önkéntesek, meg a feldühödött olasz veteránok közt tényleg kitörőben volt.

Ily előzmények közepett virradt fel 1848. évi piros pümkösd vasárnapja gyönyörű verőfényes időben.

Előszombatján este-felé ketten Arthur bátyámmal nagyot jártunk a budai Zugliget környékén. Nem is akaródzott a városba visszamennünk s így abban állapotunk meg, hogy pümkösd napköltét is itt a hegyek közt akarjuk élvezni és minthogy úgylis hozzá kell szokni a táborozáshoz: hát mindjárt kezdetnek itt is maradunk e szép erdőben éjjeli szállásra. A Laszlovsky-féle vendéglő feletti ú. n. Remete-szikla tövében hajtottuk egészséges álomra fejünket. A nap felköltét kísérő hűvösebb szellőre ébredvén, mikor piros pümkösd vasárnapján reggeliző nagy szándékkal a «Disznófő» felé ballagtunk: a főváros felől távoli puskaropogás hangja ütötte meg fülünket. A mint ráfigyelünk, a lövöldözés folyton ismétlődő és rendezetlen volta csakhamar meggyőz, hogy Pesten-Budán baj van! Rögtön haza is siettünk s azon rózanon értünk be a nyugodalmas Budán át a forrongó Pestre. Itt akkor már megszűnt volt a lövöldözés; de a Károly-kaszárnyában bent s előtte a Gránátos-utcában (a hol manapság a Szerviták új bérházához a pósta- és távirópalota épült, 1848-ban pedig a Szerviták nagy gyümölcsös kertjének magas falkerítése képezte az utcát) reggel vér folyt — nekünk azt beszéltek. Még mindig zajlott az utca, a közeli Szervita-tér és környéke. A nemzetőrség gyülekezett — utóbb oszlott . . . A Károly-laktanya nagy kapui mind csukva voltak és hír szerint belülről el is torlaszolva. Ez eseménynek magyarázatát, találót, kielégítőt adni sokáig senkisem volt képes. A következő volt a legvalószínűbb.

Nem mindég vakmerőségből, olykor félszből is szokott elsülni a puska. Az olasz legények az alkotmányeskű napja óta nagyon megvoltak ijedve és — szepegéstől hamar elsült a puskájok. A többi azután magától következett. Az utcai közönség közül valaki elkiáltotta magát: «Ölik a fegyvertelen önkénteseinket bent a kaszárnyában!» Erre mindjárt akadtak, kik az önkéntes honvéd ujonczok kiszabadítása végett rohamot intéztek a laktanya kapujára. (Egy későbbi kir. ítélőtáblai bíró (Gegus) késő haláláig arról a golyóról sántított, melyet 1848 pümkösd napján itt kapott.) A katonai parancsnokság jó módjával le akarta fegyverezni az ijedtében fölzendült Ceccopieri csapatot: de az olaszok úgy vélekedtek, hogy addig van éle-

tők, míg közben a töltött fegyver. Az egész csapat belé vette magát a laktanya szervita-kert felőli homloképületének középső emeletébe s a lépcsőkön fölfelé és alá védelmi állásba helyezkedve, elzárta a belső közlekedést. Hasztalan parancsolt annak tiszt, tábornok, hadügyminister.

Az önkéntelenül beállt lövöldözési szünet, mintegy mondatlan fegyverszünet közben érkeztem bátyámmal a budai hegyekből a helyszínére Pestre.

Az egész nap lázas hangulatban telt el.

Déltájban a nádor, István főherczeg jelent meg katonai kísérettel a Károly-laktanya előtt és kaput nyitattott. A ház parancsnoksága, melynek hatalmában megmaradt a földszint és mely az elébb a nép rohamai ellen minden kijárást bezárattott, most a nádor parancsára az egyik kis ajtót kinyitatta. Ez a nádor és kísérete után újra bezárult.

István nádor a zendülő katonákat észre térítendő, személyesen fölfelé indul a lépcsőkön az eltorlaszolt első emelet felé. A lépcső fordulójánál felülről tömeges tüzelés fogadja, melytől egyik előkelő hadsegéde halva rogyott le mellette. De a nádor nyugodtan szóba áll a zendülőkkel és személyes megjelenése és magatartása ezeknek annyira imponál, hogy hallgatnak a szóra és végtére le engedik fegyvereztetni magokat.

A szeretett nádor épségben visszatérván a laktanyából, pillanatnyi megnyugvás lett a nap signatúrája. Mindazáltal az új vérengzés híre természetesen ismét az olasz sorkatonaság ellen fordította a közingerültséget. Elhatározatván Komárom várába szállítani a lefegyverzett Ceccopieri ezredet: a Károly-kaszárnyától a gőzhajóig a nép dühe elleni biztonsága felől kellett gondoskodni. Fegyveres sorkatonaság nem látszott alkalmasnak őrkíséretül — mert a népindulat egyik erős áramlata az *egész sorkatonaságra* gyanakvónak, ellenszenvesnek mutatkozott. A pesti nemzetőrségnél is megbízhatóbbnak tartott a nyugodtabb budai nemzetőröket rendelni ki a végre. Különösen a budai II-ik nemzetőri zászlóalj, mely a ministeriumok tisztviselőinek fiatalságából állott, lón kiszemelve a fogoly olasz csapat védkíséretül.

Ezen budai nemzetőrzászlóaljnak — csupa művelt, úri és hozzá tehetem, feltűnőleg deli, szálas legényeknek — fegyveres sorfalai által közrevéve megindult tehát másnap, pünkösöd

hétfőjén, a fegyvertelen olaszok gyászos menete — keresztül a Szervita- s Kristóf-téren, be a Kishid-utczának — az ingerült néphullámok között nagynehezen nyitva tartott elég szűk sikátoron. A közrevett foglyokkal együtt a nemzetőrök fegyveres sorfala is csak lassan mozdulhatott előre. Két oldalt az ezerekre menő néptömegből szitok-átok zápora kísérte a menetet. A Kishid-utczába való befordulásnál ez akadozni kezdett. Erős mozgás támadt, öklök emelkedtek, már bot is villogott a levegőben, vad kiáltások: «El akarják szöktetni őket a nép igazságos bosszúja elől — ne engedjük!» hangzottak minden felől . . . Többeket a közelállók közül a nemzetőrök nyugodtan, de határozottan vissza-vissza nyomtak, — ezáltal a veszélyes helyeken sűrűbb lett a védfal, másutt pedig ritkult s egyszer egy természetes egyén a népből «Ne eresszük ordítással!» támadólag az olaszokra rohant. De már a jövő pillanatban egy másik erős kéz a népből galléron fogta a támadót, földre terítette s a környezők ámulása között nyugodtan szembe nézett a feltápászkodóval, ezalatt pedig a menet ismét rendbe igazodván, azontúl bántatlanul jutott el a Dunaparra s azon fölfelé odáig, hol ma a Thonet-udvar áll s akkor a Komáromba indulásra kész gőzhajó várta. De itt aztán, mikor már a menet eleje a dobogón át bevonult a gőzhajóba, újabb támadás látszott kerekedni a menet utója ellen: egy falusi uri gyerek, tagbaszakadt hatalmas egy alak, duzzadó a fiatal erőtől, szintén azt tartotta, hogy «nem kell elereszteni a talliánokat!» és teljesen elszánva látszott lenni, hogy nézetének a mennyire tőle telik, érvényt is szerezzen és a néppel szereztessen. Épen akkor ért ide ösmeretes ponny lován pongyolán léptetve — Széchenyi István gróf minister, mikor hősünk a népet legjobban tüzelte és a tömeg csakugyan nagy kedvet mutatott ő utána közéje rontani az olaszoknak. Ekkor Széchenyi nyugodtan mellé lovagolt a lázítónak: — mutató ujját gyöngéden annak inggallérja mögé dugta s fönhangon dicsérni kezdte, hogy milyen szép nyaka van neki s egészben is (végig nézett rajta) milyen szép fiú, hány derék magyar ivadéknak törzsapja válhatnék belőle, hogyan szaporíthatná a fajt és mekkora kár lenne ezért a gyönyörű nyakért — az egész szép fiúért s annak minden jövődöbeli ivadékáért! . . . S e közben nyakát folyvást simogatta. Az úri süheder kimondhatatlan ostoba arcz-kifejezéssel

bámult rá a hízelkedő miniszterre, — a környező néphangulat pedig meglepetésből hirtelen átcsapott egy óriási kacagásba. — Széchenyit éltették! — s azalatt a Ceccopieri zászlóalj utója is szerencsésen becsúszott a gőzhajóba. A gróf aztán éljenek közt nyugodtan tovább lovagolt s az eldicsért fiatal ember is hamar eltűnt, ki erre, ki arra. Így e napon kétszer is egy-egy elszánt ember szépen elejét vette az újabb vérontásnak, mely a fönforgott körülmények közt nagy mérveket ölthetett volna. A ki pedig elébb amott a Kishid-utczában tett fordítást a néprohamon: Arthur bátyám volt. A budai II. nemzetőr zászlóalj az nap példás katonai magatartást tanúsított. Örökisérete alatt a foglyok további baj nélkül értek Komáromba, hol ellenök megindult a bűnvizsgálat, melynek eredményét azonban elnyelték előlem a nagyobb események.

Időközben testté vált az íge, az eszme: azon tíz új rendes gyalog zászlóalj, melynek felállítását Batthyány Lajos gróf ministeriuma multhatlanul szükségesnek, *tovább nem halasztható*nak látta a horvát és rác z lázadásnak immár nyílt szervezkedésével és bécsi támogatásával szemben. Kezdetben «rendes nemzetőrségnek» nevezték. Azonban egyszer csak új neve forgott minden ajkon: «*Honvéd*». Úgy termett az készen a népszáján, mint a népdal, melynek nem tudni szerzőjét, — mint Jupiter fejéből fegyveres Minerva. A ministerium csak elfogadta a szót; megállapította, proklamálta. — Utóbb az új csapat maga gondoskodott róla, hogy nevét a magyar nemzet, — ellenségei, sőt Európa el se felejtse többé. E név, eredetileg csupán szükséges megkülönböztető a régi sorgyalog ezredekkel szemben — a kik lenézték — csakhamar értékben velök egyenrangú jelentőségre küzdötte fel magát. Még egyideig a rátarti vén huszár, a ki a Don-Miguel, Franz-Karl, Schwarzenberg, Wasa, Ernest, Prinz Preussen, Máriássy, Turszky és Alexander nevű sorgyalogságban éppen oly dölyfösen lóhátról lenézte a «bakát», mint a bajusztalan honvédet — mondta még, hogy «csak a tarka zsinór (a feketéből és sárgából tarkázott) az igazi katoná» — míg nem a komáromi sánczok és Budavár után a «vörös zsinórt» ő is megszalutálta. A koronázás után pedig a vörös zsinór, a honvéd név elnyelte mindnyáját, a kik 1848/9-ben a hazáért harcoltunk: a régi serezegek bakáját és a régi huszárt. Ma már epigonjainak, a mostani magyar királyi

honvédseregnek őrizetében: becses örökség és mindig becsben is tartandó hitbizomány.

A mint már említettem, 1848. évi július 13-kán Isván nádor királyi helytartó a Győr városában szervezkedő 5. számú gyalog honvéd zászlóaljba századossá nevezte ki Arthur bátyámat. Ez haladék nélkül állomására sietett.

De Győrött csak rövid ideig, körülbelül egy hónapig taníthatta ujonez századját. A minisiterelnök csakhamar beparancsolta őt a központba rendkívüli szolgálattétel végett.

Július 19-én, a mely napon az épülő lánczhídnak egyik láncza épen behorgonyozás alkalmával a kezelők ügyetlenségéből kisikolván, számos embert az ünneplő közönségből a Dunába ölt — magam pedig fejebben szobámban feküdtem, Arthur bátyám már megint Pesten volt, mint egyik hadi titkár Batthyány Lajos elnöki irodájában. — Ez időtájt feleségét Toporezről Pestre hozatta. Ez alig érkezett meg: Arthurt a minisiterelnök újabb megbízásokkal gyutacs és lőkupak szállítmányok kieszközlése végett Prágába és Bécsűjhelybe küldte.

Bécsben Arthur bátyám Batthyány hivatalos megkereső levelét bemutatta az osztrák csász. hadügyminiszternek, Latour grófnak s ez készségesen kiutaltványozta a «honvéd százados» részére a kívánt lőszeranyagot a bécsűjhelyi császári raktárból. Ezt bátyám szerencsésen meg is hozta Budapestre. Még korainak látták Bécsben, egészen levetni az álcát.

Prágában is Görgey Arthur megkötötte a szerződést az ottani Sellier és Bellöt cég lőkupakgyárával. De az események fejlődése folytában a gyárosok a szerződést egyszerűen megszügték. Nem szállítottak.

Az azonban — mit utóbb prágai szellemes hirlapi tárcza-czikkirók nagy garral regéltek — hogy Görgey Arthur volt huszártiszti ösmeretségei felhasználásával, a Csehországban tanyázó Nádorhuszárezred tisztjei és legénysége közt szerte járván, a hazaszökésre bujtogatott volna — nem igaz.

Míg bátyám Pestről odajárt e küldetésekben: azalatt én teljesen felgyógyulván, kénytelen voltam ángyomat, kit bátyám reám bízott, ismét mások, néhány lelkes hölgy-ösmerősöm gondjaira bízni és zászlóaljamhoz Ó-Becsére bekelni: Én ugyanis már július első napjaiban több fiatal ügyvéd barátom-

mal együtt beálltam volt közvértéssel a «Budapesti Honvédek» önkéntes (utóbb honvéd) zászlóaljába, melyet Toldy János főhadnagy a főváros folajánlkozó fiatalok által alakított: az egy szegényetemre - bár orvosi rendeléssel nem indúlhattam el a táborba zászlóaljammal. Az esett meg t. a. rojtot, hogy egy híres vívónak kikiáltott osmerősöm, Thöni Elek, véletlenül ntezésán találkozáván, beinvitált lakására egy kor meghalt orvosom, de ekkor fejező maszkot nem adott rám - én pedig nem kértem. Én aztán ráhúztam egyet a kezem - ő pedig felkapás helyett rávágott a védetlen fejemre. A seb más körülmények közt szót sem érdemelt volna, de az orvos, véletlenül a nyári nagy hőséget, határozottan kijelentette, hogy «honvédek, por és hadiszolgálat által az komolyabbá váltak»: és kell előbb gyógyítani. Mikor aztán megint benőtt a fejem feje: «pagatsolo» bevonultam Ó-Becsére s ott Burian János század barátom századába, Gelléri Szabó János főhadnagyon szakszolgálat. Itt közvetlen bajtársim Szentgyörgyi Imre most f. r. k. tanácselnök), Nedeczky Flóris, Kerekes József, Deere Ágostonvalának, mindnyájan közletemek.

Augusztus 18-án éjfelelőtt zászlóaljunk Turia fel iránytatott. Legelőször életemben ézipiltam 60 éves telést tanyanyomában; fegyvereink pedig a budai szertárból kasszát a kovás gránátosi puskák voltak - olgyi hosszúságú s szarv hegyibe a négyellő szurony. Folyvast mentünk mind goltunk sri esőndben napköltéig. Mikor végre «Állj!» paratesszót vezényelték: akkor én belémentem orral az első sorbeli s állasabb elődóm bornyijába - úgy ébredtem. Nem tudom, mennyi ideig aludtam így menve. Hogy így is lehet - új becses tapasztalás volt.

Csakhamar azután megszólaltak a ráczok esaszári agyú, mert ime Turia előtt álltunk s a helység kertjei szelen fitylódunk arezba. Turia tornyából a vörös-feher-kek zászló ucskái a fekete-sárga ropkódott a hajnali szelloben. Az első szegőgolyók, melyek körülöttünk ugrandoztak, nem tettek rám semmi benyomást. De mikor közülünk kiszédtek az első darabmat, mikor egy otromba ágyuteke a hozzám hatodik embernek a mellére talált. Degré Lojzának mellesteg a fegyvert kiütvén kezéből s ekkor a híres birokhos Toldy János zászo-

tartónk a maga rengeteg fejével jónak látta a zászlót a szállógarád árkában helyezni biztonságba, akkor, megvallo, egy percig igen kellemetlen új érzéssel ösmerkedtem meg.

Ez augusztus 19-én volt, a mikor magyar részről a második támadás intéztetett a Sztratiimirovics csász. tábornok alatti rácok szenttamási és Ferencz-esatorna melléki erődített táborá ellen; ezzel combináltan működén Wollnhoffer Szent-Tamás ellen, Bakonyi a verbászi vonal ellen, gróf Kollowrath és Castiglione ezredesek Turia és Földvár ellen — mindnyája báró Bechtold császári tábornok és magyar főparancsnok vezérlete alatt.

Zászlóaljunk aznap nyolcz óra hosszat egyazon helyben csak az ágyútüzet állta és szoktatta magát hozzá. Estére, aránylag csekély veszteséggel, eredménytelenül visszamentünk Ó-Becsére. Ott aztán megtudtuk a főhadiszállásban szolgáló tiszt barátainktól, hogy Szent-Tamásba a Sándor gyalogság közülünk, Turiába pedig a Wasa és Schwarzenberg gyalogzászlóaljak kitűnő vitézséggel berontottak s a sánczokon belül jutva a rác, szervíán és albán védőket hátraverték, de a vert ellenségnek segítségül jövő csász. rendes határőr zászlóaljak ellenében Bechtold tábornok részéről támogatás nélkül hagyatván, kénytelenek voltak veszteséggel meghátrálni. Aznap különösen Aulich alezredes a Sándor-gyalogságtól, Lenkey százados a Würtemberg-huszároktól és gróf Leiningen százados a Schwarzenberg-gyalogságtól tüntették ki magukat.

Ezután augusztus végéig előőrsi erős szolgálatban és fegyvergyakorlásban telt az időm. Őrszolgálaton estenden a Tisza partján Szentgyörgyi Imre barátom elő-előhúzáván zsebéből Dante gyémántkiadását, beavatott annak szépségeibe.

A szakasz szennyesét felváltva mossuk ki és szintúgy felváltva főzögettük mindnyájunk közös ebédjét, melyet aztán finnyás beszéd s telhetetlen étvágy fűszerezett. Augusztus 30-án rajtam volt a mosóné sora; a rác paraszt képtelenül ronda udvarán a forró napon épen a közös szennyesünket szappanyoztam a disznóetető vályúban, midőn egy ordonnancz nagy pöcsétes levelet hoz «az országos nemzetőrseregi haditanácstól» rám címelve, «igen sürgős» felírással. Erre félbeszakítom a nemes katonai foglalkozást; valahogyan szárazra törülközőm, felbontom a levelet (135. számú levél) s belőle ezt olvasom: «Pest,

Aug. 27-én 1848. Kedves öcsém! Az ide mellékelt (nyomtatott) rendeletből kiveszed örnagygyá történt kineveztetésemet. Állásom ezentúl pompás, de — nyaktörő is. Annál inkább, mert a magyar stylus ügyes könnyű fordulataiban tökéletesen jártas nem vagyok; főkép pedig azért, mert a megyei szervezet, a megyék és városbeli törvényhatóságok praetensióit nem ösmerem: nekem olyan segédtsízt kell, a ki: 1. magyar s a magyarral állni és veszni kész; 2. törvénytudó, 3. jó tollal bír, 4. becsületes; a hazáért szenvedni és működni kész s bennem bízik. Tebenned összpontosul mind a négy kívánsatom. Akarod-e elfogadni ajánlatomat és segédtsízt lenni mellettem? Ha elfogadod: ülj hajóra, kocsira, lóra, ördögre (csak ne esigára és rákra ne) és siess ide Pestre. — Ha holmid távol van tőled: hadd ott és jer! Ime küldöm utiköltségek fedezésére e 20 pengő forintot mellékletben. Havidíjad 60 pft és egy ló-adag; az utóbbi nem számodra, hanem lovad számára, mit majd megveszünk előlegezés útján. — Dolgod roppant sok lesz, hanem korántsem olyan, mihöz jó tanácsom mellett ne érthetnél. — Csak bátran neki! — Pár nap múlva itt lehetsz; addig kieszközlöm kinevezésedet. — Földváry, reményilem, ide mellékelt levelém átadására minden akadály nélkül elbocsájtand. — Etelkám sír és téged csókol. Viszontlátásra — hú bátyád Arthur s. k.» (Eredetije magyar.)

Erre az ujdonsült (tulajdonképen félígült) hadnagy rögtön átadta a szakaszbeli mosónő-szolgálatot az utána sorban következő közvitéznek. Rapportra jelentkezhén, örnagyomnak átadom bátyám neki szóló levelét; ő legott megírta részemre «a zászlóaljtól szabadon bocsátó» utilevelét; azzal búcsút vettem közvetlen főtiszteimtől és szakaszbeli barátaimtól és útra keltem Pestre. Itt Frölich Frigyes barátom megajándékozott egy tisztí karddal és kölesön adott 100 pftot, melynek segítségével bátyám legott egy negyedfű nyers pej csikót vásárolt számomra, csak 13 markosat, de nagyon szép formáját, fel-
szemére csóka szeműt, miért is Csóka nevet adtunk neki. De ezen lovamat csakhamar Arthur magának vette meg éntőlem és belőle vált az a hadjárat alatt elhüresedett «Csóka», bátyám leggyőzősebb és legkedvesebb paripája. Csak a hadjárat után tudtuk meg véletlen, hogy a «Csóka» törvénytelen gyermek volt, még pedig egy Pesten átvonuló arab menes kozul a

Dunaparton jártatás közben elszabadult telivér apa pillanatnyi szeszélyének ivadéka, utóbb agyonhajthatatlansága által is igazolt valóságos félvér.

A «Kinevezés, melynélfogva Görgey István úr — a tiszán-inneni önkéntes mozgó nemzetőrsereg vezére őrnagy Görgey Arthur mellé — parancsnoki segédül folyó évi szeptember első napjától számítandó hadnagyi ranggal s illetménnyel . . . kineveztetik» Budapest 1848. évi szeptember 9-kéről kelt «István nádor k. helytartó s. k. és Gróf Batthyány Lajos s. k.» aláírásokkal. (136. levél.)

Ha jól emlékszem, szeptember 13-án érkezett Arthur bátyám velem együtt Szolnok városába a Tisza és Zagyva összefolyásánál, — hogy ott a Tiszáninnen kerület kilencz vármegyéből ide irányított önkénteseket zászlóaljakra szervezze, fölfegyverezze és harczképes katonákká idomítsa.

S ezzel ime eljutottam elbeszélésemnek megint egy újabb mérföldszakaszához, azon időponthoz, hol Görgey Arthur katonai szereplése hirtelen belévág «in medias res» és igen komoly kezdetét veszi a *harcztéren*.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

1848. szeptember. — Szervezés Szolnokon. — A helyzet szeptember közepén. — Jellaesics horvát bán fegyveres betörése. — Sorezredek átpártolása a magyar hadseregtől a horváthoz. — Gróf Teleki Ádám tábornok magyar főparancsnok folytonos hátrálása. — A huszárezredek magatartása. — Görgey Arthur Csepelsziget és környékének teljhatalmu katonai parancsnoka. Népfölkelés. — A lorévi haditörvényszék. Gróf Zichy Ödön elítéltetése és kivégeztetése. — Későbbi visszapillantások.

Szervezői munkájához Szolnokon alig két heti időt engedtek neki az események. De rövidsége daczára ezen idő szoros okozati láncolatban összefügg hirtelen növekedő hareztéri jelentőségével Görgey Arthurnak. Szolnoki megbízatása, az ebben általa kifejtett egészen szokatlan erőfeszítés és ennek gyors és szembeszökő eredményei nélkül az ő pályafutása a hareztéren nem ilyen kezdetet vett volna s akkor folytatása is bizton más alakot ölt vala.

De nézzük előbb, milyen volt a helyzet, mikor ő 1848. évi szeptember közepén Szolnokon hozzáfogott, hogy a Tiszáninneni Kerület önkéntes ujonczai nyers anyagából gyalog-zászlóaljakat alkotni s ezeket használható haderővé idomítson.

Báró Jellaesics osztrák csász. tábornok és horvátországi bán a magyar királyi ministeriumnak elsőszülött *bátyja* volt, nem pedig *szülöttje*. — Siettek volt Bécsben, a mint már említém, egy messze kiható *bevégyzett ténynyel megelégni* a magyar ministerium születését, mikor azt feltartóztatni már nem lehetett. Ferdinánd király még 1848 márczius 23-án nevezte ki Jellaesicsot horvát bánná a kimúló magyar királyi udvari kanczellária útján. (A Batthyány-ministerium kinevezése csak 1848 márczius 31-én kelt!) Az udvari kanczellária — mint a pille mielőtt elpusztulna — még utoljára lerakta petejét. Első

tekintetre hajlandó lenne az ember azzal vádolni a pozsonyi országgyűlést és első magyar ministeriumot, hogy midőn egy kedvező pillanatban kiküzdötte az 1848-iki törvényeket és Szt. István országának szervezett önhatóságát, akkor elfelejtett egy szükséges lépéssel tovább menni a percz kihasználásában: eltaposni azt a petét s a magyar *ministerium által* nevezetnui ki új bánt, az új kormánytól függőt és neki engedelmezt.

De hiszen volt is Batthyánnak azután rá gondja, hogy eltapossa azt a vészthozó petét! A magyar miniszerelnök ellenjegyzése mellett maga V. Ferdinánd király csakhamar megfosztotta Jellacsicsot báni állásától és minden méltóságaitól. De ugyanakkor volt másnak rá gondja, hogy a pártütő horvát ezen manifestumoknak ne engedelmeskedjék. Volt, a ki őt biztosította, hogy nem leszen bántása s a ki — hogy ennek csak engedelmeskedjenek tovább is — biztatta a határőri zászlóaljakat, az egész már előkészített horvát és szerb népséget s a zágrábi és eszéki helyőrség cs. kir. ezredeit. Az elkezdett hamis játék tovább folyt az asztal alatt, a kétszínű játszma, melyben a koronás magyar király és uralkodó austriai császár csupán egyik kártya volt, de nem az «à tout» színéből.

Most aztán szeptember közepén ez a horvát bán — miután tulajdon dicsekvése szerint huszonegy darab császári és királyi parancsot és tilalmat (többet mint utóbb 1882-ben Egyiptomban Arabi pasa) tiszteletlenül félretett volt, melyekben uralkodója őt megintette, megszidta, állásától és méltóságaitól megfosztotta, lázadónak nyilvánította: 50,000-nyi szervezett hadsereggel, veterán határőrökkel, osztrák császári lovas-sággal és tüzérséggel, Roth, Filippovics, Kempen, Hartlieb, Grammont császári tábornokokkal Varasdánál a Dráván áthal kelvén Horvátország részéről hadat izen Magyarországnak és ezt legott meg is rohanja. És miután az ellene magyar részről vezénylő Ottinger csász. tábornok menten több nem magyar rendes ezredével, melyek a magyar alkotmányra fel voltak esketve! a betört ellenséghez átalpártolt, szept. 12-én már Csáktornyan innen közeledik a fővárosok felé. Csányi László királyi biztos pedig az ellenség elől a Balatonig hátráló magyar táborból azt jelenti Budapestre éjnek idején, hogy gróf Teleki Ádám csász. tábornok, a kire Ottinger átpártolása után a magyar sereg fővezénye szállott, szintén vonakodik Jellacsics

ellen harcolni, «a kivel őt egyazon katonai eskü köti.» Csak a hűnek maradt rendes ezredek, legelől a Miklós és Sándor huszárok (a 9. és 6. számú huszárezredek) tisztjeinek Keszthelyen testületeleg kifejezett azon nyilatkozatának, hogy *miután az ország törvényes állapota még fenn áll, ők el vannak határozva, letett esküjükhöz híven, minden nekik a horvátok részéről felajánlott csatát elfogadni s a magyar királyság jogaiért megküzdeni.* Harcz nélkül hátrálni ők nem akarnak*: csak a tisztikar ezen erélyes föllépésének köszönhető, mondom, hogy gróf Bubna császári őrnagy nem rendezett Telekinek szeme láttára már ott a Balatonnál egy második Ottingeriádot.

Így volt ez tervezve Bécsben. Ottinger megadta a jelt s az első példát. Így kellett volna tovább is minden újabb lépésnél, melyet hátrafelé tesz a magyar tábor, le-letöredeznie, csapatnak csapat után átpártolnia az ellenséghez. Erre bizony számítottak. Legelőször a Miklós- és a Sándor-huszárokban csalódtak. Bubna, a második jellövés, csütörtököt mondott.

Azonban másutt is a láthatáron köröskörül, hol közel, hol távolabb, egyre villámlott.

Már július eleje óta ott fészkel Szent-Tamáson, a római sánczok, Perlasz város, Versecz s a t. környékén a rácz lázadás — császári délszlávszinű zászlók és császári tábornokok alatt, — szaporítva Knicsanin belgrádi csapatvezér szervián és albán vajdái és osztrák sorkatonaság által.

Már két hónapnál tovább tartott a kegyetlenül nevetséges harczjáték álarezbán. Osztrák császári tábornokok és tüzéség, innen is, túl is.

Legújabban a ráczok átmentek az offensivába az egész vonalon, Szeptember 11-én második támadást intéztek Perlasz város ellen.

Ugyanaz nap Erdélyben vérengző oláhlázadás Aranyos-Lónán. — Szeptember 12-én Sztratimirovics osztrák tábornok Torontálban lent lefoglalja Elemért és Aradáczot.

A horvátok két segédesapatja két új helyen (Jellacsicsnak varasdi betörő kapuján kívül) ront be az országba.

Szept. 14-én Urbán csász. alezredes Naszódon ismételve pártot üt a magyar kormány ellen, ujoneczokat szed és nem-

* Előrevetett árnyóka az 1849. január 5-kei «Vácsi proclamationnak»

csak egész Erdélyre, hanem onnan fel Magyarországra is kiterjeszti lázítását.

Szept. 16-án a második balázsfalvi oláh népgyűlés az *osztrák* alkotmányt (quae quidem nulla erat !) követeli Erdélyre s a magyar törvénynek, kormánynak felmondja az engedelmisséget.

Szept. 17-én Nagy-Szebenben Puchner csász. tábornok hasonlót kiált ki serege s a szász lakosság élén — ugyanaz a Puchner, a ki csak negyedfél hónappal azelőtt, az úniótörvény s az ezáltal Erdélyre is kiterjesztett 1848-ki pozsonyi törvények szentesítése s kihirdetése után e szavakkal rekesztette be a kolozsvári országgyűlést: *«A főltség nevében bezárom Erdély utolsó országgyűlését!»*

S hogy semmi híja se legyen a tisztességes társaságnak — szeptember 18-án Hurbán és Hodzsa felföldi lutheránus tót papok vezérsége alatt 500 cseh tanulóból alakult s a császári hadszertárból Bécsben felfegyverzett zászlóalj érkezik be az éjszaki határon Miavára, hogy a magyar felföld tót népségét fellázítsa.

Nulla dies sine linea!

Ilyen volt a helyzet.

Hogy ezzel szemben Arthur bátyám Szolnokon nem sok időt ígért magának zászlóaljai szervezéséhez, elképzelhető. El az is, hogy ugyancsak egész erejének megfeszítésével használta fel a perczeket.

A sok mindenféle baj és akadály közül nem a legutolsó volt azon vármegyei patriotismus, melynélfogva bizonyos nagyobb contingenseket, mik egy-egy vármegyéből beérkeztek — mint például a Szabolcsi nemzetőröket, kik mint kész zászlóalj, választott és *többnyire* katonailag tudatlan tisztikar és vezény alatt utolsó pillanatban érkeztek bátyám keze alá — nem is lehetett szervezni, azaz felbontani, felosztani s az anyagot hirtelenében a czélszerűség szerint más vármegyék elemeivel vegyítve, újra kiszakítani arravalóbb tisztek alatti új csapatokká.

A lázas szervezési munkának alig felében pedig bátyám már szeptember utója felé sürgető parancsot kapott a miniszterelnöktől, rögtön minden meglévő hadinépével *úgy a mint van* kiindulni, a fővárosokon alul fekvő *Csepel* szigetét katonailag megszállani s minden áron megakadályozni azt, hogy akár

Jellacsics főtábornak, akinek Rotna és Filippovics eszász tábornokok alatt felvonuló jobb zárnya ezen sziget védelmével párhuzamosan átkeljen a Duna balpartjára.

A szervezési munkának ezen rogtan felhatalmazással párhuzamosan bátyám még csak egyetlen gyakorlati feladattal a társaság szegedire vihetette magával, midőn a vár parancsnok helyét nélkül teljesíteni indult. A többi felig-meddig fűtőváltások utánaindítását, valamint a még ezután szükséges átalakító munkák utánpótlását bátyám egy mobilizáció határozott törzskari századosra (Timon Zsigmonddal) bízta — a felhatalmazás utána küldendő zászlóaljok bevezetését Csepel-szigetre pedig ennyi: művezték a postaszolgálati vasut, valamint a fővárosi gőzhajózási társulat hivatalai irányában szülőcsőz feladatok hataimazásokon kívül gőzhajó és szolgálati munkák elvégzését.

Pesten átutaztatván bátyám a miniszterelnökség feladatát: az ekkor addigi feladatot egy újabb feladattal, azaz a. a. hogy hiúsítsa meg a Slavonából hirtelenlőn fővárosi Rotna és Filippovics eszász tábornokok 10,000 főnyi megalakításának a Duna jobbpartján való egyesülését Jellacsics főtábornok seregével.

E végett Batthyány a Duna jobbpartján Csepel-sziget átellenében le Duna-Foldvart már elhelyezett miniszter 1200 főből álló védőesapatnak, valamint a Pest, Fejér és Tolna megye kaszás népfolkének főparancsnokságát is Batthyány ruházta.

Okulván a dravai magyar főszolgálati védekezésben tapasztalt honvédelmi eseteken, Batthyány katonai gőztionárius fondorlatok, arulás és átparolási munkák esztergályozása és egyes esetek példás és gyors megvalósítása végett adott rendelkezésben egyszerűsített a pusztuló hataimazások miniszter bátyámot, azaz felhatalmazást adott neki, rendelkezésével törvényszékeket állítani és ezek itélőit, miniszter katonái is, megöröszteni és továbbhajtani — csupán miniszter jóváhagyása mellett.

A mely napon reggel en a második október — azaz a. a. ha jól emlékszem, a szabolcsi Páty István őrnagy sereg alatt Böszörményi Lászlóval mint szegedtőrtől — Szegedre vasúton Pestre és déltagban onnan tovább tovább haladtam a Csepel-szigetre khozam s este ottani rendelkezés helyére

Lore helység közelebb partra szállítottam több ezer hadikaszával s egy fél üteg ágyúval egyetemben: ugyanazon napon délután (szeptember 30-án 1848.) állott Lóré tövében, a duna-jobbparti Adonynyal átellenben isten szabad ege alatt azon rögtönítelő haditörvényszék, mely aztán ellenségnek és barátanak ad oculos demonstrálta, hogy «bange machen gilt nicht» — hogy a lázasan készülődő nemzeti önvédelem valóban *nem tréfa!* hogy a pozsonyi szentesített új törvényeket a nemzet el van szánva meg is tartani, a vértelen szerzetekért, ha kell, utólag megadni a vér-árát. — És megdemonstrálta e haditörvényszék mellékesen azt is, hogy a miért a szegény vályogvető cigányt teketória nélkül fel szokás akasztani: azt az árulást és kémii jó szolgálatot a háborúban — a dúsgazdag és dölyfös főúr is ugyanazon bitón keserüli meg ezentúl Magyarországon!

E haditörvényszék előtt két magyar főúr ült a vádlottak padján: Zichy grófok, unokatestvérek, Fejér vármegyének legimentí főispáni administratora, Ödön gróf az egyik; egy osztrák császári lovasezredbeli százados, Pál gróf volt a másik.

A haditörvényszéket — a király által kinevezett miniszerelnöktől nyert pallosjogi hatalmánál fogva — mint a tett helyén s az ítélet helyén vezénylő legfőbb rangú katona-parancsnok, Görgey Arthur honvédőrnagy állította egybe, az osztrák cs. kir. hadseregnél, következésképen az országon belül álló s a magyar alkotmány hűségére felesketett rendes ezredeknél is hatályban lévő, de az új alakulású csapatokra nézve is a kormány által elfogadott haditörvényezikkek rendelkezése szerint.

Ugyanezek szerint folyt a vizsgálat és hozatott az ítélet.

Ödön grófot a rögtönítelő haditörvényszék egyhangúlag kötél általi halálra ítélte.

Pál grófot ellenben — jóllehet császári katonatiszt létére polgári ruhában utazott a horvát tábor hatalomköréből a magyar őrsvonalon keresztül unokatestvére és vádlott társa oldalánál, — a haditörvényszék elegendő bizonyítékok hiányában ab instantia fölmentette és ügyét a vizsgálati iratokkal* együtt a törvény rendes útjára utasította, személyét pedig katonai fedezet alatt Budapestre kísértette. Hogy pöre ott

* Ezeket Görgey Arthur általa hitelesített másolatban terjesztette fel.

annak rendje szerint tárgyalatott-e és kelt-e benne érdemleges fölmentő ítélet? nem hallottam. Tény az, hogy Zichy Pál gróf, a csepelszigeti volt második vádlott felől annyit már Lórén elhihetővé tett a vizsgálat, hogy mikor az ő ezrede is Ottinger tábornokkal a Dráva és Balaton közében gróf Teleki Ádám magyar főparancsnok seregétől Jellasicshoz átalpártolt, akkor ő, hazája ellen fegyverrel szolgálni nem akarván, beadta ott lemondását, úgy érkezett Székesfehérvárra és rokona társaságába. És tény az, hogy ő négy héttel későbbben mint a Honvédelmi Bizottmány által kinevezett és a 10. sz. («Vilmos»)-huszárezredbe beosztott őrnagy úgy jelent meg Pozsonyban.

A Zichy Ödön gróf ellen hozott halálos ítélet indokai ezek: nyílt háború idején az ellenséggel vitt czimborálás; ettől neki adott kezdvezménynek, jelesül egy Jellasicstól végtől végig sajátkezűleg írt és aláírt, a vádlott gróf kértére és javára kiállított s a Jellasicscsal egyesülés végett közeledő Róth ellenséges tábornokra címzett beajánló és szabad menevédlevélnek — elfogadása és magávalvitele; 43 darab újonad új nyomtatványú, az országban törvényesen fennálló közrend felforgatását célzó proclamatio terjesztésének bünténye; ezen nála talált ellenséges menevédlevél és proclamatiók közt és személye közti összefüggést helyreállító körülményeket beismerő önvallomása.

De hogy sorjában elbeszélendő az eseményeket, a gőzhajóhoz visszatérjek, melyen a rám bízott szállítmányt bátyámnak megvittem — minthogy a gőzös kapitánya közel Lóré falu irányában kirakodásra alkalmas kikötőhelyet nem remélt találni, félórányi távolságra Lórén fölül keresett ilyet és talált is. Emitt vetett horgonyt s aztán elkezdődött a zászlóaljgyalogsnak, ágyúk-, lovak- és kaszáknak partra szállítása meglehetősen kedvezőtlen parti viszonyok között.

De alig fogtunk hozzá: egyszer csak azt vesszük észre, hogy Lóré felől a szigeti part szélén, rendszerinti csatárláncz nyomában, egy osztag gyalogság nyomul felénk harcrendben, félreismerhetlen támadó szándékkal. Erre magunk hasonló rendszabályhoz nyúltunk . . . csakhamar azonban én a szembe jövő csapat élén honvédegyenruhára és benne bátyámra ösmervén, siettem neki jelentést tenni; mire ő némi rögtönös intézkedések után tüstént visszafordult, én pedig a tőle vett utasítások szerint esthajnalig befejeztem a partra szállítás munkáját.

Mikor az általam hozott gyalogság és ágyú a lórévi táborba bevonult: éjszaka lett s emitt a szomorú epizód: haditörvényszék, halálos ítélet s ennek végrehajtása is már véget ért.

Az esemény maga körülményesen le van írva bátyám kétkötetes munkájában, melynek címe: «Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849.»* Annymra körülményesen, hogy ezen epizód bő tárgyalása szinte aránytalanul kirív az egész mű symmetriájából. Azt ennyire alaposan kifejteni akkor különös fontos oka volt bátyámnak. Ő akkor, az 1850-es évek elején mint hazájából száműzött, egészen sajátos viszonyok közt élt Klagenfurtban Karinthiában. Egyfelől szoros rendőri felügyelet alatt állt. Másfelől csakhamar azután hogy 1849. évi őszele havában odacsöppent, az ottani művelt közönség előkelő és független elemei részéről — elébb ugyan kíváncsiságnak, de azután csakhamar tisztelet- és rokonszenvnek önkéntelen előzékenységével találkozott; mely még a császári rendőrségnek ő irányában gyakorolt szigorára is mérséklőleg hatott. Bátyám száműzetésében neje osztozott. Ott neki leánykája született. Ezeknek valószínű végzetők leendett, állandóan ez új ismerősi körben tölteni el életök javát. Ezen tisztességes társadalmi kör jó véleménye tehát nem lehetett közömbös a gondos családapá előtt. Pedig vehette észre, hogy mindazon szertelen megtámadások, azon véresszájú rágalmak közül, mikben ő irányában az osztrák és külföldi lapok és a német pamphlet-irodalom özöne akkoriban a magyar sajtóval versenyeztek, éppen a gróf Zichy Ödön esetének különböző változatai kezdtek benyomást tenni a klagenfurti körök közvéleményére... Mert hiszen hogy bátyám vagyontalan állapotban — tehát a híresztelt kincsek nélkül jött el a száműzetésbe, s így valószínűleg azon, a mi nincs, el sem adta hazáját; hogy háznépe nélkül a legszerényebben, csaknem szűkölködve él s a bécsi kormány sem gondoskodott (akkor, évekig) annak, a kit internálva tart, megélhetéséről: mindezt az emberek saját szemökkel látták, tudták. Hogy a magyar ügynek végleges elbukásához a Haynau osztrák hadseregének segítségére

* Ez a munka Görgey István magyar fordításában 1911-ben jelent meg Budapesten, a Franklin-Társulat kiadásában.

sietett Miklós ezár harmadfél-száz (?) katonáján kívül még hazatérés is volt volna szükséges: ez meg éppen sehogy sem fért a klagenfurti értekezésnek a fejébe. Nehogy tehát a »justizmord« színében mindegyre felhánytorgatott Zichy-féle eset czélzatos elferdítése árthasson neje és gyermeke jövőjének: azért látta bátyám szükségesnek mindazt fölvenni munkájába, a mit ő esetleg a polgári vagy haditörvényszék előtti védelemben elmondandó volt, habogy ellene meg talál indíttatni utólag az a bűnvádi eljárás, melyet a politikai reactio nyilvános lap-irodalma akkoriban, állítólag a Zichy-család föllépése következtében, naponta annyi hévvel sürgetett. És minthogy ő szoros rendőri felügyelet alatt állván, sohasem tudhatta, melyik napon szakad vége a megkezdett munkájának: gondoskodott róla, hogy a meddig írhat s a mennyi elkészülhet belől, ha esonka mű gyanánt is, meg legyen az írva s alkalmas módon napvilágot lásson.

S itt könnyen magától felötlik a kérdés: hogyan történhetett az, hogy daczára a rendőri és zsandári felügyeletnek, a mely alatt bátyám élt, annak daczára, hogy számos ősmérősei előtt ő nemesak nem titkolta, hogy történelmi munkán dolgozik, de sőt egyenesen ezt okul is adta, valahányszor egy barátságos meghívást vadászatra vagy egy társaskirándulásra el nem fogadott; daczára annak, hogy úgyszólván üvegéből volt a háza: hogyan történhetett mégis, hogy bátyám két álló esztendőig háborítlanul írhatott; és hogy megírhatta *ezt a munkát*, melynek utóbb, midőn Brockhausnál megjelent, a Lípseből Bécsbe érkezett első nagy szállítmányát (vagy 2000 példányt) kevés, hamarosan szétküldött példány kivételével, — a becsi rendőrség mind elkobozta és megsemmisítette, a szerző közt és külföldi kiadója közt közvetítőül felajánkozott Manz becsi könyvtárust pedig elítélte s elesukta, a Magyarországra becsenpészett gyér példányok birtokosait meg a báró Bach zsandarái és Pesten meg Budán a rettenetes Proftmann szaglászai üldözték és kérelhetetlenül büntették. Hogy ezt a könyvet ott így meg lehetett írni, annak csak egy magyarázata van: az osztrokok Bécsben és Klagenfurtban éppen úgy felismeretek az író egyeniségét, mint a magyarok. A hatóságok szentül hittek, hogy helyzetében Austria markában — esakis Austria érdekében és hasznára írhat és fog írni azért, hogy évdíjat kapjon tőle.

miből megélhessen. Lehet, hogy eleinte a klagenfurti rendőrfőnök gyanakodva úgy gondolkozott: csak hadd írjon! majd mikor meglesz egy jó csomó belőle, akkor kobozzuk el a kéziratot és meglássuk, mit és mint ír. Nézetem szerint azonban bátyám azt, hogy munkáját azon helyzetében azzal a tökéletes írói függetlenséggel és nyíltsággal, a melylyel az tényleg írva van, ott háborítlanul megírhatta és ki is adhatta, elsősorban az akkori hazafias és ál-hazafias magyar sajtó által való üldöztetésének köszönheti; másodsorban az akkori osztrák sajtónak, mely amattól átvette a widdini jelszót bátyám honáruslásáról. A kettőnek, valamint a magyar emigratio kebeléből gombaként elszaporodott pasquill-irodalomnak unisono gyalázkodása az osztrák hatalmasok lélektanával elhitette, hogy Görgey Arthur ennyi szenvedett bántalom után csak a becsületében gázoló Kossuth Lajos és hívei, tehát (az ezekkel véleményök szerint azonos) magyar nemzet ellen, megtorlólag írhat — ezzel pedig csak az «Új egységes Austriának» tehet — akarva vagy nem akarva — jó szolgálatot. Hadd írjon!

Mikor aztán 1852-ben megjelent a munka: csak akkor kezdett az uraknak Klagenfurtban, Bécsben a szemök káprázni! El is kezdődtek és egy évtizedig el is tartottak a katonarendőri zaklatások, hol szembe, hol alattomban, hátmögül. Közvetlenül és közvetve. Hogy csak egy esetet említsek: azt a bűnfenyítő pert, melyet egy vadászat alkalmával bátyámra támadó részeg vend paraszt állítólagos megserétezése — súlyos testi sértés — czímén kerítettek a nyakába, hat esztendei börtönt szánván neki, holott ő csak kényszerű önvédelemben — nem is lőtt — csak puskatussal verte el magától a nekidühödött megtámadót. — Csak a birói szemle szakértőinek, a vizsgáló- s az ítélőbiráknak és a felsőbb parancsra vádat emelt ügyésznek becsületessége mentette meg Görgey Arthurt a meggyalázó elítéltetéstől. — Felmentették, nem csak, hanem ítéletileg ártatlannak mondták ki. — Ez a valódi német becsület.

Ezzel ellentétben a politikai és katonai hatóságok hivatalos *nyílt* kellemetlenkedései folyvást tartottak. Ismételten haditörvényszék elé idézték bátyámat és ott vallatóra fogták, de aztán be is érték azzal a jegyzőkönyvben sajátkezűleg aláírt kijelentésével, hogy az egy példányban elébe tett könyvet igenis ő, még pedig egymaga írta. Végre az egész fenyegetődző

viharfelhő abban a kicsinyes kaján megszorításban adta ki ellene a mérgét, hogy azontúl ő számos évekig nem járhatott többé kedvére, úgy mint eddig, egész Karinthiának, hanem már csakis a klagenfurti járásnak szűk határain belül.

Hogy ennyi volt az egész «megrendszabályozás», újabb bizonyossága volt annak a nyílt titoknak, hogy bátyám kivételes életbenmaradása egyedül I. Miklós czár szeszélye volt.

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

1848 szeptember, október. — Jellaesics sajátkezű levele Róth tábornokhoz. — István főherczeg-nádor távozása az országból. — Móga cs. kir. tábornok veszi át a magyar tábor fővezérletét. — Ha Jellaesicsnak sikerül Róth és Filippovics tábornokok hadtestével egyesülni . . . ? — Görgey Arthur őrnagy jelentése a képviselőház elnökéhez. — Vásárhelyi hadnagy Zichy Ödön gróf kálozdi kastélyában elkoboz egy nagy vasaltládát és egy vas pénztárszekrényt. Kubinyi Ferencz és Szaesvay Imre jelentése. — E szerint Zichy Ödön gróf drágaságai 1848 októberében Budán hivatalosan leltározattak, a Debreczenbe költözéskor pedig a Honvédelmi Bizottmány rendeletéből Madarász László rendőrfőnök gondjaira bízattak.

Most mikor (a báznai fürdőben) e régi följegyzéseimet újra bíráló szemle alá veszem, hogy rajtok helylyel-közzel igazítsak, 1890-et irunk. De mikor az első feldolgozásnak azon helyén tartottam, ahol az utóbbi fejezet végén elhagytam: akkor, 1882-ben, egy életbenjáró betegség (a hólyagos himlő) szakította félben munkám fonalát és csakis a tátrafüredi csodátévő levegőnek köszönhetem felgyógyulásomat és — Arthur bátyám páratlan önfeláldozó és czélszerű ápolásának! — szememvilága megmentését azonban dr. Farkas László barátom helyes kezelésének. A himlő a két szememet is elborította és hibás kezelés esetén elpusztította volna.

Három havi szünet után (így írtam 1882. évi november elején) keresem újra a súlyos betegség miatt elejtett fonalat. Ezen komoly memento mori után sietek is aztán folytatni e följegyzéseimet — ha talán még be is fejezhetném.

Az utóbbi személyi és tárgyi eltérés után visszatérve Zichy Ödön gróf poréhez, megjegyzem, hogy ennek eredeti jegyzőkönyve s benne az ítélet, Arthur bátyámnak elnöki és Karcsai Károly hadnagy-hadbírói aláírásával ellátva, és mellékletei, úgymint: Jellaesics bánnak Róth császári tábornokhoz

sajátkezűleg írt levele, a nyomtatott reactionarius proclamatiok sat. — általam megmentve, birtokomban vannak. Mikor háromkötetes munkámnak* megjelenése után forradalmi okiratgyűjteményemet (kiegészítvén vele régi nemzet-ségi levéltármunkát) a Nemzeti Múzeumba örök letéteménykepen, ingyen színt beszolgáltattam, akkor a Zichy Ödön gróf elnökségére vonatkozó eredeti okiratokat egyelőre még visszatartottam. *Ezket is már akkor* beszolgáltattani, még nem tartottam tanácsosnak. Mert volt alkalmam tapasztalni, hogy a gróf Zichy-családnak egyik sokat emlegetett tagja abban fáradozott, hogy *ezen* okiratokat magántulajdonába kerítse. Intézkedem azonban, hogy ezek is, ha életemben nem vihném be a Nemzeti Múzeumba, halálom után szintén odakerüljenek. — Köszök a báró Jellaesies horvát bán sajátkezü levélét itt közlöm:

«An k. k. Herrn Generalen Brigadier von Roth. Herr General! Auf Ansuchen des Herrn Grafen Eugen Zichy, finde ich zu bestimmen, dass dem Herrn Grafen eine Sauvegarde gegeben und überhaupt jeder Schutz gewährt werde. Sig. Stuhlweissenburg am 27. September 1848. — Jellaesies** m. k. F. M. L.»

Bátyám, a mint mondtam, 1850/2. években szükségemk látta, a mi része magának volt azon halálos ítélet keltekezésében — arról *bővebben* felelni a nyilvánosság előtt. De ma már, tárgyilagosan tekintve a dolgot, elég erről ennyi — az alábbi mozzanatokat elmondani:

Azokban egy-kisse fölebb kell hogy kezdjem.

Mínthogy Teleki Adám tábornok a magyar «dravai hadtest» főparancsnoka, a betört horvát bán ellen mint *császári tábornok ellen verelkedni nem akart*: István főherceg nádor és V. Ferdinánd magyar király ő felségének helytartója, a fővezérlet személyes átvételére a Balatonhoz sietett.

Mindenki azt hitte ekkor, hogy a nádor ezen események által, úgyis mint a bámnak alkotmányos felsőbbsege, a császári tábornok Jellaesiesnek pedig rangban fölebbvalója, s úgyis mint

* «1848-ból és 1849-ből» sat. Kiadta a Franklin Társulat Budapesten, 1885 és 1888-ban.

** Érdekes Jellaesies sajátkezü aláírásának 1848-ban még magyaros orthographiája.

az uralkodó-család tagja, imponálni fog a horvát lázadóknak. S joggal hihette ezt a nádor maga is.

Megérkezését ő a Balaton somogyi partján, Tihanynak átellenében táborozó Jellaeticsnak tudtára juttatván: 1848 szeptember 21-én Szemesnél történt, hogy ez a tábornok azt az affrontot követi el egyrészt Magyarország irányában, másrészt az uralkodó dynastián, hogy Magyarország nádorát, egyszersmind császári királyi főherceget, a Balaton «semleges» közepére, a «Kisfaludy» gőzösön leendő találkozóra odabolondítja, maga pedig aztán meg nem jelenik.

S ezen naptól fogva a válság nő, növekszik óráról-órára.

A szenvedett affront maga minden írott kommentár nélkül is meggyőzhette a nádort, hogy Bécsben immár a legfelsőbb helyen is határozottan Magyarország ellen billent meg az eddig is már ingadozott mérleg — a legtörvényesebb módon átalakult és szentesített alkotmánya ellen, sőt alkotmányosságán, a legszilajabb reactio javára. Meggyőzhette a nádort, hogy neki és a magyar királyi hadseregnek, melynek ő most élére állt, többé nem egy könnyelműen vakmerő, egy kikürtölt dynasticus loyaltásában hazug, délszláv rajongóval van dolga, hanem a katonai és udvari köröknek és, a mi ő rá nézve döntő, saját családjának, az egész uralkodó-háznak reactiójával, Bécsnek háromszázados *hódítási* politikája új kiadásával!

S ez aztán a személyi krizist is tű hegyére állította ő rá nézve.

Tisztán állt előtte, az őszinte magyar hazafi, de egyszersmind az uralkodó család tagja, a főherceg előtt, a szörnyű dilemma:

Vagy: megtörvén most és rögtön a császárijának és családjá fejének esküdött hűséget s háza minden törvényeit — forradalmi és, mi több, önző színű cselekedet által magához ragadni Szt. István koronáját s úgy próbálni kivívni Magyarország teljes függetlenségét egy, a sikert és ennek állandóságát kizáró geographiai helyzetben. (Hiszen ha magától nincs annyi belátása, hogy egyenesen ide vezetne a családjával való határozott szakítás: megmondta azt neki Kossuth Lajos, midőn kevés nappal elébb száraz szavakban megkínálta őt a magyar koronával!)

Vagy pedig: visszautasítván most végleg — a mint már

a kísértővel szemben megtette — az uralkodójával és házával való tiszta törést és magára nézve végzetes consequentiát: idehagyni a magyar ügyet, melyet szeretett és reménytelennek tartott, s ezzel elvállalni bucsúzatlan elutazásának szintén előrelátható következményeit — ezek közt magyar honfíui jó hírnevének tönkremenetelét . . .

István főherczeg a balatoni hadseregtől visszaérkezvén Budára, onnan Bécsbe távozott . . .

Lehet (mert ellenkezője tudva nincs), hogy emitt egy újabb kísérletet akart tenni s tett is, a kard élére került ellentétek békés kiegyenlítésére, egy véres polgárháború iszonyainak elhárítására. Ha ez sikerül neki: akkor visszatér Budára. Ha vakot vet: világos, hogy vissza sem eresztik többé.

István főherczeg *nem* tért többé vissza. A nádor, a királyi helytartó kiesett a számból.

A Jellacsicsesal szemben a Balatonnál harmadszor is vezér nélkül maradt magyar sereg fogcsikorgatva, szegénypirral arczán, egyre időbb hátrál, keresztül Székesfejerváron, egész a sukorói magaslatokig — mind kardesapás nélkül.

Eddig ez a sereg merőben rendes császári királyi osztrák hadseregbeli magyar ezredek, zászlóaljokból és útegekből állott.

A Drávától idáig útközben Jellacsicshez átállott tábornokok átszökése és az útközni vonakodó gróf Teleki Ádám tábornok leköszönése után tudtomra még két császári tábornok maradt a magyar táborban: Móga, magyar születésű és Holtsche, külföldi. Móga vette át a fővezénnyt, Holtsche a vezérkari teendők fővezetését.

A visszavonuló magyar tábor nyomában Jellacsics szeptember 26-kán vonult be Székesfejervárra. — Szeptember 28-kán még mindig ott van. — Miért vesztegel?

Azért, mert a Slavonia felől segítségül várt Roth és Filippovics császári tábornokok hadtestével megállapodás szerint Székesfejervárhoz egyesülni akar, — vele egyesülten törni rá Budapestre; Roth és Filippovics tábornokok azonban még mindig nem közelednek. A bán azt sem tudja, hol vannak, mennyire közel avagy távol. Mert a magyar föld népe közül nem kap kémeket és mert időközben Görgey Arthur honvédőrnagy, Csepelsziget és környékének teljhatalmú parancsnoka, a Duná-

tól a sárközi Nádoresatornáig két párhuzamos örs-vonalt állított fel, hogy a közlekedést Jellacsics közt és Eszék felől közlekedő tartalékhada közt biztosan elmesse.

E kétfős örsvonalon keresztül egy magyar ember Székesfejervárról jövet, levelet visz Jellacsicstól Rothhoz.

Egy illetékes magyar rögtönítelő haditörvényszék alapos vizsgálat és védelem után egyhangulag halálra itéli ezen embert, mert lelkükben a bírák egytől-egyig meg vannak győződve, hogy — a mire hazai paraszt vagy polgár, zsidó vagy keresztény, magyar vagy német, mire *szegény ember* nem találkozott, arra vállalkozott a vádlott gróf: uri tekintélye fedő pajzsa alatt, saját úri fogatán gavallérosan elhajtani a magyar hadvonalon keresztül s így a leggyorsabb s legbiztosabb módon keresni fel az odamaradozó ellenséges két tábornokot és megvinni nekik a proclamatiókon kívül *az élőszóval reá bízott üzenetet*, s azonfölül elmondani apróra, amiket útközben megtapasztalt.

Hogy gróf és a vidéken hatalmas úr volt ezen ember: sem nem mentő, sem nem enyhítő körülmény; sőt nagyon súlyosbító.

De jellemző is azon — nem «elszántság», hanem könnyelmű elbizakodottság, melylyel ezen magyar főúr — már meglett korú, azelőtt egy vármegye adminisztrációjával megbízott, művelt ember létére — ezen kalandra vállalkozott. Talán nem is sejtette veszélyes voltát.

Ugyanaz a könnyelműség, ugyanaz a perfidia ez, mely a horvát bánnak betörését, egész hadjáratát jellemzi. Ezek az urak nem hitték, hogy Magyarország, a magyar nemzet, a magyar nép *hisz* az ország új törvényes rendében, annak s a királyi szentesítésnek állandóságában és — önmagában!

Igaz, Zichy Ödön gróf a régi törvényes 'conservatív' párt tagja volt; előkelő tagja egy jogosult politikai pártnak, mely 1848-ig a bécsi udvar s a magyarellenes osztrák politika szolgálatában maga kormányozta az országot. Ő — a mint a választáskor maga elmondta, a törvényhozásnak tagja. Ennek terén a zöld asztalnál *béke időben* jogosan érvényesíthette szavazatát, egész befolyását a politikai párttusában.

De itt is, mihelyt a többség ő ellene győz és törvényt alkot, ezt pedig a fölség szentesíti: azontúl az új törvény köte-

lezi a kisebbséget is — kötelez feltétlenül minden embert. Mihelyt pedig háborúra került a dolog: a zöld *harcmezőn* a haza semmiféle polgárának nincsen többé az a szabadalma, hogy akár politikai meggyőződését, akár pártérdekeit érvényesítse *a fegyveresen berontott ellenség segítségével.*

Megtette és rajta vesztett.

S itt egy érdekes kérdés ötlük fel magától:

Ha azon szolgálai tekintet, hogy gazdag gróf a vádlott, vagy az az eszmezavar, hogy ő a főrendiház tagja, megmenti vala a megérdemlett büntetéstől: mik lettek volna vajjon valószínű következményei?

Sok egyeben kívül legalább is annnyi bizonyosan: hogy az egész nagybirtokos aristocrata, az egész későbbben úgynevezett ó-conservatív párt (az 1848-ki ügyet híven szolgált kevesek kivételével!) nem Badenben vagy jószágain meghúzódik, hanem tevékeny pártot üt az ország új törvénye ellen s a nemzet önvédelmi harcát már első csirájában megbénítja; ha pedig ez mégsem sikerül: akkor meg későbbben számosabb áldozatot szolgáltat a maga soraiból!

Ha Roth- és Filippovicsnak sikerül csata előtt Jellacsicsal egyesülni: a pákozdi ütközetnek aligha lesz ama híres flankenmarsch az eredménye.

S a bécsi intézők is ugyanazzal a könnyelműséggel és perfídiával számítottak rá, hogy a hadsereg Magyarországon létező részének egyetlen tábornoka, tisztje, katonája sem fog verekedni Jellacsics feketesárga zászlója ellen, a magyar alkotmány mellett. Sem magyar, sem idegen. Példák is rá: Ottinger. Bubna, Teleki Ádám.

Jellacsics parádémarssal akart Pestre bevonulni.

És lám! a Miklós- és Sándor-huszárezredek, s utánok a többi, a Balatonnál kijelentik, hogy amire *legutóbb* föleskették őket, azt védelmezni is akarják. A bemuszólottak ezt hazafi kötelességüknek is tartják; katonai kötelességüknek, katonai becsületük követelményének a külföldi származású tisztok — mind valamennyien!

Ha Jellacsicsnak sikerül a terve, kardesapás nélkül bevonulni Pestre, szétverni az országgyűlést, elfogni rebelliseknek a magyar nemzet törvényes vezérférfiait mind: akkor Magyarország regenerációjának legott gyalázatos vége! Mert *a horvát*

uralkodott volna a magyar nemzeten! Rác, szerván, szerezsán rabló gázolt volna benne. Lehet hogy a győzők döllye Zala, Somogy, Baranya, Bács, Torontál, Temes, Krassó, Arad vármegyék nagyobb részét, amerre a magyar szó gyérül — vagy tán némelyik vármegyét egészen is, Erdélyt pedig biztosan egészen — lehasította volna az ország testéről. És akkor, mert elviselhetetlen lett volna ez az állapot: örökös véres vonaglások következtek volna be, — és mert fegyver nélkül és mi több, egy nagy egységes önvédelmi harez győzelmeinek erkölcsi tőkéje nélkül, sőt horvát hódítás gyalázatával tetézve álltunk volna elnyomóink szervezett és győzelemittas haderejével szemközt: reménytelen vonaglások.

S ha a lórévi haditörvényszék elég gyáva, a grófot — nem ha ártatlannak bizonyul, hanem mert gróf és a főrendiház tagja — nem merni érdem szerint elítélni: *mit szolt volna hozzá a nép*, melynek soraiból tétova nélkül szokás felakasztani a kémet?

Az adonyi parton három vármegyéből hivatalosan hadi tartaléknak odagyűjtött sok ezernyi kaszás «népfölkelés» ügyis előre föllázadt volt bátyámnak azon szándéka ellen, hogy a két fogoly grófot s az egybeülendő haditörvényszéket a nép dühétől (amazokat) és terrorizáló nyomásától (emezt) a Duna ága által elszigetelje, — gyanúsítván őt, hogy nem egyéb a szándoka, mint elszöktetni «Őtet (Ödön grófot) a nép igazságos bosszúállása elől.»

A nép elfordult volna az ügytől.

Örök időre elfordult volna az «úri rendtől.»

Ellene fordult volna.

Elhitte volna, a mit neki Jellaacsics a király aláírásával «nyomtatásban» hirdetett: hogy az «urak ellenére» a császár engedte el a robotot és dézsmát. Nem hiába hozta be már Mária Terézia is, aki pedig birodalma megtartását köszönhetette a magyar nemességnek, országgyűlésen kívül az úrbért és csak utólag czikkelyeztette be, mikor az már régen átment az életbe. Nem hiába könnyített József császár önuralkodói teljhatalomból a nép állapotján; s nem hiába ellenezte a bécsi udvar a 19. század feléig a nemesi országgyűlések liberalis reformtörökvéseit, a parasztság felszabadítását a földesúri szolgáltatások alól állami vagy magán-megváltás vagy önkéntes elengedés

által . . . Ezt az ütőkártyát Bécs akarta valamikor kijátszani Magyarország nemessége ellen, hogy azzal a maga részére hódítván a magyar nép bizodalnát — alkalomilag, ha kell, a magyar urat parasztjával szolgáltatassa be vagy veresse agyon — magyart a magyarral — fejenként 10 pengő forintjával, mint a lengyel urakat Galicziában 1846-ban.

Sőt többet mondok. Nem lehetetlen és nem is valószínűtlen, hogy a Roththal és Filippovicssal egyesülő és győztesen előrenyomuló Jellacsics a kaszákkal fölfegyverezve itt talált népfölkelés ezreit rögtön az imponáló siker s a rémuralom által áthangolta volna, — ellenünk fordította s mint kész eszközt felhasználta volna ellene «a lázadó magyar uraknak.»

De ezek utólagos elmélkedések. Akkor, 1848 szeptemberében a Csepel szigetén én mindennek csak ösztönszerű sejtelmével bírtam. Akkor csak egyet tudtam tisztán és tartottam eszemben: ügyünk jó — és Arthur bátyám e jó ügynek önzetlen és ha kell, föltétlenül önmagát feláldozni kész katonája. A lórévi tragédia, melynek részleteit sokáig csak hézagosan tudtam, akkor mélységes benyomást tett kedélyemre. De tudtam, hogy bátyám lelkiismeretes, igazságos ember és erős meggyőződésű; egyszersmind, a hol válságos perczben cselekedni kell, ott nem tétovál, ott ő elszánt és erélyes. A hol pedig igazságos ember cselekszik nagyot, nehezet: annak okvetlenül súlyos oka van, de súlyos messzeható következményei is lesznek. De ott aztán e cselekvényben s e következményekben maga a végzet nyilvánkozik meg és csak ennek a választott eszköze a meggyőződése és kötelessége szerint cselekedett ember. Lehet hogy áldozatja is . . . Ilyenkor a következményeket el kell fogadni — és ha magunkra esnek vissza, eltérni őket.

Így aztán belényugodtam magamban Arthur bátyámnak, a lórévi haditörvényszék elnökének, az ítélet megerősítőjének komoly végzetébe; belényugodtam, ámbár tudtam, hogy ő, a mint ösmerem, az egész bíraskodott személyzetet a maga egyéni felelősségével fedezni fogja.

*

October 2-kán Arthur bátyám a következő, itt kivonatban közlött levelet küldi:

131. Oklevél.

«A magyar képviselőház elnöke Pázmándy Dénes úrnak.

Csepelsziget oct. 2-án 1848. — Tisztelt Képviselőház! —

A parancsaim alatt állott Hunyady csapat 6-ik századjából... Vásárhelyi István hadnagy Kálozd és Aba közt egy kocsin három határőrt fogott el. Ezeknél az ellenséges tábornoktól többféle írományok közt egy névtelen levelet talált, mely Roth tbknak szólt s benne a tábornok a kálozdi kastélyban rejtve lévő bizonyos tárgyakról értesített. Ezen levélnek útmutatása szerint (Vásárhelyi hadnagy) a */. alatti látleletben* körülírt két ládát találta a kastély pinczéjében befalazva... a fennírt két ládát ezennel biztos őrizet alatt átküldöm... Vásárhelyi hadnagy urat azért küldöm személyesen fel, hogy részletes felvilágosításokat adhasson a történetekről, melyek leírására itt a szükséges idő hiányzik. A fegyverszünetre (melyet Móga tbk magyar részről kötött a bánnal) én ráállottam, mint honvédtábornok s az önkéntes nemzetőrök vezére; de mint a népfölkeelés rendezője és főparancsnoka* reá állani legjobb szándékommal sem tudok. Mert, ha ma és holnap reggel seregemet össze nem gyűjtöm: akkor holnap este 6 órakor (amikor t. i. letelik a fegyvernagyvadás) védtelen áll armádiánk balszárnya és mi nekünk vesztenünk kell. Megtámadni nem fogom az ellenséget, míg a fegyverszünet tart; hanem minden egyebet elkövetek. — Folyó hó (helyesebben: *mult* hó) 28-án véghezvitt csekély merényletem... eredményei arra taníthatnak bennünket, hogy egy rossz vezér százszorta többet ér, mint több jó, ha egyszerre parancsolnak... (Septbr) 29-én este visszatértem Adonyba még több csapatokat az első után küldendő; de fájdalom, már akkor lejárt dicsőségem napja; már akkor több parancsnok volt Adonyban, a kiknek részint kezeik voltak megkötve Móga-féle utasításokkal, részint megesett a szívek a nagy merényleten. Tisztelt Képviselőház! *Csak most szabad ke-*

* Az egy személy két minőségének ezen megkülönböztetése megértéséhez szükséges tudni azt, hogy a fegyverszünet alatt nem szabad helyet változtatni; leteltéig mindenik fél csapat-elhelyezésének állandóan meg kell maradnia.

zet annak, a kiben bízni méltóztatik. Semmi egyéb rendeletet a népfölkelésre nézve, mint azt, hogy a dunáninneniek mind *vagy* a Pentelének, *vagy* az Adonynak átellenébeni parton gyülekezzenek és várják átszállíttatásukat. Továbbá kérek: 1. 30,000 ft p. p. a fölkelt nép élelmezésére (szükség esetében); 2. legalább három remorqueurt, mindegyiket néhány vontató hajóval Adonyba; 3. egy avisohajót (Argót), de elegendő szénnel; 4. kenyeret és húst . . . *Csak erélyt, csak most erőmegfeszítést! Mert a nép — könyezve írom — a nép velünk tart!* sat. Görgei Arthur e. k. őrnagy.

Az ezen levél elején említett kálozdi két «láda» és $\frac{1}{2}$ alatti látlelet mellett kissé tovább kell időznünk.

A kálozdi kastély — melynek pinczejéből két oda befalazott ládát Roth csász. tábornoknak kellett volna kiemelni és biztonságba hozni, de ezt a feladatot, az utasító levél felfogatása következtében egy magyar katonatiszt, Vásárhelyi hadnagy végezte helyette — gróf Zichy Ödönnek kastélya volt, s övéi az onnan előhozott tárgyak.

Vásárhelyi hadnagy az esetről legott jelentést tett főlebbvalójának, Görgey Arthurnak.

Ez megparancsolta, hogy a melléje adott hadbíró Remellay Gusztáv * a neki Vásárhelyi által bemutatott tárgyakról hivatalos látleletet készítsen, s hogy azután Vásárhelyi hadnagy a látleletet s a benne körülírt két úgynevezett «ládát» a fönti levéllel és a ládák lefoglalásakor jelen volt grófi eselések kíséretében kellő fedezet alatt maga vigye fel Pestre s adja át a képviselőház elnökének további intézkedés végett.

Emlékezetemre (mert szemmel láttam) a két úgynevezett «láda» voltaképen egy nagy megvasalt koffer s egy egészen vasból való, ódon divatú «cassa» volt, mindenik két-két erős függő lakattal bezárva. És megjegyzem azt is, hogy a Remellay hadbíró által a gróf kálozdi tiszttartójánál fölvelt látleletet igen valószínűleg a tiszttartó (Durnaisz vagy Thurnaisz) is aláírta, mert éppen az ő egyenes kértére is történt bátyámnak ilyenén intézkedése, miután a nevezett tiszttartó a pórnépen észlelhető izgatottsággal szemben az értékes tárgyakat tovább is őrizete alatt tartani félt.

* Azelőtt és azután is ösmeretes író.

Hogy Vásárhelyi a látéletben körülírt két «ládát» annak rendje szerint, azaz sértetlen zárankkal, Pesten illetékes helyre beszołgáltatta: bizonsága az alábbi hiteles adatokon kívül azon tény, hogy Vásárhelyi hadnagyot legott jutalmul századosá nevezte ki a Honvédelmi Bizottmány.

Nehogy a kényes dologgal járó felelősség több ember közt megoszolják: éppen ezért hagyta meg a bátyám a két kincsesládát egyfolytában azon egy ember, Vásárhelyi keze alatt, a kálozdi kastély pinezejétől kezdve Pestig. Ő maga csak parancsolt és intézkedett, de átvenni — ideiglenesen sem vett átal semmit.

És mégis! azalatt míg ő Klagenfurtban aradvári fogoly bajtársai sorsán még csak aggódott, a «Pester Zeitung» 1849. évi september 30-kai 1086. számában egy Zichy Edmund gróf által sugalmazott, de nevével alá nem írt vezércikkben azt olvasta a közönség, hogy bátyám Thurnaisz tisztartótól gyémántokat, értékes gyűrűket, egy hosszú arany lánczot és pecsétnyomót vett át, de a Honvédelmi Bizottmánynak csupán a gyémántokat (tehát beismerten ezeket mégis hiány nélkül!) szoloáltatta be, a többit azonban megtartotta magának «souvenir» gyanánt!

Hogy ugyanezen gróf Zichy Edmund a Pester Zeitung 1849. october 17-kei 1100. számában — és ismételve a bécsi «Presse» szerkesztőjéhez azon hó 14-kéről írt s a Pester Zeitung ugyanazon hó 21-kei 1104. számába buzgóan átvett levélben — most már neve aláírásával — bátyámat «orgyilkosnak» tiszteli: az, a szerető testvér, a politikai ellenfél s a nagyúri dölyfében vérig sértődött osztrák reactionarius részéről lélektanilag háromszorosan érthető emberi dolog és nem eshetik valami szigorú beszámítás alá a magát másnak érzelmeibe bele képzelni képes megítélő előtt. De a mit gróf Zichy Edmund az elmondott és még alább elmondandó tényekkel ellenkezésben a fönti «souvenirról» írt vagy iratott: már az aztán a klagenfurti lekötöttségében védtelen megrágalmazottal szemben nem volt sem emberi, sem férfias, sem gentlemanlike, — magyarán mondva: nem volt tisztességes dolog.

Szerencsére Windischgrätznek s utóbb Haynau-Bachéknak nem sikerült az 1849-ki debreczeni országgyűlés adattárát, a hivatalos Közlönyt végképp elpusztítani s így azután egy Pap

Dénes, egy Szeremlei és mások nagyérdemű munkái közkincesse tehették a forradalom tényeit és eseményeit, körülményes láncolatban. És megvannak eredeti közlőnyepéldányok a Nemzeti Múzeumban s a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában és Horváth Lajos miskolci lakos könyvtárában.

A Közlöny 1849. évi 316—318. és 320—322. lapjain megvan írva a Képviselőháznak 1849 április 20-ai XXXVI-ik ülése. Ebben, valamint Pap Dénesnek Debreczeni parlamentje* II. kötetének 109—113. lapjain mindenki olvashatja: «a hazárulási bűn miatt kivégeztetett gróf Zichy Ödön» lefoglalt ingóságai tárgyában a magyar képviselőház által kebeléből a 905/1849. sz. határozattal kiküldött számoltató bizottmánynak Kubinyi Ferencz biz. elnök és Szacs vay Imre biz. előadó által aláírva az országgyűléshez beterjesztett «jelentését». Ebből pedig, valamint mellékleteiből mindenki megtudhatja azt a tényt, hogy a «kérdéses ingóságok» azonnal elkoboztatásuk után 1848. évi októberben Budán a magy. kir. díjazóhivatalban (a pénzügyminiszterium régi épületében) *Kis Lajos* pénzügyi tanácsos (a volt bécsi magyar udvari ágens), továbbá *Fekete László* pénzügyi titoknok, *Kóczán József* közbíró, *Gorove István* és *Boczkó Dániel* országgyűlési képviselők, *Kubinyi Ágoston* nemzeti muzeumi igazgató és *Érdi János* régiségek muzeumi őre jelenlétében hivatalosan leltároztatván, minden óvatosság megfigyelése mellett zár alatt az országos főpénztári hivatal őrizetében hagyattak; mikor pedig a kormány és országgyűlés télviz idején Debreczenbe költözött, akkor 1848 december 31-én a rendőri kormányt vitt Madarász László gondjaira bizattak a Honvédelmi Bizottmány rendeletéből.

És ennyi teljesen elég annak bebizonyítására, hogy gróf Zichy Edmund rút rágalommal illette bátyámat.

A kit azonban a Zichy Ödön-féle drágaságok további fatumai is netán érdekelnek, az eme számoltató bizottmányi jelentésnek teljes szövegéből, valamint a mondott április 20-kai országos ülésben hozzászólt Madarász László, Szacs vay Imre, Kubinyi Ferencz, Szúnyogh, Kazinczy Gábor, Bernáth, Irányi

* A parlament Debreczenben 1849. Írta Papp Dénes. Lipose, 1870. Kiadja Köhler K. A.

Dániel s az elnök nyilatkozataiból még sok egyéb figyelemre-méltó részletet fog megtudni.

Meg fogja tudni először is azt, hogy a mi *beolvasztható* arany- és ezüstmű volt Zichy Ödön drágaságai között, az Debreczenben a Honvédelmi Bizottmány rendeletéből ennek pénzügyminiszeri szakosztálya útján *beolvasztatott* rudakká!

És itt én kérdem azt: *mit olvasztottak hát be*, hanemha arany lánczot és gyűrűt?!

Megtudja továbbá az olvasó, mikép nemesak a bátyám parancsából Vásárhelyi hadnagy által beszolgáltatott «két láda» (igazábban egy megvasalt koffer s egy egészen vasból való pénztár) alkotta Debreczenben Zichy Ödön ingó vagyontömegét, hanem azonkívül több koffer és tartány — ezüst edényeket, díszkardokat és díszöltözeteket, s a muzeumnak való becses régiségeket tartalmazók — sőt régi bútorok is.

És erre önkéntelen azt fogja velem együtt kérdezni az olvasó: ezen többlet honnan került ki? És azzal a következtetéssel fog önmagának megfelelni, hogy nyilván későbben, a Honvédelmi Bizottmány rendeletéből újabb hivatalos — hihető, polgári — bizottságnak kellett Kálozdon eljárnia az elkobzás végrehajtásában.

Az elkobzás kimondása és cselekménye mindenesetre a Honvédelmi Bizottmányé volt. A bátyám csak annak, a mit Vásárhelyi hadnagy jelentett be neki, őrizet alá vételéről és Pestre szállításáról gondoskodott. Az elkobzás kérdésébe ő nem avatkozott.

Az olvasó kényelmére a debreczeni számoltató választmány szóban forgó jelentését szószerint itt közlöm:

«Jelentés a számoltató választmánytól a gróf Zichy Ödön-féle ingóságok iránt.

«A n. képviselőház 905. sz. határozatára.

«A számoltató bizottmány, a nemzeti képviselőháznak 905. számú határozata által, hazaárulási bűn miatt kivégeztett gróf Zichy Ödön lefoglalt ingóságainak számbavétele s erről teendő felvilágosítás végett küldetett ki. Minthogy pedig a kérdéses ingóságok egy része, némely ezüst s arany értékek t. i. beolvasztatni, egy más része, — melyek a tartás alatt romlandóknak és meg nem tartandóknak ítéltettek, — a honvédelmi bizottmány által elárvereztetni rendeltettek, szükségessé

lön, az érintett rendeletek végrehajtásával (2-4. pontok) feladatokat bízott meg az illetékesekkel.

«1-ör. Hogy mivel a beadványokat, amiket az előző évben a pénzügyi titkoknak írtak, megmaradt ingóságok értékelésére fordítottak, tesszenek el, hogy a számba vétel, a Budapesti Községi Önkormányzat 1900. évi rendeletének 12. cikkében meghatározottak szerint történjen.

«2-ör. Hogy a közelségben történt változások miatt a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni, ezért a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni, ezért a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni.

«3-ör. Hogy a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni, ezért a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni, ezért a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni.

«4-ör. Hogy a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni, ezért a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni, ezért a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni.

«A kereses ingóságok, igazságügyi tanácsos K. László, pénzügyi titkoknak Fekete László, közadók Kocsi József által, előbb Goray István, később Bozko Dániel képviselői által, Budán a díjazó hivatalban összegyűjtött, és a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni, ezért a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni, ezért a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni.

«M. é. december 31-én a kereses ingóságok, igazságügyi tanácsos K. László, pénzügyi titkoknak Fekete László, közadók Kocsi József által, előbb Goray István, később Bozko Dániel képviselői által, Budán a díjazó hivatalban összegyűjtött, és a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni, ezért a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni, ezért a pénzügyi titkoknak a rendeltetésszerű feladatokat nem tudták teljesíteni.

az evégre megbízott hivatalnoknak kézbesítették. A budapest-ről eljövetelkor a vaspálya udvarnál, néhány rendőri hivatalnok tizenegy ládával, melyek közt voltak a gróf Zichy Ödön-féle ingóságokkal megrakodtak is, az akkor induló álladalmi pénzügyi titkár Duschek Ferenczet megkereste a végett, hogy ezen ládák a főpénztárral és pénzjeggyárral Szolnokra együtt szállíttassanak. A mi meg is történt. De miután Szolnokon a szóbanforgó ládák után senki sem tudakozódott, a felebb nevezett titkár azokat Debreczenbe hozatta és itt a rendőrség által visszakívántatván, annak lezárva s az eredeti pecsétekkel ellátva kiszolgáltatta.

«Debreczenben a többször említett ingóságok egy része a honvédelmi bizottmány rendelete folytán a rendőrségtől a pénzügyi miniszterség által, erről vezetett jegyzék mellett, miként az I-hez mellékeltekből kitetszik, átvétetett s beolvasztatott, egyrésze pedig, miként a III-hoz kapcsoltakból kitünik, a rendőrség által elárvereztetett.

«És miután honvédelmi bizottmányi tag Madarász László ön maga akként nyilatkozik, hogy a kérdéses ingóságok iránti intézkedésre, a honvédelmi bizottmány által ő utasított, a pénzügyi minisztériumhoz pedig e végett ő általa Salamon Sándor küldetett, hogy a ládák a rendőrségi hivatal termében már Pesten megvoltak, s azoknak Debreczen felé szállítása iránt a rendőrséget ő utasítá, hogy a ládák Debreczenben, mint a rendőrség czíme alatt küldött holmik ismét a rendőrségi szobába tétettek; látnivaló, hogyha ezen ládákban volt ingóságok kezelésénél hibák és mulasztások történtek, ezen hibákért és mulasztásokérti felelet és kárpótlás terhe honv. bizottmányi tag Madarász Lászlóra, mint a honv. bizottmány által felhatalmazott intézkedőre, s illetőleg kiküldöttjeire háromlik.

«A kezelésnél időközben elkövetett hibák, kiválólág ezek:

«I-ör. Azon pontosság és gondoskodás, mely az álladalmi javakra nézve mulhatlanul igényeltetik, sem az átvételben, sem a Debreczenbe szállításban a rendőrség által meg nem tartott, miként ez a III-hoz 7-ik szám alatt csatolt nyilatkozat több kitételeiből, jelesen: «ez esetre (t. i. a Zichy Ödön-féle javaknak a rendőri hivatalhoz lett átküldetésére) nézve épen semmi tudomásom sincs, hogy mikor és ki vitte oda; mikor, ki, és miképen vette által, valamint arról sem, hogy mi volt

benne, hanem azon sürgős körülményben utasítám a rendőri biztosságot, hogy a vasúton szállíttassa Debreczen felé; továbbá: «Debreczenben, mint a rendőrség czíme alatt küldött holmik a rendőrségnél szobába tétettek, s ott heverték» elegetlőleg hitetszik. Sőt miután Szolnokon ezen ládák után a Debreczen felé szállításra utasított rendőri biztosság még csak nem is tudakozódott, egyedül álladalmi titkár Duschek Ferencz gondossága eszközle, hogy a kérdéses ládák Debreczenbe szállíttattak.

«2-or. A kezelési hűség sem a holmik eltartásában, sem a hivatalos pecsetek kellő megőrzésében meg nem tartatott, ugyanis az I., II. és III. alatti nyilatkozatok összhangzó tartalmával igazoltatik, hogy a megpecsült s külön válogatott ingóságok minden óvatossággal ládákba tétettek, a ládák Budapesten lezárattak, a Verschlagnak pedig lezageztetett, s mindenik körülköttve, az összeírók ketteje által lepecsételtetett; s így lepecsételve a főpénztári hivatalba letetett; a későbben érkezett koffer, s két szekrény, miként előbb a ládák, hasonlóan letartóztatott, s az átadás szintén azon módon történt meg, továbbá, hogy a főpénztári hivatalból a rendőrségnek a ládák, a lepecsételt kulesokkal együtt oly módon lezárva és lepecsételve, miként átvettek, adattak által, vegre, hogy a ládák Debreczenben is bezárva, s az eredeti pecsétkekkel ellátva szolgáltatott ki a rendőrségnek; mégis ezek ellenére, Fuchs Vilmos pénzügyi tanácsos nyilatkozata szerint, az elrendelt beolvasztás végotti megjelöléskor egy vasas láda kulescsal, két koffer pedig lakattal zárva találtatott, egy nagy láda fedele csak néhány szeggel volt lezagezve, három skatulya és két fiókos szekrény pedig egészen nyitva és csak zsinorral bekötve valának. Lepecsételve nem volt egy sem, csak részint feltört, részint lezakaasztott régebbi pecseteket lehetek rajtok látni, — a kinyitott ládákban régi ezüst edények, zseborák, üvegedények, kardok, török, távesövek, lószerszámok, szentségtartók stb. összevissza lánnyva pakolatlanul heverték, s a legnagyobb rendetlenségben, részint ösze is törve vagy megsejűlve találtattak.» — A III-hoz 4. számú esatolmányból rendőri titoknak Nyiri Josa előadásából idvonalkezőleg kiemelendő ezen kitétel, «akkor felbontván a több apro pecsettekkel ellátott papíresomót, kivettük a kulesokat, és a ládák

felnyitáshoz»; fogtunk; úgy szintén ez: «a ládák pecsétekkel voltak ellátva, de a pecsétek nagyobb részt töröttek valának».

«3-or. Hivatalos visszaélés volt az, miszerint a honvédelmi bizottmánynak a képviseleti házat megnyugtató határozatán túl, oly vagyonok is eladattak, melyek eltarthatók valának, sőt a hazai művészet s régiségtudomány tetemes kárával s lenézésével, számos régiségek, művészi drágaságok, s több ingóságok, melyek mint az összeíráskor a museum számára, museum igazgatója Kubinyi Ágoston és Érdy János által kiválasztottak, külön rakva voltak, Debreczenben elkótyavetyéltek. Különben ezen árverésnél figyelmet érdemlő két eset az:

a) hogy midőn sok eltartható holmik eladattak, sok romlandók, mint p. o. ruhaneműek megtartattak.

b) A 7. szám alatt említett két órára nézve sem az nem tűnik ki, hogy azok nyilvános árverésen adattak volna el, sem az nem igazoltatik, hogy azoknak ára mikor és hová fizettetett.

«4-er. Fuchs Vilmos nyilatkozatának azon kitételei: «a feltűnő rendetlenség pedig és a drágább ékszerek hüvelyekben szembeötlő hiányok», — «kötelesnek érzi magát alólírt megemlíteni, hogy az éteszközök hüvelyekben is több tárgyak, különösen pedig egyikben valamennyi kávéskanál hiányzottak, mint azt az üres helyekről látni lehet», továbbá Fekete László IV. alatti nyilatkozatának ezen kifejezése: «hallám Mérey Mór tanácsostól és Nyiri Jósá titoknoktól, kik az egészre felügyelni látszattak, miként a pecsétek feltöretve lévén, a gyémánt gombokról nem tudnak semmit, min annyival inkább megijedtem, mivel a tokban levő gyűrűknek mintegy fele hiányzott.» — Végre a III-hoz 15-ik szám alatt mellékelte leltár következő megjegyzései: «28. p. egy nagy bőrtokban. két osztályban magyar ruhára való ékszer igaz kövekkel és gyöngyökkel kirakva, melynek egy része szétszedve találtatott és az összeíró küldötség által több hiányok miatt tökéletesen össze nem rakatható, a kiküldöttek pecsétjeivel azonnal lepecsételtetett, megjegyeztetvén, miszerint a zárt az olvasztóhivatal zárkulcsa hiánya miatt multkori alkalommal feltörni kényszerített, most azonban a kulcs a tok fogantyújára rákötve találtatott; — a 29. p. a. egy nagyobb krysolit kövekkel kirakott nyakláncz. s egy kisebb, az egészből úgy látszik hiány-

HUSZONKILENCZEDIK FEJEZET.

1848 szeptember 23—30. napjainak eseményei. — Budapesten és Móga magyar táborában. — Kossuth tiszamelléki körutra kél. — Id. Majláth György ideiglenes kormányzóvá, báró Vay Miklós miniszterelnökké neveztetnek ki, gróf Lamberg altábornagy királyi biztossá. — Az elébbi kettő nem fogadja el a kinevezést. — A képviselőház küldöttséget indít a táborba. — Utána gróf Batthyány Lajos is a táborba siet. — A bán futárja Fligelli őrnagy elfogatása s a bán levele Lamberghez. — A sukorói katonatiszti értekezlet. — Lamberg gróf meggyilkoltatásának híre érkezik a táborba. — Batthyány Bécsbe siet csillapítani. — Szeptember 29-én győztes ütközet Pákozdtól—Sukorónál. — Rá éjjeli bomlott visszavonulás Martonvásárig. — Okai.

Bátyámnak imént ismertetett október 2-ai jelentésében (a Képviselőház elnökéhez) *fegyverszünetről* történik említés, melyet a magyar főparancsnok a horvát bánnal kötött.

Mi előzte meg, mi indokolta vajjon ezen fegyvernyugvás megkötését? általában mik történtek 1848 szeptember végső napjaiban a Görgey Arthur korlátoltabb hatá-körén kívüli szintéren?

Hogy e kérdésekre megfelelhessenek, megbízható kútforrásokhoz kell folyamodnom: *Szeremlei* Samunak 1868. évben Pesten Emich Gusztáv kiadásában megjelent «Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről» című kétkötetes munkájához, valamint Vendrei (Assermann) Ferencz tábornoknak a Budapesti Szemle 1888 szeptember-októberi füzetében közölt cikkéhez, melynek címe: «Nagy-Bécskerektől Pákozdig.»

Az egyes mozzanatok ime ezek:

Pesten a kormány és országgyűlés helyén: Szeptember 23-án még István főherczeg nádor közléséből, Ferdinánd királynak Schönbrunnban 19-én miniszteri ellenjegyzés nélkül kelt kézirata tárgyalatik, melyben felszólíttatik a nádor, sürgesse

a magyar ministeriumot, hogy a Bécsbe küldendő ministerek által az osztrák ministerium emlékirata nyomán tárgyalassa mindazon kérdéseket, melyek a *pragmatica sanction*ál fogva a Magyarországgal összeköttetésben lévő tartományok nyugalmét érintik.

Ezen kézíratra másnap Deák Ferencz indítványa szerint határoztatik, hogy miután sem a kézirat, sem az emlékirat nem az országgyűléshez küldetett, azokra felelni az országgyűlésnek nem szükséges, hanem a ministerium elébe azon elv tüzetik ki, hogy a fenforogható kérdések kiegyenlítése körüli alkudozásokban, a mi Magyarország területi épségét, független önállását és szabadságát illeti, a törvény korlátai közül egy hajszálnyira sem szabad eltávozni.

Megjegyzendő, hogy a ministerium ekkor már csak az egy Batthyány minis-terelnökből állott, kinek II-ik minis-teriuma fölterjesztett személyzete nem nyerte meg a király megerősítését; a volt ministerek pedig a fejlemények korábbi szakában leköszöntek. S a mely bécsi befolyások az új ministerium kinevezését meghiusították és Jellacsicscsal megrohantatták az országot: ugyanazok azt parancsoltatják meg most a királylyal, hogy a magyar ministerek jőjjenek fel Bécsbe.

Szeptember 24-én Kossuth Budapestről Czepléd, Szolnok. Nagykőrös, Kecskemét felé indul, szónoklata hatalmával tömeges fölkelésre buzdítani a népet. (Pesti Hirlap 170—172. sz., Közlöny 108. sz.) A délelőtti országos ülésben Kossuth ekkép nyitá meg a beszédek sorát: «Lelkemben fel vagyok indulva ... egy fél óra múlva mint a minis-terelnök által kiküldött biztos megyek a vasúton s megkezdem Czeplédnél, felhívni a népet ... s így megyek tovább faluról-falura és vagy *nem látnak Önök többé*, vagy látnak mint utócsapatát oly seregnek, mely maga is képes lesz *szemmivé tenni azon gyalázatos rabló csordát.*» Ez időtájban történt, hogy Kossuth állítólag egy képviselő által útlevelet kéretett magának Batthyánytól valami megbízással Franciaországba; ki azonban, nehogy őt ott is compromittálja, a kérelmet megtagadta. (Csengery 185. lap. Szemere III. 65. l.)

Szeptember 26-án Pestre érkezik a hivatalos Wiener Zeitung 25-i száma, melyben Ferdinánd király gróf Lamberg Ferencz altábornagyot rendkívüli kir. biztosnak és a Magyarország területén létező minden bármely néven nevezhető (tehát

mind a horvát, mind a magyar) fegyveres csapatok főparancsnokává nevezi ki.

Ugyancsak 26-án a király Schönbrunnban levelet ír Batthyány L. miniszerelnöknek, megküldvén neki: *a)* az id. Majláth György országíró a királyi helytartói tisztnak ideiglenes vitelével megbízó, *b)* az országgyűlést december 1-ig elnapoló leiratát, — és meghagyván Batthyálynak, hogy mind a két okiratot ellenjegyezze és hajtsa végre.

Ez utóbbi levelet is (eredetijét) a királyi leirattal együtt csak másnap szeptember 27-én maga a megérkező gróf Lamberg altábornagy hozza meg Budára. Másnap, 28-án szándékozik azokat a Képviselőház ülésében bemutatni és kihirdettetni.

De időközben Batthyány, még mielőtt Lamberg gróffal érintkezhetett volna, már délután szeptember 27-én a fővárosokból a haretérre Móga táborába siet, mert azt reméli, hogy a magával vitt Wiener Zeitung 25-iki számával s a benne hivatalosan közlött királyi levelekkel kezében Jellaicsot megállásra fogja bírhatni. Lamberg bevárva Budapesten időzni nem mert Batthyány, minthogy azalatt a haretéren — meglehet — elvetik a koczkat.

Batthyány távollétében tehát, és mielőtt Lamberg gróf Budapesten nyilvánosan föllépett volna, ugyancsak szeptember 27-én éjjeli 11 órakor tartott képviselőházi ülésben a Batthyány új miniszeriumának meg-nem-erősítését, és Vay Miklós bárónak új miniszerelnökké kineveztetését tartalmazó, szeptember 25-éről német nyelven kelt két királyi leirat közöltetik a Wiener Zeitung hivatalos lapjából.

A Képviselőház ezeket érvényteleneknek nyilvánítja és Batthyálynak s a Honvédelmi bizottmánynak meghagyja, hogy az ország és alkotmány védelméről gondoskodjanak.

Majláth György nem fogadja el az ideiglenes helytartói tiszte.

Vay Miklós nem fogadja el a miniszerelnökséget.

Szeptember 28-án gróf Lamberg altábornagy, mikor Budáról Pestre a Képviselőházba indul, a mostani Deák Ferencz-utca irányában létezett régi hajóhidon (és nem az akkor épülőfélben volt Lánczhidon, a mint mások tévesen megírták) a felbőszült néptömegben megöletik.

Zsebében találják az eredeti királyi leiratokat és viszik,

kézről-kézre adva, a Képviselőházba. Így kerülnek azok utóbb Kossuth útján, a táborból visszatért Batthyány kezébe.

Ez nem ellenjegyzí azokat.

Ilyen volt a helyzet a fővárosban. Sem nádor, sem ministerium, sem minisíterelnök!

*

És a harc mezején?

Jellaesics ott áll, csak kevésméríöldnyi közelben a fővárosokhoz, Székesfejérváron innen; vele szemben a magyar tábor Pákozí—Sukoró táján.

Ide szeptember 28-án csaknem egyszerre érkeztek: az újon kinevezett királyi biztos és főparancsnok Lamberg gróf levele Mógához, az ellenségeskedések tilalmát s a király manifestumát tudíul adó; — és az országgyűlésnek Beóthy Ödön vezetése alatti küldöttsége.

Jóval későbbén ugyanaznap érkezett meg Batthyány Lajos gróf minisíterelnök is Móga táborába.

A Beóthy-féle küldöttséget a Képviselőház egy a Batthyány indulásánál kévéssel korábbi stádiumban indította a táborba. Indoka volt: a félelem, hogy a magyar ügyet védelmező serezek vonakodása Jellaesicsnak császári zászlója ellen harczolni, egyes aggasztó előjelekből általánossá, komoly ténynyé talál válni; célja tehát a serezek tisztjeit tapintattal és erélylyel alkotmány-esküjókre emlékeztetve megtartani az ügynek.

Mikor Beóthyék a helyszínére érvén, Móga tábornoknál jelentkeztek: az ennek Lambergíől már időközben megjött harc-szüntető tilalom, az ő feladatukat még égetőbbé és kétségesebb sikerűvé tette.

Móga a Lamberg gróf parancsolatját, mely szerint Ferdinánd király az ellenségesen szemközt álló magyar és horvát csapatok összeütközését megíltja, legott napiparancsban közölte a magyar csapatokkal.

Azt azonban megtette Beóthyék kértére, hogy a külön csapatok vezénylőit és ad hoc választandó képviselőit egy esti órára a sukorói református templomba értekezletre meghívja.

Lamberg meggyilkoltatásának híre még nem jutott volt el akkor a táborba!

De az általa küldött parancsolat és királyi manifestum is nagy hatással lehetett a régi czredekre. Lehet-e ezután is még számítani arra, hogy a Móga keze alatti hadsereg vissza fogja verni a horvát invasiót? Megint ez a kérdés!

Mielőtt az esti értekezlet órája ütött és mielőtt Batthyány minisiterelnök megérkezett Mógához — délután szeptember 28-án — egy csász. kir. vezérkari tiszt, a minő öltözetűek Móga táborában is széltére szolgálatban jártak-keltek, — Fligelli őrnagy — a szokott tábori egyenruhában, nyitott kocsin, senki által fel nem tartóztatva, keresztül hajtat a magyar táboron Pest felé. Már jócskán távol a háta mögött hagyott táboron túl — valaki mégis megállítja, és akkor kitűnván, hogy ő *nem a magyar* hadsereg futárja, visszakisérik Velen-czére.

Az időközben ide megérkezett Batthyány azután Móga jelenlétében vallatja Fligellit. Ez habozás nélkül kijelenti, hogy ő rejtezkedés nélkül, nyíltan és akadályozatlan utazott keresztül a magyar táboron, és utazása céljáról itt valakinek jelentést tenni azért nem tartá szükségesnek, mert hiszen az ellenségeskedések felsőbb parancsra meg vannak szüntetve; küldetése pedig: a bánnak egy hivatalos levelét személyesen szolgáltatni Lamberg gróf kezébe.

A fogolytól elvett levélnek ez volt czímirata: «Báró Jellacsics csász. kir. altábornagy és horvátországi bántól — Lamberg Ferencz gróf csász. kir. altábornagy és kir. biztos úr ő excellentiájának Budán.»

Batthyány felbontotta a levelet.

Tartalma az volt: hogy a bán a kir. biztos úr rendelete kíséretében ő fölsége manifestumát vette; de kénytelen a legmélyebb sajnálattal kijelenteni, hogy *ezúttal a legfelsőbb kívánságnak meg nem felelhet, mert az elhelyezkedési viszonyok őt holnap előre indulni kényszerítik.*

Batthyány a levelet zsebre tette. A kik a jelenetnél jelen voltak, mindnyájának szigorú titoktartást parancsolt, mit azok meg is tartottak.

Fligelli mint hadifogoly őrizet alá vétetett.

Estve felé — írja Vendrei tábornok — a sukorói református templom zsúfolásig megtelt. Beöthy Ölon és küldött társai, kiknek kívánságára hivatott össze az értekezlet, az

«Úr-asztala» mögött foglaltak állást: velök szemközt Móga és a főbb régi tisztek. Batthyány még akkor nem volt jelen.

Beóthy «óvatosan megválogatott szavakban» újabb contestatióra hívta fel Mógát és régi cs. kir. katonatiszt társait, hogy a Lamberg gróf legújabb beavatkozásával szemben is megmaradnak állhatatosan a magyar alkotmány védelmezésében, melyre a felség parancsára megesküdtek. De — a mit Vendrei, személykímélésből ezúttal elhallgat — más szemfültanúk szerint tény az is, hogy az új alakulási nemzeti csapatok (önkéntes-szászlóaljak, gránátosokból és Turszkyakból átalakított szabad-csapatok) tisztjei sorából Perczel Mór óvatosság nélkül és meg nem válogatott szavakkal közberontott és hogy leginkább ezen tapintatlanság indította Mógát arra, hogy sérődve és ő ellene való bizalmatlanságot orrontva, leoldott kardját az Úr asztalára dobja. Erre kimondhatatlan zaj keletkezett.

«Ha a fővezér leteszi a kardját: mi is letesszük! Ha ő a kötelességérzetével összeférőnek nem tartja tovább szolgálni: mi sem tartjuk annak!» . . . hangzott fel sűrűen és harsányan a sorhadbeli tisztek köréből.

«Ez a katonai lovagias szellemmel össze nem egyeztethető következetlenség lenne!» — voltak az ellennézetűek nem kevésbé harsány kiáltásai . . . s az éktelen zajban, például, Kiss Ernő ezredes is képtelen volt magát megértetni, szóhoz jutni . . .

A nőttön nőtt zavar közepett — írja Vendrei — váratlanul gróf Batthyány Lajos alakja bontakozott ki a templom bejárata felőli csoportból s hatolt előre az Úr asztalához. Tiszteletet parancsoló alakjának megjelenése most is épp oly váratlan, mint határozott befolyást gyakorlott a helyzetre. «Gróf Batthyány Lajos miniszerelnök!» hallatszott mindenfelől; s aztán általános csend lőn.

Batthyány magatartásának méltósága, nyugodt, higgadt felszólalása s ennek végén e kérdése: «Hát a királyi parancs (hogy az ellenségesen egymással szemközt álló két hadsereg ne menjen megütközni) miránk és a bánra nézve nem egyaránt érvényes-e? nem köteles-e a bán annak épp oly föltétlenül engedelmeskedni mint mi? És hát ha a bán a legfelsőbb parancsot mégis megszegné; ha a pártütő útját mégis önkényűleg folytatná s a magyar hadsereget mostani állásában meg-

támadná: mit tenne akkor a fővezér? mit tenne a hadsereg?»

Batthyánnak ezen kérdése tett rögtön fordítást a hangulaton és állította helyre a bomlásnak indult egyetértést.

«Visszaverjük!» volt az általános felelet.

«Visszaverjük!» szólta Móga. És újra felkötötte kardját.

A bán elfogott levelét Batthyány ki sem húzta a zsebéből. Egy lehető újabb krízis esetére tartotta fenn utolsó ütőnek.

Az újabb, veszélyesebb krízis csakhamar be is látszott következni.

Azon este későn ütött be villámcsapásként — a főhadiszállásba, és kelt onnan ki denevér-szárnyra és járta be a tábort a hír, hogy Lamberg grófot meggyilkolták! . . .

Ezen válságot is azonban másnap elsimította szépen — a *bán első agyulövése*. Batthyány ekkor sem szorult annak elkobzott levelére . . .

Elúnta-e várni a bán Róth és Filippovics csász. tábornokok (a horvát jobbszárny) megérkezését és csatlakozását, kikerül napok óta még hírt sem kapott? Vagy azt hitte-e (mielőtt t. i. Lamberg gyászos végének hírére vette), hogy *ma még*, azon hevenyében *lehet* neki engedetlenkedni: holnap már bajos lesz; ma még ő viheti el az áhított pályadíjat egy vakmerő kockakavetéssel . . .: holnap már más szedheti el előle az epret, teperi lába alá Magyarország fővárosát, országgyűlését, honvédelmi bizottmányát . . .? Vagy hogy Lamberg gróf megölésének hírére éjjel ő is *s ez* sarkalta-e a támadásra? Elég az hozzá — Jellacsics szeptember 29-én reggel Pákozdi, Velence, Sukoró táján megtámadja a Móga tábornok által vezényelt magyar hadsereget.

Ez a *pákozdi ütközet*, — melynek igen sajtáságos mozzanatait érdekeszítőn leírják egyfelől Ivánka Imre (az Ellenőr volt napilapnak 1881. évi febr. 12—22-kei tárczájában és különlenyomatban is Rudnyánszky nyomdájából), másfelől Vendrei.

Végeredménye az, hogy a bán minden ponton visszaverve, visszahúzódik Székesfejérvár irányában — túl a magyarok által megtartott pákozdi—sukorói csatátér láthatárán.

Azonban Móga nem csak nem veszi üldözőbe azon hevenyében a visszavert ellenséget, hanem mi több: maga «saját győzelmétől szalad!» Ugyanis:

Jóllehet Vendrei tanúsága szerint, a ki az alkonyatkor a magyar fővezénylettől kiadott hadintéző parancsnak maga is egyik példányát írta — e parancs «határozottan kijelölte a csapatok éjjeli fekhelyét és tüzetes utasítást tartalmazott a széles kiterjedésű biztonsági szolgálatra nézve»: már esti 9 óra tájt a hátrább fekvő Velenczén vacsora után kedélyesen társalkodó főhadiszállási tiszteket a ház előtt elvezető fő útról behallatszó szokatlan zsvaj zavarja meg. Belépő cselédek Martonvásár felé (tehát hátra) irányult csapatmenetelést jelentenek. Vendrei és társai a megfoghatatlan valóságról csakhamar magok meggyőződnek. A váratlan mozdulat iránt megkérdezett hátramenetelő tisztektől a leghatározottabban értesülnek, hogy az egész magyar hadsereg visszavonulóban van Martonvásárra! Oda mennek tehát ők is. S ekkor egész rémületességében észlelik azt a leírhatatlan zűrzavart, melynek árja őket is magával ragadja.

«Sötét éj volt . . . Gyalogosok, huszárok, tüzérek. saját szervezetökben is teljesen feloszolva, társzekerekkel, lövegekkel és löszerkocsikkal, markotányos talyigákkal s a többi magán és tábori járművekkel zsufolódásig összevegyülve, mint medréből kiszorult áradat úgy tódultak odább-odább. Különféle járművek az út melletti árkokba dülnek, míg mások a túlterhelhetőségig megszállva, csak nagynehezen vánszoroghatnak odább. A felbomlás a legapróbb kapcsolati izületekig tökéletes volt és e zűrzavarnak végzetessé válható veszélyességét meg az egyre-másra sűrűn ropogó puska és pisztolylövdözések s a szerteszét zsongó golyók is növelték. A rend kötelékeiből kisodort tömegnek ezen féktelenkedéseit pedig korlátozni nem lehetett. Ha ekkor ezt az ellentáborban sejthetik: egy szörnyű catastropha előidézésére elegendő lett volna egy vállalkozó ügyes parancsnok vezetése alatt néhány század lovasságot egy ágyúúteggel a megbomboltan hátráló sereg után küldeni. A nyomában hátul megszállaló ágyúk dörgése, golyóik süvöltése s a hosszúra kiterjedő néposzlopba előbb-hátrább találó becsapása s a lovasság robogása ezt a néhány órával előbb győzelemittas, de már most összekúszált, tagozatlan tömeggé fajult hadsereget, mely ily állapotban egyáltalán nem, — de az éji homályban amál kevésbbé sorakozhatik ellentállásra — menthetetlenül szétrobbantják s úgy elszélesztik, hogy csak romjai

érkezhetnek a fővárosba. — A fővárosba (mondja Vendrei), mert így üldöztetve, Martonvásáron sem állapodhatnak meg. A mit a bán egy napi küzdelemben⁷ ki nem vívhatott: meghozta volna neki az éjjeli catastropha. Vereséget szenvedett hada a győztes fél nyomában nyílt utat talált volna Pestre, vagy legalább Buda környékéig⁸ . . . Így ír Vendrei — s a többit el lehet képzelni.

Szerencsénk, hogy a horvátok mindebből nem sejtettek semmit! Még minden fegyelmi féket vesztett ujonczaink* lövöldözéseinek hangja sem érte utól őket, oly messzire vonultak vissza ők is — és annyira nem gondoltak ők sem a rosszúl sikerült támadás megújítására — csakúgy mint Móga is az alkonyatkor kiadott dispositiójában nem gondolt a kivívott győzelemnek azáltal kihasználására, hogy másnap reggel támadólag előnyomúl, fölkeresi az eltűnt ellenséget és addig nem nyugszik, míg a horvátokat legalább a Dráván át nem kergette.

Vendrei tábornok tanúsága szerint Mógának «alkonyatájt kiadott rendeletei sem foglaltak magokban a következő napra szóló intézkedést»!

Nemde a legnagyobb, legveszélyesebb heveny krízisek egyike, miket hazánk egy esztendőn belül, — sőt miket ország, nemzet valaha szerencsésen kiállott?!

Az e szörnyű éjre virradó nap, szeptember 30-a folyamában megállapodott aztán Móga hadserege Martonvásáron. «De már akkor a bánnak a kért három napi fegyverszünetet szükségképen meg kellett adni — írja Vendrei. — Ezt a magyar hadsereg állapota is nagyon megkívánta, mert arra teljes 48 óra kellett, míg ez ismét szervezett egészszé, szabatosan tagozott harczképessé alakulhatott. Azt a három napot pedig a bán szorgalmasan felhasználta, hogy serege zömével a magyar földről bántatlanul kimenekülhessen . . .»

Önként támad itt a kérdés: mi okozta, mi magyarázza meg ezt az éjjeli fejetlen visszavonulást egy győztes ütközet után, az ellenségtől odahagyott csatatérről?

* Móga hadserege $\frac{6}{10}$ részben ujonczokból állt, kik mikor módjuk volt benne, a folytonos gyermekes lövöldözésben lették kedvtelésüket. Ivánka Imre: «egy havi szolgálatom». Budapest 1881. Rudnyánszky-nál. 20. lap.

Vendrei is fölveti és iparkodik azt meg is magyarázni.

Mindenekelőtt tényül bizonyul belőle, hogy a visszavonulást csakugyan *Móga tábornok elrendelte*, kevés órával azután, hogy a csatatéren való meghálást, az egyes csapatok éjjeli fekhelyét s a szükséges biztonsági szolgálatra vonatkozó intézkedéseit kiadta írásban!

Hogy első szándokát Móga ilyen hamar megváltoztatta, Vendreinek a főhadiszálláson azzal indokolták, hogy Mógát pákozdi-sukorói fölállításában az a lehetőség aggasztotta, hogy itt a bán őt Lovas-Berényen át megkerülheti s az ő háta mögött be talál siklani a fővárosokba.

Ámbár a következőzés ezen föltevést nem igazolta: meg lehet engedni mint tényt az alanyi aggodalmat; és meg — akkor azt is, hogy a föltett esetben Martonvásár a czélszerűbb hadászati pont (Pákozdi—Sukorónál) az ellenség olyatén sakkhúzása meghiúsítására. És meg kell engedni, hogy a bán gyors és teljes visszahúzódása a 29-kei csatatérről Móga föltevésének valószínűsíthető.

De! habár sötét éjjel adatik is ki a megváltozott hadi intézkedés: azért még az elrendelt visszavonulásnak nem szabad általános felbomlásá fajúlnia. S hogy ez megeshetett: mi magyarázza?

Megfejtí a fővezéri parancs részletezésének elégtelensége, — a fővezényen s ennek vezérkarában működött, ama parancs fogalmazásában és kivitelében részes szakembereknek tudományos képzettségi és gyakorlatias szempontból egyaránt megbocsáthatatlan könnyelműsége, vagy pedig — szárandó ignorantíája.

Mivel egyúton egyidőben 100 csapat nem haladhat, mert egyszerre rajta *el nem fér*: azért az egész hadsereget azonegy úton egyszerre el sem szabad indítani, sem pedig nem szabad az egyes csapatvezények megítélésére bízni, melyik úton eszközljék elvonulásukat, mely azonegy órában hagyatik meg nekik. Mert különben mindenik csapat s azonkívül a sok felrajzó jármű bizton mind egyszerre fog az általa ismert *egyetlen* országútra törni s azon előre törekedni — a mit éppen el kell s el is lehet kerülni egy kis központi fejtöréssel és lelkiismeretes szorgalommal.

A hadvezérnek és vezérkarának ilyenkor tudnia kell és számba vennie: hány megközelítően párhuzamos és egy cél-

pontra vezető út van a környéken rendelkezésére? tehát hány hadoszlopban menetelhetni egyszerre? S aszerint részletesen kell kidolgozni a parancsot: melyik csapatnak melyik útat, melyik különböző órában kell igénybe vennie s melyik előző csapat után sorakoznia azon.

Azután mindenik hadoszlopnak élére egy-egy válogatott megbízható tisztet kell odarendelni oszlopvezetőnek és minden oszlopvezető mellé egy kalaúzt a hely vagy környék lakói közül. Végre külön rendtartó vezényletet kell az illető gőcpontokra kirendelni, mely az ilyenkor alkalmatlankodó sükségtelen magánjárművek közbetolakodását drákói szigorral elhárítsa. Körülbelül ennyi az egész.

Hogy a csapatok, ütegek, tár- és magánszekerek mindjárt kezdetben annyira összekeveredtek az egyetlen országúton, a minek további bajai azután elmaradhatlanok: bizonyosága az intéző tényezők kötelességmulasztásának.

Ha nem így volt volna: egy Vendrei tábornok, egy Ivánka Imre tudnának tanuságot tenni róla, hogy az illető parancs helyesen volt kiadva.

Megemlítendő még utólag, hogy Batthyány Lajos gróf a velencei főhadiszálláson szeptember 28. és 29-ke közti éjjeltájban vévén híret Lamberg gróf megöletésének, reggel még az ütközet kezdődése előtt egyenesen Bécsbe utazott a boldogtalan eset romboló hatásának megkísérlendő enyhítése végett.

És most térjünk vissza a hadászati balszármvyn önállóan működő Görgey Ártur órnagy színtéréhez.

HARMINCZADIK FEJEZET.

1848. — Görgey Arthur honvéd-őrnagy önálló haditerve Róth és Filippovics tábornokok horvát hadteste ellen. — 1848. október 3.-án Móga tábornok Görgeyt csapatjával Perczel Mór nemzetőri ezredes alá rendeli. — Október 4. Tác, Soponya. — Október 5. Haas horvát százados föltétlenül meadja magát 1000 emberrel Görgeynek. — Ennek jelentése a Honvédelmi Bizottmányhoz. — Összekocczások Perczel és Görgey közt. — Október 7. Róth és Filippovics tábornokok és 8000 horvát katona leteszi a fegyvert Perczel előtt. — Az így magyar kézre került 8000 szuronyos puskából Perczel Mórnak gondatlanságából alig 1500 db kerül a Honvédelmi Bizottmány rendelkezése alá; a többi rögtön széthordta a népfelkelés. — A Perczel és Görgey közti ellentét. — A népfelkelés mint győzelem tényezője és id. Csapó Vilmos illetékes része az érdemből. — Egy nagy hátrány a jövőre.

Móga tábornoktól szeptember 30.-káról kelt parancsra Arthur bátyám október 1.-én Ercsényben személyesen jelentést tesz a fővezérnek úgy a miniszterelnöktől kapott teljhatalmú megbízatásáról, a pillanatnyi helyzetről és eddigi, valamint a következő napokra előre tett intézkedéseiről — Róth és Filippovics es. k. tábornokok irányában.

Ezeket Móga helyeslén, bátyámat megerősíti eddigi önálló parancsnoki állásában.

De csakhamar ezen elhatározása után eszébe jut Mógának a sukorói református templomban lejátszódott felháborító jelenet és Perczel Mór nemzetőri ezredes meggondolatlan, sértő s a hadsereg összetartását veszélyeztető magaviselete; és ekkor a «promoveatur ut amoveatur» elve szerint azáltal akar a rá nézve kellemetlen férfiú közeli személyes érintkezéseitől megszabadulni, hogy a Görgey Arthur feladatához szükségesnek tartott erősítés gyanánt Perczelt és «szabadecapatját» küldi el a centrumból a szélső balszárnyára s egyúttal bátyámat, a honvéd őrnagyot a miniszterelnök által felállított normativum ellenére a nemzetőri ezredes Perczel felsőbbbsége alá helyezi.

Lehetett azonban — sőt valószínű — ezen intézkedésnek a Móga eme személyi indítékán kívül még egy tárgyi más oka is: amaz aggodalom t. i., hogy Perczel szabadcsapatja legénységének közvetlen közeli folytonos érintkezése a magyar fő-tábor rendes cs. kir. ezredek legénységével fertőzőleg talál hatni az ezen ezredekben még eddig fennálló szigorú fegyelemre. Mert e szabadcsapat legénysége legnagyobb része az utóbbi hetek népizgatásai által ezredők, zászlójuk és tisztjeik elhagyására birt Turszky-gyalogosokból és budai gránátosokból állt és közébbök beosztott nyers újonczokból.

Október 2.-ára forduló éjjel Görgey Adonyba és Csepel-Ujfalura csapatjához visszatérve (még mint eddigi állásában megerősített és csak közvetlenül Mógának alárendelt önálló parancsnok) intézkedik. Terve úgy csoportosítani és széthelyezni a tömérdek népfölkelést, hogy Róth és Filippovics tábornokok magokat minden oldalról túlerőtől bekerítve lássák és mielőtt ütközetre kerülne a dolog, katonáik már demoralizálva legyenek. Sőt mondjuk ki az egész igazat, mit bátyám ki nem mondott, mivel nem szokta «koppasztani a madarat, mielőtt meglőtte volna».

Minden intézkedése azon remény fejében és irányában történt, hogy csata és vérontás nélkül *elfogja* az ellenséget! A tömeges népfölkelés, emitt a pesti és fejérmegyei és a jász-kún, amoda lent az ellenség nyomában pedig a tolnamegyei, pillanatnyi elhelyeztetésénél fogva egyenesen ily merész tervre utalta; mert e kaszás pórhaddal, ha még annyi lenne is, könnyebb az ellenségre, ha élhetetlen, ráijeszteni, mint vele *ütközetbe* ereszkedvén, *ezt* megnyerni — ha az ellenség talpra áll és verekszik.

Az imént közlött, október 2-án a képviselőháznak küldött jelentéséből bátyámnak tudjuk, hogy ő mint a népfölkelés főparancsnoka csak annyiban tartotta magát a Móga által Jellacsicscsal kötött fegyverszünethez, amennyiben október 3-a esti 6 óráig ő sem támadja meg az ellenséget, de minden egyéb taktikai intézkedést megtesz ellene.

Eközben október 3-án estve Adonyban kézhez kapja bátyám a már jelzett újabb parancsot Mógától, mely szerint *Perczel Mór* nemzetőri ezredes bizatik meg ezentúl a Róth-féle horvát hadtest elleni hadműveletek folytatásával és Görgey

Arthur őrnagy minden fegyveres erejével együtt Perczel parancsai alá helyeztetik.

Bátyám, a ki előtt Perczel Mór egyénisége ismeretlen mennyiség volt, mély aggodalommal és engedelmességgel fogadja a tervébe zavart hozó fővezéri új parancsot. Szerencsére még vétele előtt a másnapra való intézkedéseket megtette volt már.

Mógának önvédelmi intézkedéséből tehát Perczel Mór — miután neki sikerült szeptember 28-kai hazafias felszólalásával a sukorói templomban a magyar hadsereget szétrobbantani és ezáltal (akaratja ellen) szabad utat nyitni a horvát invasio balszárnyának — most eljött emide szerencsét próbálni, hátha itt jobban sikerül neki (ismét akarata ellen) a horvát jobbszárny előkészített elfogását közbekontárkodásával meghiusítani. És kevésbe mult, hogy ez neki sikerüljön.

Perczel október 3-kán estve vette át bátyámtól a magyar balszárny parancsnokságát és bátyám körülményes beavató jelentését. Az előcsapat vezetését bátyámra bízta és meghagyta kezében összes eddigi csapatjait, ezek közt az egy üteg hatfontos ágyut és a Gáspár András százados kapitány vezérlete alatti osztag régi Miklós-huszárt; — már megtett intézkedéseit pedig helyeselte. A kezdet megnyugtatónak látszott.

Ekkor Perczel összes hadereje, a bátyámnak eddig önálló csapatját is beleértve — de népfölkelésének olvasatlan kaszás ezrei nélkül körülbelül 3000 emberből, 200 lóból és 8 ágyúból állt s e 3000 ember is $\frac{3}{4}$ -részig ujonez volt.

Mely helységnél találkozott bátyám azon estve új főbbvalójával először életében? már most biztosan meg nem mondhatom. Azt hiszem Eresinél. Bátyám csapata Adony körül volt felállítva.

Október 4.-én indulás Adonyból.

Bátyám az elővédesapatnak (egy gyöngé század régi Miklós-huszár, egy gyalogszázad «Hunyady» s 4 ágyú) élén aznap Táczig nyomult elő. Itt alkony előtt rátalált 2 zászlóalj horvát határőrre s azt rögtön megtámadta egy szakasz huszárral s ágyútűzzel. Táczt két mértföldre van Székesfejérvárhoz.

A támadás oly eredeti hévvel történt, hogy az ellenség a huszárokat be nem várva, vad futásban hagyta el állomását és Táczt Soponya irányában. S oly nagy volt mindnyájunk-

ban az idegesség ezen első ütközésnél, hogy (például) a megparancsolt legelső ágyúlövés sehogysem akart elsülni, mert hát — a golyóval befelé töltötték meg a fiúk az ágyút! a rohamra vezényelt huszárok közül pedig az egyik, a mint a hatvágást jó előre megcsinálván, egy új szénarakás mellett elvágatott, kardjával és karjával úgy belé talált nyúlni a laza szénába hónaljig, hogy teste abban fönakadván, lova kiszaladt alóla, ő pedig buzgó emlegetésével a maga védszentjének, szép lassan kifordult a szénából le a puha gyepré.

Üldözni nem lehetett az ellenséget a Sárvíz csatornája s a való alkonyat miatt. De a csatornának egy távolabbi hidon átalí megkerülése és esti abrakolás után, úgy éjfél felé, mikor feljött a hold, bátyám a lovassággal újra ütött a Soponyánál táborba szállt horvátokra; a huszárok itt többeket közülök levágtak, egy csomót foglyul ejtettek, de parancsuk volt a futamodó tömeget nem üldözni *messzire*. Az éjjeli csetepaté is csak arra volt számítva, hogy a meglepett és szétugrasztott elővédcsapat (most már a visszavonulás hátvédje) által rémületet terjesztszen a hátrább táborozó főcsapat közt. Bátyám még pitymallat előtt vissza akart térni a huszárokkal a maga zöméhez s a tapasztaltakról jelentést tenni Perczelnek, kinek ő elővédje volt.

Mielőtt Perczelre rátalált — *október 5.-én* hajnalban — lovas czirkálóink egyike azt jelenti, hogy az ellenség az Abaszékesfejérvári úton, tehát köztünk és Perczel zöme közt, siet előre Székesfejérvár irányában; másik cirkáló pedig azt, hogy *Székesfejérvárban magyar haderő van!*

Az utóbbi, ránk nézve ép oly öröndetes, mint meglepő hírre (meglepő volt, mert bátyám mitsem tudott a bánnak időközben Komárom felé tett oldaltszökéséről) bátyám azonnal megfordult, hogy az abai úton közeledni jelzett ellenséget megtámadja.

Ekkor azonban a sűrűn ereszkedő ködből kiválik és fejez kendőt lobogtatva nekünk tart lóháton két horvát hadikövet: a tegnap általunk Tácáról és Soponyáról elzavart s éjjel a lángi hidnak kerülve a csatornán átkelt gyalogcsapat vezénylője maga, Haas százados és a segédtsíztje.

Amaz ünnepélyesen kijelenti, hogy a horvátok nem mint ellenség, hanem felsőbb parancsra jöttek Magyarországba, és

császári királyi hadak ellen éppenséggel nem szándékuk hadakozni. Erre bátyám egy hirtelen mozdulattal levetvén nyakáról a honvédi atillája hegyibe akasztott szűrt, elővette az óráját.

A horvát tiszt ekkor látott először életében «vörös zsinórt», honvéd egyenruhát, és nekem sohasem tetszett ez a honvéddolmány a háromszínű derékövvel szebbnek, mint e feszült pillanatban!

— *«Mi nem vagyunk ugyan császári királyi — de igenis vagyunk jó királyi hadsereg. Hát ellenünk harczolnak-e Önök?»* kérdi bátyám.

Minthogy erre a horvát kitérőleg ötölt-hatolt: 15 percnyi meggondolási időt kapott . . .

Még mielőtt ez letelt, a horvát csapat — Róth tábornok hadtestének elővédje — több mint 1000 ember, bátyám előtt megadta magát kegyelemre.

Az ekkép nyert 1000 puska valóságos kincs gyanánt volt tekintendő az ország üres fegyvertárai részére!

Bátyám rögtön és a kellő óvatossággal a lefegyverzéshez látott és azt annak rendje szerint be is végezte.

Mikor az utolsó szuronyos puska is már gulába volt rakva: akkor egyszer csak nagy meglepetésemre a már fegyvertelen csapat háta mögött váratlanul egy sortűz dördül el!

A még mindig alant kóválygó ködben csak annyit lehetett látni, hogy a lövések egy tulsó magaslatról indultak ki, mely a magunk alantasabb abai útjával párhuzamosan húzódott szintén Székesfejérvár felé.

A horvát parancsnok elhatározása, hogy bátyám csapatja előtt leteszi a fegyvert, természetesen azt a viszontkötelezettségünket foglalta magában, hogy a fegyverteleneket ne lödözzük össze. Ezen föltevés megszegése rút hit-szegés színében tüntette fel eljárásunkat; — azon fölül, hogy a már elért kitűnő eredményt is kockáztatja, mert ha a horvátok azt látják, hogy elül lerakatjuk velök a fegyvert és mihelyt ez megtörtént, hátulról közéjük lövetünk, s hozzá — ugyanakkor felszakadván a köd, meglátván azt is, milyen kevésből áll bátyámnak hadi ereje, a mely előtt ők kapituláltak: akkor rögtön megint fegyvert ragadhatnak, hogy megvédjék a bőrüket, vagy mentül drágábban adják el az életüket, az áru-lást megbosszulandók.

Ezen felvillanó gondolattól űzve, bátyám a tulsó magaslatra vágatott, hogy a lövések okozóját felfedezze s a további tüzelést megakadályozza.

A tulsó magaslati úton ő aztán Perczelnek zömére talált s utóbb magára Perczelre.

Első, végzetes, kikerülhetetlen összekocczanás a két férfiú közt, kik egyazon jó ügyet akarták szolgálni!

Perczelnek teljes joga volt az alája rendelt Görgeyt kérdőre vonni: hogyan mer közvetlenül parancsot adni az ő embe-reinek?! és ha ezt felindulását mérséklő szolgálati hangon teszi, Görgey azonnal megtudta volna — a mit a testi látását és szellemi intuitióját egyaránt elhomályosító *kettős* ködtől nem vett észre — hogy itt e pillanatban nagy erkölcsi és hasznos-sági magyar közérdekek forognak koczán és hogy Görgeynek nagy oka lehetett a katonai hierarchia szigorú törvényét megszegni, — hogy itt a muló percztől függött az erkölcsi s az anyagi kár megelőzése.

De Perczel elragadtatva túltengő fölényérzetétől és féketlen temperamentumától oly hangon leczkázta le Görgeyt, mely semmi tekintetben nem illett a személyekhez s a hely-zethez s a sereg előtt...

A tüzelés ismétlődését bátyám szerencsésen megakadályozta.

Haas horvát százados csapatjának hadifoglyul esése be-végzett ténynek maradt.

Most aztán a Roth-féle hadtest hátralévő zömének hasonló sorsra juttatása volt a feladat.

Egy tűzérséggel is bíró, rendesen és ügyesen visszavonuló ellenséget, mely kész feláldozni utóvédjét, hogy ezalatt zömével tovahaladhasson — utolérni és helytállásra kényszeríteni, a nehezebb hadi feladatok egyike még akkor is, ha számra egyen-lők a küzdőfelek. Azért is oly gyakori a panasz a haditörténe-lemben, kivált fölületes írók részéről, hogy egy-egy győzelem *gyümölcsei* az üldözés «erélytelensége» miatt kellőképen ki nem aknáztattak.

Roth és Filippovics tábornokok biztosan már október 5-én reggel meg voltak győződve, hogy Jelacsiécsal többé nem csatlakozhatnak; — el voltak határozva vissza igyekezni oda, a honnan kiindultak. Ahelyett, hogy erős előcsapatjukat nyomon

kövezték és támogatták volna, szerényen el-ebláboltak vissza a Sió felé.

Október 6-án bátyám (előcsapatunk) Csősz helységénél nyomukra akadván: csupán lovassággal már hajnalban üldözőbe vette őket. Perczelnek a gyalogsággal és ágyúkkal őt nyommon kellett követnie. Mi — az előhad — az ellenségnek mindég mindenütt már csak hült helyét találtuk. Így tartott ez délig, Déghig, a hol végre a horvátok újabb utóhadát utólértük. De hasztalan! Azontúl is estig csak folyton szemmel, nyommal kísérhettük; megtámadnunk nem lehetett, minthogy Perczel a zömével messze hátra maradt.

Egyelőre azon kellett lenni, hogy bátyám a gyöngye *egy század* Miklós-huszárral folyton meg-megállásra, a lovassági roham elleni tömegidomok alakítására és csak lépcsőzetes hátrálásra bírja az ellenséget, tehát késleltesse sietős útjában — erőnket azonban, vagyis jobban mondva, gyöngeségünket fel ne tárja előtte. Ezt bátyám úgy eszközölte, hogy a hullámos terepen, a mint a halmok alakulata engedte, hol jobbra, hol balra az úttól, egy-egy szakasz huszárt fel-feltüntetett, az ellenségnek majd közepével majd meg szárnyaival szemben, míg egyes huszárok földötten messze előre vágatva, két oldalékában bukkantak fel egy-egy domb mögül s az egyetlen trombitásunk is hol itt, hol amott szólalt meg. Gáspár százados kitűnő rendezője volt ennek a színi előadásnak.

Hogy a nap ily eredménytelenül múlt, kétségbevonhatatlan hátrány volt; hogy mekkora mértékben? egyelőre még meg sem lehetett ítélni.

Déghen túl és Ozorán innen egy tetemes kiterjedésű sűrű erdő határozott szélekkel feküdt keresztül az úton, melyen az ellenség mindjobban az erdőhöz közeledett. A nap már nyugovó felé haladt. A remény, hogy Perczel még jókor megő s hogy még az erdőn *innen* megütközhessünk, mindinkább fogyott. Pedig ha 8000 megszorult elszánt ember elegendő tűzérsséggel ebbe az erdőbe beveszi magát s onnan holnap egyenkint megolvashat minket: akkor 3000-ed magunknak győzelmi reménye merő hiú ábránd! Ha pedig minket szétver holnap a horvát: akkor háta megett az a sok czernyi kaszás paraszt, ha még annyi lenne is, szétfut s utat enged... s a horvát egy a magyar felett vett győzelemmel diesekedve tér haza...!

Ezen gondolat miatti ingerültségében bátyám — ráérván Déghen egy aznap kezéhez adott rendeletre válaszolni, melyben a Honvédelmi Bizottmány *őt*le mint *önálló parancsnoktól* várja meg Roth tábornok hadának megsemmisítését — feleletül reá azt felelte, hogy tőle a fővezényletet már október 3-án Móga tábornok parancsából Perczel ezredes vette át. Egyúttal egyenesen utóbbira való vonatkozással a Honvédelmi Bizottmánynak figyelmébe ajánlja bátyám azt a megdönthetetlen igazságot, «hogy a jó hadvezetéshez nem elég a jó szándék, jó hazafiság és kitűnő szónoki tehetség, hanem kell ahhoz még katonai készség is».

Ezen levele tartalmát bátyám rögtön megírja tudomásul Perczel ezredesnek magának is. Elébe küldi ezt s egyúttal szemrehányást tévén neki szeréntül késő hátramaradása miatt: azon esetre, ha az ellenség el talál menekülni, érte őt, Perczel ezredest, teszi felelőssé!

A mint aztán estvére Perczel is végre megérkezett Déghre: az ő ösmeretes modorában szertelen rátámadt bátyámra: «Vajjon nem tudja-e az őrnagy úr, hogy az ő (Perczel) pártja van többségben mind a képviselőházban, mind a Honvédelmi Bizottmányban?! és hogy őneki csak egy szavába kerül semmivé tenni bátyámat! Hogy' merészli őt, Perczelt, azon kormánynál, mely az ő pártja által, az ő pártjából lett — denunciálni!»

Arthur bátyám neki erre azt felelte: hogy «ő nem szolgál egy pártot; ő a maga hazáját szolgálja; ennek javát pedig fölébe helyezi minden pártnak és pártérdeknek; és semmi sem fogja őt attól visszatartóztatni, hogy még a leghatalmasabb párttal szemben is egyedül az ország javát, érdekét tekintse». *(Ime itt a végzet! itt csirájában a jövő!)* «A mi pedig a denunciálás vádját illeti: ez őt s eljárását semmikép sem érheti, miután a Honvédelmi Bizottmányhoz írt levelét, melyet az csak holnap, holnapután fog kézhez kapni, ő *ma* egyenesen Perczel-lel közölte, hogy hadd tudja ez, miként állanak ketten egymással. Lehet ezért őt insubordináció miatt annak rendje szerint fegyelmi elbánás alá fogni, hol ő aztán eljárását indokolni fogja: de a ki őt ily egyenes, nyílt és súlyosan indokolt föllépése miatt denunciálással merészli vádolni, azt ő gazembernek nyilvánítja . . .»

Erre Perczel sem párbajra nem hívta ki bátyámat, sem fegyelmi úton, mint főlebbvalója, meg nem fenyegette, sem haditörvényszék elé nem állította, hanem felrántván a belső szoba ajtaját, hol a főbb alparancsnokok, Kőkényessy őrnagy, Gáspár százados és mások jelenlétében folyt a jelenet, — kiabált az előszobába, a hol mink várakozó segédtsztek számosan hallhattuk, «*hogy Görgeyt rögtön főbe löveti!*» s ezen magaviselete által újabban bebizonyította nemcsak kitűnő tapintatlanságát, hanem egyszersmind tökéletes járatlanságát a hadiszolgálatban, — be azt, hogy mívelt lelkű szüleinek minden gondja s egy kitűnő nevelőnek Vörösmarty Mihálynak minden fáradozása daczára egy, nyers indulatait, önzését, hiúságát fékezni meg nem tanult, meggondolatlan hazafi maradt.

Míg az említett alparancsnokok Perczelt körülvévén, észre téríteni iparkodtak: addig az előszobában volt fiatal segédtsztek engem vettek körül, azzal hogy én ne mozduljak — jótállnak érte, hogy semmi sem fog történni bátyámmal!

Az alparancsnokok kísérlétét aztán — kevés percbe került csak — siker koronázta. Perczel a denunciálás vádját bátyám irányában visszavonta (természetesen erre bátyám is a maga viszonzását) és legott Perczel elnöksége alatt együtt tanácskoztak a további teendők, a másnapra való hadintézkedések felől.

Ezen sajnálhiváló eset mellett azért időztem oly sokáig, mert élesen jellemző és mert Perczel Mór nem volt az egyetlen a maga nemében. A mellékes vonásokat, az egyéni szélsélyt leszámítva, typus volt ő, melyyel bátyám azontúl is gyakran találkozott tövises útjában . . .

És alig kezdődött el Déghen a szerencsésen lecsillapult vihar után a nyugodt haditanács: Perczel már megint majdnem kiugrott a bőréből. Bátyám ugyanis körülményes jelentést tett az általa napközben egész estig tapasztaltak, az ellenség mennyisége s az ez által alkonyatkor elfoglalt erdőnek (holnapi állomásának) előnyei s a bátyám által ezek ellensúlyozására máris előre, Perczel utólagos jóváhagyása reményében tett és részben fogamatba is vett czélszerű intézkedések felől és rá mutatván a térképen az említett erdőnek (Déghről nézve) bal oldalában fekvő Szilas-Balhás nevű helysége, kifejtette, hogy okvetlenül szükséges most mindjárt még éjjél előtt a lovasság-

gal és tüzésréggel Szilas-Balhásig hatolni előre s ott megabrakolván, már pitymallatkor az erdőnek oldalában, félígmeggdig hátában bukkani elő, mi nemcsak Perczelnek reggel a gyalogsággal az erdőre intézendő arczultámadását meg fogja könnyíteni, hanem a váratlan irányból megdördülő ágyúlövések *megrendítő* hatással is lesznek az erdőt védelmező ellen-ségre; minthogy pedig az időt használni kellett: azért ő a vele előljárt huszárságot már alkonyat beálltával el is indította Balhásra és kéri Perczelt, hogy az időközben Déghen megabrakolt tüzésréget rögtön a huszároknak utána indítsa.

— «Őn engem megint önhatalmúlag megfosztott minden lovasságomtól! És most meg akar fosztani tüzésrégemtől is rossz dispositiója által!»

De mit volt mit tenni, mikor a huszárok már ekkor Szilas-Balhás felé jártak! S miután az ágyúk javasolt utánküldésére is a jelenlévők azt tartották, hogy biz az jó lesz: Perczel némi förmedvény után végre ebben is csak megadta magát. S Arthur bátyám Gáspár századossal, velem s az ágyúkkal éjféltájban, vak sötétben, egy szilas-balhási úri embernek (birtokos volt-e vagy gazdatiszt — már tisztán meg nem mondhatom; minden-esetre nagyon okos és buzgó, vézna testű úr, a megkerülési eszmének első indítványozója) személyes kalauzolása alatt elérkeztünk a kitűzött pontra. Itt Gáspár számba szedvén a maga előre ide érkezett huszárjait; mi kalauzunk szíves vendéglátó asztalánál alvás nélkül vártuk be a reggeli 3 órát s jó bora mellett bátyám vele apróra megbeszélte a megjárandó terep sajátságait. Aztán megint úri gazdánk vezetése mellett első pitymalláskor csendben, óvást, útra keltünk és düllőúta-
kon, tallókon és legelőkön át napkeltekor egy fösfnak a Sió felé lankásan ereszkedő lejtője előtt földötten megállapodtunk. Az üteg állást foglalt és lemozdonyozott.

Idegeink a múlt napok erős fáradalmai s az álmatlanul töltött utolsó éj daczára, a jövő órák nagy jelentősége elgondolásától szinte szakadásig feszültek.

Jobbra tőlünk ágyúlövésnyire az említett sűrű erdő. Balra tőlünk a Sió csatornája s annak túlsó partján félkörben a lánczolatos halmokon a népfelkelés ezreinek gúlába rakott kaszái csillámlottak. Az aljban velünk szemközt a Siónál Ozora helység kéményei füstöltek. S az erdő meg Ozora között terülő

síkon — nagy ámulatunkra! — ott állt egyetlen roppant nagy négyszögben az ellenség, tömegidomokban.

Tehát ez is azt a tömeg erdőt, melynek egész szélétében hosszában megvédelmezésére teljesen elegendő számmal volt, taktikai előny tekintetében csakolyan kevésre becsült, mint az estve Perczel, ki Déghen elmondta, mikép szándékozik 3000 emberével egyetlen arcvonalban támadni meg az erdő egész hosszában, szélétében!

Bátyám türelmetlenül a Perczeltől adandó jelre várt csak, hogy az ágyútüzelést megkezdje. Az erdő felől azonban egy lövés sem hallik; míg végre nagysokára az erdőnek a Sió - Ozora felőli szélén egész hosszában hangos kiáltással előtorolt Perczel gyalog zászlóaljai.

Erre bátyám tüzelést vezényelt, de parancsát rogtan vissza is vonja, mert még jókor észreveszi, hogy a lenti síkon összeszorult horvátok szélre fehér kendőket lobogtatnak — a megadás jelét!

1848. évi október 7-ének reggeli óráiban több mint 8000* gyalog horvát határőr. 2 tábornok a megfelelő számú csász. kir. tisztek alatt, 12 ágyúval — azon hadtest, melynek rendeltetése volt Székesfejérvárt Jellaesics-essel egyesülni, hogy Magyarország fővárosait a horvát talpa alá szorja, benne törvényt szabjon s a magyar nemzetet porig alázza és meggyalázza — 3000 nagyobbára ujonez magyar önkéntes katona, egy győze század öreg huszár és több ezernyi magyar kaszás földműves előtt föltétlenül letette a fegyvert és hadifogságba beadta a derekát.

A népfölkelés (közele viadalban nagyon ártatlan ellenség, de távolban, a környező halmokra telepítve fenyegető tartózkodásnak, félelmetes látvány) minthogy vezetői szigorúan a bátyamtól kapott részletes utasításhoz tartották magokat, különösen pedig a *tolnaiak* vezére id. *Csapó Vilmos*, a ki a horvátok mögött, a mint Székesfejérvár fele beljebb haladtak, a hidakat mind felszedette, — valóban nem esekély részt követelhetnek a maguk részére a siker érdeméből.

* Elöljáró hírek 12000-re tették volt. De hozzá kell számítani a 8000-hoz vagy $1\frac{1}{2}$ szorzat, kik az előző napokban tolyul estek, vagy önként letették a fegyvert.

Azonban — a háborúban egy perczig sem szabad lankadni sem a figyelemnek, sem a fegyelemnek. És minden feladatnak szerencsésen bevégzett megoldása menten új feladatot ró a nyertes vezénylőre. — Az ozorai napon nemcsak győzni volt a feladat, hanem fel is szedni a győzelem legbecsesebb gyümölcseit, — nem csupán aratni, hanem takarni is! És nem is a 8000 horvát granicsár személyei (nagyrészt öreg emberek vagy fiatal önkénteseinknél éretlenebb vékonyaszál fiúk) voltak a győzelemnek becsesebb *positív gyümölcse*, hanem az ágyúkon kívül a *több mint 8000 szuronyos lőfegyver* a hozzávaló *tölténykészletekkel*, — föltéve, hogy van elég eszünk, azokat a honvédelem számára biztosítani is! Az emberanyag csak negatív haszon volt nekünk, kevesebb lévén vele a legyőzendő ellenségünk; azontúl csak teher. Tábornokát, tisztjét az ország biztosabb vidékein internálni, őriztetni, tisztességesen élelmezni kellett. A legénységet az altisztek vezetése alatt Perczel ugyis menten Slavóniába haza küldte. A minél okosabbat nem is tehetett. Honvéd zászlóaljokat alakítani belőle még sem volt volna tanácsos.

Két hónappal később Windischgrätz herczegnek nagy betörését az országba Kossuth azon élezczel adta tudtul a képviselőháznak, hogy «fegyverszállítóink legnagyobbika szerencsésen belül jutott a határon s meg hozza nekünk, a miben leginkább szűkölködünk, miután a külföld fegyvergyáraitól köröskörül el vagyunk zárva...» Hozzá tehetne volna Kossuth azt, hogy a korábbi szállító czég «Roth és Filippovics» által részünkre behozott és október 7-én Ozoránál számunkra rendben át is szolgáltatott első nagyobb szállítmányból fájdalom! mindössze 1500 szuronyos fegyver jutott a hadi kormány kezébe!

Ha Perczelnek a bevégzett lefegyverezés pillanatában a maga *legközelebbi kötelességére* lett volna gondolja ahelyett, hogy csak a maga dicsősége bájitalát szüresölje: legelső cselekedete, legelső teendője lett volna, a horvát hadtestet, mely a legsebbebb rendben nagy négyszöget képezve állt ott, zászlóaljainkkal rögtön körülvétni és minden illetéktelen betolakodótól szorosan elzárni, azután a horvátokat kiléptetvén a gúlába rakott puskák soraiból, azt a «fegyverszállítmányt» egy elég erős és megbízható vezénylet őrizetére bízni. Jöhetett volna

azután le a távolabb dombokról a minden veszély megszüntét szimatoló népfelkelés lavinája! A puskahalmaz hiány nélkül oda került volna az ország szertárába.

De e helyett mit tett Perczel? A huszárszázadot vágatásban körös-körül járatta a lefegyverezett hadtest körül, természetesen sok ezernyi torokból fakadó «éljen» kiáltás közt. Erre aztán mint egy varázsütésre felbomlott minden katonai rend nemcsak a népfelkelés tömegeinél, hanem ezek példájára gyalogságunk azon zászlóaljai közt is, melyek Perczel saját nevelése voltak. Az első lökést a rendbontásra a felcsigázott együgyü emberi kíváncsiság adta meg: színről-szinre látni a «kutyafejű horvátokat» volt elébb a hő kívánság. De a mint aztán az első kaszásnak az az ötlete támadt, hogy jó lesz kaszán löpuskát cserélni: a példa rögtön lelkesült követőkre talált; s nem állván ellent mindjárt eleinte senki, mivel az ilyenkor szükséges előintézkedés teljesen hiányzott, hallatlan gyorsasággal általánossá lett és teljes a rendetlenség, a ragadozás, a kaszacsere és ingyen puskavásár!

De az új fegyverhez a megfelelő töltés is kellett! Tehát a fosztogatás a horvát tölténytokokra is kiterjeszkedett! S az új fegyverrel való bánás kíváncsisága, a lakodalmi és szüreti örömlövések népszerű reminiscenciája csakhamar a szakadatlan puskasütögetésben nyilatkozott, a nagy győzelem megünneplésére! s a fegyelmet vesztett pórok és fiatal önkéntesek tulajdon multságára. Mint egy héttel azelőtt a pákozdi csatatérről Martonvásárra hevenyészett éjjeli visszavonuláskor, úgy most is a levegő szintúgy zúgott az össze-vissza füttyülő golyóktól.

Csak Gáspárnak huszár százada, — egy félre álló ponton a bátyám szolnoki szervezéséből derék tisztek alatt kikerült három önkéntes gyalog zászlóalj s a reggeli állodásában megmaradt magyar tűzérség alkottak nyugodt szigeteket a hullámozó néptengerben, melyet már Ozorának a látványossághoz nézni tódult mindkét nemű lakossága is szaporított.

No meg a tarka embertömeg legközepén egyenes sorokban vesztig állva, vagy guggon ülve sorsuk eldöntését és valami ennivalót váró horvátok éhtől, szomjtól és kimerültségtől sápadt szenvtelen arcza.

Több tekintetből az egész kép szálanomra méltó látvány. A magyar igazi katonára nézve megszegyenítő! A komoly

gondolkodó, aggóató hazafinak mélyen megszomorító — nézni, mint hordják szét, mint vész kárba annyi jó fegyver, töltény-készlet és katonai felszerelés, melylyel egy új *hadtestet* lehetett volna kikészíteni.

Perczel maga ezalatt a változatos jelenet kellő közepén először is birtokba vette a horvát tüzérséget, a tábornokok és főtiszték kardjait.

Ez utóbbiaknak (a tiszteknek) nagyon opportunistá szagú magatartása sem járult épen az egésznek lélekemelőbbé tételéhez, — az én erkölcsi érzésem szerint legalább. Ők ugyanis, hogy a hatalmas győzőnek kedvében járjanak: fekete-sárga táboröveiket — katonai s tiszti becsületjök eddigi jelvényeit — utálat kifejezésével arczukon, el és magasra a levegőbe hajigálták, nagy tűzzel magyarázván, hogy ők nekünk «a magyar testvéreknek» nem ellenségeink; hogy nem is tudták, mi célra akartak velök és népeikkel visszaélni s hogy főlebbvalóik megcsalták őket . . .

A megbotránkoztató, ízléstelen jelenetnek, valamint az egész zűrzavarnak végre bátyám s a többi alparancsnokok erélyes felszóllalására Perczel azáltal vetett határt, hogy néhány, már a fegyelem próbáját kiállott önkéntes gyalog zászlóalj és Gáspár huszárjai kordont húztak s ezen belül a horvát fegyver-maradékot őrzés alá vették.

Az így megmentett horvát gyalogfegyver, számba szedve, alig ütötte meg a másfélezret és ráadásul ott hevert szét-szórva egy csomó paraszt lesipuska; odahajigált használhatlan cseretárgyak.

Nehogy azonban a nap győzelme egészen vértelen maradjon — egyik ösmeretlen örömittas diadallövésznek a bitang golyója egy jámbor kíváncsi nézőt talált fejbe. Erre bátyám Perczeltől azt követelte, hogy a heveny eset által előidézett közfigyelem és szünet alatt a lövöldözésnek halálbüntetés alatti tilalmát hirdettesse és a kik ellene még azután is vétetni mernek, azok közül a legelsőn, a kit rajta kapnak, elrettentő példát statuáljon, állítsa rögtönfélő haditörvényszék elé és ha ez halálra ítéli, főbe is lövesse. A haditörvényszék megalakult. A lövésen rajtakapott embert halálra ítélte és — Perczel megkegyelmezett neki! kijelentvén, hogy ő nem képes halálos ítéletet aláírni . . .

Nem képes, rendkívüli körülmények közt háborúban, egy vétkesnek a hadi törvények szerint hozott halálos ítéletét aláírni: de amaz egy vétkesnek megkegyelmezése által másokat hasonló engedetlenségre felbátorítani, ezzel talán sokakat, habár akaratlanul, halálra számni — arra képes!

A háború nem sport, sem nem hírre vágyó műkedvelők gyerekjátéka.

Minden írott törvény a szükség szüleménye. A szükséghez képest háborúban a «hadi törvényezikkek» mások, mint a békében élő állam polgári és büntető törvényei. Béke idején — például — egy bíró sem fog halálra ítélni egy embert, a miért ez futásnak ered egy golyóra töltött, rászegezett puskavagy ágyúcső előtt: és mégis háborúban minden civilizált nemzet haditörvényszéke halálra fogja ítélni *gyávaság katonai bűne* miatt azt az embert, ki az ellenség csöveitől rémüldöző tömeges megfutasra példát adott. Ha valahol, hát itt áll a «*Salus reipublicae suprema lex esto*». Itt olesó az emberélet: de drága és becses a nagy *tömegéké* az ezeket a maga viselkedésével veszélyeztető *egyén életével* szemben. — A háborúban elfogadott megtizedelés törvénye sem felel meg az egyéni osztóigazságnak; a megtizedelésre rászolgált egész osztagot kellene ilyenkor főbe lövetni egyenlő igazság szerint; és mikor ehelyett a halálnak csak a maga megillető tizedét engedik kiszednie a sorból taláalomra s ezzel is a cél (az elrettentő példa, mely bizony hat a legtöbb esetben) el van érve: a $\frac{9}{10}$ emberélet megmaradása tiszta nyereség mind a humanizmus, mind a hadi létszám tekintetében.

És látszik ebből az is, hogy a háborúnak a morálja és a humanitása is (szükségből) más, mint a békéé.

Nagy veszélyek idején az egy emberéletet nem szabad sajnálni száz meg ezer emberélet megóvása kedvéért.

A mi az ozorai Sióparton a horvátok lefegyverzése után történt, nagy veszélyeket rejtett méhében az országra, a magyar ügy boldogulására nézve.

Ha egyebet nem említünk is: már maga a kaszás föld-nép tömeges fegyver-rablása s azon tapasztalása, hogy ez büntetlenül megtörténhetett, oly nagy erkölcsi kárt kellett hogy tegyen a nép felfogásában, melynek siralmas következményeit Perczel Mór ezredes nem is volt képes végig elgondolni. Be-

vallott sajátsága pedig, hogy nem képes egy halálos ítéletet aláírni — nem egyéb, mint a megkívánt nagy állás kötelességeivel járó felelősségérzet erkölcsi bátorságának a — fonákja.

*

Mialatt az Ozoránál lefegyverzett, kiéhezett és kimerült horvát hadifoglyokat idősb Csapó Vilmos tolnamegyei kormánybiztos a maga gondosan, többnapos táborozásra számított készleteiből jól tartja étellel és borral: azalatt Jellacsics Pákozdnál hitetlenül megtöri a Mógával kötött háromnapos fegyvernyugvás hadjogi törvényét — a helyzetből nem mozdulás kötelességét — s az éj leple alatt lopva elfut Bécs felé panaszra. — Sietős útjában egy pillanatra ráért a komáromi szűznek illetlen ajánlatot tenni, de ez neki — fűgét mutatott.

Mielőtt Jellacsicsot további útjában kísérmők, az Ozoránál véget ért rövid hadjáratnak még e következő eredményeit kell szóvá tenni.

Az ezuttal egymással megösmarkedett két vezénylő férfinak útjai ezentúl végzetesen el kell hogy térjenek egymástól.

Kölcsönösen kiösmerték egymást: Görgey Perczelben a feltörekvő ambíciójával és őszinteségével megfordított viszonyban álló tehetséget, a képezetlen és meggondolatlan hebehurgya hadvezéri műkedvelőt, a ki alkalomadtán akaratlanul és öntudatlanul is nagy károkat okozhat, ha politikai pártönzés, clique és clubb oda találják állítani, a hová nem való, de szenvedélylyel vágynak — egy hadtest, ezerek élére.

Viszont Perczel felismerte Görgeyben azt az alkalmatlan embert, ki annak daczára, hogy párt, clique, clubb nem tolja szekerét, ha sokáig talál tartani a háború, képes lehet pusztán a maga emberségéből elfogni a vizet — ő előle!

*

Azon lényeges jó szolgálatnak pedig, melylyel a miniszterelnök által Görgey Arthur parancsai alá helyezett és az utóbbtól czélszerű utasításokkal ellátott kaszás népfölkelés

igazán nagyrészen ezen első nagy teljes sikerhez mindjárt a háború kezdetén hozzájárult, egy végzetesen a háború végéig kiható nagy hátránya is támadt: Kossuthnak s a vele egyformán gondolkozó köröknek az a szerencsétlen téves hite, hogy a szántóvető kezében egyenesre igazított kasza — hogy a hevenyében harczba vitt földnépe is képes csatát nyerni az ellenségnek rendes hadseregén! hogy tehát a hivatásszerűn kiképzett, vagy a régi katonára oly elengedhetlen és pótolhatlan szükség nincs is!

Holott Zrinyi Miklós a költő és hadvezér már a XVII. században magyarul megírta, hogy *állandó, fegyelmezett, tanult hadsereg szükséges a győzelemhez*, mert a szedett-vedett haddal a törököt kiverni nem lehet!

HARMINCZEGYEDIK FEJEZET.

1848 október 18-ig Görgey Arthur honvédezredessé neveztetvén ki, Móga táborába küldetik. — 1848 október 13-án érkezik Parendorfba, hol Móga a lajthabrucki elődandár parancsnokságát bízta rá. — Jellaacsics üldözésének az osztrák határszélen történt felszabadítása után Móga védőleges állást foglal. — Jellemző vonások. — Megkésétt első betörés Ausztriába Jellaacsics megtámadása végett október 17-én; másnap visszavonulás a Lajtha mögé.

A horvátok ozorai lefegyverzését követő napon a népfölkelés ezrei nagyobb baj nélkül lazaoszlottak. — bátyám pedig Ozorán rendeletet kapott a Honvédelmi Bizottmánytól, mely szerint honvédezredessé neveztetik ki; s egyúttal parancsot, hogy személyére, tehát csapatok nélkül — tüstént utazzék fel Pestre.

Igy maradtak az általa Szolnokon szervezett «Tiszánimemi önkéntes mozgó nemzetőr» gyalogzászlóaljok és tüzérség, Gáspár András századosnak Miklós-buszárjaival együtt, Perczel Mór ezredes dandárjában és parancsai alatt.

Jóllehet Szeremley krónikájának* tanúsága szerint Perczel Mór a maga hivatalos jelentésében a magokat kitüntettek közt Görgey Arthurt egy szóval sem említette: mégis úgy vagyok meggyőződve, hogy bátyám rohamos előlépetésében Csapó Vilmos, Szilassy pestmegyei alispán és mások szintén hivatalos jelentésein kívül, Perczel Mórnak is volt — noha akaratja ellenére — *talán legtöbb* része.

A ki az 1849-iki fejleményeket és azok rugóit komolyan tanulmányozza végig, az tudja, mennyi bizalmatlansággal nézte Kossuth a harcztéren jelentőségre és népszerűségre vergődhető

* I. köt. 242. lap. — Lásd az 1848. évi 126. számú hivatalos «Köz-
lönyt» is.

magyar esapatvezéreket. — 1848 októberben hadseregünk honvédtábornokai még a jövő függönye mögött rejlettek. De hogy Perczel Mór ezredes magát a magyar fővezérségre qualificálnak és praedestinálnak tartja: ez már akkor 1848-ban sem volt titok. Kossuth előtt legkevésbé. Hisz' már ekkor Perczelnek magának szájából is hallhatta. Perczel nemzetgyűlési képviselő is volt. Neve mint Tolna vármegye szabadelvű követéé már a pozsonyi rendi országgyűlésekről széles körben ösmeretes volt. Most mint a pesti első nemzetgyűlés tagja azon szélső párthoz tartozott, mely magának követelte a jövőt, a politikai vezetőséget az országgyűlésen, az országban. Ily időkbén mindég a semmi tekintet nem ismerő szélsőségnek szokott legtöbb jó esélye lenni. E perczben tehát a nemzeti új katonák közt az ozorai fényes győzelem által nagy hírre kapott Perczel Mór látszhatott leginkább Kossuth előtt elsőbbségére nézve időjártán veszélyessé válhatónak. (Görgey Arthur ekkor még nem.) Ezért nem vélek tévedni, midőn azt gyanítom, hogy Perczel Mórnak aspiratiói ellenében Kossuth jókor ellensúlyt keresett egy másik szerényebb fellépésű, tehetséges nemzeti katonában, a ki nem képviselő, nem szónok; kinek sem vagyona, sem összeköttetései, sem politikai multja, sem «neve» nincsen. És vélte ezt megtalálni az egészen új emberben, Görgey Arthurban. (A Görgey névnek hajdani jó hírét rég betemették már a századok. Az élő nemzedék vajmi keveset tudott felőle.)

És nem lehetetlen, hogy Madarász László is folyt be bátyámnak ezredessé kineveztetésére (mielőtt még megharagudt rá) — ha ugyan, a miben biztos nem vagyok, e szélsőbaliszélső szárnylegénynek titkosrendőrfőnöksége és Kossuthra való nagy befolyása már ekkor virágkorát érte. Az ozorai fegyverletételt megelőző napon ugyanis Déghen Arthur bátyám magánlevelet kapott Madarász Lászlótól, melyben ezen előtte egészen ismeretlen országgyűlési képviselő affektált római rövidséggel, egyébkép a legbizalmasb hangon és tegeződve, maga elvbarátja és pártfele gyanánt üdvözlí — a lórévi haditörvényszék elnökét. Ezzel Madarász bebizonyította, hogy ő a lórévi halálos ítélet indokait teljesen félreértette. Neki ezt megmagyarázni bátyám, jellemén alulinak tartotta és ezért neki nem felelt. Ez udvariassági mulasztás és Madarász utóbbi értekezése Perczel Mórral vethette meg első alap-

ját azon kitűnő rosszindulatnak, melylyel a szélső balpárt emberei bátyám iránt az egész háború alatt s az emigráció idejében is mindig viselkedtek.

Bátyám búcsút vévén eddigi alárendeltjeitől, néhány segédtisztjével Adonynak vette útját, hol is hátrahagyott hadiszállásán (a Batthyány által rendelkezésére bocsátott gőzhajón) október 10-én szükséges szolgálati ügyeit rendezte és bevárta az ugyanezen gőzös alkalmatosságával Pestre szállítandó fogoly horvát tábornokokat és tiszteket. Másnap virradóra ezek is, magunk is megérkeztünk a fővárosokba.

Pesten október 11-én bátyám egész napon szolgálati dolgokban járt és végzett Kossuthnál s a Honvédelmi Bizotmány-nál. Késő estve megint útra keltünk a Móga tábornok alatti magyar fősereg után a legrövidebb úton az ország nyugati atárszéle felé.

Móga a Jellacsicsal szeptember 30-án megkötött háromnapig egyvernyugvást és annak törvényeit szentül megtartván és Jellacsicsnak hasonló megtartásában nem kételkedvén, ebbeli csalatkozásáról csak a három nap leteltével előnyomuló lovassága jelentéséből értesült! Huszárai az ellenségnek negyednapig felállításában csak hült helyét találták. Ekkor aztán a már a fegyverszünet első napján elmenekültnék október 4-én nyomába indult az egész hadsereg.

Emlékezhetik az olvasó, hogy Görgey Arthurnak legelső utközete (Tácz) után egy ködös reggel október 5-én, lovas czirkálói Székesfejérvárt kijárván, benne a vélt Jellacsics helyett magyar sereget találtak. Ez akkor Móga zöme volt előnyomulóban. Hol járhatott akkor már négy nap óta az ellenség! Már utócsapatját is csak Győrön túl sikerült a magyar elődandárt vezénylő Ivánka Imre honvédmagynak, azt szakadatlanul nyomon érve, a Miklós-huszárokkal folyvást csipkedni és közülről Görgey Kornél századosnak közéjük, Mosonynál először és aztán Parendornál, becsületesen bevágni és néhány száz horvát bakát fogságba ejteni — ami csak úgy volt lehetséges, ha Jellacsics nem rendelt ki *lovasságot* utóvédnek. E tényből azt kell következtetni, hogy a határhoz közeledvén, Windisch-Grätznek oly parancsával találkozott, hogy a gyorsabblábú lovasága siessen előre hozzácsatlakozni Bécsnél.

Mihelyt Mógának nem jutott eszébe Jellacsicsról a maga

saját jámbor becsületességének a visszáját is lehetőnek fölteni, következésképen azt, hogy a bán mit csinál a fegyverszünet alatt? emek első pillanatától fogva kémek által szemmel tartani és mikor az helyből mozdul, euphemistice «Flankenmarsch»-nak elnevezett megszökését azonnal üldözve követni, őt megtámadni és megállásra kényszeríteni: mihelyt ezt elmulasztotta, azontúl többé meg nem akadályozhatta az országból kimenekülését és Windisch-Grätz hadseregéhez csatlakozását.

De így is, elkésetten — Győrtől fogva folyton a sarkára lépven, megtehetette azt, a mit meg kellett volna tennie: a magyar földön kezdődött szakadatlan üldözést — in flagranti jogosan — az országhatáron túl is folytatni s a futó betörőt ott verni meg, a hol éri — mielőtt őt Windisch-Grätz herezeg szárnya alá vehette, mielőtt a forradalomban lévő Bécs város (október 29-én) előtte kapitulált.

Az a Mőga tábornok, ki az in flagranti üldözés abbahagyása után háromszor is, október 17., 21. és 28. napjain, mindig ex abrupto és initiative támadó s a forradalmi Bécs városnak segítségül menő szándékkal, hadüzenés nélkül, az osztrák határt átlépte, nézetem szerint nem élhet azzal a mentséggel, hogy neki az osztrák határt respektálnia kellett — politikai okokból, felsőbb parancs hiányában. Nézetem szerint e nélkül éppen neki a hadvezérnek, a maga felelősségére kellett folytatnia a menekülő vert ellenség szakadatlan üldözését, oda, a hol megbízói — várták.

És akkor az események októberben hihetőleg más fordulatot vettek volna . . .

E helyett Mőga, a ki zömével október 9-én és 10-én ért az ország határához, a Lajthánál hirtelen megáll és kimondja a defenzívát!

Jellasics futása alatt egy harmadik ponton is, a felső Drávától indult meg elkésve, és el is mult egy harmadik horvát betörés Todorovics es. kir. tábornok alatt, kit Vidor magyar nemzetőri tábornok (tudtomra az egyetlen ilyen) október 12-én Sopron megyéből Ausztriába kiszorított.

Legördült a függöny a magyar önvédelmi harcoknak első felvonására, a horvát invasióra.

A pokoli terv: a horvát határőrezredekkel s a rendes sorhadnak Budapesten a nádor és királyi helytartó István főherceg jelenlétében a magyar alkotmányra fölesketett (de biztosan *Jellacsics*ho zátpártolandó) magyar és nem magyar gyalog- és lovasezredeivel a horvát bán czége alatt veretni le és gázoltatni el a fellázított nem magyarajkú honi lakosságtól és beeresztett szervíán és albán szabadesapatoktól hátul és oldalt már megtámadott magyar nemzetet, Magyarországot — tündöklő kudarczot vallott.

Jellacsics Pákozdtól Bécsig futásával kezdte, Haas horvát zászlóaljparancsnok Szentivánnál, Roth és Filippovics tábornokok Ozoránál folytatták, Todorovics tábornok a felső Drávánál befejezte a kudarczot.

Az esztelenség és erkölestelenség legelső fokán kieszelt, a katonai eskü és zászlóhit szentségét, minden hadseregek e létalapját megörlő speculatio a hitszegésre, a nádor vezénylete alatt az alkotmány védelmére táborba szállt ezredek átpártolására — Ottinger első kísérlete után, Bubna második kísérleténél már visszafelé sült el.

Az ország testéből egykor kiszakított határőrvidék horvát ezredeinek elavult intézménye, mely már eredetileg az alkotók szándéka szerint kétfelé — a törökre és a magyarra — néző Janus-arczezal születve, most már régen csak a magyarra nézett — a Metternich (Ljudevit Gaj!) által több mint egy negyed század óta az egész horvát fajban rendszeresen ápolt és tenyésztett délszláv eszménynyel és magyargyűlöléssel együtt, elégtelennek bizonyult Magyarország meghódítására.

*

Ennyi már 1848. évi októberben be volt bizonyítva.

Hátra volt a kérdés: elegendő-e ugyanerre Ausztriának összes rendelkezésre álló ereje, a horvátot beleértve — de idegen nagyhatalmasságok (teszem, Oroszország) fegyveres segítsége nélkül?

Erre a feleletet az 1849-ik évnek kell megadnia.

És még néhány más kérdésre is, ha bolond észszel valaki föl találja vetni.

Teszem azt : viszont Magyarország, a magyar nemzet, képes-e önerején a pragmatika sanctiót Ausztria beleegyezése nélkül, egyoldalúlag, erőszakosan felbontani és Ausztriától teljesen elszakadni — kül nagyhatalmasságok fegyveres segítségével?

S több efféle . . .

*

Móga október 10-kén a Lajtha-melléki Parendorfban ütötte fel főhadiszállását.

Arthur bátyám (velem) ugyanide október 13-án reggel érkezik meg.

Kossuth midőn bátyámat Móga táborába utasítá, egy *nyílt* küldetést bízott rá, meg egy titkosat akart rábízni. Kérjen Mógától megfelelő alkalmazást a főhadiszálláson — ez volt a nyilvános küldetés. A titkos pedig ez : figyeljen főparancsnokának minden dolgára, fürkészsze ki ügyünk iránti benső indulatját, gondolkozását ; és küldözze be bizalmas jelentéseit a tapasztalandókról. És ebben annyira ment a magyarhoni oláh származású, osztrák oskolájú esász. kir. tábornokot hazafiság tekintetében meggyanúsító honvédelmi bizottmányi elnök, hogy legott október 11-én Pesten a honvédtábornoki és fővezéri kinevezést akarta bátyám részére kiállítva, ennek zsebébe rejteni oly utasítással, hogy azon pillanatban, melyben Móga részén árulást tapasztal, húzza ki zsebéből a fővezéri kinevezést és csavarja ki a hadsereg fővezérletét amannak kezéből.

A mondott ajánlatra bátyám az elnöknek körülbelül azt felelte, hogy — ha ő kézzelfogható káros és helytelen hadiintézkedéseket fogna tapasztalni a fővezérlet részéről : az ilyenek ellen mindég határozottan és nyíltan szemébe Mógának meg fogná mondani a maga véleményét ; de vese-kémi titkos szolgálattételre ő nem alkalmas ; méltóztassék ily küldetésre másvalakit kiszemelni. A mi pedig tábornokká kineveztetését illeti : ezt jelenleg motiválatlannak, mindenképen korainak tartja.

Megbántása lenne ez mindazon régibbrangú és korosabb ezredeknek, kik most már ezredeket, dandárokat, hadosztályokat vezényelnek és kik között lehetnek a fővezérség esetleges átvételére nálánál sokkal képesebbek, alkalmasabbak és mindenestre érdemesebbek. De ha köztük ilyen egyáltalán nem fog találkozni: az esetre ő, igenis, kész a fővezérlet nehéz feladatával is megpróbálkozni.

Erre a tábornoki kinevezés ezúttal elmaradt — a titkos megbízással együtt.

A mint bátyám aztán Parendorfon Móga tábornoknál jelentkezett: ez még aznap délután kiadta parancsban, hogy a Lajtha-Brucknál álló elő-dandár vezényletét eddigi parancsnoka, Ivánka Imre ezredes adja át bátyámnak, maga pedig Ivánka vegye át a köpcsényi dandárnak megürült vezényletét.

Lehetett Ivánka áthelyezésének egyebek közt az az oka, hogy Ivánka a horvátok üldözése közben, se szólva, se kérdeve, habozás nélkül a határon átment és betört Austriába. Ezen való bosszankodásában és nehogy az előcsapat vezénylője őt mászszor is mintegy magával akarja ragadni: ezért kívánhatta Móga egy kevésbé actualis állomásra tenni át a tüzes dandárnokot.

Lajtha-Bruckban az átadás s átvétel még aznap meg is történt.

Volt a brucki elővéd-dandárban többek közt egy osztag öreg «würtemberg-huszár» (a Würtembergi király nevét viselő 6. számú huszárezredből) Hertelendy százados alatt. Minthogy bátyám lovai még meg nem érkeztek s így ő velem kocsin jött meg új dandárja átvételére: Hertelendytől közhuszár-lovat kért maga alá, hogy rajta a kiterjedt örs-vonalat s a dandár táborát bejárja. Erre Hertelendy udvariasan leszállt a nyeregéből s a maga tulajdon lovát engedte át. S ez egyszersmind «huszár-próba» akart lenni: hogy az újdonsült honvéd (tehát «baka») ezredes hogyan üli meg a gazdája kezéhez szokott vérlovat? Idegen ló és lovas az első felülés pillanatában ösmerkedik össze s ilyenkor a ló is meg szokta próbálni emberét. A mint bátyám nyeregbe ült: paripája egy nagyot ágaskodott — s a jövő pillanatban már a ló is, gazdája is. Hertelendy, tudták, hogy kívül van dolguk; beadta a nyakát mind a kettő. Ezzel a «Vürtemberek»* meg valának nyerve.

Egy más vonás a brucki előtábor napjaiból. Ott volt a dandár állományában a *hatheti tábori szolgálatra* kimozdított «Gömöri nemzetőr zászlóalj» is, 7 vagy éppen 8 erős századból álló — magának a vármegye öreg alispánjának, Szentmiklóssy-nak személyes vezénylete alatt. Tisztikara — *választott!* — a megye nemességének színe-virága; nagyrészt családapák, mind úri emberek. Egytől-egyig jó hazafiak, kétségkívül. A 48-ki politikai gyökeres reformot, közte a robotot s a többi szolgálmányokat megszüntető törvényt is, mely pedig kikerülhetetlen gazdasági válsággal fenyegette a földbirtokos nemességet (akkor az egyedüli közeposztályt Magyarországon). Ők is csak úgy, mint a nemesség roppant többsége az egész országban, önmegtagadó megnyugvással vették a közjó kedvéért; és mikor éppen ezen új törvények megsemmisítése végett fegyveres invasio tört rá az országra: ők a «Helyi nemzetőrség» törvényszabta rendeltetésén túl, merőben lelkesedésből odahagyva tűzhelyt és családot, eljöttek ezredmagokkal a táborba éppen ezen törvények védelmére. Jó hazafiak: de — ezen áldozatkészségek tudatában duzzadók is az önérzettől, a katonai fegyelem követelményeihez pedig hozzá nem szokottak, s *annak* titkát, miért nélkülözhetetlen e szigorú fegyelem a hadban? fel nem ismerők. Ez aztán — nem tudom már micsoda szolgálati mulasztásból micsoda fegyelmi vétségre ragadta az egyik főtszítet közülök. Bátyám szigorúan megkövetelte a katonai kötelesség betöltését; rossz példát meg nem tűrhetett a tábor közepett. Keményen lépett fel tehát mindjárt az első alkalommal.

Egyszer csak, a midőn bátyám a lajthaparti pályaház termében velem és Rochlicz Kálmán pajtásommal írásbeli dolgot végez, nyílik az ajtó s belép az öreg Szentmiklóssy alispán-zászlóaljparancsnok az egész gömöri tisztikarral. Szép fiatal férfias alakok. «Szemökben a nemes harag s a kor hatalma van!» S elmondja Szentmiklóssy «mikép egyik társukban mindnyájok becsülete van megsértve; ők nincsenek ily bánásmódhoz szokva; ők nem zsoldosok, nem gépek, hanem hazafiak! s ők egymásért ezennel elégtételt követelnek . . »

* Igenis «Vürt-emberek». Így hívták önmagokat ezen ezred közhuszárai.

No most mi lesz?! — kérdém én magamban — megvalom, akadozó lélekzettel. Mert megvallom azt is, hogy e pillanatban komolyan egy végletes lépéstől féltettem bátyámat. Ő már napok óta szörnyű indulatos volt, mit én a szellemi munkával való túlterheltségnek és testi kimerültségnek tulajdonítottam (nem is sejtven, hogy ő — hagymázban lázas beteg volt már ekkor). Hiszen ő már hetek óta csak nagyon kevés éjjeli pihenést engedett meg magának és mióta itt az elődandár vezényletét átvette, egyszer sem feküdt ágyban... No mi lesz most mindjárt? kérdehették magokban jelenlévő segéd tisztársaim is az önként támadt szünet alatt...

Bátyám, ki már a gömöri urak beléptekor fölkelt az íróasztal mellől, a szokatlan kihívásra lassan végigjártatja szemét a gyülekezeten, egyszersmind burnótszelenczéből egyet szippantott, azután fölkéri az őrnagyot tisztjeinek személyenkénti bemutatására (azalatt szemlátomást gondolkozott, sőt nyilván időt kívánt nyerni a meggondolásra), azután pedig (körülbelül ily szavakkal) azt mondja nekik:

«Örülök Önöknek ezen nyilatkozatán; mert ez annak bizonyága, hogy megvan ezen tisztikarban az, mi a katonának egyik nélkülözhetetlen fő erénye: a finom becsületérzés. Mindamellett meg kell tudniok az Uraknak, hogy a mit Önök most cselekesznek: arra a haditörvények szerint, Önök azzal, hogy idejötték, alávetették magokat, háborúban, ellenség előtt, nagy büntetés van szabva; még pedig minél többen és minél solidarisabban lépnek így fel parancsnokuk ellen: annál súlyosb büntetés! Ha most békeidő lenne: készségesen megverekedném valamenyiökkel. Szerencsémnek tartanám! És ha túléljük a háborút: rendelkezésökre fogok állani. De ez *most* nem járja. Ott az ellenség: azzal kell megverekednünk. És így Önök jelen fellépésük által azon kényszerhelyzetbe hoztak, hogy vagy a haditörvények teljes szigorát vegyem foganatba Önök ellen, vagy pedig — *a mit ezennel megteszek* — az Urakat egytől egyig megkövessém»

Általános meglepetés «Meg vannak-e most elégedve velem?» — Zavarodás az arcokon. Önkéntelen, vontatott igentelés. — «Most tehát Isten Önökkel. Gondolkozzanak a történetek felett. Gondolják meg azt, hogy a finom becsületérzéssel kívül másik fő erénye a katonának: a föltétlen, a gépszerű

engedelmesség. Ha az Önök buzgó hazafisága s önfeláldozása nem bír azon fokra fölemelkedni, hogy Önök a hon veszedelme pillanatában *gép* legyenek a gépvezető kezében, sőt pontosan szolgáló *részei* a hadviselésre alkalmas *gépnek*: akkor minden finom beesületérzésök és minden buzgó hazafiságunk éppen semmi hasznára nincs, sőt egyenesen akadályára van a hadviselésnek, győzelmünknek, a haza megmentésének. S akkor jobb lenne, ha Önök sohasem jöttek volna *ide* a hazát szolgálni! Tehát viszontlátásra a csatában!»

*

A határfolyó átlépésének szigorú tilalma — a helyszín és terep természetét tekintve — az elővéd dandárparancsnokának feladatát rendkívül megnehezítette. A Brucknál osztrák területre átszolgáló kőhidat (az ellenségnek kirohanó kapuját) a váratlan éjjeli megrohantatás s elvétel ellen föltétlenül biztosítani kellett. De osztrák területen, a folyó kanyargós partjához odalapultak hosszában egészen az osztrák hídfőig Bruck helysége, urasági és kincstári nagy épületekkel s a mi még rosszabb, egy vén fákkal, csoportos bokrokkal és bozóttal sűrűn benőtt terjedelmes park, melynek magának is egy tömör alkotású kőhídja volt keresztül a Lajthán. Az épületek az ellenségnek biztos fedezetet és lopózkodó czirkálóinak különösen a park, támadó-taktikai nagy előnyöket nyújtottak. A Lajthának azonkívül gázlói voltak. Hogy az ellenség is az országhatárt magára nézve szintoly sérthetetlenül szentnek tartsa, mint magunk: nem volt semmi ok föltenni. Ő bármelyik éjjel messzejáró czirkálót oldalékunkba, hátunkba csúszathatta. Dandárunk nyílt lapos területen táborozott; őrsvonalunk a Lajtha innenső partján húzódott hosszan végig. Az ellenség tudta, hogy mi ott vagyunk: mi fölöle sohasem tudhattuk. Az egyedüli épület a magyar parton az épülőfélben lévő Bécs-győri vasút pályaháza volt: ebben tartotta bátyám a maga hadiszállását. A pályaszínnel a Lajthára nyíló végén két hatfontos ágyúnk torka nézett Ausztriába. Az adott viszonyok között az óvatossági szolgálat, kivált éjjel, rendkívül kifárasztó volt a csapatokra és a vezénylőre nézve. Sem bátyám, sem magam éjjelenként soha le nem vetkőztünk. Mi segéd-

tisztek még csak alhattunk nappal felváltva néhány órát, mikor bátyám odavolt lóháton s mi irodai feladatunkat elvégeztük. Őt magát aztán írásközből éjjel az íróasztalánál ültében nyomta el perczekre az álom és ha ilyenkor a tollba mondás közben minden akaratja ellenére elszenderül, én vagy Rochlicz Kálmán rögtön föl nem ébresztettük: a legkomolyabb, a legkeserűbb szemrehányásokkal illetett bennünket. «Et tu mi fili Brute! hát te tulajdon testvérem sem támogatsz emberi gyöngeségem elleni szükséges küzdelmemben?» fakadt ki egy ízben ellenem a miatt, mert vagy egy fél óráig aludni hagytam éjjel utáni időtájban.

Egyik éjjel is így írásközből veszi bátyám a jelentést a pályaszínből felállított két ágyunk éber tüzérparancsnokától, hogy előtte a sínek mentén ellenséges csapat közeledik. Mire lerohantunk a szobából, a tüzér két ágyúgolyót röpített a közeledő csapat közé, a rájövő pillanatban megharsant a pályaház az ágyúfedezet «éljen!» rivalgásától s utána rázendített a dandár zenekara egy ösmeretes magyar nótára, mely még most is a lelkemben cseng. Az ellenség eltűnt. A vasuti hídon át eresztett őrjáratunk 2—3 halottat és sebesültet szedett fel az előtérben s a két utóbbit el is hozta. Bátyám legott orvosi segélyről gondoskodott számukra.

Minél tovább mélyedek belé most azon napok elhalaványult emlékeibe: annál világosabb lesz előttem a nagy lelki és testi munka s a nagy *lelki válság*, melyen bátyám ezen időtájban — szerencsésen! — keresztülvergődött, de mely hajszál híján életébe került volna. És ha ő ekkor hagymázban elhal: nevét rég elfeledték volna és senki sem gyanította volna, mekkora helyet hódított azon napokban ezen nagy lélekben maga részére *a haza!* Egész lelkét, egész szívét! De akkor azt a tenger méltatlan keserűséget sem nyelte volna ő 35 esztendeig, a resurrectio pítymallatáig!*

A ki eddig mindég azt tartotta: kötelessége az embernek minden körülmények közt lelkiismeretesen a maga természetadta tehetségeit, a mennyire csak lehet, kiképezni, de a ki mindenkor kötve hitt saját természeti adományában és kiképzett erejében; a ki midőn őt Batthyány honvédőrnagygyá ki-

* Ezt 1884-ben írom.

nevezte, már vágyainak tetőpontját tartotta elértnék; ő most, a mint az utóbbi hetek alatt vizsga szemmel az egymásra zajló eseményeket és maga körül az embereket, a házára váró óriási feladatot s a gyarló, elégtelen eszközöket nézte: arról győződött meg, *hogy itt ő rá vár nagy feladat — nagyobb az ő gyarló erejénél.* És ha az valóban ő reá vár: akkor *ő neki nem szabad kitérnie előre!* Daczára ereje, tehetségei való színű elégtelenségének.

E gondolat már maga elegendő lett volna forrongást, válságot idézni elő egy lelkiismeretes, önmagát szigorúan bíráló, de egyszersmind nemesen becsvágyó, a haza ügyét mindennek fölébe helyező férfiú lelkében.

E lelki válság egészséges lefolyását veszedelmesen zavarta a testi túlerőltetés, a szakadatlanul a nyereg és íróasztal közt, alvás nélkül megosztott hetek, éjjelek és nappalok munkája.

E válság symptomái voltak: folytonos erős lázak s alárendeltjeivel szemben oly túlhajtott szigor, mely mindenkitől ugyanannyi önfeláldozást követelt, mint ő tőle telt magától!

Az imént leírt brucki kis epizódok utáni napon, 1848 október 17-én, a fővezéri parancs, hogy az *osztrák határt át kell lépni*, erős lázban találta Görgey Arthurt. Ekkor is, mint ma, szokása lévén nem-evés által venni elejét egy érzett testi rosszullét nagyobb elhatalmasodásának, már napok óta alig táplálkozott. Arcza színe majd ijesztő halavány volt, majd meg a láztól égett. De azért ő mindig talpon volt. Az akarat ereje által el *akarta* fojtani a betegséget.

Október 17-én délelőtt átléptük a határt. Dandárunk képezte az elővédet. Bátyám kénytelenségből annyit megengedett magának, hogy kocsin vitette magát az előesapat után. Fákó szekér aljára szénából rakott fekhelyen végig nyúlva, így osztogatá parancsait és meghagyván nekem szigorúan, hogy ha el találna szenderedni, minden érkező jelentésre rögtön költsem fel, — a mint láza lohadt, ő mély álomba merült.

Nem tudom már, az első napon meddig haladtunk; messzire nem. Csak egy éjet töltöttünk ezúttal osztrák földön. Az ellenségnek csak egyes lovas őrszeméit láttuk előlünk visszahúzódni, minket folyvást szemmel tartva. Éjjel esatarendben táboroztunk a kellő óvintézkedések pajzsa alatt. De már

alkonytájban tudtam én, ki folyvást bátyám szekere mellett lovagoltam, hogy ő koronkint félrebeszél. Orvos nem volt kéznél, a kit érte küldtem, nem birt rátalálni. Nehéz órákat éltem át ez éjjel; nehéz szívvel virrasztottam betegem szekere mellett. Az éj koromsötét volt. Az ellenség felé előttem az örsök láncza sötétben; mögöttem távolabb a dandár és még hátrább a hadzöm tábortüzeinek pislogó sora. A beteg koronkint nyugtalankodott, egyes összefüggetlen szavakat ejtve . . . Ha az ellenség rajtunk nem üt: bátyám (a mit Bruckban egyszer sem tett meg) legalább egy éjjel kipihenhet; ennek örültem magamban.

De hátra volt a dandár éjjeli élelmezése, a megfőzés és jóllakás a másnapi menetelre, talán ütközetre. Az élelmezést Móga főhadiszállása intézte; az élelmiszereket szekereken hozták a hadsereg után. Dandárunk, mint elüljáró, legtávolabb esett az élelmet osztó szekerektől és ezért gyarló rendtartás esetén hátrányban volt a többi dandárokhoz képest. Bátyám az élelmiszerek pontos és elégséges átvételét két segédtisztjére, Karsai Károly és Turesányi József barátaimra bízta volt (velem együtt ügyvédekből lett honvédekre). Ők velem együtt a francia nagy forradalom tanulmányán lelkesültek tizenhárom próbás demokratákká; s a mióta én őket Szolnokon bátyám közelébe hoztam és a Roth és Filippovics elleni szerencsés és csattanós hadjárat alatt — csakúgy rajongtak bátyámért, «a demokrata katonáért!» Készek voltak tűznek, víznek rohanni érette s mikor Déghen Perczel Mór agyonlövétéssel fenyegeté bátyámat, ők jelen lévén az előszobában, mellém álltak s ők súgták fülembe, hogy ez nem fog megtörténni s ha senki más nem, hát ők fogják megakadályozni, ha mindjárt magok rajta vesztenek is! E jó fiúk most austriai földön, a mint estve táborba szálltunk, el is mentek a dandár élelmi-jutalékáért: de a rendetlen, fegyelmetlen osztogatás következtében elégtelen eredménynyel tértek vissza. Erre több zászlóalj részéről panaszok érkeztek bátyámhoz; fel kellett őt költeni s ő a hallottakra iszonyú haragba tört ki. Maga akart az osztogató helyre menni: de Karsai és Turesányi azt jelenték neki, hogy ez hasztalan, mert ők elhozták mind és itt igazságosan szétosztották, *a mi még kapható volt*; többet már az ezredes úr sem talál, mert a fő-osztó helyen minden

len. Teljesíthetetlen: mivel közülünk senkisémet ment azon szigorú és rendkívüli iskolán keresztül, mint bátyám maga.

Október 18-án az offensiva folytatása helyett jött a fővezéri parancs a Honvédelmi Bizottmány rendelkezéséből: vissza Bruckba s a magyar lajthaparti régi elhelyezésbe!

Az ellenség nem üldözött s így Arthur bátyám, szekerén a hátvédesapat legutója közt haladva, az egész napot nyugalomban tölthette — fölváltva forróház és rázóhideglelés közt, vagy mély álomban. Mikor a brucki pályaház előtt a kocsiból szállt, alig bírta lába.

De vasakarátja győzött a hagymázon! A kétnapi viszonylagos nyugalom is jól hathatott rá. Azon percztől fogva lassan javult, erősödött, visszanyerte étvágyát. Lelke nyugodtabb lett S azon arányban a szigor túlzásából is engedni láttuk.

HARMINCZKETTEDIK FEJEZET.

1848 november 1-éig. — A második betörés Ausztriába 1848 október 21-én — és megint visszavonulás. — Kossuth a táborban. — Válaszirata Windisch-Grätz herceghez. — Ezt két hadikövetünk megviszi: Ivánka Imre honvéd-ezredes és Dobay nemzetőr-százados. — Emez visszatér hírmondónak: Windisch-Grätz erebellisekkel nem alkudozik. — Ivánka foglyul visszatartva. — Ezen esemény hatása alatt a harmadik betörés Ausztriába október 28-án. — A schwechati vereség október 30-án és visszavonulás Pozsony színvonalára. — Október 31-én Móga tábornok leköszön. — November 1-én a Honvédelmi Bizottmány elnöke Görgey Arthurt nevezi ki honvédtábornokká és a hadsereg fővezérévé. — Főhadiszállás Pozsonyban.

Bármennyire gyarló actió volt is a magyar hadsereg részéről és megfoghatatlan a vezényelt csapatok előtt, — az ellenség szemében pedig kétségkívül nevetséges — ma behatolni támadó szándékkal osztrák területre s holnap aztán lehorgasztott fővel visszakullogni a Lajtha mögé: ezen október 17-kei sületlen tréfa azonmódon ismétlődött október 21-én — azon különbséggel, hogy ezen második betöréskor már ellenség is láttunk és vele elővéd-dandárunk néhány lövést is váltott.

És ekkor is csakugyan a mint jöttünk, azon módon, minden látható ok nélkül ismét visszafordultunk s az ellenség által nem is üldöztetve, október 23-án megint csak a magyar lujthaparti régi felállításban pihentük ki ez ausztriai második hadjáratot is!

Megérkezett ezután Kossuth a táborba. S hogy ő csak most érkezett meg: az végre is megfejtette a talányt, megindokolta, érthetővé tette kétszeri visszafordulásunkat Ausztriából.

Most hogy Kossuth megjött, hozott ő magával több új agyúüteget, egy új honvédzászlóaljat és már a táborban lévő több gyalogzászlóalj részére ujonezokat, két század régi Vilmos-huszárt, két zászlóalj pestvárosi nemzetőrt és — több ezernyi

népfelkelést kaszákkal felfegyverkezve, közte Győr vármegye népéből becsületes földművesgazdákat és legényeket.

Nyilván azon aggálylyal jött fel Kossuth, hogy a régi hadseregbeli seregredek tisztikarára, valamint Móga tábornokra is, nem lehet biztosan számítani s jött azon szándékkal, hogy önnön személyisége és szónoklata hatalmával segítsen a bajon s ellensúlyozza az osztrák császári tábornagy és fővezér Windisch-Grätz Alfréd herceg proclamatióit, melyekben a Magyarországon létező seregredeket a császári zászlóhoz való visszatérésre, tehát a magyar alkotmány-ügy elhagyására szólítja fel záros határidő kitűzése mellett, mely alatt büntetlenül kegyelembe fogadtátnak, — melynek elmúltával pedig lázadónak fognak tekintetni.

A Szentmiklóson Kossuth elnöksége alatt tartott haditanácsot tiszti előléptetések és kinevezések, az egyes táborhelyek látogatása, alkalmi értekezletek és végre egy szónoki actió követték.

Kossuth maga olvasta fel a tiszti gyülekezet előtt Windisch-Grätz herceg második manifestumát és pontról-pontra szétszedvén ezt és megezáfolván, szemlátomást mély benyomást idézett elő táborszerte.

Felolvasta azután a Windisch-Grätznek megküldendő kész választ, melyet a magyar hadsereg nevében Kossuth maga fogalmazott, aláírták pedig ő, mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke, Pázmándy Dénes képviselőházi elnök és Csányi László kormánybiztos. Kelt a magyar hadsereg főhadiszállásán Párdorban 1848. évi október 25-én.*

Sajátságos benyomást kell hogy tegyen mindenkire, ki ezen okiratban (a rá következők után) ma olvassa: mint félti Kossuth egy reactionarius udvari camarillától nemcsak «Magyarország alkotmányos trónját», hanem a «monarchiát» is; és mint szólítja fel a herceget, a trón iránti kötelességre hivatkozva és «a trón fönnállhatása» érdekében! hogy Bécs ostromlásával hagyjon fel és ezen nemeslelkű város közlekedését Magyarországgal, mely a kölcsönös kereskedelmi érdekek erő-

* Gellich R.: Magyarorsz. függ. harca. Budapest, Aigner. I. k. 326—328. l. teljes szövegét közli.

szakos félbenszakútása által annyira szenved s annyi kárt vall, megint állítsa helyre . . » (!)

A kihez intézve volt e válasz, — Windisch-Grätzre — akkor sem tehette azt a hatást, nem érhetette el azt az eredményt, melyet állítólag észlelt — hogy «az Ausztriába futva berontott pártütő Jellaesics hadseregét fegyverezze le a herezeg; kötelezze őt eskü által, hogy soha többé Magyarország ellen nem fog herezolni s így őt ártalmatlanná tegye (a herezeg !), nekünk pedig 24 óra alatt nyújtson biztosítást az iránt, hogy ellenünk semmi ellenségeskedést nem fog ő sem megkísérelni.»

Hogy a Prágát összebombázó, Bécsét pedig éppen akkor ostromló Windisch-Grätz mindezt készségesen megfogadja — Kossuth maga sem hihette !

Ezen válaszirat hangjával és tartalmával ő tehát egészen más irányban számított hatásra és — Kossuth szónoki művészetével felolvasva — el is érte az óhajtott hatást: a magyar tábor tisztikarára !

A helyeslés hangos volt és általános. (Néhány héttel utóbb Pozsonyban többfelől hallottam azt a megjegyzést ejtetni, hogy ekkor október 25-én Parendorfon azok éljeneztek Kossuth felolvasott válaszána a leghangosabban, akik — azóta közülünk elpárologtak.)

A tisztikar által helyeselve elfogadott választ két hadikövetségünk vitte meg Windisch-Grätz herezegnek. Elvből egy honvédtisztet s egy nemzetőrtisztet kívánt Kossuth e küldetésével megbízni, Ivánka Imre honvédezzredest — minthogy ez Nádor-huszár korában egyidőben a herezeg mellé szolgálat-tételre volt vezényelve, — Ivánka mellé pedig Dobay pozsonyi nemzetőr-századost kérte fel az elnök. A két követ útra indult.

Követségünk eredménye tudva van. «Rebellesekkel nem alkudozom !» — ez volt a *dologra* nézve Windisch-Grätz élőszóval adott felelete. A Jellaesics táborán át hazatérő követeink közül pedig a «lovagias bán» Ivánka Imrét fogságra vetette, mely azután a könniggrätz-i várban lelte folytatását. Dobayt szabadon engedték a horvátok hazajönni. Gelieh megfoghatatlannak találja, hogy a horvát bán, holott Windisch-Grätznek alparanesnoka volt, egy az utóbbtól minden szokásos formalitások megtartása mellett útjára visszabocsátott parlamentairnak letartóztatását magának meg merete engedni ! Én ezt csakis jellemzőnek találom

Windisch-Grätz herczegre, Jellacsicsra és — Gelichre nézve. Ez utóbbi azt állítja, hogy a herczeg a magyar parlamentaireket még abban a későbbi időben is tiszteletben szokta tartani, mikor már a forradalom a maga egész valóságában föllépett. Gelich elmulasztotta történt esetekkel igazolni állítását: én egyetlen ily esetet sem tudok. Ellenben tudja ország-világ, hogy a magyar országgyűlésnek békeküldöttei közül Batthyány Lajos grófot a herczeg fogságra vetette, melyből az ajtó csak a vesztőhelyre nyílt . . .

Ivánka letartóztatása általános fölháborodást okozott a magyar táborban s ennek hatása alatt adatott ki a parancs, október 28-án, harmadszor lépni át a Lajthát.

Arthur bátyám dandára volt most is az elővéd: négy zászlóalj gyalogság, hat század Vilmos porosz herczeg n. v. ezredbeli huszár és egy üteg hatfontos ágyú, vagyis nyolcz eső. (A gyalogság közül három zászlóalj Ivánka által Váczon szervezett «Dunáninnen önkéntes mozgó nemzetőrség», névszerint: «Első Pesti» gróf Almássy Ernő őrnagy, továbbá «Nógrádi» Horváth N. őrnagy és «Honthi» zászlóalj Helley Ignác őrnagy alatt. A negyedik volt az a «Gömöri helyi nemzetőr» zászlóalj, melynek tisztikarával volt jelenetét bátyámnak imént elbeszéltem.

Október 29-ére virradó éjjel elődandárunkkal Karlsdorf mellett tanyáztunk. A halmos környék legmagasabb pontján egész éjen át nagy tüzet élesztettünk, biztató jelül a bécsi népnek, melynek részéről Kossuth kirohanást remélt.

Október 30-kára kelő éjjel a Fischa vize és Schwechat közt táboroztunk. Itt egész éjszaka sem a bátyám, sem én nem hunytuk be szemünket — s azt hiszem, senki egész dandárunkból.

Alig hajtottuk le a pusztá földön álomra fejünket egy pislogó tűz mellett: azonnal el is kezdődött a folytonos nyugtalanság s ez így eltartott reggelig. Legelőbb: ismételt jelentések, hogy balszárnnyunkon az ellenség az éj sötétjében megkerült bennünket, — utóbb, mikor a fenyegető támadást tovább várni elunván, megint nekiálmosodtunk: ránk ijesztett egy csakugyan hátulról közeledő zászlóalj — kaszás nemzetőr, melyet a vezérkar a tartalékból ama rémhírek következtében a balszárnnyra védelmünkre küldött, — épen a legalkalmasabb

fegyvernemet egy kizárólagos veszélyeztetett pont, egy punctum saliens biztos megvédelmezésére! S ezek a kaszások jó idő múlva még egyszer tettek látogatást dandárunknál, mert a ki vezette, a korom sötétben irányt veszítve, körbe járatta őket. Igazán áldva üdvözlöttük a kelő napot!

Október 30-án korán reggel dandárunk csatarendben odább nyomult Schwechat felé. Mindeddig nem láttunk ellenséget. Egyszer aztán úgy dél felé, a hadsereg legszélső jobbszárnyán megszólalt az ágyú — és szólt egyre élénkebben... Utóbb sűrű puskaropogás is... Ez tehát a *csata*! Most szemben velünk is Schwechat előtt zárt vonalak tetszenek fel. Ez tehát az ellenség! Míg szélső jobb szárnyunkon a harc észrevehetőleg előbbre haladt, tehát a mieink Mannswörthnél nyilván jól tartották magukat és bátyám sietett az előtte látszó ellenség megtámadásához készülni, ezáltal a jobbszárny győzelmét elősegítendő: addig hadseregünk közepe csak lassan közelgett nyomunkban, bátyám pedig parancsot kapott, rögtön megállapodni és csak határozott újabb parancsra támadni. Megjött aztán a hadközép és megjött bátyámnak az utasítás, hogy foglalja el a Schwechat előtti magaslatot, ott pedig várja be a további parancsot. Megtette — egy lövés nélkül, mert a Schwechat előtt mutatkozott hadvonalak ismét eltűnének... Mannswörthnél jobbra tőlünk folyvást tartott az ütközet... Végre megjelent Pusztelnik vezérkari őrnagy első harcélünk-nél: s erre részünkről is megdördültek az ágyúk Schwechat ellen. De csakhamar ismét «Halt!» lőn a Móga parancsa. És most aztán tétlen néztük és tétlen nézte jobbra tőlünk a hadközép is, hogyan küzd magára jobbszárnyunk Mannswörthnél és hogyan készül egy nagy lovastámadás balszárnyunk ellen, hol Répássy Mihály ezredes (a hadjárat alatt Szegeden elhalt s eltemetett későbbi tábornok) huszárezredeink zömével nagyon hátramaradt volt. És tétlen kellett néznünk azt is, hogyan sürgőldödnék Schwechat szélén az előkészületek a mi fedetlenül álló harcélünk ellen intézendő tüzértámadáshoz.

Minthogy bátyám dandárának balszárnya közt, meg a *hadseregi* balszárny jobbszéle közt nagy hézag tátongott: ő csákányforma állást vettetett négy gyalog zászlóaljával, hogy így maga védhesse meg oldaltámasz nélküli tulajdon balszárnyát. Az inént az 8 nyolcz ágyúja közül Pusztelnik őrnagy

elvétt s máshová rendelt el négyet; maradt bátyámnak négy; ezeket ő kétfelé osztotta.

A helyet, melyen őt véletlenül a vesztégállás rendelete érte, ő a lehető leghátrányosabbnak ítélte; onnan multhatatlannul vagy előre kell vala menni, vagy hátrább húzódni. Hogy a készülő veszély daczára ő épen itt, fedetlen síkon, vagy ezer lépésnyire a helység szélétől, hol a házsorok által fedett ellenség a legkényelmesebben leágyúzhatott bennünket, — legyen tétlenségre kárhoztatva: ezt bátyám merőben képtelennek, érthetetlennek tartván, hamar a dandár vezérletét ideiglen átadta gróf Almássy Ernőnek s minket, segédtsíztjeit, helybenmaradásra intvén, elvágtatott Mógához engedélyért a gyors támadásra. Épen mikor onnan nagy felindultságban hozzánk visszaérkezett: akkor vágott zászlóaljainkba az első néhány ágyúgolyó. S ez aztán így tartott, nem tudom meddig, mert a következő események alatt az időszámítást egészen elvesztém és mire a csatazaj megszűnt, akkorra sötét este lett. Ezért hiszem, hogy a vad futás hadközépünkön nem mindjárt az első ágyúgolyókra vette kezdetét. De az éktelen zavar bátyám zászlóaljaiban mindjárt az első golyókra keletkezett, melyek egy-egy csorbát szakítottak soraikban. A Gömöri nemzetőr zászlóalj volt az első, mely gátját szakító áradat módjára dült hanyatt-homlok hátrafelé. (Ha az *ellenség felé* teszik ezt a mozdulatot: okvetlenül kerekét oldanak a horvátok ágyúi!)

A Gömöriek példája csakhamar elragadt a Honti önkéntes zászlóaljra; őrnagyát lovastul legázolták (magamat is csaknem). *Eltűnt* a két zászlóalj; csak halottjaik jelezték a helyet, a hol imént álltak s az irányt, a melyet vettek — Fischamend felé. A Hontiak őrnagyja megint lovára kapván, bátyám parancsából utánuk iramodott, ha talán sikerülne embereit az ágyúgolyók lőtávolán túl valamelyik ponton megállítani és rendbeszedni.

Eddig az első hadsor: az I. Pesti önkéntes zászlóalj vitézől egyhelyben állta a sűrű ágyúgolyókat. Sokat is vesztett . . . Mikor azonban Arthur bátyám a Hontiak hült helyétől odavágtatott: már akkor az I. Pesti is egy kőfalhoz hasonlított ugyan, de olyanhoz mely rendül-indul, hogy a jövő pillanatban összeomoljék. Őrnagya gróf Almássy Ernő teljesen el volt már rekedve az untalan biztatásoktól. Ezen zászlóalj

még sokkal izgatóbb látvány volt: a tömeges rémület és egyéni halálmegvetés elemi küzdeelmének iszonyatos képe!

E válságos pillanatban bátyám azt remélte, hogy — erőszakos előremozdítás lévén a félelemnek legbiztosabb ellenszere — rohamra vezetheti a megrendült csapatot. «Előre! az ágyúk ellen!» kiált elül. S íme a tömkelegből kiválik egy ifjú százados — Gózon Lajos, volt ügyvédtársam — kezébe ragadván a zászlót, vagy ötven lépésig előrerohan véle s ott a rudját ledöfi a felszántott földbe, melyen a kartácsgolyók jég-esője porzik. Torka szakadtából kiáltja itt Gózon: «Ide magyar! itt a zászlód! kövesd!» Erre lelkesülten utána rohan körülbelül 30—40 ember, — vontatva követi a többi tömeg eleje, — maradoz, hátrahúzódik az utója — óriás sárkány alakját ölti az egész zászlóalj, derékban hajlongva kígyódzott, hovatovább vékonyodó nagy farkban végződött... S ez így kínlódik egy ideig, míg végre is vad futásnak tömörül az egész s az előretört legelső is egyenkint visszszakadoznak... Utóljára Gózon maga ott áll a sűrű kartácsstűzben a magasan lobogó zászlóval... Arthur bátyám odaléptet hozzá, szemébe néz, kezét ráz vele s meghagyja neki: «Mentse meg a zászlót!»

Azután megállva azon helyben, széjjelneéz.

A kartácsstűz irányával párhuzamosan az ellenség gyalog-sági csatárlánca közeledik egyre; nyomában egyes tömör csapatok.

Négy ágyúnk közül az a kettő, mely a dandárunk bal-szárnyán működött, szintén hátravonult volt már. De a jobbszárnyon a másik két ágyú még folytonosan tüzel. Odavágtatunk. Az ágyúfedezetre rendelt egy szakasz Vilmos-huszárt nem látni sehol. Bátyám haragosan rárivall a tüzérparancsnokra (Sztrakonieckynak hívták.): «Mit keres Ön még itt?!» Erre az, mentségül a miért el nem inalt, azt hozza fel maga mellett, csehországi németiséggel: hogy nem kapott még parancsot a visszavonulásra. — «No hát hordja el ágyúit!» volt az indulatos válasz. De az ember csak rámutat behézlő nyájassággal, hogy van még neki egynéhány lövése — s engedelmet kér bátyámtól, azt még elkölthetni. «Hát süsse el hamar — de az ágyút itt ne hagyja, azt mondom!»

Midőn bátyám másfelé fordulna: egy esekély domb mögül, mely ez irányban eddig elzárta a látást, előrohog vérbenforgó

szemekkel, huszárai élén Fabinyi Vilmos főhadnagy. «Mit! a magyarok retirálnak? Az nem lehet. Engedje, hogy ezugommal arra a batteriára ott attakirozzak.» Bátyám hidegen azt hagyja meg neki, hogy legyen gondja tulajdon ágyúinkra. Jelenti azután neki Fabinyi, hogy minden fáradozása daczára lehetetlen volt a megszaladt gyalogságot huszáraival megállásra bírni s végre is nagyon messzire nem távozhatott el az ágyúinktól.

A hátunk mögött elhúzódo országút felé léptettünk. S itt mekkora meglepetés! Saját ágyúink mögött a legerősebb ágyútűz derékvonalában, de a hullámos terepnek egy redőjében fődve, ott áll még mindig legszebb rendben az egész Nógrádi önkéntes zászlóalj! Arthur bátyám e váratlan lelettől egészen felvillanyozva, parancsot ad az őrnagynak, hogy fedezze ágyúink elvonulását, e végett nyomuljon előre és azután képezze az utóvédet. Erre az őrnagy tömeges tüzelést vezényel; az egész zászlóalj (szerencsére fölfelé irányzott fegyverekkel) tüzelni kezd, úgy hogy az épen akkor a Sztrakoniczky két ágyújával mellette elnyargaló Vilmos-husár ágyúfödözetnek szárnylegényeit majdnem lelőtték a lóról s a jövő perczben, a mint a védő völgyecskéből kibujtak a földszínre s itt egy pár ágyúgolyó beléjük talált ütni: rögtön ez a zászlóalj is széjjelbomlott és szintén megfutott... De belőle egyetlen ember, — mintegy élő gúnynak — megmaradt és állja helyét. Hátrál ő is, de rendben! Előbb czélba vesz egy vörösköpenyeges szerezsánt, rásüti fegyverét, azon helyben tölt, bakásan sarkonfordul, visszamegyen harmincz lépést, pattogósan megáll, arcot vet és lő az ellenségre, újra tölt, megfordul és megint harmincz lépést hátrál; és ezt így folytatja.

Egy darabig akaratlanul szemmel kísértük a negédes fickót és pedáns mókáját. Ennek az embernek mellét az az önérzet dagaszthatta s utóbb otthon minden bizonynyal túlzás nélkül elmondhatta, hogy — gyalog legalább — ő egymaga fődözte az egész magyar hadsereg visszavonulását!

Az egész hadseregét!

Mert a mint utóbb bátyámmal egy emelkedettebb pont-ról jobbra-balra széjjel s az egész hadfelállítási vonalunkon végignéztünk: ime sehol semmi, senki! Csak a hátmegi nagy síkság a Fischáig volt népes a már jó távol és gyorsan hátráló csapatoktól.

Egy mélyebb redőnyben, a gyepon ráakadtunk azután a Prinz von Preussen sorgyalogezrednek Győzey őrnagy által vezényelt egyik zászlóalja hült helyére. A futásközben ellányt fehérszíjjas borjúbőr-tarisznyák s az ellagvatottság jelezték a helyet.

Természetesen ekkor Mannswörth falvát is szélső jobb szárnyunkon önként fel kellett hogy adják a székely gyalogság s a II. Pesti önkéntes zászlóalj, melyek e védett helységet reggel óta több órai kemény harcban vitézül vívták és utóbb Guyon Rikárd nemzetőri őrnagygyal az élén be is vették.

Hogy mi történt hadseregünk szélső balszárnyán, hol Répássy ezredes a huszárság nagy tömegét vezette: nem engedte látnunk a terep minősége. —

Arthur bátyám ekkor szótlan megint az ellenség felé fordítá lovát és ment lépést előre. Nyilván mélyen el volt keseredve. Lovas kísérete közül most már csak Schultz főhadnagy parancsértiszt a Vilmos huszároktól és magam voltunk vele. Háta mögött ketten összenéztünk és némán követtük . . . Fejünk felett el-elüvöltött a tömör ágyúgolyó. Előttünk, rézsut peregve, a szántóföldet horzsolák a kartács-lövések számtalan apróbb golyói. Szemközt a gyalog csatárláncz oly közel volt már, hogy a szerezsánok egyes tagmozgásait tisztán kivettem. Puskagolyóik füleink körül fütörésztek. Egyszer aztán bátyám vissza talál nézni: szemeink találkoznak. «Ej! ki tudja ez is mire jó!» szól. Megfordult és azután mind hárman közönséges nyargaló tempóban szintén Fischamendnek vettük az utunkat. Bátyám csakhamar mindkettőnknek parancsot adott, hogy vágtassunk, ki jobbra, ki balra, a szétszóródott csapatok után és iparkodjunk itt-amott egy-egy csomót összeszedni és zárt tömegben megállásra birni. Megtettük — és pedig némi sikerrel. De én, mihelyt két helyen egy-egy századra való népet egy-két tiszt alatt sorakozva, megállani láttam, ismét visszasiettem bátyámhoz s azontúl folyvást oldala mellett maradtam. Egyszer aztán a mint haladunk, rá bukkanunk az öreg Raposyra, bátyám főlovászára, aki vezetéken friss lovat hozott elébe. Bátyám lovat váltván, ketten egymás mellett folytattuk utunkat. Most már csak a tömör ágyútekék kísérték bennünket s előztek meg utunkban. «Ne lovagoljunk ily közel egymáshoz» szól — «hadd maradjon meg legalább egyikünk» . . . Alig

mondta ki a szót és alig vettünk nagyobb távolságot egymástól, éppen mikor egy irányunkat keresztben szegő mélyen kijárt kettős csapású düllőúton átugratnánk: bátyám lovastul a földre terült. Nem hihettem mást mint: ágyúgolyó érte! Ő azonban rögtön megnyugtatót, hogy semmi baja, csak rövidet ugrott a lova és elbotlott a két útvágányt választó magas mesgyében. Mindamellett vettem észre, hogy bátyám nehezen bír talpra kelni. Buktában jobbvállal belévágódott volt a kettős mélyút túlsó kemény szegélyébe; a ló alkalmasint a beállott esthomályban csak az egyik vágányt látta meg. Mire megint felültünk: akkor sétált el mellettünk az utolsó ágyúgolyó, mit az ellenség utánunk eresztett. Én attól tartottam, hogy bátyámnak jobbik váll-csontja eltört. Maga sem volt akkor vele tisztában.

Azontúl csak lépést mentünk és egész sötéttel értünk Fischamendre, mely falunak hidján éppen akkor vonultak át utolsó csapatjaink.

A hadsereg éjjelre a helységen túl szállt táborba.

Bátyám velem a helységben a legelső parasztdvarba fordult be. Jó pénzért éji szállást kértünk. Fanyalogva állt rá a német parasztgazda. Első dolgunk volt: lovainkról gondoskodni. Ki lévén magunk is éhezve hajnal óta: kemény paraszt vacsorát főztünk — csakugyan jó drága pénzen. Aztán vastag réteg tiszta szalmát szórattunk az udvaron lévő trágyadombra és ezen a páratlan nyugágyon a szabad ég alatt — miután lovainkon csakis a hevedert megeresztettük, a szájukból pedig csak a zablát szedtük ki — kétszeresen karra fűzött kantárszárral — végkimerültségünkben mint az agyonverték úgy aludtunk egyhuzamban reggelig — saját előőrseink s az ellenség közt középtávolságban.

Reggel 1848 október 31-én a csípős hideg ébresztett fel minket.

Bátyám válla fájt, de nyilván nem volt semmije eltörve.

*

Azt lehet mondani: a schwechati ütközet után a kínáló alkalom daczára az ellenség *nem is üldözött bennünket.*

A nagy ellenmondások, következetlenségek, félszepségek és a rendszabályok e furcsa korának ez is egyik tünete.

Magyarázata pedig a viszonyok és valószínű fejlemények, kedélyhangulatok és eltökélések határozatlanságában és bizonytalanságában, a fogalmak és érzelmek tökéletes összezavarodásában keresendő. Imen is, túl is es. kir. tábornokok és tisztek, vérrokonok és jó barátok — szemközt, egymás ellen! S a magyar és magyarországi rendes ezredek (nem lehet eléggé ismételni!) a felség parancsára lettek legújabbán a magyar alkotmány védelmére felesketve! . . . Egy szóval: «nem akaródzott» az osztrák jobbszárny lovas ezredei parancsnokainak komolyan s egész erélyvel bevágni az «ellenségbe».

A még kiegyezhetés önkéntelen vagy öntudatlan hite és óhajta az elnékben osztrák részen — mentette meg Schwechatnál a magyar sereget.

Csak a hol horvátsággal — csak ott állunk határozott ellenséggel szemben.

*

Mikor reggel bátyámmal ketten a Fischamend helység mögötti táborunkba értünk: iszonyú kiáltás mindenfelé! — A gyalog zászlóaljok, úgy a mint az este összekeveredten oda érkeztek, legott ledobbantak a földre. Most aztán reggel közrül közre kitűzték a zászlókat s a csapatok nevét vagy számát ordítozták. Így választották szét és gyűjtötték rendbe a külön csapatokat. Szégyenletes látvány!

Kossuth, Móga nem voltak már a táborban. Hogy ki vezényel Móga helyett ideiglen: meg sem tudtuk a magyar határig. Bátyám a maga dandárát szedte szerbe, számba es csak az utóvédi szolgálat szigorú teljesítésével gondolt.

Móga ellen nagy volt az elkeseredés, — általános a mindenféle gyanúsítás.

Október 31-én megint magyar földet értünk. Azonban dandárunk nem szállt többé Lajtha-Brucknál táborba, hanem Köpcsény mellett.

Mikor én a kapott megbízások elvégzése után, úgy őjfél tájban Köpcsénybe belovagoltam, bátyámnak jelentést teendő: itt a főhadiszálláson már mindenki mélyen aludt. Egy emeleti nagy teremben ott nyult végig pamlagon, összerakott szekeken, még a nagy asztalon is, meg a földön néhány vezérkari es

segédtsízt, egy szintén álmosan pislogó lámpa világánál. Végig vizsgáltam őket, míg csak egy ösmerősre nem akadtam. Ezt aztán nagy nehezen fölelőztem s tőle bátyámat tudakolván, ő egy írómal írt levelkét adott a kezembe, melyben Arthur bátyám azt írja nekem, hogy másnap reggel menjek utána; ő Pozsonyba ment, átvinni a hadsereg főparancsnokságát; Móga tők leköszönt, őt ajánlván utódjául.

Ez előttem annyira becses sorok, melyeket sokáig ereklyeként őriztem, de a háború viszontagságai közt elvesztettem, e szavakkal végződtek: «Adja Isten, hogy szegény elhagyatott hazánkért tehessek valamit!»

Kevés órai alvás után 1848 november 1-én korán reggel belovagoltam Kőpecsényből Pozsonyba a főhadiszállásra. Ez a belvárosi primatialis palotában volt elhelyezkedve s a nagy termek hamarosan irodákká változtatva.

Bátyámmal közel délig egy szót sem válthattam. «Óriási vállalkozás!» — szólta azután. *De a kiket az elnök kértemre előlegesen megkínált a fővezénylettel, az öregebb törzstisztek mind vonakodtak azt elvállalni s mindnyájan egyszersmind kijelentették azt is, hogy készek alattam szolgálni.* Elvállaltam. Az elnök kinevezett.»

A Móga esteli leköszönése és bátyám reggeli kinevezetése közti éjjeli órákban jelentés érkezvén, hogy báró Simunics osztrák tábornok Nádas táján betört az országba, Kossuth maga állított össze egy ellene küldendő expedíciót a manns-wörthi vitéz magatartása jutalmául honvédezredessé kinevezett angol Guyon Richárd vezetése alatt. Azt hiszem, ezt manns-wörthi vitéz magatartásán kívül angol volta is tette ajánlatossá az elnök szemében erre a küldetésre.

Ezt a csapatot ment most bátyám szemlére venni, utasításokkal útnak indítani.

Ennek végeztével — egy közeli dunaparti fürdőbe sietünk, lemosni testünkről a schwechati port és izzadságot s a fischamendi éjjeli szállás trágyadombi illatát. «Ki tudja, fürdhetünk-e még sokszor ez életben», szólta a bátyám. Két kádra való egy szobát nyitattunk. Tiszta öltözeinket előre oda küldtük volt. Fürdés közben mindenikünk saját gondolatjaiban volt elmerülve. Végre bátyám megszakítja a csendet.

— «Mily különös is a végzet! Ád olyat, a mire nem

vágytam, és megtagadta legkedvesebb két óhajtasomat: egykor régen egy nőt — és most a zászlóaljparancsnokságot... Szerettem volna egy gyalog zászlóalj parancsnoka lenni; megmutatni: egy zászlóaljból mit lehet csinálni, — mit egy zászlóaljjal, egy zászlóaljnak élen. Azzá nem lehettem, a minék, tudom, megbírtam volna felelni. Most *hadsereget* bíztak rám! Ennek meg bírok-e felelni, nem tudom. De megpróbálom!

És valóban az ő szeme előtt úgy állt ekkor a dolog: fejtellenül, gazdátlanul bomlásnak menni hagyni-e egy rossz és derék elemekből vegyes, vert hadsereget, — veszendőbe egy igaz, egy nagy ügyet, hazája ügyét? vagy pedig a legkétségesebb viszonyok között, a legnagyobb veszélyben, egész lélekkel, minden ereje, egész egyénisége, élete, becsülete betételével legalább *kísérletet* tenni a megmentésére?

Mert egy ügy, melynek védőhadserege ily külbelyzetben, ilyen belső állapotban van, mint ez a miénk ekkor, hol a legmagasabb rangú katonák közül egy sem bízik önmagához, hogy élére álljon: az ellenségnek *rendes* hadseregeivel szemben az ilyen ügy veszendő.

Görgey Arthur nem hagyhatta veszni.

Miután valamennyi eddigi főlebbvalói az elnök előtt kijelentették, hogy Görgey Arthurt a fővezéri feladatra képesnek, mindnyájok közül a legképesebbnek tapasztalták: azontúl ő egy perczig sem habozott azt elvállalni.

Éppen a schwechati kudarcz utáni keserves órák azt a gondolatát, hogy ilyen elemekkel nem lehet semmire sem menni, csakhamar felváltotta az a szilárd elhatározás hogy — ha meg van írva a végzet könyvében, hogy Magyarország ügyének veszni kell: akkor legalább egészen dísztelenül és diestelenül vesznie nem szabad! Akkor maga köré gyűjti ő mind, a mi valódi hazaszeretetet és nemzeti önérzet, nemes ambíció és hősiesszántás van a hadsereg különböző elemeiben; beléje erőt a maga erejéből, lelkesedést önt a maga lelkesedéséből önmön példája által; és ha most el is kell hogy bukjunk, legalább oly lélekemelő emléket akar szerezni a nemzetnek és hátrahagyni egy jövőendő nemzedéknek, a mely emlék erős biztositéka legyen az egykori nemzeti feltámadásnak.

És erre, emyire Görgey Arthur elegendő erőt és önbizalmat érzett magában.

Volt-e Görgey Arthur ezen november 1-sei merész vállalkozásában a közönséges emberi hiúságnak is része?

Megadja rá a feleletet a zsenge fiatalságtól fogva mintegy szemünk előtt végbemenő fejlődésének története a priori; és (ma már kimondhatni) megadja rá a posteriori az utána következett háború egész lefolyása. Megadja egész élete mindvégig.

És megadja ez a rendkívül hosszú életpálya a feleletet egyúttal mind azon kérdésekre és vádakra, melyeket Görgey Artúr ellen intéztek,

*

Eljutottam azon ponthoz, a melytől fogva a további eseményeket már 1885 és 1888 években megjelent három kötetes munkám* elmondta

* 1848-ból és 1849-ből. Élmények és sat. Írta ld. Görgey István. Budapest, Franklin-Társulat 1885—8.

ZÁRSZÓ.

Magannak eredetileg az volt a szándékom, hogy ezen munka csak mindkettőnknek — bátyámnak és magannak — halála után lásson napvilágot.

És ezt bátyámnak ki is jelentettem, mikor befejezett kéziratomat 1889. évben neki elolvasás végett átadtam és föltétlenül az ő elhatározására bíztam, hogy megengedi-e vagy sem annak közrebocsátását.

Visegrádról hozzám Budapestre 1889. december 2., 6., 12., 17-én és 1890. évi január 3-ikán intézett leveleiben van nyoma annak, hogy ő kéziratomat nagy érdeklődéssel végig elolvasta és majdan halála utáni közzétételébe beléegyezett.

«... Kérem a kéziratot — a posthumust...» írja nekem december 2-án. És ugyanazon hó 12-kén: «... De kivált a kéziratért érzem lekötve magamat irántad. ... Meglepő minden, a mit eddig elolvastam — még (közlött) leveleim tartalma is. Legmeglepőbb az a felfedezés, hogy gondolkozásom már Késmárkon, ezelőtt 57 évvel, olyan *vénus* volt mint ma; vagy megfordítva: hogy nem vénültem azóta. Semper idem. ... Fogadd őszinte posthumus szerencsekívánatomat ...»

Sőt azt, hogy az ő halála után e munkám, ha én bátyámat túl találom élni — *még életemben* jelenjen meg, egyenesen ő tanácsolja nekem.

Azt írja nekem 1889 december 17-én: «... Valószínű, hogy a megpihentetőt én érem el előbb. Ez esetben nézetem szerint ezélszerűbb volna, (magadra nézve) elejteni a «posthumust.» ... Annyi áll, hogy életemben a kiadást én meg nem engedhetem. Hogy aztán — bekövetkezett halálom után ki legyen az, a ki kiadhatja ... aziránt határozni és ... intéz-

kedni a te dolgod . . . Visszatérve a nagyobb valószínűsége,* hadd idézzem saját levelednek e következő sorait: « Ha minden évtizedben csak egy fiatal olvasóm lelkesül fel igazán példádon: egyikünknek sínes okunk megbánni — a munkátn ekem, neked az imprimaturt.»

«Hát ha a munkád megjelenése utáni első évtizedbeli fiatal olvasóval még kezét is szoríthatnál!» — veti utána Arthur bátyám.

Idősb Görgey István.

* Hogy t. i. én élem túl bátyámat. Szerző.

- Don Mieucl-gyalogság 355
 Duka Tivadar 192, 311
 Dunánimeni önkéntes mozgó nemzet-
 őrség 436
 Duschek Ferencz 385, 386, 387
- E**
 Első Pesti Zászlóalj 436, 438
 Emödy Dani 195
 b. Eötvös József 337
 Erdy János 383, 385, 388
 Erős (gőzhajó) 143
 Ernest-gyalogság 355
- F**
 Fabinyi Vilmos 440
 Fabriczy Gyula 189
 dr. Farkas László 372
 Fátyolli 195
 Fekete László 383, 385, 388, 389
 V. Ferdinánd 336, 362, 373, 390, 391
 Ferencz esászá 18, 24
 Filippovich (tábornok) 362, 363, 375,
 377, 379, 396, 401, 402, 406, 412,
 422, 430
 Fischer, Karl (örnagy) 245
 Fischhof 332
 Fligelli 394
 Földvály Lajos 357, 359
 Frankenburg Adolf 195
 Franz Karl-gyalogság 355
 Friderika (F. és Fr.) 199, 201, 210,
 213, 225, 226, 230, 236, 237, 242,
 273, 275, 294
 Fröhlich Frigyes 359
 Fuchs Vilmos 387, 388
 Fulton 145
- G**
 Gabányi (követ) 189, 211
 Gáspár András 403, 407, 410, 412, 413,
 414, 418
 Gegus (táblaíró) 352
 Gelich 435, 436
 Gelléri Szabó János 357
 Goethe 238, 243
- gr. Gorey 95
 Gorove István 383, 385
 Gózon Lajos 439
 Gömöri nemzetőr-zászlóalj 425, 436,
 438
 Görgey Ármín 3, 8, 23, 28, 30, 36, 51,
 68, 69, 71, 82, 112, 113, 120, 121,
 128, 130, 134, 135, 137, 138, 149,
 150, 156, 261, 277, 294
 Görgey Árminné 214
 Görgey Arnold 57
 Görgey Arnoldné 147
 Görgey Arthur 2, 3, 4, 8, 12, 15, 23,
 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, stb. minden
 lapon. *
 Görgey Emilia 149, 150
 Görgey Ferencz 12, 13, 17, 34, 35, 44,
 45, 189, 192, 294, 298, 303, 309,
 312, 331
 Görgey Ferenczné 97 és l. Mari néni
 Görgey Guidó 4, 8, 23, 28, 36, 44, 57,
 62, 82, 85, 131, 149, 150, 151, 166,
 170, 198, 201, 274
 Görgey Guidóné 97, 100, 144, 201
 Görgey Gusztáv 12, 29, 32, 51, 69,
 82, 147, 152, 155, 156, 161, 232,
 253, 289, 293, 296, 297, 309, 313,
 322, 338
 Görgey Gusztávné 338
 Görgey György 12, 54, 173, 309
 Görgey Gyula 144
 Görgey Iphigenia 185
 Görgey István 1, 5, 57, 66 stb. csak-
 nem minden lapon 131, 161, 359, 360
 Görgey János (I.) 43, 44
 Görgey János (II.) 8, 12, 29, 69, 186,
 309
 Görgey Jánosné 44
 Görgey Kornél (alezredes) 12, 57, 69,
 204, 264, 289, 309, 322, 328, 420
 Görgey Vilma 208
 Grammont (tábornok) 362
 Grissza 195

* A Görgeyekre csaknem minden lapon találni lényegtelen adatokat (üdvöz-
 lés, kérdezősködés róluk, stb.), melyekre a fönti kimutatásban nem utalunk.

- Kökényesi (Kökényessy) Szaniszló 252, 343, 409
 Kölescy 162
 Kraisel 43
 b. Kübeck Károly 263
 Kubinyi Ágoston 383, 385, 388
 Kubinyi Ferencz 383, 389
 Kúthy Lajos 195
- L**
 Lamberg Ferencz 391, 392, 393, 394, 395, 396, 400
 gr. Latour 356
 gr. Leiningen 358
 Lenkey (százados) 358
 Liechtenstein-ezred 139
 Liedemann Anna Susánna 18
 Littke Ágoston 208
 hg. Lobkovitz 144
 Luther 80
- M. F. (és Fr. . .)** 183, 269, 274 és l.
 Frederika alatt is.
 M-y (család) 236, 238
 Madarász László 383, 385, 386, 419
 Majláth György 392
 Malvieux bankház 149
- Mari néni (Görgey Ferenczné) 34, 44, 60, 76, 119, 189, 204, 258, 259, 261, 268, 287, 301, 302, 303, 321, 324, 327, 328, 330, 331, 332, 337, 339, 342
- Máriássyak 16
 Máriássy-gyalogság 355
 Második Pesti önkéntes zászlóalj 441
 Matyasovszky Boldizsár 189
 Medgyasszay István 205
 Mednyánszky Edvárd 17
 Mérei Mór 388
 Mesterházy 131
 Mészáros Lázár 344
 Metternich 422
 Mikolay Ferencz 142
 I. Miklós-czár 371
 Miklós-huszár-ezred 264, 363, 377, 403, 418, 420
 Móga (tábornok) 375, 392, 393, 394, 395, 398, 399, 401, 402, 403, 408, 416, 421, 423, 424, 434, 437, 443, 444
- Molnár Pista (közhuszár) 171, 172
 Murrmann 199, 223, 422
 Mühlwerth (ezredes) 56
- N**
 Nadherny 263
 Nádor-gőzhajó 66
 Nádor-huszárezred 2, 103, 150, 207, 230, 246, 247, 250, 251, 252, 254
 Nádosy Sándor 342
 Nagy Imre 10
 Nagy Imre (curiai híró) 142
 G. Nagy Imre 142
 Nedeczky Flóris 357
 Németh (őrnagy) 150
 Németh József (alezredes) 245
 Némethy-féle eset 125
 Nógrádi-zászlóalj 436
 Nyíri Jóska 387, 388
- O**
 Orlay Petrich 195
 Ottinger (tábornok) 362, 363, 367, 377, 422
- P.** (leány) 178, 183
 Pákh Albert 159, 191, 192, 194, 195,
 Pálfi József 195
 Pap Dénes 382, 383,
 Párosi (szakaszkáplár) 171
 Pázmándy Dénes 380, 434
 Patay István 365
 Perczián János 18, 20
 Perczel Mór 395, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 416, 418, 419, 430
 Pesti Hírlap 181, 182, 197, 318
 Petőfi 192, 193, 194, 195
 Petrich 60
 Petrőczy Pál 146
 Petrőczy Pálné 185, 186
 Piller Tamás 91, 252
 Piller (közhuszár) 170, 171
 b. Podmaniczky Teréz 119
 Prihradny Ernő 149

Ujhazy Lajos 142

Urban (alezredes) 363

Uray (szatmárnegyei követ) 189

Vásárhelyi István 380, 381, 382, 384

b. Vay Miklós 392

gr. Vécsey (gárdakapitány) 129, 130

Vendrei Ferencz 390, 394, 395, 396,
397, 398, 399, 400

b. Vernier (százados) 150, 157, 158

Vidor (tábornok) 421

Victorisz 143

Vilmos-huszárok 367, 436, 439, 440, 441

Vörösmarty Mihály 191, 315, 316, 409

Württemberg (Württemberg) 425

Wagner (történetíró) 10, 192

Wallenstein 208

Wieland György 13, 15, 29

Wieland (altábornagy) 29

Wimpten (kadét) 60, 144

hg. Windisch-Grätz 203, 208, 220, 382,
412, 420, 421, 434, 435, 436

Wollnhoffer 358

Württemberg-huszárok 358, 424, 425

Zauzig (festőművész) 19

Gr. Zayné 144

gr. Zichy-esalad 366, 369, 373

gr. Zichy Ödön 366, 367, 368, 372, 373,
376, 378, 381, 382, 383, 384, 385,
386

gr. Zichy Pál 366, 367

gr. Zrinyi Miklós 417

Zsedényi Ede 189, 190, 211, 319

Zsigmondy Vilmos 269

Zsivora György 192, 267, 315, 316, 337,
340, 342

DB Görgey, István
933 Görgey Arthur ifjúsága
.3
G6G63

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 21 03 12 007 9